

Наукові перспективи
Видавнича група

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ
НАУЦІ

№6(12)

2023

*Серія: історія та
археологія,
державне
управління,
економіка,
педагогіка,
техніка,
право*

*Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея
докторів наук з державного управління»
Громадська організація «Асоціація науковців України»
Науковий парк Національного Авіаційного Університету*

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 6(12) 2023

Київ – 2023

*Public Scientific Organization «Ukrainian Assembly of
Doctors of Sciences in Public Administration»
Public Organization «Association of Scientists of Ukraine»
Scientific Park of the National Aviation University*

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

*("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series, "Public
Administration" Series, "Technology" Series,
"History and Archeology" Series)*

Issue № 6(12) 2023

Kyiv – 2023

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2023. № 6(12) 2023. С. 85.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 051 Економіка), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 12.06.2023, № 3/6-23).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів-консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а, також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Дацій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Балабасва (Дорошенко) Катерина Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Закієв Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ігнатів Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)

- Кавиліна Ганна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматичної, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карусевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернівецького інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернівці, Україна)
- Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.А.Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Крижина Наталія Павлівна – доктор наук державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор Навчально-Наукового медичного інституту Київського міжнародного університету (Київ Україна)
- Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Масаак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Михальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методикі її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)

- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (Одеса, Україна)
- Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна —асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
- Січкарєнко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлячова Юлія Євгенівна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інєса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Kuzminskyi S.V., Zainchkovskyi A.O. <i>STRATEGY AND ORGANIZATION: HOW STRATEGY SHAPES ORGANIZATIONAL STRUCTURE</i>	14
Гилка У.Л. <i>ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД</i>	29
Ільїна А.О. <i>ІНВЕСТИЦІЇ В ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННОГО УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ</i>	37
Ільчук О.О., Удуд І.Р., Шира К.Р. <i>ПРОБЛЕМИ ПІДТРИМАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ ТА ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ</i>	54
Кіш Г.В. <i>ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ПІДПРИЄМСТВ</i>	65
Панфілова Т.О. <i>РЕФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ</i>	78
Подмазко О.М. <i>ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ</i>	91
Самарічева Т.А., Крушинська А.В. <i>ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ СТРАХОВИКА</i>	106

СЕРІЯ «Державне управління»

- Адамовська В.С., Дорошенко В.А., Журавель О.Я.** 121
ВИКОРИСТАННЯ СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ В ІНДИКАТИВНІЙ ДІАГНОСТИЦІ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ
- Адамовська В.С., Лі Н.В., Бакарєва А.С.** 131
СИСТЕМА СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ У ДІАГНОСТИЦІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТА ЗА НАПРЯМОМ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
- Антонова О.Р.** 143
ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА ПЕРІОД 2014 – 2018 рр. В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
- Бєлай С.В., Писаревський С.В., Осипенко С.М.** 153
ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СКЛАДОВИХ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ
- Ведмідь П.В.** 164
ПРОВІДНІ МЕХАНІЗМИ КОНСТРУЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ
- Гасюк І.Л., Баюк М.І.** 172
КЛАСИФІКАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
- Гонтар З.Г.** 186
МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ
- Єманов В.В.** 201
СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Канарський В.С. <i>АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ</i>	210
Подольян М.І. <i>ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА</i>	225
Приходченко Л.Л. <i>ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ</i>	234
Пронь Л.М. <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ: ЗАГАЛЬНА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ</i>	246
Прудіус О.О. <i>ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ТАЛАНТАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РОЗВИТКУ ЕКОСИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ</i>	257
Торічний В.О. <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	271
Торічний В.О., Тушко Д.А. <i>СПЕЦИФІКА ЗАХОДІВ У ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	280

СЕРІЯ «Право»

Triukhan O.A. <i>SOME PROBLEMATIC ISSUES OF DISMISSAL OF THE EMPLOYEE DUE TO HIS/HER APPEARANCE AT WORK IN A STATE OF INTOXICATION</i>	289
--	-----

Андрусів У.Б., Вовк М.З. <i>ЕФЕКТИВНІСТЬ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ</i>	302
Гіденко Є.С. <i>ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЩОДО ТАКТИКИ ДІЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ</i>	314
Гнатів О.Б. <i>СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ</i>	325
Забзалюк Д.Є. <i>ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛИШЕННЯ ЗАЯВИ БЕЗ РОЗГЛЯДУ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВТОРНОЮ НЕЯВКОЮ В СУДОВЕ ЗАСІДАННЯ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЬ ДО СУДУ В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ</i>	334
Коротка А.А. <i>ВСТУП УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ</i>	343
Котвяковський Ю.О., Кулібаба О.О. <i>ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗУСТРІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ</i>	353
Мусієнко А.О., Авер'янова М.В., Жук О.І. <i>ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА ЄС У НАЦІОНАЛЬНИХ СУДАХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ: ОГЛЯД ПРАКТИКИ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ДОСВІДУ ІНШИХ КРАЇН</i>	363
Огла М.В., Желнін В.Є., Чиркін А.С. <i>ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В КРАЇНАХ ІБЕРІЙСЬКОГО (ПІРЕНЕЙСЬКОГО) ПІВОСТРОВА</i>	378
Олейников С.М. <i>КОНЦЕПТ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТІЇ</i>	389
Санакосв Д.Б. <i>ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА, ЯК ФОРМИ СПРИЯННЯ ГРОМАДЯН ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ</i>	404

Цимбалюк В.І. 415
КАРАНТИННІ ВИМОГИ Й ПРАВОВІ ФОРМИ ЇХ ФІКСАЦІЇ

Цимбалюк В.І. 428
*СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ («GOOD GOVERNANCE»):
ЗМІСТ І УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

Chernionkov Ya.O. 441
*FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE
COMPETENCE OF FUTURE POLICEMEN AND LAWYERS*

Polloi K.D., Molnar F.F. 456
*STUDY MOBILITY OF THE FORMER TRANSCARPATHIAN
STUDENTS OF BALASSI INSTITUTE (HUNGARY)*

Авраменко О.О., Карнаух Л.П. 466
*ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР» СПЕЦІАЛЬНОСТІ 012 ДОШКІЛЬНА ОСВІТА У
ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН*

Безнощенко А.В., Коновальчук М.В. 478
*РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ В ГРУПІ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ*

Буровицька А.І. 487
*ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В КУРСІ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ*

Горохівський П.І. 497
*ВПЛИВ САМОГОНОВАРІННЯ І ПИЯЦТВА НА ДОЗВІЛЛЯ
СЕЛЯН У ПЕРІОД НЕПу (за матеріалами місцевої преси)*

Журавко Т.В. 510
*ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*

Захарін С.В. 521
*ОСВІТА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА СУЧАСНИЙ
СТАН*

- Коваль Д.С.** 531
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ І ПРАВОЗНАВСТВА
ДО ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ
- Коваль Ю.А.** 543
ОБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖІВ
- Луців С.І.** 551
НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК
ЗАСІБ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ
- Михайлюк І.Р., Царева О.С.** 561
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ В УМОВАХ
ІНТЕРАКТИВНОГО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ
АСПЕКТИ
- Самаріна В.В.** 570
РОБОТА З БАГАТОМОВНИМИ ТЕКСТАМИ У ВИКЛАДАННІ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

СЕРІЯ «Історія та археологія»

- Markina L.A.** 578
HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL COMPLEX ZHOUKOUDIAN
AS A SPACE FOR LEARNING AND EXPERIANCE: MODERN
MODELS AND FEATURES
- Буцький П.Е.** 586
ТРАНСФОРМАЦІЯ НАДІЛЬНОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В
ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 19-ПОЧАТОК 20 СТ.)
- Єремєєва І.А.** 599
ПОЛІТИКА ЛЕЙБОРИСТСЬКОГО УРЯДУ Г. ВІЛЬСОНА В
СИСТЕМІ ПРОМИСЛОВИХ ВІДНОСИН (1964-1970 РР.)
- Кізлова А.А.** 612
МУРОВАНА БАРОКОВА АРХІТЕКТУРА НАДДНІПРЯНЩИНИ,
СІВЕРЩИНИ ТА СЛОБОЖАНЩИНИ В УКРАЇНСЬКИХ
ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ 2021 Р.

- Молоткіна В.К., Хмельницька Л.В.** **628**
ПРАКТИКА ГОСПОДАРЮВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ТРЕСТІВ
УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕПУ (1921 – 1929 РР.)
- Олешко Н.П.** **643**
УКРАЇНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ НА ХАРКІВЩИНІ У ПОВНОМАСШ-
ТАБНІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ 2022 РОКУ

Шановні колеги!

Слава Україні! Героям Слава!

Вітаю Вас із виходом фахового журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”.

Журнал є провідним засобом поширення новітніх знань із різних напрямів науки. Відрадно і те, що на його сторінках знаходять своє місце результати наукових пошуків не лише відомих, авторитетних дослідників, але й талановитої, творчої молоді.

Впевнена, що наше плідне співробітництво має прекрасні наукові перспективи.

Бажаю творчих успіхів та нових наукових здобутків!

З повагою,

директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,

кандидат наук з державного управління, доцент,

Лауреат премії Президента України для молодих вчених,

Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим

Ірина Жукова

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

UDC 331

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-14-28](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-14-28)

Kuzminskyi Serhii Vasyliovych Postgraduate of the Department of Economics and Law, National University of Food Technologies, Volodymyrska St., 68, Kyiv, 01033

Zainchkovskyi Anatolii Oleksandrovich Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Law, National University of Food Technologies, Volodymyrska St., 68, Kyiv, 0160, <https://orcid.org/0000-0002-5816-8119>.

STRATEGY AND ORGANIZATION: HOW STRATEGY SHAPES ORGANIZATIONAL STRUCTURE

Abstract. The organizational structure of enterprise is greatly influenced by its strategy. In modern economic conditions each organization needs to develop its own strategy to have competitive advantages. Effective strategy gives an opportunity not only to win in the conditions of intense competitiveness but also to gain higher amount of profits. Corporate strategy defines the functional strategies of the departments. The organizational structure should best accomplish the goals and objectives of the business. The best structure allows the organization to interact with the environment effectively, to achieve its goals with the highest efficiency. The structure of the organization should provide the implementation of its strategy. As strategy has been changed over the time it is possible to make some changes in the organizational structure. For effective implementation of the strategy the company should improve its organizational structure for effective promotion of products, establishing quality communication with customers and resellers. The theoretical bases of strategy process and its influence on the organizational structure are highlighted in the paper. The main concepts of strategy are analyzed in order to find the dependence between strategy and organizational structures. The main types and stages of organizational structures should be analyzed to determine the advantages and disadvantages of each one for organization development. The type of organizational structure depends on a number of factors. For example, the important role played by the size of the company and the size of the business. Some organizations work directly on the needs of the general public, some, on the contrary, deal mainly with other large companies, some operating in geographically limited

areas, others in almost all countries. Over the time the changes of strategy caused the reforming of the organizational structures. Some practical aspects of strategy development and the improvement of organizational structure of the organization are also researched on the example of Nestle. It is important to study these questions because the efficiency of enterprise is greatly dependent upon its strategy that affected the organizational structure.

Keywords: strategy, organization, structure, customers, concept, advantage.

Кузьмінський Сергій Васильович аспірант кафедри економіки та права, Національний університет харчових технологій, вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01033

Зайнчковський Анатолій Олександрович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та права, Національний університет харчових технологій, вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0002-5816-8119>.

СТРАТЕГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ: ЯК СТРАТЕГІЯ ФОРМУЄ ОРГАНІЗАЦІЙНУ СТРУКТУРУ

Анотація. На організаційну структуру підприємства великий вплив має його стратегія. Стратегія є важливим інструментом підвищення ефективності діяльності організації. У сучасних умовах кожній організації необхідно розробити власну стратегію, щоб мати конкурентні переваги. Ефективна стратегія дає можливість не тільки виграти в умовах жорсткої конкуренції, але й отримати більший прибуток. Саме тому теоретичні та практичні аспекти стратегії слід вивчати в сучасних умовах економічного розвитку. Організаційна структура повинна найкращим чином досягати цілей і завдань бізнесу. Найкраща структура дозволяє організації ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем, досягати своїх цілей з найвищою ефективністю. Структура організації повинна забезпечувати реалізацію її стратегії. Оскільки стратегія змінюється з часом, можна внести деякі зміни в організаційну структуру. Для ефективного реалізації стратегії компанія повинна вдосконалити свою організаційну структуру для ефективного просування продукції, налагодження якісної комунікації з клієнтами та посередниками. У статті висвітлено теоретичні основи стратегії процесу та її вплив на організаційну структуру. Проаналізовано основні поняття стратегії з метою виявлення залежності між стратегією та організаційною структурою, визначено переваги та недоліки кожної з типів організаційних структур для розвитку організації. Тип організаційної структури залежить від ряду факторів. Наприклад, важливу

роль відіграє розмір компанії та розмір бізнесу. Деякі організації працюють безпосередньо на потреби обмеженого кола споживачів, деякі, навпаки, мають справу в основному з іншими великими компаніями, одні діють на географічно обмежених територіях, інші майже в усіх країнах. Згодом зміни у стратегії спричинили реформування організаційних структур. На прикладі Nestle також досліджуються деякі практичні питання розробки стратегії та вдосконалення організаційної структури організації. Вивчити ці питання важливо, оскільки ефективність підприємства значною мірою залежить від його стратегії, яка впливає на організаційну структуру.

Ключові слова: стратегія, організація, структура, клієнти, концепція, перевага.

Problem statement. Strategy is an important instrument to increase the efficiency of organization's activity. In modern economic conditions each organization needs to develop its own strategy to have competitive advantages. Effective strategy gives an opportunity not only to win in the conditions of intense competitiveness but also to gain higher amount of profits. That is why theoretical and practical aspects of strategy should be studied in modern conditions of economic development.

The organizational structure of enterprise is greatly influenced by its strategy. Corporate strategy defines the functional strategies of the departments. The organizational structure should best accomplish the goals and objectives of the business. The best structure allows the organization to interact with the environment effectively, to achieve its goals with the highest efficiency. The structure of the organization should provide the implementation of its strategy. As strategy has been changed over the time it is possible to make some changes in the organizational structure. For effective implementation of the strategy the company should improve its organizational structure for effective promotion of products, establishing quality communication with customers and resellers. The theoretical bases of strategy process and its influence on the organizational structure are highlighted in the paper. The main concepts of strategy are analyzed in order to find the dependence between strategy and organizational structures. The main types and stages of organizational structures should be analyzed to determine the advantages and disadvantages of each one for organization development. Some practical aspects of strategy development and the improvement of organizational structure of the organization are also researched on the example of Nestle. It is important to study these questions because the efficiency of enterprise is greatly dependent upon its strategy that affected the organizational structure.

Analysis of last publications. Analysis of the conceptual bases shows that the definitions of strategy have been changed in dialectical interaction with the

development of economic science. The spreading of economic concept “strategy” in the economics is associated with the “economic wars” in the middle of the twentieth century [14]. They demanded to use such techniques and management practices that allow to produce the same amount of production and at the same time promote the survival in the conditions of intense competition.

Scientists have different approaches to the definition of strategy. A. Chandler [7] considers the process of strategy development as the main long-term goals and objectives of the company, taking a course of action and allocation of resources necessary to achieve the goals. Changes in the strategy of organization led to new administrative problems which required a new structure for the successful implementation of the new strategy. Chandler’s [7] thesis argued that new organizational forms are no more than a derivative of strategy as he defined it. M. Porter considers the competitive strategy in contrast to the others. It is balanced selection of other excellent set of actions to deliver unique benefits to consumers [23]. A. Thompson and A. Strickland [30] propose to consider the strategy as a combination of planned actions and quick solutions to adapt to new developments and new industries disposition on the field of competition. W. Gluck defines strategy as a unified, integrated and clear plan that is designed to be confident in achieving the goals of the company. Analysis of the literature shows that the questions of strategy influence on the organizational structure are mostly studied in the works of A. Chandler and H. Mintzberg [18].

The main thesis of Chandler “strategy follows structure” shows that structure affects the organization’s strategy [7]. H. Mintzberg argued that “the relationship between strategy and structure is mutual” [18]. “Structure follows strategy ... as the left foot follows the right.” Strategy covers many aspects of the company, so it was necessary to classify strategies according to various criteria. The criteria for classification are: the level of decision-making; the basic concept of achieving competitive advantage; stage of the life cycle of the industry; the relative power position of the sector; the degree of aggressiveness behavior in competition, etc. Three levels of strategies – corporate, business and functional are mostly highlighted in economic literature.

Aim of the article. Aim of the article is to show the dependence between strategy and organizational structure of the organization.

Main material. Corporate strategy determines which business proposals will deal with the organization, whether these proposals will meet its main purpose, and how the resources will be distributed among a lot of activities. Corporate strategy is the main strategy of the company and reflects the general development plan for the company in the long-term period. The corporate strategies include the strategies of development, concentration and diversification. These strategies most of all influence the organizational structure.

Business level is the middle hierarchy of decision making. Business strategy focuses on the best means of achieving progress in the implementation of business proposals. It aims to determine the type of advantages on the market and includes some measures in response to changing external conditions and the market situation. Porter notes that any strategy based on one of the competitive strategies: costs leadership, differentiation or focus on the costs or differentiation [22]. This level of strategies influences the organizational structures not directly but through the changes in the competitive policy of the company or other instruments.

Functional level of strategy is the lowest in a hierarchical system of the organization. Functional level of strategy aims to implement an action plan to control the individual units within the enterprise and must support the business strategy level. Specific activities such as manufacturing, marketing, investment, human capital management, accounting, research and development, regulation of production is controlled by one of the functional strategies [13]. Functional strategies cannot be developed in isolation. They should be linked both vertically with customers and horizontally with other activities of the company. Strategic vision in this structure defines in general terms target market, product lines, the core business and its operational capabilities.

At each of these levels the strategies that can be classified by various criteria (such as the market share, the level of management decisions) [13]. For example, if the company is not satisfied with market share and profits it is reasonable to develop the strategy of “creation” that uses the whole arsenal of marketing mix to expand the boundaries of the market and win the new market segments. The strategy of “cream skimming” aims at a sharp increase of profits caused by decreasing the market share. According to this strategy “share of market is given to competitors, and the money saved on production costs and obtained from the sales and marketing companies are received in cash as its direct benefit” [10]. Some companies use “holding strategy” (defense) when it suits the size of market share and they would not like to increase it because of limited resources or other reasons. The choice of the strategy is dependent upon the phase of product life cycle (introduction, growth, maturity, or decline) and other factors. One of the most important is organizational structure. Strategy also includes financial policy that is to balance the interests of society, owner and employer.

Another important prerequisite for high performance of the chosen strategy is to build such an organizational system which would provide the compliance of managers to their management abilities. Strategy also has a great influence on the organizational structure of the organization.

As it has been mentioned above the influence of the strategy on the organizational structure was studied by many scientists and especially by A. Chandler and H. Mintzberg. Studying the activity of large corporations A. Chandler concluded

that the chosen strategy affects the structure but this effect usually cannot be called as direct [7]. The strategy defines such parameters as the mission of the organization, its goals and the way to achieve them, the means to adapt to the environment, and within them affect the structure. Many aspects of the interactions between structure and strategy were studied by H. Mintzberg. He agreed with A. Chandler, but found that the rate of growth of the organization and distribution of power as factors that determined the strategy also affect the organizational structure.

H. Mintzberg ranked the three main criteria [17]:

1. The main mechanism of coordination or the main approach used to coordinate different types of organizational performance.
2. A key part of the organization (and the part that plays a major role in achieving the success or failure of the organization).
3. Type of the decentralization (method which is used for the distribution of power in the organization).

Each of these criteria has several options. H. Mintzberg identified five major forms of organizational structures.

1. Simple structure. This type of structure is used by small-sized organizations that are controlled by the aggressive entrepreneurs and organizations just starting out. The organization is not specialized in the manufacturing of special products or services.

2. Machine bureaucracy. This type of structure can be used in the stable predictable environment. The high level of specialization, strict power model, and limited control are the main features for these organizations.

3. Professional bureaucracy (public universities, hospitals). Such organizations have little functional managers. For members of such organizations the association in the units of professional interests is usual.

4. Divisional form. Most of large companies have such structure. Power is transferred to the division level, but within the division it is centralized. The emergence of this type of structure is caused by the necessity of market diversification.

5. Adhocracy. It is an organic structure. It avoids specialization and formalization. Large research centers and institutions should use such form.

Regulations and the influence of the strategy and structure had been proved in the early 60's by A. Chandler in his "Strategy and Structure". The practice of enterprises activity in developed countries confirmed the Chandler and Mintzberg's conclusions about a gradual transition from traditional linear-functional and functional structures to structures with sub-sections of various types. These trends support the view of the existence of common problems in the large and medium-sized enterprises – the loss of flexibility and slow response to changes in the environment. Organizational structure can be defined as a system of connections and

relationships in the enterprise between existing and established departments, degrees of control systems according to the chosen strategy of total control.

There are three main stages in the development of organizational structures:

- classic structures (linear, functional, linear-functional);
- improvement of functional linear organizational structures;
- the appearance of strategic organizational structures.

Simple organizational structure are used by small firms. Such an organization can operate efficiently until it reaches a certain critical size, after which excess management efficiency decreases significantly [1]. This critical size depends largely on the nature of the business. For example, a broker may do business with significant turnover, while another business with the same turnover requires some changes in organizational structure.

The functional structure is based on the solving of functional tasks such as manufacturing, finance and accounting, marketing and personnel. This type of structure has proved its effectiveness in multinational companies. First functional structures were introduced in the small companies with a small list of products produced. Now even multinational companies use their division of the functional areas of management. Like any other structures the functional one has its advantages and disadvantages. It allows controlling activity at higher levels, gives a clear definition of roles and tasks but does not allow to develop the strategy of diversification. The further improvement of management and production efficiency is impossible without the development of methods for changing the organizational management structure. The effectiveness of the organizational structure development cannot be assessed by only one indicator. On the one hand, it is important to determine how the structure of the organization achieves its results in accordance with the industrial and commercial purposes and on the other hand it is necessary to change the organizational structure in accordance to changing strategies.

The transition from “traditional” to strategic organizational structures is greatly determined by the modern economic conditions and global changes in the world economic processes. There are some differences between traditional and strategic organizational structures. Traditional structures have the following features: tight links into the organization, consolidation of duties in the standard organizational documents; control mechanism - centralized using all forms and methods. These structures are functional, centralized, hierarchical, and stable.

Strategic structures are determined as decentralized, flexible, with universal (including temporary) links based “on purpose”; the main principle of forming links is the focus on identifying and solving problems; organizational structure includes the only team that uses both administrative and socio-psychological methods of coordination and control [1]. The organizational systems have become more

complex in the conditions of strategic challenges. The transition from hard structures oriented to current activities to flexible, aimed at strategic development determines the modern management process in the enterprises.

A. Chandler also pays much attention to the studying of the interactions between the strategy and structure. He argued that changes in the structure are followed by strategy. After the changes in the structure the next cycle begins: changing in the strategy due to changes in strategic thinking. A new stage of development begins. The organizational structure can promote the strategic development of the company. The concept of strategies and development strategy is the basis for the reforming of the organizational structures (fig.1).

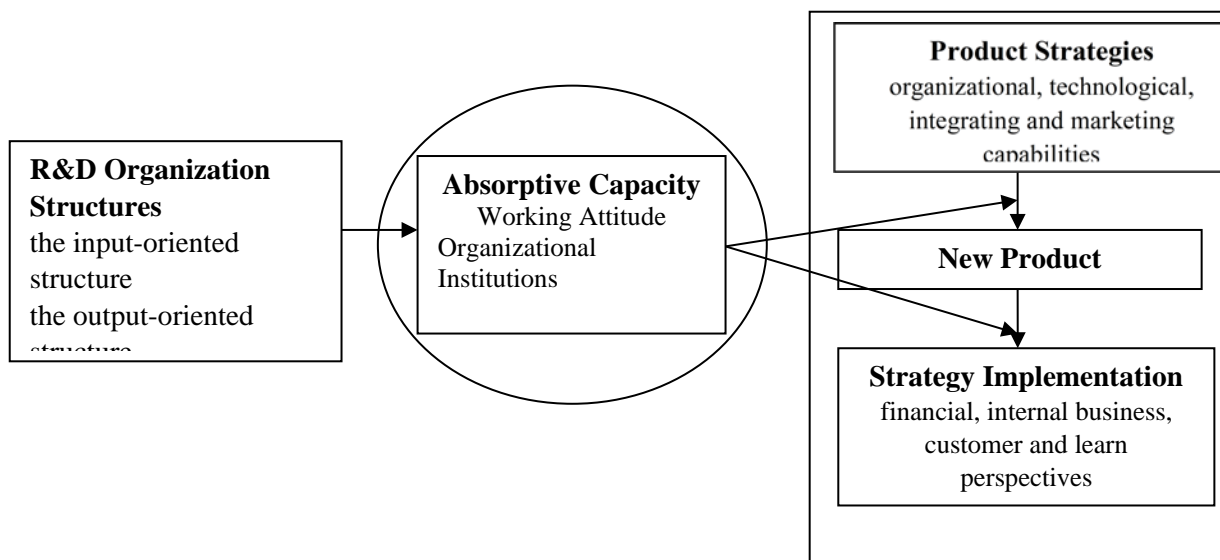

Fig. 1. Input of different R&D structures on the strategies
Source: formed by the authors [8]

The elimination of the existing and creating a new one is, in fact, the implementation of providing strategies. Otherwise the development in accordance with defined strategies is impossible.

The type of organizational structure depends on a number of factors. For example, the important role played by the size of the company and the size of the business. Some organizations work directly on the needs of the general public, some, on the contrary, deal mainly with other large companies, some operating in geographically limited areas, others in almost all countries. Over the time the changes of strategy caused the reforming of the organizational structures.

Managers have a challenge to develop strategically flexible organizations in response to rapidly changing environment and competition. Analyze of the strategy influence on the organizational structure at Nestle shows that on the different stages

of development the company changed its organizational structure according to changing strategy.

More than a hundred years of its existence Nestle managed to gain worldwide recognition as a manufacturer of high quality, healthy and safe food and gain a reputation as a decent, responsible and reliable partner. Today Nestle products are manufactured in over eighty seven countries. When the company Nestle, which was founded in Switzerland, tried to enter the international market and internationalize its activities by establishing foreign offices worldwide its organizational structure was based on the geographical principle. It included the liability of managers in the subsidiaries for doing business, while the executives were responsible for the planning and control. This structure may be effective for companies with similar product lines and markets. Disadvantages of functional structure are minimized through better coordination of functional departments, and creating market-oriented substructure. Divisional structure in Nestle is based on the functional but it solves the problem of diversification. Each unit can focus on the challenges and opportunities of the specific business environment. The advantage of the divisional structure is ability to organize the activity of each structural unit as a separate direction. However, it has also disadvantages because the process is much more complicated to control. The advantage of the holding company is the fact that it provides a great deal of discretion or independence of its structural components. Companies work and develop their potential more effectively when they have more autonomy especially in a rapidly changing environment. Subdivisions - subsidiaries may be fully or partially owned by the parent company. The matrix structure is a combination of different types of organizational structures. It usually takes the form of product and regional or functional and divisional structures working together. Purely functional or divisional structure cannot be applied as the basis of building management structure for several reasons. For example, if a company like Nestle is expanding its business at the multinational level and develops the new product lines, for coordination of production and distribution of products on a global level it may be necessary that the units are built with the product lines.

The business strategy of distribution of Nestle is based on a system of Logistics Vision Suite (LVS). It can help to control not only the business processes but also all supply chain from forecasting sales and needs ending with management performance in all areas of supply chain, manufacturing, warehouses, and transport. The company Nestle also has made significant progress in the responsible attitude to agriculture, supply, production and consumption by its coffee supply chain using the functional strategy of marketing. In 2010 the company presented the Mexico proposal that is a part of the global plan included “500 million investments in coffee” that will be implemented by 2022. The plan includes a number of global challenges which should help Nestle to further optimize the supply chain of coffee including

the increasing of number of direct purchases and technical assistance to farmers. Only the fast changes in the organizational structure made it possible to achieve the goal of company.

In the first nine months of 2013 the amount of Nestle sales rose to 4.0% or 68.4 billion Swiss francs. Real internal growth was 2.0% in America, 1.9% - in Europe and 5.8% - in Asia, Oceania and Africa. In the future the investment strategy of the company will include the development of new products, expanding the existing markets and finding new, increased performance of the corporation and expected future growth, to achieve 5% organic growth for the year with increased profitability and underlying profit for share in constant currencies, as well as improving the efficiency of investment.

One of the corporate strategies of Nestle is the strategy of diversification that is realized by penetration into new areas and by expanding the range of products to transform the company into multipurpose centers. Based on the Porter's strategy of focus on the differentiation the company is differentiated for product groups (confectionery products, ice cream, pet food, baby food, etc.) and geography that allows it to achieve sustainable growth even in the conditions of fluctuations of consumer preferences or decline in a particular region. The company successfully works in such spheres as infant and special food, pet food, ice-cream. Rapid division of Nestlé Professionals offers the innovative solutions in the field of food "outside House". Thus, the company Nestle successfully controls different strategic business units that are in the business of company according to the chosen strategy of diversification by the means of rebranding of acquired businesses, and conducting all necessary measures to strengthen positions of existing brands at the market and their development. This is done by updating assortment, modernization of production equipment, improvement of the organizational structure.

For effective implementation of the strategy the company must create good conditions. First of all it should improve the organizational structure. To improve the effectiveness of marketing activities in the field of advertising company uses the strategy to promote new products through brand umbrella. The mechanism of this type of branding is simple: a successful brand as an umbrella covers a number of different products. Technology of umbrella branding helps to reduce risks in the competition. "Umbrella" company also facilitates access to neighbor markets.

According to the chosen strategy the company offers products that satisfy the tastes of a various groups, the company focuses on all family members, offers the products to "our little friends" – pets. This approach requires maximum market coverage and constantly increasing its share of it. To achieve this task there are four main strategic directions of the corporation: communication with customers; ensuring the availability of goods; increasing the operational efficiency; innovation and renovations as new products and business processes.

Recent years Nestle has consistently implemented its strategy to strengthen its position as a leading manufacturer of food product and expanded the boundaries of its activities by the establishment of such units as the Nestlé Health Science and Nestlé Skin Health. At the same time, the company continued to increase the efforts to maximize the use of their assets and strive to achieve profitable growth by optimizing the internal structure and efficient positioning. Superior portfolio of products and brands, opportunities in the field of scientific research, geographic position, people, culture, values and attitudes are the main competitive advantages of Nestle. Nestle has achieved its success in each of these four competencies: innovation, anytime, anywhere, anything, attracting customers, and the operating efficiency. They contribute to the design, product quality, the operating efficiency, interaction with customers and other stakeholders, and differentiation from competitors. The company's strategy in the world is in long-term investment. As part of this strategy, the company is actively investing in local production, the development of products that meets the tastes and traditions of customers as well as uses the local raw materials and components. In addition, the Nestle has invested heavily in training and development of employees using the international experience of the company and the scientific and technical knowledge. In 2019 Nestle has made the significant progress in implementing the commitments for the maintenance of the ecological sustainability of the business. The company exceeded the planned figures for energy and water saving and it reduced the greenhouse gas (CO₂) emissions and waste levels.

In this context the Board of Directors of Nestle at the meeting held on September supported the establishment of a new unit – the Nestlé Business Excellence, as well as the revision of the geographical boundaries of Europe Zone and Asia, Oceania and Africa. The responsibilities of the new division of Nestlé Business Excellence includes the tasks for corporate support in the business previously carried by GLOBE and Nestlé Business Services as well as the assistance in the implementation of corporate initiatives “Continuing excellence”. The new division was formed in order to support the corporate strategy of the company. Penetration into new markets and development the new products were the main elements of Nestle strategy that time. The creation of new division in the organizational structure of Nestle confirms that the strategy of the company closely connected with its structure. In modern conditions Nestle has strategic organizational structure that is chosen by the strategic orientation of the company.

Conclusions. The results of the theoretical and practical aspects analyze of strategy and organizational structures shows that the organizational structures at the company are influenced by strategies. Rapid changes of environment make it necessary to change the corporate, business and functional strategies in the enterprise. Such changes affect the organizational structures of company.

Organizational structures have been changed from simple linear or functional to more complex – divisional or matrix and named by the scientists the strategic organizational structures. They are more flexible to change in the conditions of fast and sustainable development. Such structures are used on the multinational corporations and large companies because these organizations should be more efficient in the changing conditions. Their strategy covers all activities and it is greatly influenced the organizational structure.

The example of Nestle shows that the development of diversification needs to improve the organizational structure. In order to improve the organizational structure while realizing the strategy of diversification the new departments were created in different countries. After analyzing the strategies of Nestle it can be concluded that the company is profitable in the global market and constantly expands and improves the range and quality of products. The company also used the strategy of concentric diversification that contributed to the achieved results. As a competitive strategy Nestle is based on cost leadership strategy and focus on the diversification. This can be justified by the fact that the Nestle products are focused on the broader market and it produces the essential commodities. On different stage of development Nestle has its strategy that allowed to satisfy the needs of consumers and to have high profits. The development of Nestle faces new challenges that need strategic organizational structure. Based on the chosen strategy the organizational structure can be developed further.

References:

1. Anderson, C. and Frank, P. (1975). "Managerial Perceptions and Strategic Behavior," *Academy of Management Journal*, Vol. 18, 811-823 [in English].
2. Ansoff, I. (1965). *Corporate Strategy*. New York: McGrawHill, [in English].
3. Argyris, C. (1973). "On Organizations of the Future," *Administrative and Policy Study Series*, Vol. 1, No. 03-006 Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, [in English].
4. Bower, J. (1970). *Managing the Resource Allocation Process*. Boston: Division of Research, Harvard Business School, [in English].
5. Chan, K. *How strategies shapes structures*. Available from <https://hbr.org/2009/09/how-strategy-shapes-structure> [in English].
6. Chan, K. and Mauborgne, R. (2005). *Blue Ocean Strategy*, Harvard Business Press, [in English].
7. Chandler, A. (1962). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*. Cambridge, MA: MIT Press, [in English].
8. Chen H., Qiao S., Lee A. H. (2014). The impacts of different R&D organizational structures on performance of firms: Perspective of absorptive capacity. *The Journal of High Technology Management Research*. [in English].
9. Dyer, J. and Singh, H. (1998). "The relational view: cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage". *Academy of Management Review* 23(4): 660–679, [in English].
10. Elcock, H. (1996). "Strategic Management," in Farnham, D. and S. Horton (eds.), *Managing the New Public Services, 2nd Edition*, New York: Macmillan, [in English].

11. Gosselin, M. (1997). "The effect of strategy and organizational structure on the adoption and implementation of activity-based costing". *Accounting, Organizations and Society* Volume 22, Issue 2, February, pp.105-122 [in English].
12. Hall, D. and Saias, M. (1980). "Strategy Follows Structure!" *Strategic Management Journal*, Vol 1 No 2, (April-June) 149-163 [in English].
13. Johnson, G. (2008). Scholes, K, & Whittington, R., Exploring Corporate Strategy: Texts and Cases, 8th Edition. Prentice Hall International, United Kingdom, [in English].
14. Kavale, S. (2012). "The connection between strategy and structure". *International Journal of Business and Commerce* Vol. 1, No. 6: Feb., pp. 60-70 [in English].
15. Mahoney, J. (1992). The choice of organizational form: vertical financial ownership versus other methods of vertical integration. *Strategic Management Journal*, Vol.13(8): pp.559-584 [in English].
16. McIntyre, D, Subramaniam, M. (2009). "Strategy in network industries: a review and research agenda". *Journal of Management*, Vol 44(8): pp.1494-1517 [in English].
17. Mintzberg, H. (1990). "The Design School: Reconsidering the Basic Premises of Strategic Management" *Strategic Management Journal*, 1990. - Vol 11 No 3 (March-April 1990) pp. 171-195
18. Mintzberg, H. (1987). *Crafting Strategy*, Harvard Business Review, July/August, [in English].
19. Mitchell, W. and Singh, K. (1996). "Survival of businesses using collaborative relationships to commercialize complex goods". *Strategic Management Journal* 17(3), pp. 169-195 [in English].
20. Navoda, Y. (2011). *Structure and shape of organization in the future*. Dublin, Management of organization group assignment. October, 2011. Available from <http://www.academia.edu/5661942> [in English].
21. Nestle. *Materials of the official site of Nestle*. Available from <http://www.nestle.com/> [in English].
22. Porter, M. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press, [in English].
23. Porter, M. (1985). "What Is Strategy?" HBR (November-December, 1996); and *Competitive Advantage*, Free Press, [in English].
24. Rawley, E., Simcoe, T. (2009). "Diversification and diseconomies of scope, and vertical contracting". *Management Science*, vol. 55(9), 2009, pp. 1534-1550 [in English].
25. Raymond, E. Miles and al. (2009). "Organizational Strategy, Structure, and Process". *The Academy of Management Review*, Vol. 3, No. 3 (Jul., 1978), pp. 546-562: Available from <http://www.jstor.org/stable/257544> Accessed: 14.12.2009 [in English].
26. Schilling, M. (2002). "Technology success and failure in winner-take-all markets: the impact of learning orientation, timing, and network externalities". *Academy of Management Journal*, Vol. 45, pp. 387-398 [in English].
27. Segal, M. (1974). "Organization and Environment: A Typology of Adaptability and Structure," *Public Administration Review*, Vol. 35, 212-220 [in English].
28. Shapiro, C. and, Varian, H. (1999). *Information Rules: A Strategic Guide to the Network Economy*. Harvard Business School Press: Boston, MA [in English].
29. Sherer, M. (1970). *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Chicago: Rand McNally [in English].
30. Thompson, J. *Organizations in Action*, New York: McGraw-Hill, 1967 [in English].
31. Weick, K. (1977). "Enactment Processes in Organizations," in Barry M. Staw and Gerald R. Salancik (Eds.), *New Directions in Organizational Behavior* (Chicago: St. Clair), pp. 267-300 [in English].

32. Williamson, O. (1975). *Markets and Hierarchies: An Analysis and Antitrust Implications*. Free Press: New York, [in English].

Література:

1. Anderson, C. and Frank, P. (1975). "Managerial Perceptions and Strategic Behavior," *Academy of Management Journal*, Vol. 18, 811-823 [in English].
2. Ansoff, I. (1965). *Corporate Strategy*. New York: McGrawHill, [in English].
3. Argyris, C. (1973). "On Organizations of the Future," *Administrative and Policy Study Series*, Vol. 1, No. 03-006 Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, [in English].
4. Bower, J. (1970). *Managing the Resource Allocation Process*. Boston: Division of Research, Harvard Business School, [in English].
5. Chan, K. *How strategies shapes structures*. Available from <https://hbr.org/2009/09/how-strategy-shapes-structure> [in English].
6. Chan, K. and Mauborgne, R. (2005). *Blue Ocean Strategy*, Harvard Business Press, [in English].
7. Chandler, A. (1962). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*. Cambridge, MA: MIT Press, [in English].
8. Chen H., Qiao S., Lee A. H. (2014). The impacts of different R&D organizational structures on performance of firms: Perspective of absorptive capacity. *The Journal of High Technology Management Research*. [in English].
9. Dyer, J. and Singh, H. (1998). "The relational view: cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage". *Academy of Management Review* 23(4): 660–679, [in English].
10. Elcock, H. (1996). "Strategic Management," in Farnham, D. and S. Horton (eds.), *Managing the New Public Services, 2nd Edition*, New York: Macmillan, [in English].
11. Gosselin, M. (1997). "The effect of strategy and organizational structure on the adoption and implementation of activity-based costing". *Accounting, Organizations and Society* Volume 22, Issue 2, February, pp.105-122 [in English].
12. Hall, D. and Saias, M. (1980). "Strategy Follows Structure!" *Strategic Management Journal*, Vol 1 No 2, (April-June) 149-163 [in English].
13. Johnson, G. (2008). Scholes, K., & Whittington, R., *Exploring Corporate Strategy: Texts and Cases*, 8th Edition. Prentice Hall International, United Kingdom, [in English].
14. Kavale, S. (2012). "The connection between strategy and structure". *International Journal of Business and Commerce* Vol. 1, No. 6: Feb., pp. 60-70 [in English].
15. Mahoney, J. (1992). The choice of organizational form: vertical financial ownership versus other methods of vertical integration. *Strategic Management Journal*, Vol.13(8): pp.559–584 [in English].
16. McIntyre, D, Subramaniam, M. (2009). "Strategy in network industries: a review and research agenda". *Journal of Management*, Vol 44(8): pp.1494–1517 [in English].
17. Mintzberg, H. (1990). "The Design School: Reconsidering the Basic Premises of Strategic Management" *Strategic Management Journal*, 1990. - Vol 11 No 3 (March-April 1990) pp. 171-195
18. Mintzberg, H. (1987). *Crafting Strategy*, Harvard Business Review, July/August, [in English].
19. Mitchell, W. and Singh, K. (1996). "Survival of businesses using collaborative relationships to commercialize complex goods". *Strategic Management Journal* 17(3), pp. 169–195 [in English].
20. Navoda, Y. (2011). *Structure and shape of organization in the future*. Dublin, Management of organization group assignment. October, 2011. Available from <http://www.academia.edu/5661942> [in English].

21. Nestle. *Materials of the official site of Nestle*. Available from <http://www.nestle.com/> [in English].
22. Porter, M. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press, [in English].
23. Porter, M. (1985). "What Is Strategy?" HBR (November–December, 1996); and *Competitive Advantage*, Free Press, [in English].
24. Rawley, E., Simcoe, T. (2009). "Diversification and diseconomies of scope, and vertical contracting". *Management Science*, vol. 55(9), 2009, pp. 1534–1550 [in English].
25. Raymond, E. Miles and al. (2009). "Organizational Strategy, Structure, and Process". *The Academy of Management Review*, Vol. 3, No. 3 (Jul., 1978), pp. 546-562: Available from <http://www.jstor.org/stable/257544> Accessed: 14.12.2009 [in English].
26. Schilling, M. (2002). "Technology success and failure in winner-take-all markets: the impact of learning orientation, timing, and network externalities". *Academy of Management Journal*, Vol. 45, pp. 387–398 [in English].
27. Segal, M. (1974). "Organization and Environment: A Typology of Adaptability and Structure," *Public Administration Review*, Vol. 35, 212-220 [in English].
28. Shapiro, C. and, Varian, H. (1999). *Information Rules: A Strategic Guide to the Network Economy*. Harvard Business School Press: Boston, MA [in English].
29. Sherer, M. (1970). *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Chicago: Rand McNally [in English].
30. Thompson, J. *Organizations in Action*, New York: McGraw-Hill, 1967 [in English].
31. Weick, K. (1977). "Enactment Processes in Organizations," in Barry M. Staw and Gerald R. Salancik (Eds.), *New Directions in Organizational Behavior* (Chicago: St. Clair), pp. 267-300 [in English].
32. Williamson, O. (1975). *Markets and Hierarchies: An Analysis and Antitrust Implications*. Free Press: New York, [in English].

УДК 330.322.4: 316

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-29-36](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-29-36)

Гилка Уляна Леонідівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління в транспортній галузі, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія», вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, 68600, тел.: (048)771-61-01, <https://orcid.org/0000-0003-1078-8623>

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Анотація. Після здобуття Україною незалежності у 1991 році в державі почалася економічна депресія, яку вже понад тридцять років подолати не вдається. На думку автора статті, однією з причин такого становища є відсутність науково-обґрунтованої стратегії економічного розвитку країни, прийнятої на законодавчому рівні. У статті запропоновано визначити головним підходом до формування стратегії зростання симбіоз двох добре вивчених та науково обґрунтованих шляхів економічного розвитку, універсальних для країн із будь-яким економічним укладом: стратегії попиту та стратегії пропозиції. Вважається, що їхнє одночасне застосування є суперечливим з низки причин, названих у матеріалах статті. Проте, на підставі проведених досліджень, підтверджених світовим досвідом, автор доводить, що в умовах сучасного економічного стану України такий симбіоз є не тільки можливим, але й необхідним. У статті розкривається, що стратегія попиту ефективна за умов високого рівня безробіття при еластичній пропозиції, а стратегія пропозиції ефективна за відносно повної зайнятості та невисокого рівня еластичності пропозиції. За підходом автора, можливість одночасного здійснення двох стратегій ґрунтується на тому, що в існуючій економічній ситуації вони можуть виконувати взаємодоповнюючі функції. На першій стадії процесу досягнення економічного зростання використання стратегії попиту може бути стартером економічного розвитку, забезпечивши досить високий рівень споживчого попиту, який є необхідним для здійснення стратегії пропозиції. На другій стадії основну роль виконуватиме стратегія пропозиції. Головна функція стратегії попиту буде у працевлаштуванні робочої сили, що вивільняється в ході реалізації стратегії пропозиції. На шляху створення симбіозу двох стратегій є певні труднощі, подолання яких розглянуто в статті. Також зазначено, що наявність стратегії є необхідною, але недостатньою умовою для досягнення економічного зростання України. Слід додатково виконати ряд зазначених в роботі умов, необхідних для успішної реалізації стратегії зростання.

Ключові слова: економіка України, стратегія попиту, стратегія пропозиції, історичний досвід економічного розвитку, кейнсіанська та класична стратегія зростання.

Gylka Ulyana Leonidovna PhD in Economics, Docent, Associate Professor, Danube Institute of the National University «Odessa Maritime Academy», Phanagorian St., 9, Izmail, 68600, tel.: (048)771-61-01, <https://orcid.org/0000-0003-1078-8623>

STRATEGY FORMATION FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE: HISTORICAL EXPERIENCE

Abstract. After Ukraine gained independence in 1991, an economic depression began in the country, which has not been overcome for more than thirty years. According to the author of the article, one of the reasons for this situation is the lack of a scientifically based strategy for the economic development of the country adopted at the legislative level. The article proposes to determine the main approach to forming a growth strategy is the symbiosis of two well-studied and scientifically based ways of economic development, universal for countries with any economic structure: the demand strategy and the supply strategy. It is believed that their simultaneous use is controversial for a number of reasons mentioned in the materials of the article. However, on the basis of conducted research, confirmed by world experience, the author proves that in the conditions of the modern economic state of Ukraine, such symbiosis is not only possible, but also necessary. The article reveals that the demand strategy is effective under conditions of high unemployment with elastic supply, and the supply strategy is effective under conditions of relatively full employment and a low level of elasticity of supply. According to the author's approach, the possibility of simultaneous implementation of two strategies is based on the fact that in the existing economic situation they can perform complementary functions. At the first stage of the process of achieving economic growth, the use of a demand strategy can be a starter for economic development, ensuring a sufficiently high level of consumer demand, which is necessary for the implementation of a supply strategy. In the second stage, the main role will be played by the supply strategy. The main function of the demand strategy will be the employment of the labor force released during the implementation of the supply strategy. There are certain difficulties on the way to creating a symbiosis of two strategies, the overcoming of which is discussed in the article. It is also noted that the presence of a strategy is a necessary but not sufficient condition for achieving economic growth in Ukraine. It is necessary to additionally fulfill a number of conditions specified in the work, which are necessary for the successful implementation of the growth strategy.

Keywords: economy of Ukraine, demand strategy, supply strategy, historical experience of economic development, Keynesian and classical growth strategy.

Постановка проблеми. Масштаби падіння обсягів громадського виробництва в Україні за роки здобутої незалежності точно підрахувати неможливо. Але за кількістю видимих зупинених промислових підприємств та за кількістю громадян України, які виїхали на пошуки заробітків за кордон, очевидно, що ця цифра більша за офіційну.

Проте, небезпеку для економіки України сьогодні становить не її нинішній стан, а напрям, у якому протікає процес її еволюції. Україна поступово перетворюється на сировинний придаток громадського виробництва розвинених країн, надовго закріплюючи за собою цей статус.

Однією з причин ситуації є відсутність у країні науково обґрунтованої та законодавчо прийнятої стратегії економічного розвитку. При чому, у процесі її формування доцільно ретельно дослідити позитивний досвід економічного відродження інших держав. Зокрема, значний інтерес представляє досвід використання кейнсіанського методу досягнення економічного зростання в Сполучених Штатах Америки, Німеччині та Японії.

Мета статті – проаналізувати досвід США, Німеччини та Японії щодо використання кейнсіанського способу досягнення економічного зростання та можливості його використання в економічному зростанні України.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні доцільності формування стратегії відродження економіки України на основі симбіозу кейнсіанського та класичного способів розвитку.

Виклад основного матеріалу. Економічна наука надає кілька стратегій (моделей) досягнення економічного зростання. При цьому їх можна поділити на дві основні групи. До першої групи відносять стратегії, що ефективні у країнах із надлишком робочої сили. До другої групи – стратегії ефективні у країнах із повною зайнятістю.

Економіки, що належать до першої групи, зазвичай отримують економічне зростання за рахунок залучення додаткової робочої сили незайнятого населення. Цей прийом є основою стратегії зростання, яку називають стратегією попиту чи економікою попиту. Вона має ще одну назву, що пов'язана з ім'ям Джона Мейнарда Кейнса, який був засновником цілого напрямку в економічній науці – кейнсіанства.

У другій групі економік, тобто економік із повною зайнятістю, використовується прийом, що полягає у підвищенні продуктивності праці. Така стратегія одержала назву стратегії пропозиції або економіки пропозиції. Згідно цієї стратегії, економічне зростання в країні відбувається за рахунок підвищення продуктивності праці шляхом впровадження найдосконаліших

технологій і устаткування. Свою назву стратегія пропозиції отримала швидше задля протиставлення назві стратегії попиту, ніж для відображення механізму її здійснення. Адже, просте збільшення пропозиції за інших рівних умов, здатне призвести до надвиробництва.

Прихильниками стратегії пропозиції є практично всі прибічники класичної та неокласичної економічної теорії, тобто – класики, тому її ще називають класичною теорією зростання.

Пристаючи до вироблення підходів до формування стратегії зростання, слід мати на увазі, що існує лише три інструменти, що використовуються для реалізації обох стратегій: державні замовлення, відсоток та податки. Але у кожній стратегії вони використовуються по-різному.

При здійсненні стратегії попиту акцент робиться на збільшення державних замовлень для бізнесу на неспоживчі товари. Їх реалізація силами залучених безробітних, породжує споживчий попит та реакцію бізнесу, що полягає у збільшенні обсягів виробництва споживчих товарів.

У стратегії пропозиції ставка робиться на зниження відсотка та податків для бізнесу, що дозволяє проводити реконструкцію приватних підприємств та удосконалювати технології виробництва.

В Україні, як і в більшості країн, що перебувають у депресії, діє схема, яка полягає в наступному. Підприємства не працюють, оскільки немає споживчого попиту. Відсутність попиту логічно пов'язана з тим, що у населення відсутні гроши, а їх не має тому, що підприємства не працюють і нікого не беруть на роботу. В свою чергу, підприємства закриті, бо немає попиту, коло замкнулося.

У період світової кризи тридцятих років таке коло не вдавалося розірвати протягом п'яти років. Першим, хто зміг це зробити на практиці, став Президент США Франклін Рузвельт. Він проігнорував закон про санкції на постачання обладнання для Радянського Союзу. Американські робітники отримали роботу, металургійна промисловість уникла краху. Падіння промислового виробництва було зупинене до 1938 року.

Сьогодні на цей факт не звертають увагу, чомусь уникають його дослідження і наголошують на діяльності Рузвельта тільки після 1938 року, коли вона стала позбавленою наукової основи. Але у той період його політичне рішення і вирішило успіх. Це був прецедент використання кейнсіанського методу задля досягнення економічного розвитку країни. Приклад Рузвельта наслідувала більшість країн, економіку яких охопила криза.

Цей історичний випадок визначний ще й тим, що практика випередила теорію. Книга Дж. Кейнса дала теоретичне підтвердження цього лише в

1939 році [1]. І зроблено це було побіжно, не спеціально, оскільки книга була присвячена іншим проблемам.

Слід звернути увагу на ще один вартий уваги момент, який став результатом досвіду Рузвельта, а саме, що кейнсіанський спосіб досягнення зростання може виконувати функцію стартера для запуску в дію стратегії пропозиції, здатної дати результат тільки за наявності споживчого попиту. Говорячи про перемогу над Великою американською депресією, варто зауважити, що це був один із яскравих прикладів постановки пріоритету економічних проблем над політичними.

Кейнсіанський шлях розвитку, як правило, пов'язують із громадськими роботами, але такий підхід не зовсім вірний, справа не у них, а у роботах, не пов'язаних із виробництвом кінцевого товару. Ними може бути, наприклад, виробництво зброї. Недаремно кейнсіанський метод називають економікою війни. Німеччина в період з 1933 по 1938 рр., завдяки економіці війни, з розграбованої за підсумками Першої світової війни держави, перетворилася у наймогутнішу державу, що розпочала Другу світову війну.

Після закінчення світової економічної кризи про кейнсіанство, як спосіб досягнення економічного зростання, стали поступово забувати. У світі стала панувати класична економічна теорія. Практичних керівників економіки, кейнсіанців з економічного світогляду, замінили класики.

В останні роки на зміну тези неспроможності кейнсіанського методу прийшла теза його несумісності з класичним методом. Але ця теза, як і перша, не узгоджується зі світовою практикою.

Яскравим прикладом одночасного застосування двох стратегій було економічне диво у Японії. У 1960 – 1973 рр., коли там почала відбуватися модернізація промислового виробництва, темпи зростання продуктивності праці досягли 7,865% в рік, що втричі вище, ніж в США в той же період (2,29%) [2]. Однак, підкреслимо, що робоча сила, яка вивільнилася, зростання безробіття не породила і весь час воно становило 1% [3]. Країна почала підніматися за умов дефіциту робочої сили. Виникає питання: в чому секрет та де поділися працівники, що звільнилися в результаті підвищення продуктивності праці?

«Вікіпедія» надає пояснення такому явищу: «Японія – світовий лідер із виробництва та використання бетону. Тут бетонують усе, що можна. Це метафора – значна частина (близько 40%) берегової лінії ...» [4]. Так бетонування виступає у ролі суспільних робіт, передбачених кейнсіанською стратегією, що застосовується в союзі з класичним способом економічного зростання.

Однак, не все так просто. При єднанні двох стратегій проблеми виникають постійно. Найяскравішим доказом цього стала практична

діяльність вже іншого Президента США – Рональда Рейгана, стратегія якого отримала назву Рейганоміки.

За своїми поглядами Р. Рейган є прихильником класичної економічної теорії. Будучи в статусі президента США, він досяг зниження відсотка і податків, що, в рамках стратегії пропозиції, дало очікуваний ефект. Крім цього, враховуючи велику кількість незайнятого населення, він забезпечив, за рахунок державних замовлень, розширення оборонного комплексу, що відбулося вже в рамках кейнсіанської теорії.

Але, несподівано, на цьому етапі реформ, виникла дуже неординарна ситуація: при надлишку в країні робочої сили, на нових підприємствах з'явилося безліч вакансій, тобто люди не мали бажання влаштуватися на роботу. Ситуація знайшла своє вирішення незвичним образом: в Америці були скорочені розміри різноманітної соціальної допомоги, що дають людям можливість існування без участі в суспільному виробництві. Сукупність цих скорочень назвали «податком на бідність». Проблема була вирішена, вакансії стали заповнюватися, а Америка отримала довгоочікуване економічне зростання. При цьому стратегії попиту та пропозиції спрацювали одночасно.

Існують й інші складності. Найчастіше критика одночасного застосування двох стратегій полягає в тому, що на їх втілення не вистачить фінансових ресурсів. Це викликає інфляцію, зростання відсотка і, зрештою, витіснення бізнесу із громадського виробництва, що буде означати зрив здійснення стратегії пропозиції.

Вирішення цієї проблеми теж існує. Стратегія попиту має здійснюватися із позабюджетних коштів, а точніше – з джерел, що формуються не з податкових надходжень. Це мають бути державні позики у Державному банку, простіше кажучи – за рахунок емісії.

Використання емісійних коштів не провокуватиме інфляцію, оскільки зарплата безробітних, що приймаються на роботу, не повинна бути вищою за середній рівень по країні. Виробництво споживчих товарів на момент здійснення цієї стратегії має бути досить еластичним, щоб «погасити» зростання споживчого попиту, що виникає за рахунок збільшення кількості зарплат. Теорія контролю цього процесу докладно вивчена і викладена нами раніше [5].

Крім того, необхідно враховувати, що інфляція неминуха за будь-якого способу досягнення зростання і, отже, вона є платою за успіхи в економіці.

У справі досягнення економічного зростання позичковий відсоток є одним із трьох згаданих важелів. Його зниження є благом для бізнесу, але призводить до зростання цін на споживчому ринку, тому відсоток для бізнесу та для споживача слід розділити. Крім того, держава повинна взяти на себе витрати на фінансування особливо прибуткових інноваційних проектів бізнесу на безоплатній основі, що є найвідомішою економічною практикою.

В Україні специфічною складністю здійснення кейнсіанської частини симбіозу двох стратегій може стати повернення робочої сили з-за кордону. За допомогою додаткової зарплати цього не зробити, тому що є ризик виникнення інфляції. Але є інші способи, наприклад, пропозиція не надто важкої праці. Не слід забувати, що тут ми розглядаємо залучення робочої сили не стільки для збільшення обсягів виробництва, скільки для підвищення споживчого попиту.

З урахуванням вищезазначеного, стає очевидним, що єдність стратегій попиту та пропозиції є можливою та здатна забезпечити повоєнне економічне зростання в Україні.

На завершення слід зазначити, що симбіоз двох стратегій є необхідною, але не єдиною умовою досягнення економічного розвитку України, однак їх аналіз не є об'єктом дослідження, результати якого наведені у даній статті.

Висновки. Головний результат проведеного дослідження полягає в тому, що симбіоз стратегій попиту та пропозиції можливий та має стати основою формування стратегії економічного розвитку України у післявоєнний період.

При здійсненні стратегії зростання з урахуванням симбіозу двох стратегій, необхідно враховувати здатність кейнсіанського способу досягнення зростання виконувати функцію стартера для стратегії пропозиції.

Недооцінка можливостей кейнсіанського способу досягнення зростання може дати негативний ефект у вигляді безробіття при здійсненні стратегії пропозиції.

Говорячи про перемогу кейнсіанства в боротьбі з економічною депресією, важливо зазначити, що вона дала приклад, що не стосується безпосередньо теорії Дж. Кейнса, але має надзвичайно велике значення для досягнення економічного зростання будь-якими способами. Головне полягає в тому, що це був один із яскравих прикладів постановки пріоритету економічних проблем вище за політичні.

Література:

1. Keynes John Maynard. The General Theory of Employment, Interest and Money Publisher : Macmillan Cambridge University Press, for Royal Economic Society. 1936, p.190.
2. Продуктивність праці в Японії: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Продуктивність_праці (дата звернення: 15.04.2023).
3. Гэнда Юдзи. Серьезные перемены на рынке труда в Японии: веб-сайт. URL: <https://www.nippon.com/ru/currents/d00151/> (дата звернення: 20.04.2023).
4. Міфи про Японію: веб-сайт. URL: <https://d-pankratov.livejournal.com/439039.html> (дата звернення: 10.05.2023).
5. Криворак А.Д., Гилка У.Л. Що не так в кейнсіанській моделі зростання. Український журнал «Економіст». 2021. №8. С. 33-40.

References:

1. Keynes John Maynard. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money Publisher: Macmillan Cambridge University Press, for Royal Economic Society. p.190 [in English].
2. Produktyvnist pratsi v Yaponii [Labor productivity in Japan]. *wikipedia.org/wiki* Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Продуктивність_праці [in Ukrainian].
3. Нэнда Юдзю. Серьезные перемены на рынке труда в Японии [Genda Yuuji. Major changes in the labor market in Japan]. *nippon.com/ru/* Retrieved from: <https://www.nippon.com/ru/currents/d00151/> [in Russian].
4. Mify pro Yaponiiu [Myths about Japan]. *d-pankratov.livejournal.com* Retrieved from: <https://d-pankratov.livejournal.com/439039.html> [in Ukrainian].
5. Kryvorak A.D., Gylka U.L. (2021). Shcho ne tak v keinsianskii modeli zrostannia [What is wrong with the Keynesian growth model]. *Ekonomist – Economist*, 8, 33-40 [in Ukrainian].

УДК: 330.142.211:[330.341.1.073.1:005.95/.96-028.27

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-37-53](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-37-53)

Ільїна Анастасія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, член Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (044) 531-49-17, <https://orcid.org/0000-0002-6374-7078>

ІНВЕСТИЦІЇ В ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННОГО УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ

Анотація. У статті визначено, що інвестиції та інновації мають суттєвий взаємозв'язок, а людський капітал є інструментом здійснення ефективних інвестицій в інновації в основі прийняття раціональних рішень кваліфікованим персоналом, що використовує спеціальні засоби зв'язку у відповідних галузях діяльності, об'єднаних у соціально-культурну, економічну сфери та сферу управління людським капіталом. Будь-яка галузь діяльності націлена на збільшення рівня своєї конкурентоспроможності в основі здійснення персоналом інвестицій в інноваційні об'єкти, які мають на меті приносити прибуток, а також соціальний та екологічний ефект, утворюючи інноваційну інфраструктуру, суб'єктами якої є представники державного і приватного секторів. Проаналізовано структуру офіційних вебсайтів профільних міністерств як ключових органів влади, що реалізують галузеву політику в Україні. Встановлено, що інформація, висвітлена на переважній більшості вебсайтів, є декларативною без будь-якої конкретики та прив'язки до профільних електронних систем, використання яких потребує навчання персоналу. А тут ніяк не обійтися без вкладання коштів у закупівлю нового програмного забезпечення та виконання програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу органів публічної влади, який має постійно користуватися електронними системами у відповідності до посадових повноважень. Визначено, що вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології з боку органів публічної влади сприятиме поліпшенню інвестиційного клімату і, отже, сталого розвитку країни. Адже це обумовлює прискорення прийняття органами публічної влади рішень відносно реалізації інфраструктурних проєктів за допомогою здійснення інвестицій в інноваційні об'єкти. Водночас, їх експлуатація має бути сприятливою як для держави, так і для суспільства без нанесення шкоди навколишньому середовищу і, отже, здоров'ю споживачів. Слід звернути

увагу і на галузь освіти, що взаємозалежить зі всіма галузями соціально-культурної сфери (культура, туризм, спорт, соціальний захист, охорона здоров'я), сприяючи науковому розвитку в галузях економічної сфери (сільське господарство, промисловість, будівництво, транспорт і зв'язок), а також на необхідність здійснювати контроль за фінансуванням і використанням персоналом електронних систем у сфері управління людським капіталом.

Ключові слова: інвестиції, інновації, людський капітал, інноваційна інфраструктура, суб'єкти інноваційної інфраструктури, інноваційні об'єкти, інфраструктурні проєкти, електронне управління, засоби електронного зв'язку, інформаційно-комунікаційні технології.

Iliina Anastasiia Oleksandrivna PhD in Economics, Associate Professor, Member of the Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration, State University of Trade and Economics, Kyoto St., 19, Kyiv, 02156, tel.: (044) 531-49-17, <https://orcid.org/0000-0002-6374-7078>

INVESTMENTS IN INNOVATIONS IN THE ELECTRONIC HUMAN CAPITAL MANAGEMENT SYSTEM

Abstract. In the paper it was determined that investments and innovations have a significant relationship, and human capital is a tool for making effective investments in innovations based on rational decision-making by qualified personnel using special means of communication in the relevant fields of activity, united in socio-cultural, economic and human capital management spheres. Any field of activities is aimed at increasing the level of its competitiveness on the basis of investment by personnel in innovative facilities with the purpose to bring profit as well as social and environmental effect, forming an innovative infrastructure, the subjects of which are representatives of the public and private sectors. The structure of the official websites of relevant ministries as key authorities implementing industry policy in Ukraine was analyzed. It was established that the information displayed on the vast majority of websites is declarative without any specifics and linking to specialized electronic systems, the use of which requires staff training. And here there is no way to do without investing in the purchase of new software and the implementation of training, retraining and professional development programs for the personnel of public authorities, who should constantly use electronic systems in accordance with their official powers. It was determined that the ability to use information and communication technologies on the part of public authorities will contribute to the improvement of the investment climate and,

therefore, the sustainable development of the country. After all this determines the acceleration of decision-making by public authorities regarding the implementation of infrastructure projects with the help of investments in innovative facilities. At the same time, their operation should be favorable for both the state and society without harming the environment and, therefore, the health of consumers. An attention should also be paid to the field of education, which is interdependent with all fields on the socio-cultural sphere (culture, tourism, sports, social protection, health care), contributing to scientific development in the fields on the economic sphere (agriculture, industry, construction, transport and communication), as well as the need to monitor funding and using the electronic systems by personnel in the sphere of human capital management.

Keywords: investments, innovations, human capital, innovative infrastructure, subjects of innovative infrastructure, innovative facilities, infrastructure projects, electronic management, means of electronic communication, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Як відомо, людський капітал є дуже важливим фактором для функціонування економіки країни. Адже саме від нього залежить не просто кількість робочих місць, але й рівень діяльності персоналу, що займає відповідні посади. Такі посади стосуються будь-якої галузі і, отже, сфери діяльності. Проте яким чином необхідно досягнути такого результату, щоб рівень добробуту населення відповідав їм потребам, а держава, в свою чергу, була спроможна забезпечувати сталий розвиток країни та окремої її території? Перш за все це стосується вкладення коштів за рахунок як державного та місцевих бюджетів, так і фізичних і юридичних осіб (підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності). Здавалося б, чим більше вкладень здійснюється з боку державного та приватного секторів, тим більш розвиненою є інноваційна інфраструктура країни. Однак і тут варто замислитися над поняттям інновацій, як не просто нововведень у реалізацію продукції для закупівлі товарів чи в певну діяльність для надання послуг, але й тих, що відповідають змінам, яких потребують покупці товарів та одержувачі послуг. Вміння швидко реагувати на зміни в настроях населення відносно потреб у споживанні і є проявом людського капіталу як сукупності одержаних знань, набутих вмінь та навичок за рахунок інвестування у відповідні сфери діяльності, що впливає на рівень добробуту і, відповідно, життя населення. Однак контроль за здійсненням таких інвестицій з боку як держави, так і громадськості й по сьогодні залишається актуальною проблемою, пов'язаною із впровадженням в державно-приватні управлінські відносини інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань відносно інвестування в інновації, а також розвитку людського капіталу займалися ряд науковців. Так, наприклад, науковці на чолі з М. Копитко досліджували процес управління інноваціями та інвестиціями, однак у праці йдеться мова переважно про приватні підприємства, тоді як органи публічної влади також приймають інноваційні рішення в процесі опрацювання інвестиційних пропозицій [1]. Науковці на чолі з А. Чечель досліджували розвиток людського капіталу в різних галузях діяльності в основі впровадження та використання в органах публічної влади засобів електронного зв'язку, однак інноваційно-інвестиційний процес в цих галузях досліджено у праці в недостатній мірі [2]. Науковці на чолі з В. Панченко акцентували увагу саме на стратегічному плануванні інвестиційної діяльності установ, при цьому замало приділяючи увагу вкладенню коштів в інноваційні об'єкти [3]. І. Микитюк взяв за необхідне досліджувати процес здійснення інвестицій саме державним сектором, в той час як приватний сектор залишився поза увагою науковця [4]. В. Шовківська розглядала людський капітал як фактор економічного зростання на прикладі галузі будівництва. При цьому в недостатньому обсязі досліджено роль новостворених об'єктів у розвитку інноваційної інфраструктури [5]. Науковці на чолі з О. Продіус опрацьовували в своїй праці питання стратегічного планування інноваційної діяльності установ без урахування здійснення ними інвестицій [6]. А. Шинькович окреслював процес інформаційної взаємодії між державою та громадськістю в напрямку поліпшення сталого розвитку країни, однак без урахування питань інвестування в інновації [7]. Відповідно, потребують подальших досліджень фактори впливу на здійснення інвестицій в інноваційні об'єкти з боку державного та приватних секторів, якими є засоби електронного зв'язку, а також кваліфікований персонал.

Мета статті – дослідження проблематики здійснення інвестицій в інноваційні об'єкти із застосуванням засобів електронного зв'язку між суб'єктами управління в процесі прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж перейти до розгляду важливого питання щодо системи електронного управління людським капіталом, варто розібратися, що представляють собою інвестиції та інновації, основою взаємозалежності між якими виступає людський капітал.

Так, згідно з Законом України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції – це будь-які види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти будь-якої діяльності, метою суб'єктів якої є одержання прибутку (доходу) та/або досягнення соціального й екологічного ефекту [8].

Поряд із цим, Закон України «Про інноваційну діяльність» трактує інновації як новостворені та/або вдосконалені конкурентоспроможні технології, реалізовану продукцію або надані послуги, а також організаційно-технічні рішення характеру виробничої, адміністративної, комерційної або іншої діяльності, що здійснюється з метою поліпшення структури та якості виробництва та/або соціальної сфери [9].

Як бачимо, між інвестиціями та інноваціями існує суттєвий взаємозв'язок. Так, інвестиції можуть здійснюватися як вкладення певної суми коштів за рахунок державного та місцевих бюджетів, будь-яких підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також цінних паперів, рухомого й нерухомого майна (машини, будинку, споруди, обладнання), майнових прав інтелектуальної власності, «ноу-хау»; прав користування землею, будинками, водою, спорудами, ресурсами, технологіями та ін. Відповідно, якщо інновації є новітньою та/або удосконаленою продукцією чи послугою, призначеною для використання в будь-яких цілях, вони і є основою інвестицій. Тут суб'єкти інвестиційної діяльності – це по факту всі суб'єкти інноваційної інфраструктури, якими є представники як державного (органи державної влади та органи місцевого самоврядування; підприємства, установи та організації державної та комунальної форм власності; громадські організації), так і приватного (підприємства, установи та організації приватної форми власності, фізичні особи-підприємці) секторів [8, 9]. Адже інноваційна інфраструктура – це сукупність підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності, що реалізують інноваційну продукцію та надають послуги з інноваційної діяльності у будь-яких галузях, зокрема освіти і науки, культури, туризму, спорту, соціального захисту, охорони здоров'я (соціально-культурна сфера); сільського господарства, промисловості, торгівлі, будівництва, транспорту та зв'язку (економічна сфера) і, отже, галузі публічного управління та адміністрування, що відноситься до сфери управління людським капіталом, яка і відіграє ключову роль у здійсненні ефективного управління першими [1, С. 11; 2, С. 1299]. У цьому разі, якщо інвестори приватного сектору націлені на одержання прибутку, то інвестори державного сектору мають на меті підтримувати баланс між дохідною та видатковою частинами бюджету.

Однак чи буде інвестиція називатися інвестицією, якщо в основі одержання прибутку від інвестиційної діяльності з боку приватного підприємства не буде соціального й екологічного ефекту? Тут ефект виступатиме як наслідок від здійснення інвестиції у реалізацію певного проекту, що відобразатиметься на добробуті населення та екологічному стані країни чи окремої її місцевості (району у місті, міста, регіону). Якщо ж така інвестиція буде мати негативний наслідок (наприклад, отруєння, забруднення

повітря), то поступово попит на продукцію буде знижуватися, а прибуток підприємства-інвестора може обернутися для нього у значний збиток [3]. У цій ситуації інвестиція автоматично втрачає свою силу, оскільки не просто позбавляється своєї мети, а й надає зворотного ефекту.

Говорячи про державний сектор, відхилення як в додатній, так і у від'ємний бік в різниці між дохідною та видатковою частинами бюджету надає картину ефективності здійснення його представниками інвестицій. Саме тут соціальний та екологічний ефект відображається рівнем збалансованості між відповідними частинами, де величезну роль відіграє стратегічне планування бюджету персоналом органів державної влади та місцевого самоврядування, враховуючи ситуацію у суспільстві. Надмірні як бюджетний дефіцит, так і бюджетний надлишок органу влади говорить про неефективність його діяльності [4]. У цьому випадку бюджетний дефіцит може бути наслідком значних витрат на імплементацію об'єктів інвестування, які не приносять ніякої користі для населення (наприклад, будівництво/реконструкція спортивного, культурного, торговельно-розважального закладів, які практично ніхто не відвідує). Поряд із цим, бюджетний надлишок може стати причиною імплементації переважної більшості об'єктів за невеличкі витрати, постійна діяльність яких може приносити відсоток для органу влади завдяки високому попиту. Однак такий попит носить тимчасовий характер та в подальшому використання закуплених товарів та/або одержання послуг від представників новостворених підприємств, установ чи організацій за рахунок бюджетних інвестицій як правило наноситиме шкоду споживачам (наприклад, встановлення тимчасових споруд та/або закладів виробництва й торгівлі тютюновими виробами та спиртними напоями, іншими шкідливими та/або небезпечними для здоров'я товарами та ін.). А це поступово може породити в населення негативне ставлення до певного виду діяльності та ввести в оману відносно подібних підприємств, установ та організацій. Тому тут органам публічної влади варто задуматися над ситуацією, коли населення має потребу саме в корисних для розвитку людини і особистості товарів та послуг, що в перспективі може значно поліпшити інвестиційний клімат країни.

Виходячи з вищезазначеного, саме людський капітал зумовлює здійснення ефективного інвестування в інноваційні об'єкти, тобто такі, використання яких відповідатиме потребам населення без негативних наслідків. Як результат, в суб'єктів інноваційної інфраструктури збільшується потенціал вкладення коштів у закупівлю основних засобів (матеріалів, комплектуючих), від яких значною мірою залежить якість реалізації інноваційної продукції та надання інноваційних послуг. А це сприятиме збільшенню обсягу ефективних інвестицій, розпізнання яких не є можливим без інтелектуальних здібностей людини, що започатковуються саме в

освіті [5, С. 180]. Так, ефективність навчання в закладах початкової, середньої та вищої освіти відображається бажанням учнів/студентів одержувати нові знання. Культура є основою освіти, що мотивує учнів/студентів одержувати планові знання з усвідомленням своєї необхідності навчатися задля реалізації себе як особистості в майбутньому. Якщо галузь спорту є фізичним проявом культури в соціальному житті людини як особистості, яка слідує за своїм здоров'ям і розуміє необхідність бути в тонусі для збільшення рівня продуктивності праці, то туризм є практичним застосуванням галузі культури в основі одержання нових знань і здобуття вмінь та навичок застосовувати зарубіжний досвід. Галузь охорони здоров'я націлена на наданні медичних послуг з метою забезпечення результативності в галузі освіти і науки і, врешті-решт, практичній діяльності персоналу суб'єктів інноваційної інфраструктури, що здійснюють свою діяльність на благо населення, використовуючи свій освітній і науковий потенціал. Що стосується галузі соціального захисту, то тут не обійтися без роз'яснювальної роботи щодо запобігання негативних факторів впливу на роботу персоналу в освітньо-професійній і практичній діяльності осіб (зокрема булінг; вживання тютюнових виробів, спиртних напоїв та заборонених речовин; насильство у сім'ї; втрата людиною відчуття особистості та ін.) і надання соціальної допомоги задля позбавлення наслідків від їх впливу [2, С. 1303-1304; 6].

Звідси слідує, що всі суб'єкти інноваційної інфраструктури мають тісно взаємодіяти одним з одним завдяки впровадженню інновацій у виробництво і в подальшому використовувати інноваційну продукцію у вигляді інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) за рахунок вкладення коштів у її реалізацію [6]. А, враховуючи те, що встановлення високоякісного програмного забезпечення задля запровадження в діяльність державного та приватного секторів електронних систем потребує високоосвіченого персоналу для їх подальшого використання, виконання повноважень відповідними представниками буде знаходитися під постійним контролем, що допоможе позбавитися багатьох негативних чинників. До них можна віднести: корупційні правопорушення, порушення додержання персоналом службової дисципліни та правил внутрішнього службового розпорядку, виникнення конфліктних ситуацій, висвітлення на офіційних веб-сайтах та соціальних мережах недостовірної інформації, запуск у дію процесу реалізації проєктів без узгодження з громадськістю і т. п. [7, С. 99].

Як видно, від здійснення бюджетних інвестицій суттєво залежить якість обслуговування населення з боку приватного сектору, тоді як здійснення приватних інвестицій націлює державний сектор на внесення змін у діяльність органів публічної влади стосовно планування реалізації стратегій, планів заходів, державних/місцевих цільових програм в тій чи іншій галузі

діяльності. З метою покращення якості надання публічних послуг, а також поліпшення взаємодії між державним та приватним секторами в процесі обміну інформації при виконанні персоналом професійних обов'язків, необхідно використовувати засоби зв'язку, за допомогою яких представники суб'єктів певних галузей діяльності у відповідних сферах і в сфері управління ними могли б ефективно виконувати свою роботу на користь населення та здійснювати контроль за роботою персоналу.

Зазвичай, всі ці засоби зв'язку взаємодоповнюють один одного. Так, за допомогою офіційних вебсайтів створюються різні теги, де можна ознайомитися з необхідною інформацією, зокрема про: роботу структурних підрозділів тієї чи іншої установи; зовнішню (закони України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, укази Президента України та ін.) та внутрішню (накази міністерств, відомств, розпорядження місцевих державних адміністрацій, рішення місцевих рад, положення про діяльність установи та її структурних підрозділів) нормативно-правову базу, що регулює галузеві питання; плани, звіти та новини установи стосовно проведених нею заходів. Крім того, на сайтах можна створити форуми для обговорення з громадськістю важливих галузевих питань та одержати зворотний зв'язок. Поряд із цим, сайт є основою для створення інформаційного порталу як єдиної точки доступу до всіх інформаційних ресурсів, що, з одного боку, передбачає утворення персоналізованих робочих місць працівників установи з обліком виконання їх повноважень у певній галузі – Інтранет-портал (наприклад, інформаційна модель будівлі), з іншого, – уможлиблює широке коло користувачів знаходити зовнішню інформацію з одержанням консультацій із власником на постійній основі – Інтернет-портал (наприклад, Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України). До того ж за допомогою спеціального програмного забезпечення до сайту будь-якої установи можливо зробити прив'язку електронної системи, тобто сукупності компонентів, що дозволяють здійснювати обробку інформації з метою прийняття керівництвом адекватних та результативних рішень (наприклад, електронна система охорони здоров'я eHealth) [6, 10, 11].

Відповідно, сайт є відображенням роботи установи, портал надає доступ через сайт установи до певних інформаційних ресурсів, тоді як електронна система здійснює обробку інформації з відповідних ресурсів за допомогою програмних компонентів, оволодіння якими потребує залучення кваліфікованого персоналу. А це, в свою чергу, зумовлює необхідність вкладати кошти у закупівлю програмного забезпечення, його встановлення, запровадження в роботу установи електронних систем, а також навчання персоналу використовувати відповідні електронні системи згідно з розробленими та затвердженими програмами підготовки, перепідготовки та

підвищення кваліфікації. Адже від якості роботи персоналу залежить і прийняття рішень щодо підготовки планових показників та реалізації інвестиційних проєктів на інноваційній основі в процесі системної взаємодії між державним та приватним секторами в різних галузях діяльності.

Використовуючи Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України [10], варто окреслити переваги та недоліки дизайну офіційних вебсайтів профільних міністерств, від діяльності яких залежить сталий розвиток відповідних галузей.

Так, наприклад, в Україні в галузі сільського господарства офіційний вебсайт Міністерства аграрної політики та продовольства України – головний елемент електронного урядування, який містить інформацію про діяльність органу влади, нормативно-правову базу, напрямки (підгалузі) діяльності, грантову та інвестиційну діяльність, а також роботу з громадськістю. Такий вебсайт є корисним, оскільки надає інформацію персоналу сільськогосподарських підприємств про новини та можливості взаємодіяти з державою. Поряд із цим, вебсайт Української аграрної біржі [12] допомагає брати участь в електронних торгах, використовувати інтерактивну мапу зернових сховищ, електронний логістичний калькулятор та ін. Однак результативна взаємодія між виробниками, споживачами й державою потребує створення та подальше удосконалення системи цінового моніторингу, що надаватиме змогу швидко отримувати достовірну інформацію про ціни на сільськогосподарську продукцію, яка має бути доступною широкому колу товаровиробників та зацікавлених споживачів. Більш того, на відміну від розвинених країн світу, в Україні сільськогосподарські підприємства набагато менше акцентують увагу ІКТ. Таке нехтування призводить до відставання галузі сільського господарства, не дивлячись на високий потенціал країни. Тому тут не завадило б забезпечити агрономічні об'єднання, підприємства та фермерські господарства системами електронного документообігу й створити портал взаємодії з громадянами сільських територій. Все це надаватиме можливості виробникам і споживачам сільськогосподарської продукції, а також профільним органам публічної влади одержувати доступ до необхідних документів (нормативно-правових актів, звернень, листів, доручень та ін.) та організовувати важливі електронні зустрічі задля вирішення спірних питань щодо здійснення інвестицій в інноваційні об'єкти в галузі сільського господарства.

Слід також зазначити, що величезну роль у сталому розвитку країни відіграє промисловість, від галузі якої також залежить і рівень науково-технічного прогресу (НТП), а отже і запровадження електронних систем у роботу державного та приватного секторів. В Україні головним елементом електронного урядування виступає офіційний вебсайт Міністерства з питань

стратегічних галузей промисловості, який містить інформацію про діяльність органу влади (у т. ч. інвестиційну), законодавчу базу та роботу з громадськістю. Однак інформація, яку містить цей вебсайт, відображає як правило регулюючі положення, тоді як доступ до єдиної бази даних промислових підприємств України на вебсайті відсутній. В Україні взаємодія між промисловими підприємствами й профільними органами публічної влади регулюється переважно на місцевому рівні. Наприклад, за замовленням Департаменту промисловості та розвитку підприємництва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) комунальною науково-дослідною установою «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста» створено інформаційну систему формування баз даних промислового і наукового комплексів м. Києва ІС «Промисловість і наука» [13], куди заноситься інформація стосовно пропозицій реалізації промислової продукції та здійснюється реєстрація новостворених промислових підприємств міста Києва. Однак посилення контролю за діяльністю профільних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій України в рамках їх електронної взаємодії з промисловими підприємствами на місцях потребує створення Єдиного інформаційного порталу промислових підприємств із забезпеченням їх персоналу системами електронного документообігу. Все це дозволить промисловим підприємствам обмінюватися документами (одержувати запит на інформацію, опрацьовувати доручення та ін.), а профільним органам публічної влади організувати зустрічі з приводу інвестування у важливі промислові об'єкти. Адже реалізація проєктів в галузі промисловості відіграє ключову роль НТП в інших галузях діяльності як в соціально-культурній та економічній сферах, так і в сфері управління людським капіталом.

Якщо джерелом інноваційного розвитку країни виступає промисловість, то джерелом інвестиційного клімату в країні є торгівля. В Україні така галузь регулюється Міністерством економіки України, який має офіційний вебсайт. На цьому вебсайті можна детально ознайомитися із діяльністю про орган влади, а також з інформацією про бізнес і роботу з громадськістю. Значними перевагами цього вебсайту є висвітлення у відповідних тегах необхідної інформації про різні підгалузі торгівлі, їх взаємозв'язок з галуззю промисловості, а також відображення процесу роботи органу влади у відновленні економіки України у післявоєнний період та забезпечення здійснення допомоги в період воєнного стану у процесі взаємодії із українськими та зарубіжними підприємствами, установами та організаціями, які сприяють здійсненню інвестицій у відповідних напрямках. Більш того, з метою залучення в економіку України потенційних іноземних інвесторів створено платформу Advantage Ukraine, де зібрано вже понад 500 інвестиційних

проектів і можливостей їх реалізації у багатьох галузях діяльності. Однак про що може йтися мова, якщо в органах публічної влади із закладами оптової (безпосередньо виробниками) і роздрібною (посередниками виробників) торгівлі інноваційною продукцією відсутній зв'язок за допомогою профільної електронної системи? Пришвидшення процесу реалізації вкрай важливих для суспільства інвестиційних проектів потребує залучення якомога більшої кількості торговельних підприємств. Адже саме через таку електронну систему вони спроможні надати інформацію про споживачів і продукцію, що частково закуповується ними. Це в подальшому зорієнтує профільні органи місцевої влади приймати правильні рішення відносно реалізації проектів за узгодженням з Міністерством економіки України.

Ключовим органом влади, що регулює галузь будівництва, транспорту та зв'язку, є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, яке має офіційний вебсайт. На цьому вебсайті висвітлено інформацію про діяльність органу влади, галузі будівництва і зв'язку та підгалузі транспорту, бізнес і роботу з громадськістю, а також євроінтеграційні процеси в Україні. Величезними перевагами цього вебсайту є відображення інформації про інфраструктурні проекти, що допомагає знайти потенційних інвесторів, а також покликання на зворотний зв'язок із громадськістю з приводу опрацювання запитів на інформацію та звернень. Проте, оскільки реалізація інфраструктурних проектів потребує додаткових узгоджень, варто було б залучити фахівців з проведення екологічної експертизи новостворених рухомих та/або нерухомих об'єктів завдяки здійсненню інвестицій. Тут величезну роль відіграватиме співпраця з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, де 2016 року відбулося підписання Меморандуму про наміри створення інтегрованої електронної системи управління охороною довкілля та раціонального використання природних ресурсів (системи екологічної інформації), укладеного між цим органом (на той час – Міністерство екології та природних ресурсів України), Департаментом екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації і Міжнародною благодійною організацією «Екологія-Право-Людина». Така співпраця уможливить, по-перше, взаємодію між профільними місцевими органами влади з будівництва, транспорту та зв'язку, а також з екології в рамках розв'язання проблем інвестування в об'єкти не просто інноваційні, але й екологічно безпечні при використанні; по-друге, націлить на удосконалення дизайну вебсайту Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, де не лише має бути подана інформація з покликаннями у тегах «ЕкоСистема» та «ЕкоЗагроза», але й зафіксовані дані про дозволи на введення в експлуатацію новозбудованих об'єктів, інтегрованих дозволів на роботу цих об'єктів з твердими побутовими

відходами в системі екологічної інформації, а також ситуацію з зеленою зоною, водою та фактори ризику виникнення стихійних лих від їх діяльності в системах моніторингу довкілля та водного балансу.

Опрацювавши способи удосконалення системи електронного управління в економічній сфері, слід зазначити, що саме соціально-культурна сфера є першочерговим показником функціонування економічної сфери. Адже від рівня освіти залежить і подальша продуктивність праці населення, а чим більшою є продуктивність праці персоналу, тим кращою є діяльність суб'єктів інноваційної інфраструктури в державному та приватному секторах.

Так, кожен ключовий орган влади, що здійснює управління соціально-культурною сферою, намагається висвітлювати на офіційних вебсайтах необхідну інформацію в рамках конкретної галузі діяльності, однак через відсутність спеціальної теги на сайтах, що висвітлює взаємозв'язок з іншими галузями, інформація залишається суто декларативною. Наприклад, на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України наявна інформація про діяльність органу влади, підгалузі освіти і галузь науки, законодавство, громадську та міжнародну співпраці. Проте, хіба може бути освіта результативною без культурного та особистісного розвитку, за реалізацію якого відповідає Міністерство культури та інформаційної політики України; без проведення роз'яснювальних робіт стосовно наслідків прояву негативних умов навчання (непорозуміння між викладачами та учнями/студентами, що згодом підштовхує молодь на асоціальну поведінку), де відповідальним є Міністерство соціальної політики України; без проведення заходів пропагування здорового способу життя, зайняття фізичною культурою для зміцнення здоров'я й мотивації до навчання, за що відповідає Міністерство молоді та спорту України; без проведення профілактичних заходів для учнів/студентів з метою запобігання поширення інфекційних та неінфекційних захворювань серед молоді, за що має відповідати Міністерство охорони здоров'я України?

Тут можна перелічити багато питань стосовно відповідальності кожного центрального органу виконавчої влади за розвиток галузі в соціально-культурній сфері з урозумінням взаємозалежності між галузями, що входять у відповідну сферу. За цих умов необхідно удосконалити офіційні вебсайти з прив'язкою до профільних електронних систем, подібних до електронної системи охорони здоров'я eHealth [11]. За таких умов центральні органи виконавчої влади зможуть одержувати доступ до інформації та взаємодіяти за ієрархічним принципом з профільними структурними підрозділами органів місцевої влади, профільними установами та їх персоналом. Адже в цих системах фіксуватиметься інформація про обслуговування населення (в т. ч. дата й час надання певної послуги відповідальним фахівцем конкретній особі).

Відповідно, вебсайт Міністерства освіти і науки України як ключового органу влади в сфері управління людським капіталом варто було б удосконалити на рівні інформаційного Інтернет-порталу, де з покликанням на профільні міністерства можна було б одержати доступ до послуг на місцевому рівні з боку профільних установ на базі відповідних закладів освіти. Наприклад, в галузі культури – послуги бібліотек та інших закладів, що проводять культурно-масові заходи, спорту – послуги спортивних комплексів з організації спортивних секцій, туризму – послуги з обміну студентами для проходження практики за кордоном, соціального захисту – послуги соціальних центрів з організації допомоги та проведення роз'яснювальних заходів, охорони здоров'я – послуги медичних закладів з надання медичної допомоги, організації проведення профілактичних заходів запобігання поширенню різних захворювань серед молоді. Такий підхід слугуватиме перспективою розвитку галузі освіти як першоджерела розвитку людського капіталу в економічній сфері, від якої в значній мірі залежить сталий розвиток країни в соціальному, економічному та екологічному компонентах за результатами здійснення інноваційних інвестицій.

Говорячи про сферу управління людським капіталом, то тут також не обійтися без допомоги Міністерства фінансів України, що відповідає за розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів органів публічної влади, та Міністерства цифрової трансформації України як центрального засвідчувального органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг. Адже одержання доступу до інформації, а також здійснення будь-яких операцій у профільних електронних системах потребує ідентифікації авторизованих користувачів під час входу.

Так, на вебсайті Міністерства фінансів України варто таким чином автоматизувати прив'язку системи «Прозорий бюджет», щоб відображалася інформація про виділення коштів у розвиток тієї чи іншої галузі діяльності з боку всіх розпорядників бюджетних коштів як на центральному, так і на місцевому рівнях в рамках фінансової взаємодії, що допоможе запобігти корупційним правопорушенням з боку органів публічної влади. Поряд із цим, Міністерству цифрової трансформації України слід організувати процес удосконалення Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (порталу «Дія»), де висвітлювалася б інформація щодо використання персоналом органів публічної влади профільних електронних систем згідно із посадовими повноваженнями. Контроль за використання цих систем сприятиме, по-перше, поліпшенню оперативності надання фахівцями електронних послуг; по-друге, зниженню рівня порушень їх службової дисципліни, оскільки за умов використання профільних електронних систем фіксується інформація про

операції надання електронних послуг. А це, в свою чергу, допомагає визначати осіб, які безвідповідально поставилися до виконання важливих завдань з питань забезпечення сталого розвитку країни.

Висновки. Інвестиціями є будь-які види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються саме в інноваційні об'єкти, тобто такі, імплементація яких має на меті одержання прибутку та досягнення соціального й екологічного ефектів. Нові пропозиції товарів та/або надання послуг з урахуванням змін у потребах населення завжди породжують попит на їх використання та збільшують приплив споживачів. Таким чином приватний сектор матиме можливість одержувати прибуток з урахуванням витрат на виробництво, державний – поповнювати дохідну частину бюджету за рахунок податкових надходжень від новостворених за бюджетні видатки прибуткових установ, а також заробітної плати їх персоналу. В такому разі як в державного, так і в приватного секторів збільшується потенціал здійснювати інвестиції в реалізацію інфраструктурних проєктів в якості подальшого введення в експлуатацію та функціонування інноваційних об'єктів. А це, в свою чергу, обумовлює сталий розвиток країни.

Проте сталий розвиток країни не є можливим без належного державного та громадського контролю за діяльністю як органів публічної влади, що регулюють соціально-культурну та економічну сфери на центральному та місцевому рівнях, так і підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, персонал яких виконує свої галузеві повноваження. Всі вони є суб'єктами інноваційної інфраструктури, оскільки несуть відповідальність за реалізацію інвестиційних проєктів інноваційного характеру. В умовах розвитку інформаційного суспільства якісний контроль за діяльністю цих суб'єктів не є можливим без впровадження ІКТ як засобів зв'язку, в основі яких лежить удосконалення дизайну офіційних вебсайтів та інформаційних порталів за допомогою прив'язки електронних систем, що забезпечують системну взаємодію між цими суб'єктами. В основі цієї взаємодії лежить можливість одержання, обробки та фіксації інформації про виконані суб'єктами завдання та проведені заходи, аналіз якої зумовлює прийняття раціональних рішень з боку органів публічної влади стосовно реалізації тих чи інших інвестиційних проєктів в рамках реалізації стратегій, галузевих державних/місцевих цільових програм та виконання планів заходів.

У той же час, не є можливим використання багатокомпонентних та багатофункціональних засобів зв'язку (зокрема, електронних систем), якщо персонал суб'єктів інноваційної інфраструктури має недостатній рівень кваліфікації. І тут інвестиції не залишаються поза увагою, оскільки відіграють значну роль у реалізації програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу (в т. ч. в галузі освіти). А це в подальшому підштовхує

органи влади запроваджувати в діяльність нові та удосконалювати вже існуючі ІКТ знов ж таки завдяки здійсненню інвестицій з боку держави, у т. ч. залучаючи як українських, так і іноземних потенційних інвесторів. Поступове впровадження в діяльність суб'єктів інноваційної інфраструктури відповідних ІКТ з урахуванням постійного навчання кваліфікованого персоналу значно покращить якість надання персоналом електронних послуг, що згодом поліпшить інвестиційний клімат і, отже, сталий розвиток країни.

Література:

1. Копитко М. І., Блага Н. В. Управління інноваціями та інвестиціями : навчальний посібник у схемах і таблицях. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 296 с.
2. Chechel A., Plyina A., Orlova N., Fayvishenko D., Kulchii I., Pidlisna T. Human Capital Development in the Process of the Use and Provision of Electronic Services in Ukraine. *Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*. 1-2 April 2020, Seville, Spain, 2020. Pp. 1298–1308.
3. Panchenko V., Plyina A., Mihus I., Vavrin M., Karpenko Yu. The Role of Investment Strategy in the Strategic Management System of Service Companies. *Academy of Strategic Management Journal*. Volume 18. Special Issue 1. 2019. URL: <https://www.abacademies.org/articles/The-role-of-investment-strategy-in-the-strategic-management-system-of-service-Companies-1939-6104-18-SI-1-489.pdf> (дата звернення: 07.06.2023).
4. Микитюк І. С. Теоретичні основи збалансованості бюджетної системи України. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 20(1). С. 162–167. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/есvu_2013_20\(1\)__34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/есvu_2013_20(1)__34) (дата звернення: 07.06.2023).
5. Шовківська В. В. Інноваційний розвиток людського капіталу як важливий чинник економічного зростання будівельної галузі. *Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин*. 2019. Вип. 42. С. 179–188.
6. Prodius O., Nechyporuk L., Stoliar O., Plyina A., Stoyanov Ph. International Corporate Strategies and Entrepreneurial Paradigms within the Framework of Global Business Integration. *Academy of Entrepreneurship Journal*. Volume 26, Issue 4, 2020. URL: <https://www.abacademies.org/articles/International-corporate-strategies-and-entrepreneurial-paradigms-within-the-framework-of-global-1528-2686-26-4-418.pdf> (дата звернення: 07.06.2023).
7. Шинькович А. Актуальні аспекти формування громадянського суспільства в Україні як важливої домінанти прогресивного реформування державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 1(81). С. 97–100.
8. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. Дата оновлення: 10.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 08.06.2023).
9. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).
10. Органи виконавчої влади. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України: Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog> (дата звернення: 08.06.2023).
11. Електронна система охорони здоров'я в Україні. Цифрова трансформація системи охорони здоров'я. URL: <https://ehealth.gov.ua/> (дата звернення: 08.06.2023).
12. Аграрна біржа : офіційний веб-сайт. URL: <https://agrex.gov.ua/> (дата звернення: 08.06.2023).

13. Промисловість і наука м. Києва. URL: <https://ispn.kievcity.gov.ua/> (дата звернення: 08.06.2023).

References:

1. Копытко, М. І., & Blaha, N. V. (2022). Upravlinnia innovatsiiamy ta investytsiiamy [Management of innovations and investments]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
2. Chechel, A., Ilyina, A., Orlova, N., Fayvishenko, D., Kulchii, I., & Pidlisna, T. (2020). Human Capital Development in the Process of the Use and Provision of Electronic Services in Ukraine. *Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*. 1-2 April 2020, 1298-1308.
3. Panchenko, V., Ilyina, A., Mihus, I., Vavrin, M., & Karpenko, Yu (2019). The role of investment strategy in the strategic management system of service companies. *Academy of Strategic Management Journal*, 18, 1. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/The-role-of-investment-strategy-in-the-strategic-management-system-of-service-Companies-1939-6104-18-SI-1-489.pdf>
4. Mykytiuk, I. S. (2013). Teoretychni osnovy zbalansovanosti biudzhethnoi systemy Ukrainy [Theoretical bases of balance of budgetary system of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of University*, 20(1), 162–167. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2013_20\(1\)__34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2013_20(1)__34) [in Ukrainian].
5. Shovkivska, V. V. (2019). Innovatsiinyi rozvytok liudskoho kapitalu yak vazhlyvyi chynnyk ekonomichnoho zrostannia budivelnoi haluzi. [Innovative development of human capital as an important factor of the economic growth of construction industry]. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn – Ways to Increase Construction Efficiency in Terms of Formation of Marketing Relations*, 42, 179–188 [in Ukrainian].
6. Prodius, O., Nechyporuk, L., Stoliar, O., Ilyina A. & Stoyanov, Ph. (2020). International Corporate Strategies and Entrepreneurial Paradigms within the Framework of Global Business Integration. *Academy of Entrepreneurship Journal*. 26, 4. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/International-corporate-strategies-and-entrepreneurial-paradigms-within-the-framework-of-global-1528-2686-26-4-418.pdf>
7. Shynkovych A. (2020). Aktualni aspekty formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini yak vazhlyvoi dominanty prohresyvnoho reformuvannia derzhavnogo upravlinnia [Urgent issues of civil society formation in Ukraine as an important dominant factor for progressive reform of public administration]. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia – Actual Problems of Public Administration*, 1(81), 97–100. [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy “Pro investytsiynu diialnist” vid 18 veresnia 1991 r. № 1560-XII [The Law of Ukraine “On the innovative activity” from September 18, 1991, No 1560-XII]. (2022). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy “Pro innovatsiynu diialnist” vid 4 lypnia 2002 r. № 40-IV [The Law of Ukraine “On the innovative activity” from July 4, 2002, No 40-IV]. (2023). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15?lang=en#Text> [in Ukrainian].
10. Orhany vykonavchoi vlady. Yedynyi vebportal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrayiny: Uriadovi portal [Executive bodies. Government portal: Official website]. www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/catalog> [in Ukrainian].
11. Elektronna systema okhorony zdorovia v Ukraini. Tsyfrova transformatsiia systemy okhorony zdorovia [Electronic healthcare system in Ukraine. Digital transformation of the healthcare system]. ehealth.gov.ua. Retrieved from <https://ehealth.gov.ua/> [in Ukrainian].

12. Ofitsiynyi vebсайт Ukrainskoi ahrarnoi birzhi [Official website of the Ukrainian Agrarian Exchange]. *agrex.gov.ua*. Retrieved from <https://agrex.gov.ua/> [in Ukrainian].

13. Promyslovist i nauka m. Kyieva [Industry and Science of Kyiv City]. *ispn.kievcity.gov.ua*. Retrieved from <https://ispn.kievcity.gov.ua/> [in Ukrainian].

УДК 338.124.4 - 379.831

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-54-64](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-54-64)

Ільчук Олена Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-2289-399X>

Удуд Іванна Романівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно – ресторанної справи та харчових технологій, Львівський національний університет ім. І. Франка, вул. Університетська, 1, м.Львів, <https://orcid.org/0000-0003-0806-5688>

Шира Катерина Романівна студентка, Львівський національний університет ім. І. Франка, вул. Університетська, 1, м.Львів

ПРОБЛЕМИ ПІДТРИМАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ ТА ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням побудови стійкості та підтримання ефективності підприємницької діяльності в сферах дозвілля та харчування. Зокрема розглядається ряд проблемних питань, які намагаються розв'язати підприємства сфери культури та ресторанного господарства. Досліджено взаємозв'язок цих двох сфер економіки та виявлено позитивні тенденції розвитку, які притаманні їм в період кризових явищ. У статті описаний досвід підприємств ресторанного бізнесу та закладів культури під час світової пандемії COVID – 19, а також проаналізовано, яким чином можна його застосувати під час воєнної агресії Росії для продовження функціонування підприємств у цих сферах. Визначено, що ключовими факторами стійкості та розвитку сфери культури та ресторанного господарства є три основні вектори: зручність, цифрові технології та безпека. Цифровізація важлива не лише для купівлі квитків чи бронювання, замовлення місця, але й для оптимізації інших бізнес – процесів. Зокрема важливим питанням є оцифрування культурної спадщини України та надання можливості споживачу послуг культури насолодитись тим чи іншим твором, будучи в іншій країні. Трансформація підприємств ресторанного бізнесу на основі digital – стратегії передбачатиме заміну людської праці роботизованою, а також зменшення посадкових місць і розвиток новітніх форм кейтерингу та швидкісної доставки.

Досліджуючи закордонні та вітчизняні видання прийшли також до висновку, що важливим в обидвох сферах економічної діяльності є людський фактор, оскільки заради гостей та глядачів вони функціонують, та результати їхньої діяльності можуть бути сформованими також лише завдяки професійному персоналу. Тому зазначено, що без ефективної державної політики підтримки бізнес-кластеру, зокрема середнього, малого- та мікробізнесу, відновлення темпів сталого розвитку проаналізованих галузей, новим викликом може стати брак фахівців, які за час війни покинули власну діяльність та країну.

Ключові слова: ресторанний бізнес, заклади культури, кризові явища, цифровізація, ефективність діяльності.

Pchuk Olena Oleksandrivna PhD in Economics, Associate Professor, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Heroiv Maidan St., 32, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-2289-399X>

Udud Ivanna Romanivna PhD in Economics, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Universitetska St. 1, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-0806-5688>

Shyra Kateryna Romanivna Student, Ivan Franko National University of Lviv, Universitetska St., 1, Lviv

PROBLEM ASPECTS OF BUILDING EFFICIENCY OF RESTAURANT BUSINESS ENTERPRISES AND CULTURAL INSTITUTIONS IN CRISIS ECONOMIC CONDITIONS

Abstract The article is devoted to the topical issues of building sustainability and maintaining the effectiveness of entrepreneurial activity in the spheres of leisure and food. In particular, a number of problematic issues are being considered, which enterprises in the field of culture and the restaurant industry are trying to solve. The interrelationship of these two spheres of the economy has been studied and positive development trends inherent in them during the period of crisis phenomena have been identified. The article describes the experience of restaurant business enterprises and cultural institutions during the global COVID-19 pandemic, and also analyzes how it can be applied during Russia's military aggression to continue the functioning of enterprises in these areas. It was determined that the key factors of sustainability and development of the culture and restaurant industry are three main vectors: convenience, digital technologies and security. Digitization is important not only for buying tickets or reservations, reserving seats, but also for optimizing other

business processes. In particular, an important issue is the digitization of the cultural heritage of Ukraine and providing the opportunity for the consumer of cultural services to enjoy this or that work while in another country. The transformation of restaurant business enterprises based on a digital strategy will involve the replacement of human labor with robotics, as well as the reduction of seats and the development of the latest forms of catering and fast delivery.

Researching foreign and domestic publications also came to the conclusion that the human factor is important in both spheres of economic activity, because they function for the sake of guests and spectators, and the results of their activity can be formed also only thanks to professional staff. Therefore, it is stated that without an effective state policy of supporting the business cluster, in particular medium, small and micro businesses, restoring the pace of sustainable development of the analyzed industries, a new challenge may be the lack of specialists who left their own activities and the country during the war.

Keywords: restaurant business, cultural institutions, crisis phenomena, digitalization, efficiency of activity.

Постановка проблеми. Розваги та дозвілля, що супроводжується спільним споживанням їжі – та розкіш, яку не кожен український споживач мав змогу собі дозволити впродовж останніх трьох років. Спочатку основною загрозою стала пандемія коронавірусу, а згодом – повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Саме тому, на нашу думку, ці дві сфери підприємницької діяльності є індикаторами розвитку та можливостей виживання вітчизняної економіки в сьогоденні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями ефективності в кризових умовах господарювання займалися та продовжують свої дослідження велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них Поворознюк І., Дуляба Н., Міценко Н, а також зарубіжні вчені Човдрі П., Ойлер Е, Пьольманн Л, Герман Ц., Брут О. та багато інших. Зокрема великий інтерес викликають ті сфери, які опинились в ізоляції під час карантинних обмежень світової пандемії Covid – 19: це сфера культури та ресторанного бізнесу.

Мета статті. Метою статті є дослідження можливостей розвитку та стабілізації господарської діяльності в сферах культури та ресторанного бізнесу в умовах кризи.

Вклад основного матеріалу. Як зазначає Човдрі П., стійкість – це здатність систем, груп або окремих осіб протистояти зовнішнім стресовим факторам і справлятися з кризами без небажаних системних змін [1]. На нашу думку це визначення найбільш повно характеризує можливості, які демонстрували та продовжують показувати такі сфери економіки як культура та ресторанне господарство. Оскільки незважаючи на велику кількість зовнішніх викликів їм вдалось не лише вижити, але й здійснити багато

трансформаційних змін, в тому числі удосконалити свою діяльність, пристосувавшись до викликів.

Досвід підприємств ресторанного бізнесу та культури в Україні, після завершення світової пандемії показав ряд недоліків, які піддавали сумнів їхній стійкості. Зокрема, для обох цих сфер важливим став логістичний аспект, а в умовах повномасштабного вторгнення на початку березня – квітня 2022 року ця проблема набула надзвичайно великих масштабів, що і призвело до закриття великої кількості підприємств, в тому числі тих, які не перебували на тимчасово окупованих територіях.

Погодимося з думкою Поворознюк І. що ресторанне господарство – це та сфера, яка є індикатором розвитку малого та середнього бізнесу, адже у цій сфері дуже висока частка ручної праці, а відтак, можна спостерігати, що у відносно безпечних регіонах існує тенденція до економічного зростання в галузі, що дозволяє знизити рівень безробіття та наповнити ринок праці. Всі ці процеси безперечно впливають і на глобальні соціальні проблеми, які виникають на всіх рівнях управління економікою: мега-, макро-, мезо- та мікрорівнях. [2, С.3].

Однак, зміни які розпочались ще під час карантинних обмежень наклали свій відбиток на їх діяльність, і хоч вже значно нижчими темпами, але однак все ще тривають. Спостерігається тенденція до адаптації бізнесу до екстремальних умов, коли відбуваються вимкнення світла та повітряні тривоги. І це не зупиняє, а в деяких випадках навіть прискорює темпи впровадження інновацій в обидві сфери. Так, дистанційне та безконтактне обслуговування, які були основними вимогами безпеки в ресторанному бізнесі залишились актуальними і сьогодні. Окрім того в сфері культури інновації, які були покликані забезпечити безпеку відвідувачам – замовлення квитків на заходи онлайн, можливість візиту в той чи інший заклад online, що призвело до тотального оцифрування української культурної спадщини – фондів бібліотек, архівів, експонатів музеїв, творів визначних культурних діячів; віртуалізація об'єктів культури тощо допомогла зберегти культурні цінності, які були захоплені, або ж зруйновані.

Отже, ключовими факторами стійкості та розвитку сфери культури та ресторанного господарства є три основні вектори: зручність, цифрові технології та безпека.

Ці катализатори ефективності бізнесу впливають і на кожен іншу діяльність, однак в ресторанній індустрії вони є визначальними. Зрозуміло, що з часом і ці тренди змінюватимуться, однак станом на 2023 рік в звичках сучасного споживача міцно вкорінилась культура дотримання соціальної дистанції та можливість онлайн замовлення будь – якої страви, квитка чи послуги. Як показують дослідження впливового аналітичного агентства Deloitte [3], відчуття безпеки для українського споживача є визначальним при

виборі місця харчування, чи проведення культурного дозвілля, тому цифрові технології адаптувались під вимоги споживачів та зайняли провідне місце у бізнес – стратегії сучасних ресторанів та закладів культури.

„To be Digital“ - стратегія, яка є центральною віссю вимірювання ефективності організації підприємства. Однак ця стратегія вплинула і на суміжні з ресторанним бізнесом сфери діяльності, такі як логістика постачання товарів і сировини, вартість, кваліфікація та наявність робочої сили, що створили додаткові витрати в операційних витратах підприємств ресторанного бізнесу. Тому стійкість та можливість виживання та процвітання для ресторанів повністю залежить від того, наскільки швидко й ефективно вони адаптуються під виклики зовнішнього середовища.

Правила, що регулюють роботу міжнародних мереж ресторанів, можуть значно відрізнятись у різних країнах світу і це означає, що світові бренди повинні встановлювати стандарти, які забезпечуватимуть комфорт працівників і клієнтів, водночас дотримуючись правил, що передбачені в цих регіонах.

Як свідчать дослідження, ці стандарти мають бажаний вплив на спокій клієнтів, коли їх добре видно. В ресторанному бізнесі ці нюанси можна дуже легко помітити, як-от періодичне протирання поверхонь, переміщення столів далі один від одного, і вимога від працівників належного використання засобів індивідуального захисту (ЗІЗ), таких як маски та рукавички.

Інші методи безпеки, наприклад ті, що включають приготування їжі, можуть бути неочевидними для гостей, але працівники можуть і повинні вжити заходів, щоб продемонструвати їх, тому зараз часто нові ресторани переобладнують свої приміщення таким чином, щоб зробити частину кухні з скляною стіною, таким чином гість має можливість побачити і процес приготування його страви і пересвідчитись в тому, що правила безпеки дотримані. Винятком із приготування їжі на закритій кухні може бути шведський стіл або салат-бар — приміщення, розташовані попереду в центрі, коли клієнти підходять до вітрини. Всі ці пріоритети безпеки є і досі актуальними для споживачів.

Тому, сьогодні для розуміння ефективності організації підприємств ресторанного бізнесу слід не вимірювати витрати постфактум, а працювати на випередження, вимірюючи можливу лояльність споживачів. Повертаючись до досліджень міжнародних організацій, зазначимо, що зміщення фокусу споживачів на харчування поза приміщенням ресторану все ще присутнє, хоч в деяких країнах потрохи слабшає. Споживачі продовжують віддавати перевагу споживанню їжі за межами традиційних приміщень ресторанного бізнесу, через замовлення з собою, або ж обирають столики, розміщені зовні. Також закріпився досвід меню по qr – коду, яке зчитується за допомогою смартфона, та безконтактна оплата.

Майже дві третини респондентів (близько 64%) сказали, що вони не очікують повернення до своїх допандемічних звичок обідати в ресторанах

протягом наступних шести місяців, що змушує ресторани налаштовувати стратегії зручності, щоб адаптуватися до мінливих вимог клієнтів.

Крім простоти замовлення та отримання їжі, швидкість залишається важливим елементом зручності будь якого закладу ресторанного бізнесу. Клієнти можуть взаємодіяти з ресторанами по-різному, але це не означає, що вони готові йти на компроміс щодо швидкості обслуговування. Показники опитування респондентів свідчать, що майже у трьох із чотирьох респондентів немає бажання очікувати більше 30 хвилин на їжу, не змінилося.

Ефективність організації ресторанного бізнесу зараз дуже залежить від того, чи є в ресторані служба доставки, і чим швидшою вона є, тим більшою є прихильність гостя. Стандарти, яких вимагають клієнти, продовжують змінюватися, і ресторанам потрібно відновити свою прихильність відповідати цим очікуванням.

Все це спровокувало ситуацію, в якій підприємства ресторанного бізнесу почали експериментувати з своєю площею, зменшуючи її, або ж працюючи лише в форматі ресторану – магазину, в якому немає місць для розміщення гостей. Слід зазначити, що велика кількість підприємств, які розміщені в туристичних або центральних частинах великих міст таким чином змогла зекономити свої витрати на оренду та обслуговуючий персонал, натомість розвинувши послуги доставки та кейтерингу. Отже згідно досліджень [3], результати яких зазначено на рис 1.1., Серед варіантів замовлення в ресторані найпопулярнішим (близько третини опитаних) - 37% було автокафе по принципу Mc Drive.

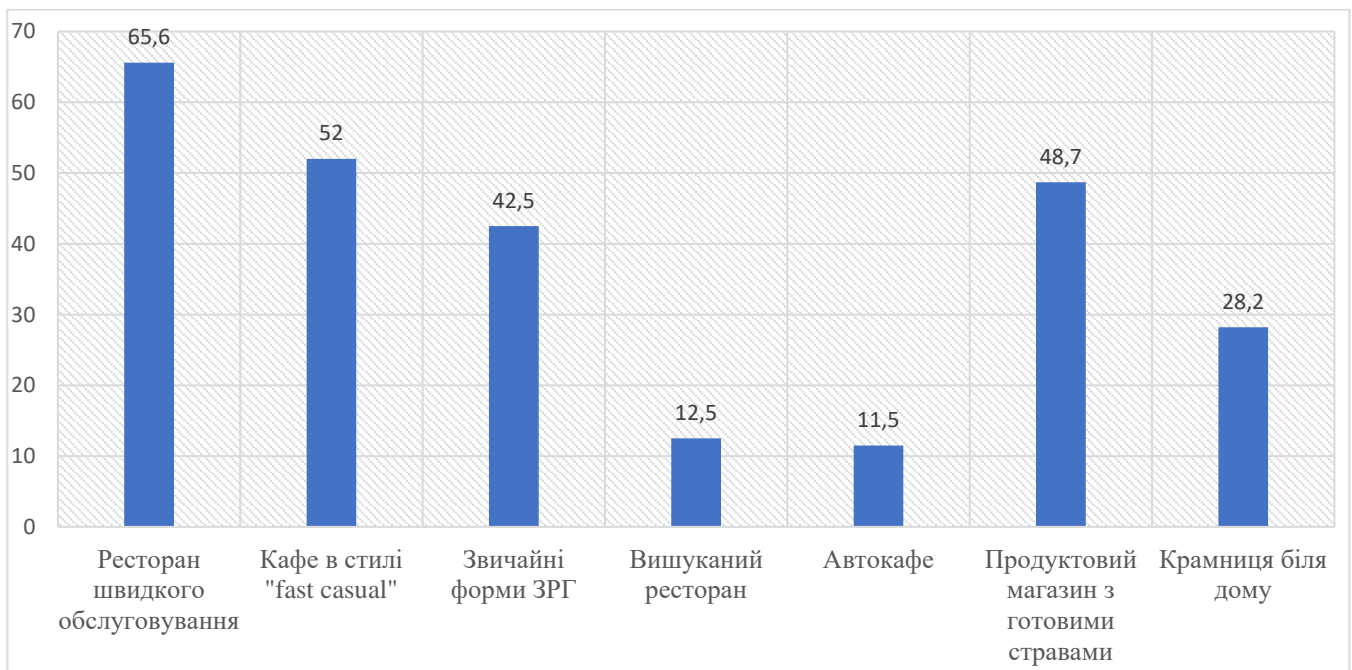

Рис 1. Заклади ресторанного бізнесу в яких споживачі найчастіше харчують ся впродовж т иж ня (за 2022 рік) [узагальнено авт ором на основі 3]

Новітньою формою ресторанного бізнесу став ресторан в стилі fast casual, який поєднує в собі швидкість приготування страв та корисне здорове харчування. Ці зміни означають, що сьогодні «найменший» ресторан – це не затишне бістро, а радше той, який взагалі можна не відвідувати.

Клієнти продовжують вимагати доставки, але вони очікують якості, коли їжа прибуває. Традиційні способи доставки, які дозволяли використовувати м'яку картоплю фрі та холодний суп, більше не толеруються клієнтами. Три з п'яти клієнтів сказали, що вони очікують такої ж якості та свіжості їжі при доставці та виносі, як і в залі ресторану. Це означає ресторани повинні відповісти на цей виклик. Сфери інвестицій і досліджень можуть включати налаштування меню для оптимізації часу транспортування за межами підприємства, оновлену технологію пакування для забезпечення свіжості та нові методи приготування їжі.

Також згідно даних досліджень, майже четверо з п'яти (79%) клієнтів сказали, що готові до харчування в закладах без офіціантів, і ця тенденція на 20% вище ніж рік тому і на 32% вище, ніж два роки тому. Це також може зекономити витрати на персонал.

Digital технології ведення бізнесу торкаються кожного кроку клієнта від замовлення, його комплектування, оплати та доставки. Коли клієнти замовляють їжу для заходів поза приміщенням, більше половини постійно роблять це за допомогою цифрової програми, яку мережі ресторанного бізнесу розробляють спеціально з метою формування програми лояльності. Це з одного боку дає споживачу прив'язку до конкретного закладу через знижки, нарахування балів тощо, а з іншого спрощує систему комунікації.

Для клієнтів, які вважають за краще залишатися в своїх автомобілях, четверо з п'яти людей (81%) вибрали б автоматизовану голосову систему, вбудовану в смугу замовлень.

Серед клієнтів, які замовляють страви поза приміщення ресторану двоє з п'яти (40%) вважають за краще використовувати фірмовий веб-сайт або додаток ресторану. Лише приблизно кожен десятий (11%) віддає перевагу інструментам сторонніх розробників, таким як платформа замовлення та доставки їжі. Тому багато підприємств ресторанного бізнесу засвоїли цей урок та дають своїм клієнтам можливість замовляти безпосередньо у них, оскільки зробивши це раз, вони будуть робити це знову і знову.

Серед тактик модернізації, які варто оцінити брендам ресторанного бізнесу, — це інвестиції в мобільні додатки та послідовний міжплатформний розвиток цифрових технологій.

Очевидно, що програми лояльності й надалі відіграватимуть ключову роль у підтримці клієнтського досвіду в ресторанах майбутнього.

Також з викликами світової пандемії та воєнного стану в Україні зіштовхнулася велика кількість закладів культури. Оскільки реальність життя людей змінюється в усьому світі, то заклади культури стикаються зі ще

складнішими перепонами, оскільки зазвичай отримання послуги культури та мистецтва передбачали живе спілкування то сьогодні цифровізація культури відбувається хоч і швидкими темпами, однак складність полягає в тому, щоб максимально охопити цифрові цільові групи. Відтак цифрові пропозиції не забезпечують автоматично успішну та сталу трансформацію закладів культури. Ці пропозиції також повинні відповідати очікуванням і потребам користувачів [4, Р.57].

На відміну від промислових компаній, які характеризуються високим ступенем автоматизації виробничих процесів і де цифровізація вже давно розпочалась, культурні заклади відносяться до сфери послуг, в якій ще не всі аспекти піддалися такому процесу. Хоча такі організаційні напрямки як продаж квитків, зворотній зв'язок з клієнтом на сайті чи через мобільний застосунок, освітлення чи системи обліку, уже оцифровані, у більшості випадків цифрової концепції чи цифрової стратегії в таких закладах немає [5, Р. 12].

Не тільки комунікація стає цифровою в закладах культури, але й пропозиції закладів культури стають більш цифровими, наприклад, фільми та музика транслюються, концерти можна переглядати в цифровому вигляді, а музеї оцифровують деякі зі своїх колекцій. Цифрова трансформація надає закладам культури ще більше можливостей, наприклад, живу участь глядачів у театральних постановках. Прикладом цього може бути постановка віденський театр Нестерваль, який захопив своєю онлайн виставою «Der Kreisky-Test» достань велику аудиторію. П'єси засновані на «грі в грі», часто нагадують сучасний серіал чи комп'ютерну рольову гру та базуються на епохальному досвіді династії родини Нестерваль. [6].

Вважаємо що такий досвід новітнього театру в поєднанні з цифровими технологіями зможе відродити сферу української культури навіть у час воєнного стану, а також зробить її більш доступною для широкого кола споживачів, а тому числі тих, хто був змушений виїхати за межі держави. Адже культурний продукт існує лише завдяки зусиллям креативних працівників, велика частина з яких була змушена припинити свою діяльність.

Опитування, креативних фахівців, які на період опитування перебували в Україні що було проведено спільно Українським культурним фондом і Міністерством культури та інформаційної політики України виявило, що не зважаючи на великий відсоток фахівців, які залишилися на території України, умови праці на сьогодні не сприяють розвитку галузі і відповідно – зайнятості населення. Оскільки абсолютна більшість опитаних є найманими працівниками, їхня зайнятість та безпосередньо дохід є прямо залежним від попиту на культурні послуги та продукт, вироблений ними. Як зазначають автори дослідження, третина учасників опитування зазначила, що обсяги реалізації продукції та послуг за час війни знизилися більше ніж як на 90% у порівнянні з минулорічними показниками. Це відповідно дуже вплинуло і на показники стійкості та ефективності підприємств сфери культури. Водночас

абсолютна більшість підприємств та установ продовжують підтримувати економіку України та сплачувати податки у повному обсязі, при цьому зменшуючи навантаження та відправляючи працівників у відпустки без збереження заробітної плати. В умовах війни та стагнації економічної системи держави зменшення обсягів реалізованих продуктів та послуг галузі культурних та креативних індустрій може набрати негативних тенденцій. Без ефективної державної політики підтримки бізнес-кластеру, зокрема середнього, малого- та мікробізнесу, відновлення темпів сталого розвитку галузі у повоєнний час може тривати роки та ускладнюватися через брак робочих кадрів, вузькопрофільних та досвідчених фахівців, що за час війни покинули власну діяльність та країну.

На думку 61% опитаних основними заходами підтримки від держави та донорів, що сприяли б розвитку та відновленню креативних індустрій у повоєнний час є гранти на проекти. Відтак можна зробити висновок, що працівники, фахівці та підприємці галузі креативних індустрій покладають великі надії в тому числі на грантові можливості Українського культурного фонду. Не менш значимою підтримкою для представників галузі є реалізація Державної стратегії розвитку креативних індустрій. Очікується, що державна культурна політика не відійде на периферію в умовах воєнного часу, а буде планово реалізована. [7]

Отже, спираючись на проведені дослідження, пропонуємо п'ятирівневу схему підвищення ефективності підприємств сфери ресторанного господарства та культури у кризових умовах.

Дану схему можемо зобразити на рис 2.

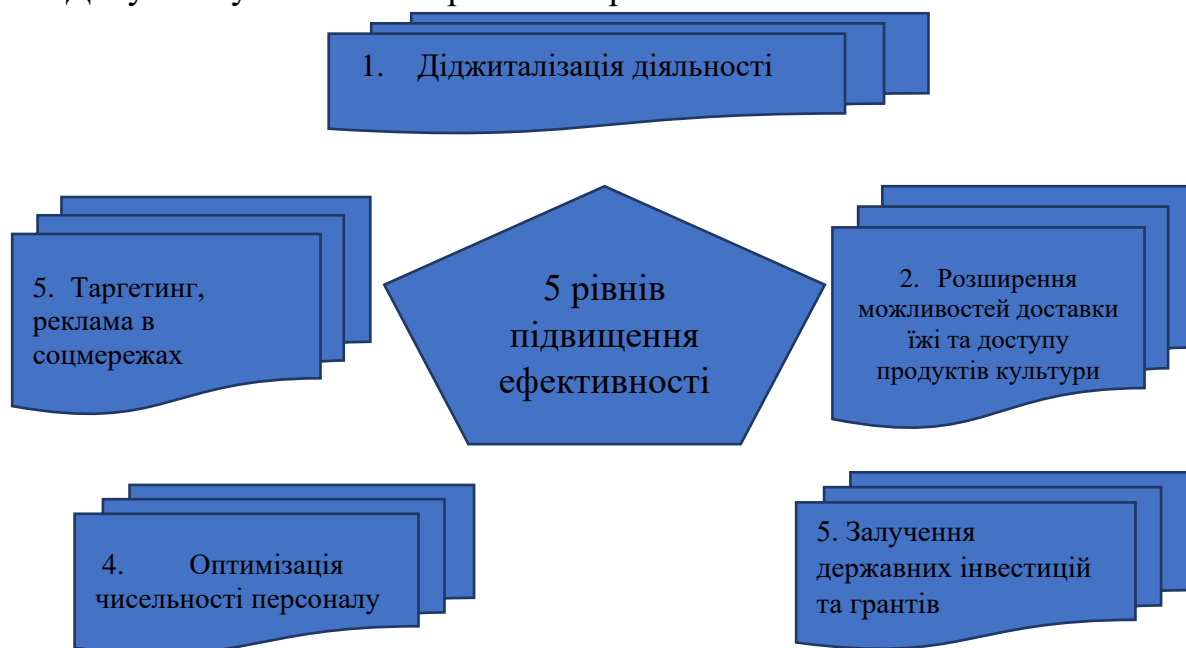

Рис. 2. П'ятирівнева схема підвищення ефективності підприємств сфери ресторанного господарства та культури у кризових умовах

Запропонована нами п'ятирівнева схема підвищення ефективності підприємств сфери ресторанного господарства та культури у кризових умовах передбачає акцент на діджиталізацію, про який ми описали вище, а також розширення можливостей доставки їжі та доступу до продуктів культури завдяки створенню оцифрованих інформаційних матеріалів та відповідного доступу до них. Для того, щоб розширити споживчу аудиторію слід застосовувати таргетовану рекламу, яка є найбільш ефективною в соціальних мережах, та допоможе просунути не лише окремі бренди, але й сформує лояльне ставлення клієнтів до вітчизняних підприємств та закладів культури. Логічним етапом збільшення ефективності є скорочення витрат на персонал, що зменшить кількість точок дотику від клієнта до надавача послуг. Однак для розвитку цих двох сфер слід також залучати державні програми та гранти, які створять в майбутньому міцне підґрунтя для подальшого розвитку цих двох сфер.

Висновки. Здійснивши дослідження змін, які відбулись у сфері культури та ресторанного господарства, можна зробити висновок, що в кризових умовах ці дві сфери економічної діяльності страждають чи не найбільше, оскільки пов'язані з необхідністю наявності коштів та вільного часу. Під впливом кризи, що була спровокована світовою пандемією Covid – 19 та сучасною повномасштабною агресією Росії, в Україні ці дві галузі продовжують боротьбу за виживання, постійно впроваджуючи інновації та цифровізувати максимальну кількість бізнес – процесів. Це дає можливість охопити більшу частину споживчої аудиторії, а також забезпечити певну стійкість їхньої діяльності.

Література:

1. Chowdhury Priyabrata. COVID-19 pandemic related supply chain studies: A systematic review. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 2021. Vol. 148, P. 1-28. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1366554521000478> (дата звернення 20.05.2023).
2. Поворознюк І. М. Роль та особливості розвитку ресторанного бізнесу в умовах кризи. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-38> (дата звернення 20.05.2023).
3. The restaurant of the future: A vision evolves. Post-pandemic trends toward safety, convenience, and digital. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consumer-business/articles/restaurant-future-survey-technology-customer-experience.html> (дата звернення 20.05.2023).
4. Euler, E. (2019): Open Access, Open Data und Open Science als wesentliche Pfeiler einer (nachhaltig) erfolgreichen digitalen Transformation der Kulturerbeinstitutionen und des Kulturbetriebes. *Open Access Onlinepublikation mit Heidelberg University Publishing auf ART-Dok*. 2018, Volltext als pdf URL: <https://doi.org/10.11588/artdok.00006135> (дата звернення 22.05.2023).
5. Pöllmann, L. & Herrmann, C. (2019.) *Der digitale Kulturbetrieb, Strategien, Handlungsfelder und Best Practices des digitalen Kulturmanagements*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden gmbh, 465 S.

6. Brut (2020): Nesterval: Der Kreisky-Test – Die erste Online-Produktion von Nesterval – immersiv, interaktiv, live, URL: <https://brut-wien.at/de/Programm/Kalender/Programm-2020/April-2020/Nesterval-Der-Kreisky-Test#:~:text=Wie%20funktioniert%20die%20Teilnahme%20an%20Der%20Kreisky%20test%3A&text=Erforderlich%20ist%20dazu%20ein%20Computer%20oder%20Laptop%20mit%20Kamera%20und%20Mikrofon.&text=Das%20Ensemble%20von%20Nesterval%20besteht,Geschichte%20der%20Familie%20Nesterval%20erz%C3%a4hlen>. (дата звернення 20.05.2023)

7. Стан культури та креативних індустрій під час війни – результати дослідження від Українського Культурного Фонду та МКІП України URL: <https://uaculture.org/texts/stan-kultury-ta-kreatyvnyh-industrij-pid-chas-vijny-rezultaty-doslidzhennya-vid-ukrayinskogo-kulturnogo-fondu-ta-mkip-ukrayiny/> (дата звернення 22.05.2023)

References:

1. Chowdhury Priyabrata (2021) COVID-19 pandemic related supply chain studies: A systematic review. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, Volume 148, 1-28. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1366554521000478> (accessed 22.05.2023)

2. Povoroznjuk I. M. (2023). Rolj ta osoblyvosti rozvytku restorannogho biznesu v umovakh kryzy [Roles and features of restaurant business development in crisis conditions]. *Ekonomika ta suspiljstvo*, 47, 2023. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/47> (accessed 22.05.2023) [in Ukrainian]

3. The restaurant of the future: A vision evolves. Post-pandemic trends toward safety, convenience, and digital. Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consumer-business/articles/restaurant-future-survey-technology-customer-experience.html> (accessed 20.05.2023)

4. Euler, E. (2019): Open Access, Open Data und Open Science als wesentliche Pfeiler einer (nachhaltig) erfolgreichen digitalen Transformation der Kulturerbeinrichtungen und des Kulturbetriebes. *Open Access Onlinepublikation mit Heidelberg University Publishing auf ART-Dok 2018*, Retrieved from <https://doi.org/10.11588/artdok.00006135> (accessed 22.05.2023) [in German]

5. Pöllmann, L. & Herrmann, C. (2019.) *Der digitale Kulturbetrieb, Strategien, Handlungsfelder und Best Practices des digitalen Kulturmanagements*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden gmbh, 465 S. [in German].

6. Brut (2020): Nesterval: Der Kreisky-Test – Die erste Online-Produktion von Nesterval – immersiv, interaktiv, live. Retrieved from: <https://brut-wien.at/de/Programm/Kalender/Programm-2020/April-2020/Nesterval-Der-Kreisky-Test#:~:text=Wie%20funktioniert%20die%20Teilnahme%20an%20Der%20Kreisky%20test%3A&text=Erforderlich%20ist%20dazu%20ein%20Computer%20oder%20Laptop%20mit%20Kamera%20und%20Mikrofon.&text=Das%20Ensemble%20von%20Nesterval%20besteht,Geschichte%20der%20Familie%20Nesterval%20erz%C3%a4hlen>. (accessed 20.05.2023) [in German].

7. Stan kuljтуры ta kreatyvnykh industrij pid chas vijny – rezuljtaty doslidzhennja vid Ukrajinskogho Kuljturnogho Fondu ta MKIP Ukrajinu [The state of culture and creative industries during the war - the results of a study by the Ukrainian Cultural Fund and the ICIP of Ukraine] Retrieved from: <https://uaculture.org/texts/stan-kultury-ta-kreatyvnyh-industrij-pid-chas-vijny-rezultaty-doslidzhennya-vid-ukrayinskogo-kulturnogo-fondu-ta-mkip-ukrayiny/> (accessed 22.05.2023) [in Ukrainian].

УДК 640.43:338.48

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-65-77](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-65-77)

Кіш Галина Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Сучасна економіка визнає інновації як основну складову успіху. У період кризових явищ і фундаментальних змін інновації стають потужною стратегією та інструментом протидії кризі. Швидка глобалізація ринків, скорочення життєвого циклу продуктів і потреба у постійному оновленні якості товарів та послуг роблять інноваційні технології надзвичайно актуальними. Готельно-ресторанним підприємствам, також необхідно залучати більше клієнтів і зробити їх постійними. Це вимагає впровадження інноваційних рішень, модернізації технологій та раціоналізації процесів для збереження часу, грошей та енергії. Тому, у конкурентному середовищі готельно-ресторанного бізнесу інновації відіграють важливу роль у підвищенні та забезпеченні конкурентної переваги. Однак, впровадження інноваційних технологій може зустрічати перешкоди, такі як висока вартість, потреба в ресурсах для навчання та опору з боку як керівників, так і працівників. Проте, згідно зі сучасними науковими дослідженнями та практикою, лише постійні та безперервні інновації допоможуть подолати існуючі проблеми. Навіть невеликі зміни можуть забезпечити конкурентоспроможність і високий прибуток. Таким чином, інновації є ключовим фактором економічного росту та конкурентоспроможності, допомагаючи готельно-ресторанному господарству адаптуватися до змін в сучасній системі. В даній науковій статті серед основних інноваційних технологій в готельно-ресторанному бізнесі розглянуто: «екологічні» готелі, розумне резервування парковки, віртуальні (цифрові) ключі від номерів, застосування інфрачервоних сканерів, безконтактні платіжні системи, веб-чат-боти, голосове керування, автоматизовані системи управління майном та віртуальну та доповнену реальність. Виділено їх особливості застосування та переваги, які вони надають власникам підприємств.

Ключові слова: інновація, інноваційні технології, готельно-ресторанні підприємства.

Kish Galyna Viktorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Management, Uzhhorod National University, Narodna Square, 3, Uzhgorod, 88000, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE ACTIVITIES OF HOTEL AND RESTAURANT ENTERPRISES

Abstract. The modern economy recognizes innovation as a key component of success. In the period of crisis phenomena and fundamental changes, innovations become a powerful strategy and tool for countering the crisis.

The rapid globalization of markets, the shortening of the life cycle of products and the need to constantly update the quality of goods and services make innovative technologies extremely relevant. Hotel and restaurant enterprises also need to attract more customers and make them permanent. This requires the implementation of innovative solutions, modernization of technologies and rationalization of processes to save time, money and energy. Therefore, in the competitive environment of the hotel and restaurant business, innovations play an important role in increasing and ensuring competitive advantage. However, the implementation of innovative technologies can face obstacles such as high cost, the need for training resources, and resistance from both managers and employees. However, according to modern scientific research and practice, only constant and continuous innovation will help to overcome existing problems. Even small changes can ensure competitiveness and high profits. Thus, innovation is a key factor in economic growth and competitiveness, helping the hotel and restaurant industry to adapt to changes in the modern system. In this scientific article, among the main innovative technologies in the hotel and restaurant business, the following are considered: "environmental" hotels, smart parking reservation, virtual (digital) room keys, the use of infrared scanners, contactless payment systems, web chatbots, voice control, automated property management systems and virtual and augmented reality. Their features of application and the advantages they provide to business owners are highlighted.

Keywords: innovation, innovative technologies, hotel and restaurant enterprises.

Постановка проблеми. Кожна країна прагне створити найсприятливіші умови для розвитку туризму та готельно-ресторанної галузі. У такому контексті особливо важливими є інноваційні технології, оскільки вони сприяють швидкому впровадженню досягнень науки та техніки в практику роботи підприємств готельно-ресторанної індустрії. Це має велике значення, оскільки в економіці інновації стають методом конкуренції, що призводить до

зниження витрат, збільшення прибутку, створення нових потреб, притоку фінансових ресурсів, підвищення іміджу виробника нових продуктів, відкриття та захоплення нових ринків, включаючи зовнішні. Для успішного застосування інноваційних технологій у готельно-ресторанному бізнесі необхідні глибокі економічні знання та ефективно їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі інноваційних технологій та інноваційної діяльності в сфері готельно-ресторанного бізнесу присвячували свої роботи такі вчені: Гросул В., Балацька Н., Журавльова С., Цвілій С., Міхненко М., Лихолат О., Вишнікіна О., Теплюк М., Чхало О. та інші.

Мета статті. Проаналізувати найбільш популярні інноваційні технології, що використовуються в сфері готельно-ресторанного бізнесу, визначивши їх основні переваги.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи інноваційні технології в готельно-ресторанному бізнесі можна представити найбільш популярні серед них в наступний перелік:

1. «Екологічні» готелі. Сьогодні дбайливе ставлення до навколишнього середовища та екологічна безпека стали невід'ємною складовою частиною сучасної готельної галузі. Екологічно орієнтований готель не тільки відповідає сучасним тенденціям, але й дозволяє значно знизити витрати на ресурсне забезпечення підприємства за допомогою передових технологій. Використання енергоефективних технологій, сортування сміття та його подальша переробка, застосування екологічно чистих миючих засобів, використання органічних продуктів харчування, використання екологічно безпечних будівельних матеріалів і відновлюваних джерел енергії - все це сприяє позитивному іміджу "екологічного" готелю, що стає конкурентною перевагою [3].

Загалом, відповідно до програми сертифікації Green Key (міжнародна екологічна сертифікація готелів та туристичних об'єктів, яка відзначає їх відповідальне та дбайливе ставлення до навколишнього середовища та активну участь у соціальному житті), найбільша кількість екоготелів у світі наявна у Франції – 226, Данії - 86, Німеччині - 27 [4].

Однією з важливих переваг сертифікації Green Key є наявність критеріїв, спрямованих на екологічну освіту та формування свідомості гостей, працівників і постачальників готелю, спрямованої на екологічні цінності. Для отримання еко-сертифікату готель повинен відповідати п'ятдесяти обов'язковим критеріям, а також щорічно пройти аудит та тренінги з врахуванням критеріїв програми.

Зростаючий інтерес до здорового способу життя призвів до переорієнтації багатьох готелів на цей сегмент. Вони відкривають тренажерні

зали, фітнес-центри та spa-салони, будують басейни, оновлюють меню, включаючи безглютенові та дієтичні страви, а також відкривають додаткові ресторани з "здоровою кухнею".

Для «зелених» готелів, щоб знизити свій негативний вплив на довкілля необхідно активно працювати над реалізацією чотирьох основних пріоритетів в сфері екологічності:

- *Скорочення споживання електроенергії:* готель використовує енергоефективне освітлення, включає автоматичні системи вимкнення світла та регулювання температури у номерах, а також встановлює енергоефективні прилади та обладнання. Інтелектуальні термостати та датчики присутності є інноваційними технологіями, які дозволяють відстежувати зміни в присутності людей і реагувати на них. Такі системи керування енергією використовують складні алгоритми машинного навчання для аналізу термодинаміки, місцевих погодних умов і пікових навантажень з метою оптимізації енергоспоживання в режимі реального часу протягом всього року.

Завдяки інноваційним інтелектуальним системам керування енергією, готелі та ресторани можуть знизити свої витрати на електроенергію до 20 відсотків. Ці системи дозволяють досягти швидкого періоду окупності від 12 до 24 місяців, що є одним з найкоротших термінів повернення інвестицій у галузі. Крім того, вони можуть значно підвищити ринкову вартість готельно-ресторанного підприємства [3].

Такі інноваційні технології дозволяють готелям та ресторонам ефективніше управляти своїм енергоспоживанням, знижуючи зайві витрати і покращуючи екологічну ефективність. Це не тільки сприяє економічним перевагам, але й сприяє створенню сталого та енергоефективного середовища для готельно-ресторанного бізнесу.

Крім того, проводяться навчальні програми для працівників щодо раціонального споживання електроенергії. Готель використовує енергоефективні матеріали та технології при будівництві та реконструкції. Це включає добре ізольовані стіни, вікна з низьким коефіцієнтом проникнення тепла, системи управління енергоефективністю та інші інноваційні рішення, що допомагають зберегти енергію.

- *Скорочення споживання води.* Один із ключових аспектів екологічної діяльності готелів полягає в скороченні споживання води. Ця ініціатива відіграє важливу роль у збереженні водних ресурсів та зменшенні негативного впливу на навколишнє середовище. Для досягнення цієї мети готелі можуть впроваджувати різноманітні інноваційні підходи та технології, які представлені в таблиці 1:

Таблиця 1

Інноваційні підходи та технології ефективного водоспоживання в готелях

Інноваційні підходи та технології	Опис
Установка ефективних систем водопостачання	Готелі можуть встановлювати сучасні системи з низьким рівнем витрати води, такі як водозберігаючі кранівниці, душові головки з регульованим потоком води та сантехніку з технологією дворезимного змиву унітазів.
Збір та використання дощової води	Готелі можуть встановити системи збору та збереження дощової води, яка потім може використовуватись для поливу садів, прибирання або для інших незначних потреб.
Рециркуляція та повторне використання води	Готелі можуть використовувати системи рециркуляції, які дозволяють повторно використовувати воду з умивальників та душових для змиву унітазів або поливу.
Екологічне прання білизни	Готелі можуть використовувати енерго- та водозберігаючі технології для прання білизни, такі як використання ефективних пральних машин, використання екологічних миючих засобів та оптимізація процесу прання.
Едукація гостей та персоналу	Готелі можуть проводити екологічні тренінги для гостей та персоналу, спрямовані на збереження води. Це може включати пояснення гостям про важливість використання води з обережністю, наприклад, заохочувати їх не залишати кран відкритим під час чищення зубів або миття рук, а також прохання не замінювати рушники щоденно, якщо вони не були забруднені.

Ці інноваційні підходи до скорочення споживання води в готелях не тільки сприяють збереженню цінних водних ресурсів, але й можуть принести значні економічні переваги готельній індустрії. Зменшення використання води знижує витрати на комунальні послуги та сприяє створенню екологічного іміджу готелю, що є конкурентною перевагою у сучасному ринковому середовищі.

• *Скорочення кількості відходів:* готель активно запроваджує програму утилізації відходів з метою зниження викидів парникових газів і зменшення негативного впливу на довкілля. З основними етапами цієї програми можна ознайомитися в таблиці:

Таблиця 2

Етапи програми утилізації відходів в готелях

Етапи програми утилізації відходів	Опис заходів
Сортування відходів	Встановлення спеціальних контейнерів для сортування паперу, пластику, скла та органічних відходів на всіх рівнях приміщень.
Переробка відходів	Співпраця з місцевими переробними компаніями для ефективної переробки різних видів відходів, включаючи папір, пластик, скло та компостування органічних відходів.
Мінімізація відходів	Використання біорозкладних та переробних матеріалів, відмова від упаковки одноразових предметів та стимулювання гостей до використання багаторазових контейнерів та рушників.
Екологічна освіта	Проведення освітніх заходів та тренінгів для працівників та гостей з питань екологічного сортування та утилізації відходів, розміщення інформаційних матеріалів та вказівок у видних місцях готелю.

2. *Розумне резервування парковки* в готелях та ресторанах дозволяє гостям заздалегідь забронювати паркувальне місце перед своїм прибуттям. Це досягається за допомогою інтелектуальних датчиків та програмних додатків, які забезпечують автоматичне керування процесом резервації та розподілу паркомісць.

Гості можуть використовувати мобільний додаток або онлайн-сервіс готеля, щоб заздалегідь обрати бажане паркувальне місце, вказати дату та час свого прибуття. Система автоматично резервує це місце і зберігає інформацію про нього. При прибутті гостя достатньо просто вказати своє ім'я або показати підтвердження резервації, і система автоматично відкриє доступ до вже зарезервованого паркомісця.

Цей інноваційний підхід до управління паркуванням має кілька переваг: дозволяє готелям та ресторанам економити на оплаті праці та забезпечує зручність для гостей, які можуть бути впевнені, що їх парковку буде забезпечено відповідно до їх планів та потреб.

Також важливо відзначити, що інноваційна система розумної зарезервованої парковки може бути поєднана з іншими технологіями, наприклад, системами автоматичного розпізнавання номерних знаків, що спрощує процес контролю доступу та управління паркуванням. Завдяки цьому, готелі та ресторани можуть забезпечити високий рівень безпеки та контролю за в'їздом-виїздом транспорту.

Крім того, система розумної зарезервованої парковки може надавати аналітичні дані щодо використання паркомісць, часу зупинки транспорту та інших параметрів. Ці дані можуть бути використані для оптимізації розподілу паркомісць, визначення популярних часів або зон для паркування, а також для впровадження ефективних стратегій управління парковкою.

3. *Віртуальні (цифрові) ключі від номерів.* Замість отримання фізичного ключа, гості отримують можливість завантажити спеціальний додаток на свій смартфон, який функціонує як цифровий ключ. Цей додаток може бути інтегрований з системою керування готеля, що дозволяє гостям зручно та безпечно отримувати доступ до своїх номерів.

Переваги використання цифрових ключів виявляються на кількох рівнях. По-перше, це економія витрат на виготовлення та заміну пластикових карток-ключів. Додаток на смартфоні може бути оновлений в режимі реального часу, тому не потрібно виготовляти додаткові фізичні копії ключів для нових гостей або в разі втрати або крадіжки.

По-друге, використання цифрових ключів у смартфонах гостей зменшує ризик втрати або крадіжки ключів. Картки-ключі можуть бути легко загублені або потрапити у ненадійні руки. У такому випадку, готелю доводиться замінити ключі та забезпечувати безпеку для своїх гостей. З цифровими ключами цей ризик мінімізується, оскільки доступ до номеру може бути легко відкликаний або змінений через програмний інтерфейс [1].

4. *Застосування інфрачервоних сканерів* в готелях може принести численні переваги, як для гостей, так і для самого готелю.

Одним з важливих аспектів є покращення якості обслуговування та задоволення гостей. Інфрачервоні сканери можуть бути використані для визначення присутності гостей у номері. Це дозволяє персоналу з клінінгу зорієнтуватись, коли кімната порожня, і прибирати її безпосередньо після виїзду гостей. Це зменшує перебої в прибиранні та дозволяє гостям насолоджуватись безперешкодним перебуванням у номері

Крім того, інфрачервоні сканери можуть сприяти економії енергії в готелі. Вони можуть виявляти, коли кімната залишається порожньою, і автоматично вимикати світло, клімат-контроль та інші електричні пристрої. Це допомагає зменшити споживання електроенергії та витрати на електроенергію, сприяючи енергоефективності готелю [5].

Крім того, інфрачервоні сканери можуть бути інтегровані з системою автоматизації готелю. Вони можуть передавати дані про присутність гостей у реальному часі до центральної системи керування, що дозволяє готелю збирати аналітичні дані про використання кімнат та ефективність роботи клінінг персоналу. Ці дані можуть бути використані для покращення процесів обслуговування, планування роботи персоналу та оптимізації використання ресурсів.

5. *Безконтактні платіжні системи*, які дозволяють гостям здійснювати платежі за допомогою смартфонів, браслетів або карток з підтримкою технології Near Field Communication (NFC). Це дозволяє гостям просто піднести свій пристрій до платіжного терміналу і здійснити оплату безпосередньо зі свого облікового запису або карти [1].

Одним з головних переваг безконтактних платіжних систем є зниження фізичного контакту і мінімізація ризику передачі вірусу. Гості можуть здійснювати оплату, не розраховуючись готівкою, що дозволяє уникнути потенційного поширення інфекції. Безконтактні платежі також є швидшими та зручнішими, що допомагає покращити досвід гостей та прискорює обробку платежів. Крім того, безконтактні платіжні системи можуть сприяти впровадженню криптовалют як способу оплати в готелях. Деякі готелі вже приймають криптовалюту, таку як Bitcoin, Ethereum та інші, як альтернативний метод оплати. Це дає можливість гостям, які мають цифрові активи, зручно та безпечно розраховуватись за своє проживання.

6. *Веб-чат-боти* стали невід'ємною частиною готельно-ресторанного бізнесу, надаючи багато переваг як для клієнтів, так і для співробітників.

Таблиця 3

Основні переваги використання чат-ботів у готельно-ресторанному бізнесі

Переваги	Опис
Покращення обслуговування клієнтів	Забезпечують можливість цілодобово відповідати на поширені запитання клієнтів, навіть під час вихідних або поза робочим часом. Вони здатні надавати миттєві відповіді на запитання про бронювання, послуги, розклади роботи, ресторани тощо. Це полегшує спілкування та забезпечує задоволення клієнтів.
Ефективне керування запитами	Можуть автоматично керувати запитами клієнтів та передавати складніші запити наступним доступним співробітникам. Це дозволяє ефективно розподілити завдання та зменшити час очікування клієнтів на відповіді.
Доступ до інформації	Можуть мати доступ до бази даних підприємства, що дозволяє надавати корисну інформацію про готельні послуги, ресторани, події, цікаві місця тощо. Це допомагає клієнтам швидше знайти відповіді на свої запитання.
Використання штучного інтелекту (AI)	Деякі великі мережі готельно-ресторанних підприємств використовують штучний інтелект для покращення реалістичності та функціональності своїх чат-ботів. Це дозволяє ботам розпізнавати мову, виконувати більш складні завдання та взаємодіяти з клієнтами на більш особистому рівні. Використання штучного інтелекту дозволяє чат-ботам вчитися на основі взаємодії з користувачами і надавати більш точні відповіді, прогнозувати потреби клієнтів та навіть рекомендувати персоналізовані послуги або акції.

Інтеграція зі соціальними мережами	Деякі готельні ланцюжки використовують чат-ботів, які можуть контролювати та відповідати на запити через популярні платформи соціальних мереж, такі як Facebook Messenger, WhatsApp або Telegram. Це дозволяє клієнтам зв'язуватися з готелем через їх улюблену соціальну мережу та отримувати оперативну підтримку.
Покращення маркетингу та продажів	Можуть бути використані для надання рекламних пропозицій, повідомлень про акції, бронювання столиків у ресторані або відправлення повідомлень про нові послуги та події. Це сприяє підвищенню продажів та залученню нових клієнтів.

7. *Голосове керування* в готельно-ресторанному бізнесі є однією з інноваційних технологій, яка сприяє зручності та персоналізації обслуговування для гостей.

Таблиця 4

Основні переваги голосового керування в готельно-ресторанному бізнесі

Переваги	Опис
Зручність та безконтактність	Гості можуть керувати різними функціями номера, ресторану або готелю, використовуючи лише свій голос. Вони можуть просто вимовити команду або запит, і система голосового керування виконає його без необхідності дотикатися до пристроїв чи вимикачів.
Персоналізація обслуговування	Голосові помічники можуть надавати персоналізовані рекомендації щодо страв, послуг або подій в готелі на основі вподобань та історії гостя. Це дозволяє забезпечити більш індивідуальний підхід до кожного клієнта.
Доступність для людей з обмеженими можливостями	Голосове керування дуже корисне для людей з обмеженою здатністю до фізичних дій або з особливими потребами. Вони можуть легко звертатися до голосового помічника для отримання допомоги, без необхідності шукати допомогу у персоналу.
Ефективне управління ресурсами	Голосові системи керування можуть бути пов'язані з різними пристроями та системами в готелі, що дозволяє ефективно керувати енергозбереженням. Наприклад, гість може просто запросити зменшити освітлення або знизити температуру в номері, що сприятиме зниженню витрат на енергію.
Підвищення задоволення гостей	Голосове керування забезпечує швидку відповідь на потреби гостей, що допомагає поліпшити їх загальний досвід перебування в готелі. Гості можуть швидко отримувати інформацію про послуги готелю, розташування ресторанів, режими роботи фітнес-центру та інші корисні деталі, не відходячи від свого номера або безпосередньої комунікації з персоналом.
Забезпечує автоматизацію деяких процесів	Дозволяє персоналу зосередитися на більш складних завданнях та надавати більш якісне обслуговування. Наприклад, голосовий помічник може автоматично здійснювати замовлення гостей до кухні або викликати обслуговуючий персонал, що розгортається швидше та зменшує час очікування для клієнтів.

Як приклад можна привести використання (поки що в режимі тестування) голосового помічника Alexa for Hospitality, який зараз проходить тестування мережі готелів Marriott. Для реалізації голосового помічника використані «розумні колонки» Echo, які знаходяться в кожному номері [5].

Загалом, голосове керування в готельно-ресторанному секторі є інноваційною технологією, яка полегшує комунікацію між гостями та персоналом, забезпечує зручність та персоналізацію обслуговування, сприяє ефективному управлінню ресурсами та підвищує задоволення гостей. Це є важливим елементом створення сучасного та інноваційного середовища в готелях та ресторанах.

8. *Автоматизовані системи управління майном* (Property Management Systems, PMS) є важливим елементом ефективного функціонування готельно-ресторанного бізнесу. Оновлені PMS включають як апаратне, так і програмне забезпечення, яке допомагає готелям та ресторанам автоматизувати різноманітні адміністративні завдання.

Одним з основних функціональних аспектів сучасних PMS є інтеграція між різними локаціями та підрозділами підприємства. Це особливо корисно для готельних ланцюгів та ресторанних брендів, які мають декілька розташувань. Оновлені PMS дозволяють краще координувати діяльність між різними відділеннями, обмінюватися даними, а також спрощувати і стандартизувати процеси управління [6].

Крім того, сучасні PMS надають гостям зручність і спрощення взаємодії з різними готельно-ресторанними брендами, що належать одній корпорації. Гості можуть використовувати одну програму або платформу для здійснення бронювань, розрахунків, отримання послуг та іншого. Це полегшує їхній досвід користування послугами компанії та стимулює лояльність. Оновлені PMS також надають розширені функціональні можливості, які полегшують роботу персоналу та підвищують ефективність управління. Вони включають такі функції, як керування бронюваннями, управління запасами, фінансовий облік, звітність, аналітика, взаємодію з гостьовими базами даних та інше.

9. *Віртуальна та доповнена реальність* - це інноваційні технології, які можуть використовуватися в готельно-ресторанній галузі для покращення взаємодії з гостями і створення незабутнього досвіду. Віртуальна реальність (VR) надає гостям можливість побачити готельні номери, ресторани та інші зручності через 360-градусні відео та інтерактивні тури. Це дає можливість потенційним гостям отримати реалістичне уявлення про простір і атмосферу готелю до того, як вони приймуть рішення про бронювання. Віртуальні тури можуть також включати інформацію про послуги, розташування та інші деталі, що сприяють узгодженню очікувань гостей [2].

Доповнена реальність (AR) дозволяє гостям перетворити своє оточення за допомогою віртуальних елементів. Наприклад, за допомогою AR можна проектувати зображення на стіни готельного номера і створювати ілюзію присутності в іншому середовищі, як-от ліс, пляж або космос. Це додає елементи розслаблення, розваги та насолоди в перебування гостей у готелі.

Використання віртуальної та доповненої реальності в готельно-ресторанній галузі може мати значний вплив на сприйняття і рішення потенційних гостей. Ці технології допомагають створити емоційне зв'язок з готелем, показати унікальність і переваги його пропозиції, а також підвищити конкурентоспроможність. Вони дозволяють гостям відчувати атмосферу готелю і зробити більш обізнаний вибір при бронюванні. Віртуальна реальність допомагає зменшити невизначеність і ризик розчарування, оскільки гості можуть заздалегідь побачити те, що їх очікує. Крім того, віртуальна та доповнена реальність є потужним інструментом маркетингу. Готелі та ресторани можуть використовувати ці технології для створення захоплюючих та інтерактивних рекламних кампаній. Вони можуть створювати вражаючі відеоролики, ігри або інтерактивні демонстрації, які привертають увагу потенційних гостей і залишають позитивне враження про бренд.

Віртуальна та доповнена реальність також можуть бути використані для навчання персоналу. Співробітники можуть отримати доступ до симуляцій та тренувальних програм, що дозволяють їм освоїти нові навички, виконувати завдання та ситуації, що моделюють реальність, без необхідності проводити практичне навчання на робочому місці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Потреби та очікування сучасних гостей зростають, і готелі, які вміють впроваджувати інновації в свою роботу, мають перевагу. Вдалий приклад інноваційного готельно-ресторанного бізнесу в Україні - це можливість використовувати мобільні додатки для бронювання номерів, безконтактного реєстрування та сплати, а також персоналізованого обслуговування за допомогою штучного інтелекту. Однак, варто зазначити, що не всі готельно-ресторанні заклади в Україні використовують повний потенціал інновацій. Деякі можуть бути обмежені фінансовими ресурсами, недостатнім рівнем технологічної готовності або відсутністю свідомості про важливість інновацій.

Отже, щоб оцінюючи інноваційну діяльність готельно-ресторанних підприємств в Україні, можна сказати, що вони знаходяться на шляху розвитку, але важливо продовжувати вдосконалювати технології, залучати екологічні рішення, створювати унікальні пропозиції та надавати високоякісний сервіс, щоб задовольнити потреби сучасних гостей та залишатися конкурентоспроможними на ринку.

Література:

1. Гросул В., Балацька Н. Digital-маркетинг як дієвий інструмент антикризового розвитку підприємства ресторанного бізнесу в період пандемії та її рецесії. Підприємництво та інновації. 2020. № 11–2. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.20>.
2. Журавльова С., Цвілий С. Технології віртуального інформаційного простору в індустрії гостинності. In: The 14 th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (August 25-27, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. 487 p. 2022. p. 425.
3. Кіш Г., Шпіс Н. Завдання, мета та інструменти антикризового менеджменту ресторанних підприємств в умовах пандемії Covid-19. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2022. Випуску № 1 (34). С. 96-101 DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.34-16>
4. Магалецький А. В. Інноваційні підходи до формування маркетингової політики підприємств готельного господарства: екологічний аспект. Економічний простір. Дніпропетровськ, 2010. №44/2. С. 321–326.
5. Міхненко М., Лихолат О., Вишнікіна О. Екологічність та свідоме споживання як інноваційний напрям розвитку індустрії гостинності України. Економіко-соціальні відносини в галузі фізичної культури та сфері обслуговування: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (21 вересня 2022 року, м. Львів) / за заг. ред. Н. Павленчик. Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2022. 272 с
6. Теплюк М. Цифрові технології в covid-залежному соціально-економічному просторі. Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку: 3б. матеріалів VII Всеукр. наук.-практ. конференції. К.: КНЕУ, 2022. С. 152-154
7. Чхало О. Автоматизовані системи управління підприємствами ресторанного бізнесу. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/chkhalo.htm (дата звернення: 25.05.2023)

References:

1. Grosul V., Balacka N. (2020) Digital marketing jak dievij instrument antikrizovoho rozvitku pidpriemstva restorannogo biznesu v period pandemii ta ii recesii (Digital marketing as an effective tool for anti-crisis development of the restaurant business during the pandemic and its recession). Pidpriemnictvo ta innovacii. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.20>. (in Ukrainian)
2. Zhuravlova S., Cviliy S. (2022) Tehnologii virtualnogo informacijnogo prostoru v industrii gostinosti (Virtual information space technologies in the hospitality industry) The 14 th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (August 25-27, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. p. 425. (in Ukrainian)
3. Kish G., Shpis N. (2022) Zavdania, meta ta instrumenti antikrizovogo enedzhmentu restorannih pidpriemstv v umovah pandemii covid-19. (Tasks, goals and tools of anti-crisis management of restaurant enterprises in the conditions of the Covid-19 pandemic) Eastern Europe: Economy, Business and Management. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.34-16> (in Ukrainian)
4. Magaleckii A.V. (2010) Innovaciini pidhodi do formuvania marketingovoi politiki pidpriemstv gotelnogo gospodarstva: ekologichnii aspekt. (Innovative approaches to the formation of marketing policy of hotel enterprises: ecological aspect) Economic space. Dnipropetrovsk. (in Ukrainian)
5. Mikhnenko M., Lykholat O., Vyshnikina O. (2022) Ekolohichnist' ta svidome spozhyvannya yak innovatsiynyyu napryam rozvytku industriyi hostynnosti Ukrayiny. (Environmentalism and conscious consumption as an innovative direction of development of the hospitality industry of Ukraine) Economic and social relations in the field of physical culture and service (in Ukrainian)

6. Teplyuk M. (2022) Tsyfrovi tekhnolohiyi v covid-zaleznomu sotsialno-ekonomichnomu prostori. (Digital technologies in the covid-dependent socio-economic space). Innovative entrepreneurship: state and prospects of development: Collection. materials VII All-Ukrainian. science and practice conferences. K. KNEU (in Ukrainian)

7. Chkhalo O. Avtomatyzovani systemy upravlinnya pidpryyemstvamy restorannoho biznesu (Automated management systems of restaurant business enterprises). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/chkhalo.htm (in Ukrainian)

УДК 339.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-78-90](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-78-90)

Панфілова Тамара Олександрівна кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору міжнародних фінансових досліджень, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, тел.: (044) 288-9234, <https://orcid.org/0000-0002-1410-6258>.

РЕФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Розкрито сутність послідовних змін фінансової політики ЄС задля забезпечення фінансової стійкості як окремих держав-членів, так і інтеграційного угруповання в цілому. Система економічного та фінансового нагляду еволюціонувала хвилями як реакція на фінансово-економічні виклики. В основу цієї системи покладено Пакт стабільності та зростання. В 2011-2013 роках запроваджено процедуру Європейського семестру, прийнято нові директиви та регламенти, які отримали назву «шість пакетів» та «два пакети».

Реформи були спрямовані на більш тісну координацію економічної політики та посилення бюджетного нагляду в рамках Пакту стабільності та зростання, створення національних фінансових рамок. Посилено акценти на середньостроковому плануванні та прозорих бюджетних процесах. Запроваджено процедуру макроекономічного дисбалансу для виявлення, запобігання виникненню та забезпечення виправлення існуючих дисбалансів через процедуру надмірного дисбалансу.

Огляд Єврокомісії 2020 року щодо результативності запроваджених змін дозволив виявити певні «прогалини» фінансового нагляду. Проте, як свідчать результати проведеного нами аналізу динаміки за 2011-2022 роки показників приросту ВВП, дефіциту/профіциту бюджетів та консолідованого боргу держав-членів, для більшості країн до 2019 року фінансові показники наблизилися до Маастрихтських критеріїв.

Водночас фінансові системи держав-членів виявилися вразливими до перебігу кризи 2020 року, викликаній пандемією COVID-19. Це спонукало Єврокомісію до розроблення заходів щодо посилення економічного та фінансового нагляду. Держави-члени та Єврокомісія повинні досягти консенсусу щодо реформи системи економічного управління перед початком бюджетних процесів держав-членів на 2024 рік.

Набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу потребує поступової адаптації національної економічної, у тому числі фінансової, політики, до стратегічних орієнтирів розвитку ЄС та коригування нормативно-правових механізмів регулювання бюджетно-податкових відносин

У повоєнний період Україна повинна буде поєднувати через бюджетні відносини завдання відновлення цілих галузей національної економіки та підтримки соціально незахищених верств населення з необхідністю вирішення проблем управління державним боргом. Потребуватиме реформ практика середньострокового бюджетного планування, адаптація до процедури Європейського семестру. Україна має створити за прикладом європейських країн Незалежний фінансовий орган.

Ключові слова: фінансова політика, фінансовий нагляд, Європейський семестр, дисбаланси, державний борг, дефіцит/профіцит бюджету.

Panfilova Tamara Alexandrovna PhD (Econ.), Senior Researcher, Leading Researcher of the Sector of International Financial Research, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, Panasa Myrnoho St., 26, Kyiv, 01011, tel.: (044) 288-9234, <https://orcid.org/0000-0002-1410-6258>.

REFORMING THE FISCAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Abstract. The essence of successive changes in the fiscal policy of the EU to ensure the fiscal stability of both individual member states and the integration group as a whole is revealed. The system of economic and fiscal supervision evolved in waves as a reaction to financial and economic challenges. This system is based on the Stability and Growth Pact. In 2011-2013, the procedure of the European Semester was introduced, new directives and regulations were adopted, which were named «six pack» and «two pack».

The reforms were aimed at closer coordination of economic policy and strengthening of budget supervision within the framework of the Stability and Growth Pact, creation of a national fiscal framework. Emphasis on medium-term planning and transparent budget processes has been strengthened. A Macroeconomic Imbalance Procedure has been introduced to identify, prevent the occurrence of, and ensure the correction of existing imbalances through the excessive imbalance procedure.

The European Commission's 2020 review of the effectiveness of the introduced changes revealed certain "gaps" in fiscal supervision. However, as evidenced by the results of our analysis of the dynamics of GDP growth, budget

deficit/surplus and consolidated debt of member states for 2011-2022, for most countries by 2019 fiscal indicators have approached the Maastricht Treaty.

At the same time, the fiscal systems of the member states turned out to be vulnerable during the course of the 2020 crisis caused by the COVID-19 pandemic. This prompted the European Commission to develop measures to strengthen economic and fiscal supervision. Member States and the European Commission must reach a consensus on the reform of the economic management system before the start of the budget processes of the Member States for 2024.

Ukraine's acquisition of the status of a candidate country for joining the European Union requires the gradual adaptation of national economic, including fiscal, policy to the strategic orientations of EU development and the adjustment of regulatory and legal mechanisms for regulating budget and tax relations

In the post-war period, Ukraine will have to combine, through budgetary relations, the tasks of restoring entire sectors of the national economy and supporting socially vulnerable sections of the population with the need to solve the problems of public debt management. The practice of medium-term budget planning, adaptation to the procedure of the European Semester will require reforms. Ukraine should create an Independent Fiscal Authority following the example of European countries.

Keywords: fiscal policy, fiscal supervision, European Semester, imbalances, public debt, budget deficit/surplus.

Постановка проблеми. Набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу потребує адаптації національної фіскальної політики до нормативно-правового та регуляторного середовища бюджетно-податкової сфери даного інтеграційного угруповання. Відомо, що «фіскальна політика держав – членів ЄС у сфері управління державними коштами через бюджетні відносини координується із реалізацією загальноєвропейських програм фіскальної консолідації, які регламентують забезпечення стійкого стану державних фінансів шляхом здійснення заходів із обмеження фіскальних дисбалансів (передусім дефіциту сектора державного управління та державного боргу). Відбуваються істотні зміни інституційної системи фіскального регулювання та зміцнення механізмів координації фіскальної політики на міждержавному рівні» [1, с. 28]. На відміну від держав-членів ЄС, які здійснювали зміни регуляторного середовища фіскальної сфери протягом десятиліть, Україна має реалізувати адаптивні реформи у досить стислі терміни. При цьому у найближчі роки країна буде вирішувати надскладні проблеми збалансування державного і місцевих бюджетів, аудиту та управління зовнішнім та внутрішнім державним боргом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність формування та вдосконалення фіскальної політики Європейського Союзу, передусім Монетарного Союзу, висвітлюється у численних публікаціях зарубіжних і вітчизняних вчених та експертів, зокрема Р. Аллена, Т. Андерсена, Р. Болдуїна, Ч. Віплоша, С. Гудхарта, П. Кенена, П. Массона, Л. Рейхлина, С. Сміта, М. Форне, М. Обстфельда, Д. Пері, М. Халета, І. Бураковського, А. Даниленка, Т. Єфименко, Ю. Козака, Д. Лук'яненка, З. Луцишин, Ю. Макогона, П. Мельника, А. Поручника, В. Федосова, В. Чужикова та ін.

Варто зауважити, що хвилі дискусій щодо необхідності здійснення реформ фіскальної політики ЄС актуалізуються під впливом розгортання кризових явищ в сфері управління державними фінансами, зокрема через зростання дефіцитів національних бюджетів та нарощування боргових зобов'язань. Сучасний етап реформи фіскальної політики ЄС пов'язують із розгортанням у 2020 року кризових явищ в умовах пандемії COVID-19.

Мета статті полягає у розкритті сутності послідовних змін фіскальної політики ЄС задля забезпечення фіскальної стійкості як окремих держав-членів, так і інтеграційного угруповання в цілому. Етапи таких змін мають стати дороговказом владним структурам України на шляху євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. З укладанням Маастрихтського договору про утворення Європейського Союзу 1992 року розпочався неперервний процес інтеграційних ініціатив конвергенції соціально-економічного розвитку країн-членів угруповання. Невід'ємною складовою конвергенції стали механізми посилення економічного та фіскального нагляду. Положеннями Договору встановлено вимогу до держав-членів уникати державного дефіциту, що перевищує 3% ВВП, і підтримувати рівень державного боргу нижче 60% ВВП.

За оцінками Єврокомісії система економічного та фіскального нагляду еволюціонувала хвилями, внесення змін відбувалося у відповідь на появу нових економічних викликів, а також з урахуванням досвіду, отриманого під час впровадження такого нагляду [2, р.2-5].

Так, у 1997 році було створено Пакт стабільності та зростання (ПСР, англ. Stability and Growth Pact, SGP) з метою посилення моніторингу та координації національної фіскальної та економічної політики, дотримання лімітів дефіциту та боргу, встановлених Маастрихтською угодою для всіх держав-членів.

На початку 2000-х років дотримання цільових показників номінального дефіциту ПСР виявилось досить складним для деяких держав-членів в умовах рецесії. У контексті цього досвіду ПСР було реформовано, щоб дозволити більше враховувати економічні умови. Реформа 2005 року приділила більшу

увагу структурним фіскальним проблемам з метою врахування впливу економічного циклу на державні фінанси. Загалом до ПСР було внесено поправки, щоб дозволити краще врахувати економічну та бюджетну позицію країни та ризики сталого розвитку держав-членів, включаючи вплив старіння населення.

У відповідь на глобальну фінансово-економічну кризу 2008-2009 років та ескалацію боргової та банківської криз країн Єврозони та деяких країн поза нею було вжито ряд заходів для посилення системи економічного управління та нагляду. Вони були актуальними для всіх держав-членів ЄС, але мали низку особливостей для країн Єврозони. Основними стали пакети нормативних актів, відомі як «шість пакетів» (six-pack, 2011) та «два пакети» (two-pack, 2013). Зазначені пакети були спрямовані на більш тісну координацію економічної політики та стійке зближення економічних показників шляхом посилення бюджетного нагляду в рамках ПСР та вимагання від держав-членів щодо створення національних фіскальних рамок. Це сприяло посиленню акценту на середньостроковому плануванні та прозорих бюджетних процесах. Реформа сприяла використанню неупереджених макроекономічних і бюджетних прогнозів для фіскальних планів і незалежного моніторингу дотримання фіскальних правил на національному рівні.

На додаток до посилення фіскального нагляду реформа шести пакетів запровадила процедуру макроекономічного дисбалансу (Macroeconomic Imbalance Procedure, MIP) для виявлення макроекономічних дисбалансів, запобігання їх виникненню та забезпечення виправлення існуючих дисбалансів. Зокрема Єврокомісія визначає макроекономічні дисбаланси та їх серйозність, включаючи наявність або ризик негативних ефектів для інших держав-членів Єврозони, а Єврорада направляє рекомендації відповідним державам-членам щодо їх усунення. У разі виявлення надмірних макроекономічних дисбалансів MIP дозволяє запустити процедуру надмірного дисбалансу (Excessive Imbalance Procedure, EIP), яка зосереджується на планах коригувальних дій, які пропонуються та впроваджуються державами-членами та контролюються Єврокомісією та Єврорадою.

В межах реформи «двох пакетів» з метою попередження актуальних вторинних ефектів у Єврозоні запроваджено правила щодо моніторингу та оцінки бюджетних планів держав-членів, конкретні посилення для держав-членів Єврозони в рамках коригувальної частини ПСР. Ці посилення були зосереджені в основному на зниженні ризиків в окремих державах-членах і на захисті стабільності Єврозони в цілому. Ці два пакети були частиною ширшого набору кроків для зміцнення економічної та фінансової стабільності Євросоюзу та Єврозони в цілому, включаючи створення механізмів для

надання умовної фінансової підтримки державам-членам Єврозони, які зазнають або знаходяться під загрозою фінансової стабільності.

Оновлені макроекономічний і бюджетний нагляд були інтегровані в Європейський семестр – загальну процедуру координації економічної політики та політики зайнятості на рівні ЄС. З моменту запровадження в 2011 році Європейський семестр поступово перетворився на більш інтегрований економічний нагляд, включаючи моніторинг зусиль держав-членів у рамках стратегії «Європа 2020».

У 2020 році Єврокомісія здійснила оцінку ефективності поточної системи економічного та фінансового нагляду, особливо реформ шести пакетів і двох пакетів. Основні питання, які розглядалися в цьому огляді, полягають у тому, наскільки різні елементи нагляду були ефективними для досягнення своїх ключових цілей, а саме (i) забезпечення стійкості державних фінансів та зростання, а також уникнення макроекономічних дисбалансів, (ii) забезпечення інтегрованої системи нагляду, яка реалізує більш тісну координацію економічної політики, зокрема в зоні євро, та (iii) сприяння конвергенції економічних показників між державами-членами [2, р.5,6].

Експерти відзначили, що за 10 років економічне середовище суттєво змінилося через актуалізацію новітніх викликів. Потенціал зростання багатьох держав-членів не відновився до докризового рівня, а процентні ставки залишалися стабільно низькими. Зниження потенційного зростання та процентних ставок у контексті старіння населення йшло пліч-о-пліч із стабільно низькою інфляцією. Імпульс реформ згас, а прогрес реформ став нерівномірним у країнах-членах і сферах політики.

Зазначене підтверджується даними таблиці 1 щодо динаміки приросту реального ВВП у 2011-2022 роках. За нашими оцінками у посткризових 2012 та 2013 роках на тлі спаду ВВП для ЄС і Єврозони в цілому (до 1,0%) позитивну динаміку зберегли 7 країн з групи ЄС-15 (складу до розширення у 2004 році) та 7 країн, які стали членами ЄС після 2004 року. Найбільшого спаду зазнали Греція, Італія, Іспанія та Португалія. Проте більш значного спаду країни ЄС та Єврозони (-5,6 та -6,1%) зазнали у 2020 році через пандемію COVID-19. Єдиною країною, яка зберегла позитивну динаміку зростання, виявилася Ірландія. Нульовий приріст зафіксований для Литви. Досягти допандемічного рівню ВВП більшості країн ЄС вдалося лише у 2022 році.

Таблиця 1

Динаміка приросту реального ВВП країн ЄС у 2011-22 роках, %

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ЄС - 27 країн (з 2020 року)	1,9	-0,7	-0,1	1,6	2,3	2,0	2,8	2,1	1,8	-5,6	5,4	3,5
Єврозона – 20 країн (з 2023 року)	1,7	-0,9	-0,2	1,4	2,0	1,9	2,6	1,8	1,6	-6,1	5,4	3,5
Єврозона – 19 країн (2015-2022)	1,7	-0,9	-0,2	1,4	2,0	1,9	2,6	1,8	1,6	-6,1	5,3	3,5
Бельгія	1,7	0,7	0,5	1,6	2,0	1,3	1,6	1,8	2,2	-5,4	6,1	3,1
Данія	1,3	0,2	0,9	1,6	2,3	3,2	2,8	2,0	1,5	-2,0	4,9	3,8
Німеччина	3,9	0,4	0,4	2,2	1,5	2,2	2,7	1,0	1,1	-3,7	2,6	1,8
Франція	2,2	0,3	0,6	1,0	1,1	1,1	2,3	1,9	1,8	-7,8	6,8	2,6
Люксембург	1,0	1,6	3,2	2,6	2,3	5,0	1,3	1,2	2,3	-0,8	5,1	1,5
Ірландія	0,8	0,0	1,1	8,6	24,4	2,0	9,0	8,5	5,4	6,2	13,6	12,0
Австрія	2,9	0,7	0,0	0,7	1,0	2,0	2,3	2,4	1,5	-6,5	4,6	5,0
Естонія	7,3	3,2	1,5	3,0	1,9	3,2	5,8	3,8	3,7	-0,6	8,0	-1,3
Латвія	2,6	7,0	2,0	1,9	3,9	2,4	3,3	4,0	2,6	-2,2	4,1	2,0
Литва	6,0	3,8	3,6	3,5	2,0	2,5	4,3	4,0	4,6	0,0	6,0	1,9
Мальта	0,5	4,1	5,5	7,6	9,6	3,4	10,9	6,2	7,0	-8,6	11,8	6,9
Польща	5,0	1,5	0,9	3,8	4,4	3,0	5,1	5,9	4,5	-2,0	6,8	4,9
Румунія	4,5	1,9	0,3	4,1	3,2	2,9	8,2	6,0	3,9	-3,7	5,8	4,7
Словаччина	2,7	1,3	0,6	2,7	5,2	1,9	2,9	4,0	2,5	-3,4	3,0	1,7
Чехія	1,8	-0,8	0,0	2,3	5,4	2,5	5,2	3,2	3,0	-5,5	3,6	2,5
Болгарія	2,1	0,8	-0,6	1,0	3,4	3,0	2,8	2,7	4,0	-4,0	7,6	3,4
Греція	-10,1	-7,1	-2,5	0,5	-0,2	-0,5	1,1	1,7	1,9	-9,0	8,4	5,9
Іспанія	-0,8	-3,0	-1,4	1,4	3,8	3,0	3,0	2,3	2,0	-11,3	5,5	5,5
Хорватія	-0,1	-2,3	-0,4	-0,4	2,5	3,6	3,4	2,8	3,4	-8,6	13,1	6,3
Італія	0,7	-3,0	-1,8	0,0	0,8	1,3	1,7	0,9	0,5	-9,0	7,0	3,7
Кіпр	0,4	-3,4	-6,6	-1,8	3,4	6,6	5,7	5,6	5,5	-4,4	6,6	5,6
Угорщина	1,9	-1,3	1,8	4,2	3,7	2,2	4,3	5,4	4,9	-4,5	7,2	4,6
Нідерланди	1,6	-1,0	-0,1	1,4	2,0	2,2	2,9	2,4	2,0	-3,9	4,9	4,5
Португалія	-1,7	-4,1	-0,9	0,8	1,8	2,0	3,5	2,8	2,7	-8,3	5,5	6,7
Словенія	0,9	-2,6	-1,0	2,8	2,2	3,2	4,8	4,5	3,5	-4,3	8,2	5,4
Фінляндія	2,5	-1,4	-0,9	-0,4	0,5	2,8	3,2	1,1	1,2	-2,4	3,0	2,1
Швеція	3,2	-0,6	1,2	2,7	4,5	2,1	2,6	2,0	2,0	-2,2	5,4	2,6

Джерело: складено за даними Євростату, показник: Real GDP growth rate – volume.
URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TEC00115/default/table>

В огляді Єврокомісії зазначено, що реформований ПСР заохочував держави-члени досягти скорочення своїх дефіцитів і зниження коефіцієнтів боргу. Зокрема, процедура надмірного дефіциту виявила себе як ефективний інструмент для виправлення високого дефіциту: усі держави-члени, які ввели процедуру надмірного дефіциту під час економічної та фінансової кризи, ефективно виправили свій високий дефіцит. Так, у 2010 році усі країни-члени, крім трьох, зареєстрували надмірний дефіцит після економічної та фінансової кризи. Загальний дефіцит на рівні ЄС перевищив 6% ВВП у 2009-2010 роках через глибину рецесії та рекапіталізацію банків. Проте вже у 2018 році усі держави-члени дотримувалися критерію дефіциту в 3% ВВП, 16 держав-членів також досягли або наблизилися до своїх середньострокових бюджетних цілей, забезпечивши фіскальний простір для інвестицій [2, р.5,6].

За нашими оцінками, країни ЄС та Єврозони в цілому зменшили дефіцит державних фінансів до рівня 3% від ВВП після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 років лише к 2013, 2014 рокам (табл. 2). Найвищі величини дефіциту бюджету у 2011-2012 роках зафіксовані для Ірландії, Іспанії та Греції. Профіцит зафіксований лише для Люксембургу. Нову хвилю дефіцитів державних бюджетів викликала пандемія COVID-19 – у 2020 році дефіцит 19 країн Єврозони досяг 7,1%, 27 країн ЄС – 6,7%. Для семи країн ЄС дефіцит становив 9 і вище відсотків, лише одна країна мала дефіцит менше 3% – Швеція, й одна країна – профіцит – Данія.

Таблиця 2

**Динаміка дефіциту/профіциту генерального уряду країн
ЄС у 2011-2022 роках, відсоток від ВВП**

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ЄС - 27 країн	-4,1	-3,7	-3,0	-2,4	-1,9	-1,4	-0,8	-0,4	-0,5	-6,7	-4,8	-3,4
Єврозона - 19 країн (2015-2022)	-4,2	-3,8	-3,1	-2,5	-2,0	-1,5	-0,9	-0,4	-0,6	-7,1	-5,3	-3,6
Іспанія	-9,7	-11,6	-7,5	-6,1	-5,3	-4,3	-3,1	-2,6	-3,1	-10,1	-6,9	-4,8
Греція	-10,5	-9,1	-13,4	-3,7	-5,9	0,2	0,6	0,9	0,9	-9,7	-7,1	-2,3
Італія	-3,6	-2,9	-2,9	-3,0	-2,6	-2,4	-2,4	-2,2	-1,5	-9,7	-9,0	-8,0
Мальта	-3,0	-3,4	-2,2	-1,5	-0,8	1,1	3,3	2,0	0,5	-9,7	-7,8	-5,8
Румунія	-5,6	-3,8	-2,3	-1,2	-0,5	-2,5	-2,5	-2,8	-4,3	-9,2	-7,1	-6,2
Бельгія	-4,3	-4,3	-3,1	-3,1	-2,4	-2,4	-0,7	-0,9	-2,0	-9,0	-5,5	-3,9
Франція	-5,2	-5,0	-4,1	-3,9	-3,6	-3,6	-3,0	-2,3	-3,1	-9,0	-6,5	-4,7
Австрія	-2,6	-2,2	-2,0	-2,7	-1,0	-1,5	-0,8	0,2	0,6	-8,0	-5,8	-3,2
Словенія	-6,6	-4,0	-14,6	-5,5	-2,8	-1,9	-0,1	0,7	0,7	-7,7	-4,6	-3,0
Угорщина	-5,2	-2,3	-2,6	-2,8	-2,0	-1,8	-2,5	-2,1	-2,0	-7,5	-7,1	-6,2
Хорватія	-7,6	-5,5	-5,5	-5,2	-3,5	-1,0	0,6	-0,1	0,2	-7,3	-2,5	0,4
Польща	-5,0	-3,8	-4,3	-3,7	-2,6	-2,4	-1,5	-0,2	-0,7	-6,9	-1,8	-3,7
Литва	-8,9	-3,2	-2,6	-0,6	-0,3	0,3	0,4	0,5	0,5	-6,5	-1,2	-0,6
Чехія	-2,7	-3,9	-1,3	-2,1	-0,6	0,7	1,5	0,9	0,3	-5,8	-5,1	-3,6
Португалія	-7,7	-6,2	-5,1	-7,4	-4,4	-1,9	-3,0	-0,3	0,1	-5,8	-2,9	-0,4
Кіпр	-5,7	-5,7	-5,6	-8,8	-0,9	0,3	1,9	-3,6	1,3	-5,8	-2,0	2,1
Фінляндія	-1,0	-2,2	-2,5	-3,0	-2,4	-1,7	-0,7	-0,9	-0,9	-5,6	-2,8	-0,9
Естонія	1,1	-0,3	0,2	0,7	0,1	-0,4	-0,5	-0,6	0,1	-5,5	-2,4	-0,9
Словаччина	-4,3	-4,4	-2,9	-3,1	-2,7	-2,6	-1,0	-1,0	-1,2	-5,4	-5,4	-2,0
Ірландія	-13,6	-8,5	-6,4	-3,6	-2,0	-0,8	-0,3	0,1	0,5	-5,0	-1,6	1,6
Латвія	-4,3	-1,4	-1,2	-1,6	-1,4	0,0	-0,8	-0,8	-0,6	-4,4	-7,1	-4,4
Німеччина	-0,9	0,0	0,0	0,6	1,0	1,2	1,3	1,9	1,5	-4,3	-3,7	-2,6
Болгарія	-1,7	-0,8	-0,7	-5,4	-1,9	0,3	1,6	1,7	2,1	-3,8	-3,9	-2,8
Нідерланди	-4,4	-3,9	-3,0	-2,3	-1,9	0,1	1,4	1,5	1,8	-3,7	-2,4	0,0
Люксембург	0,7	0,5	0,8	1,3	1,3	1,9	1,4	3,0	2,2	-3,4	0,7	0,2
Швеція	-0,3	-1,1	-1,5	-1,5	0,0	1,0	1,4	0,8	0,6	-2,8	0,0	0,7
Данія	-2,1	-3,5	-1,2	1,1	-1,2	0,1	1,8	0,8	4,1	0,2	3,6	3,3

Джерело: складено за даними Євростату, показник: *General government. Net lending (+) /net borrowing (-). Percentage of gross domestic product (GDP)*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10DD_EDPT1/default/table?lang=en

Стосовно боргового навантаження в згаданому огляді відмічено, що співвідношення боргу до ВВП країн ЄС і Єврозони після підвищення майже до 90% між 2009 і 2014 роками почало знижуватися в 2015 році через нижчий

первинний дефіцит, більший профіцит, вище економічне зростання та історично низький відсоток ставки за державним боргом. При цьому динаміка заборгованості між державами-членами була досить різною. Єврокомісія оптимістично прогнозувала, що відношення боргу до ВВП продовжуватиме падати та впаде приблизно до 79% у 2020 році. Однак реалії пандемії зумовили протилежну тенденцію.

За нашими оцінками співвідношення консолідованого державного валового боргу до ВВП у 2020 році сягнуло 90% для 27 країн ЄС та 97,2% для країн Єврозони (табл. 3). Для 6 країн ЄС величина показника у 2020 році перевищувала 100%, а для Греції – 200%, ще для 6 країн показник був на рівні вище за 60%. Проте у 2021-2022 роках багатьом країнам Євросоюзу вдалося зменшити боргове навантаження.

Таблиця 3
Динаміка консолідованого державного боргу країн ЄС
у 2011-2022 роках, відсоток від ВВП

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*	2022*
ЄС – 27 країн	81,8	85,0	86,8	86,9	85,1	84,3	81,9	79,8	77,7	90,0	88,0	84,0
Єврозона – 20 країн з 2023 р.	87,5	91,0	93,0	93,2	91,3	90,4	88,1	86,1	84,0	97,2	95,4	91,5
Єврозона – 19 країн (до 2022 р.)	87,6	91,1	93,0	93,2	91,3	90,5	88,1	86,1	84,1	97,2	95,5	91,6
Греція	175,2	162,0	178,2	180,3	176,7	180,5	179,5	186,4	180,6	206,3	194,6	171,3
Італія	119,7	126,5	132,5	135,4	135,3	134,8	134,2	134,4	134,1	154,9	149,9	144,4
Португалія	114,4	129,0	131,4	132,9	131,2	131,5	126,1	121,5	116,6	134,9	125,4	113,9
Іспанія	69,9	90,0	100,5	105,1	103,3	102,7	101,8	100,4	98,2	120,4	118,3	113,2
Франція	87,8	90,6	93,4	94,9	95,6	98,0	98,1	97,8	97,4	114,6	112,9	111,6
Бельгія	103,5	104,8	105,5	107,0	105,2	105,0	102,0	99,9	97,6	112,0	109,1	105,1
Кіпр	65,8	80,1	103,7	108,8	107,5	103,2	93,2	98,6	90,8	113,8	101,2	86,5
Австрія	82,4	81,9	81,3	84,0	84,9	82,8	78,5	74,1	70,6	82,9	82,3	78,4
Угорщина	80,3	78,2	77,2	76,5	75,8	74,9	72,1	69,1	65,3	79,3	76,6	73,3
Фінляндія	51,9	57,7	60,6	64,5	68,3	68,0	66,0	64,8	64,9	74,7	72,6	73,0
Словенія	46,5	53,6	70,0	80,3	82,6	78,5	74,2	70,3	65,4	79,6	74,5	69,9
Хорватія	63,4	69,2	80,1	83,8	83,2	79,7	76,5	73,2	71,0	87,0	78,4	68,4
Німеччина	79,4	80,7	78,3	75,3	71,9	69,0	65,2	61,9	59,6	68,7	69,3	66,3
Словаччина	43,2	51,7	54,7	53,5	51,7	52,3	51,5	49,4	48,0	58,9	61,0	57,8
Мальта	70,0	66,6	66,4	62,1	56,2	54,7	47,8	43,7	40,3	52,9	55,1	53,4
Нідерланди	61,7	66,2	67,7	67,9	64,6	61,9	57,0	52,4	48,5	54,7	52,5	51,0
Польща	55,1	54,8	57,1	51,4	51,3	54,5	50,8	48,7	45,7	57,2	53,6	49,1
Румунія	32,3	35,4	37,8	39,2	37,8	37,9	35,3	34,5	35,1	46,9	48,6	47,3
Ірландія	110,5	119,6	119,9	104,3	76,7	74,3	67,6	63,0	57,0	58,4	55,4	44,7
Чехія	39,7	44,2	44,4	41,9	39,7	36,6	34,2	32,1	30,0	37,7	42,0	44,1
Латвія	45,1	42,4	40,3	41,6	37,0	40,3	38,9	37,0	36,5	42,0	43,7	40,8
Литва	37,1	39,7	38,7	40,5	42,5	39,7	39,1	33,7	35,8	46,3	43,7	38,4
Швеція	37,2	37,5	40,3	45,0	43,7	42,3	41,4	39,5	35,5	39,8	36,5	33,0
Данія	46,1	44,9	44,0	44,3	39,8	37,2	35,9	34,0	33,7	42,2	36,7	30,1
Люксембург	18,5	20,9	22,4	21,9	21,1	19,6	21,8	20,9	22,4	24,5	24,5	24,6
Болгарія	15,2	16,6	17,0	27,0	25,9	29,1	25,1	22,1	20,0	24,5	23,9	22,9
Естонія	6,2	9,8	10,2	10,6	10,1	10,0	9,1	8,2	8,5	18,5	17,6	18,4

Джерело: складено за даними Євростату, показник: *General government gross debt (EDP concept), consolidated - annual data*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TIPSGO10/default/table?lang=en>

Характеризуючи фіскальну політику ЄС з позицій досвіду для України варто наголосити на посиленні нагляду Єврокомісії за якістю дохідної та видаткової структури національних бюджетів. Мова йде про те, чи вони належним чином підтримують стале зростання та соціальну інтеграцію. Єврокомісією оцінюється ефективність збору податків і механізмів контролю та пріоритети державних витрат. У цьому контексті перегляд витрат може сприяти покращенню розподілу видатків. Особливу увагу приділяють державним інвестиціям, як необхідній умові для підтримки сталого економічного зростання та довгострокової стійкості.

Важливу роль у реформуванні фіскальної політики ЄС на рівні співтовариства в цілому та окремих держав-членів відіграють національні фіскальні рамки. Вимоги, пов'язані з національними фіскальними рамками сприяли розвитку та посиленню правил, процедур та інститутів, що лежать в основі реалізації бюджетної політики в державах-членах. При цьому структура та ефективність національних систем суттєво відрізняються в різних державах-членах. Прогрес найбільш помітний у державах-членах, які до кризи не мали належної внутрішньої фіскальної системи або мали лише її елементарну структуру. Вимоги ЄС послужили таким країнам основою для побудови сучасної фіскальної системи. Найбільший прогрес стосувався національних фіскальних правил і створення незалежних фіскальних установ. Кількість і якість фіскальних правил значно зросла, вони є центральною частиною фіскальних систем у всіх державах-членах, підтримуючи фіскальну дисципліну та відповідність правилам ЄС. Незалежні фіскальні установи були створені або зміцнені практично в усіх державах-членах і відіграють дедалі важливішу роль у фіскальних дискусіях на національному рівні та рівні ЄС. Незалежний моніторинг фіскальної політики разом із покращеною фіскальною статистикою та положеннями, пов'язаними з підготовкою та публікацією прогнозів, значно підвищили прозорість фіскальної політики [2, р.11]. Більш докладно з характеристикою фіскальних правил та діяльністю незалежних фіскальних інститутів можна ознайомитися у нашій колективній монографії [1].

Як вже зазначалося вище, основні хвилі реформ фіскальної та економічної політики пов'язані із оцінками наслідків глобальних і регіональних фінансово-економічних криз та розробленням механізмів щодо їх подолання та забезпечення фіскальної стійкості держав-членів ЄС та інтеграційного угруповання в цілому. Не стала винятком і глобальна криза 2020 року, спричинена пандемією COVID-19. Починаючи з 2020 року і дотепер ведеться дискусія щодо реформи системи економічного управління.

Ключовою метою нової реформи має стати посилення національної відповідальності за правила. З цією метою основою для майбутнього економічного нагляду будуть середньострокові фіскальні структурні плани,

запропоновані самими державами-членами [3, р.4]. Нова система включатиме кілька елементів для забезпечення рівного ставлення. По-перше, Комісія заздалегідь надасть орієнтовний багаторічний шлях коригування щодо чистих первинних витрат для кожної держави-члена та відповідного рівня структурного первинного балансу наприкінці чотирирічного періоду коригування. По-друге, як тільки держава-член подає свій середньостроковий фінансово-структурний план, Комісія оцінить його, приділяючи особливу увагу правдоподібності макроекономічних і фінансових припущень, наскільки вони відрізняються від тих, що лежать в основі базового шляху. Зокрема, прогнози боргу за незмінної політики, які будуть включені до плану, повинні узгоджуватися з порівнянними прогнозами Комісії. Зобов'язання щодо реформування та інвестицій оцінюватимуться за загальними критеріями. По-третє, Європада має схвалити план на основі оцінки Єврокомісії. Європада також може рекомендувати державі-члену повторно подати змінений план. По-четверте, після схвалення Європадою плани (включаючи фінансову траєкторію) стануть основою для спостереження з боку Єврокомісії та Європади. Відхилення від узгодженого плану витрат призведуть до примусових заходів.

Референтне значення у відношенні боргу до ВВП у 60% залишиться незмінним. Орієнтири Єврокомісії спрямовані на забезпечення реалістичного, поступового та сталого шляху скорочення боргу до порогу в 60% ВВП і в той же час на забезпечення того, щоб структура була надійною та сприяла сталому зростанню. Планується розрізнити держави-члени зі значними та помірними проблемами державного боргу. З інтуїтивної точки зору, країна вважається групою високого ризику (значні проблеми з державним боргом), якщо її борг високий, імовірно, збільшиться протягом наступних кількох років та/або немає можливості для коригувальних дій; із середнім ризиком (проблеми з помірним державним боргом), якщо його борг високий, але постійно та реалістично зменшується, або якщо він принаймні загалом стабілізується на рівні нижче 90% ВВП; і з низьким ризиком (проблеми з низьким державним боргом), якщо борг становить менше 60% ВВП або знижується до цього рівня в середньостроковій перспективі [3, р.7]. Єврокомісія продовжить щорічну оцінку ризиків стійкості боргу в рамках системи економічного та фінансового нагляду ЄС. Такий аналіз важливий не лише для фінансової політики, а й для формулювання рекомендацій для окремих країн, зокрема у сферах пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та довгострокового догляду. Ключовим елементом орієнтирів реформи є те, що державний борг має вірогідно та постійно скорочуватися в середньостроковій перспективі, тобто не пізніше кінця чотири-семирічного періоду фінансового коригування.

Реформована система використовуватиме правило видатків як єдиний операційний показник середньострокового фіскального планування [3, р.6]. Підвищення якості державних фінансів і захист державних інвестицій будуть центральними елементами середньострокових фіскально-структурних планів. У цих планах усі держави-члени, незалежно від масштабів проблем із державним боргом, будуть подавати свої зобов'язання щодо реформ та державних інвестицій, а також план чистих витрат. Це дозволить проводити комплексну економічну політику та гарантуватиме, що державні інвестиції не зменшаться для досягнення необхідного фіскального коригування. Плани повинні розглядати загальні пріоритети ЄС, включаючи національні енергетичні та кліматичні плани (узгоджені з цілями законодавства ЄС про клімат), національні дорожні карти цифрового десятиліття та реалізацію Європейської основи соціальних прав, а також всі або значну частину відповідних рекомендацій для конкретної країни.

У контексті Європейського семестру й надалі обговорюватимуться національні політики щодо підвищення зайнятості та сталого зростання, а також запобігання або виправлення макроекономічних дисбалансів. Рекомендації для конкретних країн будуть видаватися й надалі.

У разі серйозних потрясінь для зони євро чи ЄС загалом може бути активовано загальне положення про відмову від правил, щоб впоратися з серйозним економічним спадом.

Держави-члени та Комісія повинні досягти консенсусу щодо реформи системи економічного управління перед початком бюджетних процесів держав-членів на 2024 рік.

Висновки. Набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу потребує поступової адаптації національної економічної, у тому числі фіскальної, політики до стратегічних орієнтирів розвитку ЄС та коригування нормативно-правових механізмів регулювання бюджетно-податкових відносин.

Фіскальна політика ЄС зазнавала реформ у посткризові періоди за результатами оцінки наслідків глобальних і регіональних фінансово-економічних криз шляхом розроблення механізмів щодо їх подолання та забезпечення фіскальної стійкості держав-членів ЄС. Так, у 2011-2013 роках було вжито ряд заходів для посилення системи економічного управління та нагляду. Запроваджено процедуру Європейського семестру, посилено правила, процедури та інститути реалізації бюджетної політики в державах-членах. Новий етап реформ буде пов'язаний з посиленням національної відповідальності за правила. Центральними елементами середньострокових фіскально-структурних планів будуть підвищення якості державних фінансів і захист державних інвестицій. Єврокомісія має забезпечити дієвий нагляд за національними планами.

У повоєнний період Україна повинна буде поєднувати через бюджетні відносини завдання відновлення цілих галузей національної економіки та підтримки соціально незахищених верств населення з необхідністю вирішення проблем управління державним боргом, величину якого нині важко уявити. Потребуватиме реформ практика середньострокового бюджетного планування, адаптація до процедури Європейського семестру. Наразі Україна має створити за прикладом європейських країн Незалежний фіскальний орган.

Література:

1. *Розвиток фінансових інститутів ЄС та виклики для фінансової політики України: монографія* / [Борзенко О.О., Богдан Т.П., Шаров О.М. та ін.] ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Електрон. ресурс. К., 2019. 372 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/312.pdf>
2. Economic governance review. Report on the application of Regulations (EU) No 1173/2011, 1174/2011, 1175/2011, 1176/2011, 1177/2011, 472/2013 and 473/2013 and on the suitability of Council Directive 2011/85/EU {SWD(2020) 210 final} - {SWD(2020) 211 final}. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 5.2.2020. COM(2020) 55 final. 20 p. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2020-02/com_2020_55_en.pdf
3. Economic governance review – Q&A. DG ECFIN, European Commission. January 2023. URL: <https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-02/2023-01-05%20EGR%20clarifications%20to%20Member%20States.pdf>

References:

1. *Development of financial institutions of the EU and challenges for the financial policy of Ukraine: monograph* (2019) / [Borzenko O.O., Bohdan T.P., Sharov O.M. etc.]. NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/312.pdf>. [in Ukrainian].
2. Economic governance review (2020). Report on the application of Regulations (EU) No 1173/2011, 1174/2011, 1175/2011, 1176/2011, 1177/2011, 472/2013 and 473/2013 and on the suitability of Council Directive 2011/85/EU {SWD(2020) 210 final} - {SWD(2020) 211 final}. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, COM(2020) 55 final. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2020-02/com_2020_55_en.pdf
3. Economic governance review – Q&A (2023). DG ECFIN, European Commission. URL: <https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-02/2023-01-05%20EGR%20clarifications%20to%20Member%20States.pdf>

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-91-105](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-91-105)

Подмазко Олексій Михайлович кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65082, <https://orcid.org/0009-0003-1495-6046>

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Метою статті є визначення основних передумов які призвели до виникнення, розвитку та функціонуванню тіньової економіки в Україні, для врахування їх в подальшому при розробці політики детінізації економіки. Виділяються два етапи розвитку тіньової економіки України: перший – коли економічна система була командно-адміністративного типу; другий – після 1991 року, коли економічна система переходила від командно-адміністративного до ринкового типу.

Розглянуті особливості виникнення та функціонування тіньової економіки, в рамках першого етапу, в рамках наступних часових відрізків в залежності від специфіки виникнення та функціонування тіньової економіки в них: 1917-1921 рр., 1921-1928 рр., 1928-1953 рр., середина 1950-х-1960-ті рр., 1970-ті – перша половина 1980-х рр., друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. Виділені основні передумови виникнення тіньової економіки в ці періоди. Виникнення і розвиток тіньової економіки в умовах командно-адміністративної системи було обумовлено централізованим управлінням економікою.

Наступний етап розвитку тіньової економіки в Україні почався з набуттям нею незалежності у 1991 р.. Період 1991-2021 рр. був пов'язаний з проведенням реформ, спрямованих на перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Наслідком їх стало посилення впливу тіньової економіки на всі процеси, які відбуваються в економіці. Тіньова економіка в Україні стала відігравати особливу, першорядну роль в економічному житті суспільства. Основною причиною посилення ролі тіньової економіки в економіці України стали помилки в при проведенні реформ, які не враховували складність та багатогранність української економіки, а також передумови існування та функціонування тіньової економіки які склались в період СРСР.

Визначено, що тіньова економіка не є породженням виключно ринкової економіки, як і породженням виключно командно-адміністративної

економіки. Існує внутрішні (ендогенні) чинники, які притаманні як ринковій економіці, так командно-адміністративній системі, які пояснюють існування і розвиток тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, передумови, причини.

Podmazko Oleksiy Mikhailovich Candidate of Economic Sciences (Ph.D. in Economics), Senior Lecturer at the Department of Economics, Law and Business Management, Odessa National Economic University, Preobrazhenskaya St., 8, Odesa, 65082, <https://orcid.org/0009-0003-1495-6046>

PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE AND FUNCTIONING OF THE SHADOW ECONOMY OF UKRAINE

Abstract. The purpose of the article is to determine the main prerequisites that led to the emergence, development and functioning of the shadow economy in Ukraine, in order to take them into account in the future when developing the policy of decrease in the level of the shadow economy. Two stages of the development of the shadow economy of Ukraine are distinguished: the first - when the economic system was of the command-administrative type; the second - after 1991, when the economic system was transitioning from a command-administrative to a market type.

Considered features of the emergence and functioning of the shadow economy, within the framework of the first stage, within the following time periods, depending on the specifics of the emergence and functioning of the shadow economy in them: 1917-1921, 1921-1928, 1928-1953, mid-1950-1960s, 1970s - the first half of the 1980s, the second half of the 1980s - the beginning of the 1990s. The main prerequisites for the emergence of the shadow economy in these periods are highlighted. The emergence and development of the shadow economy in the conditions of the command-administrative system was due to the centralized management of the economy.

The next stage of the development of the shadow economy in Ukraine began with its independence in 1991. The period 1991-2021 was associated with the implementation of reforms aimed at the transition from a command-administrative to a market economy. Their consequence was the strengthening of the influence of the shadow economy on all processes taking place in the economy. The shadow economy in Ukraine began to play a special, primary role in the economic life of society. The main reason for the strengthening of the role of the shadow economy in the economy of Ukraine was errors in the implementation of reforms that did not take into account the complexity and multifacetedness of the Ukrainian economy, and the prerequisites for the existence and functioning of the shadow economy that developed during the USSR.

It was determined that the shadow economy is not a product of exclusively market economy, nor is it a product of exclusively command-administrative economy. There are internal (endogenous) factors inherent in both the market economy and the command-administrative system that explain the existence and development of the shadow economy.

Keywords: shadow economy, prerequisites, reasons.

Постановка проблеми. Економічна криза це стан яким характеризується сучасна ситуація в економіці України. Вона вимагає значних капітальних вкладень, як для відновлення зруйнованих через війну підприємств та інфраструктури, так і структурних реформ економіки в цілому. В умовах фактичної відсутності вільного капіталу для здійснення цього, практично єдиним його джерелом стають ресурси які закумулювались, за роки незалежності, в тіньовій економіці України. Для розробки дієвого механізму перетоку цього ресурсу з тіньового сектора економіки в легальних необхідно виявити та усунути передумови які сприяли його розвитку всі ці роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями функціонування тіньової економіки, факторів та причин, що сприяли виникненню та розвитку цього явища в Україні займались багато дослідників, зокрема: Базилевич В., Варналій З., Головченко О., Захарченко В., Мазур І., Турчінов О., Майданевич Ю. та Хаїрова Е., Маслій І. та інші. Однак розміри тіньової економіки України та неуспішні спроби зменшити її масштаби свідчать про те що заходи по її зменшенню не враховували причини, які обумовлювали появу та розвиток цього явища в економіці країни, тому питання виявлення передумов виникнення та розвитку тіньової економіки в країні досі залишається актуальним.

Мета статті - визначення основних передумов які призвели до виникнення, розвитку та функціонуванню тіньової економіки в Україні, для врахування їх в подальшому при розробці політики детінізації економіки.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі довгий час проблема тіньової економіки не знаходила належної уваги, як з боку економістів-теоретиків, так і економістів-практиків. Перші роботи з даної проблеми з'явилися в розвинутих країнах в середині ХХ ст. [1; 2; 3; 4]. Але тільки к початку 1980-х рр. дана проблема всерйоз привернула увагу економістів і почалися системні дослідження з даної проблеми [5; 6; 7; 8; 9].

«Тіньова економіка – це частина економіки, яка включає не враховувані в статистиці економічні дії від виробництва легальних товарів і послуг, від грошово-кредитних чи інших угод, викликаних реакцією господарюючих суб'єктів і домогосподарств на обмеження, встановлені з боку держави, які підлягали б оподаткуванню, якщо б були виявлені державними податковими

органами» [10, С. 150]. Масштаби тіньової економіки в економіці всіх країн світу змушує по новому поглянути на неї – не як на щось чуже сучасної економічної системи, а як на складову частину сучасної ринкової економіки. Сама ринкова система породжує стимули у підприємців працювати в тішовій економіці. Підприємці в ринковій економіці функціонують в умовах значної невизначеності. Вони точно не знають: будуть їх товари користуватися попитом у споживачів чи ні, зможуть вони отримати прибуток або отримують збитки. Таким чином, завжди існує ризик зазнати збитків такого рівня, що це призведе до банкрутства підприємства. Крім того, в ринковій економіці значну роль відіграє конкуренція. Саме вона є рушієм науково-технічного прогресу і зростання ефективності функціонування господарюючих суб'єктів. Конкуренція стимулює застосовувати у виробництві останні досягнення науки і техніки, скорочувати витрати, випускати нові види товарів. Однак не у всіх підприємців вистачає ресурсів на розробку та впровадження інновацій, що знижує їх конкурентоспроможність і призводить у результаті до банкрутства і відходу з ринку. Решта підприємств укрупнюються поки на ринку не досягається ситуація недосконалої конкуренції (олігополія, монополія, моносонія тощо), що дозволяє їм встановлювати ціни і в підсумку отримувати надприбуток. Таким чином, ринкова система не здатна перешкоджати тенденції до встановлення монопольного контролю.

Але основною рушійною силою, яка змушує підприємців впроваджувати інновації, ризикувати і випускати нові продукти на ринок, є можливість отримання надприбутку. І якщо перед підприємцем виникає можливість отримати надприбуток і виграти в конкурентній боротьбі, то зупинити його вже неможливо. Маркс К. відзначив «Капітал боїться відсутності прибутку, або дуже маленькою прибутку, як природа боїться порожнечі. Але якщо є достатній прибуток, капітал стає сміливим. Забезпечте 10 відсотків, і капітал згоден на всяке застосування, при 20 відсотках він стає жвавим, при 50 відсотках позитивно готовий зламати собі голову, при 100 відсотках він зневажає всі людські закони, при 300 відсотках немає такого злочину, на який він не ризикнув би, хоча б під страхом шибениці» [11, С. 770]. Проте в гонитві за надприбутками і для виграшу в конкурентній боротьбі підприємець може просто не бажати або не мати можливість удосконалювати виробництво (наприклад, внаслідок нестачі капіталу). Однак він як і раніш хоче отримувати надприбуток. В цьому випадку він шукає можливість знизити витрати не вдаючись до інвестування додаткового капіталу і за рахунок цього виграти в конкурентній боротьбі та одержати надприбуток. Одним з рішень цієї дилеми буде частковий або повний перехід у тішову економіку, що дозволить різко скоротити витрати за рахунок економії на сплаті податків і зборів державі, економії на екологічних заходах, заходах з охорони праці і т.п.

Таким чином, ринкова конкуренція і прагнення до максимізації прибутку змушує господарюючі суб'єкти шукати і використовувати будь-які можливості, для того щоб виграти в ринковій боротьбі. Це дозволяє обґрунтувати тезу, що перехід підприємств у тіньову економіку є одним з нелегальних інструментів зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів і є однією з форм недосконалої конкуренції. Таким чином, тіньова економіка є закономірним породженням ринкової економіки. Однак тіньова економіка є не тільки породженням ринкової економічної системи, але й характерна для командно-адміністративної системи управління економікою. Розглянемо передумови виникнення тіньової економіки на прикладі України.

У розвитку тіньової економіки України виділяють два етапи:

Перший – це період, коли Україна була у складі СРСР і її економічна система була командно-адміністративної типу.

Другий – після 1991 р., коли Україна здобула незалежність. Цей період збігся з переходом від командно-адміністративної до ринкової економіки.

У період початку вивчення даного явища вітчизняними економістами, який розпочався наприкінці 1980-х рр., панували два основних напрямки у визначенні причин цього явища: прихильники першого напрямку вважали тіньову економіку породженням командно-адміністративної системи; прихильники другого напрямку вважали тіньову економіку наслідком реформ спрямованих на перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки.

Розглянемо, яка була тіньова економіка в період СРСР і що вона являє з себе в умовах сучасної України.

У період 1917-1921 рр. основою тіньової економіки служила спекуляція практичними всіма видами товарів, вона мала всеосяжний характер. Вона була як породженням громадянської війни, так і результатом ліквідації в країні капіталістичних відносин, появи продрозверстки, впровадження в грошовий обіг грошових сурогатів [12, С. 140].

З прийняттям в 1921 р. нової економічної політики (НЕП) в розвитку тіньової економіки в СРСР настав новий етап. Спостерігається зародження тіньової економіки в класичному її розумінні. Розвиток ринкових відносин призвело до виникнення і розвитку тіньових відносин у класичному їх розумінні. В цей час тіньова економіка була аналогічна тіньовій економіці в розвинутих країнах. Тобто виведення частини виробництва з-під державного контролю, ухилення від сплати податків і т.п.

Після 1928 р. характер тіньової економіки почав змінюватися. Це пов'язано з відмовою від непу і переходом до жорсткої, централізованої командно-адміністративній системі. Дана система не могла повністю

розвивати всі сфери суспільного виробництва, упор робився на розвиток I підрозділу суспільного виробництва (виробництво засобів виробництва) на шкоду розвитку II підрозділу суспільного виробництва (виробництво предметів споживання). Економіка СРСР стала відрізнятися крайньою негнучкістю, що виражалось: в переважанні більш низьких технологічних укладів в економіці, гонитвою за валовими показниками на шкоду якісним, нездатності швидко відреагувати на зміну потреб домогосподарств (навіть повністю задовольнити платоспроможний попит з їхнього боку) і т.д..

В умовах постійного дефіциту товарів і неможливості вирішити дану проблему адміністративними методами державою було дозволено існування невеликого недержавного сектору приватного господарства. Він включав в себе: споживчу і промислову кооперацію, особисте підсобне господарство, залишки дозволеної індивідуальної виробничо-господарської діяльності і т.п. Саме даний сектор покривав значну частину попиту на споживчому ринку країни, тим самим, знижуючи соціальну напруженість у суспільстві. Однак, розвиток і функціонування даного сектору жорстко контролювалося і регламентувалося з боку держави, що гальмувало його розвиток і не дозволяло йому повністю задовольнити платоспроможний попит. Тіньова економіка, як явище, в цей період практично не існувала.

Тіньова економіка, як явище, почала формуватися після 1953 р., коли почалась лібералізація політичної системи. Історія показує, що деспотичні тоталітарні режими зводять тіньові економічні процеси до максимально можливого мінімуму. Коли ж даний режим починає втрачати контроль над політичною та економічною системами або взагалі зникає тоді і починає розвиватися тіньова економіка через те, що страх неминучого покарання починає зникати. Що, в свою чергу, сприяє зростанню тіньових відносин і, як наслідок, тіньової економіки [13, С. 105].

У подальшому розвитку тіньової економіки можна виділити три етапи [12; 14; 15; 16]:

- 1) середина 1950-х – 1960-ті рр.,
- 2) 1970-ті – перша половина 1980-х рр.,
- 3) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.

1. Середина 1950-х–1960-ті рр. характеризується подальшими процесами концентрації та централізації виробництва, які йшли паралельно з різким скороченням недержавного сектору (обмеження на ведення особистого підсобного господарства, ліквідація промислової кооперації, заборона підсобних промислів тощо). Це сформувало подвійну економіку, де одночасно розвивалися тіньовий і легальний сектори, взаємодіючи один з одним. Зростання тіньової економіки було спровоковане різким скороченням недержавного сектору, що призвело до дефіциту товарів і послуг, при

зростаючому попиту і нездатності держави задовольнити його. Саме тіньова економіка взяла на себе забезпечення цього незадоволеного попиту.

Спроба держави управляти даним процесом, то забороняючи, то дозволяючи ведення тієї чи іншої діяльності, призводить тільки до збільшення частки тіньової економіки в недержавному секторі економіки.

2. Початок 1970-х – перша половина 1980-х рр. характеризується тим, що діючи процеси в економіці вже стимулювали зростання тіньового сектора економіки і розширенню сфери його дії. Концентрація і спеціалізація обумовили укрупнення виробництва. Основу державного планування становив принцип «від досягнутого», коли зростання виробництва визначалося відсотковим збільшенням до результату попереднього року, відображеному у статистичній звітності підприємства. Виконання даного плану становило основну мету як безпосередньо працівників, керівників дільниць, цехів, керівників підприємств, відомств, міністерств. Однак фактично п'ятирічні плани в СРСР ніколи не виконувалися. Виникла ситуація при якій підприємствам, які виконали план зверху, спускалися на наступний рік підвищені зобов'язання, не дивлячись на реальні можливості виробництва. У той же час повсюдне впровадження наукової організації праці, нормування праці з одночасним зниженням розцінок і тарифних ставок, при одночасному підвищенні норм виробітку, знижували стимули до зростання продуктивності праці. Склалася ситуація неможливості виконання нав'язаного директивними методами плану випуску продукції, коли його виконання можна було лише за хабар або приписками. Саме через приписки виникло таке нове явище як «фіктивна економіка», яка являла собою фіктивні результати діяльності реально функціонуючих господарюючих суб'єктів, які відображаються в системі обліку та звітності, як дійсно здійснені. Саме в цей час посилилася тенденція зрощування ділків тіньової економіки з керівними працівниками партійно-державного апарату.

Потрібно відмітити, що нелегальне виробництво на державних підприємствах в цей період було максимально ефективним, що дозволяло отримувати надприбуток, практично не несучи ніяких матеріальних витрат. Використовувалася така «лазівка» як регламентовані втрати сировини і матеріалів, з яких випускалася продукція. Таким чином, всі витрати зводилися до доплати до заробітної плати робітників, яку вони отримували працюючи легально на цьому підприємстві, і хабарів керівництву підприємства та тих що прикривають їх державних, у першу чергу партійних, органів. Реалізація ж виробленої продукції могла відбуватися як через державну торгівлю за встановленими державними розцінками, так і на «чорному» ринку за спекулятивними цінами. Таким чином, утворювався симбіоз легальної економіки з тіньовою економікою. Тіньова економіка в цей період допомагала

утриматись на плаву неефективній легальній економіці і частково знімала соціальну напругу. Вона стає елементом радянської економічної системи, без якої дана економіка вже не могла нормально функціонувати.

3. Друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. була пов'язана з проведенням господарської реформи. З прийняттям у середині 1980-х рр. законів «Про кооперацію» та «Про індивідуальну трудову діяльність», що фактично дозволили займатися підприємницькою діяльністю, можна було говорити про початок економічних реформ спрямованих на перехід від командно-адміністративної системи до ринкової системи. Це співпало з антиалкогольної кампанією і скороченням доходів державного бюджету через нею (за три роки принаймні на 67 млрд. крб. [17, С. 110]), а також зниженням світових цін на нафту, що також призвело до значного зниження доходів державного бюджету за три роки на 19,2 млрд. інвалютних крб. (за 1985-1987 рр. [18, С. 39]). Внаслідок недофінансування галузей економіки, в першу чергу другого підрозділу суспільного виробництва, утворився товарний дефіцит, що в підсумку призвело до економічної кризи. Виникли нові форми господарюючих суб'єктів, які вступили в боротьбу за ресурси, а це, в свою чергу, до роботи в тіньовій економіці і ще більшого збільшення її масштабів. Хоча недолік товарів другого підрозділу відчувався і раніше. В даний період можна говорити про кризу недовиробництва яка охопила всі галузі другого підрозділу суспільного виробництва. Крім того, криза торкнулася і першого підрозділу суспільного виробництва. Ще більш посилилася тенденція по зрощенню підприємців тіньового сектора економіки з керівними працівниками партійно-державного апарату. Цьому сприяло відкриття зовнішньої торгівлі, де завдяки спекулятивними цінами на імпорتنі товари, що продаються в основному на чорному ринку, рентабельність сягала тисяч відсотків.

У цей період починається дослідження даного явища з боку вітчизняних вчених. Серед них окреслились дві позиції щодо цього явища. Згідно першій позиції тіньова економіка вважалася нормальним явищем, яке виникло через неможливість подальшого розвитку продуктивних сил в рамках існуючих виробничих відносин. Командно-адміністративна система, з їхньої точки зору, сковувала подальший розвиток виробничих відносин, що стимулювало зростання тіньового сектора економіки і для того щоб боротися з цим явищем (тіньовою економікою). Необхідні докорінні перетворення економічної системи – перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. А ринкові відносини в свою чергу викорінять тіньову економіку. Згідно другій позиції тіньова економіка виникла через тимчасове порушення деяких елементів існуючого господарського механізму. І боротися з цим явищем необхідно тільки за допомогою правоохоронних органів [12, С. 141].

Таким чином, основними причинами виникнення тіньової економіки в командно-адміністративній системі СРСР були:

1. Дефіцит товарів другого підрозділу суспільного виробництва. Це стимулювало їх виробництво в тішовій економіці, через неможливість задовольнити даний платоспроможний попит продукцією легального сектору економіки. Про це говорить динаміка граничної схильності до заощадження (MPS) (рис. 1). У розвинутих країнах MPS в середньому становить 25-33%. Її перевищення говорить про те, що споживачі змушені віддавати переваги заощадженню перед споживанням внаслідок відсутності товарів.

Як видно з рис. 1 починаючи з початку 1970-х рр., MPS в СРСР перевищувала величину в розвинутих країнах в 2 і більше разів. Це означає, що спостерігається постійний дефіцит товарів другого підрозділу, що є наслідком значного перевищення доходів домогосподарств над випуском споживчих товарів, платоспроможний попит виявляється не задоволеним і грошові кошти замість споживання йдуть на заощадження. Ситуація незадоволеного

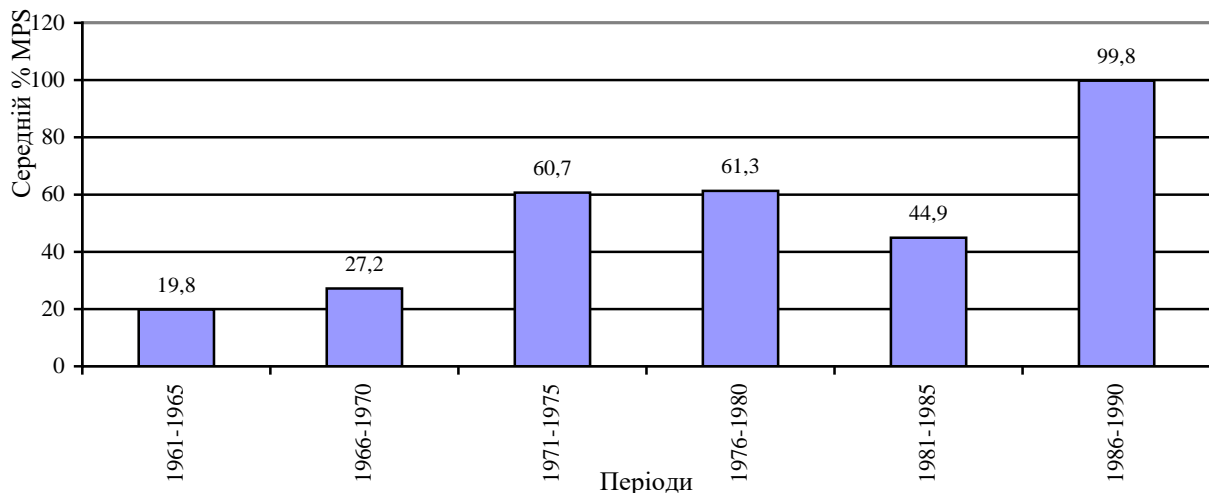

Рис. 1 MPS в СРСР за 1960-1990 рр.
Джерело: складено за даними [19]

платоспроможного попиту з боку домогосподарств призвела до зростання тішової економіки. Як зазначив Я. Корнай: «Той попит, який не може задовольнити «перша економіка», створює всепоглинаючий ринок для продукції та послуг у сфері «тішової економічної діяльності» [20, С. 279].

2. Директивне планування «від досягнутого» слугувало основою виникнення приписок і виникнення такого явища як «фіктивна економіка».

3. Неможливість легально отримати ресурси і організувати виробництво стимулювало використовувати ресурси державних підприємств через

недоліки системи контролю та виробництва на них, для тіньового виробництва на них.

4. Прагнення частини населення реалізувати свої підприємницькі здібності і збільшити свої доходи в умовах встановлених зрівняльних ставок зарплати з боку держави.

5. Зрівнялівка в оплаті праці та наявність владних повноважень викликало бажання у керівних працівників, як у сфері управління державою там і безпосередньо в матеріальній та нематеріальній сфері суспільного виробництва, поліпшити свій добробут, щоб воно відповідало займаній ними посаді.

Таким чином, виникнення і розвиток тіньової економіки в умовах командно-адміністративної системи було обумовлено централізованим управлінням економікою.

Наступний етап розвитку тіньової економіки в Україні почався з набуттям нею незалежності у 1991 р.. Період 1991 - 2013 рр. був пов'язаний з проведенням реформ, спрямованих на перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Але частка тіньової економіки не тільки не знизилася, як вважали «реформатори», а навпаки значно збільшилася. Її вплив на всі процеси, які відбуваються в економіці, значно посилюється. Тіньова економіка в Україні стала відігравати особливу, першорядну роль в економічному житті суспільства.

Щоб зрозуміти, чому тіньові відносини які склалися в епоху командно-адміністративної системи, не перестали існувати і при переході до ринкових відносин, а частка тіньової економіки не тільки не зменшилася, а суттєво зросла, зупинимось на ринкових перетвореннях в Україні.

При виборі напрямку економічних реформ розглядалися два протилежні підходи.

Перший, передбачав:

- поступовий перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки через поступове роздержавлення і приватизацію більшості державних підприємств з метою адаптації їх до ринкових умов господарювання та підвищення їх ефективності;
- збереження контролю держави над найбільш важливими сферами економіки;
- створення ефективно діючої ринкової інфраструктури;
- створення ринкових стимулів розвитку виробництва;
- здійснення структурно-технологічних змін в економіці в напрямку більш нових технологічних укладів (5-го і 6-го) і другого підрозділу суспільного виробництва.

Другий підхід ґрунтувався на ідеології Вашингтонського консенсусу і припускав максимальне скорочення ролі держави, як активного учасника економічного життя. Він передбачав:

- швидкий перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки, через загальне роздержавлення і приватизацію всіх державних підприємств, яке було самоціллю реформ;
- відхід держави з усіх сфер економіки;
- основу економічної політики склав постулат, що держава повністю йде з економічного життя, виконуючи тільки роль «нічного сторожа»;
- роль держави зводиться тільки до регулювання грошової маси;
- відкриття внутрішнього ринку для імпортних товарів;
- лібералізація цін.

Примітивізм і неадекватність другого підходу були наслідком розробки його для слаборозвинутих країн. Неадекватність і неефективність застосування цього підходу для економіки України відзначалася й українськими економістами [21; 22; 23; 24].

Однак після здобуття Україною незалежності був обраний другий підхід проведення реформ. Наслідком цього стало пожвавлення підприємницької діяльності (в основному малого та середнього) тільки в сфері зі швидким оборотом капіталу: торгівля, посередницька діяльність, кредитно-фінансова діяльність. Але одночасно цей процес супроводжувався:

- змінами у сфері оподаткування (різке зростання рівня оподаткування, багаторазове оподаткування, постійна зміна податкового законодавства (навіть з застосуванням зворотної сили));
- посиленням ступеня бюрократизації економіки;
- крахом системи організаційно-економічних, техніко-економічних і соціально-економічних зв'язків;
- колапсом грошової системи країни, що призвело до високої інфляції і розвитку альтернативних форм розрахунків (бартер, векселі, іноземна валюта), значною мірою прихованих від державного контролю та обліку;
- руйнуванням механізмів державної влади і нездатністю держави виконувати властиві їй функції;
- соціальними потрясіннями (різке падіння доходів, різке зростання безробіття без скільки-небудь істотних зусиль з боку держави по створенню нових робочих місць, різка стратифікація суспільства);
- низькою ефективністю державної влади в цілому.

Це призвело до того, що практично у всіх галузях машинобудування, наукоємних галузях, галузях 4-го та 5-го технологічних укладів зупинилось виробництво. Наслідком стало структурна трансформація економіки країни, де почав переважати 3-й технологічний уклад. Фактично повністю припинилася інвестиційна активність у реальному секторі економіки. У реальному секторі фактично збереглися тільки галузі, які могли постачати сировину на експорт. Результатом всього цього стало зростання тіньового

сектора економіки, який охопив усі сфери економічного життя. Наслідком даних реформ також стала найглибша економічна криза, що призвела до суттєвих структурних зрушень в економіці.

Досі немає відчутних передумов для оздоровлення та модернізації економіки, якісної зміни її структури, повернення втрачених Україною позицій у міжнародному поділі праці. Також наслідком проведених перетворень став розкол між державою і суспільством. Населення перестало довіряти владі і прагнуло максимально виключити свої формальні контакти з державою і державними службовцями, які її представляли, прагнучи насамперед вступати з чиновниками в неформальні відносини, як з приватними особами, що сприяло розвитку корупції. Таким чином, держава стала їм представлятися не єдиною монолітною системою, а безліччю приватних осіб наділених певними владними повноваженнями, які надають «приватні» послуги і з якими необхідно домовлятися для вирішення своїх питань [25]. Ця сформована система сприятливо впливала на розвиток тіньової економіки, стимулюючи її нестримне зростання. Таким чином, масштаби і специфіка тіньової економіки в Україні – це результат проведеної після здобуття державою незалежності соціально-економічної політики.

Таким чином, тіньова економіка склалася, в Україні, в умовах командно-адміністративній системі, не тільки не перестала існувати, а навпаки отримала свій інтенсивний розвиток при переході до ринкової економіки.

Висновки. Тіньова економіка не є породженням виключно ринкової економіки, як і породженням виключно командно-адміністративної економіки. Існує внутрішні (ендогенні) чинники, які притаманні як ринковій економіці, так командно-адміністративній системі, які пояснюють існування і розвиток тіньової економіки. Вона характерна для будь-якого типу економічної системи, хоча і проявляється по різному. Врахування при розробці державної детінізаційної політики передумов та факторів, які призвели до виникнення та бурного розвитку тіньової економіки в Україні, дозволить підвищити ефективність її впровадження у реальну економічну дійсність.

Література:

1. Boulding K.E. A note on the theory of black markets. Canadian Journal of Economics and Political Science. 1947. Vol. 13. P. 115-118.
2. Plumtre A.F.W. The theory of the black market, further considerations. Canadian Journal of Economics and Political Science. 1947. Vol. 13(2), may. P. 280-282.
3. Das Gupta A.K. The theory of black market prices. The Economic Weekly. 26 January 1950. Vol. II №3. P. 97-100.
4. Bronfeenbrenner M. Price controls under imperfect competition. American Economic Review. 1947. Vol. 37. P. 107-120.

5. Feige E.L. A Re-examination of the 'Underground Economy' in the United States. IMF Staff Papers, 1986. Vol. 33:4. P. 768-781.
6. Gutmann P.M. The Subterranean Economy. Financial Analysts Journal. 1977. Vol. 34:1. P. 24-27.
7. Park T. Reconciliation between personal income and taxable income. Washington D.C. 1979. Bureau of Economic Analysis. P. 1947-1977.
8. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-1980. IMF-Staff Papers. 1983. Vol. 30:2. P. 283-305.
9. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications. Banca Nazionale del Lavoro. 1980. Vol. 135:4. P. 427-453.
10. Подмазко О.М. Тіньова економіка: сутність та структура. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. №1. С. 148-155.
11. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. М.: Политиздат, 1983. Т. 1, кн. 1. 905 с.
12. Гомбоева Н.С. Теневая экономика как социально-экономическое явление: исторический подход. Молодой ученый. 2010. №6(17). С. 140-142.
13. Колесников В.В. Экономическая преступность и рыночные реформы: политико-экономический аспект. СПб.: УЭФ, 1994. 234 с.
14. Латов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: учебное пособие для вузов. М.: Норма, 2006. 336 с.
15. Мандибура В.О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. К.: Парламентське видавництво, 1998. 136 с.
16. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К.: АртЕк, 1995. 300 с.
17. Рыжков Н.И. Десять лет великих потрясений. М.: Ассоциация «Книга. Просвящение. Милосердие.», 1995. 576 с.
18. Гайдар Е. Гибель империи. URL: http://royallib.com/read/gaydar_egor/gibel_imperii.html#778240.
19. Исторические материалы. URL: <http://istmat.info/statistics>.
20. Корнай Я. Дефицит. М.: Наука, 1990. 608 с.
21. Бутенко А.І., Кучеренко В.Р. Державне регулювання економіки в перехідний період: монографія. Одеса: Градостроитель, 1999. 116 с.
22. Гальчинський А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. К.: Українські пропілеї, 2001. 320 с.
23. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / за ред. Гейця В. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
24. Филиппова С.В. Трансформационные процессы в промышленном производстве в условиях нестабильности: монография. Одесса: ОРИГУ НАГУ, 2005. 420 с.
25. Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства. М.: Дело, 2005. 240 с.

References:

1. Boulding, K.E. (1947) "A note on the theory of black markets", Canadian Journal of Economics and Political Science, vol. 13, pp. 115-118.
2. Plumtre, A.F.W. (1947) "The theory of the black market, further considerations", Canadian Journal of Economics and Political Science, vol. 13(2), may, pp. 280-282.

3. Das Gupta, A.K. (1950) "The theory of black market prices", *The Economic Weekly*, vol. II №3, pp. 97-100.
4. Bronfenbrenner, M. (1947) "Price controls under imperfect competition", *American Economic Review*, vol. 37, pp. 107-120.
5. Feige E.L. (1986) "A Re-examination of the 'Underground Economy' in the United States", *IMF Staff Papers*, Vol. 33:4, pp. 768-781.
6. Gutmann P.M. (1977) "The Subterranean Economy", *Financial Analysts Journal*, Vol. 34:1, pp. 24-27.
7. Park T. (1979) "Reconciliation between personal income and taxable income", *Bureau of Economic Analysis*, pp. 1947-1977.
8. Tanzi V. (1983) "The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-1980", *IMF-Staff Papers*, Vol. 30:2, pp. 283-305.
9. Tanzi V. (1980) "The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications", *Banca Nazionale del Lavoro*, Vol. 135:4, pp. 427-453.
10. Podmazko O.M. (2013) *Tinova ekonomika: sutnist ta struktura* [The shadow economy: content and structure], *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. Naukovyi zhurnal*, №1 (66), pp. 148-155. [in Ukrainian]
11. Marks K. (1983) *Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii* [Capital. Criticism of political economy], M.: Politizdat, T. 1, kn. 1., P. 905. [in Russian]
12. Gomboeva N.S. (2010) *Tenevaya ekonomika kak socialno-ekonomicheskoe yavlenie: istoricheskij podhod* [The shadow economy as a socio-economic phenomenon: a historical approach], *Molodoj uchenyj*, №6(17), pp. 140-142. [in Russian]
13. Kolesnikov V.V. (1994) *Ekonomicheskaya prestupnost i rynochnye reformy: politiko-ekonomicheskij aspekt* [Economic crime and market reforms: political and economic aspect], SPb.: UEF, P. 234. [in Russian]
14. Latov Yu.V. and Kovalev S.N. (2006) *Tenevaia ekonomika: uchebnoe posobyie dlia vuzov* [The Shadow Economy: A Textbook for Universities], M.: Norma, P. 336. [in Russian]
15. Mandybura V.O. (1998) «Tinova» ekonomika Ukrainy ta napriamy zakonodavchoi stratehii yii obmezhenia ["Shadow" economy of Ukraine and directions of the legislative strategy of its limitation], K.: Parlamentske vydavnytstvo, P. 136. [in Ukrainian]
16. Turchynov O.V. (1995) *Tinova ekonomika: teoretychni osnovy doslidzhennia* [Shadow economy: theoretical foundations of research], K.: ArtEk, P. 300. [in Ukrainian]
17. Ryzhkov N.I. (1995) *Desyat let velikih potryasenij* [Ten years of great upheavals], M.: Associaciya «Kniga. Prosvyashenie. Miloserdie.», P. 576. [in Russian]
18. Gajdar E. *Gibel imperii* [The death of an empire]. Retrieved from http://royallib.com/read/gajdar_egor/gibel_imperii.html#778240. [in Russian]
19. *Istoricheskie materialy* [Historical materials]. Retrieved from <http://istmat.info/statistics>. [in Russian]
20. Kornaj Y. (1990) *Deficit* [Deficit], M.: Nauka, P. 608. [in Russian]
21. Butenko A.I., Kucherenko V.R. (1999) *Derzhavne reguluvannya ekonomiki v perehidnij period* [State regulation of the economy in the transition period], monografiya, Odesa: Gradostroitel, P. 116. [in Ukrainian]
22. Galchinskij A. (2001) *Superechnosti reform: u konteksti civilizacijnogo procesu* [Contradictions of reforms: in the context of the civilizational process], K.: Ukrayinski propileyi, P. 320. [in Ukrainian]

23. Transformaciya modeli ekonomiki Ukrayini (ideologiya, protirichchya, perspektivi) [Transformation of the Ukrainian economy model (ideology, contradictions, perspectives)] (1999), za red.. Gejcyu V., K.: Logos, P. 500. [in Ukrainian]
24. Filippova S.V. (2005) Transformacionnye processy v promyshlennom proizvodstve v usloviyah nestabilnosti [Transformation processes in industrial production in conditions of instability], monografiya, Odessa: ORIGU NAGU, P. 420. [in Russian]
25. Popov Yu.N., Tarasov M.E. (2005) Tenevaya ekonomika v sisteme rynochnogo hozyajstva [Shadow economy in the market economy system], M.: Delo, P. 240. [in Russian]

УДК 368.036.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-106-120](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-106-120)

Самарічева Тетяна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (0382) 71-75-81, <https://orcid.org/0000-0002-8889-4306>

Крушинська Алла Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (0382) 71-75-81, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ СТРАХОВИКА

Анотація. В статті узагальнено зміст понять «фінансова стійкість страхової компанії», «податкове навантаження страховика». Систематизовано фактори впливу на фінансову стійкість страхової компанії. Охарактеризовано методичні підходи до оцінки фінансової стійкості страховика згідно з вимогами, що визначені у вітчизняному законодавстві, рекомендаціями Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та формалізованими підходами до її оцінки. Запропоновано в межах оцінки рівня фінансової стійкості страховика використовувати показник податкового навантаження як індикатор прибутковості та здатності накопичувати резерви для майбутніх зобов'язань.

У контексті впливу внутрішніх і зовнішніх факторів ринкового середовища на діяльність страхової компанії, проаналізовано показники фінансової стійкості страховика, а саме: коефіцієнт автономії, частка власного капіталу в пасивах, частка страхових резервів у пасивах, коефіцієнт перестрашування, прибутковість власного капіталу, питома вага статутного капіталу у власному капіталі, достатність власних коштів, достатність величини страхових резервів, показник податкового навантаження.

На основі економіко-математичного моделювання здійснено оцінку впливу податкового навантаження на фінансову стійкість страховика та визначено чинник, що найбільше позначається на діяльності страхової компанії. Використання такої моделі дозволяє отримати сигнал на ранніх

стадіях про вплив різних чинників на фінансову стійкість страховика та про необхідність корекції відповідних управлінських рішень.

Ключові слова: страхова компанія, податкове навантаження страховика, фінансова стійкість, фінансова стійкість страхової компанії.

Samaricheva Tetiana Anatolyivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, finance, banking and insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroiv Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (0382) 71-75-81, <https://orcid.org/0000-0002-8889-4306>

Krushinska Alla Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, finance, banking and insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroiv Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (0382) 71-75-81, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

THE INFLUENCE OF THE TAX BURDEN ON THE FINANCIAL STABILITY OF THE INSURER

Abstract. The article summarizes the meaning of the concepts "financial stability of the insurance company", "tax burden of the insurer". Factors influencing the financial stability of an insurance company are systematized. Methodical approaches to assessing the financial stability of the insurer in accordance with the requirements defined in domestic legislation, recommendations of the State Commission for Regulation of Financial Services Markets of Ukraine and formalized approaches to its assessment are characterized. It is proposed to use the indicator of tax burden as an indicator of profitability and the ability to accumulate reserves for future obligations within the framework of the assessment of the level of financial stability of the insurer.

In the context of the influence of internal and external factors of the market environment on the activities of the insurance company, the indicators of the financial stability of the insurer were analyzed, namely: the coefficient of autonomy, the share of equity capital in liabilities, the share of insurance reserves in liabilities, the reinsurance ratio, profitability of equity capital, the specific weight of authorized capital in own capital, sufficiency of own funds, sufficiency of insurance reserves, tax burden indicator.

On the basis of economic and mathematical modeling, an assessment of the impact of the tax burden on the financial stability of the insurer was made and the factor that most affects the activity of the insurance company was determined. The

use of such a model allows you to receive a signal at the early stages about the impact of various factors on the financial stability of the insurer and about the need to correct the relevant management decisions.

Keywords: insurance company, tax burden of the insurer, financial stability, financial stability of the insurance company.

Постановка проблеми. Податкова політика держави одночасно виконує фіскальну та регулюючу функцію, перша спрямована на наповнення державного бюджету, а друга – на стимулювання діяльності страхового сектора. Ключовими інструментами державного регулювання страхового ринку, що визначають пріоритети його розвитку з огляду на національні інтереси та стимулюють чи стримують ділову активність страховиків є інструменти податкової політики. Ефективна система оподаткування має одночасно здійснювати регулювання взаємовідносин між страховиком і страхувальником, які виникають під час здійснення страхової діяльності, забезпечувати надходження до бюджету та сприяти розвитку ринку страхових послуг. Сучасні тенденції зниження кількості страхових компаній, складність механізму оподаткування, надмірний податковий тягар на ринок страхових послуг негативно впливають як на успішне функціонування окремої страхової компанії, так і на страховий ринок в цілому.

Зауважимо, що забезпечення фінансової стійкості страховика повинне бути не короткостроковим його завданням, а – стратегічним орієнтиром. Саме тому необхідно проводити діагностику страхових компаній за допомогою постійного моніторингу та контролю індикаторів фінансової стійкості. Серед яких провідне місце займає податкове навантаження. У зв'язку з цим, визначення міри впливу чинників, які здійснюють вплив на зростання рівня фінансової стійкості страхових компаній, виявлення засобів впливу на її регулювання, організація ефективного менеджменту фінансових потоків набувають особливої актуальності в сучасних умовах функціонування страхового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти управління фінансовою стійкістю страховика у своїх працях досліджували такі вчені як: А. О. Бойко [3], І. С. Іванюк [6]; О. Кнейслер [8], А. Г. Озерова [9], В. М. Олійник [10], Л. А. Приступа [12], Н. В. Ткаченко [16], Л. В. Шірінян [18]. Проблемам оподаткування страхової діяльності присвячені публікації таких економістів, як В.Д. Базилевича [2], К.С. Базилевич [2], І.К. Бондар [7], О.М. Кисельова [7], Н.Б. Пацурія [11] та ін. Однак, незважаючи на досить значну кількість публікацій з означеної проблеми, потребує додаткового вивчення питання впливу податкового навантаження на страхові компанії в процесі формування їх фінансової стійкості. Вищезазначене зумовлює актуальність та практичне значення даного дослідження.

Мета статті – дослідження впливу податкового навантаження на фінансову стійкість страховика.

Виклад основного матеріалу. Для національної економіки важливо підтримувати фінансову стабільність страхових компаній, оскільки це може підвищити довіру потенційних клієнтів і звичних користувачів страхових послуг. Водночас стійкість страховиків також впливає і на розвиток ринку інвестицій, тому що саме він є одним із надійних джерел фінансування страхових компаній.

В науковій літературі часто економічну категорію «стійкість» ототожнюють з поняттями «стабільність», «надійність», «безпека» та «рівновага», що зумовлює створення методичної некоректності та не сприяє подальшому удосконаленню дослідження цієї проблематики. При цьому одні науковці ототожнюють терміни «стійкість» та «надійність». Інші ж вчені вважають, що фінансова стійкість є «частковим виявом фінансової надійності страховика» або характеристикою терміна «надійність» та вважають фінансову надійність похідною від категорії «фінансова стійкість».

В результаті дослідження різних наукових точок зору щодо визначення вищезазначених категорій варто відмітити, що загальноприйнятим підходом до тлумачення фінансової стійкості страховика є її пояснення як здатності виконувати взяті зобов'язання за договорами страхування в умовах впливу несприятливих факторів, змін в економічній кон'юнктурі. Тому, термін «фінансова стійкість» тісно пов'язаний з поняттям «платоспроможність», оскільки платоспроможність визначається як здатність виконувати зобов'язання в будь-який момент часу.

Крім того фінансову стійкість можна охарактеризувати з позиції ліквідності, тобто «наявності достатнього рівня покриття залучених пасивів активами, а також рентабельності та прибутковості, що забезпечує необхідний розвиток компанії» [4, с. 118]. Є.С. Кузьменко характеризує фінансову надійність «як здатність швидко реагувати в разі настання несприятливих фінансових ситуацій за умови стабільності інших факторів (економічна ситуація в країні, грошово-кредитна політика держави, відсутність різних змін у нормативно-правових актах)» [1, с. 115].

Очевидно, що основними та взаємопов'язаними складовими фінансової стійкості страхових компаній є надійність, платоспроможність та ліквідність. Ліквідність – головна умова платоспроможності, що є найбільш значущим критерієм надійності компанії. Усі означені поняття впливають на формування рівня довіри до страховика та є основою для визначення його фінансової стійкості [10, с. 17].

Водночас найбільш комплексною характеристикою фінансової діяльності страхової компанії є фінансова безпека, під якою варто розуміти

такий рівень фінансового забезпечення, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного розвитку страхової компанії та забезпечується стійкість до зовнішніх загроз і внутрішніх коливань [10, с. 19]. Відтак фінансову стійкість страховика доцільно розглядати як перехідний етап між фінансовою надійністю та фінансовою безпекою.

Більшість економістів у своїх наукових працях виділяють практично однакові умови забезпечення фінансової стійкості страховиків, до яких можна віднести: достатній розмір власного капіталу, оптимальну тарифну політику, збалансованість страхового портфеля, ефективну систему перестраховування, достатній розмір страхових резервів для здійснення майбутніх виплат, оптимальну інвестиційну політику та високий рівень платоспроможності страхової компанії [3; 10; 16].

Деякі вчені, зокрема Л.В. Шірінян [18, с. 73], окрім згаданих вище факторів виділяє також: обсяг та структуру статутного фонду, мобільність страхової компанії, структуру самої організації, склад і структуру витрат, інфляцію, гарантійні фонди, участь у централізованих резервних фондах, а також маркетингову політику.

Серед факторів, що впливають на фінансову стійкість страховиків слід відмітити ті, що чинять найбільший вплив. Зокрема вчені розрізняють внутрішні та зовнішні фактори впливу. В свою чергу, зовнішні фактори – це фактори, які не пов'язані та не залежать від роботи та продуктивності страхової компанії. Водночас внутрішні фактори – це такі фактори, що чинять вплив на діяльність страхової компанії безпосередньо всередині компанії. Їх ділять на фінансові та не фінансові. До фінансових внутрішніх факторів належать [17]: статутний капітал; система перестраховування; тарифна політика; інвестиційна політика; страховий портфель тощо.

Водночас, одним із визначальних факторів, що може здійснювати вплив на фінансову стійкість страховика є податкове навантаження на нього. Під податковим навантаженням слід розуміти показник, який відображає вплив податкової системи країни на результати діяльності суб'єктів господарювання та розраховується як відношення суми податкових платежів до результативного показника, наприклад виручки, чистого прибутку, тощо [15, с. 285]. Відтак, якщо сплата податків становитиме значну частину прибутку страховика, то це може вплинути на його прибутковість та здатність накопичувати резерви для майбутніх зобов'язань. Високі податкові ставки або непередбачувані зміни в податковому законодавстві можуть створювати фінансові труднощі для страховиків.

Слід відзначити, що кожний показник діяльності страхової компанії є результатом одночасної взаємодії кількох чинників. При цьому, забезпечення фінансової стійкості страховика є можливим за умови постійного та повного

контролю його діяльності та своєчасного реагування його керівництва на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі компанії.

Відповідно до Закону України «Про страхування» [13] однією з умов забезпечення фінансової стійкості страховика є наявність сплаченого статутного фонду та гарантійного фонду (у розмірі 1 млн євро для ризикового страхування та 10 млн євро для страховика, який займається страхуванням життя). При формуванні статутного капіталу страхової компанії істотну роль відіграють вимоги національного законодавства: вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу та щодо подання його лише в грошовій формі. Жорстка регламентація процесу формування власного капіталу з боку державних органів влади пояснюється тим, що на інститути страхування в суспільстві покладається функція страхового захисту та стабілізації економіки в моменти економічної нестабільності.

Наступна вимога, що висувається до страхової компанії – це створення страхових резервів, достатніх для ймовірних виплат страхових сум і страхових відшкодувань, а також перевищення реального запасу платоспроможності страховика над розрахунковим. Тому, відповідно до законодавства наголошується на досягненні нормативно встановлених абсолютних показників розміру відповідних складових активу, чи пасиву страховика.

Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг) було затверджено «Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків» від 17.03.2005 р., № 3755, які розроблено з метою своєчасного виявлення ризиків у діяльності страховиків [14]. Відповідно до Рекомендацій здійснюється аналіз капіталу, активів, перестраховання, страхових резервів, доходності, ліквідності й надається відповідна оцінка [14]. Хоча в документі наведено розрахунок та нормативні значення 11 показників, проте можна виділити ті з них, що найбільше впливають на фінансову стійкість страховиків, зокрема це: обернений показник платоспроможності, показник незалежності від перестраховання та показник ліквідності активів. Показник «Страхові резерви» характеризує забезпечення страховиком майбутніх страхових виплат і розділяється на резерв незароблених премій, резерв збитків, резерви страхування життя.

Варто звернути увагу, що існують показники визначення фінансової стійкості страховика в контексті впливу внутрішніх і зовнішніх факторів ринкового середовища. До таких показників належать [8]:

- коефіцієнт автономії (відношення власного капіталу до балансу);
- частка власного капіталу в пасивах;
- частка страхових резервів у пасивах;
- коефіцієнт перестраховання (відношення страхових премій переданих в перестраховання до страхових премій);

- прибутковість власного капіталу (відношення чистого прибутку до власного капіталу);
- питома вага статутного капіталу у власному капіталі;
- достатність власних коштів (відношення власного капіталу до страхових резервів);
- достатність величини страхових резервів (відношення страхових резервів до чистих страхових премій);
- показник терміновості (відношення грошових коштів до страхових резервів);
- показник платоспроможності (відношення фактичного запасу платоспроможності до нормативного запасу платоспроможності).

В результаті обчислення вказаних показників можна оцінити достатність власного капіталу та страхових резервів для забезпечення безперервної діяльності страховика. Вважаємо за доцільне доповнити такий перелік індикаторів показником податкового навантаження, який можна обчислити за формулою:

$$ПН = \frac{\text{Розрахунки з бюджетом}}{\text{Чистий прибуток}} \times 100\% \quad , (1)$$

Проаналізуємо фінансову стійкість страхової компанії на прикладі СК «Гардіан» та визначимо фактори, що спричинили відповідні тенденції. Значення показників фінансової стійкості СК «Гардіан» в 2017-2022 рр представлено на рис. 1 та рис. 2.

Наведені дані показників на рис.1 свідчать, що за досліджуваний період СК «Гардіан» значення коефіцієнта перестраховування та частки страхових резервів у пасивах відповідають нормативним значенням. Питома вага статутного капіталу у власному капіталі має тенденцію до зниження, що пояснюється зростанням обсягу власного капіталу при незмінній сумі статутного капіталу. Важливою позитивною тенденцією при цьому є те, що зі зростанням активів знижується питома вага статутного капіталу у власних коштах (від 98,8 % до 40,8 %). Відповідно, перевищення власного капіталу над статутним свідчить про прибуткову діяльність страховика, можливість здійснювати реінвестування та виплачувати дивіденди власникам.

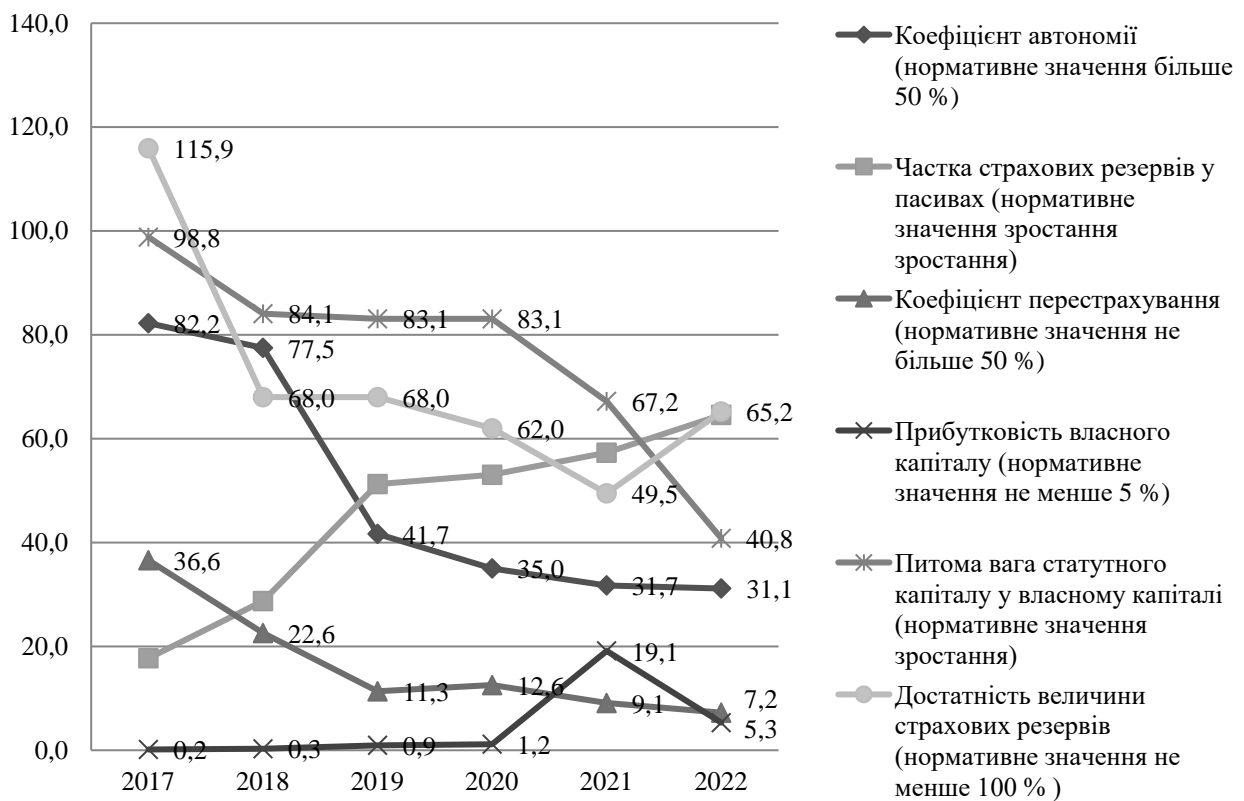

Рис. 1. Динаміка показників прибутковості власного капіталу та достатності страхових резервів СК «Гардіан» за 2017-2022 рр, %
Джерело: Побудовано за даними [5; 13; 14].

В 2017-2018 роках коефіцієнт автономії та забезпеченості власним капіталом знаходяться в рекомендованих межах, проте починаючи з 2019 року його динаміка демонструє негативну тенденцію, що можна пояснити зростанням загальної величини активів при практично незмінній величині власного капіталу. Проте, значення коефіцієнта знаходиться на достатньому рівні, щоб забезпечити стійкість компанії.

Показник достатності страхових резервів характеризує достатність страхових премій для формування таких резервів. Це пояснюється тим, що нетто-премія є джерелом формування страхових резервів, тоді як страхові резерви відображають величину страхових зобов'язань. Результат показника повинен бути не менше 100%. Розрахунковий розмір вказаного показника СК «Гардіан» відповідає нормативному значенню лише в 2017 році, а далі цей показник знижується від 68,0 % у 2018 році до 65,2 % у 2022 році. Для покращення ситуації, в якій опинилася страхова компанія, необхідно переглянути тарифну політику і структуру страхового портфеля.

Одним із показників рентабельності є прибутковість власного капіталу, тобто фінансова рентабельність. Вказаний показник показує, наскільки

успішно страховик трансформує страхові внески та доходи від інвестицій в прибутки акціонерів. Відповідно до стандартів органів страхового нагляду та аудиторських служб ЄС значення показника повинно бути не меншим ніж 5% [8, с. 196]. В страховій компанії «Гардіан» за період 2017–2020 років середня прибутковість власного капіталу не перевищує 5 % (0,15 %–1,16 %). Позитивно слід відзначити 2021-2022 роки, в яких цей показник становив 19,13 % та 5,3 % відповідно.

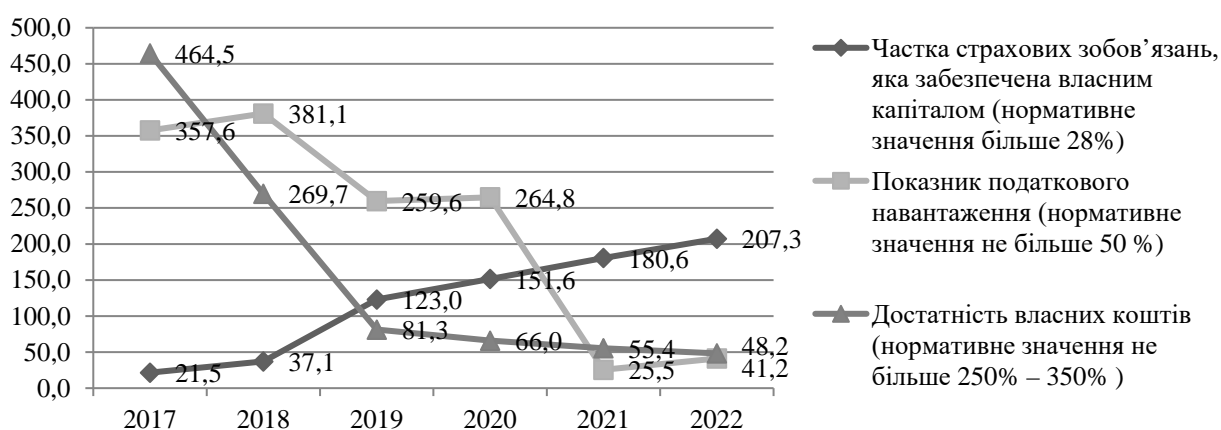

Рис. 2. Динаміка показників достатності власного капіталу та податкового навантаження СК «Гардіан» за 2017-2022 рр, %
Джерело: Побудовано за даними [5; 13; 14].

З даних наведених на рис. 2 видно, що такі показники фінансової стійкості, як частка страхових зобов'язань, яка забезпечена власним капіталом та показник достатності власних коштів у 2017 році не відповідали нормативному значенню, що спричинено, на нашу думку значним обсягом страхових резервів. Впродовж 2018-2022 років значення цих показників відповідали встановленим нормам і свідчать про нарощування можливостей покриття страхових зобов'язань за рахунок власних коштів.

Динаміка показника податкового навантаження на СК «Гардіан» свідчить про зниження такого навантаження від 357,6 % в 2017 році до його нормативного значення 25,5 % та 41,2 % в 2021 році та 2022 році відповідно.

За результатами здійснених розрахунків фінансових коефіцієнтів страхова компанія є фінансово-стійкою. Практично всі показники демонструють нормативний рівень, демонструючи позитивні тенденції в 2021-2022 роках. Проведений аналіз показників, які визначають фінансову стійкість СК «Гардіан», дає змогу виокремити низку чинників, що знижують ефективність її діяльності, зокрема це: політика щодо управління капіталом, управління активами та пасивами, тарифна політика, формування страхового портфеля.

В умовах постійної мінливості зовнішнього середовища пріоритетним напрямом подальшого дослідження є аналіз страхової діяльності з

урахуванням динамічної компоненти. Визначення рівня фінансової стійкості страхової компанії закріплено на законодавчому рівні. Так, на основі Закону України «Про страхування» [13], можна виділити наступні чинники формування фінансової стійкості страхової компанії: загальна сума активів; сума нематеріальних активів; сума зобов'язань; сума страхових премій; сума страхових виплат; сума страхових премій, належних перестраховикам; сума виплат, компенсованих перестраховиками.

Для визначення впливу податкового навантаження на фінансову стійкість страховика та для виокремлення фактора впливу, що найбільше позначається на діяльності страхової компанії, а відтак може стати загрозою в порушенні її фінансової стійкості використовуємо метод економіко-математичного моделювання фінансової стійкості страхових компаній за допомогою регресійного аналізу. Виходячи із зазначеного, фінансову стійкість страхових компаній варто розглядати як спроможність системи зберігати незмінними в часі основні властивості при невисокому впливу випадкових факторів, адекватно сприймати та протистояти впливу деструктивних чинників і підтримувати стан довгострокової динамічної рівноваги.

Слід відзначити, що згідно із Законом України «Про страхування» [13] однією з умов забезпечення фінансової стійкості страховика є співвідношення фактичного та нормативного запасу платоспроможності. Порівняння фактичного запасу платоспроможності та нормативного запасу платоспроможності відображає частку власних коштів страхової компанії в загальних зобов'язаннях, тобто фактичний запас платоспроможності страховика має перевищувати нормативний запас на будь яку дату.

При цьому максимізація різниці фактичного та нормативного запасу платоспроможності буде забезпечувати фінансову стійкість, збільшення прибутковості та рентабельності діяльності страхової компанії. Тому, за результативну ознаку економіко-математичної моделі було обрано Y – різницю фактичного та нормативного запасу платоспроможності.

Водночас, страховики з ризикового страхування укладають договори страхування на період до 1 року, і тому при оцінці їх фінансової стійкості необхідно звертати увагу на ступінь виконання страхових зобов'язань та на наявність у них коштів, які можуть бути на погашення поточних зобов'язань. Тому до показників, що найбільше характеризують фінансову стійкість компаній з ризикового страхування, до яких відноситься СК «Гардіан», належать:

1. Коефіцієнт терміновості (грошові кошти/страхові резерви).
2. Коефіцієнт фінансової автономії (власний капітал/активи).
3. Коефіцієнт перестраховування (обсяг премій, переданих до перестраховування / загальна сума страхових премій).
4. Коефіцієнт достатності страхових резервів (страхові резерви/страхові премії);
5. Коефіцієнт податкового навантаження (розрахунки з бюджетом / чистий прибуток).

Для побудови моделі були використані вказані показники СК «Гардіан» за 2017-2022 роки. Тобто, в економіко-математичній моделі – це факторні показники, що відображають вплив на фінансову стійкість СК «Гардіан»:

- X1 – коефіцієнт терміновості;
- X2 – коефіцієнт фінансової автономії;
- X3 – коефіцієнт перестраховування;
- X4 – коефіцієнт достатності страхових резервів;
- X5 – коефіцієнт податкового навантаження.

Користуючись редактором Microsoft Excel, будуюмо багатфакторну регресію та кореляційну матрицю для поетапного вилучення факторів.

У таблиці 1 наведено дані для побудови багатфакторної моделі регресії.

Перевіряючи зазначені чинники на наявність мультиколінеарності за допомогою побудови матриці парних кореляцій встановлено, що фактор X4 (коефіцієнт достатності страхових резервів) сильно корелює з іншими даними, тому відкидаємо його.

Таблиця 1

Вихідні дані для побудови моделі багатфакторної регресії

Рік	Y	X1	X2	X3	X4	X5
2017	96868,3	86,6	82,2	36,6	115,9	357,6
2018	90638,5	50,7	77,5	22,6	68,0	381,1
2019	89216,8	62,6	41,7	11,3	68,0	259,6
2020	85761,7	40,7	35,0	12,6	62,0	264,8
2021	87635,8	31,3	31,7	9,1	49,5	25,5
2022	161584,4	49,0	31,1	7,2	65,2	41,2

Джерело: Складено за даними [5; 13; 14].

За допомогою інструменту аналізу даних «Регресія» проведено регресійний аналіз (рис. 3).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	SUMMARY OUTPUT								
2									
3	Regression Statistics								
4	Multiple R	0,73586744							
5	R Square	0,54150089							
6	Adjusted R Square	-1,2924955							
7	Standard Error	44603,6393							
8	Observations	6							
9									
10	ANOVA								
11		df	SS	MS	F	Significance F			
12	Regression	4	2349639696	587409924	0,295257	0,860457686			
13	Residual	1	1989484637	1,989E+09					
14	Total	5	4339124333						
15									
16		Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
17	Intercept	65622,2387	83051,31872	0,7901408	0,574292	-989644,8206	1120889,3	-989644,8206	1120889,298
18	X Variable 1	1191,10166	1747,839065	0,681471	0,619186	-21017,29934	23399,5027	-21017,29934	23399,50267
19	X Variable 2	1262,84097	2735,93132	0,4615763	0,724701	-33500,46253	36026,1445	-33500,46253	36026,14447
20	X Variable 3	-3014,9023	5941,57948	-0,507424	0,701063	-78509,82765	72480,023	-78509,82765	72480,02301
21	X Variable 4	-182,37026	226,4013341	-0,805518	0,56831	-3059,071961	2694,33145	-3059,071961	2694,331445

Рис. 3. Регресійний аналіз моделі впливу факторних показників на фінансову стійкість СК «Гардіан»

З отриманого аналізу модель впливу факторних показників на фінансову стійкість СК «Гардіан» має такий вигляд:

$$Y = 65622,2 + 1191,1 * X_1 + 1262,8 * X_2 - 3014,9 * X_3 - 182,4 * X_5, \quad (2)$$

Отримане рівняння доводить, що якщо показник терміновості збільшиться на 1 пункт, то результативний показник збільшиться на 1191,1 пунктів, якщо показник фінансової автономії збільшиться на 1 пункт, то рівень фінансової стійкості страховика збільшиться на 1262,8 пунктів, якщо коефіцієнт перестраховування збільшиться на 1 пункт, то результативний показник зменшиться на 3014,9 пунктів та відповідно якщо коефіцієнт податкового навантаження збільшиться на 1 пункт, то результативний показник зменшиться на 182,4 пунктів.

Враховуючи зазначене слід зауважити, що використання економіко-математичної моделі забезпечення фінансової стійкості страхової компанії дозволяє отримати сигнал на ранніх стадіях про вплив різних чинників на фінансову стійкість страховика, про необхідність корекції управлінських рішень та дає можливість кількісно описати закономірності і перспективи досягнення фінансової стійкості страхової компанії.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що фінансова стійкість страхової компанії є комплексним поняттям, що передбачає взаємодію та взаємозалежність системи елементів впливу, зокрема: достатній розмір власного капіталу, оптимальна тарифна політика, збалансованість страхового портфеля, ефективна система перестраховування, достатній розмір страхових резервів для здійснення майбутніх виплат, оптимальне податкове навантаження, ефективна інвестиційна політика та високий рівень платоспроможності страхової компанії.

До фінансової стійкості страховика висуваються вимоги на законодавчому рівні, наводяться рекомендації Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та існують формалізовані підходи до її оцінки.

За результатами побудованої економіко-математичної моделі встановлено, що фінансова стійкість СК «Гардіан» залежить від податкового навантаження, а найбільший вплив серед досліджуваних факторів чинить коефіцієнт перестраховування. Саме тому підвищення фінансової стійкості страхової компанії буде найбільш результативним шляхом посилення застосування операцій перестраховування. Використання такої моделі забезпечить можливість вчасно реагувати на вплив чинників на фінансову стійкість компанії та виявляти можливі зміни рівня фінансової стійкості в майбутньому.

Література:

1. Ачкасова С.А. Мардоян Є.Г. Визначення сутності та факторів впливу на платоспроможність страхової компанії. *Фінансовий простір*. 2016. № 2. С.7-13.
2. Базилевич В. Д., Базилевич К.С. Страхова справа: монографія. 5-те вид. стер. К.: Знання, 2006. 351 с.
3. Бойко А.О. Теоретичні основи та практичний досвід забезпечення фінансової стійкості страхової компанії. *Економічні науки*. 2010. Вип. 7(25). Ч. 4. С. 36–50. URL : <http://essuir.sumdu.edu.ua/>
4. Журавка О. С., Темченко А. Р., Федорченко В. Г. Теоретичні підходи до визначення фінансової стійкості страхових компаній. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22(1). С. 117-122. - URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_22\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_22(1)_26)
5. Звітність СК «Гардіан». URL: <https://grdn.com.ua/zvitnist/>
6. Іванюк І. С, Маруженко Д. С. Теоретичні підходи до визначення категорії «фінансова стійкість страхової компанії». *Фінанси України*. 2006. № 11. С. 77–89.
7. Кисельова О. М., Бондар І.К. Модель оподаткування страхової діяльності: тенденції та механізми: монографія. Київ: Видавничий дім «Корпорація», 2006. 375 с.
8. Кнейслер О. Прагматизм фінансової стійкості страховика. *Світ фінансів*. 2009. № 4 (21). С. 191-197. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25948/1/%D0%9A%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BB%D0%B5%D1%80%20%D0%9E..pdf>
9. Озерова А. Г., Левкович О. В. Управління фінансовою стійкістю страхової компанії. *Бізнес Інформ*. 2020. № 7. С. 230-235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2020_7_31
10. Олійник В. М. Фінансова стійкість страхових компаній: монографія. Суми: Університетська книга, 2015. 287 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/50212/4/Oliinyk_Finansova_stiikist_strakhovykh_kompanii.pdf
11. Пацурія Н. Б., Войцеховська І.М., Головачова А.С. Правове регулювання діяльності у сфері страхування та перестраховання: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с.
12. Приступа Л. А. Оцінювання фінансової стійкості страхової компанії як базис управлінської діяльності. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 2. С. 16-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2019_2_5
13. Про страхування: Закон України від 07.03.96 № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
14. Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків: розпорядження Держфінпослуг від 17.03.2005 № 3755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text>
15. Самарічева Т. А. Податкове навантаження з ПДВ молокопереробних підприємств: розподіл та компенсаційний ефект. *Часопис Хмельницького університету управління та права “Університетські наукові записки”*. 2017. № 4 (64). С. 283-297.
16. Ткаченко Н.В. Фінансова стійкість страхових компаній: теоретичні підходи. *Фінанси України*. 2009. № 6. С. 104–121. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/-Fu_2009_6_12.
17. Цуркан І. М., Остапенко А. О. Фінансова стійкість страхової компанії та ключові умови її забезпечення. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_4_31
18. Шірінян Л. В. Визначення фінансової стійкості страхових компаній і підприємств. *Фінанси України*. 2005. № 9. С. 70–81.

References:

1. Achkasova, S.A. & Mardoian, Ye.H. (2016). Vyznachennia sutnosti ta faktoriv vplyvu na platospromozhnist' strakhovoi kompanii [Determination of the essence and factors influencing the solvency of the insurance company]. *Finansovyy prostir*, 2, 7-13 [in Ukrainian].
2. Bazylevych, V. D. & Bazylevych, K.S. (2006). *Strakhova sprava [Insurance case]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
3. Bojko, A.O. (2010). Teoretychni osnovy ta praktychnyj dosvid zabezpechennia finansovoi stijkosti strakhovoi kompanii [Theoretical foundations and practical experience of ensuring the financial stability of an insurance company]. *Ekonomichni nauky*, 7, 36–50. Retrieved from <http://essuir.sumdu.edu.ua/> [in Ukrainian].
4. Zhuravka, O. S., Temchenko, A. R. & Fedorchenko, V. H. (2018). Teoretychni pidkhody do vyznachennia finansovoi stijkosti strakhovykh kompanij [Theoretical approaches to determining the financial stability of insurance companies]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 22(1), 117-122. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_22\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_22(1)_26) [in Ukrainian].
5. Zvitnist' SK «Hardian» [Reporting of IC "Guardian"]. Retrieved from <https://grdn.com.ua/zvitnist/> [in Ukrainian].
6. Ivaniuk, I. S. & Maruzhenko, D. S. (2006). Teoretychni pidkhody do vyznachennia katehorii «finansova stijkist' strakhovoi kompanii» [Theoretical approaches to defining the category "financial stability of an insurance company"]. *Finansy Ukrainy*, 11, 77–89. [in Ukrainian].
7. Kysel'ova, O. M. & Bondar, I.K. (2006). *Model' opodatkovannia strakhovoi diial'nosti: tendentsii ta mekhanizmy [Taxation model of insurance activity: trends and mechanisms]*. Kyiv: Vydavnychyj dim «Korporatsiia» [in Ukrainian].
8. Knejsler, O. (2009). Prahmatyzm finansovoi stijkosti strakhovyka [Pragmatism of financial stability of the insurer]. *Svit finansiv*, 4 (21), 191-197 Retrieved from <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25948/1/%D0%9A%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BB%D0%B5%D1%80%20%D0%9E..pdf> [in Ukrainian].
9. Ozerova, A. H. & Levkovich, O. V. (2020). Upravlinnia finansovoiu stijkistiu strakhovoi kompanii [Management of financial stability of an insurance company.]. *Biznes Inform*, 7, 230-235. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2020_7_31 [in Ukrainian].
10. Olijnyk, V. M. (2015). *Finansova stijkist' strakhovykh kompanij [Financial stability of insurance companies]*. Sumy: Universytets'ka knyha [in Ukrainian].
11. Patsuriia, N. B., Vojtsekhovs'ka, I.M. & Holovachova A.S. (2017). *Pravove rehuliuвання diial'nosti u sferi strakhuvannia ta perestrakhuvannia: problemy teorii ta praktyky [Legal regulation of activities in the field of insurance and reinsurance: problems of theory and practice]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
12. Prystupa, L. A. (2019). Otsiniuvannia finansovoi stijkosti strakhovoi kompanii iak bazys upravlin'skoi diial'nosti [Assessment of the financial stability of an insurance company as a basis for managerial activity]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, 2, 16-22. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2019_2_5 [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy Pro strakhuvannia: pryjnyatyj 07.03.96 № 85/96-VR [Law of Ukraine on Insurance: adopted on 07.03.96 No. 85/96-VR] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
14. Rozporyadzhennya Natskomfinposluzh vid 17.03.2005 roku № 3755 «Pro zatverdzhennya rekomendatsiy shehodo analizu diyal'nosti strakhovykiv» [Order of the National Financial Service Commission of March 17, 2005 № 3755 «On Approval of Recommendations on Analysis of Insurers' Activity»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text> [in Ukrainian].

15. Samaricheva, T. A. (2017). Podatkove navantazhennia z PDV molokopererobnykh pidpriemstv: rozpodil ta kompensatsijnyj efekt [Tax burden from VAT of milk processing enterprises: distribution and compensatory effect]. *Chasopys Khmel'nyts'koho universytetu upravlinnia ta prava "Universytets'ki naukovi zapysky"*, 4 (64), 283-297 [in Ukrainian].
16. Tkachenko, N.V. (2009). Finansova stijkist' strakhovykh kompanij: teoretychni pidkhody [Financial stability of insurance companies: theoretical approaches]. *Finansy Ukrainy*, 6, 104–121. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/-Fu_2009_6_12 [in Ukrainian].
17. Tsurkan, I. M. & Ostapenko, A. O. (2020). Finansova stijkist' strakhovoi kompanii ta kliuchovi umovy ii zabezpechennia [Financial stability of the insurance company and key conditions for its provision]. *Efektivna ekonomika*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_4_31 [in Ukrainian].
18. Shirinian, L. V. (2005). Vyznachennia finansovoi stijkosti strakhovykh kompanij i pidpriemstv [Determination of financial stability of insurance companies and enterprises]. *Finansy Ukrainy*, 9, 70–81 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 338:658

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-121-130](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-121-130)

Адамовська Вікторія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Дорошенко Вікторія Анатоліївна здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел. (096) 840-75-43

Журавель Ольга Ярославівна здобувачка вищої освіти за другим (магістерським) рівнем спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел. (068) 927-22-03

ВИКОРИСТАННЯ СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ В ІНДИКАТИВНІЙ ДІАГНОСТИЦІ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Анотація. У статті визначається, що соціальна діагностика виступає як засіб, який характеризується діяльністю для виявлення проблем та поточного стану соціального об'єкта, щоб надалі виявити недоліки, або ж коригувати діяльність. Соціальна діагностика містить різноманітні засоби та не виключенням є використання різних новітніх технологій, таких як концепція розумного міста. Ця концепція транслює ідею застосування найрізноманітніших технологій, інновацій для підвищення ефективності використання ресурсів. Головними напрямками досліджень концепції розумного міста є: розумна економіка, розумне середовище, розумні люди, розумне управління.

Дослідження показали, що поєднання соціальної діагностики та концепції розумного міста має важливе значення для підвищення добробуту

населення і для загального розвитку держави, особливо якщо її політика націлена на сталий розвиток.

Розглянуто індикатори та показники, які формують передумови для створення розумних міст та використовуються для соціальної діагностики. Показники та індикатори необхідні для проведення аналітичних досліджень, вони є комплексними засобами, які допомагають визначити рівень соціального розвитку.

Визначено роль та функції соціальної діагностики, її місце в системі співіснування розумного міста, держави та суспільства.

Поєднання соціальної діагностики та розумного міста сприяє вирішенню питань з виявлення соціальних проблем, забезпечення ефективного використання ресурсів застосовуючи новітні сенсори та приймаючи інноваційні рішення, також забезпечуватиме підвищення якості життя створюючи комфортні умови для населення й сприятиме більшій залученості громадськості до процесу управління містом.

Ключові слова: соціальна діагностика, розумне місто, соціально-економічна сфера, індекс людського розвитку, індекс соціального благополуччя, «Кристал розвитку».

Adamovska Viktoria Serhiyivna PhD (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Taxation, Public Government and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaly Matusevich St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Doroshenko Viktoria Anatolyivna Student of higher education at the first (bachelor) level of specialty 281 «Public management and administration», Kryvyi Rih National University, Vitaly Matusevich St., 11, Kryvyi Rih, 50027, тел.: (096) 840-75-43

Zhuravel Olga Yaroslavivna Student of higher education at the second (master's) level of specialty 071 «Accounting and taxation», Kryvyi Rih National University, Vitaly Matusevich St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel: (068) 927-22-03

THE USE OF STATISTICAL INDICATORS IN THE INDICATIVE DIAGNOSIS OF REGIONS SUSTAINABLE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. The article defines that social diagnostics acts as a tool characterized by activity to identify problems and the current state of a social object, in order to further identify shortcomings, or to correct activities. Social diagnostics

includes a variety of tools and the use of various new technologies, such as the concept of a smart city, is not an exception. This concept conveys the idea of using a wide variety of technologies and innovations to increase the efficiency of resource use. The main directions of research into the concept of a smart city are: smart economy, smart environment, smart people, smart management.

Studies have shown that the combination of social diagnostics and the concept of a smart city is important for improving the well-being of the population and for the general development of the state, especially if its policy is aimed at sustainable development.

The indicators and indicators that form the prerequisites for the creation of smart cities and are used for social diagnostics are considered. Indicators and indicators are necessary for conducting analytical research, they are comprehensive tools that help determine the level of social development.

The role and functions of social diagnostics, its place in the system of coexistence of a smart city, state and society are defined.

The combination of social diagnostics and a smart city contributes to the solution of issues of identifying social problems, ensuring the efficient use of resources by applying the latest sensors and adopting innovative solutions, will also ensure an increase in the quality of life by creating comfortable conditions for the population and will contribute to greater public involvement in the city management process.

Keywords: social diagnosis, smart city, socio-economic sphere, human development index, social well-being index, "Development Crystal".

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому, що в умовах концепції сталого розвитку формуються нові пріоритети у різних аспектах життя. Соціально-економічна сфера зазнає величезних змін, тому виникла гостра потреба в діагностиці та впровадженню нових засобів для покращення стратегій розвитку регіонів. Наукові та практичні завдання полягають у визначенні ефективних стратегій, щодо соціальної діагностики та впровадження новітніх концепцій, таких як розумне місто в рамках сталого розвитку, для покращення соціально-економічної складової. Ці стратегії та концепції повинні враховувати особливості розвитку держави, економіки та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що у зв'язку з зосередженістю світової спільноти на сталому розвитку, визнанні людини як найвищої цінності та швидким розвитком технологій питання соціальної діагностики та впровадження високотехнологічних концепцій, таких як розумне місто стає ще більш актуальним.

Останні дослідження концентруються на вивченні того, що покращення соціальної діагностики та поєднання її з високотехнологічними концепціями здатне впливати на сталий розвиток та на стан якості життя суспільства. Вони також розглядають роль можливостей соціальної діагностики та концепції розумного міста у сприянні інноваційним процесам, а також у процесі всебічного розвитку держави.

Більшість досліджень також вказують на те, що соціальна діагностика та концепція розумного міста мають бути орієнтовані на людей, щоб забезпечити ефективну комунікацію та співпрацю між різними категоріями населення, а також не менш важлива орієнтація на створенні максимального добробуту суспільства.

Отже, здійснений аналіз свідчить про важливість досліджень у галузі соціальної діагностики в поєднанні з високотехнологічними концепціями для розвитку суспільства та регіонів, та підкреслює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета статті – висвітлення особливостей соціальної діагностики та впровадження концепції розумного міста. Основним завданням є визначення ключових аспектів соціальної діагностики та концепції розумного міста, які є важливими для забезпечення достойного рівня життя суспільства. Для досягнення цих цілей будуть проаналізовані наукові та практичні дослідження з цього питання, а також будуть запропоновані власні практичні рекомендації щодо ефективного використання соціальної діагностики та переваг концепції розумного міста.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні під час економічного та демографічного зростання надзвичайно актуальним є питання сталого розвитку. Соціально-економічний аспект займає далеко не останнє місце в концепції сталого розвитку. Серед різних засобів та програм виділяють концепцію розумного міста. «Розумне» місто – це певна концепція, яка базується на ідеї, що місто має застосовувати різноманітні інформаційні технології та інноваційні рішення для підвищення ефективності свого функціонування та використання всіх ресурсів відповідно до потреб його жителів [4].

Провідними напрямками досліджень визначають такі напрямки, як: розумна економіка, розумне середовище, розумні люди та розумне управління. Ці напрямки базуються на різних теоріях і кожен складову можна зіставити з певним аспектом життя. До прикладу розумні люди зіставляються з таким важливим аспектом як освіта, а розумна економіка з промисловістю тощо. Зазвичай різні виміри концепції розумного міста вказують на те що вона часто використовується не цілісно, а через оцінку її складників [1].

Дослідники по різному бачать складники, які формують розумне місто (Табл. 1).

Таблиця 1

Бачення різних дослідників, щодо складових розумного міста

Дослідник	Складові
Дж. Барріонуево	Економічна (ВВП), людська (інновації, освіта), соціальна (релігія, сім'я), екологічна (енергетична політика, управління відходами), інституційна (громадянська активність, адміністративна влада, вибори).
А. Магіжнан	ІТ-освіта, ІТ-інфраструктура, ІТ-економіка, якість життя.
К. Коуртіт і П. Ніджкемп	Людський капітал, інфраструктурний капітал, соціальний капітал, підприємницький капітал.
А. Караглю	Використання мережевої інфраструктури для підвищення економічної та політичної ефективності й забезпечення соціального, культурного і міського розвитку, урахування розвитку міського бізнесу, соціальна інтеграція різних верств населення через використання державних послуг, вирішальна роль високотехнологічних та креативних галузей у довгостроковій стратегії розвитку міст, важлива роль соціального та реляційного капіталу в системі розвитку міст, соціальна та екологічна сталість як головна стратегічна складова розумних міст.
Т. Нам і Т. Пардо	Економічні соціально-політичні питання міста, економічно-техно-соціальні питання навколишнього середовища, взаємозв'язок, застосування відповідного інструментарію, інтеграція, програми, інновації.
М. Тузар	Якість життя, сталий економічний розвиток, управління природними ресурсами через політику залученості, конвергенція економічних, соціальних та екологічних цілей.

Позитивна сторона впровадження цифрових технологій в управління містами полягає в: підвищенні ефективності використання ресурсів; зростанні продуктивності; поліпшенні якості життя; позитивному впливі на навколишнє середовище; підвищенні доступності ресурсів для всього населення; зменшенні вартості надання послуг, підвищенні рівня мобільності; в «більш розумному» електронному уряді тощо. Щодо негативних сторін, то можна виокремити: спостереження, особиста інформація; ризик колапсу (повне вимикання електроенергії) в разі аварій в системах енергопостачання; підвищений рівень вразливості до кібератаки [6].

З вищесказаного, прослідковується соціально-економічна орієнтація, яка полягає в покращенні якості життя населення. Стан соціально-економічної сфери визначається кількісним вимірюванням статистичних даних, а також якістю цих складових [2]. Існують певні соціальні передумови сталого розвитку розумних міст, вони сформовані різними індикаторами та показниками (Табл. 2).

Таблиця 2

Основні індикатори та показники передумов розвитку розумних міст

Назва	Формула
Інтегральний індекс сталого розвитку розумних міст на макрорівні	$I_{smctdev}^{macrolev} = I_{smpeop}^{macrolev} + I_{smecon}^{macrolev} + I_{smenv}^{macrolev}$
Частковий індекс розвитку розумних людей на макрорівні	$I_{smpeop}^{macrolev} = \frac{1}{5} \left(\sum_{j=1}^5 I_j^{smpeop} \right)$
Частковий індекс розвитку розумної економіки на макрорівні	$I_{smecon}^{macrolev} = \frac{1}{13} \left(\sum_{j=1}^{13} I_j^{smecon} \right)$
Індикатор щільності підприємств, що впроваджували інноваційні технології, підприємства на км ²	$I_{инп} = \frac{Кіт}{Плт}$

Найрізноманітніші індикатори, індекси та показники використовують для соціальної діагностики потреба в якій актуалізується в період проведення реформ, вдосконалення та перетворень соціальних систем. Соціальна діагностика – це специфічний вид людської діяльності, пов'язаний в основному з визначенням фактичного стану досліджуваного соціального об'єкта з метою формування подальшого коригуючого впливу на нього для зміни його стану або режиму діяльності, фактично визначення збігається з поняттям соціального дослідження, у більш вузькому значенні – це один із видів репродуктивного соціального пізнання. Зазначимо, що сучасна наука активно використовує широкий спектр показників для аналізу, під показником зазвичай розуміють деякий інструмент, який надає можливість перевірити теоретичні положення за допомогою практичних даних. Соціальні показники зображують якісні та кількісні характеристики окремих станів соціальних об'єктів. Вони є переважно комплексними знаряддями, які успішно можуть визначити рівень соціального розвитку.

Існує такий узагальнюючий показник, як «Кристал розвитку» він дозволяє порівняти чотири статистичних показники по кожній країні з середнім значенням цих показників у певній групі країн з відповідним рівнем доходів. Показниками зазвичай виступають очікувана тривалість життя, охоплення дітей освітою, доступ населення до питної води, валовий національний продукт на душу населення.

Наступним вагомим показником є індекс соціального неблагополуччя, він використовується значний проміжок часу у різних країнах світу для того, що оцінити рівень та ступінь взаємозв'язку соціальних показників з матеріальним становищем, демографічною ситуацією, статистикою захворюваності тощо.

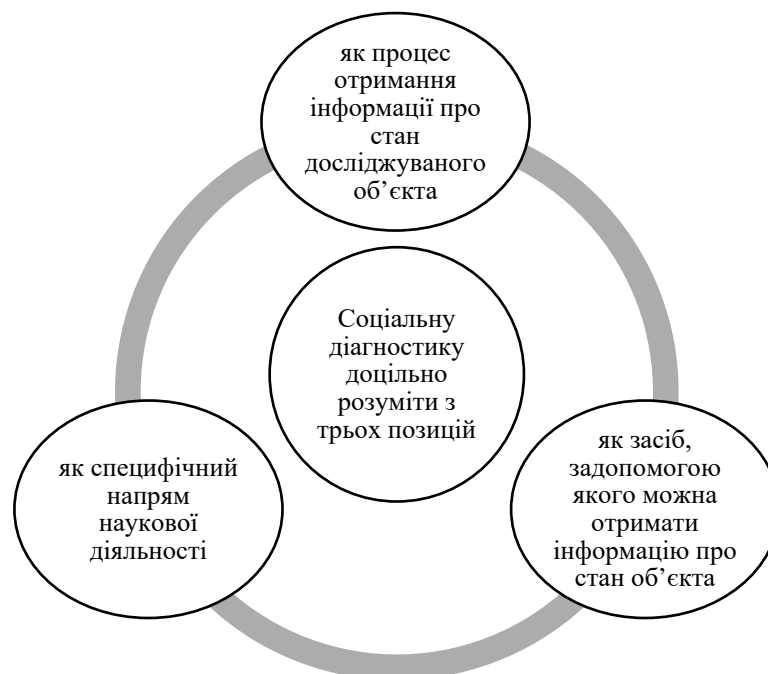
Не менш важливим соціальним показником є «Індекс людського розвитку». Його застосовують для визначення рівня соціального розвитку

будь-якої країни використовуючи при цьому лише три основних компоненти, а саме: індекс довголіття, індекс освіти, індекс доходу, що визначається показником ВВП по рівноправності купівельної спроможності [3; 5]. В Україні показники ВВП досить мінливі, тому ми спостерігаємо різні сценарії змін на макроекономічному рівні.

Прогноз економічного і соціального розвитку України передбачається повернення до траєкторії прискорення економічного зростання, що безумовно робить легшим і реальнішим реалізацію концепцій соціальної діагностики та розумного міста.

Соціальну діагностику можна розглядати з різних позицій (Рис. 1).

*Рис. 1. Основні позиції розуміння соціальної діагностики
Джерело: побудовано за [4]*

Призначення соціальної діагностики, полягає в тому, щоб ідентифікувати стан об'єкта дослідження з певним класом або типом соціальних явищ, також отримання даних для вироблення найкращих управлінських рішень метою яких є результативний вплив на соціальні об'єкти. Необхідність соціальної діагностики зумовлена складними соціальними проблемами, а саме соціальними хворобами та впровадженням соціальних нововведень [2].

Функції діагностики з плином часу все більш розширюються, активатором цього є постійне розгалуження сфер до яких застосовується

діагностика та процедури. Основні та найважливіші функції та соціальної діагностики та їх коротка характеристика (Рис. 2).

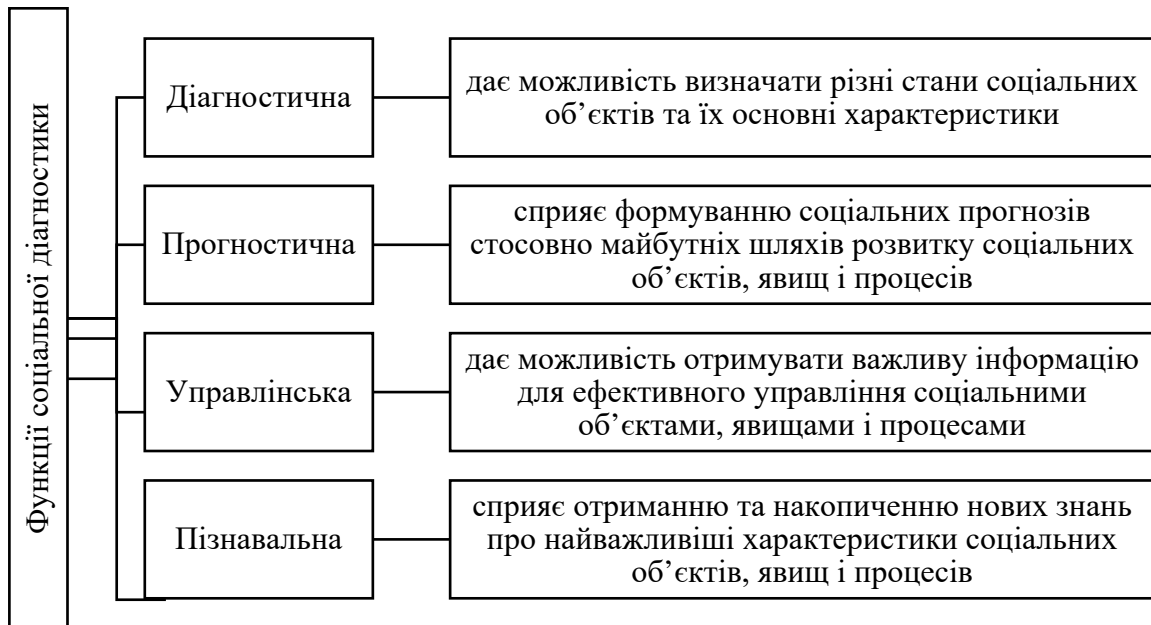

Рис. 2. Основні функції соціальної діагностики
Джерело: побудовано за [4]

Функції соціальної діагностики, розумне місто, держава і суспільство знаходяться в певній системі (Рис. 3).

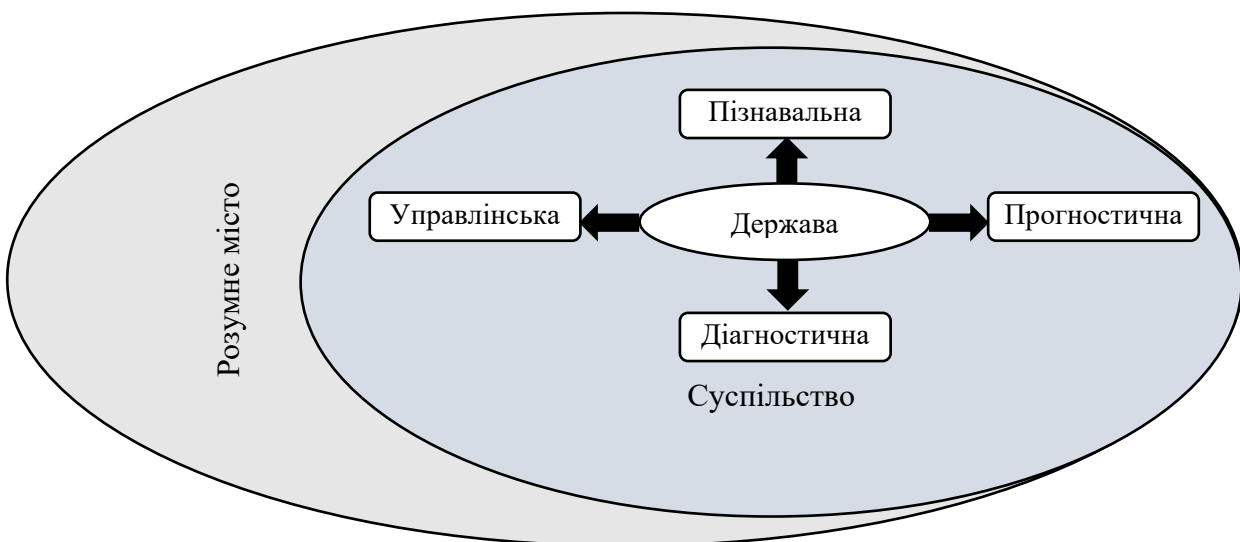

Рис. 3. Система взаємодії розумного міста, держави, суспільства та функції соціальної діагностики
Джерело: розроблено авторами

В Україні для розширення, розвитку та вдосконалення соціальної діагностики, варто звернути увагу на різні заходи, а саме:

- проведення соціальних опитувань тобто збір інформації стосовно різних аспектів життя людей, це сприятиме зрозумінню проблематики та де потрібно якнайбільше зосередити увагу;
- вивчення та моніторинг медіапростору, аналіз соціальних мереж - це сприятиме визначенню публічного настрою, соціальних проблем тощо, можна навіть говорити про допомогу уряду вчасно реагувати на конфлікти або невдоволення громадян і що найважливіше забезпечити стійкий та зручний на сьогодні канал зворотного зв'язку.
- розроблення та встановлення певних соціальних показників тобто комплекс показників, що охоплює різноманітні аспекти життя – це відкриє нові можливості для моніторингу, порівняння та аналізу різної місцевості країни.
- забезпечити тим кому це необхідно, доступ до інформації, можливості поставити питання та отримати відповідь – це підвищить рівень залученості та сприятиме обізнаності громадян.

Вище згадані засоби сприятимуть поліпшенню ефективності соціальної діагностики та в перспективі допоможе створити більш рівноправне суспільство.

Поєднання соціальної діагностики і розумного міста може мати значний потенціал для підвищення якості життя громадян та ефективності управління містами. Розумне місто може сприяти збору даних для соціальної діагностики, а вона в свою чергу може проаналізувати ці дані, порівняти їх з іншими даними та характеристиками. Такий аналіз в наслідку слугуватиме для виявлення та покращення соціального становища. Поєднання соціальної діагностики з розумним містом дозволить зробити управління містом більш гнучким, прозорим та ефективним, орієнтуючись на реальні потреби громади. Воно допоможе створити більш справедливе та інклюзивне місто, де рішення приймаються на основі об'єктивних даних та врахування соціальних факторів.

Висновки. Майбутній розвиток соціальної діагностики має здійснюватися на основі двох складових. По-перше, орієнтація повинна бути на розширення напрямів та сфер її застосування. По-друге, необхідне вдосконалення техніки і методики процедури діагностики тобто залучення більш технологічних, динамічних та витончених технологій. Повніше концепція розумного міста зможе реалізуватися саме у другому аспекті. Розумне місто використовує передові технології та інформаційні системи для покращення життя мешканців та ефективного управління загальною сферою життя в місті. У соціальній сфері розумне місто може використовувати інші інноваційні рішення, покращити якість життя людей, забезпечити доступ до соціальних послуг і створити сприятливе середовище для всіх громадян.

Література:

1. Кочешкова І. М. Індикативна діагностика сталого розвитку регіонів. Економічний вісник Донбасу. 2018. № 3(53). С. 71–76. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=ecvd_2018_3_14.
2. Коломечюк В. В. Методичні підходи до діагностики формування та забезпечення сталого розвитку розумного міста. Науково-виробничий журнал Інноваційна економіка. 2021. 3-4. С. 73–78. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/772>.
3. Управління сталим розвитком : підручник для магістрів з управління та адміністрування [В. П. Бех, Ю. В. Бех, М. В. Туленков, А. А. Кравченко, Л. М. Макаренко, О. Г. Рябека, Н. В. Крохмаль, В. В. Чепак, Я. О. Чепуренко] ; за заг. ред. В. П. Бега, М. В. Туленкова ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр наукових досліджень проблем управління сталим розвитком. – Київ : Каравела, 2018. – 538 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/33254>.
4. Третяк Я. Галузі майбутнього: «розумні» міста та будинки. URL: <https://mind.ua/publications/20188390-galuzi-majbutnogo-rozumni-mista-ta-budinki>
5. Прогноз економічного та соціального розвитку України на 2021-2023 роки. Схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671. URL <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=98c3a695-56bb-42ba-b651-60ce1f899654&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2021-2023-Roki>.
6. Сталій розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро, 25 жовт. 2019 р. / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. – 362 с. URL: https://palsg.nmu.org.ua/ua/Sci/konf/2019_10_25_material_erep.pdf#page=299.

References:

1. Kocheshkova, I. M. (2018). Indikativna diagnostika stalogo rozvitku regioniv [Indicative diagnosis of sustainable development of regions]. *Ekonomichnij visnik Donbasu - Economic Herald of Donbass*, 3(53), 71–76. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=ecvd_2018_3_14 [in Ukrainian].
2. Kolomechjuk, V. V. (2021). Metodichni pidhodi do diagnostiki formuvannja ta zabezpechennja stalogo rozvitku rozumnogo mesta [Methodical approaches to diagnostics of the formation and provision of sustainable development of a smart city]. *Naukovo-virobnichij zhurnal Innovacijna ekonomika - Scientific and industrial journal Innovative Economy*, 3-4, 73–78. Retrieved from <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/772> [in Ukrainian].
3. Beh, V. P., Beh, Ju. V., Tulenkov, M. V., Kravchenko, A. A., Makarenko, L. M., Rjabeka, O. G., Krohmal', N. V., Chepak, V. V., Chepurenko, Ja. O. (2018). *Upravlinnja stalim rozvitkom [Management of sustainable development]*. Kiiv: Karavela Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/33254> [in Ukrainian].
4. Tretjak, Ja. *Galuzi majbutn'ogo: «rozumni» mista ta budinki [Industries of the future: "smart" cities and houses]*. Retrieved from <https://mind.ua/publications/20188390-galuzi-majbutnogo-rozumni-mista-ta-budinki>
5. Prognoz ekonomichnogo ta social'nogo rozvitku Ukraini na 2021-2023 roki [Forecast of the economic and social development of Ukraine for 2021-2023]. [www.me.gov.ua](https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=98c3a695-56bb-42ba-b651-60ce1f899654&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2021-2023-Roki) Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=98c3a695-56bb-42ba-b651-60ce1f899654&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2021-2023-Roki> [in Ukrainian].
6. Bobrov's'ka, O. Ju. (2019). *Stalij rozvitok teritorij: problemi ta shljahi virishennja [Sustainable development of territories: problems and solutions]*. Dnipro : DRIDU NADU Retrieved from https://palsg.nmu.org.ua/ua/Sci/konf/2019_10_25_material_erep.pdf#page=299 [in Ukrainian].

УДК 338:658

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-131-142](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-131-142)

Адамовська Вікторія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Лі Наталія Валеріївна здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (096) 995-67-88

Бакарєва Анна Сергіївна здобувачка вищої освіти за другим (магістерським) рівнем спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (096) 847-79-40

СИСТЕМА СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ У ДІАГНОСТИЦІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТА ЗА НАПРЯМОМ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація. Стаття присвячена діагностиці сталого розвитку у напрямі екологізації економіки м. Кривий Ріг на основі використання статистичних показників.

Місто Кривий Ріг є важливим елементом в українському гірничо-металургійному комплексі України. Місто відоме своїми великими залізородними кар'єрами та металургійними комбінатами, що спеціалізуються на видобутку та переробці залізної руди.

Кривий Ріг, як і будь-яке промислове місто, стикається з рядом екологічних викликів в контексті забруднення повітря, водойм у результаті шкідливих викидів в атмосферу. Розвиток промислового комплексу, залізородної та металургійної галузей супроводжується значними викидами забруднюючих речовин, що можуть негативно впливати на навколишнє середовище та здоров'я мешканців.

У статті проаналізовано стан пилопригнічення у місті за індексом забруднення атмосфери, який має тенденцію до збільшення забруднення атмосфери у 2021 році.

Також у статті проаналізовано стан атмосферного повітря у місті, що є сумішшю газів, які формують атмосферу Землі. Це необхідний компонент природного середовища для існування живих організмів. Оптимальним для життєдіяльності людини, представників тваринного й рослинного світу є нормальне співвідношення основних складників повітря: азоту, кисню, аргону, вуглекислого газу та незначного вмісту інших газів. Проаналізовано динаміку кількості викидів в атмосферне повітря у місті за 2018–2021 роки. За результатами розрахунку визначено, що рівень забруднення повітря у місті в липні 2021 року за індексом викидів атмосферного повітря зберігся на рівні «дуже високий».

Для вирішення проблеми забруднення атмосфери проаналізовано динаміку викидів речовин, що забруднюють атмосферу міста. Визначено, що найбільшим показником викиду забруднюючої речовини є оксид вуглецю.

Ключові слова: діагностика, статистичні показники, сталий розвиток, індекс забруднення атмосфери, атмосферне повітря, викиди в атмосферне повітря.

Adamovska Viktoria Serhiyivna PhD (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Taxation, Public Government and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matusyevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Lee Natalia Valeriivna Student of higher education at the first (bachelor) level of specialty 281 «Public management and administration», Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matusyevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, тел.: 096) 995-67-88

Bakarieva Anna Sergiivna Student of higher education at the second (master's) level of specialty 281 «Public management and administration», Kryvyi Rih National University, Vitaly Matusyevich St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel: (096) 847-79-40

THE SYSTEM STATISTICAL INDICATORS IN THE DIAGNOSTICS OF THE CITY SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE ENVIRONMENTAL INDUSTRY DIRECTION

Abstract. The article is devoted to the diagnosis of sustainable development in the direction of greening the economy of Kryvyi Rih based on the use of statistical indicators.

The city of Kryvyi Rih is an important element in the Ukrainian mining and metallurgical complex of Ukraine. The city is known for its large iron ore quarries and metallurgical plants specializing in the extraction and processing of iron ore.

Kryvyi Rih, like any industrial city, faces a number of environmental challenges in the context of air and water pollution as a result of harmful emissions into the atmosphere. The development of the industrial complex, iron ore and metallurgical industries is accompanied by significant emissions of pollutants that can negatively affect the environment and the health of residents.

The article analyzes the state of dust suppression in the city according to the air pollution index, which tends to increase air pollution in 2021.

The article also analyzes the state of atmospheric air in the city, which is a mixture of gases that make up the Earth's atmosphere. It is a necessary component of the natural environment for the existence of living organisms. The optimal ratio for human life, representatives of the animal and plant world is the normal ratio of the main components of air: nitrogen, oxygen, argon, carbon dioxide and a small amount of other gases. The dynamics of the number of emissions into the atmospheric air in the city for the years 2018–2021 were analyzed. Based on the results of the calculation, it was determined that the level of air pollution in the city in July 2021 according to the index of atmospheric air emissions remained at the «very high» level.

To solve the problem of atmospheric pollution, the dynamics of emissions of substances that pollute the atmosphere of the city were analyzed. It was determined that carbon monoxide is the largest pollutant emission indicator.

Keywords: diagnostics, statistical indicators, sustainable development, atmospheric pollution index, atmospheric air, emissions into atmospheric air.

Постановка проблеми. Останні роки свідчать про те, що питання екології та сталого розвитку стають все більш актуальними. Наслідки економічної діяльності людства негативно впливають на навколишнє середовище та загрожують життю на Землі. Одним із найбільш проблемних напрямків є екологічна ситуація в містах. Не екологізована економіка міста веде до забруднення довкілля. У зв'язку з цим, стале економічне зростання міст потребує розв'язання проблем екологічного характеру та забезпечення екологічної безпеки міського середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологізації промисловості міста, як фактор його сталого розвитку, досліджувалося такими відомими дослідниками, як Синякевич І.М, Олійник О.І., Врублевська О.В, Білецький В.С, Мельник О.О, Білецький В.С, Дорогунцов С.І, Гелетуха Г.Г, Захаревич Н, Андронов В.А, Тобілко Ю.В, та іншими.

Мета статті – аналіз основних загроз, які впливають на екологізації промисловості міста, та визначення їх впливу на сталий розвиток.

Виклад основного матеріалу. Кривий Ріг – місто, що розташоване в Дніпропетровській області України. Це один з найбільших промислових та культурних центрів країни.

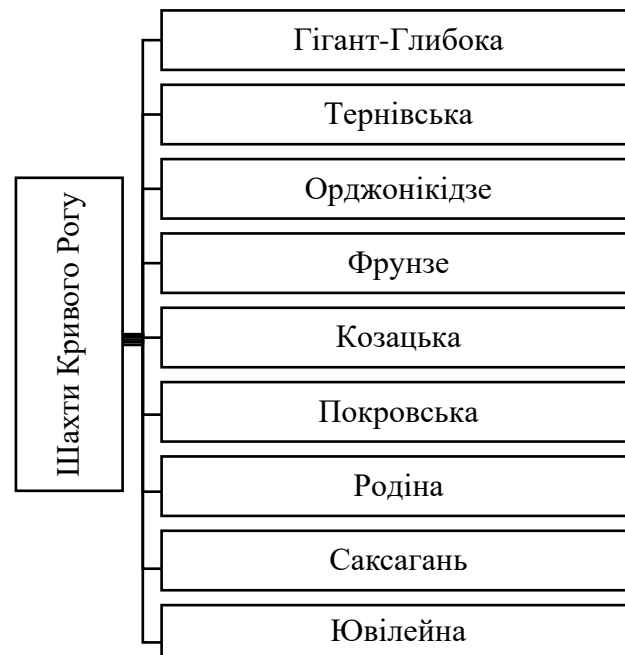
Кривий Ріг є промисловим містом, «залізним» серцем України. Видобуток залізрудного концентрату та металургійної продукції супроводжується шкідливими викидами в атмосферу. Тому місто та його мешканці стикається з рядом екологічних викликів. Розвиток промислового комплексу, залізрудної та металургійної галузей супроводжується значними викидами забруднюючих речовин, що можуть негативно впливати на навколишнє середовище та здоров'я мешканців.

Одним із прикладів є небезпека викидів карбоновмісного пилу, що зумовлює необхідність проведення заходів щодо знепилювання шахтних вентиляційних потоків і зниження викидів пилу до атмосфери.

Пилопригнічення – комплекс способів і заходів попередження забруднення атмосфери пилом, який виникає внаслідок проведення гірничих робіт.

Пилопригнічення – зв'язування пилу, що утворюється або вже утворився, і осадження завислого в повітрі пилу за допомогою різноманітних способів і технічних засобів.

Кривий Ріг відомий своїми корисними копалинами та гірничодобувною промисловістю, тому тут розповсюджене таке явище як шахти (Рис 1).

*Рис. 1. Шахти м. Кривого Рогу
Джерело: побудовано за [1]*

Пилопригнічення у шахтах Кривого Рогу здійснюється в основному шляхом подачі води або водних розчинів в зону руйнування вугільного або породного масиву для його зволоження і змочування пилу.

Сучасні засоби пилопригнічення можуть забезпечувати зниження концентрації пилу на 98-99 %. Для цього використовуються різні технічні засоби: вентилятори-зрошувачі, гідромонітори, пересувні зрошувальні установки.

Процес зрошення часто автоматизовано – вода в зону пилоутворення подається тільки під час роботи технологічного обладнання. Зниження інтенсивності пилоутворення може бути досягнуте також за рахунок вдосконалення конструкції гірничої машини і забезпечення раціональних режимів її роботи, а також з урахуванням динаміки взаємодії пилових і диспергованих водних потоків в гравітаційному й електростатичному полях.

Параметри робочих інструментів, виймальних, вантажних і транспортних органів в поєднанні з раціональними режимними параметрами повинні забезпечувати відділення і переміщення копалини з мінімальними питомими енерговитратами і пилоутворенням.

У Кривому Розі існує близько чотирьох десятків діючих кар'єрів. На кар'єрах пилопригнічення здійснюється попереднім просоченням гірського масиву, який підлягає висадженню і екскавації, рідиною через свердловини діаметром 100–160 мм, шурфи і борозни; поливанням внутрішньокар'єрних доріг водою і обробкою гігроскопічними солями, сульфатно-спиртовою бардою, нафтою, бітумами, просоченням універсином. Для цього застосовують зрошувальні установки змонтовані на авто– і залізничному ходу.

Під час масового висадження на кар'єрах для зниження пилогазовиділень застосовують:

- зрошення підготовлених до вибуху ділянок (50 – 60 м від межі блоку, який підривається);
- використання гідронабійки (зовнішньої, внутрішньої та комбінованої).

Зовнішня гідронабійка включає розміщення над гирлом свердловин укладки висотою 200–230 мм з поліетиленових рукавів Р 900 мм і більше з товщиною плівки бл. 0,1 мм. Для кожної свердловини використовують також індивідуальний поліетиленовий резервуар з водою, яку підривають на декілька мілісекунд раніше основного заряду.

При витраті води 0,001–0,0015 м³/м³ гірничої маси концентрація пилу в пилогазовій хмарі скорочується на 20–30%. Внутрішня набивка свердловини – це поліетиленовий рукав діаметром більший за діаметр свердловини на 15 мм і довжиною на всю її неактивну частину. Крім цих заходів та засобів, для пилопридушення використовується зволоження гірничої маси в розвалі й екскаваторних вибоях.

При збагаченні корисних копалин. На дробильно-сортувальних фабриках вода витрачається на пилоподавлення при дробленні корисних копалин, гідрознепилення у вузлах перевантаження гірничої маси [1].

Розглянемо стан пилопригнічення у Кривому Розі за 2018–2021 роки (Табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз індексу забруднення атмосфери у м. Кривий Ріг за 2018–2021 роки

Показники	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Абсолютне відхилення, +/-			Відносне відхилення, %		
					2018–2019	2019–2020	2020–2021	2018–2019	2019–2020	2020–2021
					рр.	рр.	рр.	рр.	рр.	рр.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Індекс забруднення атмосфери	8,8	12,7	12	13,2	3,9	-0,7	1,2	44,32	-5,51	9,09

У Табл. 1 можемо побачити, що у 2018 році індекс забруднення атмосфери становив 8,8. У 2019 році індекс становив 12,7, у 2020 році 12, а у 2021 році – 13,2. За період 2018–2019 рр. індекс пилопригнічення у Кривому Розі збільшився на 3,9 або на 44,32%. Натомість, у 2020 році порівняно з 2019 роком індекс пилопригнічення зменшився на 0,7 або на 5,51%. За результатами аналізу за 2021 рік, можемо побачити, що індекс забруднення атмосфери зріс на 1,2 або на 9,09%.

На Рис. 2 можна побачити, що у 2018 році індекс забруднення становив 19%, у 2019 році – 27%, у 2020 – 26% та 2021 році – 28%. Можна зробити висновок, що найбільший викид речовин в атмосферне повітря був у 2021 році і становив 13,2. У Табл. 2 зазначено основні речовини, що впливали на пилопригнічення в Кривому Розі. Бачимо тенденцію збільшення забруднення атмосфери у 2021 році.

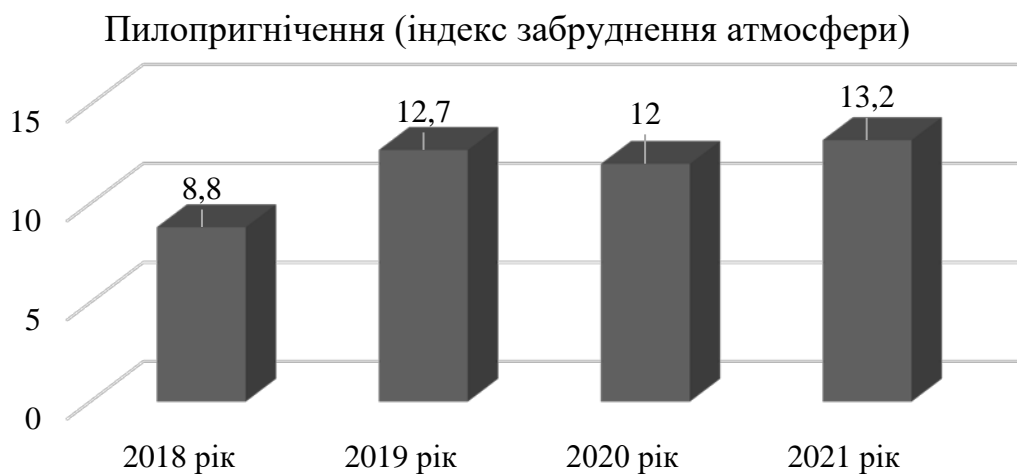

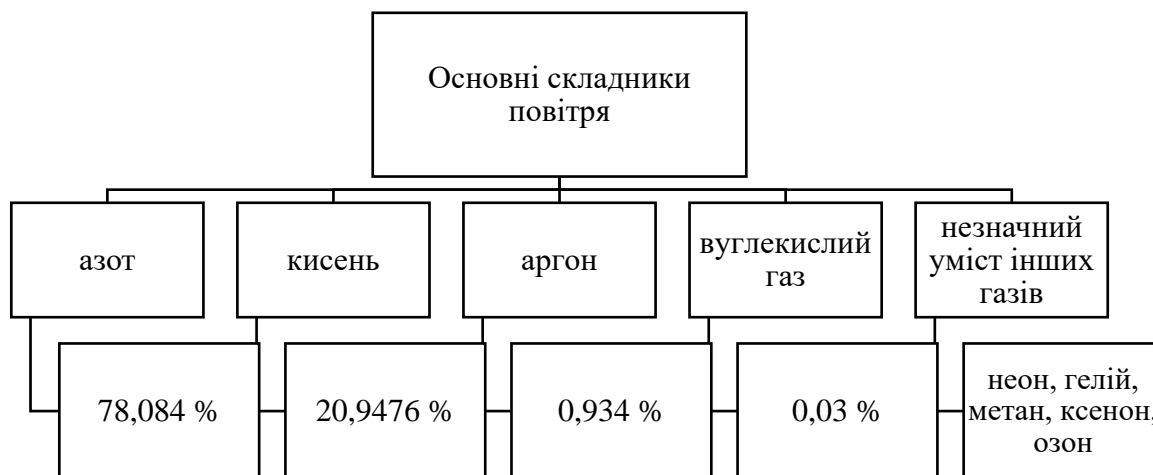
Рис. 2. Динаміка пилопригнічення атмосфери у м. Кривий Ріг за 2018–2021 роки

Зменшення індексу забруднення атмосферного повітря може бути пов'язане з тим, що керівництво шахт вирішило зупинити видобуток через високий рівень захворювань «Covid-19» у 2020 році, в наслідок чого зменшився рівень пилу в атмосфері. Натомість, у 2021 році було знято більшість обмежень та карантинний режим, тому індекс забруднення збільшився.

Атмосферне повітря – суміш газів, що формують атмосферу Землі. Необхідний компонент природного середовища для існування живих організмів.

Основними складниками сухого повітря за об'ємом є азот і кисень, а також аргон, вуглекислий газ, незначний уміст інших газів і різна кількість водяної пари (Рис. 3). Нормальне співвідношення цих газів в атмосферному повітрі є оптимальним для життєдіяльності людини, представників тваринного й рослинного світу. Суттєве зменшення чи збільшення вмісту будь-якого компонента може згубно позначитися на їхньому існуванні.

*Рис. 3. Основні складники повітря
Джерело: побудовано з [2]*

Нижньою межею атмосферного повітря вважають поверхню суходолу й води, верхня – розмита (зі збільшенням висоти повітря розріджується, зменшується його тиск). Її зафіксовано на висотах у десятки кілометрів, потім відбувається поступовий перехід у космічний простір.

Склад повітря на всю його товщу практично однаковий, але в нижній частині зростає вміст води, пилу, біля земної поверхні – вуглекислого газу.

Склад повітря на всю його товщу практично однаковий, але в нижній частині зростає вміст води, пилу, біля земної поверхні – вуглекислого газу.

Атмосферне повітря, лабораторно очищене від сторонніх домішок і надлишків водяної пари й вуглекислого газу, – безбарвний, прозорий, без запаху і смаку газ.

Щоденно людина споживає повітря масою 15–16 кг (набагато більше за воду чи їжу), що перетворює атмосферне повітря на головний компонент виживання людини на Землі [1].

Промислове місто Кривий Ріг має багато підприємств, що пригнічують стан атмосферного повітря викидами.

В Кривому Розі на цей час встановлено 33 станції моніторингу стану атмосферного повітря, з них 7 працює. Загальні дані про викиди в атмосферне повітря, взяті з [3; 4] та представлені в Табл. 2.

Таблиця 2

**Аналіз викидів в атмосферне повітря
м. Кривий Ріг за 2018–2021 роки**

Показники	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Абсолютне відхилення, +/-			Відносне відхилення, %		
					2018–2019 рр.	2019–2020 рр.	2020–2021 рік	2018–2019 рр.	2019–2020 рр.	2020–2021 рік
					6	7	8	9	10	11
Викиди в атмосферне повітря (тис. тонн)	266,1	280	224	663	13,9	-56	439	5,22	-20	66,21

За даними, що представлені у Табл. 2, можемо зробити висновок, що викиди в атмосферу повітря у 2018 році становили 266,1 тис. тонн, у 2019 році – 280 тис. тонн, у 2020 році – 224 тис. тонн, а у 2021 році – 663 тис. тонн.

Можемо спостерігати тенденцію збільшення викидів в атмосферу у 2019 році на 13,9 тис. тонн або на 5,22% та у 2021 році на рекордні 439 тис. тонн або 66,21%. Рівень забруднення повітря в м. Кривий Ріг у липні 2021 року за індексом викидів атмосферного повітря зберігся на рівні «дуже високий». Причиною збільшення викидів могли стати численні вибухи на промислових кар'єрах.

На Рис 4 зображено графік, на якому чітко видно зменшення обсягів викидів у 2020 році. Це пов'язано з тим, що у ПрАТ «Кривий Ріг Цемент» було встановлено новий фільтр на цементному млині № 2. Також у ПрАТ «ПВНГЗК» виконано заміну циклонів на випалювальних машинах цеху з виробництва окатків № 1. Замінено електрофільтр в корпусі грохочення (екологічний ефект – зниження викидів забруднюючих речовин – 125 тонн на рік). З січня 2020 року зупинено обжигову машину Lurgi-552-A.

Натомість, у 2021 році ситуація погіршилась, тому що промислові підприємства «ArcelorMittal Кривий Ріг», ТОВ «Рудомайн», «Південний ГЗК», «Центральний ГЗК», «Інгулецький ГЗК» і «Північний ГЗК» здійснили 46 масових вибухів у кар'єрах. Викиди забруднювальних речовин в атмосферу під час масових вибухів у кар'єрах сягнули 663 тис. тонн.

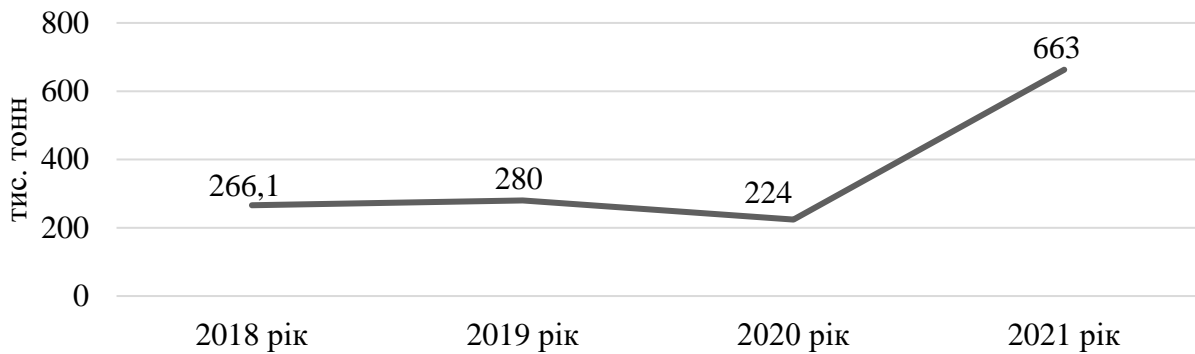

Рис. 4. Динаміка викидів в атмосферне повітря м. Кривий Ріг за 2018–2021 роки

Розглядаючи проблему забруднення атмосфери, важливо розуміти, які забруднюючі речовини негативно впливають на екологічний стан атмосферного повітря у Кривому Розі.

Для цього розглянемо Табл 3, в якій наведено результати аналізу динаміки викидів речовин, що забруднюють атмосферу у Кривому Розі у 2018–2021 рр.

Таблиця 3

Аналіз динаміки викидів речовин, що забруднюють атмосферу м. Кривий Ріг у 2018–2021 рр.

Назва забруднюючої речовини	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Абсолютне відхилення, +/-		
	Середньорічний вміст, мг/м ³	Середньорічний вміст, мг/м ³	Середньорічний вміст, мг/м ³	Середньорічний вміст, мг/м ³	2018–2019 рр.	2019–2020 рр.	2020–2021 рр.
Пил	0,40	0,80	0,30	0,40	0,4	-0,5	0,10
Двооксид сірки	0,01	0,01	0,02	0,02	0	0,01	0,00
Оксид вуглецю	2,00	2,00	2,00	2,00	0	0	0,00
Двооксид азоту	0,04	0,06	0,04	0,02	0,02	-0,02	-0,02
Оксид азоту	0,02	0,03	0,02	0,02	0,01	-0,01	0,00
Сірководень	0,00	0,00	0,00	0,00	0	0	0,00
Фенол	0,00	0,00	0,00	0,00	0	0	0,00
Аміак	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01	-0,01	0,00
Формальдегід	0,01	0,01	0,02	0,01	0	0,01	0,00
Всього	2,50	2,94	2,41	2,48	0,44	-0,52	0,07

Аналізуючи всі показники, які впливали на атмосферу у Кривому Розі (Табл. 3), можна зробити висновок, що у 2018 році середньорічний вміст забруднювальних речовин у Кривому Розі становив 2,50 мг/м³, у 2019 році – 2,94 мг/м³, у 2020 році – 2,41 мг/м³, а у 2021 році – 2,48 мг/м³.

Середньорічний вміст забруднювальної речовини у 2019 році збільшився на 0,44 мг/м³. У 2020 році можна спостерігати зменшення забруднювальних речовин на 0,52 мг/м³, а у 2021 році середньорічний вміст забруднювальної речовини знову збільшився на 0,07 мг/м³.

Результати аналізу даних Табл. 3 також демонструють, що в 2020 році порівняно з іншими роками найменше значення показника викидів забруднювальних речовин.

На Рис 5 представлений аналіз структури викидів забруднюючих речовин у Кривому Розі в 2021 році.

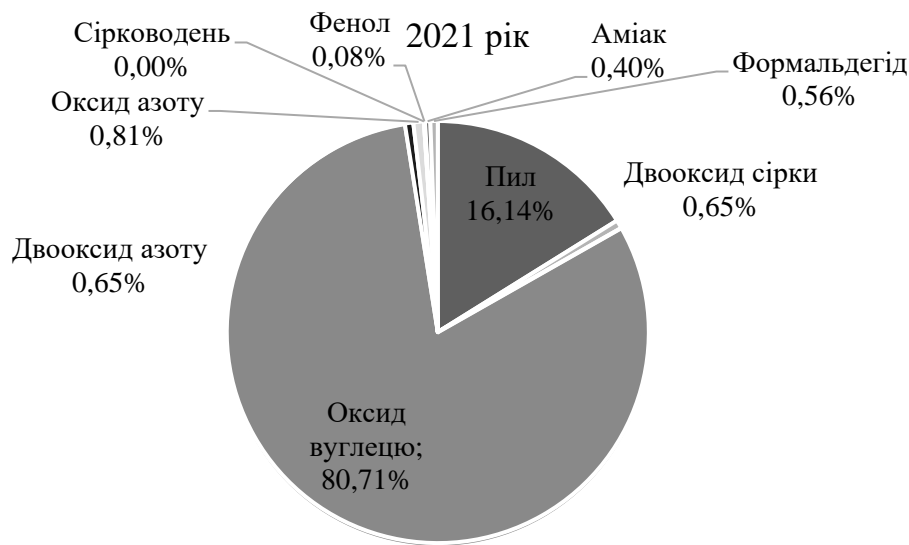

Рис. 5. Аналіз структури викидів забруднюючих речовин у м. Кривий Ріг у 2021 році

Аналізуючи дані Рис. 5, можна зробити висновок, що як й у попередніх роках, найбільшим показником викиду залишився оксид вуглецю, він становить 2,00 мг/м³. У 2021 році щодо викидів пилу можемо прослідкувати тенденцію збільшення: у 2021 році він становить 0,40 мг/м³, що на 0,10 мг/м³ більше, порівняно з 2020 роком. Викиди двооксиду азоту становлять 0,04 мг/м³, що на 0,02 мг/м³ менше, порівняно з 2019 роком та залишаються незмінним порівняно з 2018 роком. Викиди оксиду азоту, двооксиду сірки та

двооксиду азоту становлять 0,02 мг/м³. Викиди формальдегіду та аміаку становлять 0,01 мг/м³. Найменшими за показниками викидів є фенол та сірководень – 0,00 мг/м³. Згідно з вищеперерахованими даними, можемо зробити висновок, що у 2021 році ситуація щодо викидів забруднюючих речовин була стабільною. Різких негативних змін не відбувалось [3; 5].

Висновки. У цілому, екологізація промисловості Кривого Рогу є важливим завданням, яке потребує комплексного та системного підходу. Необхідно залучати всіх зацікавлених сторін, включаючи місцеві органи влади, бізнес, громадські організації та населення, для досягнення успішних результатів у здійсненні екологічних заходів та забезпеченні сталого розвитку міста.

Екологізація промисловості потребує залучення інвестицій на придбання чи розробку сучасного обладнання, яке дозволить очищувати повітря, зменшувати кількість шкідливих речовин в атмосфері в результаті викидів промисловими підприємствами.

Література:

1. Білецький В.С, Бойко В.С, Довгий С.О. Мала гірнича енциклопедія. 3–те вид. Донецьк : Донбас, 2013. 1936 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Biletskyi_Volodymyr/Mala_hirnycha_entsyklopediia_Tom_1.pdf?PHPSESSID=vntc59q6uk8ohvb1megkvk4th1

2. Атмосферне повітря. Велика українська енциклопедія. Київ, 2015. URL: https://vue.gov.ua/Атмосферне_повітря (дата звернення: 20.04.2023).

3. Розпорядження голови облдержадміністрації Дніпропетровської області Валентина Резніченко 15 червня 2022 рік. URL: <https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/Pro%20oblast/Ekoloheia/Rehionalna%20dopovid%20ta%20Ekolohichnyi%20pasport/2021.pdf>.

4. Розпорядження голови облдержадміністрації Дніпропетровської області Валентина Резніченко 25 червня 2021 рік. URL: <https://adm.dp.gov.ua/storage/app/uploads/public/60e/d38/c15/60ed38c15a69f512978009.pdf>.

5. Ishchenko, M., Iarova, A., Adamovska, V., Astafieva, K., Holoborodko, T., Lapshyna, D., & Holovchenko, Y. (2021). Waste management in Ukraine: organizational aspects. In E3S Web of Conferences (Vol. 280, p. 11004). EDP Sciences. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128011004>.

References:

1. Bilec'kij, V.S, Bojko, V.S, Dovgij, S.O.(2013). *Mala girnicha enciklopedija [Small mining encyclopedia]*. Donec'k: Donbas Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Biletskyi_Volodymyr/Mala_hirnycha_entsyklopediia_Tom_1.pdf?PHPSESSID=vntc59q6uk8ohvb1megkvk4th1 [in Ukrainian].

2. Atmosferne povitlja [Atmospheric air]. *vue.gov.ua* Retrieved from https://vue.gov.ua/Atmosferne_povitlja [in Ukrainian].

3. Rozporjadzhennja golovi oblderzhadministracii Dnipropetrovs'koï oblasti Valentina Reznichenko 15 chervnja 2022 rik [Order of the Head of the Regional State Administration of the Dnipropetrovsk Region]. *adm.dp.gov.ua* Retrieved from <https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/Pro%20oblast/Ekoloheia/Rehionalna%20dopovid%20ta%20Ekolohichnyi%20pasport/2021.pdf> [in Ukrainian].

4. Rozporjadzhennja golovi oblderzhadministracii Dnipropetrovs'koï oblasti [Order of the Head of the Regional State Administration of the Dnipropetrovsk Region]. *adm.dp.gov.ua* Retrieved from <https://adm.dp.gov.ua/storage/app/uploads/public/60e/d38/c15/60ed38c15a69f512978009.pdf> [in Ukrainian].

5. Ishchenko, M., Iarova, A., Adamovska, V., Astafieva, K., Holoborodko, T., Lapshyna, D., & Holovchenko, Y. (2021). Waste management in Ukraine: organizational aspects. In E3S Web of Conferences, 280, 11004. *EDP Sciences*. Retrieved from <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128011004> [in English].

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-143-152](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-143-152)

Антонова Олена Ростиславівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін, Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, 25005, вул. Степана Чобану, 1, <https://orcid.org/0000-0002-6575-7915>.

**ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО У СПРАВАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ
МЕХАНІЗМУ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З
ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА ПЕРІОД 2014 – 2018 рр. В УМОВАХ
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Анотація. У статті досліджено проблемні питання діяльності інституту уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини, як ключового елементу механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини за період 2014 – 2018 рр. в умовах збройної агресії Російської федерації проти України. Найгострішими загальнодержавними проблемами, що певною мірою впливають на діяльність Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, є: антитерористична операція на сході України, а фактично гібридна війна з Російською Федерацією; криза жителів окупованих територій та полонених. Розглянуто діяльність Уповноваженого у справах Європейського суду в аспекті: аналізу міждержавних справ «Україна проти Російської Федерації»; індивідуальних заяв про порушення прав людини на окупованих територіях, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та питання виплати грошових компенсацій з державного бюджету в час економічної кризи, як ключового елементу в національному механізмі виконання рішень Європейського суду з прав людини. Забезпечення ефективної діяльності національного механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини є необхідною умовою європейської інтеграції України. Проаналізовано кількості поданих Україною проти Російської Федерації міждержавних заяв та індивідуальних заяв жертв воєнних дій. Зважаючи на кількості міждержавних та індивідуальних заяв жертв воєнних дій, можна констатувати, що діяльність інституту Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини недостатньо активно протистоїть агресивним діям Російської Федерації щодо України та її громадян. Економічний аспект проблематики полягає у виконанні рішень

Європейського суду з прав людини, а саме: виплаті справедливої сатисфакції; виплаті за рішенням національних судів; виплаті за умовами дружнього врегулювання; пені за несвоєчасну виплату грошових коштів та послуги банку. З'ясовано, що в аспекті економічної кризи, зумовленої збройною агресією Російської Федерації проти України, спостерігається невиконання рішень Європейського суду з прав людини, або виконання з порушенням установлених термінів із виплатою пені. Запропоновано утворення захищеної статті в державному бюджеті України для виплати справедливої компенсації за рішеннями Європейського суду з прав людини, з виплатою коштів лише за наявності розпорядження Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини сприятиме підвищенню ефективності діяльності механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Рада Європи, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини, Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини, права людини та основоположні свободи, Європейська інтеграція, справедлива компенсація.

Antonova Olena Rostyslavivna Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Law and Social and Humanitarian Disciplines, Aviation Academy of the National Aviation University, Stepana Chobanu St., 1, Kropyvnytskyi, 25005, <https://orcid.org/0000-0002-6575-7915>.

PROBLEM ISSUES OF THE AUTHORIZED ACTIVITY AS AN ELEMENT OF THE MECHANISM FOR ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The article examines the problematic issues of the activity of the European Court of Human Rights Commissioner regarding the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights, a key element of the mechanism of the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights for the period 2014-2018 in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine . The most acute national problems that to some extent affect the activities of the European Court of Human Rights Commissioner are: the anti-terrorist operation in the east of Ukraine, which is actually a hybrid war with the Russian Federation; crisis of residents of the occupied territories and prisoners. The activity of the European Court Commissioner was considered in terms of: analysis of interstate cases "Ukraine v. Russian Federation"; individual statements about violations of human rights in the occupied territories, guaranteed

by the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the issue of payment of monetary compensation from the state budget during the economic crisis, as a key element in the national mechanism for the implementation of decisions of the European Court of Human Rights. Ensuring the effective operation of the national mechanism for the execution of decisions of the European Court of Human Rights is a necessary condition for the European integration of Ukraine. The number of interstate applications and individual applications of victims of hostilities filed by Ukraine against the Russian Federation was analyzed. Taking into account the number of interstate and individual statements of victims of hostilities, it can be stated that the activity of the European Court of Human Rights Commissioner is not sufficiently actively opposing the aggressive actions of the Russian Federation against Ukraine and its citizens. The economic aspect of the issue consists in the implementation of decisions of the European Court of Human Rights, namely: payment of just satisfaction; payments by decision of national courts; payments under terms of friendly settlement; penalty for late payment of funds and bank services. It has been found that in the aspect of the economic crisis caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, there is non-implementation of the decisions of the European Court of Human Rights, or implementation in violation of the established terms with the payment of fines. It is proposed to create a protected article in the state budget of Ukraine for the payment of fair compensation based on the decisions of the European Court of Human Rights, with the payment of funds only in the presence of the order of the Commissioner for the Affairs of the European Court of Human Rights, which would contribute to increasing the effectiveness of the mechanism for implementing the decisions of the European Court of Human Rights.

Keywords: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Council of Europe, European Court of Human Rights, decisions of the European Court of Human Rights, enforcement mechanism of decisions of the European Court of Human Rights, authorized in cases of the European Court of Human Rights, Human Rights and Fundamental Freedoms, European integration, fair compensation.

Постановка проблеми. Основою організації діяльності Європейського суду з прав людини є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Забезпечення належної реалізації державного управління з дотриманням положень Конвенції та ефективне функціонування механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні є засадничою умовою розвитку демократичних країн, членів Ради Європи. В процесі формування практики Європейського суду з прав людини, викладеної в рішеннях Європейського суду з прав людини трансформуються національні органи у справах Європейського суду з прав людини.

Необхідність наукового дослідження національних органів у справах Європейського суду з прав людини в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України обумовлена історично-правовими передумовами їх виникнення, практичною діяльністю Уповноваженого, а також потребою забезпечення належного захисту основних прав людини, гарантованих Конвенцією, та ефективного виконання рішень Європейського суду з прав людини Україною. Найгострішими загальнодержавними проблемами, що певною мірою впливають на діяльність Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, є: збройна агресія Російської Федерації, що розпочалась у 2014 році; криза жителів окупованих територій та полонених. Аналіз діяльності інституту Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, як елемента механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини в період збройної агресії Російської Федерації проти України, з урахуванням тенденцій реформування Європейського суду з прав людини та преюдиційних рішень Європейського суду з прав людини позитивно вплине на забезпечення належного захисту основних прав людини та основоположних свобод згідно з положеннями Конвенції та забезпечить ефективну роботу національного механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конвенцію як фундамент міжнародного та національного правозахисту в Європі вивчали багато науковців та практиків: Х. Бехруз, М. Буроменський, В. Буткевич, М. Дамірлі, В. Тацій, Т. Хаммарберг та ін. Практику діяльності та реформаційні процеси ЄСПЛ досліджували: К. Андрущенко, М. Верланов, Д. Гудима, Т. Дудаш, Н. Карпачова, М. Матяшова, П. Рабінович, С. Рабінович, М. Савчин, Н. Сергієнко, В. Туманов, С. Шевчук, Б. Мукан, та ін.

Однак діяльність національних органів у справах Європейського суду з прав людини, їхні взаємозв'язки та взаємодія з різними суб'єктами правовідносин за період 2014 – 2018рр. в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України залишилися малодослідженими як із точки зору юридичних наук, так із погляду науки державного управління .

Мета статті – проаналізувати діяльність національного інституту України у справах Європейського суду з прав людини, як елемента механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини за період 2014 – 2018 рр. в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, обґрунтувати шляхи його реформування та визначити напрями подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для визначення напрямів реформування інституту Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини варто взяти до уваги тогочасну найактуальнішу проблематику, що вирішується

науковцями державного управління, це: розвиток системи публічного управління; децентралізації влади; визначення та розробка державної політики щодо окупованих територій; надання адміністративних послуг у системі публічного управління.

Інститут Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини є одним із ключових елементів функціонування механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини. Ухвалення Конвенції 04 листопада 1950 року та заснування Європейського суду з прав людини 1959 року сформували основу у становленні державного інституту представництва у співпраці договірної сторони із Європейським судом з прав людини. Розвиток демократичного суспільства та процес реформування Європейського суду з прав людини створює необхідні умови для реформування інституту Уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини. Ключову роль у формуванні дієвого, демократичного органу публічного управління у сфері діяльності Європейського суду з прав людини виконують договірні сторони Конвенції в контексті взятих на себе зобов'язань із забезпечення прав та основних свобод людини.

Найгострішими загальнодержавними проблемами, що певною мірою впливають на діяльність Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, є: війна з Російською Федерацією; криза жителів окупованих територій та полонених.

Лінос-Олександр Сициліанос, суддя Європейського суду з прав людини, Асоційований член Міжнародного інституту міжнародних зв'язків у лекції «Європейський суд з прав людини у час кризи в Європі» виокремлює чотири аспекти проблем – економічна криза, криза біженців, зростання тероризму та збройних конфліктів – та зауважив, що “...інституційна структура створена для захисту нашої «спільної спадщини ідеалів та політичних традицій» досить сильна, щоб піднятися на виклик. Якщо буде погоджено, що європейська Конвенція про захист права людини та основоположних свобод є однією з найцінніших скарбів, створених європейськими цивілізаціями і що Європейський суд з прав людини – це найкращий орган, який може забезпечити виконання зобов'язань, взятих за цим інструментом, то виникає питання про те, яку роль слід відігравати?” [1].

Нині на міжнародному рівні різнобічно обговорюються означені аспекти проблематики: антитерористична операція на сході України, криза полонених та жителів окупованих територій; економічна криза. У час наявної кризи громадськість вимагає від державних органів, зокрема інституту Уповноваженого, посиленних дій.

У контексті порушеної проблематики, на нашу думку, доцільно розглянути діяльність Уповноваженого у справах Європейського суду в

аспекти: аналізу міждержавних справ «Україна проти Російської Федерації»; індивідуальних заяв про порушення прав людини на окупованих територіях, гарантованих Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та питання виплати грошових компенсацій з державного бюджету в час економічної кризи, як ключового елемента в національному механізмі виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Забезпечення ефективної діяльності національного механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини є необхідною умовою європейської інтеграції України.

У щорічному звіті Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини за 2016 р. зазначено, що у провадженні Європейського суду з прав людини перебувають п'ять міждержавних справ, поданих Україною проти Російської Федерації: «Україна проти Росії» за заявою № 20958/14; «Україна проти Росії (II)» за заявою № 43800/14; «Україна проти Росії (IV)» за заявою № 42410/15; «Україна проти Росії (V)» за заявою № 8019/16; «Україна проти Росії (VI)» за заявою № 70856/16.

Станом на 01 січня 2018 р. Європейським судом з прав людини оприлюднена статистика щодо міждержавних заяв (таб.1).

Таблиця 1

Міждержавні заяви*

**Джерело: [2].*

Справи	Заявки №	Дата подання	Рішення про допустимість	Додаткова інформація
Україна проти Росії	20958/14	13.03.2014		за анексію Криму і дії на сході України
Україна проти Росії (II)	43800/14	13.06.2014		за викрадення у східній Україні і тимчасове вивезення в Росію трьох груп дітей
Україна проти Росії (III)	49537/14	09.07.2014	01.09.2015 (виключено зі списку)	в інтересах гр..Х.Джемілева, що належить до етнічної групи кримськотатарського народу
Україна проти Росії (IV)	42410/15	26.08.2015		стосується подій у Криму та Східній Україні, охоплює період з вересня 2014 року
Україна проти Росії (V)	8019/16	13.03.2016		
Україна проти Росії (VI)	70856/16	27.08.2016		

У щорічному звіті про результати діяльності Уповноваженого у 2016 р. наголошено, що продовжується активна робота, спрямована не лише на підтримку та супроводження вже поданих міждержавних заяв, а й щодо збору та вивчення відповідної інформації на предмет формування скарг проти Російської Федерації, що в перспективі будуть надіслані до Європейського суду з прав людини у вигляді нових міждержавних заяв або доповнень до існуючих. Такі матеріали на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 20.08.2015 р. № 33975/1/1-15 надсилаються державними органами до Уповноваженого на постійній основі з серпня 2015 р. [3].

Слід зазначити, що за даними Європейського суду з прав людини упродовж 2017 р. Уповноваженим не подано жодної нової міждержавної заяви проти Російської Федерації.

На розгляд Європейського суду з прав людини надійшло понад 1400 індивідуальних заяв, пов'язаних із подіями в Криму чи військовими діями у Східній Україні, поданих як проти України, так і проти Російської Федерації, долучені до міждержавних справ. З цих заявок більше 200 були подані воїнами та/або їхніми родичами після викрадення та подальшого полону; понад 800 було подано цивільними особами, які в основному скаржаться на те, що їхнє майно було пошкоджено під час військових дій; і в більш ніж 100 справах заявники скаржаться, що вони були травмовані чи катовані, або що їхні родичі були вбиті чи зникли в результаті дій членів сепаратистського руху або в ході військових дій. Одна окрема справа «Савченко проти Росії» (№ 50171/14) про незаконне затримання [4].

Зважаючи на кількості міждержавних та індивідуальних заяв жертв воєнних дій, можна констатувати, що діяльність інституту Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини недостатньо активно протистоїть агресивним діям Російської Федерації щодо України та її громадян.

Складовим елементом заходів індивідуального характеру є виплата справедливої компенсації. Метою призначення сатисфакції є компенсація заявнику негативних наслідків порушення його прав (відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди та витрат), а не покарання Договірної сторони, що несе відповідальність за таке порушення [5].

Відповідальним за координацію виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні визначено Міністерство юстиції України. Представництво України в Європейському суді з прав людини в разі розгляду питань дотримання нею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та звітування про хід виконання рішень Європейського суду з прав людини в справах проти України здійснюється в установленому порядку Урядовим уповноваженим в справах Європейського суду з прав людини, якого призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України за поданням Міністра юстиції України.

Економічний аспект проблематики полягає у виконанні рішень Європейського суду з прав людини, а саме: виплаті справедливої сатисфакції;

виплаті за рішенням національних судів; виплаті за умовами дружнього врегулювання; пеня за несвоєчасну виплату грошових коштів та послуги банку.

Суми виплачених грошових коштів отримані зі щорічних звітів Уповноваженого за період його діяльності 2006 – 2016 рр. та наведені в таб. 2. Загальні суми виплачених коштів в порівнянні з видатковою частиною з Державного бюджету України на 2018 р. найбільш забезпеченої Вінницької обласної державної адміністрації 513 214 700 грн. [6] є значними та свідчить про вплив на загальний стан економічної ситуації в Україні.

Таблиця 2

**Виплачені кошти за рішенням Європейського суду
з прав людини у 2006–2016 роках*.**

**Джерело: [3].*

Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальна сума:	8 442 037,02 грн.	3 258 207,44 грн	20 434 375,45 грн	7 948 058,82 грн.	29 174 853,54 грн	250 217 34,79 грн.	239 002 553,75 грн.	84 980 000, 2 грн.	169 817,7 грн	639 981 892,09 грн.	612 294 315, 54 грн.
Сума справ. сатисфакц.	2 875 900,15 грн.	2 804 204,47 грн.	5 533 351,02 грн.	2 818 169,26 грн	895 292 22,05 грн.						
Випл. за ріш. нац. судів	5 562 589,47 грн.	452 9 74,04 грн.	14 863 208,78 грн.	4 987 701,76 грн	3 263 595,48 грн.						
Дружнє врегулювання			33 951,87 грн.	67 978, 78 грн.	16 916 998,06 грн.						
Пеня за несвоєч сплта ін	3547,4 грн.	1028,93 грн.	3863,86 грн.	74 209,02 грн.	41 337,95 грн.						

Відповідно до статті 3 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виконання Рішень здійснюється коштом Державного бюджету України, при цьому заявнику компенсується лише шкода, викликана констатованим порушенням Конвенції.

Науковці вважають, що Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» має недоліки щодо забезпечення виплати відшкодування. Він не передбачає зобов'язань держави-учасника Конвенції стосовно визначення сум у держбюджеті, необхідних для виконання рішень Європейського суду з прав людини. Н.В. Шелевер Н.В. наголошує на доцільності створення Фонду гарантування виплати відшкодувань за рішенням ЄСПЛ, який за рахунок коштів Державного бюджету України забезпечував би стовідсоткове погашення боргів держави за відповідними виконавчими документами [7].

Висновки. В аспекті економічної кризи спостерігається невиконання рішень Європейського суду з прав людини, або виконання з порушенням установлених термінів із виплатою пені.

Створення захищеної статті в державному бюджеті України для виплати справедливої компенсації за рішеннями Європейського суду з прав людини, з виплатою коштів лише за наявності розпорядження Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини сприяло б підвищенню ефективності діяльності механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Незважаючи на значну кількість досліджень у науці державного управління різнобічних питань проблематики, окресленої в статті, проблеми у діяльності Уповноваженого, як елементу механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини, потребують подальшого наукового розроблення та реформування управлінської діяльності інституту Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у час гібридної війни для забезпечення ефективного виконання рішень Європейського суду з прав людини та запобігання порушень Конвенції про захист права людини та основоположних свобод: права на життя, катування; утримання затриманих, звільнення затриманих, обмін полоненими; захист власності, виплата пенсій, надання пільг та інше.

Потребується подальше наукове напрацювання загальноприйнятого плану дій та заходів Уповноваженого який є ключовим елементом у національному механізмі виконання рішень Європейського суду з прав людини щодо подолання проблеми невиконання рішень Європейського суду з прав людини та зменшення кількості справ Європейському суді з прав людини проти України.

Література:

1. THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AT A TIME OF CRISIS IN EUROPE SEDI/ESIL Lecture, European Court of Human Rights, 16 October 2015. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Speech_Judge_Sicilianos_Lecture_ESIL_20151016_ENG.pdf
2. Inter-States applications 01.01.2018. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/InterStates_applications_ENG.pdf
3. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ у 2016 році. URL: <http://old.minjust.gov.ua/9329>
4. European Court of Human Rights communicates to Russia new inter-State case concerning events in Crimea and Eastern Ukraine. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-5187816-6420666"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{)
5. Ведькал В. А. Механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, № 1. 2020, С.137-141. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2020/33.pdf .
6. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/paran189#n189>
7. Шелевер Н.В. Проблемні питання виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України. *Альманах міжнародного права*. Вип. 7, 2015, С. 107-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_7_13 .

References:

1. THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AT A TIME OF CRISIS IN EUROPE SEDI/ESIL Lecture, European Court of Human Rights, 16 October 2015. Retrieved from: http://www.echr.coe.int/Documents/Speech_Judge_Sicilianos_Lecture_ESIL_20151016_ENG.pdf [in English].
2. Inter-States applications 01.01.2018. Retrieved from: http://www.echr.coe.int/Documents/InterStates_applications_ENG.pdf. [in English].
3. Shchorichnyy zvit pro rezul'taty diyal'nosti Uryadovoho upovnovazhenoho u spravakh YESPL u 2016 rotsi [Annual report on the results of the activities of the Government Commissioner for ECHR affairs in 2016]. Retrieved from: <http://old.minjust.gov.ua/9329> [in Ukrainian].
4. European Court of Human Rights communicates to Russia new inter-State case concerning events in Crimea and Eastern Ukraine. Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-5187816-6420666"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{) [in English].
5. Ved'kal V. A. (2020). Mekhanizm vykonannya rishen' YESPL v Ukrayini. [Mechanism of implementation of ECtHR decisions in Ukraine.]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi - Actual problems of domestic jurisprudence, 1, 137-141*. Retrieved from: http://apnl.dnu.in.ua/1_2020/33.pdf [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrayiny "Pro Derzhavnyy byudzheth Ukrayiny na 2018 rik" [Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2018"]. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/paran189#n189> [in Ukrainian].
7. Shelever N.V. (2015). Problemni pytannya vykonannya rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny na terytoriyi Ukrayiny. [Problematic issues of implementation of decisions of the European Court of Human Rights on the territory of Ukraine.]. *Al'manakh mizhnarodnoho prava - Almanac of International Law, 7, 107-114*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_7_13 [in Ukrainian].

УДК 351.713

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-153-163](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-153-163)

Белай Сергій Вікторович доктор наук з державного управління, професор, заступник начальника навчально-методичного центру – начальник відділу методичного забезпечення навчального процесу, Національна академія Національної гвардії України, майдан захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (093) 793-32-63, <https://orcid.org/0000-0002-0841-9522>

Писаревський Сергій Васильович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри технічного та тилового забезпечення факультету логістики, Національна академія Національної гвардії України, майдан захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (096) 753-08-80, <https://orcid.org/0000-0002-2537-0767>

Осипенко Станіслав Миколайович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри оперативного та логістичного забезпечення оперативного факультету, Національна академія Національної гвардії України, майдан захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (067) 708-66-39 <https://orcid.org/0000-0003-0548-6428>

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СКЛАДОВИХ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Анотація. Актуалізована тематика дослідження. Пояснено, що в вітчизняній науковій літературі існують дослідження, які тою чи іншою мірою стосуються проблем управління правоохоронних органів в економічній сфері. Водночас дослідження особливостей логістичного забезпечення складових сектора безпеки та оборони України щодо забезпечення економічної безпеки, особливості її функціонування в умовах економічної кризи, проводилось недостатньо. Наявність протиріч в забезпеченні діяльності вищезазначених органів вказують на актуальність обраної теми.

Обґрунтовано, що неефективна економічна політика держави сприяє посиленню «тінізації» виробництва, а також створює корупційні ризики у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони. Через контрольований готівковий обіг, стихійну торгівлю, несплату податків до тіньового сектора економіки залучається все більша кількість громадян. Аналіз стану боротьби з корупцією показує, що криміналізація влади йде в

тісній взаємодії з процесом поширення і розвитку організованої злочинної діяльності в економічній сфері взагалі, а в сфері логістичного забезпечення складових сил безпеки і оборони зокрема.

Доведено, що небезпеки та загрози в економічній сфері та кількість допущених помилок і прорахунків досягла грані, перевищення якої може бути катастрофічним і вимагає ефективних та узгоджених заходів державної влади. Отже, вкрай необхідно створити ефективну та раціональну систему забезпечення економічної безпеки в сфері логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони, як комплекс скоординованих та збалансованих за ресурсами заходів, адекватних як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам. Основна увага повинна приділятися подоланню економічної злочинності у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Зазначені напрями подальших наукових досліджень, які будуть спрямовані на розвиток механізмів запобігання загроз економічній безпеці в сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, державне управління, сектор безпеки і оборони, логістичне забезпечення

Bielai Serhii Viktorovych Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Deputy Head of the Educational and Methodological Center – Head of the Department of Methodological Support of the Educational Process, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahysnykiv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (093) 793-32-63, <https://orcid.org/0000-0002-0841-9522>

Pisarevskiy Serhiy Vasyliovych PhD in public administration, senior lecturer of the department of technical and rear support of the faculty of logistics, National Academy of the National Guard of Ukraine, Zahysnykiv Ukrainy Maidan, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (096) 753-08-80, <https://orcid.org/0000-0002-2537-0767>

Osypenko Stanislav Mykolayovych PhD of economic sciences, associate professor, associate professor of the Department of Operational and Logistic Support of the Operational Faculty, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahysnykiv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (067) 708-66-39, <https://orcid.org/0000-0003-0548-6428>

STUDY OF THREATS TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN THE SPHERE OF LOGISTICS SUPPLY OF COMPONENTS SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE

Abstract. Updated research topic. It is explained that in the domestic

scientific literature there are studies that to one degree or another relate to the problems of the management of law enforcement agencies in the economic sphere. At the same time, the study of the peculiarities of the logistics support of the components of the security and defense sector of Ukraine regarding the provision of economic security, the peculiarities of its functioning in the conditions of the economic crisis, was insufficiently conducted. The presence of contradictions in ensuring the activities of the above-mentioned bodies indicate the relevance of the chosen topic.

It is substantiated that the inefficient economic policy of the state contributes to the strengthening of the «shading» of production, and also creates corruption risks in the field of logistical support of the components of the security and defense sectors. An increasing number of citizens are involved in the shadow sector of the economy due to controlled cash circulation, spontaneous trade, non-payment of taxes. Analysis of the state of the fight against corruption shows that the criminalization of the authorities is in close interaction with the process of the spread and development of organized criminal activity in the economic sphere in general, and in the sphere of logistical support of the security and defense forces in particular.

It has been proven that the dangers and threats in the economic sphere and the number of mistakes and miscalculations have reached a point, the excess of which can be catastrophic and requires effective and coordinated measures by the state authorities. Therefore, it is extremely necessary to create an effective and rational system of ensuring economic security in the field of logistical support of the components of the security and defense sector, as a complex of coordinated and resource-balanced measures, adequate to both internal and external threats. The main attention should be paid to overcoming economic crime in the field of logistical support of the components of the security and defense sector.

The directions of further scientific research, which will be aimed at the development of mechanisms for preventing threats to economic security in the field of logistical support of the components of the security and defense sector, are specified.

Keywords: economic security, national security, public administration, security and defense sector, logistic support

Постановка проблеми. На сьогоднішній час економіка України знаходиться у кризовому стані. Причиною цього становища є як неефективна державна політика з перебудови економіки пострадянського характеру так і вплив світових фінансових криз. Криза фінансів, хронічне невиконання бюджетів коштів, загрозливі та катастрофічні обсяги зовнішніх боргів держави вимагають кардинальних змін у економічній політиці. Крім того широкомасштабне вторгнення росії у 2022 року на територію України

принесло й нові виклики економічній безпеці.

У наукових розробках сьогодення існують проекти, концепції програм державної та інформаційної інфраструктури, а також визначаються ті чи інші сторони, що розкривають систему умов, критеріїв і показників організаційних форм і механізмів захисту національної економіки від різних загроз, але загальні вади майже усіх підходів – це відсутність аналізу економічної безпеки стосовно функціонування складових сектора безпеки і оборони України. Вони фіксують і зображають те загальне, що поєднує різні суб'єкти економіки і є предметом економічної безпеки. Саме через цю категорію національних інтересів об'єднуються проблемні питання економічного потенціалу держави: генофонд нації, соціально-культурне процвітання, тверді економічні та політичні позиції в світовій економіці.

Особливе місце становлять загрози економічній безпеці держави в сфері логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони. Логістичним забезпеченням є комплекс взаємопов'язаних заходів, який забезпечує діяльність сил безпеки та оборони у мирний та воєнний час та повинне узгоджуватися з законодавчими актами з питань національної безпеки та оборони України і зі стандартами логістичного забезпечення сил безпеки ЄС та НАТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі існують дослідження, які тою чи іншою мірою стосуються проблем управління правоохоронних органів в економічній сфері. Одним з перших до проблеми економічної злочинності звернувся А.М. Яковлев. Проблемам економічної безпеки та діяльності правоохоронних органів у своїх дослідженнях приділяли уваги вчені, зокрема В.В. Коваленко, О.Є. Дементьєва. На сьогоднішній час дослідження проблем природи координації і змісту її управлінського впливу у правоохоронній системі проведені О.Б. Андрєєвою, О.М. Бандуркою, В.М. Плішкіним та ін. Дослідження в теорії прокурорського нагляду займалися такі вчені, як О.Я. Мищикова, І.Є. Марочкін, П.М. Каркач, О.Б. Черв'якова, М.К. Якимчук та інші вчені. Найбільш ґрунтовно основні напрями протидії економічній злочинності зазначив Користін О.Є.

Водночас дослідження особливостей логістичного забезпечення складових сектора безпеки та оборони України щодо забезпечення економічної безпеки, особливості її функціонування в умовах економічної кризи, проводилось недостатньо. Наявність протиріч в забезпеченні діяльності вищезазначених органів вказують на актуальність обраної теми.

Мета статті полягає у аналізі загроз економічній безпеці держави в сфері логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони й надання рекомендацій вдосконалення у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблем економічної

безпеки дає можливість зробити висновок, що під економічною безпекою, розуміється надійна захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх загроз, і в першу чергу – від економічних збитків. За загальноприйнятим визначенням економічна безпека – це система забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози. Стан економічної безпеки оцінюється системою показників, що визначають сприятливі умови роботи економічної системи. Відповідно до конкретних сфер і секторів економіки, видів загроз, можна виділити напрями забезпечення економічної безпеки: виробнично-технічний, фінансовий, надійності “економічних” кордонів, керованості економіки та її детінізації тощо. Згідно з теорією управління до складу засобів захисту економічної безпеки повинні входити конкретні заходи, розроблені і здійснювані: державою, органами та інститутами влади держави; суб’єктами господарювання; громадськістю [1].

Вчасність, достатня повнота виявлення і плідний аналіз причин та умов в комплексі, які продукують небезпеку, ефективність обраних засобів захисту, раціональність та обов’язковість здійснення організаційно-управлінських рішень з реалізації цих заходів вироблюють єдиний компенсаційно-протидіючий механізм, який формує стан захищеності – безпеки. Але для конкретизації заходів варто чітко сформулювати складові безпеки. Передусім економічна безпека передбачає певну захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє їй забезпечити придатні умови життя і розвитку особистості, соціально-економічну та воєнно-політичну стабільність держави.

Логістичне забезпечення складових сектору безпеки і оборони включає: планування логістичного забезпечення, визначення потреб у матеріально-технічних засобах, проектування, розроблення (модернізацію та модифікацію) озброєння, військової техніки та матеріально-технічних засобів, їх закупівлю, постачання, зберігання, ремонт, технічне обслуговування, контроль експлуатації (використання), реалізації, списання та утилізації надлишкового озброєння, спеціальної техніки та матеріально-технічних засобів, планування та здійснення військових перевезень усіма видами транспорту, розквартирування сил, закупівлю робіт та послуг, лазне-пральне та торговельно-побутове обслуговування, організацію харчування, закупівлю або будівництво, технічне обслуговування, експлуатацію об’єктів військової інфраструктури [2].

Основними функціями логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони України є: постачання та обслуговування; технічне обслуговування та ремонт; перевезення та транспортування; інженерно-інфраструктурне забезпечення; здійснення закупівель та постачання товарів,

робіт і послуг для забезпечення потреб сил безпеки; делегування повноважень; аудит та інспекція; підготовка та навчання; стандартизація у сфері логістичного забезпечення; управління інформацією логістичного забезпечення (інформаційної логістики) [3].

Таким чином, виходячи з аналізу складу засобів захисту економічної безпеки держави взагалі, а логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони зокрема, доречним надалі є розгляд загроз економічній безпеці в сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Аналіз негативних процесів економічної сфери дозволяє віднести до складу загроз економічній безпеці: зріст сектору «тіньової» економіки, збільшення її криміналізації; збільшення рівня корупції та організованої злочинності, її проникнення до головних галузей економіки, неефективність управління державною економікою та податковою системою; розповсюдження масового ухилення від сплати податків; неефективне законодавство та судова система; відсутність координації дій правоохоронних органів щодо боротьби з економічною злочинністю; відсутність ефективної системи економічної безпеки.

Аналізом державної діяльності в сфері економічної безпеки виявлено, що основними напрямками повинні стати: аналіз чинників, які містять загрози існування та розвитку соціально-економічної системи; створення умов, щодо у неможливості злочинним організаціям вільно фінансувати подальшу незаконну діяльність; дослідження умов та причин спричинення збитків у всій фінансовій системі; недопущення концентрації фінансової влади в злочинних організаціях, що може негативним чином вплинути на національну безпеку держави.

Розміри «відмивання грошей» з кожним роком зростають. Так, за оцінками Міністерства фінансів Швейцарії, в світі відмивається близько 50 млрд. дол. США, здобутих злочинним шляхом [4]. Дослідженням було виявлено, що серед країн пострадянського простору в Україні не спостерігається помітних темпів росту обсягів виробництва легкої та важкої промисловості. Велика частка проміжного споживання у валовому внутрішньому продукті свідчить про неефективну структуру виробництва, зростання цін на паливно-енергетичні ресурси та матеріали. Так, на виробництво валового внутрішнього продукту вартістю 1 дол. США в Україні витрачається майже у 10 разів більше паливо-мастильних матеріалів, ніж у промислово розвинених країнах Європи [5].

Довгий час в Україні відбувається зменшення питомої ваги нагромадження основного капіталу і збільшення частки приросту оборотних коштів. Це говорить про зменшення інвестицій держави та скрутне становище

на виробництві. В результаті, відбувається вагомий спад випуску продукції у сферах наукоємного виробництва. Брак державної підтримки наукових, технологічно розвинених сфер продовжує сприяти завоюванню українського ринку іноземними конкурентами, які використовують останні наукові технології. Крім того, внаслідок нестабільності фінансового стану промисловості у цілому по Україні не вдається зупинити спад науково-технічної діяльності. Більша частина підприємств не виконує робіт, що цілеспрямовані на підвищення технічного рівня виробництва [6].

Небезпечним є ситуація, що понад 50% від загального імпорту становлять продукти паливо-промислового комплексу. До початку широкомасштабного вторгнення росії їх транспортування здійснювалось більшою частиною через російську територію. За таких минулих умов росія використовувала ситуацію, у власних корисливих інтересах: для ізоляції української економіки у штучному економічному просторі, де домінують російські інтереси, а також для політичного та економічного тиску. Тому дії влади на сучасному етапі направлені забезпечити реалізацію проєктів, щодо закупівлі та транспортування нафти та газу в обхід росії. Цей напрямок виявився особливо небезпечним у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Не менш важливою небезпекою є зростання «тіньової» економіки та збільшення її криміналізації. Підраховано, що тіньова економічна діяльність в Україні складає 50–70 відсотків загального внутрішнього валового продукту держави. Існування тіньового сектору в таких обсягах – одна з причин спаду виробництва, масового банкрутства підприємств та промисловості, що виражається в різким падінням рівня та якості життя населення та наявності економічної злочинності й корупції. Тіньова економіка породила в Україні сильну організовану злочинність й створює велику загрозу економічній безпеці. «Тіньова» економіка загрозово впливає не тільки на стан економічної безпеки, а й на її окремі складові (енергетичну, фінансову, зовнішньоекономічну тощо). Неєфективна економічна політика держави сприяє посиленню «тінізації» виробництва, а також створює корупційні ризики у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Велика кількість тіньових товарно-грошових операцій здійснюється в Україні з використанням валюти інших держав, доларів США та євро. Аналіз наслідків процесів тіньової економіки свідчить, що криміналізація господарської діяльності є результатом деформацій як в економічних відносинах, так і в свідомості громадян. Злочинність в економічній сфері, корупція і криміналізація суспільних відносин, спричиняють поширення загальної думки щодо безкарності та тінізації [7].

На підставі сказаного вище можна зробити висновок про причинно-наслідковий зв'язок, що укріплюється і відтворюється під впливом таких економічних чинників, як загострення кризових явищ соціально-економічного характеру, надмірно високих податків, зростання рівня безробіття, внутрішнього державного боргу та інше. Через контрольований готівковий обіг, стихійну торгівлю, несплату податків до тіньового сектора економіки залучається все більша кількість громадян. Знаходження основної маси населення за межами бідності породжує ситуацію, коли для значною кількості людей законна діяльність стає неможливою, що спричиняє працювати у тіньовій економіці й виникнення корупційних ризиків у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Нерідко запровадження недороблених нормативних актів у господарський механізм дає ефект прямо протилежний очікуваному. Відбувається тінзація правового, політичного мислення і загальної суспільної свідомості, поширюється корупція та інші порушення, що є загрозовим для економіки України. Аналіз стану боротьби з корупцією показує, що криміналізація влади йде в тісній взаємодії з процесом поширення і розвитку організованої злочинної діяльності в економічній сфері взагалі, а в сфері логістичного забезпечення складових сил безпеки і оборони зокрема.

Небезпеки та загрози в економічній сфері та кількість допущених помилок і прорахунків досягла грані, перевищення якої може бути катастрофічним і вимагає ефективних та узгоджених заходів державної влади. Отже, вкрай необхідно створити ефективну та раціональну систему забезпечення економічної безпеки в сфері логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони, як комплекс скоординованих та збалансованих за ресурсами заходів, адекватних як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам. Основна увага повинна приділятися подоланню економічної злочинності у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони, основними причинами виникнення якої є: економічні (криміналізація соціально-економічних стосунків у державі шляхом впровадження в цих сферах легалізованого злочинного капіталу, монополізація кримінальним капіталом внутрішнього ринку); політичні (розвиток взаємопов'язаних процесів щодо криміналізації політики та політизації економічної злочинності); соціальні (залучення до злочинної діяльності більшої кількості населення, укорінення у людей недовіри до влади щодо вирішення соціально-економічних проблем і забезпечення правопорядку).

Таким чином, виходячи з зазначеного вище, головними заходами державної політики щодо забезпечення економічної безпеки в сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони повинні бути:

– розроблення та удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення економічної безпеки в сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони на основі прийняття нових і внесення змін до застарілих законів та підзаконних актів;

– ліквідація умов, які сприяють залученню до протиправної діяльності в сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки та оборони значної кількості населення шляхом вирішення соціальних та економічних проблем у суспільстві;

– ліквідація організованої економічної злочинності в сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони та створення умов щодо неможливості її існування;

– удосконалення діяльності підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю у складових сектора безпеки та оборони;

– удосконалення взаємодії між складовими сектора безпеки і оборони та органами державної влади, місцевого самоврядування в питаннях протидії економічній злочинності.

Висновки. На основі викладеного можливо зазначити наступне.

1. На сьогоднішній час економіка України знаходиться у кризовому стані. Причиною цього становища є як неефективна державна політика з перебудови економіки пострадянського характеру так і вплив світових фінансових криз. Криза фінансів, хронічне невиконання бюджетів коштів, загрозливі та катастрофічні обсяги зовнішніх боргів держави вимагають кардинальних змін у економічній політиці. Крім того широкомасштабне вторгнення росії у 2022 року на територію України принесло й нові виклики економічній безпеці. Особливе місце становлять загрози економічній безпеці держави в сфері логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони.

2. У вітчизняній науковій літературі існують дослідження, які тою чи іншою мірою стосуються проблем управління правоохоронних органів в економічній сфері. Водночас дослідження особливостей логістичного забезпечення складових сектора безпеки та оборони України щодо забезпечення економічної безпеки, особливості її функціонування в умовах економічної кризи, проводилось недостатньо. Наявність протиріч в забезпеченні діяльності вищезазначених органів вказують на актуальність обраної теми.

3. Неефективна економічна політика держави сприяє посиленню «тінізації» виробництва, а також створює корупційні ризики у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони. Через контрольований готівковий обіг, стихійну торгівлю, несплату податків до тіньового сектора економіки залучається все більша кількість громадян.

Аналіз стану боротьби з корупцією показує, що криміналізація влади йде в тісній взаємодії з процесом поширення і розвитку організованої злочинної діяльності в економічній сфері взагалі, а в сфері логістичного забезпечення складових сил безпеки і оборони зокрема.

4. Небезпеки та загрози в економічній сфері та кількість допущених помилок і прорахунків досягла грані, перевищення якої може бути катастрофічним і вимагає ефективних та узгоджених заходів державної влади. Отже, вкрай необхідно створити ефективну та раціональну систему забезпечення економічної безпеки в сфері логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони, як комплекс скоординованих та збалансованих за ресурсами заходів, адекватних як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам. Основна увага повинна приділятися подоланню економічної злочинності у сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Напрями подальших наукових досліджень будуть спрямовані на розвиток механізмів запобігання загроз економічній безпеці в сфері логістичного забезпечення складових сектора безпеки і оборони.

Література:

1. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис... доктора юрид. наук: 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ. К., 2002. 31 с.
2. Доктрина «Об'єднана логістика»: ВКП 4-00(01).01: військ. кер. публ. / Командування Сил логістики ЗСУ. Київ, 2020. 39 с.
3. Доктрина «Сили логістики»: ВКП 4-32(41).01 : військ. кер. публ. / Командування Сил логістики ЗСУ. Київ, 2021. 27 с.
4. Білоус В.Т. Фінансові установи США проти корупційних діянь іноземних посадових осіб. *Командор: Вісник державного службовця України*. 2001. № 1. С. 34–36.
5. Скрипник А.В. Державне регулювання трансформаційної економіки (аспекти і моделювання): монографія. Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2002. 312 с.
6. Смирнов А.А. Злочинність у сфері підприємницької діяльності та її попередження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ. К., 2002. 19 с.
7. Білоус В.Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект) : дис... доктора юрид. наук: 12.00.07. Національна академія державної податкової служби України. Ірпінь, 2004. 443 с.

References:

1. Melnyk, M.I. (2002). *Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi problemy protydii koruptsii* [Criminological and criminal law problems of combating corruption]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv : National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
2. Doktryna «Obiednana lohistyka» [Doctrine "United logistics"]. (2020).: ВКП 4-00(01).01. Kyiv : Command of the Logistics Forces of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].

3. Doktryna «Syly lohistyky» [Doctrine "Forces of Logistics"]. (2021). : БКП 4-32(41).01. Kyiv: Command of the Logistics Forces of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].
4. Bilous, V.T. (2001). Finansovi ustanovy SShA proty koruptsiinykh diian inozemnykh posadovykh osib [US financial institutions against corrupt practices of foreign officials]. *Komandor: Visnyk derzhavnoho sluzhbovtzia Ukrainy – Commander: Bulletin of the Civil Servant of Ukraine*, 1, 34-36 [in Ukrainian].
5. Skrypnyk, A.V. (2002). *Derzhavne rehuliuвання transformatsiinoi ekonomiky (aspekty i modeliuvannya) [State regulation of the transformational economy (aspects and modeling)]*. Irpin: Academy of the State Tax Service of Ukraine [in Ukrainian].
6. Smyrnov, A.A. (2002). Zlochynnist u sferi pidpriemnytskoi diialnosti ta yii poperedzhennia [Crime in the field of business activity and its prevention]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv : National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
7. Bilous, V.T. (2004). Koordynatsiia upravlinnia pravoohoronnykh orhanamy Ukrainy po borotbi z ekonomichnoiu zlochynnistiu (administratyvno-pravovyi aspekt) [Coordination of the management of law enforcement agencies of Ukraine in the fight against economic crime (administrative and legal aspect)]. *Doctor's thesis*. Kyiv : National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].

УДК 352.82:332.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-164-171](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-164-171)

Ведмідь Поліна Володимирівна аспірантка кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (098) 776-61-52, <https://orcid.org/0000-0002-2586-680X>

ПРОВІДНІ МЕХАНІЗМИ КОНСТРУЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проведене комплексне дослідження механізмів формування інформаційно-комунікаційного простору у системі публічного управління України. Обґрунтовується думка, що інформаційно-комунікаційний простір публічного управління – це сфера визначення пріоритетів та орієнтирів соціально-політичної свідомості та культури громадян, ідентифікації провідних цілей та завдань внутрішньої та зовнішньої політики, засад функціонування суспільства. Це вимір, в якому взаємодіють публічні актори, використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби, вони чинять вплив на ідеї, переконання та цінності одне одного та суспільства загалом. Умовний поділ інформаційно-комунікаційного простору на виміри (нормативно-правовий, організаційний, інформаційний, технологічний, технічний) дозволяє виділити аналогічні провідні механізми конструювання інформаційно-комунікаційного простору в системі публічного управління нашої країни. Стверджується, що нормативно-правовий вимір розуміється як законодавче визначення умов, засад та принципів функціонування; організаційний – система органів публічної влади, які координують та контролюють інформаційно-комунікаційні процеси в системі публічного управління; інформаційний – змістове наповнення комунікації, формування провідних тем суспільного дискурсу, загальнонаціональних нарративів; технологічний – вибір пріоритетних інструментів, їх обґрунтування; технічний – налагодження та підтримка процесів інформаційно-комунікаційних обмінів. Відповідно, нормативно-правові механізми формування інформаційно-комунікаційного простору в межах публічного управління України – це комплекс узгоджених законодавчих та нормативних документів, які визначають умови, засади та принципи функціонування інформаційно-комунікаційного простору публічного управління. Організаційні механізми – система органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, інших акторів, яким делеговані

адміністративно-управлінські та публічно-сервісні функції у сфері інформаційно-комунікаційних відносин, які за допомогою комплексу інструментів (засобів, методів, процедур, правових норм тощо) та наявних ресурсів здійснюють вплив на функціонування інформаційно-комунікаційного простору, формують відповідну політику держави та виконують покладені на них функції у сфері ІКП. Інформаційний механізм – це комплекс усіх ідей, думок, повідомлень, наративів, дискурсів, дискусій, обговорень, суперечок тощо, які є змістовим наповненням інформаційно-комунікаційного простору. Технологічний механізм – технологічні рішення для генерування та опрацювання інформаційно-комунікаційних потоків з метою формування фонду ІКП. Технічні механізми – засоби налаштування технологічних інструментів з метою їх якісної безперебійної роботи. Усі механізми діють у тісній взаємодії, жоден не є винятково детермінуючим.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційний простір, механізми, публічне управління, Україна, цифровий світ.

Vedmid Polina Volodymyrivna PhD student of the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 04050, Kyiv, Akademik Romodanov St., 12/2, tel.: (098) 776-61-52, <https://orcid.org/0000-0002-2586-680X>

LEADING MECHANISMS OF CONSTRUCTING THE INFORMATION AND COMMUNICATION SPACE OF THE PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

Abstract. In the article, a comprehensive study of the mechanisms of formation of the information and communication space in the system of public administration in Ukraine is carried out. The opinion is substantiated that the information and communication space of public administration is the sphere of determining priorities and guidelines of socio-political consciousness and culture of citizens, identification of the leading goals and objectives of internal and external policy, the foundations of society's functioning. This is the dimension in which public actors interact using information and communication tools, they influence the ideas, beliefs and values of each other and society in general. Conventional division of the information and communication space into dimensions (normative-legal, organizational, informational, technological, technical) allows us to identify similar leading mechanisms of the construction of the information and communication space in the public administration system of our country. It is claimed that the normative-legal dimension is understood as the legislative definition of the conditions, principles and grounds of functioning; organizational - a system of public authorities that coordinate and control information

and communication processes in the public administration system; informational - meaningful content of communication, formation of leading topics of public discourse, national narratives; technological - selection of priority tools, their justification; technical - adjustment and support of processes of information and communication exchanges. Accordingly, the regulatory and legal mechanisms for the formation of the information and communication space within the public administration of Ukraine are a set of agreed legislative and regulatory documents that determine the conditions, principles and grounds of the functioning of the information and communication space of public administration. Organizational mechanisms - a system of bodies of executive power, local self-government, other actors to whom administrative-management and public-service functions in the field of information and communication relations are delegated, which with the help of a set of tools (means, methods, procedures, legal norms, etc.) and available resources exert influence on the functioning of the information and communication space, form the relevant state policy and perform the functions assigned to them in the field of ICS. The information mechanism is a complex of all ideas, opinions, messages, narratives, discourses, discussions, debates, disputes, etc., which are the content of the information and communication space. Technological mechanism – technological solutions for generating and processing information and communication flows for the purpose of forming the ICS fund. Technical mechanisms are means of adjusting technological tools for the purpose of their high-quality uninterrupted operation. All mechanisms operate in close interaction, and none is exclusively determinative.

Keywords: information and communication space, mechanisms, public administration, Ukraine, digital world.

Постановка проблеми. Сучасний цифровий світ комплексно змінив засади суспільних взаємодій, у тому числі в аспекті організації інформаційно-комунікаційних обмінів. Технологічні нововведення мали своїм результатом розширення інформаційного поля, збільшення акторів, різновидів комунікаційних каналів тощо. Для того, щоб бути дієвим сучасне публічне управління має не лише відповідати демократичним принципам, а й спиратися на здобутки технологічного прогресу. А значить, проводити активне оцифрування, цифровізацію та автоматизацію інформаційно-комунікаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційно-комунікаційний простір на сучасному етапі розвитку суспільства є одним із провідних в силу своєї впливовості та ефективності. Однак, механізми його конструювання, по суті, є недослідженими. У той же час, у вітчизняній науці публічного управління та адміністрування не бракує наукових напрацювань, присвячених аналізу загальних механізмів публічного управління, які стали теоретичним

фундаментом для даного наукового пошуку. Насамперед, мова іде про наукові рефлексії з тематики таких авторів, як Г. Атаманчук, В. Бакуменко, В. Коломийчук, Н. Нижник, О. Оболенський, Р. Рудніцька тощо.

Таким чином, **мета статті** полягає у з'ясуванні провідних механізмів формування інформаційно-комунікаційного простору у системі публічного управління України, розкритті їхнього змісту та особливостей.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-комунікаційний простір в системі публічного управління як відносини, які складаються в процесі обміну інформацією між комунікаторами та адресатами публічного управління комунікації задля досягнення певної суспільної мети, існували завжди. Але чергова інформаційна революція на межі ХХ-ХХІ століть, в результаті якої постали новітні інформаційно-комунікаційні технології, значною мірою змінила спосіб формування інформаційно-комунікаційного простору публічного управління, вплинувши, по суті, на всі його виміри.

У межах інформаційно-комунікаційного простору публічного управління ми виділяємо кілька базових вимірів, а саме:

- нормативно-правовий як законодавче визначення умов, засад та принципів функціонування;
- організаційний – система органів публічної влади, які координують та контролюють інформаційно-комунікаційні процеси в системі публічного управління;
- інформаційний – змістове наповнення комунікації, формування провідних тем суспільного дискурсу, загальнонаціональних наративів;
- технологічний – вибір пріоритетних інструментів, їх обґрунтування;
- технічний – налагодження та підтримка процесів інформаційно-комунікаційних обмінів.

Кожний із вище окреслених вимірів передбачає дію іманентних йому механізмів, так, нормативно-правовий вимір є полем розгортання нормативно-правових механізмів, організаційний – організаційних, інформаційний – інформаційних і т. д.

Чи можна назвати один із вимірів і, відповідно, якийсь набір механізмів домінуючим? На наше глибоке переконання, ні, адже за відсутності хоча б одного з них, інформаційно-комунікаційний простір (ІКП) в системі публічного управління не зможе існувати. Усі виміри (механізми) діють у тісній взаємодії, і їхній поділ, безперечно, є умовним (здійснюється задля полегшення наукового аналізу ІКП). Проте, ми можемо ідентифікувати один із вимірів, як рушійний, адже від його видозмін залежить оновлення усіх інших. Це технологічний вимір. Розробка нових інформаційно-комунікаційних технологій спричинює необхідність переформатування усіх інших вимірів (технічного аспекту застосування новітніх ІКТ, їхнього нормативно-правового обґрунтування, організаційної архітектури).

«Інформаційно-комунікаційний простір публічного управління регулюється, насамперед, його політико-правовим середовищем. У наш час характеристики кожного людського суспільства формуються завдяки законам, які регулюють розподіл і доступ до урядової інформації та політики щодо реалізації демократичної свободи. Усі нововведення технологічного рівня, які плануються до використання в ІКП, повинні бути регламентовані актуальним законодавством. Паралельно може відбуватися процес розробки технічних рішень для запровадження нових інформаційно-комунікаційних інструментів. Очевидно, що інформаційний механізм є найбільш сталим з усіх, адже оновлення інших механізмів не впливає на його зміст, а переважно – на обсяги» [1, С. 24-25].

Тож, деталізуємо механізми кожного виміру більш предметно, щоб мати більш ґрунтовне уявлення про їхні особливості та функціонал.

К. Валігура наполягає на тому, що механізм нормативно-правового регулювання є теоретико-методологічною категорією, яка окреслює місце, зв'язки, правові засоби, функції, що задіюються в процесі державного регулювання на різних стадіях, та забезпечує можливість подати усі можливі нормативно-правові засоби, на основі яких відбувається регулювання, у взаємозв'язку [2].

А. Корнійченко зазначає, «що у наукових розробках як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, не дивлячись на значення та виключну роль нормативно-правового механізму в публічному адмініструванні загалом, а також адміністративно-правовому регулюванні зокрема, на сьогоднішній день не існує уніфікованого бачення вказаної дефініції. Так, здійснивши аналіз низки наукових досліджень, присвячених нормативно-правовому механізму у різноманітних сферах життєдіяльності, можна зробити висновок, що більшість науковців зводять його до безпосереднього переліку нормативно-правових актів, які регулюють ту або іншу сферу...» [3, С. 135].

Дослідниця пропонує авторську дефініцію, а саме: «нормативно-правовий механізм – це внутрішня будова та сукупність процесів певного явища, закріплених нормами права» [3, С. 135].

Таким чином, можемо стверджувати, що нормативно-правові механізми формування інформаційно-комунікаційного простору в межах публічного управління України – це комплекс узгоджених законодавчих та нормативних документів, які визначають умови, засади та принципи функціонування інформаційно-комунікаційного простору публічного управління.

Сьогодні в Україні інформаційно-комунікаційний простір публічного управління вибудовується, зокрема на таких нормативно-правових документах: Закон України «Про інформацію»; Закон України «Про медіа»; Закон України «Про доступ до публічної інформації»; Закон України «Про звернення громадян»; Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»;

Закон України «Про державну таємницю»; Закон України «Про захист персональних даних»; Закон України «Про суспільні медіа України»; Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»; Указ Президента України «Про Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року»; Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах»; Постанова Кабінету міністрів України «Про внесення змін до Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію»; Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання форми знака (бренда) України»; Розпорядження Кабінету міністрів України «Деякі питання удосконалення комунікативної роботи органів виконавчої влади»; Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо впровадження в Україні цифрового телерадіомовлення» тощо.

Усі приведені вище нормативно-правові документи є чинними, більшість набули чинної редакції упродовж 2022 та 2023 років, що пов'язано з необхідністю врахування інформаційно-комунікаційних викликів, спричинених військовою агресією РФ, з одного боку, а з іншого – викликано процесами модернізації інформаційно-комунікаційного простору. Вони визначають усіх акторів, принципи, засоби, методи їх функціонування, стратегічні пріоритети, безпековий аспект і т. д.

Під організаційним механізмом публічного управління у інформаційно-комунікаційній сфері ми розуміємо систему органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, інших акторів, яким делеговані адміністративно-управлінські та публічно-сервісні функції у сфері інформаційно-комунікаційних відносин, які за допомогою комплексу інструментів (засобів, методів, процедур, правових норм тощо) та наявних ресурсів здійснюють вплив на функціонування інформаційно-комунікаційного простору, формують відповідну політику держави та виконують покладені на них функції у сфері ІКТ.

В Україні можна виділити низку центральних органів державної виконавчої влади, які обіймаються організаційним аспектом інформаційно-комунікаційного простору. Насамперед, ідеться про:

- Міністерство цифрової трансформації України;
- Міністерство культури та інформаційної політики України;
- Державний комітет телебачення і радіомовлення України;
- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку тощо.

Організаційний механізм у своїй діяльності спирається на нормативно-правовий механізм, функціонування першого не може суперечити другому. Відтак, усі актори, уповноважені діяти в межах інформаційно-комунікаційного простору, мають діяти виключно в межах чинного законодавства, в інтересах суспільства і з метою оптимізації ІКП.

Інформаційний механізм – це комплекс усіх ідей, думок, повідомлень, наративів, дискурсів, дискусій, обговорень, суперечок тощо, які є змістовим наповненням інформаційно-комунікаційного простору. Завдяки інформаційному механізму відбувається опредмечування, артикуляція суспільних проблем, запитів, вимог, потреб, публічних рішень. Без сутнісного наповнення інформування та комунікація були б неможливими. Інформування в межах інформаційно-комунікаційного простору має відповідати принципам вчасності, правдивості, доступності, комунікація – відкритості, системності, ефективності. Завдяки цьому механізму формується свідомість та культура громадян у публічному секторі, а також – усіх комунікаторів. А вже на основі цих глибоких психологічних патернів розгортається людська діяльність.

Технологічний механізм означає добірку технологічних рішень, завдяки яким відбуватиметься інформаційно-комунікаційний обмін в межах публічного управління (переважно ідеться про Web 2.0 та Web 3.0, цифрове ТБ тощо).

«Технологічний аспект має висвітлювати таке: сутність і особливості застосування використовуваних технологій, необхідне технічне оснащення для їх використання, дані стосовно постачальника (розробника) і технологічних інновацій (стан наукових досліджень і результати їх упровадження, патентна інформація)» [4, С. 40], - зазначає В. Іванова.

Технологічний механізм потрібний для генерування та опрацювання інформаційно-комунікаційних потоків з метою формування фонду ІКП. Технологічний механізм забезпечує формування ключового масиву інформаційно-комунікаційних ресурсів для того, щоб інформаційно-комунікаційні процеси могли відбутися. Завдяки вчасній модернізації технологічного механізму забезпечується оперативність процесу інформаційного забезпечення, чіткість комунікації, мінімальна витрата часу на задоволення інформаційних потреб учасників інформаційно-комунікаційного простору.

Технічний механізм відповідає за обслуговування технологічного механізму. Він пов'язаний із даними про устаткування, його технічні характеристики, правила й специфіку використання, реальних і потенційних постачальників устаткування, актуальний стан і висновки науково-дослідних напрацювань щодо нових різновидів та модифікацій обладнання. Технічний механізм для його налагодження потребує включення фахівців з високою технологічною та технічною експертизою, діяльності 24/7 задля організації безперервної і цілодобової роботи технологічної компоненти ІКП.

Висновки. Комплексний підхід до аналізу тематики механізмів формування інформаційно-комунікаційного простору в системі публічного управління України дозволив вичленувати п'ять провідних механізмів (нормативно-правовий, організаційний, інформаційний, технологічний та технічний). Було з'ясовано суть і особливості кожного з них, каузальні зв'язки між ними і функціональне призначення. Подальші наукові студії можуть бути спрямовані у бік компаративного аналізу механізмів конструювання інформаційно-комунікаційного простору в системі публічного управління різних демократичних країн та України.

Література:

1. Ведмідь П.В. Механізми формування інформаційно-комунікаційного простору в публічному управлінні. Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку, матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної конференції, 07 черв., Паола, 2023. С. 22-25.
2. Валігура К. Механізм правового регулювання: методологічний аспект. *Visegrad journal on human rights*. 2016. No 2/1. С. 17-22.
3. Корнійченко А. Нормативно-правовий механізм як складова адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Вип. 9. С. 133-137.
4. Іванова В. Технологічний механізм інформаційного забезпечення економіки, заснованої на знаннях. *Економіка та держава*. 2009. №5. С. 39-41.

References:

1. Vedmid, P.V. (2023). *Mekhanizmy formuvannia informatsiino-komunikatsiinoho prostoru v publichnomu upravlinni* [Mechanisms of formation of information and communication space in public administration]. *Suchasni aspekty modernizatsii nauky v Ukraini: stan, problemy, tendentsii rozvytku, materialy XXXIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 07 cherv., Paola, S. 22-25* [in Ukrainian].
2. Valihura, K. (2016). *Mekhanizm pravovoho rehuliuвання: metodolohichniy aspekt* [Mechanism of legal regulation: methodological aspect]. *Visegrad journal on human rights*. No 2/1. S. 17-22 [in Ukrainian].
3. Korniiichenko, A. (2020). *Normatyvno-pravovyi mekhanizm yak skladova administratyvno-pravovoho rehuliuвання zapobihannia bulinhu v Ukraini* [Regulatory and legal mechanism as a component of administrative and legal regulation of bullying prevention in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo. Vyp. 9. S. 133-137* [in Ukrainian].
4. Ivanova, V. (2009). *Tekhnolohichniy mekhanizm informatsiinoho zabezpechennia ekonomiky, zasnovanoi na znanniakh* [Technological mechanism of information provision of the knowledge-based economy]. *Ekonomika ta derzhava*. №5. S. 39-41 [in Ukrainian].

УДК 351:332.146.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-172-185](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-172-185)

Гасюк Ігор Леонідович доктор наук з державного управління, професор, заступник директора, Науково-дослідний інститут публічного управління та права, вул. Марка Кропивницького 8/1 м. Хмельницький, 29015, тел.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Баюк Микола Іванович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, директор, Хмельницький регіональний центр підвищення кваліфікації, вул. Героїв Майдану 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Ключовим завданням відбудови держави і забезпечення гідного життя наших громадян є створення усіх необхідних передумов для соціально-економічного розвитку країни і в першу чергу базових її адміністративних одиниць – територіальних громад України. Реалізація завдань децентралізації державного управління, реформування адміністративно-територіального устрою України, створення нової системи місцевого самоврядування, наділення місцевих органів управління новими повноваженнями принципово змінило розуміння та практику щодо планування розвитку територій, узгодження нових підходів з новою державною політикою в рамках євроінтеграційних процесів. Місцевий розвиток це процес послідовних та стійких, позитивних змін у житті певної території, який здійснюється шляхом ефективного управління (аналізу, прогнозування, планування, реалізації), які безпосередньо втілюються в практику через механізми управління. Правильно підібрані механізми управління власним розвитком дозволяє територіальній громаді не тільки краще усвідомити його цілі, зрозуміти власні конкурентні переваги, небезпеки та загрози, але й сприяти ефективному та економічному використанню власних та зовнішніх ресурсів (фінансові, інфраструктурні, людські), впровадженню дієвих заходів контролю за їх використанням, зробити процес реалізації запланованих заходів більш ефективним та якісним. Сьогодні об'єднані територіальні громади вступають в новий етап свого існування. Вони

отримали повноваження, власні та зовнішні ресурси. Місцеві органи, посадові особи місцевого самоврядування є відповідальними перед своїми мешканцями за формування комфортного та безпечного середовища проживання. До цього потрібен сталий розвиток, як прогнозований та вмотивований. Потрібне не тільки якісне планування соціально-економічного розвитку територій, а й ефективні механізми управління які б дозволили з найменшими витратами досягнути поставлених цілей.

Ключові слова: механізм, управління, соціально-економічний розвиток, територіальна громада

Hasiuk Ihor Leonidovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director, scientific-research institute for public management and law (Khmelnitsky), Mark Kropyvnytsky St., 8/1, Khmelnytsky, 29015, tel.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Baiuk Mykola Ivanovich Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Administration of the Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Director, Khmelnytsky Regional Center for Advanced Training, Heroiv Maidanu St., 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

CLASSIFICATION OF MECHANISMS FOR MANAGING THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The key task of rebuilding the state and ensuring a decent life for our citizens is to create all the necessary preconditions for the socio-economic development of the country and, first of all, its basic administrative units - territorial communities of Ukraine. Implementation of the tasks of decentralisation of public administration, reform of the administrative and territorial structure of Ukraine, creation of a new system of local self-government, and vesting of new powers in local governments have fundamentally changed the understanding and practice of planning the development of territories, and alignment of new approaches with the new state policy within the framework of European integration processes. Local development is a process of consistent and sustainable, positive changes in the life of a particular territory, which is carried out through effective management (analysis, forecasting, planning, implementation), which are directly implemented through management mechanisms. Properly selected mechanisms for managing its own development allow a territorial community not only to better understand its goals, understand its competitive advantages, dangers and threats, but also to promote the efficient and economical use of its own and external resources (financial,

infrastructure, human), implement effective measures to control their use, and make the process of implementing planned activities more efficient and qualitative. Today, amalgamated territorial communities are entering a new stage of their existence. They have received powers, own and external resources. Local authorities and local government officials are responsible to their residents for creating a comfortable and safe living environment. This requires sustainable, predictable and motivated development. It requires not only high-quality planning of the socio-economic development of the territories, but also effective management mechanisms that would allow achieving the goals at the lowest cost.

Keywords: mechanism, management, socio-economic development, territorial community.

Постановка проблеми. Практика управління суспільними справами переконливо доводить, що будь який активний вплив системи управління на соціально-економічний розвиток територіальних громад не можливий без застосування відповідних механізмів управління процесами розвитку. Саме через механізми здійснюється організаційний, координуючий, регулюючий тощо впливи на відповідні соціальні та економічні сфери, а в межах визначеної мети та завдань стратегічного розвитку територій застосовуються методи, засоби та інструменти, які найбільшою мірою здатні ефективно вирішувати поставлені завдання та з найбільшою соціальною, економічною, організаційною ефективністю досягати цілей розвитку територіальних громад. Наука управління соціально-економічними процесами за період свого існування накопичила надзвичайно багато знань про інструментальну складову управлінського процесу, яка наразі представлена через поняття «механізми управління» і теоретично обґрунтувала та практично перевірила надзвичайно широкий їх спектр, що дозволяє говорити про необхідність розробки підходів до класифікації механізмів управління, а в контексті нашого дослідження про класифікацію механізмів управління соціально-економічним розвитком територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «механізми», яке з огляду на новочасну історію розвитку науки про публічне (державне) управління є досить новим і привнесеним з галузі технічних наук і відображає спектр усього різноманіття засобів, методів, інструментів досягнення цілей управління. Технічний аспект розкриває його зміст як процес, в якому певна система функціонує задля вирішення певних завдань. З грецької «*mechanē*» перекладається, як «зброя», «машина», що визначає «механізм» як пристрій, який є сукупністю окремих деталей, що складаються в певну систему, і які працюють у чіткому порядку та узгодженості між собою, спрямовані на вирішення певного завдання. Процесуальний аспект поняття «механізм»

полягає в площині розуміння зміни станів, процесів, які відбуваються в самій системі, та які проходить власне сама система [5]. Також, слід відзначити, що з точки зору структурно-організаційного підходу поняття «механізми» розуміється як сукупність певних складових елементів, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів, наприклад, сукупність державних установ, через які здійснюється державне управління суспільством та структурно-функціонального згідно якого «механізми» визначають функцію, яку виконує певна система, наприклад, державно-правовий інститут, і яка виявляється у реальному функціонуванні системи, і яка здійснюється в процесуальній формі. Продовжуючи дослідження взаємодії між досліджуваними поняттями, саме операційний (діяльнісний) та засобоформуючий аспекти системи управління представлені поняттям «механізми управління», завдяки яким власне і реалізуються управлінські впливи. Механізм управління це сукупність засобів і методів управління, які дозволяють приводити у дію систему управління. Отже, звизимо поняття і наведемо визначення категорії – «механізми управління соціально-економічним розвитком». Механізми управління соціально-економічним розвитком територіальних громад це сукупність принципів, функцій і методів, засобів, важелів впливу, які мають забезпечити найбільш раціональний спосіб організації та ефективної реалізації стратегічних та операційних завдань сталого соціально-економічного розвитку громад. В даному контексті під «раціональним способом організації та ефективності реалізації» необхідно розуміти не тільки структурно-організаційну впорядкованість системи управління, а й процесуальну узгодженість, наступність, зваженість, тощо управлінських впливів на об'єкт управління – соціально-економічні сфери територіальних громад [1, 2].

Класифікація (лат. *Classis* – клас та *facio* – роблю) – система розподілення об'єктів по групах відповідно до наперед визначених ознак [4]. Отже, виходячи із загального визначення базового поняття, вважається доцільним під поняттям «класифікація механізмів соціально-економічним розвитком територіальних громад» розуміти процес спрямований на групування методів, засобів, інструментів за певними ознаками, як от: види предметної діяльності, специфічності завдань та цілей, міри узагальнення, вимог та принципів до застосування тощо, що забезпечить структурування та поділ усього різноманіття механізмів у відносно сталі та впорядковані сукупності на єдиній методологічній основі, що дозволить зробити більш ефективним процес їх відбору для вирішення завдань соціально-економічного розвитку територіальних громад. Ключовим поняттям в цьому процесі виступає «основа класифікації» або «ознака класифікації» на основі якої відбувається такий поділ. На теперішній час існує велика кількість

класифікаційних схем механізмів управління, але найбільш загальним є наступний підхід, за яким механізми управління можуть бути поділені на групи за такими ознаками: за впливом на об'єкт управління – прямі та непрямі; за рівнями управління – загальнодержавні, регіональні, місцеві; за об'єктністю управління – галузеві або макро, мезо, мікро рівня; структурною ознакою – комплексні або складені, які утворюються поєднанням окремих видів механізмів в одну складну систему (організаційно-правовий, організаційно-економічний, програмно-цільовий тощо); функціональним спрямуванням – економічний, організаційний, правовий, мотиваційний, політичний, інформаційний тощо; за спрямуванням на фактори управління розвитком певної соціально-економічної системи – механізми матеріально-технічного забезпечення, інформаційного, медичного, правового, організаційного, економічного забезпечення; за предметною сферою застосування – антикризового управління, забезпечення національної безпеки, подолання корупції, оптимізації управлінських, соціальних, економічних процесів, протидії загрозам та викликам тощо; міри універсальності та узагальнення – енциклопедичними (універсальними), спеціальними (галузевими); за специфічністю завдань та цілей – провідні механізми, допоміжні механізми, забезпечувальні механізми тощо; вимог та принципів застосування – прості, складні, структурні, системні тощо. Таке різноманіття ознак для класифікації механізмів дозволяє здійснити логічне упорядкування усього різноманіття механізмів управління соціально-економічним розвитком територіальних громад за структурно-функціональними групами.

Метою статті є класифікація механізмів управління соціально-економічним розвитком територіальних громад та визначення їх функціонально-предметного призначення.

Виклад основного матеріалу. Отже, такий підхід до класифікації механізмів соціально-економічного розвитку територіальних громад дозволив нам систематизувати та узагальнити наявний спектр управлінського інструментарію, який застосовується для соціально-економічного розвитку територіальних громад, і в який ми відібрали лише ті, які знайшли найбільш широке використання в практичній діяльності (див рис.1).

Рис. 1 Структурна схема механізмів управління соціально-економічним розвитком територіальних громад

Як видно із структурної схеми, провідною ознакою, яка на нашу думку, дозволяє здійснити таку класифікацію, є групування механізмів за специфічністю завдань та стратегічних цілей соціально-економічного розвитку громад. На нашу думку, пріоритетними з точки зору практичного їх застосування на рівні територіальних громад, районного та обласного рівнів є наступних чотири: механізм інформаційно-цифрового управління, механізм управління розвитком економіки та підприємництва громади, механізм управління розвитком людського капіталу громади, механізм управління просторового розвитку та привабливості територій із притаманними їм інструментами. На наше глибоке переконання провідним і найбільш універсальним як з процесуальної, так і з організаційної точки зору є механізм інформаційно-цифрового управління, зміст якого відображається в концепції «Управління 2.0. – на основі даних» [3] і який є базовим для інших трьох механізмів, адже їх контекстна реалізація базується на концепті управління на основі даних. Зупинимось більш детально на змісті кожного із механізмів та їх інструментах.

Механізм інформаційно-цифрового управління це сукупність аналітичних інструментів, які реалізуються в програмних продуктах та інформаційних технологіях для ефективного прийняття, моніторингу та контролю за реалізацією управлінських рішень на основі відкритих даних з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад. Наріжною засадою цього механізму є принцип управління на основі даних, які мають просторовий вимір, основою якого є територіальність, за якою здійснюють нормативне закріплення повноважень певної громади. Матеріальною основою будь-якої громади є її земля, майно та ресурси, які в свою чергу є об'єктом управління та первинним джерелом соціально-економічного розвитку громади. Управління матеріальною основою територіальних громад здійснюється через встановлення місцевих ставок оподаткування, розробки містобудівної документації, просторового планування розвитку громади, проектування розвитку місцевої інфраструктури тощо. Отже, просторові дані це інформація про розташування об'єктів у просторі – геопросторові дані, що визначають розташування об'єкта на поверхні Землі. Інформація про розташування об'єкта на земній поверхні може бути наявна у формі: координат, адреси, умовного місцеположення. Саме ці дані надають інформацію про знаходження земельних ділянок, нерухомості – будівель або інженерних споруд тощо. Однак за таким самим принципом просторову складову мають й інші дані про громаду: кількість мешканців у населеному пункті, кількість суб'єктів господарювання зареєстрованих на території громади, освітніх та медичних закладів, об'єктів оздоровче-рекреаційного призначення тощо. Саме виконання просторового аналізу дозволяє виявляти закономірності просторового розташування об'єктів та умов (наприклад якості життя) на території громади, визначати рівень доступності до об'єктів соціального призначення, визначати оптимальні місця розташування нових промислових, сільськогосподарських об'єктів, оцінювати рівень інвестиційної привабливості територій тощо. Просторові дані зберігаються у географічних інформаційних системах (ГІС), що дозволяє не тільки їх зберігати але й створювати нові дані, аналізувати та моделювати їх. Також, геоінформаційні системи дозволяють візуально презентувати дані у вигляді карт, графіків, діаграм та поширювати їх у мережі Інтернет. Геоінформаційна система громади слугує інтеграційним ядром, яке забезпечує взаємодію з іншими інформаційними системами, які також зберігають відповідні дані про громаду, і в першу чергу з: реєстрами, де накопичуються дані про мешканців громади та майно; бюджетною інформаційною системою, у якій наявні дані про бюджет громади, його доходи та видатки в цілому або за окремими статтями та джерелами тощо; зовнішніх реєстрів, як державних так і комерційних чи міжнародних організацій. Це дозволяє комплексно використовувати дані в єдиному середовищі, здійснювати інтегрований їх аналіз та комплексне моделювання розвитку

громади. Провідними засобами представлення даних про територіальну громаду є геопортали – веб-портали, на яких розміщені картографічні, статистичні, аналітичні матеріали про громаду. Як правило, геопортал має дві частини: закриту – захищену спеціальними протоколами доступу та призначену виключно для службового користування посадовими особами органу самоврядування громади з налаштованими для кожного особливими правами доступу та редагування даних; та публічну – відкрити для усіх користувачів мережі Інтернет та призначену для поширення публічних даних про громаду, надання доступу до відкритих даних, збору зворотного зв'язку від мешканців, пошуку потенційних інвесторів тощо. Таким чином, просторові дані є базисом для забезпечення ефективного управління територіальною громадою, а формування геоінформаційної системи громади є запорукою розбудови інформаційної системи підтримки прийняття рішень з управління громадою [3]. Механізм інформаційно-цифрового управління соціально-економічним розвитком громад («Управління 2.0 – на основі даних») включає до свого інструментального блоку наступні засоби (інструменти): економічний аналіз та моделювання; аналіз та моделювання бюджету громади; внутрішній аудит бюджетування з використанням ІТ-технологій; аналіз та прогнозування демографічних процесів; менеджмент податку на землю та нерухомість; управління надходженнями від комунальної нерухомості; моніторинг земель сільськогосподарського призначення; аналітичний портал громади; аналітична система інвестиційного потенціалу території громади; муніципальна картка як засіб розвитку громади та соціально-відповідального бізнесу; оцінка екоактивів; управління мережею соціальної інфраструктури; у аналітичний модуль енерговитрат; моніторинг капітальних витрат; моніторинг дозволів на рекламу; моніторинг забудови; моніторинг вирубки лісів; моніторинг несанкціонованих підпалів; 3D-моделювання об'єктів території для підвищення інвестиційної та туристичної привабливості; аналіз стану соціальних сфер громади – освіта, медичне забезпечення, культура, фізична культура та спорт тощо.

Слід відзначити, що перелік інструментів не є сталим, а постійно розширюється і вдосконалюється відповідно до потреб управління соціально-економічним розвитком територіальних громад. Як зазначають автори проекту [3] хмарні технології надають громадам низку переваг, а саме:

- Громади не потребують додаткових витрат на ІТ-фахівців, придбання серверів, засобів захисту інформації тощо;
- Дані громад знаходяться у захищеному від кібер-ризиків дата-центрі та залишаються власністю громади й можуть бути переміщені до інших ІТ-систем, серверів на запит громади;
- Єдина система даних формується як з даних громад, так і з інших джерел (відкритих даних, даних державних реєстрів, підприємств операторів тощо [6]).

Механізм управління розвитком економіки та підприємництва громади це сукупність засобів та інструментів щодо створення та забезпечення ефективного функціонування низки інституцій комунальної, приватної, інших форм власності, прибуткових та неприбуткових організацій, фінансових, благодійних, інвестиційних інших фондів, агенцій, які внаслідок своєї функціональної діяльності мають сприяти розвитку підприємництва в громаді та покращення її економічного та фінансового стану. Наразі наведемо стисло характеристику кожного з інструментів даного механізму:

- **Технопарк / науково-технологічний парк** – передбачає створення і облаштування інженерною та науково-виробничою інфраструктурою суб'єктів господарювання, які мають виконувати та залучати до виконання дослідницьких проектів різноманітні технологічні компанії, які б на платній основі використовували наявне обладнання та лабораторії, спільно здійснювали реалізацію наукоємних комерційних проектів.

- **Центр підтримки бізнесу** – створюється з метою підтримки бізнесу і розвитку підприємництва, допомагає підприємцям отримати інформацію і практичну допомогу, починаючи від процедури реєстрації до визначення джерел фінансування і його отримання з фондів підтримки бізнесу та Європейського союзу.

- **Центр трансферу технологій** – створюється з метою дослідження ринків та ринкових сегментів для технологій, підтримки нових компаній, створених дослідниками для комерціалізації винаходів, юридичної та адміністративної підтримки, консультування та просування технологій на ринок, промоції інтелектуальної власності серед потенційних клієнтів, захисту інтелектуальної власності, оформлення технологічної документації, ліцензування інтелектуальної власності.

- **Посівне фінансування** – технологія, яка передбачає залучення фінансових ресурсів шляхом укладання договору про інвестування в обмін на отримання частки в компанії, отримання позики на умовах винагороди у вигляді готової продукції або повернення коштів.

- **Гранти для бізнесу** – інструмент передбачає залучення коштів для надання грантів, формування пріоритетів для надання грантової допомоги, створення процедур та положень грантового конкурсу, прозорих та рівних правил гри для учасників конкурсів, надання грантів компаніям переможцям, моніторинг використання коштів.

- **Гарантії** – інструмент забезпечення наявності коштів в гаранта в разі настання гарантійних випадків. Передбачає розробку положень та процедур, формування процесів підзвітності, укладання тристоронніх угод між компаніями-клієнтами, фінансовими установами-партнерами та інституцією – гарантом.

- **Бізнес-інкубатор** - інструмент що спрямований на визначення фокусу діяльності, термінів та умов надання пільгових послуг, розробки бізнес-моделі та бізнес-плану інкубаторів, типових договорів та процедур відбору до інкубаторів, відбір менторів, облаштування простору відповідно до потреб цільової аудиторії, запуск послуг для підтримки підприємців, підтримка та промоція випускників.

- **Мікрокредитування** – інструмент спрямований на залучення коштів для реалізації програм розвитку, створення прозорої моделі управління та контролю за розподілом коштів, визначення пріоритетів для розвитку певної території та виділення для відповідних програм коштів, аналіз впливу на бізнес процеси у громаді.

- **Індустріальний парк** - інструмент що передбачає надання відповідної земельної ділянки від 15 га., з чітким зонуванням, оформленими документами, яка призначається для організації промислового виробництва, науково-дослідної та інноваційної діяльності.

- **Агенція місцевого економічного розвитку** – здійснює свою діяльність з метою вивчення проблем місцевої громади, підтримки місцевої влади у розробці програм економічного розвитку, проведення інформаційної та промоційної діяльності, виступає як майданчик для співпраці органів влади та бізнесу, організацій громадянського суспільства, залучення коштів для розвитку територій.

Механізм управління розвитком людського капіталу громади є сукупністю засобів та інструментів організаційно-інституційного спрямування, які мають забезпечити розвиток індивідуальних здатностей та професійних компетентностей усіх учасників процесу соціально-економічного розвитку територіальної громади. Одними із найбільш перспективних є наступні:

- **Проектний офіс** – це спеціалізована комерційна або некомерційна інституція, яка здійснює підготовку кредитних або грантових заявок на проекти, провадить координацію, контроль та звітування за реалізацією великих проектів, представляє органи місцевого самоврядування та комунальних установ в переговорних процесах щодо отримання грантів або кредитів.

- **Програми міжнародної співпраці** – інструмент передбачає пошук партнерів відповідно до стратегічних цілей розвитку території, визначення спільних викликів розвитку та спільних інтересів, розробку концепцій спільних проектів, участь у міжнародних мережах.

- **Креативні простори** – інструмент передбачає створення закладами освіти, громадськими організаціями, органами самоврядування, інституціями

підтримки бізнесу, підприємцями коворкінгів, культурних центрів, які будуть середовищем спілкування для самозайнятих фахівців, у якому будуть продукуватись нові комерційні та некомерційні проекти, створення нових бізнес ідей.

- **Креативні та культурні індустрії** – утворюються сукупністю місцевих організацій з метою комерціалізації культурних інституцій, для підтримки створення культурних та креативних проектів, допомоги у захисті прав інтелектуальної власності, юридичної та адміністративної підтримки творчих бізнесів, проведення навчань для розвитку підприємництва в сфері культури та мистецтва.

- **Програми інклюзивності** – інструмент спрямований на визначення та ідентифікацію вразливих груп населення і розробку відповідних програм та їх реалізацію соціальними службами, медичними закладами, центрами реабілітації, закладами освіти, бізнес структурами з метою соціалізації, адаптації до реальних умов соціально незахищених та вразливих верств населення, населення з особливими потребами, їх навчання та працевлаштування, фізичну та психологічну реабілітацію тощо.

- **Неформальна освіта** – інструмент передбачає проведення на території громади центрами зайнятості, закладами освіти, громадськими організаціями, агенціями місцевого розвитку іншими зацікавленими організаціями тренінгів, семінарів, майстер-класів тощо.

- **Підтримка зайнятості** – один із найважливіших інструментів розвитку людського капіталу спрямований на проведення аналізу потреб роботодавців, тенденцій на ринку праці, підготовки спеціалізованих програм для безробітних, проведенні програм перекваліфікації та підвищення кваліфікації, навчальних курсів з метою отримання нових спеціальностей рекрутинговими агенціями, центрами зайнятості, тренінговими компаніями, агенціями місцевого розвитку, громадськими організаціями з фокусом діяльності в освіті тощо.

- **Програми профорієнтації** – обумовлюють необхідність пошуку та сприяють розвитку молодих талантів, забезпечують промоцію певних професій, необхідних для регіону, дають можливість молоді свідомо обирати тип певного закладу освіти, мотивують студентів для подальшого навчання.

- **Мапа людського капіталу** – створюється спільними зусиллями центрів зайнятості, освітніми установами, агенціями місцевого економічного розвитку іншими установами шляхом постійного проведення опитувань серед студентів, збору даних від закладів освіти, ринку праці з метою відображення результатів аналізу пулу працівників та їхньої кваліфікації, потреб працедавців, наявних вакансій у розрізі компетенцій, різниці між наявними та потрібними кваліфікаціями.

- **Програми співпраці бізнесу та освіти** – як інструмент передбачає спільне створення усіма учасниками (заклади освіти, галузеві асоціації, рекрутингові агенції, агенції місцевого розвитку тощо) паспортів професій, спільних робочих груп для розробки змісту навчальних програм та проектів, програм стажування на підприємствах, призначення місцевим бізнесом стипендій обдарованим студентам, впровадження спеціалізованих навчальних програм у ЗВО та ПТУ.

Механізм управління просторовим розвитком і привабливістю територій визначає порядок і процедури застосування інструментів та засобів спрямованих на поліпшення наявної інфраструктури територіальної громади, екологічної безпеки та комфорту для проживання, оптимізацію процесів містобудування у відповідності до екологічних, санітарно-епідеміологічних норм, створення безпечного життєвого середовища громади. Найбільш поширеними в практиці місцевого самоврядування та управління розвитком територіальних громад є наступні інструменти:

- **Якірні проекти** – зміст яких полягає в організації процесів визначення ключових викликів для розвитку громад та ключових конкурентних переваг території, обговоренні ідей із широкими колами зовнішніх та внутрішніх зацікавлених сторін, розробки концепції розвитку території та її втілення у життя, визначення основних опорних інституції щодо її реалізації.

- **Ревіталізація та рекультивация** – проекти спрямовані на визначення депресивних територій та об'єктів із подальшою розробкою бізнес-планів їх нового використання, які в подальшому мають забезпечити їх відновлення та відродження.

- **Стратегія просторового розвитку** – розробляється і впроваджується під керівництвом органів влади за активною участю місцевих мешканців, агенцій місцевого розвитку, бізнесу.

- **Програма розвитку територій присутності бізнесу** – передбачає в першу чергу плідну взаємодію між органами влади, великим бізнесом та мешканцями громади щодо обрання пріоритетних напрямів розвитку територій, визначенні спільних інтересів, формуванні програм та проектів розвитку території, публічне обговорення програм, розробки фінансових механізмів втілення проектів, обрання відповідальних осіб за реалізацію та звітування.

- **Державно-приватні партнерства** – як процес передбачає визначення об'єкту та предмету такого партнерства, розподіл ризиків, відповідальності та винагород між партнерами, вибір моделі партнерства з врахуванням інтересів сторін, створення проектної компанії, визначення умов спільного користування та експлуатації об'єктів.

- **Промоція території** – це процес, в якому приймають участь центри залучення інвестицій, центри туристичної інформації, туристичні та галузеві асоціації, культурні та креативні індустрії, органи влади тощо, які спільно визначають ключових конкурентних переваг території, створюють бренд території, відпрацьовують маркетингову та промоційну стратегії, створюють інституції відповідальні за промоцію території.

- **Центр залучення інвестицій** – є надзвичайно важливим спеціалізованим інструментом, діяльність якого спрямована на координацію зусиль щодо розвитку територій низкою установ – індустріальних парків, консалтингових компаній, органів влади, агенцій місцевого розвитку, комунальних установ, бізнес-асоціацій.

- **Розвиток інфраструктури** – як процес передбачає підготовку системного плану розвитку інфраструктури відповідно до стратегії розвитку території, підготовку пакетів проектної документації, підготовку технічних завдань з урахування потреб громадян, залучення коштів під окремі проекти, управління проектами через механізм проектного офісу, комунікації з громадою.

- **Кластер** – об'єднання підприємств певної галузі або суміжних галузей з метою утворення виробничого кластеру (одиниці) на певній території.

- **Міжрегіональні проекти** – інструмент надає можливість об'єднати ресурси різних громад, регіонів для реалізації проектів з метою вирішення спільних і вагомо значущих проблем соціально-економічного розвитку.

Як свідчить аналіз практики управління розвитком громад, останнім часом набувають популярності такі інструменти як от: краудфандінг, краудлендінг та краудінвестінг. Усі ці інструменти спрямовані на залучення додаткових коштів для реалізації проектів на певних територіях.

Краудфандінг це спосіб залучити грошові кошти з метою реалізації певного проекту за рахунок добровільних внесків від небайдужих громадян, і які не пов'язані із самим проектом та не є професійними бізнес-інвесторами.

Краудлендінг – це інструмент кредитування організації фізичними особами, яке відбувається не напряму, а через спеціальні онлайн платформи.

Краудінвестінг – це по суті інструмент залучення грошових коштів для реалізації громадою певного проекту через краудінвестінгову онлайн платформу.

Висновки. Підводячи підсумки нашого дослідження в світ механізмів управління соціально-економічним розвитком територіальних громад слід відзначити, що для посадових осіб органів управління територіальними громадами особливо актуальним є оволодіння і застосування усього комплексу механізмів управління, і зокрема, на нашу думку, провідним тут

виступає механізм інформаційно-цифрового управління адже з огляду на розвиток інформаційних технологій та інтелектуальних систем це значно полегшує прийняття адекватних ситуації, що склалась управлінських рішень і відповідно процедуру вибору найкращих механізмів для досягнення визначених цілей соціально-економічного розвитку ввіреної територіальної громади.

Література:

1. Гасюк І. Л. Державне управління фізичною культурою та спортом: стан та перспективи розвитку : [монографія] / І. Л. Гасюк. – Х. : ПП Балюк І. Б., 2011. – 432 с.
2. Гасюк І. Л. Теоретичне обґрунтування принципів оптимізації державного управління розвитком фізичної культури і спорту [Електронний ресурс] / І. Л. Гасюк // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2010. – № 1(3). – Режим доступу до журн.: www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2010_1/10gilfks.pdf.
3. Е-рішення для громад – Режим доступу: <https://cid.center/e-solutions/> (дата звернення 28.05.2023).
4. Класифікація. Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення 28.05.2023 р.).
5. Краткий экономический словарь / [под. ред. А.Н. Азриляна]. – М.: Ин-т нов. экономики, 2001. – 1088с.
6. Управління розвитком громади на основі аналізу даних. Практичний посібник / А. Олещенко, Н. Пашинська, М. Козлов, В. Путренко, Г. Харламова, С. Лобойко, І. Дорош, С. Гапон, С. Назаренко, К. Літвінова, К. Козарь, В. Кондзьолка, С. Гайдер. - Київ, 2019. - 164 с.

References:

1. Hasjuk I. L. Derzhavne upravlinnja fizychnoju kul'turoju ta sportom: stan ta perspektyvy rozvytku [State management of physical culture and sport: state and development prospects: [monograph]]: [monografija] / I. L. Hasjuk. – H.: PP Baljuk I. B., 2011. – 432 s [in Ukrainian].
2. Hasjuk I. L. Teoretychne obgruntuvannja pryncypiv optymizacii' derzhavnogo upravlinnja rozvytkom fizychnoi' kul'tury i sportu [Theoretical substantiation of the principles of optimization of state management of the development of physical culture and sports] [Elektronnyj resurs] / I. L. Hasjuk // Publichne administruvannja: teorija ta praktyka. – 2010. – № 1(3). – Rezhym dostupu do zhurn.: www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2010_1/10gilfks.pdf. [in Ukrainian]
3. E-rishennja dlja gromad [E-solutions for communities] – Rezhym dostupu: <https://cid.center/e-solutions/> (data zvernennja 28.05.2023).
4. Kratkij ekonomycheskyj slovar' [Brief Economic Dictionary] / [pod. red. A.N. Azryljana]. – M.: Yn-t nov. ekonomyky, 2001. – 1088s. [in Russian]
5. Upravlinnja rozvytkom gromady na osnovi analizu danyh. Praktychnyj posibnyk [Data driven community development management.] / A. Oleshhenko, N. Pashyns'ka, M. Kozlov, V. Putrenko, G. Harlamova, S. Lobjko, I. Dorosh, S. Gapon, S. Nazarenko, K. Litvinova, K. Kozar', V. Kondz'olka, S. Gajder. - Kyi'v, 2019. - 164 s. [in Ukrainian]

УДК 351/354"36"(06)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-186-200](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-186-200)

Гонтар Зоряна Григорівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79000, тел.: (097) 471-89-98, <https://orcid.org/0000-0003-1712-7457>

МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ

Анотація. Війна в Україні – це цивілізаційна війна за свою історію і повернення в свою історію. Війна Московії з Україною вимагає змін в державному управлінні, соціальному і духовному житті, в економіці, і в законодавстві. Цінність щодо суспільства і держави проявляється в тому, що за допомогою права суспільство підкоряє собі державу, змушує його функціонувати в своїх інтересах. Право базується і охороняється саме на основних цінностях, таких як життя, свобода людини, власність, честь і гідність. Ці цінності є основою для формування правових норм і принципів, які визначають права і обов'язки людей, а також забезпечують їх захист і виконання. Загалом, цінність права можна визначити, як здатність права служити метою і засобом для задоволення соціально справедливих, прогресивних потреб та інтересів громадян, суспільства в цілому. В суспільстві виробилося розуміння того, що при збереженні механізмів цілепокладання в державному управлінні, які зробили його слабким, побудувати сильну державу не можливо, а слабка держава не здатна захистити ні себе, ні суспільство, а відтак вони приречені на зникнення. Альтернатива модернізації – поразка у війні, геноцид та зникнення України і українців. Цілі державного управління, пов'язані з якістю суспільства, його збереженням і перетворенням. Україна змушена була зіткнутися з вибором під час війни: або зосередитися на модернізації, або стати жертвою можливої поразки. Цей вибір має серйозні наслідки для держави та її народу, оскільки від його результатів залежить майбутнє України і доля її громадян. Вибір між модернізацією і можливою поразкою є складним і стратегічно важливим для країни. Зміст і цілі держави полягають у тому, щоб сприяти матеріальному і духовному розвитку свого народу. Внутрішній стан суспільства і проблеми, що його турбують, є справжнім і актуальним джерелом формування цілей державного управління.

Війна безумовно мала і продовжує мати вплив на політичні, економічні та соціальні процеси в Україні. Суттєво ускладнено економічний та

соціальний розвиток країни, тому що всі ресурси спрямовуються на війну. Зокрема, війна змусила країну зосередитись на питаннях безпеки, розвитку військово-технічного комплексу, реформі армії та внутрішньої безпеки. Також, війна стимулювала наукові дослідження та розробки в галузі оборони та безпеки.

Для нас українців - це війна за нашу особливу ієрархію цінностей і систему символів через які ми освоємо світ, які роблять нас індивідами з унікальним духом, відкритістю та активною участю в публічних справах, а значить за свій світогляд, за своє особливе бачення світу і способи взаємодії з ним, одним словом за ідентичність і збереження свого державного потенціалу.

Ключові слова: політична реформа, політика, суспільство, соціально-правова реформа.

Hontar Zoriana Hryhorivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska St., 35, Lviv, 79000, tel.: (097) 471-89-98, <https://orcid.org/0000-0003-1712-7457>

MODERNIZATION OF UKRAINE DURING THE WAR AND POST-WAR PERIOD: SOCIAL-LEGAL AND POLITICAL REFORMS

Abstract. The war in Ukraine is a civilizational war for its history and a return to its history. Muscovy's war with Ukraine requires changes in state administration, social and spiritual life, economy, and legislation. Value in relation to society and the state is manifested in the fact that with the help of law, society subjugates the state to itself, forces it to function in its interests. The law is based and protected precisely on basic values, such as life, human freedom, property, honor and dignity. These values are the basis for the formation of legal norms and principles that determine the rights and obligations of people, as well as ensure their protection and implementation. In general, the value of law can be defined as the ability of law to serve as a goal and a means to meet socially just, progressive needs and interests of citizens and society as a whole. Society has developed an understanding that if the mechanisms of goal-setting in state administration, which made it weak, are preserved, it is impossible to build a strong state, and a weak state is not able to protect itself or society, and therefore they are doomed to disappear. The alternative to modernization is defeat in the war, genocide and the disappearance of Ukraine and Ukrainians. The goals of public administration related to the quality of society, its preservation and transformation. Ukraine was forced to face a choice during the war: either focus on modernization or become a victim of possible defeat. This

choice has serious consequences for the state and its people, since the future of Ukraine and the fate of its citizens depend on its results. The choice between modernization and possible defeat is difficult and strategically important for the country. The content and goals of the state are to contribute to the material and spiritual development of its people. The internal state of society and the problems that concern it are a real and actual source of forming the goals of public administration.

The war definitely had and continues to have an impact on political, economic and social processes in Ukraine. The economic and social development of the country is significantly complicated, because all resources are directed to the war. In particular, the war forced the country to focus on security issues, development of the military-technical complex, army reform and internal security. Also, the war stimulated scientific research and development in the field of defense and security.

For us Ukrainians, this is a war for our special hierarchy of values and system of symbols through which we master the world, which make us individuals with a unique spirit, openness and active participation in public affairs, which means for our worldview, for our special vision of the world and ways of interacting with him, in a word, for the identity and preservation of its state potential.

Keywords: political reform, politics, society, socio-legal reform.

Постановка проблеми. З метою відновлення України під час війни у квітні Указом Президента України було створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни. Так, Національна рада з відновлення України від наслідків війни є консультативно-дорадчим органом, який функціонує безпосередньо при Президентові України. Основними завданнями цього органу є: розробка плану дій воєнної та повоєнної відбудови та розвитку України; визначення та розробка пропозицій щодо першочергових реформ у воєнний та післявоєнний періоди; підготовка стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, їх прийняття та реалізація для забезпечення ефективної роботи та відновлення України у воєнний та повоєнний період [13].

Україна заявляє про свій європейський курс з 2014 року, коли була проведена Революція Гідності та почалися конфлікти на сході країни. З того часу Україна зробила великий крок у напрямку реформ та підвищення якості життя населення. Проте, до цієї мети ще дуже багато потрібно зробити. Серед головних завдань є зміцнення демократії та правової державності, боротьба з корупцією, розвиток економіки, поліпшення соціальних стандартів та зміцнення національної безпеки.

Україна має багато партнерів серед країн ЄС та НАТО, які підтримують її реформи та інтеграцію. Зокрема, з 2014 року Україна підписала угоду про

асоціацію з ЄС та здійснює візовий режим безвізового співробітництва. Також Україна підписала план дій щодо членства в НАТО та активно співпрацює з альянсом у питаннях безпеки. Наш курс у ЄС та НАТО продиктований тим, що ми прагнемо захисту. Просто тепер українці зрозуміли, що ніхто не буде воювати за нас та нашу державу, окрім нас самих. Євроатлантичні перспективи України є реальними, проте вимагають від країни великих зусиль та виконання реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематичні аспекти відновлення України під час війни лежать в основі досліджень багатьох науковців. Зокрема ґрунтовні дослідження у цьому напрямку проводять Т. Богдан, С. Винограденко, А. Гончаренко, Б. Данилишин, В. Дикань, О. Ємельянова, Н. Любомудрова, Т. Степаненко, Є. Федоренко, Н. Фролова, І. Чернова та інші. Однак, доцільно відзначити, що відсутні дослідження у визначенні стратегічних пріоритетів відновлення України під час війни.

Мета статті - Дослідження особливостей та механізмів державного управління щодо першочергових реформ у воєнний та післявоєнний періоди; підготовки стратегічних ініціатив, які сприятимуть розвитку демократії, правової державності, економіки та зміцненню національної безпеки, щоб забезпечити баланс інтересів особи, суспільства та держави.

Виклад основного матеріалу. Потрібно відкривати для себе Україну не просто як окреме утворення, а як державу, на яку треба дивитися не крізь російську призму. Євроатлантичні перспективи України означають можливість її приєднання до Європейського Союзу та НАТО. Ці процеси вимагають від країни реформ, які сприятимуть розвитку демократії, правової державності, економіки та зміцненню національної безпеки.

Пріоритетом є і буде розвиток воєнно-промислового комплексу і забезпечення безпеки критичного виробництва. Щоб визначити інші на цей період економічні пріоритети оцінимо ситуацію в Україні. Associated Press повідомило: дані Міжнародної організації з міграції свідчать про те, що загалом понад 22 млн. людей або заблоковані від переїзду, або були змушені тікати. З них втекло орієнтовно 13 млн. Агентство ООН у справах біженців 6.04.2022 повідомило, що кількість людей, які втекли з України після вторгнення московських військ, перевищила 4 млн. і з продовженням війни може зрости до 7-8 млн. Щодо переміщених осіб, то їх число сягає біля 7-8 млн. CASE [14].

Перебудова економіки відповідно до потреб війни і організація тилу, тобто територій на які перемістилися мільйони людей і сотні підприємств, передбачає невідкладне будівництво житла, будівництво нових підприємств, чи релокацію підприємств і працевлаштування на них працездатного населення. Локалізація переміщених і нових виробництв має відбуватися не

хаотично, а організація планування їх розміщення планово має враховувати державні пріоритети і поєднувати інтегровані, просторові та економічні підходи [15, с. 32]. Слід зазначити, що програмні положення щодо комплексного відновлення території мають сприяти впровадженню сучасних підходів, таких як людиноцентризм, раціональне просторове планування, забезпечення балансу між населенням та працевлаштуванням, стійка міська мобільність, інклюзивність та енергетика, ефективність і екологічність.

Щодо необхідності зміни механізмів державного управління в Україні, то це питання може бути розглянуте у різних площинах, залежно від конкретної проблеми або виклику, який потребує втручання. Однак, в цілому, важливо підтримувати ефективну та прозору систему державного управління, яка відповідає потребам суспільства та громадян. Для цього можуть бути використані різні інструменти, такі як зміни законодавства, політики та процедури, залучення громадських об'єднань до процесу прийняття рішень, запровадження європейських традицій співпраці парламенту з урядом у формуванні політики та її законодавчому закріпленні та інше.

Якщо мова йде про повоєнну модернізацію України, то це означає, що країна пройшла через війну, і потребує реформування у багатьох сферах. Ось декілька можливих напрямів, які можуть сприяти модернізації України: реформа армії та національної безпеки. Необхідно зміцнити оборону країни, підвищити бойову готовність військ, впровадити сучасні технології та засоби зв'язку, розвивати кібербезпеку. Розвиток економіки - для того, щоб країна вийшла з кризи та почала розвиватися, необхідно провести реформи в економічній сфері, стимулювати інвестиції, розвивати малі та середні підприємства, підвищувати рівень життя населення. Реформа освіти - необхідно підвищувати якість освіти, розвивати відкрите та інноваційне навчання, сприяти підвищенню кваліфікації працівників усіх сфер. Розвиток інфраструктури - необхідно будувати нові дороги, залізниці, аеропорти, розвивати інтернет-інфраструктуру, забезпечувати доступ до енергетичних ресурсів та водопостачання. Забезпечення прав людини та боротьба з корупцією. Необхідно змінювати законодавство та забезпечувати реальний захист прав людини, боротися з корупцією в усіх сферах життя. Це лише декілька можливих напрямів, які можуть сприяти повоєнній модернізації України.

Зміна політики України до стандартів Європейського Союзу (ЄС) є реальною, але це може зайняти тривалий час і вимагати великих зусиль. Україна має багато спільного з Європейським Союзом, включаючи загальні цінності, такі як демократія, права людини, правова держава та свобода дій, а також економічні і торговельні відносини. Однак, щоб відповідати стандартам ЄС, Україна повинна виконати ряд реформ і змінити свою політику в багатьох

галузях. Наприклад, Україна повинна здійснити реформи в сфері правосуддя, боротьби з корупцією, захисту прав і свобод громадян, екології, енергетики, підвищення рівня життя та багатьох інших галузях. Ці реформи можуть бути важкими і вимагати значних зусиль, але вони є необхідними для того, щоб Україна могла наблизитися до стандартів ЄС. Це залежить від багатьох чинників, таких як система уряду, виборчі закони, структура інституцій, права громадян та інші. Однак, політична спільнота в Україні повинна бути демократичною, де всі громадяни мають рівні права та можливості для впливу на прийняття рішень, а уряд працює на користь всього суспільства. Україна має запроваджувати реформи та зміни в своїй політиці не тільки для наближення до стандартів ЄС, а й для підвищення якості життя своїх громадян і розвитку країни. Наприклад, реформа правосуддя може забезпечити більш ефективний захист прав і свобод громадян, а боротьба з корупцією може забезпечити більш чесні та прозорі умови для бізнесу та інвесторів.

Взаємна співпраця між Україною та Європейським Союзом є важливим напрямком розвитку України. Україна тісно співпрацює з ЄС у багатьох галузях, включаючи політику, економіку, науку та технології, культуру, освіту та інше. Зокрема, Україна прагне здійснити асоціацію з ЄС та розширити свої можливості у торгівлі та інвестиціях.

Україна прагне до підвищення рівня соціального захисту громадян, розвитку освіти та здоров'я. Європейський Союз надає значну підтримку Україні у реалізації цих реформ, зокрема шляхом надання фінансової та технічної допомоги, а також заохоченням до змін у країні. ЄС може підтримувати культурний та освітній обмін між Україною та країнами ЄС, щоб сприяти взаємному розумінню та відкриттю нових можливостей.

Модернізація України у воєнний та повоєнний період потребує часу та наполегливої роботи, але це важливий крок до покращення якості життя громадян та зміцнення демократії в країні.

Демократична трансформація - це процес переходу від авторитарного режиму до демократичної системи управління. Це означає зміну політичної, економічної та соціальної структури країни з метою забезпечення прав людини, свободи слова, свободи зборів, незалежності судової системи, додержання виборчих правил та прозорості управління. Україна пройшла складний шлях демократичної трансформації в останнє десятиріччя. Незважаючи на складнощі та виклики, країна продовжує рухатися в напрямку демократії та правової держави і може пишатися життєздатним громадянським суспільством.

Надважливо здійснити реконструкцію політики України. Наведемо деякі загальні рекомендації, які можуть сприяти покращенню ситуації в країні:

1. Забезпечення прав людини та свободи слова. Можливо створити ефективну

систему захисту прав людини, зменшити відстань між владою та громадянами. Також необхідно забезпечити свободу слова та інтернет-свободи. 2. Економічна стабільність. Розвиток економіки країни - основна передумова для підвищення життєвого рівня громадян. Для досягнення цієї мети необхідно провести реформи в економіці, зокрема, приватизацію, забезпечити лібералізацію трудового законодавства яке буде спрямоване на створення рівних правил гри та балансу інтересів працівників і роботодавців, надання стимулів для розвитку бізнесу, підвищення інвестиційного клімату в країні. 3. Розвиток освіти та науки. Необхідно підвищити якість та розвиток науки в Україні. Це сприятиме зростанню конкурентоспроможності країни в міжнародному вимірі та забезпечить розвиток інновацій в економіці. 4. Забезпечення безпеки. Національна безпека - це одна з ключових переваг країни. Необхідно зміцнити зовнішню і внутрішню безпеку держави та забезпечити захист прав громадян. 5. Політична стабільність. Стабільність в політичному житті країни - головна передумова успішного розвитку. Необхідно запроваджувати ефективну систему громадського контролю за діяльністю влади та забезпечити прозорість та відкритість у прийнятих рішеннях на державному рівні.

Для забезпечення нових ініціатив з солідарності в Україні можна виконати наступні кроки: 1. Створити комунікаційну платформу, яка об'єднує людей, групи та організації, які прагнуть досягти спільних цілей. 2. Запустити різноманітні проекти зі збору коштів, які будуть спрямовані на допомогу потерпілим унаслідок війни в Україні, створення благодійних фондів та організацій, що надають допомогу біженцям. 3. Проводити соціальні кампанії та акції, що сприяють залученню уваги громадськості до важливих питань і змін в суспільстві. Соціальні кампанії та акції можуть бути спрямовані на просвітницьку роботу, популяризацію важливих питань та залучення громадськості до активної участі у процесах прийняття рішень. Наприклад, кампанії можуть бути спрямовані на боротьбу зі стереотипами, пропаганду толерантності та рівноправ'я, підтримку ветеранів та постраждалих від війни в Україні, просвіту щодо екології та раціонального споживання ресурсів, залучення уваги до соціальних проблем та проблем здоров'я, та інше. 4. Розробляти програми підтримки малих та середніх підприємств, що сприятимуть розвитку економіки країни та створенню нових робочих місць. 5. Взаємодіяти з громадськістю та урядовими органами, щоб забезпечити більш ефективне вирішення проблем, які стоять перед країною. Ці кроки можуть допомогти забезпечити нові ініціативи з солідарності в Україні та сприяти побудові сильного та життєздатного громадянського суспільства.

Відбудувати Україну такою, як вона була не потрібно, необхідно трансформувати українське суспільство. Реконструкція змін в Україні має

відбуватись з врахуванням деяких аспектів, які потрібно враховувати: перш за все, Україні потрібно зосередитися на розбудові мирного суспільства, забезпеченні прав людини та розвитку демократії. Україна повинна змінити свою політичну культуру, щоб забезпечити стабільність і розвиток на довгостроковій основі. Україні також потрібно провести ефективну реформу економіки, щоб забезпечити стале зростання і підвищення життєвого рівня громадян. Потрібно зосередитися на залученні інвестицій, розвитку підприємництва та зменшенні залежності від інших країн. Після війни з Росією Україні потрібно створити сильну та професійну армію, яка буде забезпечувати національну безпеку та захист від зовнішніх загроз. Україна повинна забезпечити підтримку розвитку культури та науки, яка є ключовим елементом будь-якої країни. Потрібно забезпечити доступ до міжнародних культурних та освітніх інституцій та програм, щоб зростати як суспільство.

Відновлення України – це не лише відбудова зруйнованого ворогом, а й відновлення повноцінного життя в містах і селах, необхідно надавати більшу частину прав і повноважень щодо відбудови на місцевий рівень, сформувати нову економіку з урахуванням нових реалій.

Досягнення консенсусу між політичними, військовими, громадянськими елітами є в теперішній час колосальним досягненням держави. Війна в Україні мобілізує усе суспільство. Українці об'єдналися і більше не має розходжень хто є хто. Через війну в Україні народжується національна єдність, війна підсилила відчуття єдності українського народу, відчуття належності до нації.

Українській владі вдається на усіх рівнях державного управління берегти демократію в час війни. Потрібно відзначити, що українці мають особливу здатність до самоорганізації і солідарності, яка проявляється в різних сферах життя. Волонтерство з 2014 року і зараз – цивільні українці допомагають військовим і постраждалим цивільним громадянам.

Якщо нам судилося вести багаторічну війну, то це не значить, що ми повинні відмовитися від основ демократії, від принципів верховенства права та належного врядування. Можливо, нам доведеться знайти для них специфічні форми реалізації, більш зручні для воєнного часу, але не відмовитися, бо і за них ми також воюємо. Через те, що ці принципи тотально розтоптані в імперській країні-агресорі, ми й маємо той рівень мобілізації і згуртованості, якому дивується світ. І якого ми не мали до війни.

І однозначно, що необхідно дати зрозуміти демократичному світу і ЄС яким членом буде Україна. Україна посилить ЄС у багатьох напрямках: готовність захищати демократичні цінності; запаси критичних мінералів; інновації; сучасні технології.

Модернізація освіти і культури є важливими завданнями для будь-якої країни, включаючи Україну. Є кілька ключових напрямків, які можуть

допомогти українській державі здійснити модернізацію в галузі освіти і культури: збільшення інвестицій у сферу освіти і культури - держава може виділяти більше коштів на розвиток освіти і культури, щоб покращити доступність до якісної освіти та культурних подій; впровадження новітніх технологій в освіту і культуру - використання сучасних технологій може допомогти покращити якість освіти та забезпечити більш широкий доступ до культурних ресурсів; підвищення кваліфікації вчителів, працівників культури та інших фахівців - кваліфіковані фахівці можуть забезпечити високу якість освіти та культурних подій, що дозволить підвищити рівень культурного та інтелектуального розвитку суспільства; розвиток міжнародного співробітництва - Україна може співпрацювати з іншими країнами та міжнародними організаціями у галузі освіти та культури, що дозволить вивчати досвід інших країн та застосовувати його в українських умовах.

Ці напрямки можуть сприяти модернізації освіти та культури в Україні, проте їх успішна реалізація потребує спільних зусиль держави, фахівців та громадськості.

Для того, щоб Україна відповідала європейським стандартам в управлінні державою, політичних процесах та взаємодії між політичними суб'єктами, необхідно здійснити реформи, що спрямовані на підвищення якості демократії, правової державності, та зміцнення інституційної бази.

Модернізація соціальних гарантій в Україні є важливою темою для уряду, бізнесу та громадськості. Соціальні гарантії є важливою складовою соціальної політики держави, оскільки вони гарантують захист прав і інтересів громадян, особливо в трудовій сфері, а саме спрощення входу-виходу з трудових відносин у поєднанні з ефективними механізмами захисту від раптової втрати роботи, полегшення пошуку нової роботи та зниження рівня безробіття.

Однією з ключових проблем, що потребують модернізації, є пенсійна система. Наразі пенсійна система України потребує серйозної реформи, оскільки вона не в змозі забезпечити адекватний рівень життя пенсіонерів. Одним із можливих рішень є підвищення пенсійного віку, щоб пенсійна система могла бути більш стійкою та ефективною.

Також, модернізація соціальних гарантій повинна включати зміни у сфері охорони здоров'я. Необхідно забезпечити доступ до якісної медичної допомоги для всіх громадян, незалежно від їх доходів. Соціальні гарантії повинні бути належним чином розроблені для захисту прав жінок та дітей, а також людей з інвалідністю. Необхідно враховувати особливі потреби цих груп населення та забезпечувати їм допомогу, яка дозволить їм жити повноцінним життям. Загалом, модернізація соціальних гарантій в Україні повинна бути зорієнтована на підвищення якості життя громадян та забезпечення їм захисту прав.

Україна може зіткнутись з багатьма проблемами при досягненні своїх цілей: економічна нестабільність - Україна має низький рівень економічного розвитку, високу залежність від імпорту та низький рівень доходів населення. Це ускладнює досягнення національних економічних цілей та знижує конкурентоздатність країни; корупція - є серйозною проблемою в Україні, яка негативно впливає на розвиток економіки та громадянське суспільство. Недостатня боротьба з корупцією може ускладнити досягнення національних цілей та порушити довіру громадян до державних інституцій. Спостереження та контроль в Україні є необхідними не лише для того, щоб забезпечити якісну систему управління, але також для того, щоб проводити моніторинг впливів з боку донорів та захисту національних інтересів країни. Україна залежна від підтримки донорів, які надають фінансову та технічну допомогу в різних сферах, таких як боротьба з корупцією, реформування системи охорони здоров'я та освіти, розвиток економіки та інше. Однак, відносини з донорами можуть мати вплив на суверенітет та незалежність країни. Тому, для захисту національних інтересів, важливо проводити моніторинг впливу донорів та забезпечити прозорість відносин з ними. Спостереження та контроль дозволять уникнути можливих негативних наслідків від підтримки з боку донорів, таких як втрата контролю над власними ресурсами, підтримка не виправданих реформ або втручання у внутрішні справи країни. Крім того, контроль відносин з донорами є необхідним для забезпечення ефективності використання допомоги та відповідального ставлення до ресурсів. Спостереження та контроль можуть бути здійснені різними органами, включаючи громадські організації, державні та місцеві влади, аудиторські компанії та інші зацікавлені сторони.

Необхідно посилити відповідальність за нецільове використання коштів державного та місцевих бюджетів, фінансових та матеріальних ресурсів, отриманих як допомога ЗСУ, цільової гуманітарної допомоги та коштів, отриманих від міжнародних фінансових організацій. Для цього окрім того, що вже зроблено (ВРУ внесла зміни до Кримінального кодексу України, КМУ і НБУ вжили низку важливих першочергових заходів у бюджетно-податковій та грошово-кредитній політиці, банківському та небанківському секторах фінансового ринку [16,17,18]), необхідно посилити державний фінансовий контроль за поступленням і ефективним витрачанням коштів. Для цього потрібно прийняти нові нормативно-правові акти, якими надати органам державного фінансового контролю додаткові повноваження щодо контролю за цільовим, законним та ефективним витрачанням усіх публічних ресурсів; передбачити особливі умови провадження у справах за зверненням державного фінансового контролю та розширити його інструменти.

Геополітична нестабільність - Україна знаходиться в складному геополітичному контексті, що може призвести до конфліктів та обмеження у відносинах з іншими країнами. Україна відіграє важливу роль у геополітичній політиці світу. На сьогоднішній день, Україна знаходиться в центрі геополітичних подій, пов'язаних з відносинами між Росією та Заходом. Україна має стратегічне положення в центрі Європи та є однією з найбільших країн на континенті. З одного боку, це дає Україні можливість впливати на регіональну політику, а з іншого - робить її вразливою до зовнішнього впливу. Російсько-український збройний конфлікт з Росією може перешкоджати розвитку економіки та інших галузей. Наприклад, обмеження торгівлі та пересування відразу ж змінюються залежно від ситуації на фронті. Корупція: Україна зазнає великих проблем з корупцією, яка може перешкоджати залученню іноземних інвестицій та зростанню економіки. Енергетична залежність: Україна мала значну енергетичну залежність від Росії.

Для повного розкриття людського потенціалу України, для прискорення цифрової та «зеленої» трансформації в країні, необхідно продовжувати процеси децентралізації, які значно посилюють впливовість місцевих органів влади.

Російсько-українська війна має величезний вплив на енергетичний ринок, різко підвищивши ціни на нафту і газ. Проте після початку війни кілька західних країн наклали ембарго на російську нафту і газ та спробували знайти альтернативні ринки. Це можна розглядати в контексті можливості у середньостроковій перспективі збільшити інвестиції у «зелену» енергетику.

Модернізація України - це процес, який може зайняти кілька років, а може й десятиліття. Це залежить від багатьох чинників, таких як наявність необхідних ресурсів, політична стабільність, рівень економічного розвитку та багато інших.

Можна припустити, що в Україні будуть найдовше модернізуватись сфери, що потребують найбільше розвитку інфраструктури та технологій, таких як: енергетика: Україна має потужний потенціал відновлюваної енергетики, і ця сфера може бути модернізована за допомогою новітніх технологій, що дозволяють збільшити ефективність та економію енергоресурсів; транспорт: Україна є транзитною країною, і модернізація транспортної інфраструктури може покращити рівень перевезень та знизити залежність від імпорту; інформаційні технології: ІТ- сектор в Україні швидко розвивається, і модернізація цієї сфери може підвищити конкурентоспроможність країни на світовому ринку; охорона здоров'я: зараз українська медицина потребує суттєвої модернізації, що дозволить підвищити якість медичних послуг та покращити стан здоров'я нації; сільське господарство: Україна має великий потенціал у сфері сільського господарства.

У соціальній сфері України є багато проблем, які потребують уваги та вирішення. Основні проблеми включають: медична сфера - нестача лікарів, погана якість медичного обслуговування, нестача сучасного медичного обладнання та ліків. Освіта: низький рівень якості освіти, знецінення професій вчителів та викладачів, нестача фінансування та застаріле обладнання в школах та університетах. Соціальний захист: недостатня підтримка для малозабезпечених та вразливих верств населення, недостатня допомога дітям-сиротам та інвалідам, відсутність реабілітаційних центрів. Житлово-комунальний сектор: високі тарифи на комунальні послуги, погана якість житла, недостатня технічна база для обслуговування будинків та інфраструктури.

Для розв'язання цих проблем потрібно прийняти наступні кроки: збільшити фінансування медичної та освітньої сфер; розробити нову стратегію розвитку соціального захисту населення; створити додаткові програми для допомоги малозабезпеченим та вразливим верствам населення.

Висновки. Отже, війна для України сьогодні – це не просто поточні втрати людей та економіки, а довгострокові негативні наслідки та обмеження майбутнього розвитку на багато років вперед. Це необхідно сприймати як об'єктивну реальність і вживати заходів для мінімізації негативного впливу цих викликів на існування та розвиток держави. Незважаючи на продовження війни, доцільно вже зараз відновлювати постраждалі території.

Тож, необхідно створювати умови для якнайшвидшого повернення в Україну тих осіб, які змушені були виїхати закордон через війну, зробити стрибок у сучасну, конкурентну та стабільну економіку, за рахунок співпраці із міжнародними партнерами та завдяки їхній фінансовій допомозі, координація між донорами має переважати конкуренцію між ними. Тісний зв'язок між процесами відновлення та входження України до ЄС, оскільки обидва можуть слугувати каталізатором для необхідних реформ та потужним мотивом для їх впровадження, оскільки люди розуміють, через що треба пройти та заради чого здійснюються ці реформи.

Реформи можуть допомогти створити стабільне та процвітаюче суспільство, яке буде більш відкрите до світу та буде в змозі протистояти викликам глобалізації та інших важливих тенденцій. Це означає забезпечення прав та свобод кожної особи, а також врахування потреб та благополуччя суспільства в цілому. Дуже важливим для успіху процесу відновлення є шлях комунікації із суспільством та із зовнішнім світом, шлях, яким таку комунікацію проводить українська влада, великою мірою дозволяє мобілізувати українське суспільство та зберігати Україну на високих позиціях у світовому порядку денному.

Література:

1. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. РИА Новости, 03.04.2022:
URL: <https://cutt.ly/8>.

2. Дугин А. Интервью агентству Anna-News 6.05.2014: URL : <https://science.fandom.com/ru/wiki/%D0%94%D1%>
3. Медведев Д. О фейках и настоящей истории: URL: Telegram: Contact @medvedev_telegram.
4. Переслегин С.Б. К оценке геополитического положения Европы. Звезда. 1998. №12 : URL : <https://uc.od.ua/news/politic/1179453>.
5. Переслегин С.Б. Антитеррористическая акция США: перспективы расширения операций 2001: URL : <https://cutt.ly/mFDG4qC>.
6. Баранов С. Мы или они? Украинский «Карфаген» для «Третьего Рима» 1 декабря 2017: URL : <https://izborsk-club.ru/14366>.
7. Николай Стариков: «Мне очень нравится лозунг «Украина – це Россия». Деловая электронная газета «Бизнес Online» 6 Апреля 2022 : URL : <https://izborsk-club.ru/22599>.
8. Timothy Snyder. Russia's genocide handbook. The evidence of atrocity and of intent mounts Substack, 8.04.2022 : URL : <https://cutt.ly/DFDGZlo>.
9. Kaja Kallas on the atrocities in Ukraine: The Economist Newspaper Limited. 2023 : URL: <https://www.economist.com/by-invitation/kaja-kallas-on-the-atrocities-in-ukraine/21808581?u>
10. Байден «Те, що відбувається в Україні, змінить історію 21 століття». Газета «День» 26 березня 2022: URL : <https://day.kyiv.ua/news/150622-te-shcho-vidbuvayetsya-v-ukrayini-zminyt-istoriyu-21-stolittya-bayden>
11. Vjosa Osmani. The president of Kosovo warns against the appeasement of autocrats: he Economist Newspaper Limited . Mar 14th 2022 : URL : <https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/14/the-president-of-kosovo-warns-against-the-appeasement-of-autocrats> .
12. Shivshankar Menon. The Fantasy of the Free World Are Democracies Really United Against Russia?, 4.04.2022 : URL : <https://cutt.ly/GFDHIrO>.
13. Director GCHQ's speech on global security amid war in Ukraine. (Thursday 31st March 2022): URL: <https://www.gchq.gov.uk/speech/director-gchq-global-security-amid-russia-invasion-of-ukraine>
14. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України №266/2022. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>
15. Економічні пріоритети для повоєнної України. CASE Ukrayina. 15.02.2023: URL: <https://case-ukraine.com.ua/>.
16. Олексюк Г.В., Куйбіда С.В., Лисяк Н.М., Попадинець Н.М. Організація планування розвитку територій у контексті децентралізації державного управління: поєднання інтегрованих, просторових та економічних підходів // Економіка України. 2021. № 11. с. 23-38: URL: <http://doi.org/10.15407/economyukr.2021.11.023>.
- 17.Звернення Прем'єр-міністра Дениса Шмигала. Урядовий портал, Секретаріат Кабінету Міністрів України. 28.02.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvernennya-premyer-ministra-denisashmigalya>.
18. Звернення Прем'єр-міністра Дениса Шмигала. Урядовий портал, Секретаріат Кабінету Міністрів України. 02.03.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvernennya3-premyer-ministra-denisa-shmigalya>.
19. Постанова Кабінету Міністрів України «Тимчасовий порядок виділення та використання коштів з резервного фонду бюджету в умовах воєнного стану» від 01 березня 2022 р. № 175. URL: <https://cutt.ly/CFJ0qQ3>. [in Ukrainian].
20. Russia's war to shrink Ukraine economy 45%, World Bank says.: URL: <https://cutt.ly/9FJMqr8>.

21. Director GCHQ's speech on global security amid war in Ukraine (globalsecurity.org) : URL: <https://cutt.ly/DFDJK3Q>. Russian aluminium billionaire Deripaska warns of long war in Ukraine By Guy Faulconbridge Reuters : URL : <https://cutt.ly/2FJNuzo>
22. Данилишин Б. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки. URL: <https://www.epravda.com.ua>
23. Богдан Т. План відновлення України: сильні та слабкі сторони. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukrai_ni_silni.html
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них» від 14 жовтня 2022 р. № 1159 .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1159-2022-%D0%BF#Text>

References:

1. Sergeytsev T. Chto Rossiya dolzhna sdelat' s Ukrainoy. RIA Novosti [RIA Novosti], (03.04.2022) : URL: <https://cutt.ly>.
2. Dugin A. Interv'y u agentstvu Anna-News 6.05.2014: URL : <https://science.fandom.com/ru/wiki/%D0%94%D1%83%D0%B3%D0%B8%D0%BD,%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0>
3. Medvedev D. O feykakh i nastoyashchey istorii: URL: Telegram: Contact @medvedev_telegram.
4. Pereslegin S.B. K otsenke geopoliticheskogo polozheniya Yevropy. Zvezda №12 [Star №12] (1998). URL : <https://uc.od.ua/news/politic/1179453>.
5. Pereslegin S.B. Antiterroristicheskaya aktsiya SSHA: perspektivy rasshireniya operatsiy 2001. [US Anti-Terrorist Action: Prospects for Expanding Operations] (2001): URL: <https://cutt.ly/mFDG4qC>.
6. Baranov C. My ili oni? Ukrainskiy «Karfagen» dlya «Tret'yego Rima» [Us or them? Ukrainian "Carthage" for the "Third Rome"] (December 1, 2017): URL : <https://izborsk-club.ru/14366>.
7. Nikolay Starikov: Mne ochen' нравitsya lozung «Ukraina – tse Rossiya». Business electronic newspaper "Business Online" ["I really like the slogan "Ukraine is Russia"] April 6, 2022: URL: <https://www.business-gazeta.ru/article/545825>
8. Timoti Snayder. Dovidnyk pro henotsyd Rosiyi. Dokazy zhorstokosti ta namiru zrostayut'. Substack, 8.04.2022 : URL : <https://cutt.ly/DFDGZlo>
9. Kaya Kallas pro zvirstva v Ukrayini . The Economist Newspaper Limited. [The Economist Newspaper Limited.] (2023) : URL : <https://www.economist.com/by-invitation/kaja-kallas-on-the-atrocities-in-ukraine/21808581?u>
10. Te, shcho vidbuvayet'sya v Ukrayini, zminyt' istoriyu 21 stolittya, - Bayden Hazeta «Den'» ["Day" newspaper] (March 26, 2022:): URL : <https://day.kyiv.ua/news/150622-te-shcho-vidbuvayetsya-v-ukrayini-zminyt-istoriyu-21-stolittya-bayden>
11. V'osa Osmany. Prezydent Kosova zasterihaye vid umyrotvorenniya avtokrativ: The Economist Newspaper Limited. 14 bereznia 2022: [The Economist Newspaper Limited]. (March 14, 2022) URL:<https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/14/the-president-of-kosovo-warns-against-the-appeasement-of-autocrats>
12. Shivshankar Menon. Fantaziyi vil'noho svitu. Chy spravdi demokratiyi ob'yednalysya proty Rosiyi? [The Fantasy of the Free World Are Democracies Really United Against Russia?], (4.04.2022): URL : <https://cutt.ly/GFDHI> .
13. Vystup dyrektora GCHQ pro hlobal'nu bezpeku v umovakh viyny v Ukrayini. [Director GCHQ's speech on global security amid war in Ukraine]. (Thursday 31st March 2022): URL:<https://www.gchq.gov.uk/speech/director-gchq-global-security-amid-russia-invasion-of-ukraine>

14. Pytannya Natsional'noyi rady z vidnovlennya Ukrainy vid naslidkiv viyny: Ukaz Prezydenta Ukrainy №266/2022. [Decree of the President of Ukraine №266/2022] (June 5, 2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].
15. Ekonomichni perevahy dlya viys'kovoyi Ukrainy. [Economic advantages for military Ukraine] 15.02.2023. CASE Ukraine: <https://case-ukraine.com.ua/>.
16. Oleksyuk H.V., Kuybida S.V., Lysyak N.M., Popadynets' N.M. Orhanizatsiya planuvannya rozvytku terytoriy u konteksti detsentralizatsiyi derzhavnoho upravlinnya: poyednannya intehrovanykh, prostorovykh ta ekonomichnykh pidkhodiv [Organization of territorial development planning in the context of decentralization of state administration: a combination of integrated, spatial and economic approaches] // Ekonomika Ukrainy. 2021. № 11. s. 23-38: URL : <http://doi.org/10.15407/economyukr.2021.11.023> [in Ukrainian].
17. Zvernennya Prem'yer-ministra Denysa Shmyhalya. Uryadovyy portal, Sekretariat Kabinetu Ministriv Ukrainy 28.02.2022. [Government portal, Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (28.02.20229). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvernennya->
18. Zvernennya Prem'yer-ministra Denysa Shmyhalya. Uryadovyy portal, Sekretariat Kabinetu Ministriv Ukrainy. 02.03.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvernennya3-premyer-ministra-denisa-shmigalya>.
19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Tymchasovyy poriyadok vydilennya ta vykorystannya koshtiv z rezervnoho fondu byudzhetu v umovakh voyennoho stanu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 01 bereznia 2022 r. № 175. URL: <https://cutt.ly/CFJ0q Q3>.
20. Viyna Rosiyi za skorochennya ekonomiky Ukrainy na 45%, kazhe Svitovyy bank. : URL: <https://cutt.ly/9FJMQ r8>
21. Promova dyrektora GCHQ pro hlobal'nu bezpeku na tli viyny v Ukraini (globalsecurity.org): URL : <https://cutt.ly/DFDJk3 Q>. Rosiys'kyy alyuminiyevyy mil'yarder Derypaska poperedzhaye pro tryvalu viynu v Ukraini Hay Folkonbridzh Reuters: URL: <https://cutt.ly/2FJNuzo>
22. Danylyshyn B. Yakymy mayut' buty stratehichni napryamy vidbudovy natsional'noyi ekonomiky. [What should be the strategic directions of reconstruction of the national economy] URL: <https://www.epravda.com.ua/> [in Ukrainian].
23. Bohdan T. Plan vidnovlennya Ukrainy: syl'ni ta slabki storony. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_
24. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro poriyadok rozroblennya, provedennya hromads'koho obhovorennya, pohodzhennya prohram kompleksnoho vidnovlennya oblasti, terytoriyi terytorial'noyi hromady (yiyi chastyny) ta vnesennya zmin do nykh» vid vid 14 zhovtnya 2022 r. № 1159. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the procedure for developing, conducting public discussion, and approving programs for the comprehensive restoration of the region, the territory of the territorial community (its parts) and making changes to them"] (october 14, 2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1159-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 355.6:658.7:351.74/.76

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-201-209](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-201-209)

Єманов Владислав Вікторович кандидат військових наук, старший науковий співробітник, перший заступник начальника, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Одним з основних завдань політики держави у сфері оборони є підтримання в боєздатному стані Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення сектору безпеки і оборони, зокрема оснащення їх новітніми зразками озброєння та військової (спеціальної) техніки для забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності держави.

Сучасний стан загроз щодо суверенітету і територіальної цілісності України, насамперед агресія Російської Федерації, потребують упровадження необхідних способів протидії їм, удосконалення підходів до формування військово-технічної політики держави з урахуванням нагальної необхідності оновлення наявного озброєння та військової (спеціальної) техніки.

Одним з шляхів з удосконалення підходів до формування військово-технічної політики держави є розробка стратегій розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій.

У статті на основі SWOT-аналізу розроблені стратегії розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій.

Розроблені стратегії у подальших дослідженнях дозволять визначити шляхи удосконалення механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України.

Аналіз механізмів функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій говорить про необхідність вдосконалення існуючої системи, а саме в умовах великих навантажень та впливу великої кількості факторів.

Ключові слова: державне управління, сили безпеки, система технічного забезпечення, кризові ситуації.

Yemanov Vladyslav Victorovych Candidate of Military Sciences, Senior Research, first deputy head, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahisnykyv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF STATE MANAGEMENT MECHANISMS OF THE SYSTEM OF TECHNICAL SUPPORT OF THE SECURITY FORCES OF UKRAINE IN CRISIS SITUATIONS

Abstract. One of the main tasks of the state policy in the field of defense is to maintain the Armed Forces in a combat-ready state, other military formations formed in accordance with the laws, law enforcement agencies of special purpose in the security and defense sector, in particular, equipping them with the latest types of weapons and military (special) equipment to ensure the protection of the state sovereignty and territorial integrity of the state.

The current state of threats to the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, primarily the aggression of the Russian Federation, require the implementation of the necessary methods of countering them, the improvement of approaches to the formation of the state's military-technical policy, taking into account the urgent need to update the existing weapons and military (special) equipment.

One of the ways to improve approaches to the formation of the state's military-technical policy is the development of strategies for the development of mechanisms of state management of the system of technical support of the security forces of Ukraine in crisis situations.

In the article, strategies for the development of state management mechanisms for the system of technical support of the security forces of Ukraine in crisis situations are developed based on a SWOT analysis.

The developed strategies in further studies will allow to determine the ways of improving the state management mechanisms of the system of technical support of the security forces of Ukraine.

The analysis of the functioning mechanisms of the system of technical support of the security forces of Ukraine during crisis situations indicates the need to improve the existing system, namely in conditions of heavy loads and the influence of a large number of factors.

Keywords: public administration, security forces, technical support system, crisis situations.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань політики держави у сфері оборони є підтримання в боєздатному стані Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення сектору безпеки і оборони, зокрема

оснащення їх новітніми зразками озброєння та військової (спеціальної) техніки для забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності держави.

Сучасний стан загроз щодо суверенітету і територіальної цілісності України, насамперед агресія Російської Федерації, потребують упровадження необхідних способів протидії їм, удосконалення підходів до формування військово-технічної політики держави з урахуванням нагальної необхідності оновлення наявного озброєння та військової (спеціальної) техніки.

Одним з шляхів з удосконалення підходів до формування військово-технічної політики держави є розробка стратегій розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України достатньо повно визначені в працях науковців таких, як В. О. Шуєнкін, О. І. Хазанович, І. С. Ішутін, М. Ф. Єжеєв, І.Б.Кузнецов, В. О. Дачковський, І. В. Овчаренко, О. В. Ярошенко, О.Д. Яльницький, Н. К. Багдасарян, Б.Т. Кузнецов, С. А. Копашинський, І. Ф. Ролін, І. Є. Морозов, О. В. Минько, Р.О. Кайдалов, С.М. Мельніков, та ін. Питанню розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій приділялось не достатньо уваги.

Мета статті – розробка стратегій розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій на основі SWOT-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Механізми державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України мають багато аспектів. В Україні за останні роки розроблені стратегії розвитку механізмів безпеки, сталого розвитку України до 2030 року, розвитку ОПК, системи підготовки персоналу. Всі вони впливають на систему технічного забезпечення сил безпеки України.

Метою технічного забезпечення сил безпеки України та її дій є забезпечення підтримання встановленого рівня боєготовності угруповань (з'єднань, частин та підрозділів), а також в цілому за такими показниками як [1]:

- наявність в строю технічно справного, готового до використання (застосування) озброєння, військової та спеціальної техніки;
- рівень забезпеченості військ боєприпасами, засобами індивідуального бронезахисту та активної оборони, військово-технічним майном.

Складність виконання завдань технічного забезпечення службово-бойових (бойових) та спеціальних дій сил безпеки України обумовлена багатогранністю, різноплановістю, об'ємністю процесів технічного забезпечення, що потребує розгляду зазначених процесів з наукової точки зору [1-2]. Технічне забезпечення як складова матеріально-технічного забезпечення, а у більш широкому розумінні – всебічного забезпечення сил безпеки України, організують та здійснюють з метою підтримання бойової

готовності та боєздатності частин і підрозділів сил безпеки України шляхом укомплектування їх озброєнням, військовою та спеціальною технікою, забезпечення боєприпасами, експлуатаційними матеріалами, військово-технічним майном, підтримання техніки у справному стані та постійній готовності до використання за призначенням, відновлення і своєчасного повернення її до строю. Технічне забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій організують та здійснюють з урахуванням ролі військової частини (підрозділу) у виконанні поставленої задачі та її місця у бойовому порядку; глибини задачі, ширини смуги та темпу просування (розміру району (сектора) відповідальності, району охорони та оборони важливих державних об'єктів, розмірів опорних пунктів); наявності та стану озброєння і військової техніки; рівня підготовки особового складу; забезпеченості боєприпасами, військово-технічним майном, експлуатаційними матеріалами; стану та можливостей сил і засобів технічного забезпечення (ТхЗ), а також наявності часу на підготовку дій [1-4].

В статті пропонується на основі SWOT-аналізу розробити стратегії розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій.

В таблиці 1 наведений приклад SWOT-аналізу системи технічного забезпечення сил безпеки України.

Таблиця 1

Приклад SWOT-аналізу системи технічного забезпечення сил безпеки України

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none">1. Достатня забезпеченість фахівцями технічного профілю.2. Наявність потужної науково-технічної бази.3. Ресурсозабезпеченість (наявність на території держави більшості ресурсів необхідних для розроблення та відновлення ОВТ).4. Висока якість освіти в галузі технічного забезпечення.5. Наявність потужностей ОПК.6. Достатній мобілізаційний ресурс.7. Розвинуте логістичне забезпечення, наявність розвинутих автомобільних та залізничних мереж.	<ol style="list-style-type: none">1. Застаріла техніка.2. Недостатнє фінансування.3. Відсутність передових технологій розробки та виробництва ОВТ.4. Низькі темпи поставки техніки у війська.5. Низький рівень уніфікації озброєння та військової техніки (ОВТ), велика номенклатура автомобільної техніки, терміни експлуатації.6. Відсутність загально державної концепції планування розвитку технічного забезпечення сил безпеки на довгостроковий період.7. Слабко розвинуті процеси автоматизації управління технічним забезпеченням.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none">1. Імплементация стандартів НАТО.2. Розробка власних технологій створення ОВТ, закупівля передових технологій у зарубіжних країнах.3. Покращення механізмів державного контролю за технічним забезпеченням.4. Відновлення та удосконалення потужностей ОПК.	<ol style="list-style-type: none">1. Наявні корупційні загрози у галузі закупівлі ОВТ.2. Значне зменшення фінансування технічного забезпечення сил безпеки3. Недостатність державного резерву ОВТ.4. Високі темпи виходу ОВТ з ладу під час кризових ситуацій (бойових дій)

SWOT-матриця описує стратегічні визначення, які можна реалізувати, знаходячи оптимальне поєднання між сильними і слабкими сторонами як внутрішніми чинниками, а також можливостями і загрозами як зовнішніми факторами. Можливі стратегії SWOT приведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Можливі стратегії SWOT

SWOT стратегії	Сильні сторони	Слабкі сторони
Можливості	Стратегія I Сильні сторони – можливості	Стратегія II Слабкі сторони – можливості
Загрози	Стратегія III Сильні сторони – загрози	Стратегія IV Слабкі сторони – загрози

Стратегія I. Стратегія «сильні сторони – можливості» (безпрограшна стратегія) вказує на зовнішні можливості, які підтримують сильні сторони. Це наступальна стратегія, яка застосовується в ситуації, коли суб'єкт ще вибудовує свої позиції і, отже, максимально концентрується на напрямках, де можливості підтримують сильні сторони.

Стратегія II. Стратегія «слабкі сторони – можливості» вказує на способи, як слабкі сторони можуть бути подолані, щоб розблокувати нові можливості, або як існуючі можливості зможуть ліквідувати/зменшити слабкі сторони суб'єкта. Це більш оборонний стратегічний підхід, при якому, після того, як наявні шанси були використані, ведеться пошук нового місця для участі шляхом усунення власних слабких сторін.

Стратегія III. Стратегія «сильні сторони – загрози» визначає способи, як сильні сторони можуть бути використані для того, щоб обмежити або усунути вплив загроз. Ця комбінація також представляє захисний (оборонний) варіант. Вона може бути застосовна для розвинених суб'єктів з сильною конкурентною позицією, які працюють на запобігання певних (очікуваних) негативних зовнішніх впливів, використовуючи власні сильні сторони.

Стратегія IV. Стратегія «слабкі сторони – загрози» вказує на план усунення слабких сторін в цілях запобігання вразливості суб'єкта у зовнішнім загрозам. Це повною мірою оборонна стратегія, яка може бути оптимальною лише для дуже добре розвинених суб'єктах, яким потрібно тільки утримувати свою хорошу позицію по відношенню до конкурентів.

Розроблені стратегії представлені на рисунках 1-4.

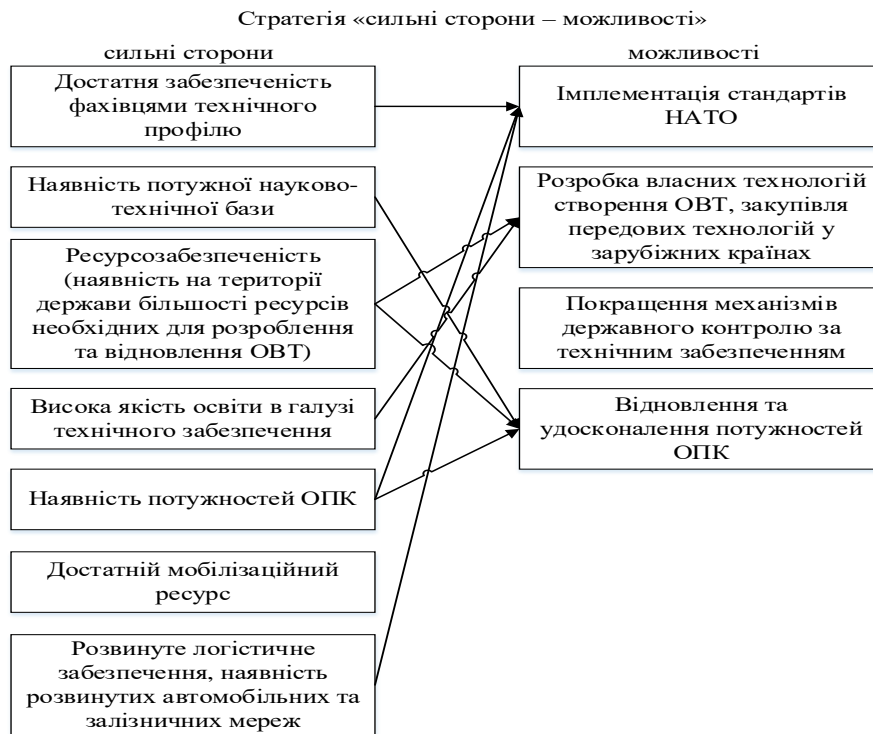

Рис. 1 Стратегія 1. Порівняльні переваги: співставлення сильних сторін, щоб максимально використати можливості

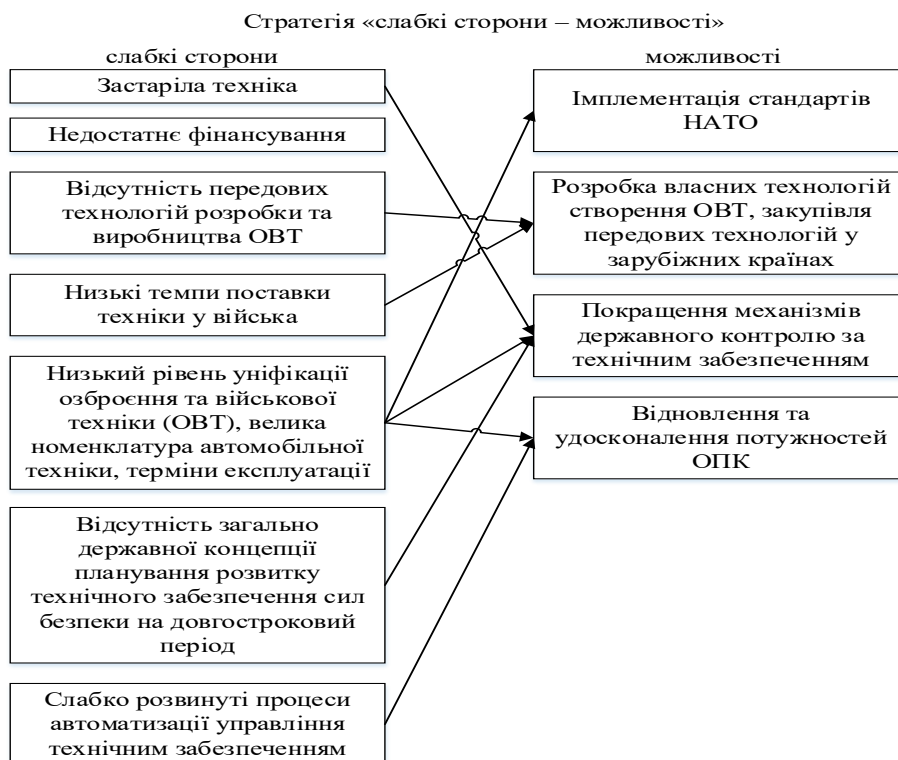

Рис. 2 Стратегія 2. Виклики: Як подолати слабкі сторони (внутрішні фактори) через використання можливостей (зовнішні фактори).

Рис. 3 Стратегія 3. Вплив: визначає способи, як сильні сторони можуть бути використані для того, щоб обмежити або усунути загрози

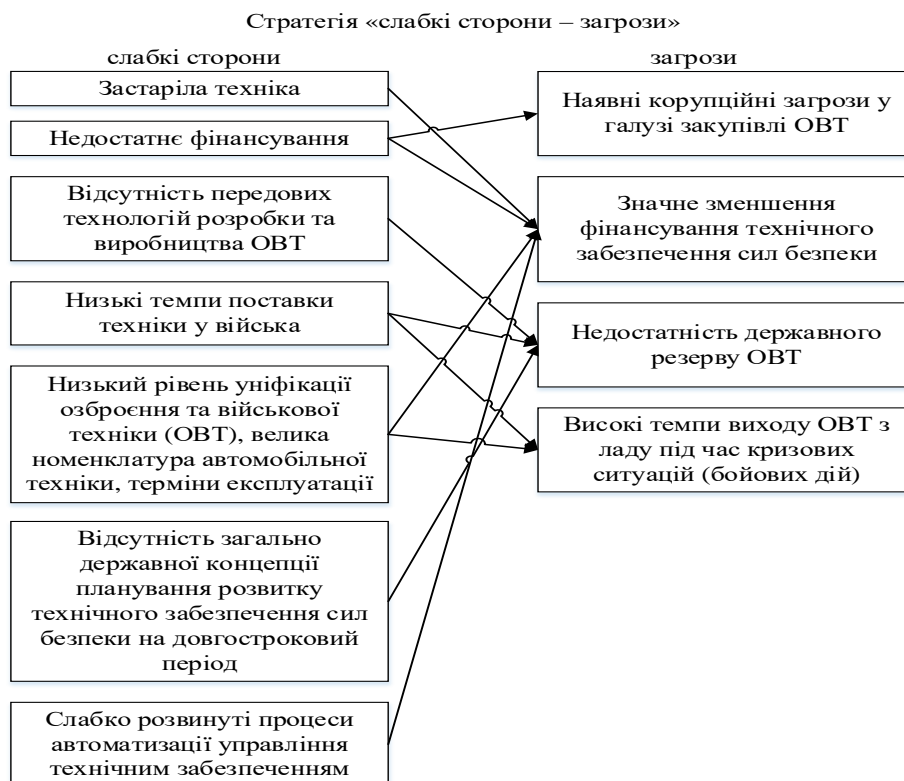

Рис. 4 Стратегія 4. Ризики: Вплив загроз, які підкріплені слабкими сторонами.

Розроблені стратегії у подальших дослідженнях дозволять визначити шляхи удосконалення механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України.

Висновки. Аналіз механізмів функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій говорить про необхідність вдосконалення існуючої системи, а саме в умовах великих навантажень та впливу великої кількості факторів на систему необхідно:

- приведення структури, чисельності і складу сил і засобів, що входять у систему воєнної організації держави, у відповідність із економічними можливостями держави та завданнями забезпечення воєнної безпеки;
- вироблення і проведення військово-технічної політики та забезпечення сил безпеки та оборони України озброєнням, військовою технікою, продовольством, речовим майном та іншими матеріальними ресурсами у обсязі що є достатнім;
- підвищення ефективності системи експлуатації, ремонту та обслуговування озброєння і воєнної техніки для бойової діяльності військ.

Література:

1. Технічне забезпечення військ (сил) в операції і бою: навч. посіб. / В.О. Шуєнкін, О.І. Хазанович, І.С. Ішутін, М.Ф. Єжеєв та ін., під заг. ред. М. І. Шапталенко. – Київ: Національна Академія Оборони України, 2001. – 616 с.
2. Застосування підрозділів та військових частин технічного забезпечення. Ч1: Підрозділи технічного забезпечення: навч. посіб. / І.Б. Кузнецов, В.О. Дачковський, І.В. Овчаренко, О.В. Ярошенко, О.Д. Яльницький, Н.К. Багдасарян, та ін., під заг. ред. С. А. Копашинського – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 136 с.
3. Ролін І. Ф. Зміст основних термінів у сфері логістичного забезпечення військових формувань / І. Ф. Ролін, І.Є. Морозов, О.В. Минько // Системи озброєння і військова техніка. – 2017. – № 1. – С. 61-64.
4. Кайдалов Р.О. Аналіз існуючої системи технічного забезпечення дій угруповання Національної гвардії України / Кайдалов Р.О., Мельніков С.М. // Системи озброєння та військова техніка, – 2020. – № 4(28). – С. 24–31.

References:

1. Shuienkin, V. O., Khazanovych, O. I., Ishutin, I. S., Yezheiev, M. F. (2001). *Tekhnichne zabezpechennia viisk (syl) v operatsii i boiu [Technical support of troops (forces) in operations and combat]*. – Kyiv: Natsionalna Akademiia Oborony Ukrainy [in Ukrainian].
2. Kuznetsov, I.B., Dachkovskiy, V.O., Ovcharenko, I.V., Yaroshenko, O.V., Yalnytskyi, O.D., Bahdasarian, N.K. (2017). *Zastosuvannia pidrozdiliv ta viiskovykh chastyn tekhnichnoho zabezpechennia [Application of subdivisions and age-related parts of technical support]* – K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho Ukrainy [in Ukrainian].
3. Rolin, I. F., & Morozov, I. Ye, Mynko, O. V. (2017). *Zmist osnovnykh terminiv u sferi lohistychnoho zabezpechennia viiskovykh formuvan [The content of the main terms in the field of logistic support of age formations]*. *Systemy ozbroiennia ta viiskova tekhnika – Weapon systems and military equipment, 1*, 61-64 [in Ukrainian].

4. Kaidalov, R.O., & Melnikov, S.M.(2020). Analiz isnuiochoi systemy tekhnichnoho zabezpechennia dii uhrupovannia Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Analysis of the existing system of technical support for the actions of the National Guard of Ukraine group] *Systemy ozbroiennia ta viiskova tekhnika – Weapon systems and military equipment*, 4(28), 24-31 [in Ukrainian].

УДК 351.74: 075

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-210-224](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-210-224)

Канарський Володимир Сергійович аспірант кафедр глобальної та національної безпеки, ННІ Публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Антона Цедіка, 20, м. Київ, 03057, тел.: (093) 619-91-17, <https://orcid.org/0000-0003-2112-3344>

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено аналітичний огляд джерел та наукової літератури з публічного управління інформаційно-психологічною безпекою. Зроблено аналіз наукових досліджень останніх років за обраною темою статті. Наукову періодизацію дослідження публічного управління інформаційно-психологічною безпекою поділено на сім етапів, кожен з яких описується через розкриття змісту праць вітчизняних науковців, що належать до даного етапу.

Дається авторська трактовка концепту «публічно-управлінські механізми забезпечення інформаційно-психологічної безпеки» якій визначається як ефективно функціонуюча система засобів, заходів та важелів інформаційно-психологічного впливу суб'єкту управління (органів публічної влади та місцевого самоврядування) на об'єкти управління.

Автор також аналізує нормативно-правові механізми забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в Україні.

У висновках наголошується, що аналіз нормативно-правової бази в сфері національної безпеки України, результатів наукових досліджень із досліджуваної теми свідчить, що реалізація державно-управлінських механізмів забезпечення інформаційної безпеки України залишається актуальною науковою проблемою, що на сьогодні, незважаючи на значну кількість наукових розробок у цій сфері, характеризується недостатнім ступенем вивчення. А питання формування та реалізації публічно-управлінських механізмів забезпечення інформаційної безпеки України знаходиться на стадії розробки та обговорення в рамках наукового дискурсу. На думку автора публічно-управлінський механізм забезпечення інформаційно-психологічної безпеки - це ефективно функціонуюча система засобів, заходів та важелів інформаційно-психологічного впливу суб'єкту управління (органів публічної влади та місцевого самоврядування) на об'єкти

управління. Стверджується, що від рівня розвитку інформаційно-психологічного простору вирішальним чином залежать суспільна думка населення, соціальна поведінка людей, формування суспільно-політичних рухів, та внутрішньо-політична безпека країни в цілому.

Ключові слова: публічне управління, державне управління, інформаційна безпека, кібербезпека, інформаційно-психологічна безпека, наукова література.

Kanarsky Vladimir Sergeevich Graduate student of the Departments of Global and National Security, Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University, Anton Tsedik Sr., 20, Kyiv, 03057, tel.: (093) 619-91-17, <https://orcid.org/0000-0003-2112-3344>

ANALYTICAL REVIEW OF SOURCES AND SCIENTIFIC LITERATURE ON PUBLIC ADMINISTRATION OF INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL SECURITY UKRAINIANS

Abstract. The article provides an analytical review of sources and scientific literature on public management of information and psychological security. An analysis of scientific research in recent years was made on the selected topic of the article. The scientific periodization of the study of public management of information and psychological security is divided into seven stages, each of which is described through the disclosure of the content of the works of domestic scientists belonging to this stage.

The author's interpretation of the concept "public management mechanisms for ensuring informational and psychological security" is given, which is defined as an effectively functioning system of means, measures and levers of informational and psychological influence of the subject of management (public authorities and local self-government bodies) on management objects.

The author also analyzes the regulatory and legal mechanisms for ensuring informational and psychological security in Ukraine.

The conclusions emphasize that the analysis of the regulatory and legal framework in the field of national security of Ukraine, the results of scientific research on the researched topic shows that the implementation of state-management mechanisms for ensuring information security of Ukraine remains an actual scientific problem, that today, despite a significant number of scientific developments in this field is characterized by an insufficient degree of study. And the issue of formation and implementation of public management mechanisms for ensuring information security of Ukraine is at the stage of development and discussion within the framework of scientific discourse. According to the author, the

public-management mechanism for ensuring informational and psychological security is an effectively functioning system of means, measures and levers of informational and psychological influence of the subject of management (public authorities and local self-government bodies) on the objects of management. It is claimed that the public opinion of the population, the social behavior of people, the formation of social and political movements, and the internal political security of the country as a whole depend decisively on the level of development of the informational and psychological space.

Keywords: public administration, governance, information security, cyber security, information and psychological security, scientific literature.

Постановка проблеми. Напрацювання ряду напрямів дослідження механізмів забезпечення публічного управління інформаційно-психологічною складовою національної безпеки є нагальною потребою сьогодення для України, особливо в умовах протидії агресору - Російській Федерації, що визначено рядом нормативно-правових актів України. Проблема ефективного управління інформаційно-психологічною безпекою держави сьогодні висувається на перше місце в публічно-управлінській практиці.

У рамках аналізу управлінських механізмів забезпечення інформаційної безпеки теоретики та практики звертають усе більшу увагу на необхідність активної розробки проблематики формування ефективних механізмів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, суспільства та держави, адже без докладного аналізу цієї проблематики неможливий подальший стійкий розвиток суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При аналізі ступеню розробки проблем публічного управління інформаційно-психологічною безпекою України слід констатувати, що більшість вітчизняних науковців досліджують саме державно-управлінські механізми забезпечення інформаційної безпеки. В цілому, джерела та наукову літературу за цим напрямом досліджень можна поділити на шість груп.

Перша група представлена нормативно-правовою базою забезпечення національної безпеки України в цілому[16]. Другу групу джерел складають закони та нормативно-правові акти України з основних питань забезпечення інформаційної безпеки України. Результати аналізу цієї групи джерел дозволяють констатувати, що система інформаційної безпеки України сформована проте, нормативно-правова база в галузі інформаційної безпеки має низку недоліків, а саме:

недосконалість понятійно-категоріального апарату, який використовується у сфері забезпечення інформаційної та кібербезпеки;

неузгодженість та дублювання функцій і завдань суб'єктами забезпечення інформаційної та кібербезпеки в період воєнного стану, а також під час їх взаємодії між собою в умовах гібридної війни.

Третю групу складають дисертаційні роботи в галузі знань «Державне управління» та наукові праці, в яких розглянуто проблеми формування та реалізації публічної політики України з забезпечення національної безпеки. Проаналізувавши третю групу наукових досліджень, доходимо висновку про наявність таких нагальних проблем у здійсненні державної політики у сфері національної безпеки України:

постійна потреба в оновленні концептуальних та організаційно-правових засад формування та реалізації державної політики національної безпеки з урахуванням трансформацій зовнішнього та внутрішнього безпекового середовища;

подолання етатичних тенденцій у сфері розроблення політики національної безпеки України шляхом широкого обговорення проектів таких документів, як Стратегія національної безпеки України, Стратегія інформаційної безпеки України та ін.

Четверту групу складають дисертаційні роботи в галузі знань «Державне управління», в яких розглянуто державно-управлінська проблематика забезпечення інформаційної безпеки України, а також визначаються шляхи вдосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки [2;6;8;11;13;15]. Так у дисертаційному дослідженні В. Гурковського «Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки» обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення системи державного управління інформаційною безпекою, а саме розроблено правовий механізм взаємодії, координації діяльності органів державної влади у цій специфічній сфері [7]. В. Гурковським запропоновано включити до понятійно-категоріальної сітки державного управління інформаційною безпекою такої категорії, як «правова підтримка національної інформаційної безпеки».

В дисертації Л. Євдоченко «Удосконалення системи державного забезпечення інформаційної безпеки України в умовах глобалізації» [11] проведено історичний аналіз становлення та розвитку системи державного забезпечення інформаційної безпеки України, а також здійснено оцінку стану нормативно-правового та інституційного забезпечення інформаційної безпеки України на основі чого обґрунтовано напрями удосконалення цієї системи. На увагу заслуговують такі наукові результати дослідження Л. Євдоченко:

- 1) класифікація інформаційних загроз інформаційній безпеці;
- 2) можливі державно-управлінські заходи протидії загрозам інформаційній безпеці;

3) модель національної інфраструктури захисту інформації.

В дисертаційному дослідженні З. Ковалю «Політико-правові механізми державного управління інформаційно-психологічною безпекою України» [15] в рамках системно-синергетичного підходу і загальної теорії організацій обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення державних механізмів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки України. В дисертаційному дослідженні автор вивчив зарубіжний та вітчизняний досвід забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, увів в науковий обіг низку понять, а саме: «інформаційна безпека держави», «інформаційно-психологічна безпека особи та суспільства», «інформаційно-психологічний простір України», «інформаційно-психологічний захист», «інформаційно-психологічний вплив». Також заслуговує на увагу такі наукові результати З. Коваль, як класифікація моделей інформаційно-психологічних впливів за такими параметрами, як-от: традиційність або креативність, відкритість або прихованість.

В дисертаційному дослідженні О. Власенко «Механізми державного регулювання захисту громадян від негативних інформаційних впливів» [6] обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення механізмів реактивного реагування на загрози інформаційно-психологічного характеру в умовах інформаційного суспільства. Зокрема, Власенко:

1) увів в науковий обіг поняття «негативний інформаційний вплив», «механізми подолання негативних інформаційних впливів»;

2) розробив модель механізмів та концепцію реактивного реагування на загрози інформаційно-психологічного характеру.

Вітчизняний дослідник О. Зозуля в дисертаційному дослідженні «Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протистояння» [13] узагальнив та систематизував зарубіжний досвід державного управління забезпеченням інформаційної безпеки, виявив актуальні проблеми державного управління забезпеченням інформаційної безпеки України.

Вітчизняний дослідник В. Антонюк в дисертаційному дослідженні «Організаційно-правові засади формування та реалізації державної політики інформаційної безпеки України» [2] обґрунтував пропозиції щодо удосконалення державних механізмів формування і реалізації державної політики інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни.

Заслуговує на увагу такі наукові результати В. Антонюка, як-от:

1) введення в науковий обіг таких понять: «критична інформаційна структура», «об'єкт критичної інформаційної інфраструктури», «спеціальний режим використання інформаційного простору»;

2) структурно-функціональна модель Штабу проведення спеціальних інформаційних операцій Збройних Сил України, що складається із стратегічної, оперативної та тактичної ланок управління;

3) визначено ієрархію керівних документів у сфері забезпечення інформаційної безпеки: Закон – Доктрина – Концепція – Стратегія – державна цільова програма – план;

4) вивчено зарубіжний досвід функціонування механізмів державного реагування на загрози інформаційній безпеці.

Аналіз захищених дисертацій, що присвячені дослідженню державно-управлінських проблем у сфері забезпечення інформаційної безпеки України, дає підстави констатувати, що основними проблемами у цій сфері є недосконалість правових та інституційних засад забезпечення інформаційної безпеки в умовах динамічного безпекового середовища.

П'яту групу складають праці науковців, котрі розглядають проблеми теорії та практики розбудови системи забезпечення інформаційної безпеки України. Це роботи Р. Марутян, М. Шевченка, Ю. Сурміна, Г. Ситника, А. Семенченка, Є. Магди, Г. Почепцова та інших. У цих працях дослідники вказують на необхідність використання в ході соціального конструювання вказаної системи таких теорій, як: теорії інформаційного суспільства, теорії мережевого суспільства, теорії інформаційного насильства, теорії інформаційної війни, теорії гібридної війни, теорії державного управління, теорії національної безпеки, теорії інформаційної безпеки, теорії кібербезпеки. Аналіз результатів наукових досліджень цієї групи наукових праць дозволяє констатувати нагальну необхідність удосконалення теоретико-методологічних засад розбудови системи інформаційної безпеки з урахуванням сучасних наукових досягнень в галузі безпекознавства, права, політології, державного управління.

Шосту групу джерел складають наукові та аналітичні дослідження, основною метою якої є розгляд проблем забезпечення інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни. Доцільно передусім назвати роботи таких вітчизняних дослідників, як В. Телелима, Д. Музиченко, Ю. Пунди, Ю. Радковця, Д.Дубова та ін. Аналіз результатів вказаних досліджень дозволяє констатувати, що недостатня визначеність та систематизація проблем державної політики забезпечення інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни, підходів до їх розв'язання обмежує можливості щодо розробки та застосування формальних методів та моделей при розробці та реалізації вказаної політики.

Сьома, малочислена група джерел та наукової літератури стосується саме публічно-управлінських механізмів забезпечення інформаційної безпеки. Вона представлена такими дослідниками як Є. Катаєв, В. Алещенко[14;1], які

досліджують проблеми інформаційно-психологічної безпеки особистості в сучасному (інформаційному) суспільстві, яке місце ця безпека займає в системі інформаційної безпеки держави в умовах війни та які чинники на неї впливають.

О.Дахно[9] досліджує адміністративно-правове регулювання у сфері протидії інформаційно-психологічним операціям на стратегічному рівні, аналізує негативних наслідків та небезпеки інформаційно-психологічних операцій; обґрунтовує тезу проте, що особливістю стратегічного рівня протидії інформаційно-психологічним операціям є те, що інструменти публічного управління, які застосовуються на цьому рівень, спрямовані на досягнення стратегічної мети, яка полягає у створенні стійкого стану інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету держави.

Українські дослідники Веденєєв Д. та Семенюк О.[5] в своїх працях розглядають організаційно-управлінську будову сил і засобів ІІСО ЗС України в зоні проведення АТО та ООС на Сході України, їх основні завдання із захисту особового складу ЗС України на населення від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, у т.ч. у взаємодії із національними спецслужбами.

Попередньо підсумуємо: аналіз стану джерел з досліджуваної проблеми свідчить що, вітчизняні науковці досліджують здебільшого державно-управлінські механізми забезпечення інформаційної безпеки, систему інформаційної безпеки, систему забезпечення інформаційної безпеки та критерії (характеристики), що визначають ступені розвитку цих систем, а також сферу теорії, методології й проблематики забезпечення інформаційної безпеки. Проте комплексних досліджень з проблематики формування та реалізації публічно-управлінських механізмів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки на сьогодні обмаль, водночас не в повній мірі приділяється увага дослідників щодо визначення місії, функцій та завдань системи інформаційно-психологічної безпеки, прогноз можливих наслідків накопичення проблем забезпечення інформаційно-психологічної безпеки для сталого розвитку України.

Мета статті. Автор статті ставить за мету здійснити аналітичний огляд джерел та наукової літератури з проблем застосування публічно-управлінських механізмів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Категорійно-понятійний апарат, який застосовують у сфері публічного управління інформаційною безпекою, перебуває на стадії динамічного розвитку разом з розвитком теорій публічного управління інформаційною безпекою.

Проте недосконалість понятійно-категоріального апарату теорії публічного управління інформаційною безпекою, що представлено як у

наукових дослідженнях [2;6;8;11;13;15], так і нормативно-правових актах [17-21] стримуються розроблення та впровадження сучасних методів, моделей і методик державного управління інформаційною безпекою, що значно обмежує можливість підвищення його ефективності.

У статті 17 Конституції України визначено, що забезпечення інформаційної безпеки – одна з найважливіших функцій держави, справа всього Українського народу [16]. Варто зазначити, що поняття «інформаційна безпека» вперше було визначено в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». В цьому Законі поняття «інформаційна безпека» трактувалося виключно в рамках парадигми захисту національних інтересів в інформаційній сфері [19]. В Законі України «Про телекомунікації» (втратив чинність у 2020 році з прийняттям Закону України про електронні комунікації № 1089-IX від 16 грудня 2020 року) визначалося, що ІБ, стосується не інформаційної безпеки України, а лише деякої технічної системи, якою є телекомунікаційна мережа, а саме: «Інформаційна безпека телекомунікаційних мереж – це здатність телекомунікаційних мереж забезпечувати захист від знищення, перекручення, блокування інформації, її несанкціонованого витоку або від порушення встановленого порядку її маршрутизації».

В Стратегії кібербезпеки України 2021 року зазначається, що «...Російська Федерація залишається одним з основних джерел загроз національній та міжнародній кібербезпеці, активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, механізми якої активно застосовуються у гібридній війні проти України» [20]. У Доктрині інформаційної безпеки, прийнятій в 2017 році вживаються такі терміни, як-от: стратегічні комунікації, урядові комунікації, кризові комунікації, стратегічний наратив. Серед національних інтересів України в інформаційній сфері Доктрина визначає, зокрема захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів, а серед життєво важливі інтересів суспільства і держави - створення з урахуванням норм міжнародного права системи і механізмів захисту від негативних зовнішніх інформаційно-психологічних впливів, передусім пропаганди [17].

В Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» 2017 року [20], вживаються такі терміни, як: кібербезпека, кіберзагроза, кіберзахист, кібероборона, індикатори кіберзагроз, інформація про інцидент кібербезпеки, інцидент кібербезпеки, кібератака, кіберзлочин, кіберзлочинність, кіберпростір, кіберрозвідка, кібертероризм, кібершпигунство, критична інформаційна інфраструктура, критично важливі об'єкти інфраструктури, національна телекомунікаційна мережа, національні

електронні інформаційні ресурси, об'єкт критичної інформаційної інфраструктури, система управління технологічними процесами, системи електронних комунікацій.

В сучасній Стратегії інформаційної безпеки, прийнятої в 2021 році, інформаційна безпека України визначається як «складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом»[21].

Таким чином, за останні десять років з'явилося низка системоутворюючих документів зі сфери інформаційної безпеки.

1. Доктрина інформаційної безпеки України, яка була покладена в основу нової Стратегії інформаційної безпеки України. В останній рік українські вчені написали цикл публікацій на різних Інтернет-ресурсах присвячених змінам в доктрину комунікацій, які потрібно обговорювати і реалізовувати вже зараз.

2. Біла книга протидії дезінформації[3], створена за керівництва Інститут інформаційної безпеки. Вона включає системний 360-degrees підхід до розуміння феномену дезінформації та державному регулюванню сфери інформаційної безпеки.

3. Нещодавно, в рамках проекту Інститут постінформаційного суспільства було презентовано white paper по розвитку системи практик OSINT в державному і громадському секторі України[7].

В науковому дискурсі поняття «інформаційна безпека» та «інформаційно-психологічна безпека» трактується в рамках парадигм захисту та розвитку об'єкту безпеки. В жодному із згаданих документів стратегічного планування у сфері національної безпеки України немає визначення поняття «інформаційно-психологічна безпека». В цілому, у вітчизняному офіційному та науковому дискурсах виокремлюють три рівня забезпечення інформаційної безпеки: рівень особи; суспільний рівень; державний рівень.

Розглянемо поняття, які визначено в офіційному та науковому дискурсах, що описують процес державного управління інформаційною безпекою, а саме: поняття «державне управління», «державна політика»,

«система державного управління інформаційною безпекою», «система інформаційної безпеки».

Під поняттям «державне управління» будемо розуміти діяльність держави, яка спрямована на створення умов для реалізації функцій держави, прав і свобод громадян, партисипаторної взаємодії між державою та інститутами громадянського суспільства, суспільного розвитку [10, С. 150].

Поняття «державна політика» в науковому дискурсі трактується як дії органів державної влади в напрямку реалізації визначених цілей у різних сферах суспільного життя [10, С. 144-145]. Поняття «державна політика забезпечення інформаційної безпеки» в науковому дискурсі трактується як діяльність органів державної влади, яка спрямована на реалізацію національних інтересів у інформаційній сфері, збереження цілісності об'єктивно диференційованого суспільства та досягнення на цій основі прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку за умови узгодження інтересів різних соціальних груп і держави [10, С. 89-90].

В науці «Державне управління» під функціями держави зазвичай розуміють роль, яку держава виконує у суспільстві у властивих їй формах і притаманними їй методами, а також основні напрями і види її діяльності, які обумовлені її завданнями і цілями і такі, що характеризують її сутність та соціальне призначення в суспільстві. За соціальним значенням функції держави поділяються на основні та додаткові. Основні функції – це найзагальніші та найважливіші комплексні напрями діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань і цілей, що стоять перед державою у конкретний історичний період (оборона, безпека, регулювання економіки тощо). Додаткові функції держави – це напрями діяльності держави щодо здійснення конкретних завдань, у другорядних сферах суспільного життя (управління державним майном, юридичні функції тощо) [10, С. 744-745].

Аналіз результатів наукових досліджень щодо розробки термінологічного апарату у сфері забезпечення інформаційної безпеки [2;6;8;11;13;15] дозволив нам сформулювати авторське визначення поняття «державне управління інформаційною безпекою» в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні під поняттям «державне управління інформаційною безпекою» пропонуємо розуміти організаційно-управлінську діяльність держави, яка спрямована на створення інституційного середовища інформаційної безпеки, формування системи інформаційної безпеки та системи забезпечення інформаційної безпеки, розробку та реалізацію державної політики у сфері інформаційної безпеки. У вузькому розумінні під державним управлінням інформаційною безпекою пропонуємо розуміти практичні заходи, засоби, важелі, стимули за допомогою яких реалізуються державно-управлінські впливи на процес забезпечення інформаційної безпеки.

Зазначимо, що поняття «система державного управління інформаційною безпекою» в науковому дискурсі трактується, як цілісна система, що органічно поєднує у своїй такій структурі компоненти, як-от:

об'єкти та суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки;

суспільно-інформаційні відносини між державою та суспільством, між спільнотою професіоналів та суспільством, між державою та спільнотою професіоналів;

державно-управлінські процеси у сфері забезпечення інформаційної безпеки [13, С. 39].

Під поняттям «система інформаційної безпеки» вітчизняний дослідник О. Зозуля пропонує розуміти «цільову, функціональну систему, що відображає процеси взаємодії об'єктів, суб'єктів, ідейно-теоретичної та законодавчої баз, цілей, завдань, державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, що несуть в межах своєї компетенції відповідальність за формування заданого рівня інформаційної безпеки України, а також сукупність сил і засобів, що функціонують в інтересах забезпечення інформаційної безпеки» [13, с. 37].

Розглянемо поняття, які визначено в науковому дискурсі, що описують процес розробки та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки, а саме: поняття «цикл політики», «механізм розробки державної політики у сфері інформаційної безпеки», «механізм реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки».

Вітчизняний дослідник О. Валевський в рамках телеологічного підходу [4, С. 42] наводить цикл політики (цикл розробки та впровадження державної політики), який вважається універсальною моделлю та методологічним орієнтиром для вироблення політики.

До суб'єктів розробки державної політики належать органи законодавчої та виконавчої влади, а також суб'єкти політичного процесу та лобістські структури впливу.

Зазвичай виокремлюють довгострокову та поточну державні політики. На підставі аналізу наукових результатів представлених в [2;4;10;15] систему формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки пропонуємо умовно представити сукупністю механізмів розробки та впровадження державної політики, за допомогою яких реалізовується «цикл політики».

Механізм розробки державної політики у сфері інформаційної безпеки включає в себе пакет концептуально-настановчих документів, нормативно-правову базу, систему прийняття рішень, систему програмно-цільового планування у цій сфері.

Під механізмом реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки пропонуємо розуміти сукупність засобів та методів впливу на функціонування та розвиток сфери інформаційної безпеки з метою досягнення цілей державної політики у цій сфері. Основними складовими даного комплексного механізму є такі механізми, як: правовий, інституційний, організаційний, фінансово-економічний, інформаційно-аналітичний, кадровий, науково-методичний та інші. Згадані механізми взаємодіють між собою з метою досягнення визначених цілей державної політики у сфері інформаційної безпеки.

Зауважимо, що реалізація державної політики у сфері інформаційної безпеки передбачає здійснення управлінського впливу в декілька етапів:

- формування системи забезпечення інформаційної безпеки;
- оцінка оперативної обстановки в інформаційному просторі;
- оцінка стану та можливостей системи забезпечення інформаційної безпеки;

- розробка та впровадження в державно-управлінську практику технологій реагування на загрози інформаційного характеру;

- моніторинг, спостереження та контроль.

Висновки. Аналіз нормативно-правової бази в сфері національної безпеки України, результатів наукових досліджень із досліджуваної теми свідчить, що реалізація державно-управлінських механізмів забезпечення інформаційної безпеки України залишається актуальною науковою проблемою, що на сьогодні, незважаючи на значну кількість наукових розробок у цій сфері, характеризується недостатнім ступенем вивчення. В контексті пріоритетних цілей державної політики у сфері інформаційної безпеки України, які визначені в Законі України «Про національну безпеку України», Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Доктрині інформаційної безпеки України, Стратегії інформаційної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України особливого значення набуває комплексне вивчення і розв'язання державно-управлінських проблем інформаційного розвитку України та реформування системи забезпечення інформаційної безпеки з урахуванням нових викликів і загроз в умовах глобалізації та гібридної війни. В той же час питання формування та реалізації публічно-управлінських механізмів забезпечення інформаційної безпеки України знаходиться на стадії розробки та обговорення в рамках наукового дискурсу. На думку автора публічно-управлінський механізм забезпечення інформаційно-психологічної безпеки - це ефективно функціонуюча система засобів, заходів та важелів інформаційно-психологічного впливу суб'єкту управління (органів публічної влади та місцевого самоврядування) на об'єкти управління. Від рівня розвитку інформаційно-психологічного простору

вирішальним чином залежать суспільна думка населення, соціальна поведінка людей, формування суспільно-політичних рухів, та внутрішньо-політична безпека країни в цілому.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі автор вбачає у аналізі результатів наукових досліджень, що розкривають сутність механізмів державного управління інформаційно-психологічною безпекою України.

Література:

1. Алещенко, В. (2022). Інформаційно-психологічна складова безпеки особистості в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*, 66(2), 5–17. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-66-2-5-17>
2. Антонюк В.В. Організаційно-правові засади формування та реалізації державної політики інформаційної безпеки України: автореф. дис... канд. наук держ. упр.: 25.00.02 / НАДУ. К., 2017. 20 с.
3. Біла книга протидії дезінформації. URL: <https://bit.ly/DisinfoWhiteBook2023>,
4. Валевський О. Л., Ребкало В. А. Державне управління як інструмент впровадження реформ в Україні. Аналітика і влада. 2012. № 6. С. 139-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_23
5. Веденєєв Д. Семенюк О. Організаційно-управлінський механізм розбудови та діяльності структур інформаційно-психологічного протидієборства збройних сил України (2007–2021 рр.). *Право та державне управління*. 2022. С.147-152. <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.22>
6. Власенко О.В. Механізми державного регулювання захисту громадян від негативних інформаційних впливів: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. Київ., 2012. 190 с.
7. Галузь OSINT в суспільній та державній діяльності. URL: <https://bit.ly/OSINTUkraine>
8. Гурковський В.І. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. Київ., 2004. 205 с.
9. Дахно О. Адміністративно-правове регулювання протидії інформаційно-психологічним операціям на стратегічному рівні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.44>
10. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
11. Євдоченко Л.О. Удосконалення системи державного забезпечення інформаційної безпеки України в умовах глобалізації: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. Львів., 2011. 225 с.
12. Журавський В.С., Родіонов, І.Б., Жилияєв; Україна на шляху до інформаційного суспільства. За заг. ред. М.З. Згурського. К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. 484 с.
13. Зозуля О. С. Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протидієборства : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2017. 261 с.
14. Катаєв Є. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах сучасного суспільства. *Вісник Національного університету оборони України*, 2 (39) /2014. С. 215-220.,

15. Коваль З.В. Політико-правові механізми державного управління інформаційно-психологічною безпекою України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. Одеса., 2011. 201 с .
16. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
17. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>
18. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
19. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>
20. Про Стратегію кібербезпеки України. Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>.
21. Про Стратегію інформаційної безпеки. Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.

References:

1. Aleshhenko, V. (2022). Informacijno-psihologichna skladova bezpeki osobistosti v umovah vijni [Informational and psychological component of personal security in war conditions]. *Visnik Nacional'nogo universitetu oboroni Ukraini - Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 66(2), 5–17. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-66-2-5-17> [in Ukrainian].
2. Antonjuk, V.V. (2017). Organizacijno-pravovi zasadi formuvannja ta realizacii derzhavnoi politiki informacijnoi bezpeki Ukraini [Organizational and legal principles of formation and implementation of the state information security policy of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. K.: NADU [in Ukrainian].
3. Bila kniga protidii dezinformacii [White book on countering disinformation]. *bit.ly* Retrieved from <https://bit.ly/DisinfoWhiteBook2023> [in Ukrainian].
4. Valevs'kij, O. L., Rebkalo, V. A. (2012). Derzhavne upravlinnja jak instrument vprovadzhennja reform v Ukraini [Public administration as a tool for implementing reforms in Ukraine]. *Analitika i vlada - Analytics and power*, 6, 139-144. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_23 [in Ukrainian].
5. Vedeneev, D. Semenjuk, O. (2022). Organizacijno-upravlins'kij mehanizm rozbudovi ta dijial'nosti struktur informacijno-psihologichnogo protiborstva zbrojnih sil Ukraini (2007–2021 rr.) [Organizational and administrative mechanism of development and activity of structures of informational and psychological countermeasures of the armed forces of Ukraine (2007–2021)]. *Pravo ta derzhavne upravlinnja - Law and public administration*, 147-152. <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.22> [in Ukrainian].
6. Vlasenko, O.V. (2012). Mehanizmi derzhavnogo reguljuvannja zahistu gromadjan vid negativnih informacijnih vpliviv [Mechanisms of state regulation to protect citizens from negative informational influences]. *Candidate's thesis*. Kiiv [in Ukrainian].
7. Galuz' OSINT v suspil'nij ta derzhavnij dijial'nosti [The field of OSINT in public and state activities]. *bit.ly* Retrieved from <https://bit.ly/OSINTUkraine> [in Ukrainian].
8. Gurkovs'kij, V.I. (2004). Organizacijno-pravovi pitannja vzaemodii organiv derzhavnoi vladi u sferi nacional'noi informacijnoi bezpeki [Organizational and legal issues of interaction of state authorities in the field of national information security]. *Candidate's thesis*. Kiiv [in Ukrainian].
9. Dahno, O. (2022). Administrativno-pravove reguljuvannja protidii informacijno-psihologichnim operacijam na strategichnomu rivni [Administrative and legal regulation of countering information and psychological operations at the strategic level]. *Naukovij visnik Uzhhorods'kogo Nacional'nogo Universitetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.44> [in Ukrainian].

10. Surmin, Ju.P. , Bakumenko, V.D. , Mihnenko, A.M. (2010). *Enciklopedichnij slovník z derzhavnogo upravlinnja [Encyclopedic dictionary of public administration]*. K.: NADU [in Ukrainian].
11. Evdochenko, L.O. (2011). Udoskonalennja sistemi derzhavnogo zabezpechennja informacijnoї bezpeki Ukraїni v umovah globalizaci [improvement of the system of state provision of information security of Ukraine in the conditions of globalization]. *Candidate's thesis*. L'viv [in Ukrainian].
12. Zhuravskij, V.S., Rodionov, I.B., Zhiljaev (2004). *Ukraїna na shljahu do informacijnogo suspil'stva [Ukraine is on the way to an information society]*. K.: IVC «Vidavnictvo «Politehnika» [in Ukrainian].
13. Zozulja, O. S. (2017). Derzhavne upravlinnja zabezpechennjam informacijnoї bezpeki Ukraїni v umovah informacijno-psihologichnogo protiborstva [State management of ensuring information security of Ukraine in the conditions of informational and psychological conflict]. *Candidate's thesis*. Kiїв [in Ukrainian].
14. Kataev, С. (2014). Informacijno-psihologichna bezpeka osobistosti v umovah suchasnogo suspil'stva [Informational and psychological security of the individual in the conditions of modern society]. *Visnik Nacional'nogo universitetu oboroni Ukraїni - Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 2 (39) /2014, 215-220 [in Ukrainian].
15. Koval', Z.V. (2011). Politiko-pravovi mehanizmi derzhavnogo upravlinnja informacijno-psihologichnoju bezpekoju Ukraїni [Political and legal mechanisms of state management of information and psychological security of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
16. Konstitucija Ukraїni [Constitution of Ukraine]. www.president.gov.ua Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> [in Ukrainian].
17. Ukaz Prezidenta Ukraїni “Pro Doktrinu informacijnoї bezpeki Ukraїni” [The Decree of the President of Ukraine “On the Information Security Doctrine of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukraїni “Pro osnovni zasadi zabezpechennja kiberbezpeki Ukraїni” [The Law of Ukraine “On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian].
19. Zakon Ukraїni “Pro Osnovni zasadi rozvitku informacijnogo suspil'stva v Ukraїni na 2007–2015 roki»” [The Law of Ukraine “On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16> [in Ukrainian].
20. Ukaz Prezidenta Ukraїni “Pro Strategiju kiberbezpeki Ukraїni” [The Decree of the President of Ukraine “About the Cyber Security Strategy of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> [in Ukrainian].
21. Ukaz Prezidenta Ukraїni “Pro Strategiju informacijnoї bezpeki” [The Decree of the President of Ukraine “About the Information Security Strategy”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [in Ukrainian].

УДК 071.35

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-225-233](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-225-233)

Подольян Михайло Іванович аспірант кафедри управління та бізнес-адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0009-0006-9490-4634>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА

Анотація. У даній статті проведено дослідження сучасного стану ресторанного бізнесу в Україні з урахуванням його регіональної специфіки. Розвиток готельно-ресторанного бізнесу надзвичайно залежить від умов ринкового середовища, оскільки ця галузь прямо пов'язана зі сферою обслуговування споживачів та підпорядкована впливу різних факторів ринкової економіки. Одним з найважливіших аспектів є кон'юнктура ринкового середовища і його постійні зміни, а також загальний стан конкурентоспроможності підприємств у цій галузі. Метою статті є аналіз специфіки регіонального аспекту публічного управління ресторанним бізнесом для забезпечення його ефективного розвитку. В Україні існує значна кількість нормативно-правових актів, що регулюють сферу обслуговування, але їх ефективність залишається питанням під сумнівом, а деякі з них не мають механізму для їх реалізації. Варто зазначити, що наразі відсутній єдиний комплексний нормативно-правовий акт, що регулював би діяльність суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу. Вивчено регуляторні механізми, що впливають на функціонування ресторанної сфери. З'ясовано регіональні відмінності в державному регулюванні ресторанного бізнесу в Україні та проаналізовано ефективність державних заходів щодо підтримки та розвитку ресторанного сектору на регіональному рівні. На основі отриманих результатів висунуто рекомендації щодо поліпшення державного регулювання ресторанної галузі в різних регіонах України. Отже, державне регулювання ресторанного господарства в Україні з регіональним аспектом є складною та багатогранною проблемою. Регіональна специфіка впливає на розвиток та функціонування ресторанного бізнесу, враховуючи особливості культури, гастрономічних традицій та попиту на місцевому рівні. Розширення горизонтів і впровадження інноваційних підходів, таких як використання нових технологій, розробка оригінальних меню та концепцій, сприятимуть залученню нових клієнтів та підвищенню конкурентоспроможності ресторанів у регіонах.

Ключові слова: публічне управління, державне регулювання, ресторанне господарство, регіональний аспект

Podolyan Mykhailo Ivanovych Postgraduate Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk , <https://orcid.org/0009-0006-9490-4634>

STATE REGULATION OF THE RESTAURANT BUSINESS IN UKRAINE: REGIONAL SPECIFICITY

Abstract. This article examines the current state of the restaurant business in Ukraine, taking into account its regional specifics. The development of the hotel and restaurant business is extremely dependent on the conditions of the market environment, as this industry is directly related to the sphere of consumer service and is subject to the influence of various factors of the market economy. One of the most important aspects is the conjuncture of the market environment and its constant changes, as well as the general state of competitiveness of enterprises in this field. The purpose of the article is to analyze the specifics of the regional aspect of public management of the restaurant business to ensure its effective development. In Ukraine, there is a significant number of regulatory and legal acts regulating the field of service, but their effectiveness remains a matter of doubt, and some of them do not have a mechanism for their implementation. It is worth noting that there is currently no single comprehensive legal act that would regulate the activities of hotel and restaurant business entities. The regulatory mechanisms affecting the functioning of the restaurant sector have been studied. Regional differences in the state regulation of the restaurant business in Ukraine are clarified and the effectiveness of state measures to support and develop the restaurant sector at the regional level is analyzed. Based on the obtained results, recommendations were put forward to improve state regulation of the restaurant industry in different regions of Ukraine. Therefore, state regulation of the restaurant industry in Ukraine with a regional aspect is a complex and multifaceted problem. Regional specificity affects the development and functioning of the restaurant business, considering the peculiarities of culture, gastronomic traditions, and demand at the local level. Expanding horizons and introducing innovative approaches, such as the use of new technologies, the development of original menus and concepts, will contribute to attracting new customers and increasing the competitiveness of restaurants in the regions.

Keywords: public administration, state regulation, restaurant business, regional aspect

Постановка проблеми. Внаслідок конфлікту, який охопив Україну, ресторанна галузь стала жертвою невизначеності та нестабільності. Військові дії нещадно вразили кожен аспект ресторанного бізнесу, змушуючи багатьох власників закладів стикнутися з непередбачуваними викликами. Загроза війни призвела до різкого зниження кількості клієнтів та зменшення доходів, що вплинуло на прибутковість ресторанних закладів. Багато підприємців були змушені припинити свою діяльність, адже економічна нестабільність і загроза безпеки переважили будь-які можливості успіху. Власники ресторанів також стикалися з необхідністю організації релокації та евакуації своїх команд до безпечних місць. Безпека персоналу стала пріоритетом, і багато ресторанів були змушені перенести свою діяльність у інші регіони або навіть за межі країни, щоб зберегти робочі місця та продовжити функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті аналізуються публікації, присвячені питанням розвитку ресторанного господарства та системи державного регулювання, зокрема, роботи наступних авторів: Лагодієнко В. В., Павлов К. В., Павлова О. М., Саркісян Г. О. [1], Гузар У., Дубик Н., Малічевська Х. [2], Паска М. З. [3], Ювковецька Ю. О. [4], Поплавська А., Батченко Л., Гончар Л. [5], Корсак Р., Малець В., Годя І. [6], Давидова О., Сисоєва С. [7], Мартиненко В. О. [8] та інші.

Мета статті. Метою статті є аналіз специфіки регіонального аспекту публічного управління ресторанним бізнесом для забезпечення його ефективного розвитку.

Для досягнення поставленої у статті мети було виконано наступні завдання:

- досліджено сучасний стан ресторанного бізнесу в Україні з урахуванням регіональної специфіки,
- проаналізовано регуляторні механізми, що впливають на ресторанну сферу в Україні,
- визначено регіональні відмінності в державному регулюванні ресторанного бізнесу.
- визначено проблеми та перспективи регулювання ресторанного бізнесу в окремих регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Ресторанний бізнес в Україні зазнав значних змін у останні десятиліття. Зростання популярності культури харчування, зміни споживчих пріоритетів та поява нових кулінарних тенденцій створили сприятливі умови для розвитку цієї галузі. Однак, успішне функціонування ресторанного бізнесу в Україні має свої особливості на різних територіях країни. У зв'язку з цим, важливо проаналізувати сучасний стан ресторанного сектору з урахуванням його регіональної специфіки. [1].

На сьогоднішній день ресторанний бізнес в Україні представлений широким спектром закладів - від малих кав'ярень і бістро до розкішних

ресторанів високої категорії. За офіційними даними, кількість ресторанів у країні постійно зростає, що свідчить про популярність цієї галузі серед підприємців та споживачів.

У великих містах, таких як Київ, Львів, Одеса, ресторанний сектор розвивається активно. Тут можна знайти різноманітні заклади зі спеціалізованою кухнею, сучасним дизайном та високим рівнем обслуговування. Ці міста також приваблюють туристів, що сприяє росту ресторанного бізнесу. З іншого боку, менші регіональні центри та сільські райони мають обмеженіше пропозицію ресторанів, а їх специфіка визначається головним чином національними традиціями та доступними ресурсами. [2]. Проте, доцільно говорити про трансформації, які вплинули на діяльність ресторанного бізнесу із початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Державне регулювання ресторанного бізнесу в Україні здійснюється за допомогою різних законодавчих актів та регуляторних механізмів. Зокрема, до основних нормативних документів у цій сфері належать Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства», що встановлює правила та вимоги щодо організації ресторанного бізнесу, санітарних норм, контролю якості продуктів харчування та безпеки споживачів.

Проте, регіональна специфіка відображається у різних підходах до регулювання ресторанного бізнесу на місцевому рівні. Кожен регіон має власні особливості, зумовлені культурою, традиціями та економічними умовами. Наприклад, деякі регіони можуть спрямовувати зусилля на розвиток туристичного сектору та підтримку місцевих кулінарних традицій, тоді як інші акцентують увагу на створенні сприятливих умов для розміщення нових ресторанів та залученні інвестицій.

Аналіз регуляторних механізмів у дозволив виділити наступні – рис. 1

Рис. 1 Механізми регулювання (розроблено автором на основі аналізу джерел 3-5)

Згідно з законодавством, ресторани повинні пройти процедуру ліцензування та реєстрації. Цей механізм дозволяє державі контролювати кількість та якість ресторанних закладів, а також забезпечує дотримання санітарних, пожежних та інших нормативних вимог. Ресторанні заклади повинні дотримуватись санітарних та гігієнічних вимог, встановлених відповідними органами здоров'я. Це включає регулярну перевірку якості продуктів харчування, додержання правил особистої гігієни персоналу, забезпечення належної якості води та дотримання інших стандартів. Ресторанний бізнес підлягає специфічним податковим навантаженням, таким як податок на додану вартість (ПДВ), податок на прибуток, податок на землю тощо. Ці податки та збори встановлюються державою з метою отримання доходів та регулювання господарської діяльності. У ресторанній галузі діє законодавство, що регулює трудові відносини між роботодавцями та працівниками. Ресторанний бізнес підлягає фінансовим регуляторним механізмам, які впливають на його функціонування. Наприклад, це можуть бути вимоги щодо звітності та обліку доходів, контроль за фінансовими операціями та оподаткуванням. Державні органи мають право перевіряти фінансову діяльність ресторанів з метою забезпечення дотримання встановлених правил та запобігання недекларованому доходу. В сфері ресторанного бізнесу існують певні правила щодо реклами та маркетингу. Це стосується як зовнішньої реклами на вулицях та будівлях, так і реклами в медіа, включаючи Інтернет та соціальні мережі. Держава може встановлювати обмеження щодо змісту, стилю та формату рекламних матеріалів, що стосуються ресторанів [3-5].

Загалом, регуляторні механізми впливають на ресторанну сферу в Україні, забезпечуючи дотримання стандартів якості, безпеки та економічної стабільності. Однак, ефективність цих механізмів може варіюватися залежно від регіональної специфіки.

Регіональна специфіка ресторанного господарства може впливати на ефективність реалізації механізмів державного регулювання. Особливості кожного регіону, такі як географічне розташування, економічний потенціал, культурні традиції та споживчі звички, створюють унікальні умови для розвитку ресторанної сфери і потребують врахування під час впровадження регуляторних заходів. Серед регіональних особливостей, що впливають на формування підходів до регулювання ресторанного господарства доцільно віднести наступні – рис. 2

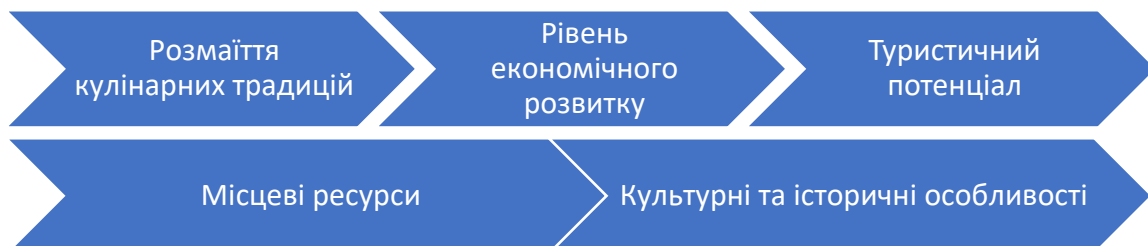

Рис. 2 Регіональний аспект реалізації регуляторних механізмів (розроблено автором на основі аналізу джерел 6-8)

Кожен регіон має свої унікальні кулінарні традиції, які відображаються у ресторанному господарстві. Реалізація механізмів державного регулювання повинна враховувати цю розмаїтість і забезпечувати підтримку і збереження традиційних страв та рецептів, які є невід'ємною частиною культурного спадку регіону. Економічний потенціал регіону може впливати на здатність ресторанного господарства виконувати регуляторні вимоги. В менш розвинутих регіонах можуть виникати труднощі з доступом до необхідних ресурсів, фінансовими обмеженнями та професійною підготовкою персоналу, що ускладнює реалізацію регуляторних механізмів. Регіони з високим туристичним потенціалом часто залежать від ресторанної галузі для задоволення потреб відвідувачів. У таких регіонах реалізація регуляторних механізмів повинна бути спрямована на забезпечення якості і безпеки послуг харчування, підвищення стандартів обслуговування та забезпечення високої якості страв. Застосування регуляторних механізмів у цих регіонах повинно враховувати потреби туристів, їхні вподобання і культурні особливості. Регіональна специфіка може включати доступність місцевих сировинних матеріалів і продуктів харчування. Використання місцевих продуктів може бути важливим аспектом ресторанної галузі, просуваючи концепцію сталих практик та підтримуючи місцевих постачальників. Регуляторні механізми повинні сприяти розвитку цієї практики, забезпечуючи безпечність і якість місцевих продуктів, а також сприяючи їхній доступності для ресторанів. Різноманітність культур і історичний контекст кожного регіону можуть відображатися в концепціях та стилістиці ресторанів. Реалізація регуляторних механізмів повинна враховувати ці особливості, дозволяючи ресторанам виражати свою унікальність і сприяти збереженню культурної спадщини [6-8].

Врахування регіональної специфіки ресторанного господарства важливо для ефективної реалізації механізмів державного регулювання. Такий підхід сприятиме сталому розвитку ресторанного бізнесу, забезпечуючи якість, безпеку та задоволення потреб споживачів, а також сприятиме збереженню культурних та гастрономічних традицій різних регіонів України.

На основі проведеного аналізу визначено перспективи регулювання ресторанного бізнесу в окремих регіонах України, що визначаються специфічними особливостями кожного регіону та актуальними викликами, з якими стикаються ресторатори. Враховуючи ці фактори, можна виділити деякі потенційні напрями регулювання ресторанного господарства.

- У регіонах з багат шаровою кулінарною спадщиною та унікальними кулінарними традиціями, перспективи регулювання полягають у підтримці та просуванні гастрономічного туризму. Це може включати створення

туристичних маршрутів, підтримку ресторанів, що пропонують страви за традиційними рецептами, та сприяння співпраці між рестораторами та туристичними агенціями.

- Регулювання ресторанного бізнесу в окремих регіонах може спрямовуватися на стимулювання сталого розвитку. Це може включати заохочення використання місцевих, екологічно чистих продуктів, підтримку ресторанів зі сталими практиками, впровадження енергоефективних технологій та сприяння зменшенню відходів.

- Для регіонів, де ресторанний бізнес складається переважно з малих і середніх підприємств, регулювання може спрямовуватися на спрощення адміністративних процедур, надання фінансової та консультативної підтримки, а також на створення сприятливого підприємницького середовища.

- Окремі регіони можуть виявляти потребу у підвищенні якості професійної підготовки ресторанного персоналу та розвитку кулінарної освіти. Регулювання може спрямовуватися на створення програм навчання, організацію майстер-класів, підтримку спеціалізованих навчальних закладів та стажування у відомих ресторанах.

- Забезпечення безпеки та якості харчування є однією з ключових пріоритетів у ресторанній галузі. Регіональне регулювання може спрямовуватися на встановлення стандартів харчування, регулярний контроль якості продуктів та дотримання санітарних та гігієнічних норм. Крім того, можуть розроблятися механізми для популяризації здорового харчування та зменшення впливу ресторанів на екологію.

Висновки. Отже, державне регулювання ресторанного господарства в Україні з регіональним аспектом є складною та багатогранною проблемою. Регіональна специфіка впливає на розвиток та функціонування ресторанного бізнесу, враховуючи особливості культури, гастрономічних традицій та попиту на місцевому рівні.

Однак, існують проблеми в ефективності регуляторних механізмів, які впливають на ресторанну сферу. Нормативно-правові акти, що регулюють галузь обслуговування, не завжди ефективні та не мають чітких механізмів реалізації. Відсутність єдиного комплексного нормативно-правового акта, що регулював би ресторанний бізнес, також ускладнює ситуацію.

Проте, український ресторанний бізнес має перспективи для розвитку. Зростання туристичного потоку, розширення культурно-гастрономічних впливів, підтримка малих та інноваційних підприємств, використання локальних продуктів та розвиток доставки та онлайн-сервісів є факторами, що сприяють розвитку ресторанного бізнесу після завершення повномасштабного військового вторгнення. Крім того, важливим аспектом розвитку ресторанного бізнесу в регіонах України є співпраця з місцевими органами влади та

туристичними організаціями. Ця співпраця може сприяти створенню спеціалізованих туристичних маршрутів, просуванню регіональних кулінарних традицій та продуктів, а також залученню інвестицій для розвитку ресторанного господарства.

Розширення горизонтів і впровадження інноваційних підходів, таких як використання нових технологій, розробка оригінальних меню та концепцій, сприятимуть залученню нових клієнтів та підвищенню конкурентоспроможності ресторанів у регіонах.

Література:

1. Лагодієнко В. В., Павлов К. В., Павлова О, М., Саркісян Г. О. Інноваційна діяльність на регіональних туристичних ринках: модернізація та регулювання: монографія. Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2022. 402 с.
2. Гузар У. Корпоративна культура в системі управління підприємствами готельно-ресторанного бізнесу / У. Гузар, Н. Дубик, Х. Малічевська // Проблеми і тенденції розвитку сучасної економіки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 16–18 жовтня 2019 р.). – Херсон, 2019. – С. 402–404
3. Паска М. З. Організація ресторанного господарства : конспект лекцій для підготовки бакалаврів галузі знань 24 "Сфера обслуговування" спеціальності 241 "Готельно-ресторанна справа" / Паска М. З. - Львів, 2020. - 158 с.
4. Ювковецька Ю. О. Маркери ввічливості в готельно-ресторанному дискурсі. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Соціальні комунікації. 2018. Т. 29(68). № 3. С. 72–76. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2018_29\(68\)_3_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2018_29(68)_3_16)
5. Поплавська А., Батченко Л., Гончар Л. Організаційно-економічні тригери збалансованого розвитку ресторанної мережі в умовах сервісної економіки. Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації. 2022. Т. 5. № 1. С. 8-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rhsci_2022_5_1_3
6. Корсак Р., Малець В., Годя І. Стандарти готельного обслуговування: практичний посібник готельєра. Ужгород: Карпатська Вежа, 2022. 104 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/45314>
7. Давидова О., Сисоєва С. Організація гостинності та крос-культурні особливості в сфері послуг. Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика : зб. тез доп. II Всеукр. наук.-практ. конф. мол. учених, асп. і студ. (м. Львів, 19 трав. 2022 р.). Львів: ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2022. С. 61-64. URL: <http://www.tourism.puet.edu.ua/files/zbtez190522.pdf#page=61>
8. Мартиненко В. О. Державне регулювання готельно-ресторанного бізнесу в умовах пандемії COVID-19. Бізнес Інформ. 2021. №5. С. 241–245. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-241-245>

References:

1. Lahodiienko V. V., Pavlov K. V., Pavlova O, M., Sarkisian H. O. (2022) Innovatsiina diialnist na rehionalnykh turystychnykh rynkakh [Innovative activity in regional tourism markets: modernization and regulation]: modernizatsiia ta rehulivuvannia: monohrafiia . Lutsk : SPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia «Volynpolihraf». 402 s. [in Ukrainian]

2. Huzar U. (2019) Korporatyvna kultura v systemi upravlinnia pidpriemstvamy hotelno-restorannoho biznesu [Corporate culture in the management system of hotel and restaurant business enterprises] / U. Huzar, N. Dubyk, Kh. Malichevska // Problemy i tendentsii rozvytku suchasnoi ekonomiky v umovakh intehratsiinykh protsesiv: teoretychni ta praktychni aspekty : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kherson, 16–18 zhovtnia 2019 r.). – Kherson. – S. 402–404 [in Ukrainian]
3. Paska M. Z. (2020) Orhanizatsiia restorannoho gospodarstva [Organization of the restaurant industry]: konspekt lektsii dlia pidhotovky bakalavriv haluzi znan 24 "Cfera obsluhovuvannia" cpetsialnosti 241 "Hotelno-restoranna sprava" / Paska M. Z. - Lviv. - 158 s. [in Ukrainian]
4. Yuvkovetska Yu. O. (2018) Markery vvichlyvosti v hotelno-restorannomu dyskursi [Politeness markers in hotel and restaurant discourse]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Ser. : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. 2018. T. 29(68). № 3. S. 72–76. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2018_29\(68\)_3_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2018_29(68)_3_16) [in Ukrainian]
5. Poplavska A., Batchenko L., Honchar L. (2022) Orhanizatsiino-ekonomichni tryhery zbalansovanoho rozvytku restoranoi merezhi v umovakh servisnoi ekonomiky [Organizational and economic triggers of the balanced development of the restaurant chain in the conditions of the service economy]. Restoranni i hotelnyi konsaltnh. Innovatsii. T. 5. № 1. S. 8-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rhci_2022_5_1_3 [in Ukrainian]
6. Korsak R., Malets V., Hodia I. (2022) Standarty hotelnoho obsluhovuvannia: praktychnyi posibnyk hoteliera [Hotel service standards: a hotelier's practical guide]. Uzhhorod : Karpatska Vezha. 104 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/45314> [in Ukrainian]
7. Davydova O., Sysoieva S. (2022) Orhanizatsiia hostynnosti ta kros-kulturni osoblyvosti v sferi posluh [Organization of hospitality and cross-cultural features in the service sector]. Innovatsii, hostynnist, turizm: nauka, osvita, praktyka: zb. tez dop. II Vseukr. nauk.-prakt. konf. mol. uchenykh, asp. i stud. (m. Lviv, 19 trav. 2022 r.). Lviv : LDUFK im. Ivana Boberskoho, 2022. S. 61-64. URL: <http://www.tourism.puet.edu.ua/files/zbtez190522.pdf#page=61> [in Ukrainian]
8. Martynenko V. O. (2021) Derzhavne rehuliuвання hotelno-restorannoho biznesu v umovakh pandemii COVID-19 [State regulation of the hotel and restaurant business in the conditions of the COVID-19 pandemic]. Biznes Inform. 2021. №5. С. 241–245. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-241-245> [in Ukrainian]

УДК 342.571:35.354

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-234-245](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-234-245)

Приходченко Людмила Леонідівна доктор наук з державного управління, професор, в.о. завідувача кафедри публічного управління та регіоналістики, Навчально-науковий інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (066) 761-81-42, <https://orcid.org/0000-0002-6454-6729>

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ

Анотація. В статті обґрунтовано актуальність дослідження ефективності здійснення інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами та громадського контролю в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано практичні аспекти здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану: внесені зміни до нормативно-правових актів, форми та методи участі громадян та здійснення громадського контролю (звернення громадян, електронні реєстри, контроль над закупівлями, тощо). Визначено особливості інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами: зміна інструментальної структури комунікації, перехід до online-формату спілкування. та Вказано на обмеженість доступу громадян до інформації, зумовлену не тільки питаннями безпеки, але й послабленням вимог щодо оприлюднення документів. На проблеми з інформацією та комунікацією (відсутність прозорості, ефективної взаємодії, інформації у відкритому доступі, відповідей на звернення тощо) вказують результати дослідження «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні», яке проводилося в межах проєкту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні».

Розроблено рекомендації щодо забезпечення дієвості інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами та ефективності здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану. Для здійснення ефективного та дієвого громадського контролю в сучасних умовах затребуваними є наступні дії: відкриття даних, де це можливо і де це не шкодить інтересам безпеки та оборони; поновлення ефективного контролю та моніторингу закупівель і використання електронної системи Prozorro для закупівель з відновлення України після повномасштабного російського вторгнення.

Зокрема, запропоновано деталізувати та уніфікувати (на рівні урядової постанови або законодавчих змін), яку саме інформацію сайти місцевих органів влади зобов'язані оприлюднювати і оновлювати за замовчуванням, попри правовий режим воєнного стану. А також посилення відповідальності за не повне та не своєчасне надходження і оновлення інформації, оприлюднення рішень та розпоряджень органів публічної влади.

Ключові слова: громадський контроль, громадська участь, інформаційно-комунікаційна взаємодія, органи публічної влади, публічне управління, інформація, ефективність, реформування

Prykhodchenko Liudmyla Leonidivna Doctor of Public Administration, Professor, Public Administration and Regional Studies Chair, Institute of Public Service and Administration, Odesa Polytechnic National University, Shevchenka Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (066) 761-81-42, <https://orcid.org/0000-0002-6454-6729>

FEATURES OF EXECUTION OF PUBLIC CONTROL DURING MARITAL STATE IN UKRAINE: INFORMATION AND COMMUNICATION INTERACTION

Abstract. The article substantiates the relevance of the study of the effectiveness of information and communication interaction between public authorities and citizens and public control in the conditions of martial law in Ukraine. The practical aspects of the implementation of public control under martial law were analysed: changes were made to regulatory acts, forms and methods of citizen participation and implementation of public control (citizen appeals, electronic registers, procurement control, etc.). The peculiarities of information and communication interaction between public authorities and citizens have been identified: change in the instrumental structure of communication, transition to an online format of communication. and It is pointed out the limited access of citizens to information, caused not only by security issues, but also by the relaxation of requirements for the publication of documents. Problems with information and communication (lack of transparency, effective interaction, information in public access, responses to appeals, etc.) are indicated by the results of the study "The impact of martial law on public participation in Ukraine", which was conducted within the framework of the Council of Europe project "Strengthening public participation in democratic the decision-making process in Ukraine".

Recommendations have been developed to ensure the effectiveness of information and communication interaction between public authorities and citizens and the effectiveness of public control under martial law. In order to implement effective and efficient public control in modern conditions, the following actions are

required: disclosure of data where possible and where it does not harm the interests of security and defence; renewal of effective control and monitoring of procurement and the use of the Prozorro electronic procurement system for the recovery of Ukraine after the full-scale Russian invasion.

In particular, it is proposed to detail and unify (at the level of a government resolution or legislative changes) exactly what information the websites of local authorities are obliged to publish and update by default, despite the legal regime of martial law. As well as increasing responsibility for incomplete and untimely receipt and updating of information, publication of decisions and orders of public authorities.

Keywords: public control, public participation, information and communication interaction, public authorities, public administration, information, efficiency, reform

Постановка проблеми. Система публічного управління в Україні на часі перебуває в стані динамічних та глибоких змін, причинами яких є не тільки воєнний стан та російська агресія, але й глобалізаційні виклики, не завершений процес реформування органів публічної влади, проблемні питання становлення та розвитку громадянського суспільства. І це далеко не повний перелік чинників, що зумовлюють кардинальні зміни в діяльності органів публічної влади, адаптації та вдосконалення їх організаційних структур відповідно до євроінтеграційних вимог. Відтак, цей процес супроводжується активізацією участі та залучення всіх зацікавлених сторін до процесу розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень, а також належним інформуванням. І участь громадськості набуває надзвичайної ваги, адже однією з головних умов формування у державі сильної демократії є дієвий громадський контроль органів публічної влади, який виникає та формується у системі тоді, коли «... складається громадянське суспільство і забезпечується узгодженість приватного та суспільного інтересів, і цей баланс інтересів потребує упорядкованої підтримки.» [1, с. 15]. Результатом плідної взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства стає зниження ролі владних структур в системі публічного управління: із єдиного центру влади та прийняття суспільно значущих рішень, вони перетворюються на ефективного суб'єкта / партнера процесу взаємодії з представниками приватного сектору та громадянського суспільства.

Україна вже понад рік перебуває у воєнному стані, а це передбачає, відповідно до Конституції України [2, ст. 43, 44], обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. А відтак, це позначається на формах і методах здійснення громадського контролю, ефективності здійснення інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та

громадянами, призводить до виникнення конфліктних ситуацій та позначається на результатах діяльності. Адже суттєвих змін зазнали як структура, так і пріоритети комунікації в Україні. Заклик «довіряти лише офіційним джерелам» покладає додаткову відповідальність на органи влади за оперативність, достовірність і повноту інформування суспільства в умовах війни. Але ж, чи не відбувається при цьому зловживання довіри громадян? Відповідно, наукового аналізу потребує здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану та пошук шляхів забезпечення його дієвості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців переконливо свідчить про те, що за різними галузями накопичено чималу кількість досліджень щодо форм та методів активної участі громадян у процесах розробки та прийняття управлінських рішень. Не бракує публікацій і щодо систем контролю, взаємодії органів публічної влади з громадськістю, розробки методологічних засад практичної реалізації громадського контролю. Так, теоретичними засадами дослідження слугують праці Ю. Битяка, Н. Драгомирецької, С. Телешуна, зарубіжних науковців Almond H., Reddick C., Neysbit D., Castells M. та ін. Щодо питань методології здійснення громадського контролю в аспекті інформаційно-комунікаційної взаємодії з органами публічної влади, то на увагу заслуговують напрацювання М. Бублій, А. Крупника, О. Дуліної, О. Пухкала, І. Сквірського та ін.

При цьому проблемними питаннями особливостей використання стратегічних комунікацій політичними суб'єктами в умовах російсько-української війни 2022 року опікується Л.С. Хорішко [3]. Маємо також і дослідження, яке проводилося в межах проєкту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні». Його метою було з'ясування потреб, стану та проблемних аспектів взаємодії інститутів громадянського суспільства, жителів громад та органів місцевого самоврядування у період дії воєнного стану [4]. Разом з тим, не зважаючи на суттєву кількість досліджень теоретико-методологічних засад громадського контролю в системі публічного управління, проблемні питання здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану, особливостей інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами не знайшли комплексного висвітлення.

Мета статті. Метою статті є аналіз особливостей здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану в аспектах інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами, та обґрунтування рекомендацій щодо забезпечення їх дієвості. Відповідно до мети статті, у дослідженні поставлено та вирішено наступні завдання:

– проаналізовано практичні аспекти здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану;

– визначено особливості інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами;

– розроблено рекомендації щодо забезпечення дієвості інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами та ефективності здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняними та зарубіжними науковцями громадський контроль розглядається як: процес, система заходів, складова державного управління, здійснювана в особливому процедурному порядку діяльність, публічна перевірка громадянським суспільством діяльності держави та елемент громадянського суспільства, невід’ємна складова та функція народовладдя. І це далеко не повний перелік напрацьованих безпосередньо у публічному управлінні та суміжних науках підходів до розуміння змісту та сутнісних характеристик поняття «громадський контроль». Кожний з них розкриває певні складові елементи громадського контролю, на яких акцентують свою увагу науковці, тож тільки їх сукупність здатна сповна розкрити всі грані такого багатоаспектного поняття. Ми ж будемо виходити з того, що саме громадський контроль забезпечує реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина, є невід’ємною складовою народовладдя.

Україна вже понад рік перебуває у воєнному стані, а це передбачає, відповідно до Основного закону нашої держави, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. А відтак, і організацію особливих трудових відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності. У зв’язку з цим, наприклад, Закон України «Про Національну поліцію» доповнено ст. 90, згідно з якою під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції не здійснюється. А це означає, що під час воєнного стану не може бути річного звіту про діяльність поліції; прийняття резолюції недовіри керівникам поліції; зустрічей з органами місцевого самоврядування та населенням; залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських [5, ст. 90].

Разом з тим, введення воєнного стану не означає карт-бланш на порушення прав людини. А лише те, що здійснення громадського контролю (як застосування усталених форм громадської участі, так і наявність вільного доступу до публічної інформації) в повному обсязі не видається можливим. Тож які ж виклики постали перед громадським контролем? Безперечно, під час війни саме громадський сектор є найбільш вразливим. Саме виходячи з розуміння того, якими є найпоширеніші методи чи процедури (за визначенням ряду науковців механізми) здійснення громадського контролю в українському соціумі і можна дослідити та визначити які з них є найбільш затребуваними з

огляду на те, що розглядатимемо ефективний та дієвий громадський контроль, а не його імітацію чи дії, спрямовані на задоволення власних інтересів тих, хто його здійснює чи, більше того, має на меті дестабілізацію роботи органів публічної влади.

Відповідно до існуючого законодавства, найпоширенішими методами / процедурами / механізмами здійснення громадського контролю є: звернення, інформаційні запити, опитування, заслуховування звітів про результати роботи, громадські слухання та громадський моніторинг (загальні процедури), громадські ради, громадська експертиза, громадська перевірка та громадське розслідування (спеціальні процедури) та інші.

Наприклад, щодо звернень громадян (письмових чи усних), то вони набувають різних форм, це можуть бути як пропозиції, заяви та скарги, так і електронні петиції. І всі вони можуть стосуватися будь-якого питання, яке турбує мешканців громади. А в умовах воєнного стану, ще й потребують негайного вирішення. Зокрема, на часі це одна із найпоширеніших форм, оскільки кількість осіб, які потребують консультацій щодо соціальних послуг, відновлення житла, та інших нагальних питань життєзабезпечення вимушено переміщених осіб, є досить значною. Для цього у ряді регіонів створюють спеціальні центри надання консультативної допомоги.

Однак, попри такі позитивні приклади, варто звернути увагу на ті обмеження для громадян, які зумовлені, насамперед, питаннями безпеки, адже ворог намагається використати всю можливу доступну (у тому числі публічну) інформацію як зброю проти нас. Так, наприклад, під час воєнного стану органи місцевого самоврядування або військово-цивільні та військові адміністрації, мають право: не оприлюднювати проекти рішень; здійснювати роботу депутатських комісій та місцевих рад у закритому форматі. Так, колегіальні органи місцевого самоврядування обмежили довоєнні можливості доступу, їх засідання рідше анонсують і транслюють, порядки денні чи протоколи засідань не завжди публікують. Пояснюється це тим, що на таких засіданнях розглядається чутлива інформація. Однак, здається, що для цього варто було б зробити закритою лише ту частину засідання, де вона безпосередньо розглядається. Тим більше, що ради отримують величезну кількість гуманітарної та благодійної допомоги, яку не завжди належним чином обліковують і розподіляють. Тож громадський контроль був би в таких випадках зовсім не зайвий!

Одразу, на початку військового вторгнення було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану», в якій, зокрема, зазначалося: «... на період дії воєнного стану міністерства, інші центральні та

місцеві органи виконавчої влади, державні та комунальні підприємства, установи, організації, що належать до сфери їх управління, для забезпечення належного функціонування інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів... можуть вживати таких додаткових заходів... зупиняти, обмежувати роботу інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, а також публічних електронних реєстрів» [6].

Тож, маємо також закриті для громадян публічні електронні реєстри (особливо щодо земельних ділянок, містобудівної документації) в органах місцевого самоврядування або військово-цивільних і військових адміністраціях та тимчасове припинення проведення конкурсів громадського бюджету або відтермінування проєктів бюджетів участі. Так, останнє пов'язано із особливостями бюджетного процесу в умовах воєнного стану та обмеженістю фінансових ресурсів. Відтак, врегульовано Постановою Кабінету Міністрів України, яка легітимізує вільне розпорядження/передачу місцевих коштів з метою протидії російській агресії. Фактично бюджетні кошти, які закладалися на реалізацію ініціатив, перенаправляються на військові потреби. Усе це так чи інакше змінює відносини органів місцевого самоврядування і громади, закладені реформою децентралізації, і, відповідно, зменшує можливості громадян впливати на місцеву владу. Разом з тим, всі ці обмеження є тимчасовими, і громадяни не позбавляються прав участі у житті своєї громади. На сьогодні немає жодного законодавчого акту, який би повністю це забороняв.

Здійснення громадського контролю є одним із найважливіших інструментів боротьби з корупцією в системі публічного управління. Саме його застосування надає змогу виявляти недоліки та порушення в діяльності владних структур, запобігаючи та перешкоджаючи корупційній поведінці посадовців, створюючи потужний механізм боротьби з корупцією. Так, оприлюднення закупівельних цін на продукти харчування для Збройних Сил України (ЗСУ) спричинили низку скандалів та кадрових рішень щодо людей, стосовно доброчесності яких були обґрунтовані сумніви у Міністерстві оборони України, стали підставою для позапланової внутрішньої перевірки забезпечення ЗСУ, проведення внутрішнього та державного аудитів. А також переконливим свідченням того, що система закупівель і контролю потребує змін. Саме аудит пришвидшив процес реорганізації системи закупівель у тиловому забезпеченні, сприяв поверненню контролю над закупівлями для армії з урахуванням обмежень воєнного стану. А по-суті, призвів до розуміння того, що потрібно шукати баланс у стосунках між органами влади та прагненням суспільства бачити прозорі процеси діяльності, здійснювати дієвий контроль за діями та прийнятими рішеннями, їх реалізацією.

Варто також нагадати і початок 2023 року, коли наше суспільство було збурене лавиною інформаційних повідомлень про звільнення, оголошення підозр низці українських посадовців у скоєнні корупційних дій і затримання чиновників із різних державних відомств, зокрема митниці, податкової та міністерства оборони. І занепокоєння викликає обмеженість громадського контролю через доступ до реєстрів, тобто не можливість отримати більше інформації з реєстру декларації, який залишається закритим попри адвокування громадських організацій про його відкриття. Дійсно, моніторити статки державних службовців після 24 лютого стало практично неможливо, до того ж посадовцям і чиновникам більше не треба звітувати НАЗК про свої доходи, оскільки Реєстр електронних декларацій також зупинив свою публічну роботу.

Безперечно, такі зміни були доцільні на перших етапах повномасштабної війни, проте на часі, на нашу думку, подібні заходи безпеки видаються перебільшенням. Адже, це не тільки не дає змоги здійснювати фінансовий контроль за статками посадовців, але й створює низку прецедентів, бо за відсутності декларування і публічного доступу до декларацій стає неможливим і громадський контроль щодо доброчесності кандидатів, які беруть участь у конкурсах на провідні посади в органах публічної влади. Вочевидь, після поновлення обов'язку чиновників подавати декларацію уже зараз, а не після війни або після перемоги, вочевидь, ми зможемо побачити ще корупційні скандали. Зрозуміло, що на початку повномасштабного вторгнення це був логічний та обґрунтований крок, однак на часі актуалізується потреба у застосуванні більш збалансованого підходу, аби громадські розслідування були можливими, і суб'єкти декларування почувалися безпечно.

І підтвердженням цього є результати опитування Центру Разумкова, яке проводилося з 28 квітня по 3 травня 2023 року методом face-to-face у 22 областях України та Києві [7], показало, що 53% українців вважають корупціонерів у владі найстрашнішим внутрішнім ворогом в країні, на другому місці (47%) – "Агентурна мережа Росії в українських спецслужбах та органах влади", на третьому (46,8%) – "Політики та пропагандисти, які закликають до єдності України з Росією – "руським миром", СРСР, Російською імперією". Із дев'яти запропонованих варіантів – першість за корупцією. І це закономірно, оскільки 84 відсотки українців вважають, що варто оприлюднювати факти про корупцію, бо країна ризикує втратити перемогу у війні, єдність та підтримку партнерів.

Слід також брати до уваги і той факт, що вже понад рік маємо процес активізації залучення громадян до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і

відсіч російській агресії. Мова про рух опору, який на часі є цілою системою заходів (воєнних, інформаційних і спеціальних), управління якою потребує виконання низки управлінських функцій – планування, організації та координації дій, їх узгодження, підготовка і підтримка яких здійснюється як публічним, так і приватним, громадським секторами. Відповідно, громадський контроль за діями руху опору під час військового стану можуть здійснювати волонтери, громадські організації тощо. Всі виявлені порушення вони можуть фіксувати та надсилати на «гарячі» лінії, чат боти, офіційні сторінки державних органів. Що ж стосується відповідальності за порушення, то це вже справа відповідних органів, на яких покладені такі обов'язки.

Для вибудовування публічної комунікації з громадянами на місцевому рівні застосовуються як офіційні сайти та сторінки територіальних громад, так і особисті ресурси у соціальних мережах. Причому, за критерієм оперативності на перший план вийшли соціальні мережі та месенджери, в яких подаються не тільки звернення, короткі новини (текстові та відео), але і проводяться опитування з різних питань забезпечення життєдіяльності. Аналіз практики показує, що комунікація з громадянами на різноманітні теми щодо вирішенні базових щоденних потреб громадян, в умовах війни, стала однією з критично важливих функцій місцевої влади. Тобто, якщо раніше така комунікація розглядалася як один із кроків до залучення громадян до співпраці, участі у розробці та прийнятті управлінських рішень, то на часі відбулося зміщення акцентів: із інформування про діяльність на інформування щодо убезпечення життя чи надання допомоги. Водночас, змінилася й інструментальна структура комунікації, вона все більше перейшла до online-формату, суттєво посилюючи роль таких джерел інформації, як офіційні та особисті web-ресурси (зокрема, в соціальних мережах). При цьому реальна інформативність сайтів суттєво знизилася через те, що на місцях зловживають послабленням вимог щодо оприлюднення документів.

Підтвердженням цього є результати дослідження «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні», яке проводилося в межах проєкту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні». Зокрема, автори вказують, що на випадки обмеження органами місцевого самоврядування використання інструментів громадської участі під час воєнного стану поскаржилися 42,2 відсотки опитуваних. А саме, на проблеми з інформацією та комунікацією (відсутність прозорості, ефективної взаємодії, інформації у відкритому доступі, відповідей на звернення тощо) вказують 62 %. Щодо використання інструментів громадської участі, то на наявність проблемних моментів вказують 34 %. І серед чинників, які зумовили такий стан - закритість органів влади та низький рівень взаємодії між інститутами громадянського суспільства (вказано в [4, с.12]).

Тож на порядку денному актуалізується питання: чи дійсно потенційна шкода від оприлюднення цих даних переважає суспільну корисність від доступу до них? Тому, на нашу думку, слід деталізувати та уніфікувати (на рівні урядової постанови або законодавчих змін), яку саме інформацію сайти місцевих органів влади зобов'язані оприлюднювати і оновлювати за замовчуванням, попри правовий режим воєнного стану. І, вочевидь, варто посилити відповідальність за не повне та не своєчасне надходження і оновлення інформації, оприлюднення рішень та розпоряджень, що стосуються забезпечення добробуту громадян.

Висновки. Процес реформи децентралізації ще далекий до завершення, тож для громадянського суспільства, яке взяло на себе відповідальність за вирішення питань місцевого розвитку, відповідно до делегованих повноважень, викликів побільшає. І реагування на них буде супроводжуватися збільшенням рівня комунікативних зв'язків, особливо щодо створення нових інститутів громадського контролю. Мова не тільки про унормування інформаційного законодавства, а більшою мірою про налагодження комунікативного зв'язку органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства на нових засадах. Адже на часі це не стільки інформаційно-комунікаційна взаємодія, скільки широкий обмін електронними повідомленнями або відео зверненнями, що створюють певний «комунікативний ланцюг», який може як дискредитувати роботу публічної влади, так і отримати визнання за досягнення.

Тож мова про розбудову інформаційного суспільства, засадами якої мають стати як забезпечення всіх громадян простішим доступом до адміністративної інформації, послуг та процедур прийняття управлінських рішень га ресурсах Інтернету шляхом впровадження сучасних інформаційно-технічної інфраструктури та інформаційно-комунікаційних технологій відповідно до потреб і запитів населення. Євроінтеграційний поступ нашої держави, запровадження демократичних принципів врядування у практику діяльності органів публічної влади потребує дієвих механізмів підвищення ефективності публічного управління на всіх рівнях: відкритості та прозорості діяльності, обмеження корупції, підконтрольності громадськості, забезпечення участі громадян у процесах розробки, прийняття та реалізації програм і стратегій соціально-економічного розвитку територій. Тож саме електронне врядування, яке є не тільки індикатором демократичності, але й інвестиційної привабливості громад, є тим інструментом, який покликаний забезпечити взаємодію і постійний діалог органів публічної влади та громадськості, а також дієвість громадського контролю за діяльністю органів влади. Звичайно, за умови надання належної методичної, технічної та іншої підтримки громадянам для впровадження та використання інструментів е-демократії.

Таким чином, звернення, запити, заяви, робота з відкритими реєстрами, а також звернення до судової системи – це інструменти, які можуть використовувати громадяни для здійснення контролю за діяльністю органів публічної влади. Відтак, для здійснення ефективного та дієвого громадського контролю в сучасних умовах затребуваними є наступні дії: відкриття даних, де це можливо і де це не шкодить інтересам безпеки та оборони; поновлення ефективного контролю та моніторингу закупівель і використання електронної системи Prozorro для закупівель з відновлення України після повномасштабного російського вторгнення. Адаптивне планування і послідовний контроль необхідний буде на всіх етапах розподілу та освоєння ресурсів на відбудову. В сукупності це сприятиме не тільки дотриманню принципів прозорості та відкритості в діяльності владних структур, але й зменшенню ризику корупції та забезпеченню ефективності та результативності процесу прийняття та реалізації управлінських рішень.

Література

1. Бублій М. П. (2016). Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Міжнародний науковий журнал. 5(1), 14 – 18. http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_5%281%29__5
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.:Преса України, 1997. – 80 с.
3. Хорішко Л.С. (2022). СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. Publishing House «Baltija Publishing». 1069 - 1077. <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6352/13388-1?inline=1>
4. Дослідження «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні» (2022). Council of Europe, проект Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні», 40 с. <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85>
5. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами та доповненнями від 15.04.2023 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T150580>
6. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>
7. Лозовенко Тетяна (2023). 53 % українців вважають корупціонерів у владі найстрашнішим внутрішнім ворогом. Українська правда, 15 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/15/7402235/>

References

1. Buvlii M.P. (2016). Osoblyvosti zdiisnennia hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv derzhavnoii vlady ta mistsevoho samovriaduvannia. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal. 5(1), 14 – 18. http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_5%281%29__5
2. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. – K. : Presa Ukrainy, 1997. – 80 s.

3. Khorishko L.S. (2022). Stratehichni komunikatsii Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. Publishing House «Baltija Publishing». 1069 - 1077. <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6352/13388-1?inline=1>
4. Doslidzhennia «Vplyv vojennoho stanu na hromadsku uchast v Ukraini» (2022). Council of Europe, proiert Rady Europy «Zmitsnennia hromadskoi uchasti u demokratychnomu protsesi pryiniattia rishen v Ukraini», 40 s. <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85>
5. Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politsiiu: pryiniaty 02.07.2015 № 580-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy vid 15.04.2023). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T150580>
6. Postanova Kabinetu Ministriv Deiaki pytania zabezpechennia funktsionuvannia informatsiino-komunikatsijnykh system, elektronnykh komunikatsijnykh system, publichnykh elektronnykh reiestriv v umovakh voiennoho stanu 12.03.2022 № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>
7. Lozovenko Tetiana (2023). 53 % ukraintsiv vvazhaiut korupsioneriv u vladi naistrashnishym vnutrishnim vorohom. Ukrainska pravda, 15 travnia. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2023/05/15/7402235/> [in Ukrainian].

УДК 35.075.5-027.555[332.146:330.322]332.024

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-246-256](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-246-256)

Пронь Леся Михайлівна аспірантка кафедри управління та бізнес-адміністрування, Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (096) 387-81-14, <https://orcid.org/0000-0001-8701-4779>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ: ЗАГАЛЬНА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено загальну практику застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком регіону. Проаналізовано динаміку капітальних інвестицій за 10 років (2012-2021 рр.) за допомогою технології кластеризації. В результаті виявлено, що міста з розвиненою інвестиційною інфраструктурою отримують набагато більший обсяг інвестицій.

Досліджено основні тенденції та параметри показників інвестиційного розвитку. Виокремлено шість кластерів за показниками ефективності інвестиційного розвитку від найвищих до найнижчих показників ефективності інвестиційного розвитку.

Проаналізовано вплив воєнного стану, війни на обсяги залучення капітальних інвестицій в регіони, тобто на темпи їх зниження. Визначено фактори фінансової спроможності органів публічної влади на місцевому та регіональному рівнях, а саме: дестабілізуючі чинники.

Акцентується увага на стратегічних та програмних документах, які сприяють механізму формування основних напрямків інвестиційного розвитку регіону. Відмічається зв'язок між інвестиційною привабливістю регіону та залученням фахових людських ресурсів.

Підкреслено важливість мати мережу дієвих інституцій, які допомагають реалізовувати організаційно-управлінський механізм публічного управління інвестиційним розвитком регіону через надання підтримки та допомоги суб'єктам інвестиційного розвитку. Для залучення міжнародних та державних інституцій важливо мати розвинений механізм формування та реалізації цільових програм інвестиційного розвитку регіону.

Представлено соціально-економічні райони України за показниками інвестиційного розвитку, які враховують кліматичні умови та територіальне

розташування: Столичний, Центральний, Північно-Східний, Придніпровський, Донецький, Подільський, Північно-Західний, Причорноморський.

Зазначено важливість для ефективності залучення та реалізації інвестиційних ресурсів рівня інвестиційної привабливості, інвестиційного потенціалу та інвестиційного клімату.

Відмічено позитивні (природні та трудові ресурси, географічне положення) та негативні (корупція, несприятливий клімат) фактори, які впливають на інвестиційний клімат регіонів.

Підкреслено важливість використання та роль маркетингових інструментів в залученні інвестицій та створенні інвестиційного клімату через: інвестиційний паспорт, бренд території, інвестиційний сайт тощо.

В процесі дослідження виявилось, що загальна практика застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком регіону є недосконалою, тому, відповідно, потребує оптимізації та уточнення.

На інвестиційний розвиток регіону органи публічної влади здійснюють вплив через стратегії та програми соціально-економічного розвитку, їхні бюджети, включаючи пункти та показники регіонального інвестиційного розвитку.

Подальші перспективи розвідок плануються в дослідженні ефективності застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком в Івано-Франківській області.

Ключові слова: інвестиції, публічне управління, інвестиційний розвиток регіону, організаційно-правовий механізм, залучення інвестицій, інвестиційна привабливість регіону, інвестиційний потенціал, інвестиційний клімат, кластери, воєнний стан.

Pron Lesia Mykhailivna a postgraduate student of Department of Management and Business Administration of Institute of Graduate Studies and Pre-university Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (096) 387-81-14, <https://orcid.org/0000-0001-8701-4779>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC MANAGEMENT INVESTMENT DEVELOPMENT OF THE REGION: GENERAL PRACTICE OF APPLICATION

Abstract. The article examines the general practice of applying the organizational and legal mechanism of public management of investment development in the region. The dynamics of capital investments for 10 years

(2012-2021) were analyzed using clustering technology. As a result, it was found that a city with a developed investment infrastructure attracts a larger volume of investments.

The main trends and parameters of indicators of investment development were studied. Six clusters are distinguished according to investment development efficiency indicators from the highest to the lowest investment development efficiency indicators.

The impact of martial law and war on the volume of capital investment in the regions is analyzed, which means the rates of their decline. The factors of financial favorability of state authorities at the local and regional levels are identified, namely: destabilizing factors.

Attention is focused on strategic and program documents that contribute to the mechanism of formation of the main directions of investment development of the region. The connection between the investment attractiveness of the region and the attraction of professional human resources is noted.

The importance of having a network of active institutions that help to implement the organizational and management mechanism of public management of investment development of the region through the provision of support and assistance to investment development subjects is emphasized. In order to attract international and state institutions, it is important to have a developed mechanism for the formation and implementation of targeted investment development programs in the region.

Socio-economic regions of Ukraine are presented according to indicators of investment development, which take into account climatic conditions and territorial location: Metropolitan, Central, North-Eastern, Dnipro, Donetsk, Podilsky, North-Western, Black Sea.

The importance of the level of investment attractiveness, investment potential and investment climate for the effectiveness of attracting and implementing investment resources is indicated.

Positive (natural and labor resources, geographical location) and negative (corruption, unfavorable climate) factors affecting the investment climate of the regions are noted.

The importance of the use and role of marketing tools in attracting investment and creating an investment climate through: investment passport, territory brand, investment website, etc. is emphasized.

The study investigated that the general practice of applying the organizational and legal mechanism of public management of the investment development of the region is imperfect, therefore, accordingly, it needs to be optimized and clarified.

Public authorities influence the investment development of the region through strategies and programs of socio-economic development, their budgets, including items and indicators of investment development of the region.

Additional exploration prospects are planned in the study of the effectiveness of the application of the organizational and legal mechanism of public management of investment development in the Ivano-Frankivsk region.

Keywords: investment, public administration, investment development of the region, organizational and legal mechanism, investment attraction, investment attractiveness of the region, investment potential, investment climate, clusters, martial law.

Постановка проблеми. Публічне управління інвестиційним розвитком регіону є складним і вкрай важливим завданням органів публічної влади на різних рівнях в умовах воєнного стану, в умовах низки проблем в соціальній та економічній сферах, в умовах суспільно-політичної нестабільності. Це свідчить про необхідність підвищення ефективності інвестиційної діяльності на усіх рівнях в напрямку досягнення сталого розвитку країни. Актуальним є вивчення проблемних аспектів формування та застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прямих та капітальних інвестицій, механізмів публічного управління, інвестиційної привабливості регіону, інвестиційного потенціалу, інвестиційного клімату розглядали такі науковці, як: В. Довженко, Г. Іщенко, О. Крайник, В. Проданик, І. Рябченко, О. Свиридов, А. Томашевська, А. Шинкарьов, Н. Фатюха, О. Федорчак та інші. Залишаються не розглянутими питання щодо загальної практики застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком регіону.

Мета статті - дослідження проблемних аспектів та застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. На шляху ефективності публічного управління інвестиційним розвитком регіонів виникають перешкоди. Серед них слід відмітити міжрегіональну неузгодженість, яка стосується різного доступу сильних та депресивних регіонів до бюджетних, корпоративних та іноземних джерел концентрації інвестиційних ресурсів.

Діяльність органів публічної влади повинна базуватися на принципах прозорості, відкритості та підзвітності громаді.

Слід відмітити, що організаційно-правові аспекти публічного управління інвестиційним розвитком регіонів України залежать від умов розвитку країни. Це спонукає виявити основні тенденції та параметри показників інвестиційного розвитку. Серед яких особливу увагу варто приділити оцінці динаміки капітальних інвестицій в Україні за 2012-2021 рр.

Аналіз капітальних інвестицій [1, с. 191; 2, с. 191; 3, с. 206; 4, с. 164; 5, с. 162; 6, с. 161; 7, с. 161] дозволяє відмітити, що найбільші обсяги інвестицій залучалися в регіони зі значним рівнем розвитку інвестиційної інфраструктури та при великій кількості промислових об'єктів на їх територіях (м. Київ, Київська, Донецька, Дніпропетровська області).

В результаті застосування технології кластерного аналізу, використавши програмний пакет Statistica 8.0, на основі методу k-середніх, з'ясували які регіони забезпечують найвищі показники інвестиційного розвитку та найефективніше використовують інвестиційні ресурси. В 2012-2013 рр. виокремлювалося шість кластерів. В першому кластері спостерігаються найвищі показники ефективності інвестиційного розвитку. До першого кластеру входило м. Київ. До другого кластеру входили Донецька, Дніпропетровська та Київська області. До третього кластеру входили Львівська, Луганська, Полтавська, Одеська та Харківська області. До четвертого кластеру входили Запорізька, Вінницька, Миколаївська та Івано-Франківська області. До п'ятого кластеру входили Кіровоградська, Волинська, Черкаська, Тернопільська, Хмельницька області. До шостого кластеру входили Закарпатська, Житомирська, Сумська, Рівненська, Чернівецька, Херсонська та Чернігівська області. Шостий кластер характеризувався найнижчими показниками, і відносився до депресивних регіонів через найменші обсяги капітальних інвестицій.

В 2014-2021 рр. (в період гібридної війни) відбулися трансформаційні зміни, внаслідок чого: до першого кластеру все ще відноситься м. Київ, до другого кластеру – Донецька, Дніпропетровська та Київська області, до третього кластеру – Одеська, Львівська, Полтавська та Харківська області, до четвертого кластеру – Запорізька, Вінницька області, до п'ятого кластеру – Івано-Франківська, Волинська, Миколаївська, Житомирська, Кіровоградська, Рівненська, Закарпатська, Сумська, Херсонська, Тернопільська, Черкаська, Хмельницька, Чернігівська області, до шостого кластеру – Чернівецька, Луганська області. Така зміна відбулася через зниження обсягів залучення капітальних інвестицій, через окупацію та анексію територій.

Через наявність військового стану, поглиблення суспільно-політичної нестабільності в країні інвестори вивели інвестиційні ресурси та істотно знизились темпи інвестиційного розвитку регіонів. Для стабілізації ситуації були здійснені протикризові заходи, та заходи з пошуку залучення інвестиційних ресурсів, в результаті чого вдалося залучити кошти в промислово та економічно розвинуті регіони.

Серед факторів, які визначають рівень фінансової спроможності органів публічної влади місцевого та регіонального рівнів слід відзначити: дестабілізуючі чинники та їхній вплив на інвестиційний розвиток регіонів,

неефективність діяльності формальних інститутів, недосконалість інституційного середовища.

Більш ефективне публічне управління інвестиційним розвитком регіону досягається завдяки налагодженню діалогу із інвесторами та бізнесовими структурами, завдяки прозорості та відкритості діяльності органів державної влади. Стратегічні та програмні документи сприяють механізму формування основних напрямків інвестиційного розвитку регіону та допомагають здійснити вибір щодо інвестиційних пропозицій.

Відзначимо, що величезну роль в процесі забезпечення процесів публічного управління інвестиційним розвитком регіону відіграє інвестиційна привабливість регіону. Інвестиційна привабливість регіону дозволяє залучати фахових працівників, які дозволяють досягати поставлених показників інвестиційного розвитку регіону.

Важливо мати розвинений механізм формування та реалізації цільових програм інвестиційного розвитку регіону, щоб залучати державні та міжнародні інституції. А також необхідно формувати мережу дієвих інституцій, щоб ефективно здійснювати організаційно-управлінський механізм публічного управління інвестиційним розвитком регіону шляхом надання підтримки і допомоги суб'єктам інвестиційного розвитку.

Регіони України можна об'єднувати, як вказують Н. Фатюха та І. Рябченко, за показниками інвестиційного розвитку в соціально-економічні райони: Столичний (Київська, Житомирська, Чернігівська області); Центральний (Кіровоградська, Черкаська області); Північно-Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області); Придніпровський (Запорізька, Дніпропетровська області); Донецький (Луганська, Донецька області); Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області); Карпатський (Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Чернівецька області); Північно-Західний (Рівненська, Волинська області); Причорноморський (Одеська, Херсонська, Миколаївська області) [8]. Такий підхід враховує кліматичні умови та спільне територіальне розташування.

Слід відмітити, що, говорячи про інвестиційний розвиток регіону, особливу увагу необхідно приділити ефективності залучення та реалізації інвестиційних ресурсів. При цьому, регіони, які мають інвестиційний потенціал, високий рівень інвестиційної привабливості, сприятливий інвестиційний клімат мають більші шанси на отримання інвестиційних ресурсів, на державну підтримку, на можливість реалізовувати державні інвестиційні проекти.

В. Довженко та О. Свиридов зазначають, що інвестиції сприяють конкурентоспроможності територій. Науковці підкреслюють необхідність використовувати наявний соціально-економічний потенціал регіону, що

включає в себе системне проведення заходів для підвищення інвестиційної привабливості регіонів України [9, 96-88].

О. Федорчак також підкреслює про те, що необхідно розвивати кожен регіон, кожную територіальну громаду, використовуючи його потенціал. В цьому процесі важлива роль відводиться органам місцевого самоврядування, які виконують власні та делеговані повноваження [10, с. 118-119].

В. Проданик та А. Шинкарьов акцентують увагу на тому, що крім потенціалу, потрібно враховувати політичні, культурні, соціальні, історичні умови регіону [11, с. 152].

А. Томашевська відмічає, що інвестиції здійснюють значний вплив на економічний розвиток країни. Науковець, аналізуючи інвестиційну привабливість регіонів України, підкреслює регіональні фактори, які впливають на інвестиційний клімат регіонів: природні ресурси, трудові ресурси та географічне положення (позитивно впливають), корупція та несприятливий клімат (негативно впливають). Показником стабільності економічного розвитку виступає інвестиційний потенціал регіонів, який допомагає формувати інвестиційний клімат в регіоні. А. Томашевська запропонувала наступні шляхи підвищення інвестиційної привабливості [12] на прикладі Івано-Франківської ОТГ, а саме: 1) визначити в програмах соціально-економічного та культурного розвитку територій пріоритетні напрямки, обсяг інвестицій, суб'єкти інвестування, суб'єкти та механізми контролю; 2) налагодити співпрацю між органами місцевого самоврядування і суб'єктами господарювання регіону для ефективного залучення інвестицій; 3) створити інтерактивну карту промисловості Івано-Франківської ОТГ. Інвестиційна привабливість досягається через покращення іміджу на міжнародному рівні, здійснення активної промоційної діяльності та розвитку інфраструктури.

О. Федорчак відмічає диференціацію регіонів України щодо залучення інвестицій. Науковець підкреслює, що інвестиційні ресурси акумулюються у великих містах. Посилюється конкуренція між містами та регіонами за залучення інвестицій. Для того, щоб змінити ситуацію, територіальним громадам, невеликим містам необхідно застосовувати маркетингові інструменти залучення інвестицій: формувати бренд території (бренд-бук), розробляти стратегії та програми по залученню інвестицій, будувати дорожню карту інвестора, створити та наповнювати інвестиційний сайт (візитну картку громади/території), розробити інвестиційний паспорт, активно працювати в соціальних межах, проводити виїзні зустрічі («дорожні шоу») тощо. О. Федорчак підкреслює, що застосування маркетингових інструментів дозволить створити позитивний імідж території, підвищити інвестиційну привабливість регіону та покращити інвестиційний клімат країни загалом.

Реалізувати ці інструменти можуть кваліфіковані кадри, тому на це теж необхідно звернути увагу [13].

Досліджуючи проблемні аспекти публічного управління інвестиційним розвитком регіону, аналізувалися за допомогою технології кластерного аналізу показники обсягів капітальних інвестицій в розрахунку на одну особу в період з 2012 по 2021 роки [4; 5; 6; 7]. Обсяги в регіональному контексті суттєво відрізняються, засвідчуючи нерівномірність інвестиційного розвитку регіонів, що залежить від рівня соціально-економічного розвитку, від спроможності органів публічної влади ефективно управляти інвестиційними ресурсами. В результаті виявилось, що в середньому в 2021 році показник становив 11551,4 грн.

Аналіз дозволив за показником обсягів капітальних інвестицій в розрахунку на одну особу виділити шість регіональних кластерів: перший – м. Київ, другий – Київська область, третій – Донецька, Дніпропетровська, Полтавська, Одеська області (в період війни – Одеська стала прифронтовою областю і перейшла в четвертий кластер, а Донецька область – в п'ятий кластер); четвертий – Вінницька, Івано-Франківська, Запорізька, Кіровоградська, Львівська, Луганська, Миколаївська, Харківська (у період війни доєдналися Волинська, Миколаївська, Одеська, Хмельницька, Черкаська області, в п'ятий кластер перейшла Івано-Франківська); п'ятий – Волинська, Хмельницька, Черкаська, Херсонська, Тернопільська (в період війни додалися - Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Сумська); шостий – Житомирська, Закарпатська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська (у період війни залишилися тільки Чернівецька та Херсонська області). Шостий кластер можна вважати кластером, в який входять найбільш депресивні регіони України за обсягом капітальних інвестицій в розрахунку на одну особу [14; 15; 16; 17; 18].

Висновки. Говорячи про загальну практику застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком регіону, відмічаємо його недосконалість і потребу в його оптимізації та уточненні. Інвестиційно привабливі промислові регіони отримують більші обсяги іноземних та капітальних інвестицій в порівнянні із регіонами, які є менш інвестиційно привабливі.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування на регіональному рівні застосовують такі інструменти впливу на інвестиційний розвиток регіону, як: стратегії, програми соціально-економічного розвитку та їх бюджети. Процес формування стратегій інвестиційного розвитку характеризується відсутністю механізмів формування, тому включення пунктів, які стосуються інвестиційної діяльності та інвестиційної політики в стратегію соціально-економічного розвитку регіону, дозволяє впливати на показники регіонального інвестиційного розвитку.

Подальші розвідки вбачаємо в дослідженні ефективності та проблем застосування організаційно-правового механізму публічного управління інвестиційним розвитком в Івано-Франківській області.

Література:

1. Регіони України 2014: статистичний збірник. Частина 2. Державна служба статистики України. Київ, 2014. 681 с.
2. Регіони України 2015: статистичний збірник. Частина 2. Державна служба статистики України. Київ, 2015. 681 с.
3. Регіони України 2016: статистичний збірник. Частина 2. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 692 с.
4. Регіони України 2017: статистичний збірник. Частина II. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 682 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/12/Reg_U%20%D0%86%D0%86.pdf (дата звернення: 05.06.2023).
5. Регіони України 2019 : статистичний збірник. Частина II. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 657 с. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf (дата звернення: 05.06.2023).
6. Регіони України 2020 : статистичний збірник. Частина II. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 625 с.
7. Регіони України 2021. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2022. 634 с. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
8. Фатюха Н. Г., Рябченко І. А. Дослідження прямих іноземних інвестицій у розрізі регіонів України. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: : http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/8614/1/NS_Fatiukha.pdf (дата звернення: 05.06.2023).
9. Довженко В. А., Свиридов О. І. Управління інвестиційною діяльністю в плануванні соціально-економічного розвитку регіону. *Фінансові інструменти регіонального розвитку: збірник праць учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 27 жовтня 2021 р. Житомир : Поліський університет, 2021. Т. 1. С. 95-99. URL: <http://surl.li/hcзоx> (дата звернення: 05.06.2023).*
10. Крайник О., Федорчак О. Фінансування розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики*. 2022. Том 2 (43). С. 118-125. URL : <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3558/3521> (дата звернення: 05.06.2023).
11. Проданик В. М., Шинкарьов А. М. Стратегічне планування розвитку регіонів як організаційний механізм публічного управління. *Вісник Національного Університету Цивільного Захисту України. Серія : Державне управління*. 2021. Випуск 1 (14). С. 152-162. URL: <http://29ujm06.257.cz/bitstream/123456789/13279/1/ProdanykShinkaruov.pdf> (дата звенення: 05.06.2023).
12. Tomashevskа, A. Formation of investment potential as a factor in the development of Ivano-Frankivsk UTC. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, Vol. 7, no. 3, Nov. 2020, pp. 78-88. URL : <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/article/view/4481/4987> (дата звернення: 05.06.2023).
13. Федорчак О.В., Іщенко Г.О. Маркетингові інструменти залучення інвестицій у територіальні громади. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2020. Вип. 1 (25). URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26414/213669-articletext-483343-1-10-20201015.pdf> (дата звернення: 05.06.2023).

14. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності у січні–грудні 2021 року. Державна служба статистики України. URL: http://ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2022/Kinv_ved_214.pdf (дата звернення: 05.06.2023).
15. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 541 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf (дата звернення: 05.06.2023).
16. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України Київ: ТОВ «БУК-ДРУК», 2019. 482 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf (дата звернення: 05.06.2023).
17. Статистичний щорічник України за 2019 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2020. 465 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf (дата звернення: 05.06.2023).
18. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2022. 447 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf.

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky. (2014). *Rehiony Ukrainy 2014 : statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2014 : Statistical publication]*. Kyiv. Vol. 2.
2. Derzhavna sluzhba statystyky. (2015). *Rehiony Ukrainy 2015 : statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2015 : Statistical publication]*. Kyiv. Vol. 2.
3. Derzhavna sluzhba statystyky. (2016). *Rehiony Ukrainy 2016 : statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2016 : Statistical publication]*. Kyiv. Vol. 2.
4. Derzhavna sluzhba statystyky. (2018). *Rehiony Ukrainy 2017 : statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2017 : Statistical publication]*. Kyiv. Vol. 2.
5. Derzhavna sluzhba statystyky. (2019). *Rehiony Ukrainy 2019 : statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2019 : Statistical publication]*. Kyiv. Vol. 2. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf [in Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba statystyky. (2021). *Rehiony Ukrainy 2020 : statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2020 : Statistical publication]*. Kyiv. Vol. 2.
7. Derzhavna sluzhba statystyky. (2022). *Rehiony Ukrainy 2021 : statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2021 : Statistical publication]*. Kyiv.
8. Fatiukha, N. & Riabchenko, I. (2021). Doslidzhennia priamykh inozemnykh investytsii u rozrizi rehioniv Ukrainy [Analysis of foreign direct investment in terms of regions of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 10. Retrieved from http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/8614/1/NS_Fatiukha.pdf [in Ukrainian].
9. Dovzhenko, V. & Svyrydov, O. (2021). Upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu v planuvanni sotsialno-edkonomichnoho rozvytku rehionu [Management of investment activities in the planning of socio-economic development of the region]. *Finansovi instrumenty rehionalnoho rozvytku – Financial instruments of regional development: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference*. (Vols. 1). (pp. 95-99). Zhytomyr: Poliskyi universytet. Retrieved from <http://surl.li/hczox> [in Ukrainian].
10. Krainyk, O. & Fedorchak, O. (2022). Finansuvannia rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii [Financial the development of territorial communities in conditions of decentralization]. *Finansovo-kredytna diialnist : problemy teorii ta praktyky - Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2 (43), 118-125. Retrieved from <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3558/3521> [in Ukrainian].

11. Prodanyk, V. & Shinkariov, A. (2021). Stratehichne planuvannya rozvytku rehioniv yak orhanizatsiyni mekhanizm publichnoho upravlinnia [Strategic planning of regional development as an organizational mechanism of public governance]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Tsyvilnoho Zakhystu Ukrainy - Bulletin of National University of Civil Defence of Ukraine. Series : State management, 1 (14)*, 152-162. Retrieved from URL: <http://29yjmo6.257.cz/bitstream/123456789/13279/1/ProdanykShinkaruov.pdf> (дата звернення: 05.06.2023).
12. Tomashevska, A. (2020). Formation of investment potential as a factor in the development of Ivano-Frankivsk UTC. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 7 (3)*, 78-88. Retrieved from <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/article/view/4481/4987> [in English].
13. Fedorchak, O. V. & Ishchenko, H. O. (2020). Marketynhovi instrumenty zaluchennia investytsii u terytorialni hromady [Marketing instruments for attracting investments in territorial communities]. *Demokratychnе vriaduvannia - Democratic governance, 1 (25)*. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26414/213669-articletext-483343-1-10-20201015.pdf> [in Ukrainian].
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2021). Kapitalni investytsii za vydamy ekonomichnoi diialnosti u sichni-hrudni 2021 roku [Capital investments by types of economic activity in January-December 2021]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2022/Kinv_ved_214.pdf [in Ukrainian].
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2018). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2017 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017]*. *ukrstat.gov.ua*. Kyiv. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf [in Ukrainian].
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2019). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]*. *ukrstat.gov.ua*. Kyiv. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf [in Ukrainian].
17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2020). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2019 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019]*. *ukrstat.gov.ua*. Kyiv. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf [in Ukrainian].
18. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2022). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2021 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2021]*. *ukrstat.gov.ua*. Kyiv. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf [in Ukrainian].

УДК 35:331.108.2:005.591.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-257-270](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-257-270)

Прудиус Олексій Олексійович здобувач наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування», Навчально-науковий інститут державного управління НТУ «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел.: (096) 883-88-23, <https://orcid.org/0000-0003-4560-7087>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ТАЛАНТАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РОЗВИТКУ ЕКОСИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено та обґрунтовано необхідність впровадження інноваційних технологій управління талантами як інструменту розвитку екосистеми управління людськими ресурсами державної служби України. Доведено, що управління талантами має стати важливою складовою екосистеми управління людськими ресурсами державної служби та основою стратегії управління людськими ресурсами державного органу, враховувати інноваційні технології та підходи, які визначені міжнародними трендами у сфері управління талантами та управління людськими ресурсами. Встановлено, що міжнародні тренди у сфері управління людськими ресурсами спонукають не лише бізнес, а й державну службу вносити кардинальні зміни в HR-стратегії до 2030 року, орієнтуватись на використання різноманітних прийомів щодо пошуку та підбору майбутнього персоналу для залучення цінних співробітників; створювати систему мотивації за результатами оцінювання продуктивності діяльності; забезпечувати кар'єрне зростання лише особливо цінних співробітників; використовувати інноваційні, аналітичні HR інструменти для прогнозування майбутніх потреб у талантах, оцінки робочого процесу і продуктивності праці; використовувати сенсори й аналіз даних для безперервної оцінки та оптимізації трудової діяльності. Запропоновано власне визначення понять «талант на державній службі» і «управління талантами екосистеми управління людськими ресурсами державної служби». Обґрунтовано необхідність впровадження для управління талантами екосистеми управління людськими ресурсами державної служби таких інноваційних технологій як онбординг, рекрутинг, маркетинг, компенсації, кар'єрне планування, автоматичний аналіз ефективності державного службовця, а також agile-підхід, який передбачає формування команди, її мотивації та розвитку на основі цінностей державного органу.

Ключові слова: державна служба, державні службовці, талант, управління талантами, екосистема управління людськими ресурсами, інноваційні технології, тренди управління талантами.

Prudyus Oleksii Oleksiiovych Recipient of the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty «Public Management and Administration», Educational and Scientific Institute of State Administration of the National Technical University "Dniprovskа Polytechnic", Dmytro Yavornytskyi Ave., 19, Dnipro, 49005, tel.: (096) 883-88-23, <https://orcid.org/0000-0003-4560-7087>

INNOVATIVE TALENT MANAGEMENT TECHNOLOGIES AS HUMAN RESOURCES MANAGEMENT ECOSYSTEM DEVELOPMENT TOOL OF THE PUBLIC SERVICE OF UKRAINE

Abstract. The article examines and substantiates the need for the introduction of innovative talent management technologies as a tool for the development of the human resource management ecosystem of the civil service of Ukraine. It has been proven that talent management should become an important component of the public service human resources management ecosystem and the basis of the public body's human resources management strategy, taking into account innovative technologies and approaches determined by international trends in the field of talent management and human resources management. It has been established that international trends in the field of human resources management encourage not only business, but also the civil service to make radical changes in HR strategies by 2030, to focus on the use of various techniques for the search and selection of future personnel in order to attract valuable employees; to create a motivation system based on the results of performance evaluation; to ensure career growth of only particularly valuable employees; use innovative, analytical HR tools to forecast future talent needs, assess workflow and labor productivity; use sensors and data analysis for continuous assessment and optimization of work activities. A proper definition of the concepts "talent in the public service" and "talent management of the public service human resource management ecosystem" is proposed. The necessity of implementing such innovative technologies as onboarding, recruiting, marketing, compensation, career planning, automatic analysis of the efficiency of a civil servant, as well as an agile approach, which provides for the formation of a team, its motivation and development, for the talent management of the human resource management ecosystem of the civil service is substantiated. based on the values of the state body.

Keywords: civil service, civil servants, talent, talent management, human resource management ecosystem, innovative technologies, talent management trends.

Постановка проблеми. Стратегією реформування державного управління України до 2025 року визначено, що успіх реформи також значною мірою залежить від якості управління людськими ресурсами в державних органах, яке повинні забезпечувати сучасні, ефективні і дієві служби управління персоналом. Для ефективного виконання покладених на неї завдань службі управління персоналом необхідно впроваджувати в роботу сучасні методи та інструменти управління персоналом на державній службі, розвивати організаційну та управлінську культуру [2].

Враховуючи, що якість людських ресурсів державної служби України є ключем до успіху впроваджуваних реформ в державі, тому важливою складовою екосистеми управління людськими ресурсами державної служби України має стати управління талантами, або як його ще називають «талант менеджмент» як інструмент для впровадження інновацій в усіх сферах державного управління.

Адже, на сьогодні в умовах глобалізації традиційні відносини між роботодавцем і працівником замінюються цілою екосистемою трудових ресурсів – різноманітним портфелем співробітників, мереж талантів, гіг-працівників і постачальників послуг, який пропонує роботодавцям гнучкість, можливість і потенціал для вивчення різних економічних моделей в пошуку талантів [5].

Однак, як зазначає А. Кашлакова, в сфері державного управління в Україні, на жаль, значення функції управління персоналом значно применшене, часто застосовуються застарілі методи, а за кризових умов цей напрям діяльності підпадає під скорочення одним із перших. Тому систему управління талантами у сфері української державної служби можна вважати інноваційною системою якісного менеджменту, що пов'язана з інтеграцією стратегії управління людьми в стратегію управління державного органу, результатом реалізації якої стане більш успішне досягнення цілей і завдань у різних сферах діяльності держави [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти впровадження на державній службі системи управління талантами були об'єктом наукових досліджень вітчизняних науковців Д.Дзвінчука, О.Драган, А. Ліпенцева, В. Касприк, А. Кашлакової та інших.

Однак подальших наукових досліджень потребує питання обґрунтування необхідності впровадження управління талантами та його інноваційних технологій як інструменту розвитку екосистеми управління людськими ресурсами державної служби України, оскільки ці питання поки що не систематизовані і не розроблені в повному обсязі.

Мета статті – дослідити та обґрунтувати необхідність впровадження інноваційних технологій управління талантами як інструменту розвитку екосистеми управління людськими ресурсами державної служби України для забезпечення якості та ефективності людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Визначення науковцями понять «управління талантами», «талант менеджмент», так, як і самого поняття «талант», є досить різними, але їх об'єднує спільне бачення, що це управління цінними працівниками, які володіють якісним потенціалом для забезпечення ефективності діяльності організації і включає декілька обов'язкових складових: залучення талантів, їх розвиток, утримання та оцінка ефективності.

Талант-менеджмент, як вважають деякі науковці, є комплексом правил, основних принципів, методів, способів та форм, спрямованих на пошук, швидкої адаптації, розвиток та навчання, управління ефективністю діяльності талантів, ідейних, продуктивних людей, які вміють стрімко досягати результату, швидко вчаться, генерують нові ідеї, демонструють своє пристосування до змін, чим і забезпечують успішну діяльність підприємства [8].

Деякі інші підхід до управління талантами, який базується на цінностях компанії, пропонує О. Драган. На її думку, концепція «управління талантами» – це комплекс правил, основних принципів, методів, способів та форм, необхідних для ефективного управління талановитими працівниками, та визначає залежність результативності реалізації конкретних навичок чи комплексу робіт не тільки від професійних знань працівника, а й від його здібностей (талантів) і особистісного відношення до цінностей компанії [4].

Тобто, поняття «талант» вчені розглядають як сукупність здібностей людини: притаманних їй обдарувань, умінь, знань, досвіду, інтелекту, характеру та енергії, а також здібність до навчання та росту. Однак зазначають, що чіткого визначення управлінського таланту не існує, так само як і не існує універсального визначення видатного управлінця, тому що вимоги в різних компаніях відрізняються [12].

Досліджуючи проблематику управління талантами в органах публічної влади, А. Ліпенцев та В. Касприк вважають управління талантами цілеспрямованою діяльністю, спрямованою на створення в організації системи набору, розвитку, використання і управління талановитих співробітників, здатних до досягнення найкращих результатів [9].

На думку А. Кашлакової, управління талантами на державній службі є комплексною діяльністю організації щодо ідентифікації та залучення талантів із внутрішнього резерву державної служби та зовнішніх джерел, а також розвитку та утримання працівників з високим потенціалом та продуктивністю шляхом взаємного та прогностичного задоволення потреб вищого рівня та побудови ефективної державної політики [7].

Вивчаючи проблеми приваблення та утримання талантів у системі публічного управління та адміністрування України, Д. Дзвінчук та інші вчені наголошують, що відбір талановитого персоналу для системи публічного управління і адміністрування потрібно здійснювати не тільки за рівнем компетентності, а враховувати ще й результати об'єктивного оцінювання схильності або здатності кожного кандидата до використання множинного (конвергентно-дивергентно-латерального) мислення, орієнтованого на вимоги

і потреби сучасного інтелектуалізованого суспільства та інтелектуальної економіки [3].

Слід зазначити, що на відміну від сфери бізнесу, управління талантами у екосистемі управління людськими державної служби має свої специфічні особливості, які визначені Законом України «Про державну службу» [11] та підзаконними актами.

Зокрема, Законом України «Про державну службу» визначено принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях [11].

З метою удосконалення управління людськими ресурсами в державних органах Стратегією реформування державного управління України на 2022–2025 роки були визначені завдання щодо застосування інструментів управління талантами стосовно конкурсу та відбору на державну службу; мотивації та оплати праці державних службовців; спроможності управління персоналом та організаційної культури; професійного розвитку державних службовців та управління результативністю [2] (таблиця).

Таблиця

Завдання, визначені Стратегією реформування державного управління України на 2022–2025 роки, щодо застосування інструментів управління талантами для удосконалення управління людськими ресурсами в державних органах

Складові управління талантами державної служби	Завдання, визначені Стратегією реформування державного управління України на 2022–2025 роки, щодо застосування інструментів управління талантами для удосконалення управління людськими ресурсами в державних органах
Конкурс та відбір на державну службу	<ul style="list-style-type: none">– оновлення процедури відбору в частині удосконалення оцінювання компетентностей кандидата, застосування дистанційного оцінювання і забезпечення дотримання принципів недискримінації та рівного доступу під час проходження конкурсу кандидатами незалежно від їх статі, етнічного та соціального походження, наявності інвалідності тощо;– модернізація роботи Комісії з питань вищого корпусу державної служби з метою її професіоналізації, а також забезпечення рівного представництва жінок і чоловіків у її складі;– запровадження формування кадрового резерву на посади державної служби (із забезпеченням рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків) із числа кандидатів, які мають відкладене право на зайняття посади та можуть бути призначеними на рівнозначну або нижчу посаду державної служби у цьому або іншому державному органі;– розроблення критеріїв та надання можливості кар'єрного просування, зокрема на посади вищої категорії, державних службовців, які отримали відмінну оцінку за результатами щорічного оцінювання службової діяльності;– мотивування до участі у конкурсах на зайняття посад державної служби категорії «А» жінок з урахуванням їх компетентності, здобутків та досягнень;– розроблення та реалізація політики щодо забезпечення збалансованого представництва жінок та чоловіків на різних посадах державної служби;– створення можливостей для стажування з метою залучення на державну службу молодих висококваліфікованих фахівців;– популяризація державної служби;

<p>Мотивація та оплата праці державних службовців</p>	<ul style="list-style-type: none">– запровадження класифікації посад державної служби, у тому числі із забезпеченням інтеграції посад фахівців, залучених до роботи в державних органах у рамках здійснення заходів з реформи державного управління, до загальної системи оплати праці;– проведення комплексної реформи системи оплати праці, що передбачає збільшення сталої частини, обмеження варіативної частини на основі чітких критеріїв, зменшення складових у структурі оплати праці, усунення причин для розривів в оплаті праці, наближення розміру оплати праці державних службовців до рівня показників розміру заробітної плати на посадах аналогічного рівня складності та відповідальності у приватному секторі;– забезпечення недопущення зменшення рівня оплати праці державних службовців, зокрема фахівців, залучених до роботи в державних органах у рамках здійснення заходів з реформи державного управління;
<p>Спроможність управління персоналом та організаційна культура</p>	<ul style="list-style-type: none">– впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS), яка, зокрема, дасть змогу збирати та аналізувати кількісні та якісні показники щодо представленості жінок та чоловіків на різних посадах державної служби;– проведення аналізу потреб державного органу в забезпеченні необхідною кількістю державних службовців потрібної кваліфікації для розв'язання стратегічних завдань;– запровадження рамок компетентностей для різних професійних груп на державній службі відповідно до каталогу типових посад державної служби та критеріїв віднесення до таких посад;– посилення гарантій щодо запобігання необґрунтованим звільненням державних службовців;– впровадження програми постійного професійного розвитку для працівників служб управління персоналом щодо сучасних практик та інструментів управління персоналом;– забезпечення розвитку і підтримки організаційної та управлінської культури, етичної поведінки на державній службі, орієнтованості на співробітництво, досягнення результатів та людиноцентричності;– розроблення та впровадження професійних програм адаптації державних службовців;
<p>Професійний розвиток державних службовців та управління результативністю</p>	<ul style="list-style-type: none">– проведення незалежного огляду системи підготовки державних службовців та підготовка пропозицій щодо її розвитку;– забезпечення розроблення та впровадження програм підвищення кваліфікації державних службовців з питань проектного менеджменту, стратегічного планування, управління та європейської інтеграції;– забезпечення формування гендерної компетентності державних службовців шляхом включення гендерного компонента в програми підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців;– забезпечення впровадження програми підвищення кваліфікації для державних службовців, які займають посади державної служби категорій «А» та «Б», з питань управління персоналом та управління результативністю, а також для працівників служб управління персоналом;– удосконалення процедур та інструментів оцінки результативності службової діяльності державних службовців, її узгодження з процесами стратегічного планування і звітування;– створення рівних можливостей для закладів освіти у сфері підвищення кваліфікації державних службовців незалежно від форми власності;– удосконалення механізму формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку і підвищення кваліфікації державних службовців шляхом впровадження відкритої, прозорої системи розміщення державного замовлення з використанням функціональних можливостей веб-порталу управління знаннями у сфері професійного навчання.

За джерелом [2].

Крім того, для забезпечення доброчесності державних службовців, яка є однією з основних умов для успішного розвитку державної служби, Стратегією передбачено продовження роботи з розроблення і впровадження сучасних інструментів, які допомагають мінімізувати ризики, що пов'язані з неетичною поведінкою державних службовців і зловживанням службовим становищем.

Зокрема:

- надання державним службовцям можливості отримання консультацій у складних етичних ситуаціях та подання скарг у разі виявлення фактів недоброчесної поведінки;
- проведення навчання щодо практичних аспектів доброчесності та включення питань, які стосуються етичної поведінки державних службовців, у програми професійного розвитку;
- проведення тестувань та опитувань щодо проявів недоброчесної поведінки серед державних службовців;
- декларування інтересів державного службовця, що засвідчує відсутність конфлікту між особистими інтересами державного службовця, членів його родини та його повноваженнями на посаді державної служби (особливо щодо посад державної служби категорії «А») [2].

Також, управління талантами екосистеми управління людськими ресурсами державної служби мають базуватися на інноваційних технологіях та підходах, які визначені міжнародними трендами у сфері управління талантами.

Сучасні тренди управління талантами – це постійний шлях розробки та впровадження інновацій в усі складові цієї системи, формування мережевої екосистеми, побудованої навколо особистості та досвіду талановитих співробітників та їх взаємовідносин з організацією [8], до яких відносять: стратегічне планування робочої сили; пошук і підбір персоналу; навчання та розвиток; управління ефективністю; визнання та винагорода; кар'єрний розвиток та лідерство; використання сучасних інформаційних технологій [1].

Так, у 2018 році за результатами міжнародного дослідження GlobalLeadershipForecast 2018 визначено шість всеохоплюючих трендів у сфері управління талантами, на які варто орієнтуватися керівникам компаній будь-яких галузей економіки, а саме: впровадження цифрових технологій; прийняття рішень в управлінні персоналом на основі даних та аналітики зокрема, щодо питань забезпечення інклюзивності, гнучкості роботи та рівних можливостей; формування стратегії розвитку лідерства; забезпечення командної роботи із використанням можливостей наставництва й менторської підтримки та створення системи мотивації персоналу; інвестування в розвиток персоналу шляхом посиленого розвитку лідерських якостей своїх

співробітників, залучення ефективніших лідерів та забезпечення більшого відсотку жінок у керівництві; підвищення ролі HR як провідника цифрового прогресу в організації та драйвера змін, посилення HR-функції аналітичних даних для прогнозування важливих тенденцій та широкого застосування цифрових технологій [5].

У 2023 році у сфері людського капіталу було визначено 10 ключових трендів:

Тренд 1: управління в умовах рецесії та дефіциту талантів, що вимагає від керівників нових навичок ефективного лідерства для управління людськими ресурсами в складних умовах, мотивації працівників, у тому числі тих, хто працює віддалено.

Тренд 2: поєднання онлайн і офлайн форматів управління, враховуючи, що є працівники, які працюють віддалено.

Тренд 3: побудова організацій на основі навичок, а не освіти, а тому передбачає розробку моделей навичок, необхідних працівникам для забезпечення ефективної діяльності.

Тренд 4: зростання важливості HR-аналітики, використання інструментів якої дозволить аналізувати плинність персоналу та її причини, вимірювати продуктивність праці в залежності від різних факторів, прогнозувати звільнення і вимірювати потенційний прибуток на людину.

Тренд 5: зворотний зв'язок від співробітників, що дозволяє керівникам отримувати від персоналу об'єктивні та різносторонні точки зору і приймати більш ефективні рішення для бізнесу.

Тренд 6: гуманізація робочого досвіду, яка передбачає врахування цінності кожної людини для компанії.

Тренд 7: різноманітність та інклюзивність, що нівелює дискримінацію за різними ознаками чоловіків та жінок, сприяє гендерній рівності, у тому числі в оплаті праці.

Тренд 8: забезпечення психологічного здоров'я на робочому місці, що здійснюється з метою уникнення проблеми професійного вигорання та сприяння продуктивній діяльності в умовах кризи.

Тренд 9: формування цілей та цінностей, що передбачає впровадження корпоративної соціальної відповідальності та здійснення внеску в добробут суспільства.

Тренд 10: необхідність підвищення компетенцій HR, а саме, щодо прискорення результатів бізнесу; розвитку людських можливостей; мобілізації інформації; сприяння співпраці; подолання складнощів [14].

Тобто, ці міжнародні тренди у сфері управління людськими ресурсами спонукають не лише бізнес, а й державну службу вносити кардинальні зміни в HR-стратегії до 2030 року, орієнтуватись на використання різноманітних прийомів щодо пошуку та підбору майбутнього персоналу для залучення

цінних співробітників; створювати систему мотивації за результатами оцінювання продуктивності діяльності; забезпечувати кар'єрне зростання лише особливо цінних співробітників; використовувати інноваційні, аналітичні HR інструменти для прогнозування майбутніх потреб у талантах, оцінки робочого процесу і продуктивності праці; використовувати сенсори й аналіз даних для безперервної оцінки та оптимізації трудової діяльності [10].

Цікавим для екосистеми управління людськими ресурсами державної служби України може бути досвід управління талантами, який активно застосовується в бізнесі – SuccessFactors, де управління талантами розглядають як сукупність інструментів управління персоналом, передусім для залучення, розвитку та утримання найбільш результативних працівників:

1. Система управління талантами тісно пов'язана з бізнес-стратегією компанії та починається з найму працівника, його адаптації, навчання, формування цілей і визначення ефективності, згодом – виділення найбільш результативних співробітників і формування для них компенсаційного пакета. Модулями системи SuccessFactors є: онбордінг, рекрутинг, компенсації, навчання, цілі та ефективність, кадровий резерв і кар'єрне планування.

2. Для управління талантами створюють Комітет з талантів, усі співробітники є в матриці результативності та потенціалу, в якій зберігається інформація по кожному працівнику та його досягнення в минулому. Після цього формується карта наступництва, тобто хто і на яку позицію буде готуватися, що допомагає уникати ризиків та управляти ними. Ще одна перевага цього рішення – планування наступності у вигляді організаційного чату, що дозволяє бачити наступників на кожній позиції через кілька років, формуючи програми розвитку талантів.

3. Програми розвитку будуються залежно від готовності кандидата. Система підтримує всі види навчання, зокрема неформальне та соціальне, а також наставництво. SuccessFactors, крім усього іншого, дає змогу створювати навчальні програми, які налаштовані під потреби компанії, вимірювати ефективність навчання, управляти процесом, а також містить аналітику з навчання. Серед методів утримання талантів слід виділити: участь у програмі розвитку, додатковий бюджет на індивідуальне зовнішнє навчання, наставництво, коучинг чи менторство топ-менеджерів, підвищення статусу резервістів і їхньої видимості в компанії, робота з зовнішнім коучем, залучення в значущі проекти компанії, перегляд винагороди та компенсаційних пакетів, своєчасне просування.

4. Найбільш важливим є утримання талантів за допомогою перегляду винагороди. У SuccessFactors цей процес повністю автоматизований. Система пропонує керівнику проаналізувати ефективність співробітника та всього

відділу, розрахувати можливі премії, визначити складові бюджету, сформувані план з винагороди та ухвалити рішення.

5. Велика увага в управлінні талантами приділяється управлінню змінами, важливим елементом якого є створення комунікаційної стратегії та детального плану з метою якомога краще залучити працівників, знизити їхній рівень стресу, забезпечити краще розуміння цілей, завдань та ініціатив, пов'язаних зі змінами, донести послідовну та своєчасну інформацію до всіх стейкхолдерів, знизити ризик втрати ключових фахівців, а також скоротити кількість чуток і неправдивої інформації. Важливим елементом проекту з управління змінами є побудова мережі агентів змін, де агентами змін є працівники компанії, які підтримують зміни та готові виступати проміжною ланкою між проектною командою та іншими працівниками [15].

Також, одним із інноваційних підходів, який можна використовувати в управлінні талантами екосистеми управління людськими ресурсами державної служби, є agile-підхід.

Agile-підхід – це гнучкий підхід до управління, побудований на основі цінностей, принципів і практик, які дають змогу представникам органів публічної влади на всіх рівнях управління істотно скоротити терміни реалізації ініціатив щодо планування та проектування роботи, заощаджуючи при цьому бюджетні кошти; забезпечити високу адаптивність до змін зовнішнього середовища за рахунок перебудови зв'язків і стосунків між суб'єктами управління; підвищити прозорість діяльності та якість надаваних послуг, залучити громадян до процесу прийняття рішень та управління змінами; ефективно взаємодіяти та сприяти досягненню результатів для вироблення найбільш ефективної стратегії, яку можна успішно використовувати та швидко змінювати з метою вирішення проблем і забезпечення оптимізації управлінської діяльності через запровадження нової ефективної моделі комунікації і т.ін. Таким чином, agile-підхід в управлінні персоналом передбачає формування команди, її мотивації та розвитку на основі цінностей органу публічної влади [13].

Крім того, управління талантами екосистеми управління людськими ресурсами державної служби вимагає «переходу від управління кадрами до управління командою і процесами, а отже, пошуку та систематизації ефективних методів професійного розвитку персоналу в системі HR менеджменту в умовах цифровізації суспільства, серед яких: електронне навчання, зовнішні конференції, семінари, зовнішні тренінги; коучинг, курси; навчання на робочому місці, навчання в дії тощо, а також різноманітні методи мотивації персоналу. Тому основне завдання для HR полягає в умінні розуміти, шукати і мотивувати персонал, а також вчити керівників управляти командами, які будуть складати основну складову персоналу. Управління

талантами буде будуватися на нових досягненнях науки про управління людськими ресурсами та управлінні розумом, створенні культури (community) та управління поведінкою» [6].

Висновки. Таким чином, на нашу думку, управління талантами має стати важливою складовою екосистеми управління людськими ресурсами державної служби та основою стратегії управління людськими ресурсами державного органу, враховувати інноваційні технології та підходи, які визначені міжнародними трендами у сфері управління талантами та управління людськими ресурсами.

Талантами на державній службі можемо називати добросесних державних службовців, які відповідають високим вимогам державної служби та вимогам до посади щодо особистісних та моральних якостей, рівня професійної компетентності, володіють стратегічним, аналітичним та критичним мисленням, креативним та інноваційним підходом, емоційним інтелектом, розділяють цінності державного органу, орієнтовані на результат та безперервний розвиток для забезпечення ефективної діяльності, спрямованої на реалізацію стратегії державного органу, надання якісних послуг громадянам. Тобто, такі державні службовці є талантами та цінним людським ресурсом державної служби.

Управління талантами екосистеми управління людськими ресурсами державної служби, на нашу думку, являє собою скоординовану на всіх рівнях управління людськими ресурсами державної служби діяльність із застосуванням інноваційних технологій щодо пошуку та відбору на державну службу цінних державних службовців відповідно до визначених вимог; забезпечення їх адаптації, впровадження системи коучингу, наставництва та корпоративної культури; утримання талантів на державній службі та управління їх ефективністю, створюючи достойну та об'єктивну систему мотивації і винагороди за результатами оцінювання діяльності, сприяючи залученості талантів до процесів удосконалення державного органу, належної поваги і відзначення їх цінності, створюючи умови для їх безперервного професійного та особистісного розвитку, приділяючи увагу їх ментальному здоров'ю, впровадження управління ризиками та управління змінами, формуючи позитивний бренд роботодавця.

Для управління талантами екосистеми управління людськими ресурсами державної служби слід враховувати також такі інноваційні технології як онбординг, рекрутинг, маркетинг, компенсації, кар'єрне планування, автоматичний аналіз ефективності державного службовця (розрахунок можливих премій, формування плану з винагороди та ухвалення рішення), а також agile-підхід, який передбачає формування команди, її мотивації та розвитку на основі цінностей державного органу, управління

командою і процесами, пошуку та систематизації ефективних методів професійного розвитку персоналу в системі HR менеджменту.

Особливу увагу необхідно приділити в управлінні талантами на державній службі інвестуванню в розвиток талантів шляхом розвитку їх лідерських якостей, залучення ефективніших лідерів та забезпечення гендерної рівності у керівництві; підвищення ролі HR як провідника цифрового прогресу в організації та драйвера змін, посилення HR-функції аналітичних даних для прогнозування важливих тенденцій та широкого застосування цифрових технологій.

Література:

1. Гуцуляк Н.П. Сучасні технології управління персоналом. Економіка і організація управління. 2019. №3 (35). С. 111–118.
2. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>
3. Дзвінчук Д. І., Баран М. П., Петренко В. П., Хамчук Г. П. Щодо проблеми приваблення і утримання талантів у системі публічного управління та адміністрування України. Публічне управління та регіональний розвиток = Public Administration and Regional Development. 2022. № 16. С. 383–406.
4. Драган О.І. Управління талантами як складник інтелектуального капіталу підприємства в умовах інтелектуалізації економіки. Інтелект ХХІ. № 3. 2020. С.139–143.
5. Екосистема трудових ресурсів: управління ресурсами виходить за рамки корпорації. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/Deloitte-Global-Human-CapitalTrends-2018-2.pdf>.
6. Ляш О. І., Блохін П. В. Майбутнє hr менеджменту: тенденції, ризики, мотивація. Ефективна економіка. 2018. № 10. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6575>
7. Кашлакова А. І. Система управління талантами на державній службі: сутність та необхідність впровадження в Україні. http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/9_2020/55.pdf
8. Лігоненко Л.О., Цимбалюк І. О., Демченко О.В. Талант -менеджмент як інноваційна концепція та інструмент управління людськими ресурсами бізнес-організації. https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/37574/1_1406.pdf?sequence=1
9. Ліпенцев А.В., Касприк В.Р. Управління талантами в органах публічної влади. Науковий вісник. Демократичне врядування. 2019. № 2 (24). С. 6–12.
10. Майбутнє ринку праці. Протиборство тенденцій, які будуть формувати робоче середовище в 2030 році. <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future-ukr.pdf>
11. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
12. Продіус О.І., Журавель А.І., Сітор М.О. Талант менеджмент як невід’ємна складова успіху організації. Економіка : реалії часу. 2013. №1 (6). С. 172 –177.
13. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петрос та ін. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
14. Тренди у сфері людського капіталу 2023: нові правила для світу без меж. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/2023-human-capital-trends-presentation.pdf>

15. Управління талантами та підвищення ефективності компанії. <https://budni.rabota.ua/ua/corporate-culture/upravlinnya-talantami-ta-pidvishhennya-efektivnosti-kompaniyi>

References:

1. Hutsuliak, N.P. (2019). Suchasni tekhnolohii upravlinnia personalom. [Modern technologies of personnel management]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 3 (35). 111–118 [in Ukrainian].
2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy” : vid 21 lypnia 2021 roku, № 831-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of reforming the state administration of Ukraine” from July 21, 2021, № 831-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>
3. Dzvinchuk, D. I., Baran, M. P., Petrenko, V. P., & Khamchuk, H. P. (2022). Shchodo problemy pryvablennia i utrymannia talantiv u systemi publicnoho upravlinnia ta administruvannia Ukrainy. [Regarding the problem of attracting and retaining talents in the system of public management and administration of Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok = Public Administration and Regional Development*. 16. 383–406 [in Ukrainian].
4. Dragan, O.I. (2020). Upravlinnia talantamy yak skladnyk intelektualnoho kapitalu pidpriemstva v umovakh intelektualizatsii ekonomiky. [Talent management as a component of the intellectual capital of the enterprise in the conditions of intellectualization of the economy]. *Intelekt XXI*. 3. 139-143 [in Ukrainian].
5. Ekosystema trudovykh resursiv: upravlinnia resursamy vykhodyt za ramky korporatsii. [Workforce Ecosystem: Resource management goes beyond the corporation]. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/Deloitte-Global-Human-CapitalTrends-2018-2.pdf>. [in Ukrainian].
6. Iliash, O. I., & Blokhin, P. V. (2018). Maibutnie hr menedzhmentu: tendentsii, ryzyky, motyvatsiia. [The future of HR management: trends, risks, motivation]. *Efektivna ekonomika*. 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6575>[in Ukrainian].
7. Kashlakova, A. I. (2020). Systema upravlinnia talantamy na derzhavnii sluzhbi: sutnist ta neobkhidnist vprovadzhennia v Ukraini. [Talent management system in the civil service: essence and necessity of implementation in Ukraine]. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/55.pdf [in Ukrainian].
8. Lihonenko, L.O., Tsymbaliuk, I. O., & Demchenko, O.V. (2010). Talant -menedzhment yak innovatsiina kontseptsii ta instrument upravlinnia liudskymy resursamy biznes-orhanizatsii. [Talent management as an innovative concept and tool for managing human resources of a business organization]. Retrieved from https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/37574/1_1406.pdf?sequence=1[in Ukrainian].
9. Lipentsev, A.V., & Kaspyrk, V.R. (2019). Upravlinnia talantamy v orhanakh publichnoi vlady. [Talent management in public authorities]. *Naukovyi visnyk. Demokratyчне vriaduvannia*. 2 (24). 6–2 [in Ukrainian].
10. Maibutnie rynku pratsi. Protystorstvo tendentsii, yaki budut formuvaty roboche seredovyshe v 2030 rotsi. [The future of the labor market. Countering the trends that will shape the work environment in 2030]. Retrieved from <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future-ukr.pdf> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy “Pro derzhavnu sluzhbu”: vid 10 hrudnia 2015 roku, № 889-VIII [Law of Ukraine “On civil service” from December 10, 2015, № 889-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].

12. Prodius, O.I., Zhuravel, A.I., & Sitor, M.O. (2013). Talant menedzhment yak nevidiemna skladova uspikhu orhanizatsii. [Talent management as an integral part of the organization's success]. *Ekonomika : realii chasu*. 1 (6). 172-177 [in Ukrainian].
13. Kuybida, V. S., Bilynska, M. M., Petroye, O. M. & others (2018). *Publichne upravlinnia : terminol. slov.* [Public administration: terminal. words]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
14. Trendy u sferi liudskoho kapitalu 2023: novi pravyla dlia svitu bez mezh. [Human capital trends 2023: new rules for a borderless world. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/human-capital/2023-human-capital-trends-presentation.pdf> [in Ukrainian].
15. Upravlinnia talantamy ta pidvyshchennia efektyvnosti kompanii. [Talent management and improvement of company efficiency]. Retrieved from <https://budni.rabota.ua/ua/corporate-culture/upravlinnya-talantami-ta-pidvishennya-efektivnosti-kompaniyi> [in Ukrainian].

УДК 378:147:355.343.359.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-271-279](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-271-279)

Торічний Вадим Олександрович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри національної безпеки та управління факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Нелегальне постачання товарів в цивілізованому світі завдає вагомої шкоди суспільству та державі і виступає загрозою її національній безпеці. Наслідки розквіту контрабанди є надзвичайно негативними, оскільки відбувається руйнація економіки та соціального середовища держави. Результатом такого стану є збагачення злочинних угруповань, спотворення ринкової конкуренції, ліквідація національного товарного виробництва. Проблему рівня контрабанди в Україні розкривали у військових дослідженнях, економічних та управлінських.

У боротьбі із контрабандою слід виокремити декілька ключових аспектів: ввезення іноземного товару нелегальним шляхом має вплив на зменшення попиту на вітчизняний товар. Своєю чергою, це може призвести до ліквідації виробничого процесу (найважливішого та найскладнішого для будь-якої держави), зниження рівня конкурентоспроможності внутрішнього ринку та їх подальшого переміщення за кордон. Якщо виникає така ситуація, то власникам виробництва доводиться скорочувати організаційно-штатну структуру та урізати фонд заробітної плати.

Організаційно-правові стимули є одним з ключових інструментів протидії контрабанді.

Організаційно-правовим стимулюванням є цілеспрямований вплив на особистість, що реалізується на основі системи взаємопов'язаних державних та правових інструментів.

Зміст цих інструментів передбачає фіксацію заборонних, заохочуючих та зобов'язуючих правових норм. Такий процес стимулювання базується на врахуванні кожного рівня внутрішньої регуляції та відповідного змісту потреби та інтересу, які можна сформулювати під впливом життєвих умов.

Базисом організаційно-правового стимулювання є такі ознаки: об'єктивна сила стимулу (зовнішня сила стимулу) та суб'єктивна сила стимулу – активатор поведінки особистості.

Метою організаційно-правових стимулів є формування мотивації щодо соціально активної поведінки особистості, високого результату діяльності, забезпечення певної автономності, ініціативності, креативності тощо.

Організаційно-правовим аспектам боротьби з контрабандою властивий нормативно-закріплений характер, вплив на свідомість особи на засадах спонукання до соціально-корисної та соціально активної поведінки. За такої поведінки можна досягти задоволення потреб осіб соціально-корисним методом.

Ключові слова: контрабанда, протидія, національна безпека, організаційні аспекти, управління, економіка, методи боротьби, правові стимули.

Torichnyi Vadym Oleksandrovych Doctor of Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of National Security and Management, Faculty of Management Training, National Academy of the State Border Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF ANTI-SMUGGLING IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. Illegal supply of goods in the civilized world causes significant damage to society and the state and poses a threat to its national security. The consequences of the flourishing of smuggling are extremely negative, as the economy and social environment of the state are being destroyed. The result of such a state is the enrichment of criminal groups, distortion of market competition, liquidation of national commodity production. The problem of the level of smuggling in Ukraine was revealed in military, economic and management studies.

In the fight against smuggling, several key aspects should be highlighted: illegal import of foreign goods has the effect of reducing the demand for domestic goods. In turn, this can lead to the elimination of the production process (the most important and most difficult for any state), a decrease in the level of competitiveness of the domestic market, and their subsequent transfer abroad. If such a situation arises, then the owners of the production have to reduce the organizational and staff structure and cut the salary fund.

Organizational and legal incentives are one of the key tools for combating smuggling.

Organizational and legal stimulation is a purposeful influence on an individual, implemented on the basis of a system of interconnected state and legal instruments.

The content of these instruments provides for the fixation of prohibitive, encouraging and binding legal norms. Such a process of stimulation is based on taking into account each level of internal regulation and the corresponding content of need and interest, which can be formed under the influence of life conditions.

The basis of organizational and legal incentives are the following characteristics: the objective force of the stimulus (external force of the stimulus) and the subjective force of the stimulus - the activator of the individual's behavior.

The purpose of organizational and legal incentives is the formation of motivation for socially active behavior of the individual, high performance, ensuring certain autonomy, initiative, creativity, etc.

Organizational and legal aspects of the fight against smuggling are characterized by a normatively fixed character, influence on the consciousness of a person based on the motivation for socially useful and socially active behavior. With such behavior, it is possible to meet the needs of individuals in a socially useful way.

Keywords: smuggling, countermeasures, national security, organizational aspects, management, economy, methods of struggle, legal incentives.

Постановка проблеми. Нелегальне постачання товарів в цивілізованому світі завдає вагомої шкоди суспільству та державі і виступає загрозою її національній безпеці. Наслідки розквіту контрабанди є надзвичайно негативними, оскільки відбувається руйнація економіки та соціального середовища держави. Результатом такого стану є збагачення злочинних угруповань, спотворення ринкової конкуренції, ліквідація національного товарного виробництва. Проблему рівня контрабанди в Україні розкривали у військових дослідженнях, економічних та управлінських.

Слід наголосити на тому, що негативні наслідки контрабанди торкаються пріоритетних сфер функціонування держави. Сучасна наука України, протягом тривалого часу намагається запропонувати шляхи боротьби з контрабандою, виходу економіки з кризового стану тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задля досягнення мети запропонованої публікації було здійснено узагальнений аналіз наукових праць, у котрих досліджувалась проблематика протидії контрабанді в Україні. Таких праць чимала кількість. Варто зауважити, що у державних та приватних інституціях проводиться аналітика та відображення її у відповідних документах інформація щодо обсягів контрабанди. Ця інформація

уможливила формулювання певних висновків щодо запропонованої проблеми.

Щодо діяльності державних органів України та протидії контрабанді, то такі питання висвітлені в наукових працях учених із різних галузей права, зокрема це: О. Авдєєв, О. Бандурка, К. Бережна, Н. Гавловська, С. Гусаров, В. Дудчак, О. Карнаухов, В. Колпаков, А. Комзюк, М. Левко, М. Матузов, А. Мота, П. Пашко, Д. Приймаченко, О. Рябченко, О. Салманова, В. Хома, В. Шепітько, О. Юнін та інші.

На особливу увагу заслуговують наукові доробки К. Бугайчука [2], О. Безпалова [2], О. Джафарова [2], В. Іванцова [2], Х. Передало [7], М. Погорецького [8] та багатьох інших. За результатами аналізу праць згаданих вище дослідників відбулось ознайомлення із питаннями адміністративної відповідальності за правопорушення пов'язані із корупцією, методами боротьби із контрабандою, проблемами економічної безпеки України, показники ефективності боротьби з контрабандою тощо.

Мета статті – за результатами узагальненого аналізу різноманітних наукових праць систематизувати інформацію щодо організаційно-правових аспектів протидії контрабанді в Україні у контексті публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Проблематика функціонування контрабанди в Україні першочерговим завданням визначає роль держави у захисті її національних інтересів. Протягом усіх років існування незалежної України виявляли великі обсяги експорту та імпорту. Особливу небезпеку за такої ситуації становили та становлять корупційні дії службових осіб державної та місцевої влади. Зважаючи на це, проблему контрабанди можна вважати актуальною для наук з державного управління.

У боротьбі із контрабандою слід виокремити декілька ключових аспектів: ввезення іноземного товару нелегальним шляхом має вплив на зменшення попиту на вітчизняний товар. Своєю чергою, це може призвести до ліквідації виробничого процесу (найважливішого та найскладнішого для будь-якої держави), зниження рівня конкурентоспроможності внутрішнього ринку та їх подальшого переміщення за кордон. Якщо виникає така ситуація, то власникам виробництва доводиться скорочувати організаційно-штатну структуру та урізати фонд заробітної плати.

Боротьба з контрабандою є пріоритетним завданням тих структур, що дотичні до реалізації прикордонної та митної політики України, а також до інституцій, приналежних до сектору безпеки та оборони.

Сучасне життя сформувало чимало соціально небезпечних явищ. Не завжди очевидними для пересічних громадян є шкідливі наслідки згаданих явищ. Подібна ситуація має місце і з контрабандою. Вона порушує закони збереження суспільних відносин та цінностей. Зважаючи на це, боротьба з

контрабандою вимагає розроблення та комплексної реалізації системи заходів, їх чіткої фіксації на законодавчому рівні, визначення відповідних уповноважених осіб, які будуть наділені певними повноваженнями. За такого підходу суспільство разом із державним інститутом може досягнути успіхів у протидії контрабанді.

Причинами виникнення та активного розвитку явища контрабанди в Україні є наступні: економічні передумови; недосконалість економічної політики; низький рівень взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами всередині держави та на міждержавному рівні; відсутність обміну інформацією між державами; недосконалість нормативно-правового регулювання імпорту товару та експорту товарів; перевантаженість митних структур тощо [1].

Визначальними чинниками, що мають вплив на формування та розвиток явища контрабанди, є такі: інженерно-технічна недосконалість облаштування державного кордону України; існування чималої кількості неконтрольованих доріг; наявність неконтрольованих водних переправ; значна відстань між українськими пунктами пропуску та відповідними пунктами держав, з якими межує Україна; поява неконтрольованих ділянок кордону у зв'язку із війною Росії проти України; недоліки кадрового управління в державних інституціях України; рівень корумпованості державних службовців; недосконалість правового інституту в Україні.

В аналіз проблематики контрабанди в Україні, виникає потреба у визначенні терміну «національна безпека України», оскільки нами неодноразово наголошувалось на тісному взаємозв'язку цих явищ: контрабанди та національної безпеки. Згідно із вузьким трактуванням, національна безпека – це стан захищеності національних інтересів України. Багатьма вченими розкритий цей термін [4].

Національною безпекою виступає сукупність ефективних воєнних, економічних, політико-правових та інших заходів держави щодо захисту інтересів суспільства та держави.

Усі предмети контрабанди піддані класифікації, оскільки їм притаманні спеціальні ознаки, зокрема: культурні цінності; речовини вибухового характеру, радіоактивного, отруйного та сильнодіючі; боєприпаси та зброя; спеціальні технічні засоби не публічного отримання інформації. У боротьбі управління державного сектору з контрабандою слід звернути увагу на сучасний її стан. В Україні сформовані та функціонують окремі схеми, місця та предмети контрабанди. Переважна частка контрабанди припадає на зброю, наркотичні засоби, культурно-історичні цінності тощо.

Основою мета контрабандної діяльності в Україні полягає в наступному: уникнення сплати митного збору у переміщенні товарів; «обхід» заборон та

обмежень щодо переміщення товарів; відкрите отримання та спроби отримати певні форми оплат, субсидій та решти платежів, що не є юридично підтвердженими; отримання незаконних переваг, що шкодять принципам та практикам законної конкуренції [6].

Пріоритетним способом визначення масштабів контрабанди та похідних від неї явищ є взаємодія з інституціями суміжних держав. Управлінці в Україні звертаються до процедур аналізу та порівняння статистичних даних, що дає змогу визначити недоліки митних та прикордонних процесів, обсяги корупції тощо. Тобто елементарна відмінність та різниця в обсягах зовнішньої торгівлі дозволяє зробити українським управлінцям висновки про контрабанду. Контрабанда за своїм змістом є діянням проти «державних указів» і як специфічне негативне явище притаманна водночас і особливим територіям, регіонам – зокрема, прикордонним. Така ситуація пояснюється тим, що завжди існують так звані «незахищені» ділянки [5].

Необхідно наголосити, що до початку війни росії проти України, наша держава не завжди була кінцевим місцем призначення контрабанди. Кінцевим пунктом призначення переважно виступали країни Центральної та Західної Європи. Врахування цього факту на рівні державних структур, а отже управлінського їх складу, означає, що боротьба з контрабандою в Україні є актуальним питанням для країн Європейського Союзу в першу чергу. Отже, необхідною умовою боротьби з контрабандою в Україні є ліквідація її криміногенного потенціалу. Саме цей потенціал створює схеми, маршрути, методи та різноманітні варіанти для збільшення масштабів контрабанди.

Незважаючи на війну, Україна повинна вирішувати і внутрішні проблеми, оскільки суспільству необхідна економіка, що функціонує, правова система, що є дієвою, і загалом інституції, що розвивають державу.

Організаційно-правові стимули є одним з ключових інструментів протидії контрабанді.

Організаційно-правовим стимулюванням є цілеспрямований вплив на особистість, що реалізується на основі системи взаємопов'язаних державних та правових інструментів.

Зміст цих інструментів передбачає фіксацію заборонних, заохочуючих та зобов'язуючих правових норм. Такий процес стимулювання базується на врахуванні кожного рівня внутрішньої регуляції та відповідного змісту потреби та інтересу, які можна сформулювати під впливом життєвих умов.

Базисом організаційно-правового стимулювання є такі ознаки: об'єктивна сила стимулу (зовнішня сила стимулу) та суб'єктивна сила стимулу – активатор поведінки особистості.

Враховуючи результати досліджень науковців, узагальнено що організаційно-правовим аспектом боротьби з контрабандою можна вважати

правове спонукання індивіда до правомірної поведінки, що сприяє формуванню режиму сприяння у задоволенні власних інтересів суб'єктів.

Ключовими ознаками організаційно-правових аспектів протидії контрабанді є позитивні – легальні інтереси, суб'єктивне право, заохочувальні заходи та негативні – певні заборони, юридична відповідальність, покарання.

Ступінь необхідності застосування організаційно-правових аспектів виявляється у спільній потребі соціуму та держави в існуванні корисної поведінки суб'єктів права в усіх сферах життя, до прикладу в економічній та політичній.

Метою організаційно-правових стимулів є формування мотивації щодо соціально активної поведінки особистості, високого результату діяльності, забезпечення певної автономності, ініціативності, креативності тощо.

Організаційно-правовим аспектам боротьби з контрабандою властивий нормативно-закріплений характер, вплив на свідомість особи на засадах спонукання до соціально-корисної та соціально активної поведінки. За такої поведінки можна досягти задоволення потреб осіб соціально-корисним методом.

Завдяки державі закріплюються правові норм, існує можливість діяти у власних інтересах та задовольняти свої потреби. У формуванні таких правових норм враховуються соціальні, політичні та економічні умови життя, визначаються правила поведінки.

Отже, організаційно-правовим аспектом протидії контрабанді є закріплення у правовій нормі публічна можливість громадян задовольняти потреби та інтереси завдяки застосуванню суб'єктивного права, а також отриманню винагороди у формі матеріальних благ як результат законотворчої поведінки.

Ефективне виконання цих завдань можлива за умови створення єдиної у державі системи контролю за переміщенням товарів через український кордон, за доставкою їх в країну. За такого системного підходу виникає можливість виявлення порушника вітчизняного українського законодавства, котрий задля уникнення сплати до бюджету податків вдається до створення та використання згаданих вище у публікації схем контрабанди.

Визвольна війна України, окупація її територій ускладнює реформи та розвиток економіки країни. Зазначені чинники ускладнюють діяльність фундаментальних державних інститутів, відсутня чіткість механізму законодавчої протидії окремим переміщенням товарів, наявні прогалини у нормативно-правових документах, потреба у проведенні оперативно-розшукової діяльності тощо.

Висновки. Актуальний стан щодо масштабів контрабанди в українській державі визначити надзвичайно складно, оскільки на неї мають вплив чимало

чинників, ключовим з яких є війна. Аналіз процесу протидії контрабанді в Україні свідчить про її малу ефективність, а отже про її масштабність. Діяння злочинців, причетних до контрабанди в Україні завдала шкоди економіці країни, поширюючи негативні процеси, виявляючи недоліки законодавства і в першу чергу, управлінської кадрової політики тощо.

Визначення євроінтеграційного курсу Україною вимагає вжиття заходів щодо запобігання контрабанді, дієвим реформам у законодавстві, запозичення міжнародного досвіду, розвиток міжнародної співпраці, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій.

Література:

1. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: масштаби, прямі / непрямі втрати бюджету та економіки. – URL:<https://platforma-msb.org/analiz-obsyagiv-kontrabandy-v-ukrayini-masshtaby-pryami-nepryami-vtraty-byudzhetu-ta-ekonomiky/>
2. Бугайчук К. Л., Адміністративна відповідальність за правопорушення пов'язані із корупцією [Текст] : практич. посіб./К.Л. Бугайчук, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.О. Іванцов, С.О. Шатрава. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ. – 2016. – 100 с.
3. Бусол О. Ю. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії?/ Юридичні новини України/LexInform: сайт. – URL:<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problemakontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyty-systemu-protydyiy/>. (дата звернення: 01.06.2020).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
5. Левко М. М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 15. Ч. 2. С. 16-20.
6. Кукуруза Г., Лесик М., Ніколаєнко С. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: обсяги, прямі та непрямі втрати бюджету та економіки: *Special Report*. Київ, 2019. 28 с.
7. Передало Х. С. Боротьба з контрабандою як один із методів забезпечення економічної безпеки державних. С. Передало, Н. В. Стасів//*Національний університет "Львівська політехніка"*. – 2016 – Ст. 206-2011
8. Погорєцький М. Підвищення ефективності боротьби з сучасною контрабандою. *Південно-український правничий часопис*. 2009. № 1. С. 18-21.

References:

1. Analiz obsyagiv kontrabandy v Ukraini: masshtaby, pryami / nepryami vtraty byudzhetu ta ekonomiky. [Analysis of the volume of smuggling in Ukraine: scale, direct / indirect losses of the budget and economy]. – URL: <https://platforma-msb.org/analiz-obsyagiv-kontrabandy-v-ukrayini-masshtaby-pryami-nepryami-vtraty-byudzhetu-ta-ekonomiky/> [in Ukrainian]
2. Bugaichuk K. L. (2016) Administratyvna vidpovidal'nist' za pravoporushennya pov'yazani iz koruptsiyeyu [Tekst] : praktych. [Administrative responsibility for offenses related to corruption [Text]: practical. manual]/K. L. Bugaichuk, O.I. Bezpalo, O.V. Jafarova, V.O. Ivantsov, S.O. Tent - Kharkiv: Khark. national Univ. internal affairs. - 100 p. [in Ukrainian]
3. Busol O. Yu. Problema kontrabandy v Ukraini: yak zminyty systemu protydyiy? [The problem of smuggling in Ukraine: how to change the countermeasures system?]/*Legal news of Ukraine/ LexInform: site*. – URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problemakontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyty-systemu-protydyiy/>. (date of application: 01.05.2023). [in Ukrainian]

4. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / editor and head. ed. V.T. Busel Kyiv: VTF "Perun", 2004. 1440 p. [in Ukrainian]
5. Levko M. M. (2015) Systemnyy pidkhid do vyznachennya roli ta mistysya mytnoyi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. [Systematic approach to determining the role and place of customs security in ensuring the economic security of the state]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. Issue 15. Part 2. P. 16-20. [in Ukrainian]
6. Kukuruza G., Lesyk M., Nikolayenko S. (2019) Systemnyy pidkhid do vyznachennya roli ta mistysya mytnoyi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. [Analysis of smuggling volumes in Ukraine: volumes, direct and indirect losses of the budget and economy]: *Special Report*. Kyiv. 28 p. [in Ukrainian]
7. Peredalo H. S. (2016) Borot'ba z kontrabandoyu yak odyin iz metodiv zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavnykh. [Combating smuggling as one of the methods of ensuring the economic security of the state]. S. Peredalo, N. V. Stasiv//*Lviv Polytechnic National University*. - P. 206-211. [in Ukrainian]
8. Pohoretskyi M. (2009) Pidvyshchennya efektyvnosti borot'by z suchasnoyu kontrabandoyu. [Increasing the effectiveness of the fight against modern smuggling]. *South Ukrainian legal journal*. No. 1. P. 18-21. [in Ukrainian]

УДК 378:147:355.343.359.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-280-288](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-280-288)

Торічний Вадим Олександрович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри національної безпеки та управління Факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

Тушко Дмитро Анатолійович викладач кафедри прикордонної служби, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 458-86-35, <https://orcid.org/0000-0002-1697-5836>.

СПЕЦИФІКА ЗАХОДІВ У ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Постачання товарів незаконними шляхами в сучасному світі завдає величезної шкоди соціуму та державних інститутам і є ключовою загрозою її національній безпеці. За результатами збільшення масштабів контрабанди виникають негативні явища, оскільки має місце руйнування економіки та соціальної сфери існування держави. Результатом такого стану є збагачення злочинних угруповань, спотворення ринкової конкуренції, ліквідація національного товарного виробництва. Проблему рівня контрабанди в Україні розкривали у військових дослідженнях, економічних та управлінських.

В аналізі боротьби з контрабандою можна виділити декілька ключових аспектів: ввезення іноземних товарів нелегальним шляхом має вплив на зменшення попиту на вітчизняний товар. Своєю чергою, це може призвести до ліквідації виробничого процесу (найважливішого та найскладнішого для будь-якої держави), зниження рівня конкурентоспроможності внутрішнього ринку та їх подальшого переміщення за кордон. Якщо виникає така ситуація, то власникам виробництва доводиться скорочувати організаційно-штатну структуру та урізати фонд заробітної плати.

Правові та організаційні заходи та методи є досить дієвими інструментами у протидії контрабанді.

Правові методи у поєднанні з організаційними мають цілеспрямований вплив на особу, яка реалізується на основі системи взаємопов'язаних державних та правових інструментів.

У змісті зазначених методів передбачено фіксацію щодо заборони, заохочення та зобов'язань у правових нормах. Така діяльність базується на врахуванні кожного рівня внутрішньої регуляції та відповідного змісту потреби та інтересу, які можна сформулювати під впливом життєвих умов.

Фундаментом організаційних та правових методів є такі компоненти: об'єктивна сила заходу/методу (зовнішня сторона) та суб'єктивна сила-активатор поведінки конкретної особи.

Мета організаційних та правових заходів/методів полягає у формуванні мотивації щодо соціально активної поведінки особистості, високого результату діяльності, забезпечення певної автономності, ініціативності, креативності тощо.

Отже, специфіка організаційних та правових заходів протидії контрабанді полягає у нормативно-закріпленому характері, впливі на свідомість особи на засадах спонукання до соціально-корисної та соціально активної поведінки. За умови сформованості такого типу поведінки можна досягти задоволення потреб осіб соціально-корисним методом.

Ключові слова: контрабанда, протидія, національна безпека, організаційні заходи, правові заходи, управління, методи боротьби.

Torichnyi Vadim Oleksandrovykh Doctor of Public Administration, Associate Professor, professor of the department of national security and management of the faculty of management training, National Academy of the State Border Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

Tushko Dmytro Anatoliyovych Teacher of the Department of Border Guard Service, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (097) 458-86-35, <https://orcid.org/0000-0002-1697-5836>.

SPECIFICATIONS OF ANTI-SMUGGLING MEASURES IN THE NATIONAL SECURITY ENSURING SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. Illegal supply of goods in today's world causes enormous damage to society and state institutions and is a key threat to its national security. As a result of the increase in the scale of smuggling, negative phenomena arise, as the economy and social sphere of the state is destroyed. The result of such a state is the enrichment of criminal groups, distortion of market competition, liquidation of national commodity production. The problem of the level of smuggling in Ukraine was revealed in military, economic and management studies.

In the analysis of the fight against smuggling, several key aspects can be distinguished: illegal importation of foreign goods has the effect of reducing the demand for domestic goods. In turn, this can lead to the elimination of the production process (the most important and most difficult for any state), a decrease in the level of competitiveness of the domestic market, and their subsequent transfer abroad. If such a situation arises, then the owners of the production have to reduce the organizational and staff structure and cut the salary fund.

Legal and organizational measures and methods are quite effective tools in combating smuggling.

Legal methods in combination with organizational ones have a targeted impact on a person, which is implemented on the basis of a system of interconnected state and legal instruments.

The content of these methods provides for the fixation of prohibitions, incentives and obligations in legal regulations. Such activity is based on taking into account each level of internal regulation and the corresponding content of need and interest, which can be formed under the influence of life conditions.

The basis of organizational and legal methods are the following components: the objective force of the measure/method (external side) and the subjective force – the activator of the behavior of a specific person.

The purpose of organizational and legal measures/methods is to form motivation for socially active behavior of the individual, high performance, ensuring certain autonomy, initiative, creativity, etc.

Therefore, the specifics of organizational and legal measures to combat smuggling are normatively fixed in nature, influence on a person's consciousness on the basis of encouragement to socially useful and socially active behavior. Provided that this type of behavior is formed, it is possible to meet the needs of individuals in a socially useful way.

Keywords: smuggling, countermeasures, national security, organizational measures, legal measures, management, methods of struggle.

Постановка проблеми. Незаконні способи потрапляння товарів у країну, в цивілізованому світі завдає вагомої шкоди суспільству та державі і виступає загрозою її національній безпеці. Наслідки розквіту контрабанди є надзвичайно негативними, оскільки відбувається руйнація економіки та соціального середовища держави. Результатом такого стану є збагачення злочинних угруповань, спотворення ринкової конкуренції, ліквідація національного товарного виробництва. Проблему рівня контрабанди в Україні розкривали у військових дослідженнях, економічних та управлінських.

Варто зазначити, що негативні наслідки контрабанди торкаються пріоритетних сфер функціонування держави. Сучасна наука України,

протягом тривалого часу намагається запропонувати шляхи боротьби з контрабандою, виходу економіки з кризового стану тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вирішенні завдань представленого дослідження було здійснено узагальнений аналіз наукових праць, у котрих досліджувалась проблематика протидії контрабанді в Україні. Таких праць чимала кількість. Варто зауважити, що у державних та приватних інституціях проводиться аналітика та відображення її у відповідних документах інформація щодо обсягів контрабанди. Ця інформація уможливила формулювання певних висновків щодо запропонованої проблеми.

У висвітленні діяльності державних органів України та протидії контрабанді, то такі питання вивчені у наукових працях учених із різних галузей права, зокрема це: О. Авдеев, О. Бандурка, К. Бережна, Н. Гавловська, С. Гусаров, В. Дудчак, О. Карнаухов, В. Колпаков, А. Комзюк, М. Левко, М. Матузов, А. Мота, П. Пашко, Д. Приймаченко, О. Рябченко, О. Салманова, В. Хома, В. Шепітько, О. Юнін та інші.

Особливого значення набувають наукові доробки К. Бугайчука [2], О. Безпалова [2], О. Джафарова [2], В. Іванцова [2], Х. Передало [7], М. Погорецького [8] та багатьох інших. За результатами аналізу праць згаданих вище дослідників відбулось ознайомлення із питаннями адміністративної відповідальності за правопорушення пов'язані із корупцією, методами боротьби із контрабандою, проблемами економічної безпеки України, показники ефективності боротьби з контрабандою тощо.

Мета статті – за результатами узагальненого аналізу наукових досліджень впорядкувати інформацію щодо організаційних та правових методів боротьби з контрабандою в Україні.

Виклад основного матеріалу. Існування контрабандного середовища в Україні першочерговим завданням визначає роль держави у захисті її національних інтересів. Останніми роками існування незалежної України виявляли великі обсяги експорту та імпорту. Особлива небезпека такого стану речей полягає у корупційних діях службових осіб державної та місцевої влади. Зважаючи на це, проблему контрабанди можна вважати актуальною для наук з державного управління.

Протидія контрабанді вимагає виділити такі ключові аспекти: ввезення іноземного товару нелегальним шляхом має вплив на зменшення попиту на вітчизняний товар. Своєю чергою, це може призвести до ліквідації виробничого процесу (найважливішого та найскладнішого для будь-якої держави), зниження рівня конкурентоспроможності внутрішнього ринку та їх подальшого переміщення за кордон. Якщо виникає така ситуація, то власникам виробництва доводиться скорочувати організаційно-штатну структуру та урізати фонд заробітної плати.

Ефективна протидія функціонуванню контрабанді є визначальним завданням тих структур, що мають відношення до реалізації прикордонної та митної політики України, а також до інституцій, приналежних до сектору безпеки та оборони.

У сучасному світі виникла чимала кількість соціально небезпечних явищ. Не завжди очевидними для пересічних громадян є шкідливі наслідки згаданих явищ. Подібна ситуація має місце і з контрабандою. Вона порушує закони збереження суспільних відносин та цінностей. Зважаючи на це, боротьба з контрабандою вимагає розроблення та комплексної реалізації системи заходів, їх чіткої фіксації на законодавчому рівні, визначення відповідних уповноважених осіб, які будуть наділені певними повноваженнями. За такого підходу суспільство разом із державним інститутом може досягнути успіхів у протидії контрабанді.

Основними витоками появи та розквіту явища контрабанди в Україні є наступні: економічні передумови; недосконалість економічної політики; низький рівень взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами всередині держави та на міждержавному рівні; відсутність обміну інформацією між державами; недосконалість нормативно-правового регулювання імпорту товару та експорту товарів; перевантаженість митних структур тощо [1].

Пріоритетні фактори, що можна вважати визначальними у формуванні та розвитку контрабанди, наступні: інженерно-технічна недосконалість облаштування державного кордону України; існування чималої кількості неконтрольованих доріг; наявність неконтрольованих водних переправ; значна відстань між українськими пунктами пропуску та відповідними пунктами держав, з якими межує Україна; поява неконтрольованих ділянок кордону у зв'язку із війною росії проти України; недоліки кадрового управління в державних інституціях України; рівень корумпованості державних службовців; недосконалість правового інституту в Україні.

У вивченні питання контрабанди в Україні, виникає потреба у визначенні терміну «національна безпека України», оскільки нами неодноразово наголошувалось на тісному взаємозв'язку цих явищ: контрабанди та національної безпеки. Згідно із вузьким трактуванням, національна безпека – це стан захищеності національних інтересів України. Багатьма вченими розкритий цей термін [4].

Національна безпека є комплексом недефективних воєнних, економічних, політико-правових та інших заходів держави щодо захисту інтересів суспільства та держави.

Будь-який предмет контрабанди піддано систематизації та класифікації, оскільки їм притаманні спеціальні ознаки, зокрема: культурні цінності; речовини вибухового характеру, радіоактивного, отруйного та сильнодіючі;

боєприпаси та зброя; спеціальні технічні засоби не публічного отримання інформації. У боротьбі управлінці державного сектору з контрабандою слід звернути увагу на сучасний її стан. В Україні сформовані та функціонують окремі схеми, місця та предмети контрабанди. Переважна частка контрабанди припадає на зброю, наркотичні засоби, культурно-історичні цінності тощо.

Основними завданнями контрабандних процесів в Україні є наступні: уникнення сплати митного збору у переміщенні товарів; «обхід» заборон та обмежень щодо переміщення товарів; відкрите отримання та спроби отримати певні форми оплат, субсидій та решти платежів, що не є юридично підтвердженими; отримання незаконних переваг, що шкодять принципам та практикам законної конкуренції [6].

Методом фіксації обсягів контрабанди та похідних від неї явищ є взаємодія з інституціями суміжних держав. Управлінці в Україні звертаються до процедур аналізу та порівняння статистичних даних, що дає змогу визначити недоліки митних та прикордонних процесів, обсяги корупції тощо. Тобто елементарна відмінність та різниця в обсягах зовнішньої торгівлі дозволяє зробити українським управлінцям висновки про контрабанду. Контрабанда за своїм змістом є діянням проти «державних указів» і як специфічне негативне явище притаманна водночас і особливим територіям, регіонам – зокрема, прикордонним. Така ситуація пояснюється тим, що завжди існують так звані «незахищені» ділянки [5].

Варто нагадати, що до початку війни росії проти України, наша держава не завжди була кінцевим місцем призначення контрабанди. Кінцевим пунктом призначення переважно виступали країни Центральної та Західної Європи. Врахування цього факту на рівні державних структур, а отже управлінського їх складу, означає, що боротьба з контрабандою в Україні є актуальним питанням для країн Європейського Союзу в першу чергу. Отже, необхідною умовою боротьби з контрабандою в Україні є ліквідація її криміногенного потенціалу. Саме цей потенціал створює схеми, маршрути, методи та різноманітні варіанти для збільшення масштабів контрабанди.

Україна зобов'язана вирішувати і внутрішні проблеми, навіть незважаючи на війну, оскільки соціум потребує економіки, що функціонує, правова система, що є дієвою, і загалом інституції, що розвивають державу.

Організаційні та правові методи є одними з пріоритетних інструментів протидії контрабанді. Такі методи справляють цілеспрямований вплив на особистість, що реалізується на основі системи взаємопов'язаних державних та правових інструментів. Специфіка таких методів передбачає існування заборонних, заохочуючих та зобов'язуючих правових норм. Такий процес стимулювання базується на врахуванні кожного рівня внутрішньої регуляції та відповідного змісту потреби та інтересу, які можна сформулювати під впливом

життєвих умов. Основа організаційного та правового полягає в переважанні таких ознак: об'єктивної сили впливу (зовнішня сила) та суб'єктивної сили впливу – активатор поведінки індивіда.

За результатами досліджень досягнень науковців, узагальнено що організаційно-правовим аспектом боротьби з контрабандою можна вважати правове спонукання індивіда до правомірної поведінки, що сприяє формуванню режиму сприяння у задоволенні власних інтересів суб'єктів.

Основна характеристика організаційно-правових методів протидії контрабанді містить позитивні складові – легальні інтереси, суб'єктивне право, заохочувальні заходи та негативні – певні заборони, юридична відповідальність, покарання.

Потреба у застосуванні організаційно-правових методів проявляється у спільній потребі соціуму та держави в існуванні корисної поведінки суб'єктів права в усіх сферах життя, до прикладу в економічній та політичній.

Значення організаційно-правових методів полягає у формуванні мотивації щодо соціально активної поведінки особистості, високого результату діяльності, забезпечення певної автономності, ініціативності, креативності тощо.

Згаданим вище методам боротьби з контрабандою властивий нормативно-закріплений характер, вплив на свідомість особи на засадах спонукання до соціально-корисної та соціально активної поведінки. За такої поведінки можна досягти задоволення потреб осіб соціально-корисним методом.

Держава закріплює правові норм, існує можливість діяти у власних інтересах та задовольняти свої потреби. У формуванні таких правових норм враховуються соціальні, політичні та економічні умови життя, визначаються правила поведінки.

Отже, організаційно-правові методи протидії контрабанді є закріпленою у правовій нормі публічною можливістю громадян задовольняти потреби та інтереси завдяки застосуванню суб'єктивного права, а також отриманню винагороди у формі матеріальних благ як результат законослухняної поведінки.

Реалізація зазначених вище завдань можлива за умови створення єдиної у державі системи контролю за переміщенням товарів через український кордон, за доставкою їх в країну. За такого системного підходу виникає можливість виявлення порушника вітчизняного українського законодавства, котрий задля уникнення сплати до бюджету податків вдається до створення та використання згаданих вище у публікації схем контрабанди.

Війна росії проти України, окупація її територій ускладнює реформи та розвиток економіки країни. Така ситуація ускладнює діяльність

фундаментальних державних інститутів, відсутня чіткість механізму законодавчої протидії окремим переміщенням товарів, наявні прогалини у нормативно-правових документах, потреба у проведенні оперативно-розшукової діяльності тощо.

Висновки. Обсяги нинішньої контрабанди в українській державі визначити важко, адже вона піддана чималій кількості чинників, ключовим з яких є війна. Вивчення процесу протидії контрабанді в Україні свідчить про її малу ефективність, а отже про її масштабність. Діяння злочинців, причетних до контрабанди в Україні завдала шкоди економіці країни, поширюючи негативні процеси, виявляючи недоліки законодавства і в першу чергу, управлінської кадрової політики тощо.

Рішення щодо євроінтеграційного курсу Україною вимагає вжиття заходів щодо запобігання контрабанді, дієвим реформам у законодавстві, запозичення міжнародного досвіду, розвиток міжнародної співпраці, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій.

Література:

1. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: масштаби, прямі / непрямі втрати бюджету та економіки. – URL:<https://platforma-msb.org/analiz-obsyagiv-kontrabandy-v-ukrayini-masshtaby-pryami-nepryami-vtraty-byudzhetu-ta-ekonomiky/>
2. Бугайчук К. Л., Адміністративна відповідальність за правопорушення пов'язані із корупцією [Текст] : практич. посіб./К.Л. Бугайчук, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.О. Іванцов, С.О. Шатрава. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ. – 2016. – 100 с.
3. Бусол О. Ю. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії?/Юридичні новини України/LexInform: сайт. – URL:<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problemakontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyty-systemu-protydyiy/>. (дата звернення: 01.06.2020).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
5. Левко М. М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 15. Ч. 2. С. 16-20.
6. Кукуруза Г., Лесик М., Ніколаєнко С. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: обсяги, прямі та непрямі втрати бюджету та економіки: *Special Report*. Київ, 2019. 28 с.
7. Передало Х. С. Боротьба з контрабандою як один із методів забезпечення економічної безпеки державних. С. Передало, Н. В. Стасів//*Національний університет “Львівська політехніка”*. – 2016 – Ст. 206-211
8. Погорєцький М. Підвищення ефективності боротьби з сучасною контрабандою. *Південно-український правничий часопис*. 2009. № 1. С. 18-21.

References:

1. Analiz obsyagiv kontrabandy v Ukrayini: masshtaby, pryami / nepryami vtraty byudzhetu ta ekonomiky. [Analysis of the volume of smuggling in Ukraine: scale, direct / indirect losses of the budget and economy]. – URL: <https://platforma-msb.org/analiz-obsyagiv-kontrabandy-v-ukrayini-masshtaby-pryami-nepryami-vtraty-byudzhetu-ta-ekonomiky/> [in Ukrainian]

2. Bugaichuk K. L. (2016) Administratyvna vidpovidal'nist' za pravoporushennya pov"yazani iz koruptsiyeyu [Tekst] : praktych. [Administrative responsibility for offenses related to corruption [Text]: practical. manual]/K. L. Bugaichuk, O.I. Bezpalo, O.V. Jafarova, V.O. Ivantsov, S.O. Tent - Kharkiv: Khark. national Univ. internal affairs. - 100 p. [in Ukrainian]
3. Busol O. Yu. Problema kontrabandy v Ukrayini: yak zminyty systemu protydyiy? [The problem of smuggling in Ukraine: how to change the countermeasures system?]/*Legal news of Ukraine/LexInform*: site. – URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problemakontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyty-systemu-protydyiy/>. (date of application: 01.05.2023). [in Ukrainian]
4. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / editor and head. ed. V.T. Busel Kyiv: VTF "Perun", 2004. 1440 p. [in Ukrainian]
5. Levko M. M. (2015) Systemnyy pidkhid do vyznachennya roli ta mistysya mytnoyi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. [Systematic approach to determining the role and place of customs security in ensuring the economic security of the state]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. Issue 15. Part 2. P. 16-20. [in Ukrainian]
6. Kukuza G., Lesyk M., Nikolayenko S. (2019) Systemnyy pidkhid do vyznachennya roli ta mistysya mytnoyi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. [Analysis of smuggling volumes in Ukraine: volumes, direct and indirect losses of the budget and economy]: *Special Report*. Kyiv. 28 p. [in Ukrainian]
7. Peredalo H. S. (2016) Borot'ba z kontrabandoyu yak odyn iz metodiv zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavnykh. [Combating smuggling as one of the methods of ensuring the economic security of the state]. S. Peredalo, N. V. Stasiv//*Lviv Polytechnic National University*. - P. 206-211. [in Ukrainian]
8. Pohoretskyi M. (2009) Pidvyshchennya efektyvnosti borot'by z suchasnoyu kontrabandoyu. [Increasing the effectiveness of the fight against modern smuggling]. *South Ukrainian legal journal*. No. 1. P. 18-21. [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Право»

UDC 349.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-289-301](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-289-301)

Triukhan Oksana Anatoliivna PhD of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Labour Law and Social Security Law, ODESSA LAW ACADEMY, National University, Fontanska Road St., 23, Odesa, 65000, tel.: (094) 951-88-59, <https://orcid.org/0000-0003-3594-264X>

SOME PROBLEMATIC ISSUES OF DISMISSAL OF THE EMPLOYEE DUE TO HIS/HER APPEARANCE AT WORK IN A STATE OF INTOXICATION

Abstract. The article deals with the general theoretical and legal aspects of the dismissal of an employee due to his/her appearance at work in a state of intoxication. Numerous scientific publications on this issue have been researched. It is noted that in today's conditions, there are some problematic issues regarding the dismissal of an employee due to his/her appearance at work in a state of alcoholic intoxication, which is the basis for an increase in the number of court cases in this area.

The author emphasizes that it is in the case of signs of alcoholic intoxication that the employer has the right to dismiss the employee under paragraph 7 of Art.40 of the Labour Code of Ukraine. It is emphasized that before dismissing an employee, the employer is obliged to take appropriate action. It is brought to your attention that despite judicial practice and the norms of national legislation, in modern conditions, there are still some issues unresolved by legislators regarding the dismissal of an employee who is at work in a state of intoxication.

The article uses the official statistical data of the Social Insurance Fund of Ukraine for 2022 (as of 31.01.2023). It is confirmed that the level of industrial injuries caused by intoxication is quite high.

It is observed that the urgent issue remains the development of projects and improvement of normative legal acts on the prevention of injuries and violations of labour discipline, in particular, caused by problems due to the appearance at work of an employee in a state of alcoholic intoxication.

The scientific viewpoint that a separate regulatory legislative act that would provide the procedure for determining the facts of an employee's appearance in the

workplace is urgently required is supported. After all, in the current legislation, there is no regulatory legal act to identify the facts of the employee's appearance at work in a state of intoxication by documenting the suspicion in the form of a prehospital examination of appearance and behaviour, drawing up the results of this examination.

General conclusions were made that the current legislation in this area needs reform, as well as proposals for improving legal regulation.

Keywords: Constitution of Ukraine, drunkenness, alcoholic intoxication, drug intoxication, toxic intoxication, dismissal, suspension.

Трюхан Оксана Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Фонтанська дорога 23, м. Одеса, 65000, тел.: (094) 951-88-59, <https://orcid.org/0000-0003-3594-264X>

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКА У ЗВ'ЯЗКУ З ПОЯВОЮ НА РОБОТІ В НЕТВЕРЕЗОМУ СТАНІ

Анотація. У статті досліджуються загальнотеоретичні та правові аспекти звільнення працівника у зв'язку з появою на роботі в нетверезому стані. Досліджена низка наукових публікацій щодо цієї проблематики. Наголошується, що в умовах сьогодення виникають окремі проблемні питання щодо звільнення працівника у зв'язку з появою на роботі у стані алкогольного сп'яніння, що є підставою збільшення кількості судових справ у цій сфері.

Автор акцентує увагу, що саме у разі ознак алкогольного сп'яніння роботодавець має право звільнити працівника за п.7.ст.40 КЗпП України. Підкреслюється, що перш ніж звільнити працівника, роботодавець зобов'язаний вчинити відповідні дії. Звертається увага, що незважаючи на судову практику та норми національного законодавства, у сучасних умовах все ж таки залишаються невирішені законодавцями окремі питання щодо звільнення працівника, який перебуває на роботі в стані сп'яніння.

У статті використовуються офіційні статистичні дані Фонду соціального страхування України за 2022 рік (станом на 31.01.2023 р.). Встановлено, що рівень виробничого травматизму, спричиненого нетверезим станом, достатньо високий.

Наголошується, що нагальним питанням залишається розробка проектів та удосконалення нормативно-правових актів з профілактики травматизму та порушень трудової дисципліни, зокрема спричинених проблемами у зв'язку з появою на роботі працівника у стані алкогольного сп'яніння.

Підтримується точка зору вчених з приводу того, що є нагальна потреба у доопрацюванні та прийнятті окремого нормативно-правового акту, який би визначав механізм виявлення фактів появи працівника на робочому місці. Адже у чинному законодавстві відсутній нормативно – правовий акт щодо виявлення фактів появи працівника на роботі в нетверезому стані шляхом документування підозри у формі домедичного обстеження зовнішнього вигляду та поведінки, оформлення результатів цього обстеження.

Зроблені загальні висновки, що чинне законодавство у цій сфері потребує реформування, а також надані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання.

Ключові слова: Конституція України, нетверезий стан, алкогольне сп'яніння, наркотичне сп'яніння, токсичне сп'яніння, звільнення, відсторонення.

Statement of the problem. The Constitution of Ukraine guarantees every citizen protection against unlawful dismissal (Part 6 of Art. 43) [1].

Please be aware that to provide this assurance, a number of conditions for terminating the employment contract have been fixed. But it must be remembered that it is possible to terminate labour relations only if there are legal grounds, the list of which is enshrined in the Labour Code of Ukraine.

In the field of labour law, the institution of termination of an employment contract was and remains one of the most important, as evidenced by the large number of labour disputes regarding the recognition of dismissal as illegal. Employers continue to commit a number of egregious errors when enforcing the articles of the Labour Code of Ukraine, which can be used to explain a sizable number of labour disputes including appeals of reprimands or dismissals.

Taking into account the fact that there are certain problematic issues regarding the dismissal of an employee due to the appearance at work in a state of alcoholic intoxication, which is the reason for the increase in the number of court cases on this issue, we believe: there is an urgent need for a comprehensive study and analysis of judicial practice.

Analysis of the recent research. The issue of termination of labour relations and, in particular, the termination of an employment contract on the initiative of the employer has always been the focus of scientists. Various aspects of the legal regulation of the grounds for termination of an employment contract or suspension from work for reasons of appearance at work in a state of intoxication, a state of narcotic or toxic intoxication were studied by the following scientists, namely: H.M. Kardashevskaya, O.M. Yaroshenko, N.E. Movmyha, I.O. Mezentseva, H.M. Pancheva and others. However, today there are some problematic issues with the procedure for dismissal of an employee in connection with the appearance at work in a drunken state, which requires further scientific research.

The purpose of the article is to conduct a study of some procedural aspects of the dismissal of an employee in connection with the appearance at work in a drunken state and the analysis of judicial practice in this area.

Presentation of the main material. First of all, we note that the employer has the right to dismiss an employee on his own initiative only if there are general or additional grounds provided for by labour legislation. Among the international documents, the ILO Convention No. 158 on the Termination of Labour Relations on the Initiative of Employers of 22.06.1982 is of paramount importance. We also pay attention to the fact that the content of Art. 40 and Art. 41 of the Labour Code of Ukraine as a whole meets the requirement of the ILO Convention No. 158 on Termination of Labour Relations on the Initiative of Employers (1982), according to which labour relations cannot be terminated, unless there are legal grounds for such termination related to the abilities and behaviour of the employee or caused by industrial need [2].

As noted above, an employment contract concluded for an indefinite period, as well as a fixed-term employment contract before the expiration of its validity, may be terminated by the employer only in the cases provided for in Art. 40 of the Labour Code of Ukraine. One of the grounds for termination of the employment contract on the initiative of the employer is the appearance of an employee at work in a state of intoxication, in a state of narcotic or toxic intoxication (paragraph 7 of Art.40 of the Labour Code of Ukraine [3].

It is important to emphasize that in paragraph 25 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine on the Practice of Consideration by the Courts of Labour Disputes dated November 6, 1992, No. 9, it is stated that when resolving claims for reinstatement at work of persons whose employment contract was terminated under paragraph 7 of Art. 40 of the Labour Code of Ukraine, the courts must bear in mind that on these grounds, employees may be dismissed for appearing at work in a state of intoxication, in a state of narcotic or toxic intoxication at any time of the working day, regardless of whether they were suspended from work or continued to perform labour duties. For employees, who have irregular working day hours, the period spent at work more than its established period is considered as working hours [4].

Depending on the substances, the use of which is caused by intoxication, it is divided into the following: alcohol intoxication, narcotic intoxication and toxic intoxication. Please note that the current labour legislation does not answer how these concepts should be understood. Thus, in a scientific publication, O.S. Steblinska draws attention to the fact that from a medical point of view, alcoholic intoxication is defined as a mental state of a person that arises as a result of excessive consumption of alcoholic beverages (alcohol intoxication), which leads to physiological, mental, vegetative and neurological disorders. In addition, the

author notes that intoxication is the mental state of a person at the time of committing an offence or crime caused by the use of alcohol, drugs or other intoxicating substances, which is characterized by a weakening or increase in the intellectual and volitional sphere of a person's mental activity, which does not exclude sanity [5, P. 859].

The literature also notes that intoxication is a mental state of a person caused by the use of alcoholic beverages, narcotic drugs or other intoxicating substances [6, P. 861].

Obviously, work in this state often leads to violations of labour protection rules, accidents, manufacturing of defective products, errors in performing complex tasks, etc.; the employee interferes with the work of other persons who are nearby. But it must be borne in mind that the very fact of appearing at work in this state is already a violation of labour discipline, regardless of the occurrence of harmful consequences. The legislation provides for the release of this category of workers as a justified offence to prevent accidents and injuries at work, accidents and causing material damage to enterprises.

It is necessary to agree with scientists who emphasize that the appearance at work in a state of intoxication: firstly, is a gross violation of labour discipline; secondly, it leads to violations of labour protection rules, an accident, errors when performing complex tasks; thirdly, an employee in such a state prevents others from performing their labour duties, puts them at risk [7, P. 61]. In our opinion, this can lead to serious consequences both for the employee himself and for other employees, as well as material losses to the employer. Therefore, it is extremely important to prevent the negative consequences that can occur due to the intoxication of the employee in the workplace. It is also important to remember that in this case, it is necessary to detect and properly record the drunken state promptly.

Separately, it is necessary to dwell on the issue of determining the characteristic signs of alcoholic intoxication. After all, when an employee appears drunk in the workplace, the question arises: how to determine the characteristic signs of alcoholic intoxication and prove the presence of a person under the influence of these harmful drinks. Because the Labour Code of Ukraine does not contain a clear list by which it is possible to determine whether a person is under the influence of alcoholic intoxication.

It should be emphasized that in practice, the Instruction on the procedure for detecting signs of alcohol, drug or other intoxication in drivers of vehicles or being under the influence of drugs that reduce attention and reaction speed, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine No.1452/735 dated on 09.11.2015, which stipulates that the signs of alcohol intoxication are the following: the smell of alcohol; impaired coordination of movements; impaired speech; pronounced intertwining of the fingers; a sharp change in the colour of the skin of the face; behaviour that does not correspond to the situation [8].

It is in the case of the above signs that the employer has the right to dismiss the employee under paragraph 7 of Art. 40 of the Labour Code of Ukraine, but it should be taken into account that before dismissing an employee, the employer is obliged to take appropriate actions [3]. First of all, provide yourself with evidence of the appearance of an employee at work in a state of alcoholic intoxication. Acts, medical reports, etc. can be obtained for confirmation.

It should be emphasized that to determine that a person is in a state of alcoholic intoxication should be a specialist, but some signs allow you to suspect this fact. Until all the facts are clarified, the employer must issue an order and suspend the employee from his duties.

Thus, judicial practice confirms that the Supreme Court decided that a medical examination to establish the fact of alcohol consumption and intoxication is carried out in specialized offices of narcological dispensaries (departments) by psychiatrists-narcologists or in medical institutions by psychiatrists-narcologists and doctors of other specialities who have been trained. The court decided that the medical examination by the doctor of the regional state clinical narcological dispensary meets the requirements for such medical examinations, at a time when the act drawn up in the medical centre is not adequate evidence [9].

Please note that the absence of a medical report does not indicate an improper fixation of such a fact. As the lawyer H. Lysenko notes, if the employee refused a medical examination, it is necessary to fix it in the act and with the help of explanations of witnesses, to offer the employee to independently undergo an examination to identify the state of intoxication. In case of aggressive behaviour of the employee, the lawyer advises calling the police and the ambulance, which will be able to record the fact of the offender's behaviour and his/her condition. After all, this will be additional evidence in court in favour of the employer [10].

It is important to remember that passing a medical examination is the right of the employee. Therefore, the employee should not be forcibly taken to a medical institution. As lawyers emphasize, referring to the judicial practice in this area, when considering cases of resumption of work in the event of dismissal for a gross violation, including for being in a state of intoxication, in practice they are not limited to checking the content of written acts provided by the enterprise, but they hear witnesses in court hearings, including those who signed acts [10].

By the way, it should be noted that when drawing up an act on establishing the fact that employees are at work in a state of intoxication, it is necessary to indicate: the date and time of its drawing up; the place of drawing up indicating the address, workplace or other places where the offender was found; position and full name of the persons who draw up and sign the act; external signs of intoxication, for example, a sharp smell of alcohol, speech and coordination disorders, extreme talkativeness, behaviour that does not correspond to the situation, threats, etc.;

request to undergo a medical examination at a health care institution regarding the state of intoxication (in case the employee refuses to undergo an examination, indicate this in the act; request to the employee to provide explanations; indications of special technical means (if they were used); the employee whose signature is drawn up (in case he refuses to indicate this).

Then it is necessary to demand from the employee a written explanation of the reason for appearing at work in this state.

The next step is to draw up an official (report) note on the suspension of an employee from work in connection with being at work in a state of intoxication, in which it is necessary to describe the circumstances in which the employee was found in such a state and proposals for his suspension or dismissal.

In actuality, there are instances where an employee declines to offer written justifications and signs a document attesting to their intoxication instead. Therefore, in this situation, it is necessary to draw up an act of refusal to provide written explanations. Since the appearance of an employee at work in a state of intoxication or other state is actually a violation of labour discipline, during the relevant investigation following Part 1 of Art.149 of the Labour Code of Ukraine, the employer must demand written explanations from the violator of labour discipline before applying a disciplinary sanction [3].

However, if there is a trade union body at the enterprise, it is necessary to obtain the consent of the trade union body for dismissal. But for this purpose, it is necessary to hold a meeting at which the trade union must give consent to the termination of the employment contract with the employee on the grounds provided for in paragraph 7 of Art. 40 of the Labour Code of Ukraine. It should also be taken into account that during the martial law, the Law of Ukraine "*On the Organization of Labour Relations under Martial Law*" No. 2136-IX dated 15.03.2022 (Part 2 of Art.5), hereinafter referred to as the "**Law No. 2136**", which establishes the condition that for the period of martial law, the provisions of labour legislation do not apply in the part of relations regulated by Law No. 2136-IX [11].

The next step on the part of the employer is the issuance of an order for the imposition of a disciplinary penalty in the form of dismissal (based on paragraph 7 of Art. 40 of the Labour Code of Ukraine) not later than one month from the date of detection of the offense, not taking into account the time of the dismissal of the employee due to temporary disability or vacation, but not later than 6 months from the date of the offense. The employee must be familiarized with the dismissal order under the signature. If the employee refuses to sign, an appropriate act is drawn up by the commission.

In turn, it should also be emphasized that the dismissal of an employee for being intoxicated is the right of the employer, and not the obligation to dismiss for a single gross violation. The employer may limit itself to reprimanding such an

employee. According to Art. 46 of the Labour Code of Ukraine, the suspension of employees from work by the employer is allowed, in particular, in case of appearance at work in a state of intoxication, a state of narcotic or toxic intoxication.

The last stage that should be carried out in the dismissal procedure is the need to make a final settlement with the employee and give him a copy of the dismissal order and a properly executed employment history book.

As the lawyer H. Lysenko rightly emphasizes, the employer must take all measures to properly familiarize the employee with all the documents that are drawn up concerning him regarding the fact of being in a state of intoxication. In case of refusal of the employee to sign the documents, it is necessary to draw up the relevant acts, and in case of impossibility to hand over or familiarize. It shall send a registered letter with a description to the address indicated in the employee's personal card, or to all known addresses [10].

The employer must remember that not only the act must be properly executed, but also the order of dismissal of the employee under paragraph 7 of Art.40 of the Labour Code of Ukraine. After all, as the case law confirms, employers do not pay attention to this fact and dismiss employees in violation of the requirements of the current legislation, which gives rise to an employment dispute between the employee and the employer. It is worth giving an example of judicial practice, in particular, the decision of the Kirovskyi District Court of Kirovograd City dated May 26, 2021 (Case No. 404/7279/20). Thus, the plaintiff appealed to the court with a claim for reinstatement at work as a plumber, the cancellation of the Order on Dismissal for Appearing at Work in the State of Intoxication, the recovery of average earnings during a forced absence, the recovery of moral damage of UAH 50,000. Thus, according to the explanations of the representative of the defendant, who does not recognize the claims, the basis for issuing the order is the act of finding a person in a state of alcoholic intoxication at the enterprise, the memo of the Chief Engineer and the memo of the Chief Mechanic. The plaintiff substantiates his claims by the fact that this order is illegal since he was dismissed in violation of the requirements of the current legislation, based on the following: the Order does not specify the time when the drunken state was detected. The court found that the plaintiff did not have these signs of intoxication. The court considers the arguments of the defendant's representative that the plaintiff had the opportunity to leave the territory of the enterprise as a position of protection from his arguments. Precisely because the plaintiff did not have the opportunity to leave the territory of the enterprise, since there were no grounds, namely the order on suspension from work, because the plaintiff was informed about the suspension by the defendant orally. The court upheld the claim in part and decided to reinstate the plaintiff to the position of plumber [12].

Attention should also be paid to the fact that it is difficult to appeal the decision to dismiss an employee under paragraph 7 of Art.40 of the Labour Code of

Ukraine. Thus, in the Decision of the Chervonozavodskyi District Court of Kharkiv City (Case No. 646/8187/21) dated 10.05.2023, in substantiating the claim, the plaintiff indicated that he was dismissed from the post of motor vehicles (special vehicles) based on paragraph 7 of Art. 40 of the Labour Code of Ukraine. The plaintiff argued that no prior consent had been obtained for his dismissal of the primary trade union organization, as well as following Part 3 of Art. 149 of the Labour Code of Ukraine, when choosing the type of recovery, the defendant had to take into account the fact that he worked flawlessly for 13 years and had no recovery and his actions did not cause any damage to the property and interests of the defendant. In addition, the plaintiff applied for the renewal of the term for applying to the court with a valid claim, referring to the fact that he does not have a legal education, is not aware of the expiration of the procedural terms, at the time of dismissal did not have a decision that entered into force in the case of an administrative offence and was on Sick Leave: from 25.11.2021 to 03.12.2021. As a result, the court determined that the defendant's acts to dismiss the plaintiff following paragraph 7 of Art.40 of the Labour Code of Ukraine are legal, the dismissal order provides specific facts regarding the plaintiff's stay at work in a state of intoxication. The Court considers that the plaintiff's reference to the fact that he is legally uninformed waited for the entry into force of the decision in the case of an administrative offence to bring him to justice under Part 1 of Art.130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, and then he was on outpatient treatment, which cannot be recognized as a valid reason for missing the deadline. The plaintiff's arguments that the defendant has not obtained prior consent to his dismissal from the primary trade union organization of which the plaintiff is a member are groundless. The court also considers that dismissal for appearing for work in a state of alcoholic, narcotic or toxic intoxication applies to the employee, regardless of whether he was previously brought to disciplinary responsibility and whether public penalties were applied to him. At the same time, the fact of being in a state of intoxication at the workplace by the plaintiff has not been refuted. Therefore, the court considers that the plaintiff's claims are not subject to satisfaction for unreasonableness [13].

Therefore, following the current legislation, not agreeing with the decision on dismissal, the employee has the right to apply with a reasoned application to the employer with a request to cancel the order and renew it at work. In addition, in case of refusal to renew, the dismissed employee has the right to apply for the resolution of the labour dispute to the court.

It is also advisable to note that in the event of the appearance of an employee at work in a state of intoxication, an internal investigation is often conducted to clarify all the circumstances of the appearance of an employee in such a state, the degree of his guilt, and appropriate evidence to substantiate the employer's position

on dismissal under paragraph 7 of Art.40 of the Labour Code of Ukraine. For such an official investigation, a special commission may be established at the enterprise.

It should also be emphasized that if an employee is intoxicated during the performance of his/her work duties, the employer has the right to bring disciplinary responsibility, in particular, to reprimand him/her, as well as to dismiss him/her from work. It should be noted that the application of disciplinary sanctions is possible not only in the case when the employee came to work in a state of alcoholic intoxication but also when he consumes alcoholic beverages during the work process. We emphasize that an employee who consumes alcohol, for example, a few minutes before the end of the working day, is also considered to be grossly violating labour discipline and is responsible for it.

As noted above, the employee's drunkenness or narcotic (toxic) intoxication can be confirmed both by a medical report and other evidence to which the court must give an appropriate assessment. But, as evidenced by judicial practice, in particular, the Resolution of the Supreme Court in Case No. 640/17224/15-ц dated 23.01.018 clarified that a drunk employee can be dismissed without undergoing a medical examination [14].

The literature emphasizes that the use of alcohol by employees is often the cause of accidents, including serious ones with fatal consequences. We also draw attention to the fact that the main organizational cause of the accident is not only a violation of the requirements of the occupational safety instructions but also the victim's alcohol intoxication, etc. Thus, as of 2022, 92 people were injured at work while intoxicated (1.9% of the total number of injured in Ukraine), which is 1 person more compared to 2021. At the same time, 43 people were injured with fatal consequences [15].

Scientists who studied the problematic aspects in this area drew attention to the fact that the state of intoxication as a generalized legal concept can be a sign of the act and the person responsible, which significantly increases the degree of social danger of the perpetrator and increases the responsibility of this person. The issue of the lack of a method for identifying gross violations of labour discipline by the business entity and preventing accidents, even fatal ones, is still a problem, according to scientific studies. Thus, it is noted that this was the basis for the development of a joint draft Order of the Ministry of Economy of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine on Approval of the Instruction on the Procedure for Identifying the Facts of the Employee's Appearance at Work while Intoxicated, in the State of Narcotic or Toxic Intoxication [16, P. 57].

Conclusions. Despite the relevant judicial practice and the norms of national legislation, in modern conditions, the problem of dismissal of an employee who is at work in a state of intoxication remains unresolved by legislators. In this regard, we believe that the current legislation does not define a procedure for identifying the

facts of the appearance of an employee at work in a state of intoxication, in a state of narcotic or toxic intoxication by documenting suspicion in the form of a medical examination of appearance and behaviour, drawing up the results of this examination, which is an urgent need for revision and adoption of the relevant regulatory legal act.

Thus, it should be noted that according to the current legislation, the employer must prove the presence of alcoholic intoxication in the workplace (paragraph 7 of Art. 40, Art. 46 of the Labour Code of Ukraine, Part 2 of Art. 13 of the Law of Ukraine "On Labour Protection", Art.179 of the Code of Administrative Offences of Ukraine). In our opinion, the current legislation in this area needs to be reformed. After all, the Labour Code of Ukraine and some other regulations do not solve all the problems that arise when an employee is dismissed for appearing in an alcoholic state. Therefore, the urgent issue remains the development of projects and improvement of regulations for the prevention of injuries and violations of labour discipline, in particular, caused by problems in connection with the appearance at work of an employee in a state of alcoholic intoxication.

In light of the aforementioned, we believe that it is essential to strengthen the employer's liability for violations of labour protection laws to prevent accidents and injuries at the workplace, specifically: for failing to ensure control over employee compliance with labour protection requirements and employee non-compliance with labour discipline in the performance of their labour duties. Because not only the employee's life is in danger, but also the lives of others.

References:

1. Konstitucija Ukraïni [The Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Konvencija MOP №158 pro pripinennja trudovih vidnosin z iniciativi robotodavcja 1982 roku [ILO Convention No. 158 on Termination of Labor Relations at the Employer's Initiative of 1982 dated 06/22/1982]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïni "Kodeks Zakoniv pro pracju Ukraïni" [The Law of Ukraine "Code of Labor Laws of Ukraine"]. (1971, December 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Zakon Ukraïni "Pro praktiku rozgljadu sudami trudovih sporiv" [The Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On the practice of consideration of labor disputes by courts"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text> [in Ukrainian].
5. Steblins'ka, O. S. (2010). Ponjattja, vidi ta pravove znachennja stanu sp'janinnja [Concepts, types and legal significance of the state of intoxication]. *Forum prava - Law forum*, 4, 859-864 [in Ukrainian].
6. Shemshuchenka, Ju.S. (2007). *Velikij enciklopedichnij juridichnij slovník [Big encyclopedic legal dictionary]*. Kiïv: Jurid. Dumka [in Ukrainian].

7. Kardashevs'ka, G. M., Jaroshenko, O. M. (2014). Pidstavi vidstoronennja vid roboti: analiz chinnogo zakonodavstva Ukraïni [Grounds for suspension from work: analysis of the current legislation of Ukraine]. *Proceedings from II '2: II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Juridichni nauki: problemi ta perspektivi » – The Second International Scientific and Practical Conference « Legal sciences: problems and prospects »*. (pp. 60-64). Herson: Vidavnichij dim «Gel'vetika» [in Ukrainian].

8. Nakaz Ministerstva vnutrishnih sprav Ukraïni ta Ministerstva ohoroni zdorov'ja Ukraïni “Pro zatverdzhennja Instrukcii pro porjadok vijavlennja u vodiiv transportnih zasobiv oznak alkogol'nogo, narkotichnogo chi inshogo sp'janinnja abo perebuвання pid vplivom likars'kih preparativ, shho znizhujut' uvagu ta shvidkist' reakcii” [The Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine “On the approval of the Instructions on the procedure for detecting signs of alcohol, drug or other intoxication in drivers of vehicles or being under the influence of drugs that reduce attention and reaction speed”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> [in Ukrainian].

9. Postanova Verhovnogo Sudu po spravi №333/5649/16-c vid 25.07.2018 roku [Resolution of the Supreme Court in case No. 333/5649/16-ts dated 07/25/2018] *zakononline.com.ua* Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75581173> [in Ukrainian].

10. Lisenko, G. Zvil'nennja pracivnika, jakij perebuває na roboti v stani sp'janinnja [Dismissal of an employee who is at work in a state of intoxication]. *lysenko-solicitors.com* Retrieved from <https://lysenko-solicitors.com/archives/news/pracivnyk-v-stani-spyaninnya> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukraïni “Pro organizaciju trudovih vidnosin v umovah voennogo stanu” [The Law of Ukraine “On the organization of labor relations under martial law”]. (2022, March 15). *Oficijnij visnik Ukraïni – Official Gazette of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

12. Rishennja Kirovs'kogo rajonnogo sudu m. Kirovohrada po spravi № 97215171 vid 26.05.2021 roku [Decision of the Kirovo District Court of Kirovohrad on case No. 97215171 dated May 26, 2021]. *youcontrol.com.ua* Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/97215171/> [in Ukrainian].

13. Rishenni Chervonozavods'kogo rajonnogo sudu m. Harkova po spravi №646/8187/21 vid 10.05.2023 roku [Decisions of the Chervonozavod District Court of Kharkiv on case No. 646/8187/21 dated May 10, 2023]. *opendatabot.ua* Retrieved from <https://opendatabot.ua/court/110804289-09494d4b1ff2fda2353e76b2c5937d41> [in Ukrainian].

14. Postanova Verhovnogo Sudu po spravi №640/17224/15-c vid 23.01.2018 roku [Resolution of the Supreme Court in case No. 640/17224/15-ts dated January 23, 2018]. *zakononline.com.ua* Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71807609>

15. Profilaktika virobничого travmatizmu ta profesijnih zahvorjuvan' za 2022 rik [Prevention of industrial injuries and occupational diseases for 2022]. *www.fssu.gov.ua* Retrieved from <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/971983> [in Ukrainian].

16. Gora ,R. (2022). Pro normativne vreguljuvannja vijavlennja faktiv pojavi pracivnika na roboti v netvezomu stani, u stani narkotichnogo abo toksichnogo sp'janinnja [On the normative settlement of the detection of the facts of the appearance of an employee at work in a drunken state, in a state of narcotic or toxic intoxication]. *Problemi Ohoroni Praci v Ukraïni - Problems of Labor Protection in Ukraine*, 38 (3), 54-60 [in Ukrainian].

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

2. Конвенція МОП №158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року від 22.06.1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text
3. Кодекс Законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 року №322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.
4. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 року №9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>
5. Стеблинська О. С. Поняття, види та правове значення стану сп'яніння. *Форум права*. 2010. № 4. С. 859-864.
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.
7. Кардашевська, Г. М., Ярошенко, О. М. Підстави відсторонення від роботи: аналіз чинного законодавства України. *Юридичні науки: проблеми та перспективи. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 12–13 грудня 2014 року)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2014. С. 60–64.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України від 09.11.2015 року. № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>
9. Постанова Верховного Суду по справі №333/5649/16-ц від 25.07.2018 року. Аналітично-правова система. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75581173>
10. Лисенко Г. Звільнення працівника, який перебуває на роботі в стані сп'яніння. URL: <https://lysenko-solicitors.com/archives/news/pracivnyk-v-stani-spyaninnya>
11. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року №2136-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. №31. Ст. 1634.
12. Рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда по справі № 97215171 від 26.05.2021 року. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/97215171/>
13. Рішенні Червонозаводського районного суду м. Харкова по справі №646/8187/21 від 10.05.2023 року. URL: <https://opendatobot.ua/court/110804289-09494d4b1ff2fda2353e76b2c5937d41>
14. Постанова Верховного Суду по справі №640/17224/15-ц від 23.01.2018 року. Аналітично-правова система. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71807609>
15. Профілактика виробничого травматизму та професійних захворювань за 2022 рік (станом на 31.01.2023 р.). *Фонд соціального страхування України*. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/971983>
16. Гора Р. Про нормативне врегулювання виявлення фактів появи працівника на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння. *Проблеми Охорони Праці в Україні*. №38 (3). 2022. С.54-60.

УДК 347.23

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-302-313](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-302-313)

Андрусів Уляна Богданівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0003-2300-5114>

Вовк Марія Зіновіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-8740-8222>

ЕФЕКТИВНІСТЬ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ

Анотація. У статті досліджуються питання щодо ефективності способів захисту права власності та інших речових прав. Констатовано, що обраний спосіб захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного цивільного права повинен відповідати такому критерію як ефективність, під яким слід розуміти спроможність відновити майнове становище, яке існувало до протиправного посягання, без необхідності ініціювання нових спорів.

Авторами підтримано доктринальний підхід щодо поділу способів захисту на зобов'язально-правові та речово-правові, розкрито їхні конститутивні ознаки.

Досліджено особливості класичних речово-правових способів захисту права власності та встановлено, що негативний та ввіндований позов є взаємовиключними. Обрання ефективного способу захисту залежить від того, на які правомочності власника (титульного володільця) відбулося посягання. Якщо мало місце посягання на правомочність володіння, то застосовується ввіндований позов, якщо ж створюються перешкоди у користуванні та розпорядженні майном власник може захистити своє речове право шляхом пред'явлення негативного позову. Акцентовано на необхідності врахування принципу реєстраційного підтвердження володіння при розмежуванні цих способів захисту у разі посягання на нерухоме майно.

На основі проведеного порівняльного аналізу негативного позову та вимоги про встановлення сервітуту, зроблено висновок, що негативний позов недоступний ймовірному сервітуарію, оскільки він не володіє спірним майном, а правом на звернення з вимогою про усунення перешкод у здійсненні правомочності користування наділений лише суб'єкт, який є володільцем.

Констатовано, що віндикація підлягає застосуванню у разі витребування в натурі речі, визначеної індивідуальними ознаками, а за неможливості її повернення, додатковому застосуванню підлягають правила про кондикцію. Крім того, кондикцію слід розглядати як самостійний спосіб захисту права власності.

Встановлено, що право на витребування майна з чужого незаконного володіння та право на повернення безпідставно набутого чи збереженого майна не підлягають відчуженню, тобто є необоротоздатними майновими правами.

Ключові слова: захист, віндикація, негаторний позов, кондикція, право власності, припинення права власності, речові права на чуже майно, сервітут, об'єкт цивільного права, оборотоздатність майнових прав

Andrusiv Uliana Bohdanivna Candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of civil and legal disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0003-2300-5114>

Vovk Mariia Zinoviivna Candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of civil and legal disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-8740-8222>

EFFICIENCY OF PROTECTION OF REAL RIGHTS

Abstract. The article examines issues related to the effectiveness of methods of protecting property rights and other real rights. It was established that the chosen method of protection of a violated, unrecognized or disputed subjective civil right must meet such a criterion as effectiveness, which should be understood as the ability to restore the property situation that existed before the illegal encroachment, without the need to initiate new disputes.

The authors supported the doctrinal approach to the division of the methods of protection into obligational-legal and proprietary-legal, and revealed their constitutive features.

Peculiarities of classical proprietary-legal methods of property rights protection were studied and it was established that negatory and vindicatory actions are mutually exclusive. The choice of an effective method of protection depends on the right of the owner (title holder) that has been encroached upon. If there has been an encroachment on the right of possession, then he uses a vindicatory action, if he has created obstacles in the use and disposal of the property, the owner can protect

his real right by filing a negatory action. Emphasis is placed on the need to take into account the principle of registration confirmation of ownership when distinguishing between these methods of protection in case of encroachment on immovable property.

On the basis of the comparative analysis of the negatory action and the demand for the establishment of servitude, it was concluded that the negatory action is not available to the possible servitude owner, since he does not own the disputed property, and the right to apply for the removal of obstacles to the exercise of the right of use is vested only in the subject who is the owner.

It was established that vindication is subject to application in the case of a claim in kind of a thing, determined by individual characteristics, and if it is impossible to return it, the rules on condiction are subject to additional application. In addition, the condiction should be considered as an independent way of protecting the right of ownership.

It has been established that the right to claim property from someone else's illegal possession and the right to return unjustifiably acquired or retained property are not subject to alienation, that is, they are non-negotiable real rights.

Keywords: protection, vindication, negatory action, condiction, property right, termination of the property right, real rights to someone else's property, servitude, object of civil law, transferability of property rights.

Постановка проблеми. Будь-яке речове право особи набуває практичної значущості лише у разі створення державою дієвого механізму його здійснення та захисту. Статтею 41 Конституції України проголошено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [1].

У разі протиправного посягання власник (титульний володілець) вправі захистити свої цивільні права чи інтереси способами, що встановлені законом або договором.

Незважаючи на те, що вибір способу захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного цивільного права є прерогативою позивача, однак цей спосіб має відповідати такому критерію як ефективність. Тому при вирішенні спору суд, зважаючи на фактичні обставини справи, повинен переконатися у тому, що обраний спосіб захисту відповідає вимогам закону, правовій природі відносин, які виникли між сторонами, а також спроможний відновити майнове становище, яке існувало до протиправного посягання, без необхідності ініціювання нових спорів.

Окреслене судження корелюється з правовими висновками Верховного Суду. Так, у справі № 569/17272/15-ц наголошено, що право та інтерес, за захистом якого звернулася особа, мають бути захищені судом у спосіб, який є

ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам [2]. В іншій справі №910/8060/19 Верховний Суд, покликаючись на положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентну практику Європейського суду з прав людини, резюмував, що ефективним способом є такий, що призводить до потрібних результатів, тобто забезпечує поновлення порушеного права, дає найбільший ефект [3].

Ефективний захист цивільних прав не лише сприяє відновленню порушеного права, а й має велике загальне превентивне значення, адже учасники цивільних відносин повинні бути впевнені у тому, що порушені, невизнані або оспорювані цивільні права, свободи чи інтереси будуть ефективно захищені [4, с. 111].

Таким критерієм як ефективність способів захисту законодавець оперує у кодифікованих процесуальних законах (ч. 2 ст. 5 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 2 ст. 5 Господарського процесуального кодексу України). Незважаючи на важливість урахування цього критерію, як свідчить аналіз правозастосовної практики, учасники цивільних правовідносин і судові інституції не завжди є послідовними при виборі та застосуванні ефективних цивільно-правових способів захисту суб'єктивних речових прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо обрання ефективних способів захисту речових прав викликає значний науковий інтерес. Досліджувані відносини були предметом наукових розвідок таких науковців: О. Б. Гнатів, О. В. Ільківа, В. М. Коссака, О. О. Кота, В. І. Крата, Я. М. Романюка, К. М. Пількова та ін.

Мета статті – з'ясувати особливості урахування критерію ефективності при розгляді окремих категорій справ про захист права власності та інших речових прав.

Виклад основного матеріалу. Правове підґрунтя захисту права власності закладено у приписах глави 29 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). За вимогами, які пред'являються для захисту права власності, особа може захистити речові права на чуже майно. До такого висновку доходимо на основі аналізу приписів ст. 396 ЦК України.

На доктринальному рівні домінуючим є підхід щодо диференціації способів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові.

Для речово-правових способів захисту, як констатується у цивілістичній літературі, властивим є певний набір характерних особливостей, які одночасно виступають умовами їх застосування, відсутність хоча б однієї з них виключає можливість кваліфікації відповідної матеріально-правової вимоги як належного способу захисту [5, с. 308].

До конститутивних ознак окреслених способів захисту варто віднести: спрямовані на захист абсолютних прав, тобто застосовуються при безпосередньому порушенні (оспорюванні, невизнанні) права власності чи інших речових прав; об'єктом посягання є індивідуально визначене майно; сторони спору не пов'язані зобов'язальними відносинами; суб'єктом, який звертається за захистом, виступає власник (титульний володілець).

Натомість зобов'язально-правові способи захисту права власності покликані захищати інтереси власника як сторони відносних правовідносин із чітко визначеним суб'єктним складом – управомоченої та зобов'язаної особи. Такі способи підлягають застосуванню у разі порушення договірних і недоговірних зобов'язань.

До способу відновлення майнових прав особи, що має речово-правову природу, належить віндикація, сутність якої полягає у витребуванні власником (титульним володільцем) майна із незаконного володіння іншої особи. Із наведеної дефініції можемо виснувати, що за допомогою віндикаційного позову захищається правомочність володіння. Заслуговує на схвалення позиція Т. О. Третяка, що цей позов застосовується не тоді, коли власник позбавлений права володіння, а коли річ вибуває з його володіння [6, с. 151]. При цьому вибуття майна з володіння власника не спричиняє припинення права власності.

Метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно [7].

Сторонами справи є неволодіючий власник та особа, у чиєму незаконному володінні перебуває майно на момент пред'явлення позову.

При вирішенні спору про витребування майна з чужого незаконного володіння, крім згаданих вище ознак, підлягає з'ясуванню: наявність у позивача права власності (іншого речового титулу) на майно, яке витребується; збереження спірного індивідуалізованого майна в натурі; характер вибуття майна з володіння (поза волею); перебування майна у володінні відповідача; добросовісність незаконного володіння.

Наступним класичним різновидом речових способів захисту є негаторний позов. Приписами ст. 391 ЦК України унормовано, що власник має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном [8].

Позивачем у негаторному позові виступає власник або титульний володілець, а відповідачем – особа, яка своїми протиправними діями чи

бездіяльністю створює перешкоди у здійсненні власником таких правомочностей як користування та/або розпорядження.

Характеристиками, притаманними для способу захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, є: власнику (титульному володільцю) чиняться перешкоди у здійсненні права користування та/або розпорядження майном з боку третіх осіб; протиправний характер діянь відповідача, тобто відсутність легітимних підстав для створення перешкод; триваючий характер порушення (позов може бути пред'явлений до тих пір, поки триває порушення або не усунуті його наслідки, що зумовлює непоширення позовної давності на вимоги за негаторним позовом); майно не вибуває з володіння власника (титульного володільця). Захист прав власника може забезпечуватися шляхом ухвалення судом рішення про припинення незаконних дій або про відновлення становища, яке існувало до посягання на суб'єктивне цивільне право.

Негаторний та віндикаційний позови є взаємовиключними, тобто не можуть бути пред'явлені одночасно. Обрання ефективного способу захисту залежить від того, на які правомочності власника (титульного володільця) відбулося посягання.

У постанові від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц ВП ВС дійшла висновку, що визначальним критерієм для розмежування віндикаційного та негаторного позовів є наявність чи відсутність в особи володіння майном на момент пред'явлення позову [9]. Якщо мало місце посягання на правомочність володіння, то застосовується віндикаційний позов, якщо ж власнику (титульному володільцю), у володінні якого перебуває річ, створюються перешкоди у користуванні та/або розпорядженні нею, він може захистити своє речове право шляхом пред'явлення негаторного позову.

Однак на практиці виникають труднощі у розмежуванні цих речово-правових способів захисту, зокрема коли порушення стосується об'єктів нерухомого майна.

Наріжним каменем є встановлення факту володіння. Володіння рухомим і нерухомим майном відрізняється, оскільки до останнього не може бути застосований такий критерій як фізичне утримання.

Підтвердженням володіння нерухомістю є державна реєстрація, тобто діє презумпція, що особа, за якою зареєстровано право власності у державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, є володільцем. До необхідності застосування принципу реєстраційного підтвердження володіння нерухомим майном або за доктринальним позначенням «книжного володіння» [10, с. 47] тяжіє й судова практика.

У постанові ВП ВС у справі № 199/8324/19 констатовано, що якщо позивач вважає, що його право порушено тим, що право власності

zareestrovano za vidpovidachem, to nalezhnim sposobom zahystu moze buti pozov pro vitrebuвання нерухомого майна, oскільки його задоволення є підставою для внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [11].

Однак інколи розмежувати розглядувані способи захисту доволі складно. Зокрема, неоднозначно судами касаційної інстанції вирішувалося питання щодо обрання ефективного способу захисту у разі посягання на такі об'єкти як землі лісового та водного фонду.

У справі № 487/10128/14-ц ВП ВС дійшла висновку, що зайняття земельної ділянки водного фонду з порушенням ЗК України та ВК України слід визнавати як таке, що не пов'язане з позбавлення права володіння. У разі пред'явлення такого позову зобов'язання повернути земельну ділянку слід розглядати як негаторний позов [12].

Касаційний господарський суд поширив запропонований ВП ВС підхід щодо витребування земель водного фонду також і на землі лісового фонду (постанова Касаційного господарського суду від 04.02.2020 у справі № 911/3311/17), а Касаційний цивільний суд – і на інші землі (постанова від 23.12.2020 у справі № 358/509/17) [13].

Проте в інших своїх постановках ВП ВС відступила від цієї позиції. Так, у справі № 359/3373/16-ц акцентовано на тому, що стосовно земель водного фонду ефективним є подання саме негаторного, а не віндикаційного позову, оскільки такі землі за законодавством не можуть вибувати із власності держави чи територіальної громади. Розташування земель водного фонду вказує на неможливість виникнення приватного власника, а отже, і нового володільця. Натомість до земель лісового фонду з метою їх витребування з протиправного володіння потрібно подавати саме віндикаційний позов, оскільки володіння приватними особами лісовими ділянками цілком можливе [14].

Ця позиція видається нам суперечливою. Переконані, що при вирішенні такої категорії справ слід керуватися згадуваним принципом реєстраційного підтвердження володіння.

На практиці учасники цивільних відносин подекуди не розмежовують негаторний позов та вимогу про встановлення сервітуту, намагаючись підмінити один спосіб захисту іншим [15], до прикладу, з метою уникнення виплат за користування чужим майном.

Проте сервітут не може встановлюватися за допомогою негаторного позову. На законодавчому рівні унормовані підстави виникнення права користування чужим майном, однією з яких виокремлено судові рішення.

До ключових відмінностей досліджуваних способів захисту речових прав слід віднести такі: вимога про усунення перешкод у користуванні та/або

розпорядженні майном пред'являється винятково до особи, чия поведінка є протиправною, а для встановлення сервітуту характер діянь відповідача не має жодного юридичного значення; негаторний позов підлягає задоволенню за умови, що створення перешкод у здійсненні права користування та/або розпорядження майном є наслідком незаконних діянь відповідача, натомість пред'явлення вимоги про встановлення сервітуту залежить від об'єктивної необхідності користування чужою річчю.

Негаторний позов недоступний ймовірному сервітуарію, оскільки він не володіє спірним майном, а правом на звернення з вимогою про усунення перешкод у здійсненні правомочності користування наділений лише суб'єкт, який є володільцем.

Відтак, якщо наявні перешкоди у доступі до земельної ділянки у зв'язку з необхідністю проходження через суміжну земельну ділянку, власник (титульний володільець) вправі вимагати саме встановлення сервітуту, а не звертатися з негаторним позовом. Крім того, вимога про встановлення земельного сервітуту може бути пред'явлена лише до власника чи титульного володільця сусідньої земельної ділянки.

У контексті нашого дослідження вважаємо також за доцільне розмежовувати випадки застосування таких способів захисту права власності як віндикація та кондикція. Результатом, на досягнення якого спрямоване пред'явлення відповідних позовів, є повернення власнику майна від особи, яка не має легітимних підстав ним володіти.

Загальні підстави застосування кондикційного позову, як зобов'язально-правового способу захисту, закріплені у главі 83 ЦК України, предметом регулювання якої є відносини, що виникають у зв'язку з безпідставним набуттям або збереженням майна та не унормовані спеціальними інститутами цивільного права, тобто мають універсальний характер.

Солідаризуємося з позицією, висловленою О. О. Котом, що незважаючи на трактування кондикції в судовій практиці як спеціального способу захисту, навряд чи є достатні підстави для такого висновку, оскільки вона цілком пристосована для захисту будь-якого суб'єктивного права, що надає їй загального характеру [5, с. 299].

Приписами ст. 1212 ЦК України регламентовано, що особа, яка набула або зберегла у себе майно за рахунок іншої особи без достатньої правової підстави зобов'язана його повернути [8]. Для кондикції характерним є приріст майна в набувача без достатніх правових підстав, тобто іманентною ознакою цього зобов'язального правовідношення є неправомірне набуття чи збереження майна однією особою за рахунок іншої.

Кондикційні зобов'язання виникають за наявності одночасно таких умов: набуття чи збереження майна однією особою (набувачем) за рахунок

іншої (потерпілого); набуття чи збереження майна відбулося за відсутності правової підстави або підстава, на якій майно набувалося, згодом відпала [16].

Особливістю розглядуваних зобов'язань є широке коло підстав їх виникнення: вони можуть виникати на підставі різноманітних юридичних фактів - дій (правомірних або неправомірних) чи подій; бути результатом поведінки як сторін зобов'язального правовідношення, так і третіх осіб; жодного юридичного значення не має чи набуття/збереження майна набувачем відбулося за волею або поза волею власника.

Таким чином, особа, яка вважає себе власником майна, може захистити своє право власності шляхом пред'явлення кондикційного позову до володільця за наявності підстав, регламентованих ст. 1212 ЦК України.

Із системного аналізу приписів глави 83 ЦК України можемо виснувати, що за своїм змістом зобов'язання, яке виникає із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, частково перетинається з витребуванням майна у порядку віндикації. Такий генералізований характер кондикції, як акцентується науковцями, має і зворотну сторону: правила статей 1212-1215 ЦК України є загальними щодо окремих різновидів безпідставного збагачення, які традиційно врегульовані в межах інших юридичних конструкцій (віндикації, реституції тощо) [17, с. 632–633].

Як наголошує ВС, кондикція застосовується субсидіарно, коли певна вимога власника (титульного володільця) майна не охоплюється нормативним урегулюванням основного способу захисту права, але за характерними ознаками, умовами та суб'єктивним складом підпадає під визначення зобов'язання з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави [18].

З урахуванням викладеного можемо виснувати, що віндикація підлягає застосуванню у разі витребування в натурі речі, визначеної індивідуальними ознаками, а за неможливості її повернення (у разі втрати, знищення чи пошкодження тобто неможливості її індивідуалізації), підлягають застосуванню правила щодо кондикції.

Крім того, що витребування майна у порядку кондикції може застосовуватися субсидіарно, її слід розглядати як самостійний спосіб захисту права власності, зокрема у разі пред'явлення вимоги про повернення речі, визначеної родовими ознаками, до особи (набувача), з яким позивач (потерпілий) не перебуває у договірних відносинах щодо цього майна.

Право на витребування майна з чужого незаконного володіння та право на повернення безпідставно набутого чи збереженого майна не підлягають відчуженню, тобто є необоротоздатними майновими правами. Це зумовлено тим, що перехід кондикційної чи віндикаційної вимоги за відсутності в особи, яка її пред'являє, титулу на майно, не допускається. На підтвердження цього

судження звернемося до матеріалів судової практики. Так, у справі №914/970/18 Верховний Суд зауважив, що вимога про витребування майна із чужого незаконного володіння є цивільно-правовим способом захисту права власності, а не окреме оборотоздатне майнове право, яке може відчужуватися на користь інших осіб, оскільки речові права безпосередньо пов'язані з конкретним майном, переходять у зв'язку з переходом цих об'єктів, тому не можуть здійснюватися іншою особою та не в інтересах власника [19].

Висновки. Резюмуючи викладене, зауважмо, що врахування такого критерію як ефективність при обранні та застосуванні способу захисту права власності та інших речових прав має конститутивне значення для відновлення порушеного суб'єктивного права особи, усунення невизначеності у її праві та забезпечення від необхідності повторного звернення до суду. Відтак, у кожному окремому випадку суди повинні виходити з того чи буде спроможне судові рішення (за наслідками його виконання) призвести до окресленого результату.

Література:

1. Конституція України від 28.02.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#Text>
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 у справі № 569/17272/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80116150>
3. Постанова Верховного Суду від 10.11.2021 у справі № 910/8060/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101163526>
4. Бонтлаб В. В. Право на звернення до суду за захистом цивільних прав та інтересів: проблеми й перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Випуск 30. Том 1. С. 110–113.
5. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
6. Третяк Т. О. Особливості володіння земельними ділянками. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2020 № 46. С. 148-152.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.11.2018 у справі № 183/1617/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015>
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5668>.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538>
10. Пільков К. Способи захисту права власності на землю та інше нерухоме майно: критика «книжного володіння». *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 4. С. 47-58.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.07.2022 у справі № 199/8324/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105624089>
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.06.19 у справі № 487/10128/14-ц. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621>
13. Романюк Я. Критерії розмежування віндикаційних та негативних позовів. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/195077-kriteriyi-rozmezhuвання-vindikatsiynikh-ta-negatormikh-pozoviv>

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985>
15. Постанова Верховного Суду від 15 грудня 2021 року у справі № 918/303/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102220170>
16. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із поверненням майна, набутого або збереженого без достатньої правової підстави (стаття 1212 ЦК України). Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2018 року – листопад 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daidgest_maino_st1212.pdf.
17. Цивільне право (особлива частина). Курс лекцій: навч. посібн. / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2022. 640 с.
18. Постанова Верховного Суду від 23.02.2022 у справі № 672/362/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104123140>
19. Постанова Верховного Суду від 30.08.2019 у справі № 914/970/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83953497>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : pryiniaty 28.06.1996 No 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from 28.06.1996 No 254k/96-VR]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#Text> [in Ukrainian].
2. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 30.01.2019 r. u spravi № 569/17272/15-ts [Resolution of the Grand Chamber of Supreme Court from 30.01.2019 on the case No. 569/17272/15-ts]. *reyestr.court.gov.ua* Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80116150> [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10.11.2021 u spravi № 910/8060/19 [Resolution of the Supreme Court from 10.11.2021 on the case No. 910/8060/19]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101163526> [in Ukrainian].
4. Bontlab, V. V. (2015). Pravo na zvernennia do sudu za zakhystom tsyvilnykh prav ta interesiv: problemy u perspektyvy [The right to appeal to court to protect civil rights and interests: problems and prospects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law]*, 30(1), 110–113 [in Ukrainian].
5. Kot, O. O. (2017). *Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice]*. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
6. Tretiak, T. O. (2020). Osoblyvosti volodinnia zemelnymy diliankamy [The specific features of land parcels possession]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence.]*, 46, 148–152 [in Ukrainian].
7. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 14.11.2018 u spravi № 183/1617/16 [Resolution of the Grand Chamber of Supreme Court from 14.11.2018 on the case No. 918/303/21]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015> [in Ukrainian].
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine from 16.01.2003 № 435-IV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5668>. [in Ukrainian].
9. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 04.07.2018 u spravi № 653/1096/16-ц [Resolution of the Grand Chamber of Supreme Court from 04.07.2018 on the case No. 653/1096/16-ц]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538> [in Ukrainian].

10. Pilkov, K. (2021). Sposoby zakhystu prava vlasnosti na zemliu ta inshe nerukhome maino: krytyka «knyzhnoho volodinnia» [Remedies for infringements of property rights to the land and other immovable property: critique of the “book possession” theory]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law]*, 4, 47-58 [in Ukrainian].
11. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 13.07.2022 u spravi № 199/8324/19 [Resolution of the Grand Chamber of Supreme Court from 13.07.2022 on the case No. 199/8324/19]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105624089> [in Ukrainian].
12. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 12.06.19 u spravi № 487/10128/14-ц [Resolution of the Grand Chamber of Supreme Court from 12.06.19 on the case No. 487/10128/14-ц]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621> [in Ukrainian].
13. Romaniuk, Ya. (2021). Kryterii rozmezhuvannia vindykatsiinykh ta nehatornykh pozoviv [Criteria for distinguishing between vindication and negator claims]. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/195077-kriteriyi-rozmezhuvannya-vindikatsiynikh-ta-negatornykh-pozoviv> [in Ukrainian].
14. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 23.11.2021 u spravi № 359/3373/16-ц [Resolution of the Grand Chamber of Supreme Court from 23.11.2021 on the case No. 359/3373/16-ц]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621> [in Ukrainian].
15. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15.12.2021 r. u spravi № 918/303/21 [Resolution of the Supreme Court of 15.12.2021 on the case No. 918/303/21]. *reyestr.court.gov.ua* Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102220170> [in Ukrainian].
16. Daidzhest sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu u spravakh, poviazanykh iz povernenniam maina, nabutoho abo zberezhenoho bez dostatnoi pravovoi pidstavy (stattia 1212 TsK Ukrainy). Rishennia, vneseni do YeDRSR, za sichen 2018 roku – lystopad 2022 roku. [Digest of judicial practice of the Supreme Court in cases related to the return of property acquired or retained without a sufficient legal basis] *supreme.court.gov.ua* Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daidzhest_maino_st1212.pdf. [in Ukrainian].
17. Spasybo-Fatieieva, I. (Eds.). (2022). *Tsyvilne pravo (osoblyva chastyna) [Civil law (special part)]*. Kharkiv: EKUS [in Ukrainian].
18. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 23.02.2022 u spravi № 672/362/20 [Resolution of the Supreme Court of 23.02.2022 on the case No. 672/362/20]. *reyestr.court.gov.ua* Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104123140> [in Ukrainian].
19. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 30.08.2019 r. u spravi № 914/970/18 [Resolution of the Supreme Court of 30.08.2019 on the case No. 914/970/18]. *reyestr.court.gov.ua* Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83953497> [in Ukrainian].

УДК 3403

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-314-324](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-314-324)

Гіденко Євген Сергійович старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр-т Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (093) 402-84-13, <https://orcid.org/0000-0002-8959-6466>

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЩОДО ТАКТИКИ ДІЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Анотація. Проведення масових заходів, таких як концерти, спортивні змагання, політичні мітинги або публічні фестивалі, завжди супроводжується великим потоком людей, емоціями та потенційними ризиками для громадського порядку. В таких ситуаціях роль поліції стає критично важливою, оскільки вона відповідає за забезпечення безпеки, контроль ситуації та збереження громадського спокою. Одним із найважливіших елементів успішного управління масовими заходами є тактика дій поліцейських.

Тактика дій поліцейських під час проведення масових заходів є важливим аспектом забезпечення громадського порядку та безпеки у таких ситуаціях. Дана робота детально розглядає цей аспект, зосереджуючись на ключових елементах, які впливають на успіх поліцейських дій. У роботі увага зосереджується на важливості та складнощах забезпечення безпеки під час масових заходів, а також на ролі поліції у забезпеченні порядку та контролю над натовпом. Аналізуються ключові принципи, такі як планування, співпраця з іншими службами, комунікація та взаємодія з громадою. Детально розглядаються тактичні методи та прийоми, які поліція може використовувати для забезпечення безпеки та ефективного контролю над ситуацією. Зокрема, розглядаються такі питання, як формування бар'єрів, регулювання руху натовпу, використання спеціальних засобів, таких як водомети та сльозогінний газ тощо. Аналізуються також етичні аспекти тактики поліції під час масових заходів, включаючи застосування сили та відповідальність за свої дії. У заключній частині роботи висвітлена важливість тренувань та підготовки поліцейських, які дозволяють їм ефективно реагувати на складні ситуації та забезпечувати безпеку громади.

Загалом, стаття презентує широкий спектр аспектів, пов'язаних з тактикою дій поліцейських під час проведення масових заходів. Розуміння та використання цих аспектів сприяє забезпеченню безпеки, порядку та гармонії

під час масових заходів та підтримує важливість ролі поліції в громадській безпеці.

Ключові слова: тактика, правоохоронці, співробітник поліції, масові заходи, натовп, тактико-спеціальна підготовка.

Hydenko Yevhen Serhiyovych Senior lecturer of the Department of Tactical Special Training, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (093) 402-84-13, <https://orcid.org/0000-0002-8959-6466>

MAIN ASPECTS OF POLICE TACTICS DURING MASS EVENTS

Abstract. The holding of mass events such as concerts, sports competitions, political rallies or public festivals is always accompanied by a large flow of people, emotions and potential risks to public order. In such situations, the role of the police becomes critical, as they are responsible for ensuring security, controlling the situation and maintaining public peace. One of the most important elements of the successful management of mass events is the tactics of the police.

Police tactics during mass events are an important aspect of ensuring public order and safety in such situations. This paper examines this aspect in detail, focusing on the key elements that influence the success of policing. The paper focuses on the importance and complexities of security during mass events, as well as the role of the police in maintaining order and crowd control. Key principles such as planning, collaboration with other services, communication and community engagement are analysed. The tactical methods and techniques that the police can use to ensure safety and effectively control the situation are considered in detail. In particular, issues such as the formation of barriers, regulation of crowd movement, use of special means such as water cannons and tear gas, as well as training of police officers for conducting tactical operations are considered. Ethical aspects of police tactics during mass events, including the use of force and responsibility for one's actions, are also analyzed. The final part of the work highlights the importance of training and training of police officers, which allow them to effectively respond to difficult situations and ensure the safety of the community.

In general, the article presents a wide range of aspects related to the tactics of police actions during mass events. Understanding and utilizing these aspects helps to ensure safety, order and harmony at mass events and supports the importance of the role of the police in public safety.

Keywords: tactics, law enforcement officers, police officer, mass events, crowd, tactical and special training.

Постановка проблеми. В Україні право на свободу мирних зібрань відіграє особливу роль, оскільки вже не один раз його реалізація змінювала хід

історії та відвертала країну від тоталітарного шляху. Поширення протестних настроїв і наростання соціальної напруги в українському суспільстві є загалом реакцією на соціально-економічні проблеми та пов'язані з ними очікування громадян, на загострення конфліктів в політико-ідеологічній площині. Отже, в умовах розбудови демократичної європейської держави однією з найважливіших умов успішного проведення мирних зібрань є забезпечення належного публічного порядку, тобто комплексу взаємопов'язаних заходів правоохоронної діяльності, у здійсненні яких беруть участь різні державні органи, основним з яких є Національна поліція. Цей центральний орган виконавчої влади служить суспільству, зокрема, шляхом підтримання публічної безпеки і порядку відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» [1], що також є одним із головних завдань у виді надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє нам той факт, що окремі аспекти забезпечення публічної безпеки і порядку, в тому числі під час проведення масових заходів, досліджували вітчизняні і зарубіжні вчені: М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, А. В. Басов, О. В. Батраченко, Д. М. Бахрах, І. Беккер, М. М. Бурбика, А. В. Васишин, М. В. Возник, Ю. В. Гаруст, А. П. Головін, І. П. Голосніченко, А. В. Губанов, С. Д. Гусарєв, Е. Ф. Демський, Б. В. Дерев'янка, М. І. Додін, В. В. Заросило, В. О. Заросило, Є. В. Зозуля, Р. А. Калюжний, М. О. Качинська, Т. А. Кобзева, Ю. І. Коваленко, А. М. Колодій, В. К. Колпаков, О. В. Копан, Т. М. Кравцова, А. М. Куліш, В. І. Курило, К. В. Мамай, Р. С. Мельник.

Метою цієї статті є дослідження основних аспектів та постановка завдання щодо тактики дій поліцейських під час проведення масових заходів. Конкретні цілі статті включають аналіз ролі та важливості тактичної підготовки поліцейських у контексті масових заходів, визначення оптимальних стратегій та тактик для забезпечення безпеки і контролю в таких ситуаціях, а також виявлення ключових принципів та факторів, які впливають на успішну реалізацію тактичних дій поліції.

Виклад основного матеріалу. Термін «масові заходи» використовується у законодавчих та інших нормативних актах України лише у зв'язку із правоохоронною діяльністю органів внутрішніх справ. Його широко використовують у внутрішньому регламенті Міністерства внутрішніх справ та офіційних документах органів МВС [2, с.45].

Опираючись на зміст терміна «масові заходи», можна виділити наступні особливості:

- велике скопище людей;
- організовані дії;
- наявність конкретних завдань або мети;

- наявність громадських місць;
- проведення масових заходів згідно з встановленими правилами.

Для забезпечення громадської безпеки та порядку під час масових заходів Національна поліція України використовує різноманітні методи та форми, які змінюються з часом під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, таких як зміни в законодавстві, криміногенна ситуація в країні, політична та суспільна активність, довіра громадян до поліції, загальні тенденції до гуманізації поліцейських методів та форм діяльності, захисту прав та інтересів громадян, а також безпеки суспільства. Наразі поліція, форми і методи її діяльності ще знаходяться на стадії реформування та розвитку, чому приділяється значна увага не лише на законодавчому рівні, але й в наукових колах [2, с.70].

Як правильно відзначає І. В. Шамрай, важливим є поліпшення адміністративної діяльності поліції, оскільки методи та форми, що використовуються в процесі її виконання, часто не відповідають міжнародним стандартам, піддаються постійній критиці з боку правозахисних організацій та громадськості, і не забезпечують належний рівень захисту та забезпечення прав, свобод та інтересів суб'єктів правовідносин від незаконних дій. І. В. Гамалій також відмічає, що реформування поліції відбувається в умовах зростаючої злочинності та збільшення числа правопорушень, і для забезпечення достатньої ефективності діяльності поліції необхідно критично переглянути та визначити адекватні та результативні методи та форми забезпечення прав та свобод людини і громадянина. З цим слід погодитися [2, с.55].

Так, відповідно до ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію» [1] від 02.07.2015 р. № 580-VIII, поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, а також для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом, а також інші заходи, визначені окремими законами.

У ході вивчення методів переконання, профілактики та запобігання правопорушенням під час проведення масових заходів, варто виділити наступні превентивні заходи поліції, що передбачені чинним законодавством і можуть бути застосовані за потреби:

- перевірка документів особи;
- опитування особи;
- поверхнева перевірка і огляд;

- зупинення транспортного засобу;
- вимога залишити місце та обмеження доступу до визначеної території;
- обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння предметами;
- використання технічних приладів і засобів, які мають функції фото- та відеозйомки, тощо.

Проте варто зазначити, що під час застосування таких методів для забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових заходів, поліція зобов'язана повідомити відповідну особу про причини застосування превентивних заходів та посилатися на відповідні нормативно-правові акти [3, с.100].

У певних випадках, передбачених чинним законодавством, для забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових заходів можуть застосовуватись примусові поліцейські заходи:

1. Фізичний вплив, що включає застосування фізичної сили та спеціальних бойових прийомів для припинення протиправної поведінки злочинців.

2. Використання спеціальних засобів, таких як гумові і пластикові кийки, електрошокові пристрої, засоби обмеження рухомості, засоби примусової зупинки транспорту, службові собаки тощо.

3. Застосування вогнепальної зброї, яка є найбільш суворим заходом примусу і використовується тільки в виняткових випадках, передбачених статтею 46 закону.

Форми забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових заходів, що застосовує Національна поліція, проявляються через конкретні заходи та стратегії, спрямовані на забезпечення безпеки та порядку під час таких подій [3, с.102].

За нашою думкою, правові форми забезпечення публічної безпеки та порядку органами поліції під час проведення масових заходів передбачають створення законодавчого підґрунтя для захисту прав та свобод громадян (форма нормотворчості), узгодження та задоволення інтересів всіх зацікавлених сторін, задіяних у проведенні таких заходів та забезпеченні публічної безпеки і порядку (форма регулювання), визначення їх прав та обов'язків, повноважень (форма нормотворчості) і їх реалізації (форма правозастосовчості), а також встановлення умов та процедур для притягнення до відповідальності (форми нормотворчості та правозастосовчості) та інше. Ці форми є ключовими у діяльності поліції загалом, оскільки спрямовані на забезпечення законності в суспільстві, публічної безпеки, захисту прав та свобод громадян та створення умов для їх реалізації [4, с.90].

Отже, ми вважаємо, що основними формами забезпечення публічної безпеки та порядку Національною поліцією під час проведення масових заходів є:

- 1) правові форми: нормотворча та правозастосовча (регулятивна, правоохоронна) діяльність;
- 2) неправові (організаційні) форми (перевірка, нарада, обговорення, консультація, тощо);
- 3) організаційно-правові (які поєднують риси як правової, так і неправової форми).

Наявність великого скупчення людей характерна тим, що масові заходи різного спрямування привертають увагу значної кількості людей, які згодом приєднуються до учасників цих заходів.

Територіальний орган Національної поліції організовує роботу щодо забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів залежно від їх значення та масштабу. У період підготовки до охорони публічного порядку і суспільної безпеки під час проведення масових заходів відповідний керівник поліції на території якого планується проведення мирного зібрання повинен забезпечити:

- вивчення нормативних актів, що регламентують повноваження поліції, відповідальність організаторів і учасників заходів за порушення правопорядку;
- тренування з відпрацювання тактичних прийомів несення служби в умовах ускладнення обстановки. Тренування здійснюються напередодні на місці проведення масового заходу [5, с.43].

Головний зміст діяльності поліції під час проведення масових заходів складається зі створення найбільш сприятливих умов їх проведення. Це завдання вирішується комплексно, на основі узгоджених дій усіх підрозділів поліції з урахуванням форм і методів їх роботи, розмежування компетенції та відповідальності.

Організація охорони правопорядку та публічної безпеки під час проведення масових заходів передбачає:

- а) на вулицях, площах, у парках, скверах:
 - по зовнішньому периметру території проведення заходу – недопущення проходу до місця заходів осіб, які знаходяться в стані сп'яніння, мають предмети, які можна використати для нанесення тілесних ушкоджень; забезпечення безперешкодного проходу місцевих жителів до своїх помешкань, а працівників установ, підприємств, організацій – до місця роботи; створення поліцейських ланцюгів перед шляхами пересування протидіючих груп громадян; проїзд автотранспорту;
 - охорону важливих об'єктів, що знаходяться поблизу проведення заходу;

б) під час піших походів:

- завчасне відведення транспорту від маршруту проведення заходу;
- можливість зміни руху учасниками заходу від раніше визначеного маршруту;
- можливість блокування проїжджої частини вулиць;

в) під час проведення футбольних матчів:

- аналіз стану забезпеченості публічного порядку та забезпечення громадської безпеки під час проведення футбольних матчів свідчить про поступове зростання агресивності численних груп завзятих прихильників (фанатів) футбольних клубів, збірних країн тощо, їхню готовність до вчинення хуліганських проявів, злісної непокори законним вимогам правоохоронців, провокаційних дій щодо вболівальників команд-суперниць, організації й групових сутичок та масових заворушень [5, с.60].

Тому надійне забезпечення публічного порядку й безпеки під час проведення футбольних матчів багато в чому залежить від готовності поліції до професійних дій у складних умовах й високого рівня їх організації та узгодженості.

У зв'язку із цим питання боєздатності поліції і підвищення ефективності управління під час проведення масових заходів є досить актуальними. Для здійснення ефективної протидії порушенням публічного порядку, мінімізації ризиків публічної безпеки під час проведення масових заходів та вибору найоптимальніших управлінських рішень у кожній конкретній ситуації, необхідно провести класифікацію різноманітних антисоціальних груп та їх учасників, висвітлити основні моделі їхньої протиправної поведінки, а також визначити відповідні заходи з їх запобігання й припинення.

Натовп – це неорганізоване згуртування осіб, які не мають чітко визначених спільних цілей, але пов'язані між собою схожим емоційним станом та загальним об'єктом уваги. Соціально-психологічний склад є важливою структурною характеристикою натовпу. Цей фактор самостійно впливає на його формування та розвиток, а найважливіше - на перехід її учасників до активних дій [6, с.139].

При проведенні масових заходів, де передбачено виставлення наряду територіального органу Національної поліції, старший наряду є працівником територіального органу, що знаходиться на місці проведення заходу. Прямо перед початком заходу, наряд патрульної поліції прибуває на місце проведення. Старший наряду патрульної поліції оцінює ситуацію, пов'язану з проведенням заходу, і повідомляє свої контактні дані старшому нарядів територіального органу поліції для можливості надання допомоги у необхідних випадках.

Організаційно-нормативні заходи патрульної поліції включають регулювання потоків людей за допомогою жезла або жестів, усунення перешкод у русі та розблокування заторів на дорогах, попередження про можливі небезпеки на дорозі тощо [7, с.210].

Формування бар'єрів є ефективним методом контролю над рухом та розміщенням людей під час масових заходів. Поліцейські розташовуються в стратегічних точках, створюючи фізичні перешкоди для пересування тлуми. Це допомагає управляти потоком людей, розділяти групи та запобігати небажаному проникненню або входу в заборонені зони. Формування бар'єрів дозволяє поліції забезпечити організованість та безпеку під час масових заходів.

Регулювання руху натовпу є ще одним важливим аспектом тактики поліції під час масових заходів. Поліцейські використовують свої навички та тренування, щоб керувати рухом людей, забезпечуючи безпеку та уникнення перешкод у громадському просторі. Вони можуть встановлювати напрямки руху, контролювати доступ до певних зон або перекривати дороги для забезпечення безпеки учасників заходу та місцевих жителів.

У випадках, коли ситуація стає загрозливою або надзвичайно напруженою, поліцейські можуть використовувати спеціальні засоби, такі як водомети та сльозогінний газ, для розігнання натовпу та відновлення порядку. Водомети використовуються для розпорошення струменів води з великою силою, що допомагає розігнати тлуму та розрідити її. Сльозогінний газ, як правило, застосовується у вигляді аерозолів або гранат для створення обмеження видимості та незручностей для осіб, які порушують громадський порядок.

Важливо зазначити, що використання спеціальних засобів повинно бути обґрунтованим та пропорційним загрозі, забезпечуючи додержання прав людини та етичних стандартів. Поліцейські повинні бути підготовлені до використання цих засобів та знати їх обмеження та наслідки.

Маємо також додати, поліцейські зобов'язані дотримуватися високих стандартів поведінки, прав людини та принципів справедливості, навіть у складних та напружених ситуаціях. Розуміння та виконання етичних принципів є необхідною умовою для збереження довіри громади та легітимності дій поліції [8, с. 34].

Одним з ключових етичних аспектів є використання сили. Поліцейським доручено застосовувати силу лише в тих випадках, коли це є необхідним і пропорційним для досягнення законної мети. Використання надмірної сили або незаконне застосування фізичної сили проти мирних учасників масового заходу є неприпустимим та порушує права людини. Поліцейські повинні бути

підготовлені до альтернативних методів контролю та використовувати силу лише в останньому випадку, коли інші засоби виявляються недостатніми.

Відповідальність за свої дії також є важливим аспектом етичної тактики. Поліцейські повинні бути свідомими наслідків своїх дій та приймати відповідальність за них. Це включає розуміння обмежень своєї влади та повноважень, дотримання процедур та протоколів, а також поважання прав громадян. Поліцейські мають бути об'єктивними та незалежними у своїх діях, уникати будь-якої форми корупції, проявляти професіоналізм та інтегритет.

Поліцейські під час масових заходів повинні також дотримуватися принципів пропорційності та нешкідливості. Це означає, що їх дії повинні бути націлені на досягнення мети з мінімальним викликанням шкоди та травмування для всіх присутніх. Вони повинні зберігати холонокровність та контроль над ситуацією, уникати емоційного втручання та непропорційних реакцій.

Не менш важливим є тренування та підготовка поліцейських, що дозволяє їм ефективно реагувати на складні ситуації та забезпечувати безпеку громади під час проведення масових заходів. Ці тренування мають на меті покращення фізичних, психологічних та професійних навичок поліцейських для оптимального виконання їхніх обов'язків у складних умовах.

Перш за все, фізична підготовка дозволяє поліцейським мати належну фізичну витривалість, силу та швидкість, що є необхідними для виконання їхніх обов'язків під час масових заходів. Фізична активність сприяє збереженню фізичного здоров'я, покращенню координації рухів та загальної реакції, що дозволяє поліцейським бути більш ефективними та маневреними у складних ситуаціях [9, с. 93].

Крім того, психологічна підготовка грає важливу роль у забезпеченні міцного ментального стану поліцейських. Вони навчаються контролювати стресові ситуації, приймати рішення швидко та обдуманно, а також спілкуватися з різними групами людей. Психологічні тренування допомагають поліцейським розвивати емоційну стійкість, емпатію та вміння працювати в команді, що є важливими уміньми під час взаємодії з громадою під час масових заходів.

Також необхідною є професійна підготовка, яка включає засвоєння законодавства, процедур та технік, що стосуються контролю над тлумою та безпеки громади під час масових заходів. Поліцейські повинні бути ознайомлені з протоколами дій, комунікаційними стратегіями та способами регулювання руху людей. Постійне навчання та оновлення знань є важливими елементами, оскільки ситуації можуть швидко змінюватися та вимагати нових підходів та технік.

В цілому, тренування та підготовка поліцейських є основою для їхньої ефективної реакції на складні ситуації та забезпечення безпеки громади під час проведення масових заходів. Вони покращують фізичну та психологічну готовність, розвивають професійні навички та сприяють створенню високої якості поліцейського реагування в різних ситуаціях.

Висновки. Отже, можемо констатувати той факт, що тактика дій поліцейських під час проведення масових заходів є досить широким та об'ємним явищем, яке потребує значної тактичної підготовки як рядових поліцейських, так і керівного складу, який зазвичай вибудовує план щодо додержання порядку та забезпечення безпеки під час проведення масових заходів.

Подальші розвідки в даному напрямі можуть спрямовуватися на детальне вивчення конкретних аспектів тактики дій поліцейських, наприклад, розробку оптимальних стратегій для різних типів масових заходів або дослідження впливу соціально-психологічних факторів на ефективність тактичних дій поліції. Додаткові дослідження можуть також зосереджуватися на використанні нових технологій та інструментів у тактиці дій поліції під час масових заходів та розробку навчальних програм для поліцейських з акцентом на тактичну підготовку.

Враховуючи постійні зміни в суспільстві та розвиток нових технологій, подальші дослідження у даному напрямі є необхідними для постійного вдосконалення тактики дій поліції під час проведення масових заходів та забезпечення безпеки громадян.

Література:

1. Про Національну поліцію: закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. Редакція від 15.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення – 31.05.2023р.).
2. Глуховець В.А., Адміністративна діяльність Національної поліції: Навч. посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 248 с.
3. Адміністративна діяльність Національної поліції: навчальний посібник для підготовки до іспиту. Калюк О.М., Константінов С.Ф., Куліков В.А. та ін. за ред. Кулікова В.А. К.: «Освіта України», 2016. 230 с.
4. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.
5. Голосніченко І.П., Прилипко С.М. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: Навчальний посібник. Київ: Видництво «Центр учбової літератури», 2016. 196 с.
6. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
7. Тактико-спеціальна підготовка: навч. посіб. О.Г. Комісаров, А.О. Собакарь, Е.Ю. Соболев, О.С. Юнін та ін.; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2017. 277 с.

8. Глушко, О. М. Етичні аспекти тактики поліції під час масових заходів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2018р., С. 33-39.

9. Тарасенко, С. В. Важливість підготовки поліцейських до забезпечення безпеки масових заходів. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Сучасні проблеми права та державного управління", 2019р., С. 92-95.

References:

1. Zakon Ukrainy «On the National Police» [The Law About the National Police] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

2. Glukhoverya V.A., (2017) *Administratyvna diialnist Natsionalnoi politsii* [Administrative activity of the National Police] Dnipro: Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs [in Ukrainian].

3. Kalyuk O.M., Konstantinov S.F., Kulikov V.A. & Kulikova V.A. (2016) *Administratyvna diialnist Natsionalnoi politsii* [Administrative activity of the National Police] K.: "Education of Ukraine", 2016. 230 p. [in Ukrainian].

4. Bandurka O. M., Bezpalo O. I., Jafarova O. V. & Knyazev S. M. (2017) *Administratyvna diialnist politsii u pytanniakh ta vidpovidiakh* [Administrative activities of the police in questions and answers] Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. national internal affairs Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

5. Golosnichenko I.P. & Prylypko S.M. (2016) *Administratyvna diialnist politsii u pytanniakh ta vidpovidiakh* [Administrative activities of the police in questions and answers] Kyiv: Center for Educational Literature Publishing House [in Ukrainian].

6. Tiorlo O. I., Yosypiv Yu. R. & Synenkyi V. M. (2018) *Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii* [Tactical and special training of National Police employees] Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

7. Komisarov O.H., Sobakar A.O., Sobol E.Yu. & Yunin O.S. (2017) *Taktyko-spetsialna pidhotovka* [Tactical and special training] Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].

8. Hlushko, O. M. (2018) Etychni aspekty taktyky politsii pid chas masovykh zakhodiv [Ethical aspects of police tactics during mass events] *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 33-39 [in Ukrainian].

9. Tarasenko, S. V. (2019) Vazhlyvist pidhotovky politsiiskikh do zabezpechennia bezpeky masovykh zakhodiv [The importance of training policemen to ensure the security of mass events] *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Suchasni problemy prava ta derzhavnoho upravlinnia" - Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference "Modern problems of law and public administration"*, 92-95 [in Ukrainian].

УДК 347.63

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-325-333](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-325-333)

Гнатів Оксана Богданівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, тел.: (096) 145-48-38, <https://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Анотація. З удосконаленням репродуктивних технологій ми спостерігаємо сильний перехід у бік пріоритетності забезпечення репродуктивних прав дорослої людини (незалежно від статі) і фактичного зневажання прав самої незахищеної групи населення — немовлят, які ще не народилися, але перебувають на стадії свого перинатального розвитку.

У статті розглядається проблематика питань, пов'язаних з використанням допоміжних репродуктивних технологій при плануванні дитини в сім'ї, а також подається аналіз сурогатного материнства як інституту цивільного права з точки зору захисту прав дитини в таких сім'ях. Виявляються особливості та ризики при здійсненні цих процедур у досліджуваних правовідносинах.

Досліджуючи поточне регулювання сурогатного материнства з погляду захисту прав дітей, підхід, що ґрунтується на правах дитини, звертає увагу на необхідність цілісної структури, яка захищає різні права дітей на всіх етапах їхнього розвитку. У статті наголошується на важливості забезпечення того, щоб ця система ґрунтувалася на широкій участі країн, для переймання їхнього досвіду та поглядів щодо сурогатного материнства. Також визнається центральна роль батьків у захисті прав дітей та необхідність державної підтримки у цьому відношенні. У статті пропонуються пропозиції, приділяючи особливу увагу правам дітей знати своїх батьків та вихованню в сім'ї, комерційному сурогатному материнству, залученню дітей до консультування та захисту прав дітей у рамках угод про сурогатне материнство.

Особлива увага звертається на відсутність правосуб'єктності ембріона, а також на захист прав дитини на стадії виконання досліджуваного договору. На основі проведеного дослідження автором пропонується законодавчо закріпити поняття договору сурогатного материнства у національному законодавстві, забезпечивши тим самим гарантії прав учасників, а також вирішити питання про правовий статус дитини.

Ключові слова: допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство, захист прав дітей, права дитини, проблеми правозастосування.

Hnativ Oksana Bogdanivna Candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Civil Law and Procedure, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46009, tel.: (096) 145-48-38, <https://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

SURROGATE MATERNITY IN THE CONTEXT OF CHILD RIGHTS PROTECTION

Abstract. With the improvement of reproductive technologies, we are witnessing a strong shift towards the priority of ensuring the reproductive rights of an adult (regardless of gender) and the de facto disregard for the rights of the most vulnerable group of the population — babies who have not yet been born, but are at the stage of their perinatal development.

The article examines the issues related to the use of assisted reproductive technologies when planning a child in the family, and also provides an analysis of surrogate motherhood as an institution of civil law from the point of view of protecting the rights of the child in such families. Peculiarities and risks in the implementation of these procedures in the studied legal relations are revealed.

Examining the current regulation of surrogacy from a child rights perspective, a child rights approach calls attention to the need for a holistic framework that protects the various rights of children at all stages of their development. The article emphasizes the importance of ensuring that this system is based on broad country participation, to learn from their experiences and views on surrogacy. It also recognizes the central role of parents in protecting children's rights and the need for state support in this regard. The article offers suggestions, paying particular attention to children's rights to know their parents and family upbringing, commercial surrogacy, the involvement of children in counseling and the protection of children's rights in surrogacy arrangements.

Special attention is paid to the lack of legal personality of the embryo, as well as to the protection of the rights of the child at the stage of the execution of the contract under study. On the basis of the conducted research, the author proposes to legislate the concept of surrogacy contract in the national legislation, thereby ensuring the guarantees of the rights of the participants, as well as to resolve the issue of the legal status of the child.

Keywords: assisted reproductive technologies, surrogate motherhood, protection of children's rights, children's rights, law enforcement problems.

Постановка проблеми. Незважаючи на характеристику Конституції України як акта вищої юридичної сили, що володіє прямою дією, в законодавчій теорії та на практиці виходить зовсім інакше, так що діти з раннього (перинатального) періоду свого розвитку не забезпечуються ні спеціальною охороною, ні належним правовим захистом. Йдеться про реалізацію широкого спектру репродуктивних прав громадян, починаючи від технологій, що стимулюють репродуктивні процеси (сурогатне материнство, донорство статевих клітин, кріоконсервація ембріонів) та завершуючи процедурами, що заглушають репродуктивний потенціал (аборт, стерилізація).

На сьогоднішній день, при застосуванні репродуктивних технологій та допоміжних репродуктивних технологій як їх різновиду, права дитини просто не займають пріоритетного місця в даній системі, їм швидше відводиться атрибутивне місце, а значить, приховавшись законодавчою характеристикою терміна «народження», можна вважати, що клітини, які утворилися в результаті статевого акту, — не дорівнює життю, дароване повноцінній людині.

З огляду на необмеженості прав сторін під час укладання договору сурогатного материнства кожна зі сторін ставить пріоритетом максимальну реалізацію своїх інтересів та його правову захищеність. Таким чином, у докладному переліку прав та обов'язків потенційних батьків та сурогатної матері не знаходиться відображення правової статус ембріона, але в момент повного виконання договору захист правий і законних інтересів дитини. Через теорію договірної права саме об'єкт договору сприймається як «безправне» засіб, річ, підлягають передачі за договором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав дитини, народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій активно досліджуються науковою спільнотою. Певні аспекти даної тематики досліджуються в роботах Матяшовської Р. Ю., Якущенко Ю. М., Чеховської І. В., Марко Я. Р. та ін.

Метою даної статті є дослідження правової проблематики сурогатного материнства в контексті забезпечення та захисту прав дитини, народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Виклад основного матеріалу. Досягнення науки і медицини уможливили вирішення проблеми появи дитини в сім'ї у бездітних пар за допомогою використання допоміжних репродуктивних технологій (далі ДРТ), наприклад, таких як екстракорпоральне запліднення (далі ЕКО), сурогатне материнство, які, проте, за всієї сприятливості, містять величезну кількість проблем як юридичного, медичного, так і морального характеру. Дані процедури є дуже спірними за своєю природою, відношенням до них суспільства і мають великі ризики з точки зору захисту прав дитини.

Саме визначення терміна «сурогат» (від лат. surrogates – продукт, що частково замінює будь-який інший продукт; підроблений, фальсифікований) створює відчуття протиприродності, коли йдеться про народження дитини, нехай не біологічною матір'ю, а жінкою, яка виносила її. Проте такий термін вважається офіційним і законодавчо визнаним, тому доводиться зважати на таке його формулювання [6, с. 61].

Таким чином, під сурогатним материнством слід розуміти метод ДРТ, за якого жінка на підставі взаємної домовленості з особами, які звернулися до її послуг, проходить процедуру імплантації ембріона, створеного внаслідок ЕКЗ, виношує дитину з метою народити та передати її цим особам.

Не лише явище сурогатного материнства, сам процес, а й постать сурогатної матері виглядає неоднозначно та суперечливо. З одного боку, вона постає як благодійниця, яка допомагає знайти щастя материнства бездітній сім'ї. З іншого ж – поступає аморально, виношуючи дитину «на продаж», ставлячи в небезпеку добробут дитини, своє здоров'я в ролі сурогатної матері та соціальні наслідки застосування цієї процедури. Подвійність сутності сурогатного материнства полягає в тому, що воно може розумітися, з одного боку, як свідоме, осмислене, добровільно прийняте рішення зачати, виносити і народити дитину для осіб, які не мають такої природної здатності, у зв'язку з чим сурогатне материнство називають «останнім шансом», «актом любові та людяності». З іншого боку, таке рішення може розглядатися як прояв однієї з форм експлуатації над жінкою, здійснюватись із шахрайськими намірами, що є «спекуляцією на материнстві».

Велике юридичне значення має правовий аспект сурогатного материнства. Це пояснюється значною кількістю правових прогалин у цій галузі, наприклад, визначення виду договорів, до якого належить договір сурогатного материнства, а також проблеми закріплення батьківських прав, реєстрація дитини, її передача та багато інших. Таким чином, найбільш незахищеною стороною у відносинах сурогатного материнства є дитина. Використання цього методу ДРТ може порушити права дитини, наприклад, його право жити і виховуватись в сім'ї. Більше того, правова неврегульованість деяких питань сурогатного материнства не відповідає на питання про долю дитини у разі відмови від неї та сурогатної матері та біологічних батьків. Так, дитина ризикує залишитися взагалі без сім'ї, що знову-таки порушує її права [9, с. 41].

Цікавою з цього приводу є особлива думка Марка Я. Р., який вважає, що модель правового регулювання сурогатного материнства порушує баланс інтересів громадян, а саме знецінює права не лише біологічних батьків, а й «сурогатної» дитини. «Можуть серйозно постраждати інтереси «сурогатної» дитини, яка завдяки законодавчій «турботі» про пріоритети матері, яка

виносила і народила її, не тільки позбавляється можливості виховуватися в сім'ї своїх біологічних батьків, а й об'єктивно наражається на ризик стати «безбатченкою» і, як наслідок, не отримати батьківського кохання в тій мірі, якою вона могла б дістатись йому від біологічних матері та батька». Таким чином, забезпечити захист прав та законних інтересів дитини можливо лише шляхом правового регулювання відносин, що виникають між сурогатною матір'ю та подружжям, які бажають скористатися її послугами [7, с. 25].

Такий аргумент, що постачається на захист нарцисизму людської особистості, є виправданням для здійснення штучного переривання вагітності та інших медичних (у тому числі хірургічних) маніпуляцій з репродуктивною системою пацієнтів. З очевидною розбещеністю людини і хибним уявленням про свою перевагу в порівнянні з дитиною. Погодитися з такою думкою важко, оскільки залишаємося вірними послідовниками необхідності дотримання взятих на себе зобов'язань щодо Декларації прав дитини, яка наказує захищати дитину, у тому числі й до появи її на світ. На цій підставі наполягаємо на законодавчій зміні орієнтиру у розподілі прав між батьками та дітьми, віддавши перевагу останнім. Віддаючи перевагу правам дитини, ми акцентуємо увагу на важливості правильного сприйняття прав жінок, які нерідко проголошують гасло «моє тіло — моя справа», які не є абсолютними, але обмежені всім відомим постулатом «твої права закінчуються там, де починаються права іншої людини».

Однак є й інші способи вирішення цієї проблеми. Альтернативним способом створити сім'ю за неможливості здійснити свої репродуктивні функції самостійно є усиновлення, за допомогою якого дитина, що втратила батьківське піклування, набуває нової сім'ї та повноцінного соціального статусу. Визнання як усиновленої, так і штучно репродукованої дитини самостійним суб'єктом права диктує необхідність розгляду питання захисту її прав. Так, проаналізувавши ознаки усиновлення та народження дитини із застосуванням ДРТ, можна зробити висновок про рівень захищеності прав дитини з боку законодавчої бази. Особливо гостро стоїть питання, що є кращим у разі з погляду захисту правий і забезпечення найкращих інтересів самої дитини.

Позначимо загальні ознаки та особливості усиновлення та сурогатного материнства. По-перше, і усиновлення, і ДРТ є способами створення, а найчастіше і збереження вже створеної сім'ї. Однак якщо усиновлення призначене для реалізації права дитини, яка втратила батьківське піклування, жити та виховуватись у сім'ї, то ДРТ – виключно для задоволення інтересів осіб, які бажають стати батьками. Це робить штучну репродукцію більш природним способом створення сім'ї, ніж усиновлення. Але в цьому випадку необхідно брати до уваги той факт, що при зачатті в пробірці ризик

народження дитини, яка має проблеми зі здоров'ям, зростають у кілька разів. Однак і в тому, і в інших випадках загальною метою є задоволення потреб у дітей.

По-друге, природа обох типів сім'ї є штучно створеною, тому можуть здаватися відмінними, несхожими на сім'ї, створювані природним шляхом. Невипадково створення сім'ї за допомогою усиновлення або ДРТ розглядається як «соціальна проблема». Наприклад, як усиновлення, так і штучна репродукція надає можливості для появи в сім'ї дитини у пар з нетрадиційною орієнтацією, що призведе до руйнування та знецінення сімейних цінностей.

По-третє, якщо в «звичайній» сім'ї питання про те, чи слід присвячувати дитину в її родовід вирішується їй самостійно, то у випадках як усиновлення, так і появи дитини за допомогою ДРТ розкриття інформації про народження дитини піддається правово-му регулюванню з боку держави, тому питання про захист інформації про та збереження таємниці усиновлення (народження) дитини, з одного боку, та реалізації права дитини знати своє походження - з іншого, варто дуже гостро. Цю проблему можна вирішити, наприклад, закріпивши інститут «таємниці сурогатного материнства» на кшталт «таємниці усиновлення» і призначити відповідальність за порушення цієї таємниці.

Щодо відмінностей, то, по-перше, у разі усиновлення дитина вже існує. Це може бути новонароджена дитина або дитина старшого віку, які залишилися без піклування батьків, а тому гостро потребує сім'ї.

По-друге, при усиновленні, як правило, усиновлювачі не є біологічними батьками дитини і не пов'язані з нею кровною спорідненістю, тому йдеться про соціальне батьківство. При використанні ДРТ, при сурогатному материнстві, один з потенційних батьків може бути і біологічним батьком. Тому, з одного боку, поява дитини в результаті використання ДРТ може створювати менше проблем для самої дитини, оскільки він є майже кровним членом сім'ї. У цій ситуації існує більше гарантій для реалізації таких прав дитини, таких як право наскільки можна знати своїх батьків та право на їхню турботу (п. 1 ст. 7 Конвенції про права дитини), право на збереження своєї індивідуальності (п. 1 ст. 8 Конвенції) [4].

І, нарешті, по-третє, за національним законодавством особи, які не перебувають між собою у шлюбі, не можуть спільно усиновити одну й ту саму дитину. У той же час законодавець наділяє чоловіка і жінку, як тих, хто перебуває, так і не перебувають у шлюбі, правом на застосування ДРТ за наявності їх взаємної поінформованої згоди на медичне втручання. Таким чином, право усиновленої дитини жити та виховуватись у сім'ї піддається дискримінації порівняно з правом дитини, народженої з використанням ДРТ.

Проте через те, що сьогодні наука і медична практика не можуть гарантувати народження дитини, яка з'явилася на світ внаслідок застосування ДРТ, здоровою, а також через недосконалість і «неповноцінність» українського законодавства ризику для дитини.

Вітчизняними авторами вказується, що «немає сумнівів у тому, що вже в недалекому майбутньому в Україні широко поширяться судові суперечки про материнство та батьківство, пов'язані зі штучною репродукцією (окремі суперечки вже мали місце)». Вирішення таких справ нині ускладнено правовим вакуумом, адже українське законодавство практично не торкається цих питань [5, с. 42].

Слід зазначити, що в сімейному законодавстві також не стоїть питання про відповідальність біологічних батьків, які не хочуть бути записаними батьками дитини у книзі записів народжень за згодою сурогатної матері у разі появи на світ дитини, неповноцінної у розумовому та фізичному відношенні. Така дитина може виявитися непотрібною і повторити долю дитини, зачатої природним способом, від якої відмовилися батьки. Як справедливо зазначається в юридичній літературі, у законі слід встановити заборону на відмову подружжя-замовників від запису їхніми батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю. Інакше інтереси новонародженої дитини не будуть захищені належним чином. При цьому вийде, що подружжя-замовників, які уклали договір з метою стати батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю, не будуть нести жодних зобов'язань щодо нього. Але в такому разі піклування дитини може перейти до держави, а наречені батьки чи сама сурогатна мати мають виплачувати аліменти на утримання дитини на користь держави.

Небезпека ДРТ також полягає в тому, що сьогодні ця процедура стає прибутковим бізнесом, аналогічним тому, яким було міжнародне усиновлення, а оскільки питання захисту прав дитини не перебувають під пильною увагою законодавця, це, на відміну від усиновлення, веде до зловживань у цій сфері. Так, одним із найпоширеніших видів зловживання є шахрайство.

ДРТ тягне за собою суттєві ризики, які не дозволяють поки говорити про повноцінний захист не тільки прав дитини, що з'явилася в результаті такої процедури, але і її потенційних батьків і держави. Таким чином, хоча усиновлення розглядається як «останній шанс» для появи дитини в сім'ї, на відміну від штучної репродукції, цей інститут незрівнянно краще захищає права як дитини, так і всієї сім'ї в цілому [8, с. 19].

Висновки. Отже, підсумовуючи, варто відзначити, що сурогатне материнство як репродуктивна практика стає все більш поширеною. У той час, як сучасна практика сурогатного материнства відкриває нові

репродуктивні можливості, вона також створює нові правові та етичні дилеми. Крім того, через збереження міжнародного нормативно-правового вакууму в галузі міжнародного комерційного сурогатного материнства діти, які народилися таким шляхом, схильні до порушення їх прав, оскільки ця практика часто прирівнюється до торгівлі дітьми.

У разі зростання промисловості сурогатного материнства, обумовленого попитом, сурогатне материнство викликає занепокоєння у зв'язку з дотриманням правий і захистом дітей.

Відтак, важливо розробити механізм належного контролю за дотриманням прав дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства, за їх подальшою долею, особливо в ситуаціях, коли потенційними батьками є іноземні громадяни.

Підсумовуючи, констатуємо, що проблем у фокусі проведеного нами дослідження набагато більше, ніж відображено у цій роботі, що свідчить про необхідність продовження нарощування наукових досліджень у аналізованій сфері.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ МОЗ України від 09.09.2013 № 787. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>
4. Про права дитини: Конвенція від 20.11.1989 р. № 995_021. Дата оновлення: 20.11.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. Ю. М. Якущенко. Еволюція сурогатного материнства: правовий аспект. Правові горизонти. 2020. № 21(34). С. 41-46.
6. Чеховська І. В. Сурогатне материнство: теоретико-правові підходи до розуміння сутності. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2017. Вип. 2-3. С. 58–64.
7. Марко Я. Р. До проблем правового статусу дитини, що народжена із застосуванням процедури сурогатного материнства. Наше право. 2017. №3. С. 24-27
8. Матяшовська Р. Ю. Гарантії прав дітей, що народжені за допомогою методу сурогатного материнства. Право та державне управління. 2018. №4 (33) С. 16-20
9. Квіт Н.М. Інститут сурогатного материнства: проблеми колізійного регулювання. Альманах міжнародного права. 2016. № 14. С. 38–49.

References:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3045> [in Ukrainian]
2. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini: Nakaz MOZ Ukrainy vid 09.09.2013 № 787 [On the approval of the Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 09.09.2013 No. 787. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> [in Ukrainian]
4. Pro prava dytyny: Konventsiiia vid 20.11.1989 r. № 995_021. [About the rights of the child: Convention of November 20, 1989 No. 995_021.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. Yu. M. Yakushchenko (2020) Evoliutsiia surohatnoho materynstva: pravovyi aspekt [Evolution of surrogate motherhood: legal aspect] - Pravovi horyzonty- Legal horizons. № 21(34). С. 41-46
6. Chekhovska I. V. (2017) Surohatne materynstvo: teoretyko-pravovi pidkhody do rozuminnia sutnosti [Surrogate motherhood: theoretical and legal approaches to understanding the essence] - Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) - International Legal Bulletin: current problems of our time (theory and practice). №2-3. С. 58–64.
7. Marko Ya. R. (2017) Do problem pravovoho statusu dytyny, shcho narodzhena iz zastosuvanniam protsedury surohatnoho materynstva [To the problems of the legal status of a child born using the surrogate motherhood procedure] - Nashe parvo - Our right. №3. С. 24-27
8. Matiashovska R. Yu. (2018) Harantii prav ditei, shcho narodzheni za dopomohoiu metodu surohatnoho materynstva [Guarantees of the rights of children born using the method of surrogate motherhood] - Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and public administration. №4 (33) С. 16-20
9. Kvit N.M. (2016) Instytut surohatnoho materynstva: problemy koliziiinoho rehuliuвання [Institute of surrogate motherhood: problems of conflict resolution] - Almanakh mizhnarodnoho prava - Almanac of international law. № 14. С. 38–49

УДК: 347.921.2:347.937.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-334-342](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-334-342)

Забзалюк Дмитро Євгенович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛИШЕННЯ ЗАЯВИ БЕЗ РОЗГЛЯДУ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВТОРНОЮ НЕЯВКОЮ В СУДОВЕ ЗАСІДАННЯ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЬ ДО СУДУ В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ

Анотація. Досліджуються особливості застосування норм інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, зокрема, аналізуються умови, за сукупності яких допускається застосування норм цього інституту, звертається увага на існуючі прогалини правового регулювання цього питання та пропонуються шляхи їх подолання.

Обґрунтовано положення про те, що до умов залишення позовної заяви без розгляду у випадку повторної неявки в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб слід віднести: належне повідомлення органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, про час та місце судового засідання; повторна неявка в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб; відсутність поважних причин неявки позивача в судове засідання або неповідомлення органом чи особою, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, про причини неявки в судове засідання; ненадходження від органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, клопотання про розгляд справи за його відсутності; нез'явлення органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, перешкоджає розгляду справи.

Наголошено, що у випадку двократної неявки в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, суд має відкласти розгляд справи, постановивши ухвалу, і повідомити про це позивача. В цій ухвалі, окрім зазначення підстав відкладення розгляду справи, суд має роз'яснити особі можливість підтримання вимог, пред'явлених в її інтересах, шляхом особистої явки в судове засідання або направлення

клопотання про розгляд справи за її відсутності, а також обов'язково роз'яснити правові наслідки невчинення нею цих дій (залишення заяви, поданої в її інтересах, без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 257 Цивільного процесуального кодексу України).

Ключові слова: неявка, позивач, орган та особа, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, цивільне судочинство, залишення заяви без розгляду.

Zabzaliuk Dmytro Yevgenovich Dr.hab. in Law, Professor, Head of the Department of General Legal Disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

PROCEDURAL PARTICULARS OF LEAVING THE APPLICATION UNCONSIDERED IN CONNECTION WITH THE REPEATED NON-APPEARANCE AT THE COURT SESSION OF AUTHORITIES AND PERSONS GRANTED BY THE LAW THE RIGHT TO APPLY TO COURT IN THE INTERESTS OF OTHER PERSONS

Abstract. The specifics of the application of the norms of the institution of leaving an application without consideration in case of repeated failure to appear at a court session of a body or a person who is granted the right to appeal to the court in the interests of other persons by law are being investigated, in particular, the conditions under which the norms of this institute are allowed to be applied are analyzed, attention is drawn to existing gaps in the legal regulation of this issue and ways to overcome them are proposed.

The provision that the conditions for leaving a statement of claim without consideration in the case of repeated failure to appear at a court session of a body or a person who is granted the right to apply to the court in the interests of other persons should be included in the substantiated provision: proper notification of the body or person who is given the right to apply by law to court in the interests of other persons, about the time and place of the court session; repeated non-appearance at the court session of the body or person who is granted the right to apply to the court in the interests of other persons; lack of valid reasons for the plaintiff's non-appearance at the court session or non-notification of the reasons for non-appearance at the court session by a body or person authorized by law to apply to the court in the interests of other persons; non-receipt of a body or person who is legally granted the right to apply to the court in the interests of other persons, a request to consider the case in his absence; non-appearance of a body or a person who is legally granted the right to apply to the court in the interests of other persons prevents the consideration of the case.

It is emphasized that in the case of two non-appearances at the court session of a body or a person who is granted the right to apply to the court in the interests of other persons, the court must postpone the consideration of the case by issuing a decision and inform the plaintiff about it. In this decision, in addition to specifying the reasons for postponing the case, the court must explain to the person the possibility of maintaining the requirements presented in his interests by personally appearing at the court session or sending a request to consider the case in his absence, as well as necessarily to clarify the legal consequences of her failure to perform these actions (leaving the application filed in her interests without consideration on the grounds provided for in Clause 3, Part 1, Article 257 of the Civil Procedure Code of Ukraine).

Keywords: default, trial, plaintiff, body and person entitled by law to apply to the court in the interests of other persons, civil proceedings, leaving the statement of claim without consideration

Постановка проблеми. У цивільному судочинстві неявка однієї із сторін на розгляд справи завжди сприймалась негативно, оскільки така поведінка робила неможливим швидкий та справедливий розгляд справи і тому законодавець робив усе можливе, аби присікти таку поведінку як з боку відповідача, так й позивача. В римському праві, наприклад, було передбачено, що у разі неявки позивача на розгляд справи справа припинялась [1, с. 81]. Подібні наслідки неявки позивача були закріплені і в більш пізніх законодавчих актах, зокрема в Першому Литовському статуті (1529 р.), а згодом і в Другому Литовському статуті (1566 р.) [2, с. 499–500]. Науковцями ж залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання сприймалось або як цивільно-процесуальна санкція щодо недобросовісного позивача, або як свідчення втрати позивачем інтересу у розгляді справи [3, с. 73].

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [4], законодавець суттєво змінив підхід щодо трактування наслідків неявки учасників справи в судове засідання або його залишення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 223 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [5] неявка у судове засідання будь-якого учасника справи за умови, що його належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених ст. 223 ЦПК України.

Якщо учасник справи або його представник були належним чином повідомлені про судове засідання, суд розглядає справу за відсутності такого

учасника справи у разі: 1) неявки в судове засідання учасника справи (його представника) без поважних причин або без повідомлення причин неявки; 2) повторної неявки в судове засідання учасника справи (його представника), крім відповідача, незалежно від причин неявки; 3) неявки представника в судове засідання, якщо в судове засідання з'явилася особа, яку він представляє, або інший її представник; 4) неявки в судове засідання учасника справи, якщо з'явився його представник, окрім випадків, коли суд визнав явку учасника справи обов'язковою (ч. 3 ст. 223 ЦПК України) [5].

У разі повторної неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору (ч. 5 ст. 223 ЦПК України) [5].

Проте в жодній із цих норм не згадується про правові наслідки неявки такого учасника цивільної справи як орган чи особа, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, що і обумовлює актуальність та доцільність тематики запропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що наслідки неявки учасників цивільної справи в судове засідання були предметом дослідження багатьох процесуалістів, зокрема В. В. Заборовського, В. Ю. Мамницького, І. Позубенка, Є. Г. Пушкаря, М. В. Саліванова та інших, проте у своїх дослідженнях вони приділяли увагу саме неявці позивача, оминаючи аналіз правових наслідків неявки в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб.

Метою статті є дослідження процесуальних особливостей застосування норм інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, висвітлення прогалини правового регулювання цього питання та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Нині наслідкам повторної неявки позивача в судове у вигляді залишення позовної заяви без розгляду окрім ч. 5 ст. 223 ЦПК України присвячений і п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, відповідно до котрого суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи [5].

Таким чином, хоча ці дві норми і присвячені врегулюванню одному і тому ж наслідку неявки позивача в судове засідання – залишенню заяви без

розгляду, однак сам перелік умови застосування цього наслідку в цих двох нормах законодавцем сформульований неоднаково.

Провівши системний аналіз ч. 3 ст. 223 та п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, можна виділити такі спільні для цих двох норм умови застосування інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання: повторна неявка позивача в судове засідання; неповідомлення ним про причини неявки; ненадходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності; нез'явлення позивача перешкоджає розгляду справи. Відмінним у формулюванні цих норм є те, що: у ч. 3 ст. 223 ЦПК України виділяється така умова як відсутність поважних причин неявки позивача в судове засідання, а у п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України – належне повідомлення позивача про час та місце судового засідання [6, с. 26–27].

Про перелік умов застосування інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання неоднозначно зазначається й у судовій практиці.

Так, наприклад, Верховний Суд, в одних справах зазначає, що правом на залишення заяви без розгляду суд наділений лише за сукупності певних установлених законом умов: належного повідомлення позивача про час та місце судового засідання; повторної неявки позивача в судове засідання, яка в такому разі визнається як друга поспіль неявка; ненадходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення перешкоджає розгляду справи [7, 8].

В інших зазначає, що умовами залишення позову без розгляду у випадку повторної неявки в судове засідання позивача є: повторна, тобто друга поспіль неявка позивача в судове засідання; повідомлення позивача про судове засідання належним чином; відсутність поважних причин неявки позивача в судове засідання або неповідомлення позивачем про причини його неявки в судове засідання; від позивача не надходила заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення перешкоджає розгляду справи [9].

Виходячи із системно-логічне тлумачення статей 223 та 257 ЦПК України, зокрема, і правових норм ЦПК України в цілому, до умов залишення позовної заяви без розгляду у випадку повторної неявки в судове засідання позивача слід віднести: належне повідомлення позивача про час та місце судового засідання; повторна неявка позивача в судове засідання; відсутність поважних причин неявки позивача в судове засідання або неповідомлення позивачем про причини його неявки в судове засідання; ненадходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності; нез'явлення позивача перешкоджає розгляду справи [6, с. 27; 10, с. 85–86].

Згідно з ст. 56 ЦПК України у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні

особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб [5].

У доктрині цивільного процесуального права висловлюється думка, що правило про залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача потрібно за аналогією застосовувати і до органів чи осіб, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, [11, с. 580; 12, с. 176–177]. Проте така позиція видається не виправданою, з огляду на специфіку підстав звернень зазначених суб'єктів. Адже у більшості випадків виникнення права на звернення до суду органів та осіб, зазначених у ст. 56 ЦПК України, пов'язано із неможливістю особи, в інтересах якої був розпочатий процес, самостійно реалізувати право на судовий захист через поважні причини (похилий чи, навпаки, занадто юний вік, фізичні вади чи скрутне матеріальне становище тощо). У зв'язку з цим виникає питання: чи справедливим та доцільним буде позбавляти таку особу можливості реалізувати своє право на судовий захист, лише з огляду на те, що органи та особи, які б мали захищати її права в суді, з тих чи інших причин не бажають з'являтися в судові засідання? Видається, що ні. Отож, слід погодитись із зазначеною в науковій літературі думкою, про те, що у випадку двократної неявки в судове засідання органів та осіб, яким законом надано право захищати права свободи та інтереси інших осіб, на нашу думку, суддя має відкласти розгляд справи, постановивши ухвалу, і повідомити про це позивача. В цій ухвалі, окрім зазначення підстав відкладення розгляду справи, суд має роз'яснити особі можливість підтримання вимог, пред'явлених в її інтересах, шляхом особистої явки в судове засідання або направлення клопотання про розгляд справи за її відсутності, а також обов'язково роз'яснити правові наслідки невчинення нею цих дій (залишення заяви, поданої в її інтересах, без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України) [3, с. 82–83]. Звичайно, такий підхід до вирішення зазначеної ситуації дещо ускладнюватиме процес, затягуватиме розгляд справи в часових межах, проте саме він забезпечить можливість реалізації особою її права на судовий захист.

Видається, що застосування п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України вимагає дотримання вищезазначених умов і у разі неявки в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб. А тому, аби суд міг залишити позовну заяву без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, він має переконатись у наявності в сукупності таких умов: належне повідомлення органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, про час та

місце судового засідання; повторна неявка в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб; відсутність поважних причин неявки позивача в судове засідання або неповідомлення органом чи особою, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, про причини неявки в судове засідання; ненадходження від органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, клопотання про розгляд справи за його відсутності; нез'явлення органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, перешкоджає розгляду справи.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє констатувати, що у випадку двократної неявки в судове засідання органів та осіб, яким законом надано право захищати права свободи та інтереси інших осіб, на нашу думку, суддя має відкласти розгляд справи, постановивши ухвалу, і повідомити про це позивача. В цій ухвалі, окрім зазначення підстав відкладення розгляду справи, суд має роз'яснити особі можливість підтримання вимог, пред'явлених в її інтересах, шляхом особистої явки в судове засідання або направлення клопотання про розгляд справи за її відсутності, а також обов'язково роз'яснити правові наслідки невчинення нею цих дій (залишення заяви, поданої в її інтересах, без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Залишення позовної заяви без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, у разі неявки органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, вимагає наявності у сукупності таких умов як: належне повідомлення органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, про час та місце судового засідання; повторна неявка в судове засідання органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб; відсутність поважних причин неявки позивача в судове засідання або неповідомлення органом чи особою, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, про причини неявки в судове засідання; ненадходження від органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, клопотання про розгляд справи за його відсутності; нез'явлення органу чи особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, перешкоджає розгляду справи.

Література:

1. Підпригора О. А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів : Вид. 3-є, перероб. та доп. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 440 с.
2. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемчушенко (голова) та ін. К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. Т. 3 : Історія держави та права України: козацько-гетьманська доба / Упорядники: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, О. О. Самойленко; відп. редактор І. Б. Усенко. 2003. 584 с.

3. Воробель У. Б. Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача. Вісник Вищої ради юстиції. 2012. № 1 (9). С. 73–93.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 року № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 48. Ст. 436.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
6. Воробель У. Б. Умови застосування інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання. Юридична Україна. 2020. № 5. С. 26–27.
7. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 10 січня 2019 року у справі № 759/15383/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79214762>
8. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 28 січня 2019 року у справі № 346/3736/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79615863>
9. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 січня 2019 року у справі № 760/2323/17-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80918792>
10. Воробель У. Б. Поважність причин неявки позивача в судове засідання як кваліфікуюча ознака залишення позовної заяви без розгляду: de lege lata i de lege ferenda. Проблеми законності. 2022. Вип. 157. С. 74–92.
11. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К. : Істина, 2006. 944 с.
12. Пушкарь Е. Г. Исковое производство в советском гражданском процессе (Процессуальные последствия возбуждения дел). Львов : Вища школа, 1978. 199 с.

References:

1. Pidopryhora, O.A. (2001). Rymyske pryvatne pravo [Roman private law] pidruchnyk dlia studentiv yuryd. spets. vyshchych navch. zakladiv : Vyd. 3-ye, pererob. ta dop. K. : Vydavnychi Dim «In Yure» [in Ukrainian].
2. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky [Anthology of Ukrainian legal thought] (2003): v 6 t. Redkol. : Yu. S. Shemchushenko (holova) ta in. K. : Vydavnychi Dim Yurydychna knyha. T. 3 : Istoriia derzhavy ta prava Ukrainy: kozatsko-hetmanska doba [History of the state and law of Ukraine: the Cossack-Hetman era]. Uporiadnyky: I. B. Usenko, T. I. Bondaruk, O. O. Samoilenko; vidp. redaktor I. B. Usenko [in Ukrainian].
3. Vorobel, U.B. (2012). Protsedurni osoblyvosti zalyshehennia zaiavy bez rozghliadu u zv'iazku z povtornoiu neiavkoiu pozyvacha [Procedural features of the abandonment of the application without consideration in connection with the second default of the plaintiff]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytysii – Bulletin of the High Council of Justice*, № 1 (9), 73–93 [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 roku № 2147-VIII [On amendments to the Economic Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine from October 3, 2017 No. 2147-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Verkhovna Rada information*. № 48. St. 436 [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine from March 18, 2004 No. 1618-IV] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

6. Vorobel, U.B. (2020). Umovy zastosuvannya instytutu zalshennia zaiavy bez rozghliadu u vypadku povtornoї neiavky pozyvacha v sudove zasidannia [Conditions of application of the institution of leaving the application without consideration in case of repeated non-appearance of the plaintiff at the court session]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 5, 26–27 [in Ukrainian].

7. Ukhvala Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 10 sichnia 2019 roku u spravi № 759/15383/17 [Decision of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court dated January 10, 2019 in case No. 759/15383/17] (n.d.). *reyestr.court.gov.ua* Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79214762> [in Ukrainian].

8. Ukhvala Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 28 sichnia 2019 roku u spravi № 346/3736/15-ts [Decision of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court dated January 28, 2019 in case No. 346/3736/15-ts] (n.d.). *reyestr.court.gov.ua* Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79615863> [in Ukrainian].

9. Ukhvala Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 25 sichnia 2019 roku u spravi № 760/2323/17-ts [Decision of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court dated January 25, 2019 in case No. 760/2323/17-ts.] (n.d.). *reyestr.court.gov.ua* Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80918792> [in Ukrainian].

10. Vorobel, U. (2022). Povazhnist prychny neiavky pozyvacha v sudove zasidannia yak kvalifikuiucha oznaka zalshennia pozovnoi zaiavy bez rozghliadu: de lege lata i de lege ferenda [Validity of reasons for the plaintiff's default at trial as a qualifying feature of leaving the statement of claim without consideration: de lege lata i de lege ferenda]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 157, 74–92. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.257521> [in Ukrainian].

11. Kravchuk, V.M., Uhrynovska, O.I. (2006). Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Civil Procedure Code of Ukraine]. K. : Istyna [in Ukrainian].

12. Pushkar, E.H. (1978). Yskovoe proyzvodstvo v sovetskom hrazhdanskom protsesse (Protsessualnye posledstvyia vozbuzhdenyia del) [Claim proceedings in the Soviet civil process (Procedural consequences of initiating cases)]. Lvov : Vyshcha shkola [in Russian].

УДК 341.171

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-343-352](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-343-352)

Коротка Анастасія Анатоліївна студентка факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (099) 412-14-57, <https://orcid.org/0009-0007-9116-704X>

ВСТУП УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті автором розглядається питання вступу України до Європейського Союзу (далі – ЄС) з точки зору проблем та перспектив. Напочатку автором розглядається історичні передумови євроінтеграції України. Поетапно проаналізовано шлях до отримання кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Стаття присвячена аналізу процесу євроінтеграції України та розглядає проблеми, з якими країна зіткнулася під час свого шляху до членства в Європейському Союзі. З урахуванням стратегічного значення цього процесу для України та ЄС, розуміння та аналіз проблем, а також перспектив, які відкриваються перед країною, є важливими аспектами цієї статті.

Автором досліджуються економічні, політичні, культурні та інші фактори, які впливають на вступ України до ЄС. У статті також розглядаються проблемні питання, які має Україна на шляху до вступу, такі як корупція, недостатня підтримка населення, культурні розбіжності та інші. Зокрема, автор аналізує переваги, які Україна може отримати від вступу до ЄС, такі як економічний розвиток, зміцнення демократії, залучення інвестицій та знань, підвищення стандартів безпеки продукції та послуг, зближення з європейськими цінностями, а також політичну і культурну інтеграцію.

Наприкінці автором зроблено висновок щодо складності але важливості Україні стати повноцінним членом Європейського Союзу, адже у свою чергу це має ряд позитивних переваг для економічного, політичного становища країни та для її населення.

Стаття є актуальним дослідженням, яке сприяє кращому розумінню викликів та переваг євроінтеграції для України. Вона може бути корисною для політиків, дослідників та інших зацікавлених сторін, що працюють у галузі міжнародних відносин, політичних наук та європейських студій.

Ключові слова: Європейський Союз, членство, євроінтеграція, переваги, бар'єри, зона вільної торгівлі.

Korotka Anastasiia Anatoliivna Student of the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudriy National Law University, tel.: (099) 412-14-57, <https://orcid.org/0009-0007-9116-704X>

ACCESS OF UKRAINE TO THE EUROPEAN UNION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. In the article, the author examines the issue of Ukraine's accession to the European Union (hereinafter referred to as the EU) from the point of view of problems and prospects. At the beginning, the author examines the historical prerequisites of Ukraine's European integration. The path to obtaining a candidate for admission to the European Union is analyzed step by step.

The article focuses on the analysis of Ukraine's European integration process and discusses the problems that the country has encountered on its path to EU membership. Given the strategic significance of this process for Ukraine and the EU, understanding and analyzing the problems as well as the prospects that lie ahead for the country are important aspects of this article.

The author examines the economic, political, cultural and other factors that influence Ukraine's accession to the EU. The article also examines problematic issues that Ukraine has on the way to joining the EU, such as corruption, insufficient public support, cultural differences, and others. Specifically, the author analyzes the benefits that Ukraine can gain from EU membership, including economic development, strengthening of democracy, attracting investments and knowledge, raising standards of product and service safety, alignment with European values, and political and cultural integration.

In conclusion, the author highlights the complexity yet importance for Ukraine to become a full-fledged member of the European Union, as it brings several positive advantages for the country's economic and political standing, as well as its population.

The article serves as a relevant study that contributes to a better understanding of the challenges and benefits of European integration for Ukraine. It can be useful for policymakers, researchers, and other stakeholders working in the field of international relations, political science, and European studies.

Keywords: European Union, membership, European integration, advantages, barriers, free trade zone.

Постановка проблеми. Вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС) може мати значний вплив на економічний, політичний та соціальний розвиток країни.

Зокрема, вступ до ЄС може допомогти Україні у покращенні стандартів життя, збільшенні економічного зростання та забезпеченні соціальної

стабільності. Крім того, членство у ЄС може дати Україні доступ до важливих ринків збуту та інвестицій, що може стимулювати розвиток місцевої економіки.

Проте, членство також може мати свої виклики та складнощі. Наприклад, це може вимагати значних зусиль та реформ у різних сферах, таких як правоохоронні органи, судова система, корупція, та інші. Крім того, вступ до ЄС може призвести до втрати деякої незалежності у вирішенні внутрішніх питань країни.

Отже, тема вступу України до ЄС є досить актуальною та важливою, оскільки вона впливає на майбутнє країни та її громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання членства України в Європейському Союзі є досить актуальним. В своїх працях йому приділяли увагу такі автори, як В. Чалий, О. Чувардинський, А. Гальчинський, М. Якуб'як, В. Андрійко, Е. Вілсон, М. Горинь, П. Рудяков, О. Ковальова, О. Храбрый. Науковці у своїх дослідженнях визначають необхідність вступу до ЄС, розглядаючи негативні та позитивні наслідки.

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз перспектив та виявлення перешкод для повноцінного членства України в Європейському союзі.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення ініціативи вступу України до ЄС бере свій початок у 1990-х роках, коли Україна стала незалежною державою та розпочала процес будівництва демократичного суспільства та ринкової економіки. У 1994 році Україна підписала Партнерський договір з Європейським Союзом, який передбачав співпрацю між сторонами у різних сферах, включаючи економіку, політику, культуру та інші.

У 2004 році після виборів Президента України, що були суперечливими, протестні акції «Помаранчевої революції» привели до зміни влади та посилення інтеграційних зусиль України до Європейського Союзу. У той же час було започатковано переговори про укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [1].

У 2007 році було підписано Стратегію розвитку співпраці між Україною та ЄС, що передбачала зближення законодавства, політики та економіки України з ЄС, з метою підготовки до майбутнього вступу до Союзу. Проте, у 2013 році уряд України зупинив підготовку до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що призвело до початку протестів на Майдані Незалежності та подальшої «Революції гідності». Під час протестів український народ вимагав від влади підписання Угоди про асоціацію з ЄС та виходу на шлях реформ і європейської інтеграції.

Після зміни влади в Україні у лютому 2014 року, нова влада повернула Україну на європейський курс та підписала Угоду про асоціацію з ЄС у вересні 2014 року. Після цього Україна розпочала реформи у багатьох сферах, зокрема в економіці, юстиції та боротьбі з корупцією, що стали підґрунтям для подальшого розвитку співпраці з Європейським Союзом [2].

У подальшому було підписано Договір про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, що сприяло поглибленню економічної співпраці та збільшенню обсягів торгівлі між сторонами. Також у 2020 році Україна стала членом Європейської енергетичної спільноти, що дозволило їй більше інтегруватись в європейську енергетичну систему та забезпечувати енергетичну безпеку країни.

На сьогодні Україна продовжує здійснювати реформи та зміцнювати свої партнерські відносини з Європейським Союзом і має намір продовжувати інтеграційний процес з ЄС та в майбутньому розглядати можливість вступу до Союзу, що забезпечить їй ще більш глибоку інтеграцію в європейський простір та підтримається економічний розвиток.

У 2020 році Україна підписала Угоду про розширену та всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA) з Європейським Союзом, яка є частиною Угоди про асоціацію. Ця угода дозволяє українським підприємцям вільно торгувати з країнами ЄС та отримувати доступ до великого ринку з високим рівнем споживчої платоспроможності [3].

Україна також активно здійснює реформи, спрямовані на наближення до стандартів ЄС, зокрема, у сфері прав людини, боротьби з корупцією, розвитку демократії, економічних та правових реформ.

На сьогодні Україна має статус країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу, що відкриває можливості для подальшого зближення та розширення співпраці між Україною та ЄС. Однак, вступ до ЄС є довготривалим та складним процесом, який потребує виконання великої кількості критеріїв та реформ.

У червні 2022 року, відбуваючись у розпал російсько-української війни, Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка вже реалізовується з 2014 року, була доповнена положенням про майбутнє членство в ЄС. Це рішення є проявом солідарності європейської спільноти з Україною в її боротьбі за європейські цінності та державний суверенітет.

Уряд України встановив план дій на 2023 рік, в якому передбачено ініціювання переговорів про вступ до ЄС та ухвалення законопроектів для реалізації практичних кроків щодо інтеграції до режиму внутрішнього ринку ЄС. Ці заходи сприятимуть подальшому просуванню на шляху до євроінтеграції та збільшенню інтеграції України в європейський простір [4].

Хоча Україна знаходиться на шляху до вступу до Європейського Союзу, проте процес є досить складним і повний викликів. Відповідно до цього пропонується визначити ряд проблемних питань вступу України до ЄС, а саме:

1. Корупція та реформи правоохоронних органів. Україна стикається з серйозним проблемним питанням корупції, яка є однією з найбільших перешкод на шляху до європейської інтеграції. Для того, щоб стати членом ЄС, Україна повинна провести широкомасштабні реформи правоохоронних органів та боротьби з корупцією.

2. Повномасштабна війна. Конфлікт на території України з Російською Федерацією, який почався у 2014 році та повномасштабно розвився у 2022 році, є однією з найбільших перешкод на шляху до європейської інтеграції. Цей конфлікт призвів до тисяч жертв і позбавив мільйони людей права на мирне життя.

3. Економічна ситуація. Україна є однією з найбідніших країн в Європі. Низький рівень життя та високий рівень безробіття є серйозною перешкодою на шляху до європейської інтеграції.

4. Недостатня інформованість та підтримка від населення. Багато українців мають обмежене розуміння того, що означає вступ до ЄС та які переваги це може мати для країни. Більшість населення не має достатньої інформації про те, які зміни вимагає вступ до ЄС та як ці зміни можуть вплинути на їхнє повсякденне життя. Крім того, націоналістичні настрої серед деяких груп населення можуть спричинити опір вступу до ЄС [5, с. 11].

5. Геополітичні чинники. Незважаючи на те, що більшість країн ЄС підтримують інтеграцію України, існують деякі країни, які не підтримують вступ України до ЄС через різні геополітичні інтереси та сприятливі відносини з Російською Федерацією.

6. Соціальні питання. Україна має велику кількість внутрішньо переміщених осіб та біженців, що створює проблемні питання з їх інтеграцією в суспільство та може мати негативний вплив на соціальну стабільність. Крім того, існує проблемне питання щодо прав меншин, включаючи права національних меншин та ЛГБТ-спільноти.

7. Мовні та культурні питання становлять ще одну перешкоду на шляху вступу України до ЄС. Це пов'язано з тим, що українська мова є однією з головних мов країни, але в той же час, на території України проживає багато людей, які говорять різними мовами, зокрема, російською. Це може призвести до труднощів у здійсненні мовної політики та збереженні мовної та культурної різноманітності [5, с. 12-14].

Крім того, українська культура відрізняється від західноєвропейської культури, яка переважає в країнах ЄС. Це може призвести до складнощів у взаєморозумінні та залученні української культури до загальноєвропейського

контексту. Однак, ці питання можуть бути вирішені шляхом сприяння розвитку української мови та культури та їхнього просування на європейському рівні, що стане позитивним кроком на шляху вступу України до ЄС.

Перспективи вступу України до ЄС залишаються актуальними та важливими для країни. Україна продовжує здійснювати реформи та зміцнювати свої партнерські відносини з ЄС, зокрема у сферах економіки, права, боротьби з корупцією та забезпечення прав людини.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України стала каталізатором багатьох політичних процесів. Рішення про надання статусу кандидата було визнання ЄС прогресу, якого досягла Україна в побудові демократичних інституцій, розбудові сучасної європейської держави. Це було історичне геополітичне рішення для майбутнього самого ЄС [4].

Запровадження вільної торгівлі з ЄС відкрило для України доступ до великого ринку, що сприяло розвитку економіки та підвищенню життєвого рівня населення. Однак, для досягнення повного членства в ЄС, Україна повинна продовжувати реформувати свої закони та інституції, зокрема у сферах судової системи, боротьби з корупцією та прав людини.

З кожним роком підтримка від країн-членів ЄС стає все сильнішою, що відображається в підвищенні статусу України на шляху до членства. Однак, перспективи вступу України до ЄС залежать від багатьох факторів, включаючи виконання реформ, стабільність в політичній та економічній сферах, а також геополітичну ситуацію в регіоні.

Незважаючи на це, Україна продовжує працювати над своєю європейською інтеграцією та сподівається на підтримку та співпрацю з країнами-членами ЄС на шляху до досягнення спільних цілей та розвитку взаємовигідних партнерських відносин [4].

Потенційний вступ України до Європейського Союзу може мати значний позитивний вплив на розвиток країни. Основні переваги вступу до ЄС включають наступне.

По-перше, економічні переваги. Участь в єдиному ринку ЄС дозволить Україні отримати безмитний доступ до ринку ЄС, що підвищить експорт та створить нові можливості для українських компаній.

Вступ України до Європейського Союзу може мати значні економічні переваги. Найбільш очевидною перевагою є доступ до великого ринку, який складається з понад 450 мільйонів споживачів. Це дозволить українським компаніям збільшити експорт своїх товарів та послуг, що збільшить їхні прибутки та дозволить розвиватися. Крім того, вступ до ЄС дозволить Україні залучати більше іноземних інвестицій, що забезпечить економічний розвиток країни [4].

Іншою перевагою вступу до ЄС є можливість брати участь у програмах та проектах ЄС. Україні будуть доступні фінансові джерела та ресурси для вирішення різних проблем, наприклад, для розвитку інфраструктури, підтримки малого та середнього бізнесу, розвитку сільського господарства та ін. Вступ до ЄС дозволить Україні використовувати знання та технології ЄС для розвитку своєї економіки та підвищення конкурентоспроможності.

Крім того, членство дозволить Україні забезпечити високі стандарти безпеки продукції та послуг, що підвищить довіру споживачів до українських товарів. Також будуть сприяти створенню робочих місць та збільшенню рівня заробітної плати, що позитивно вплине на життя громадян України [5, с. 23-27].

Тому, вступ України до ЄС може забезпечити значний економічний розвиток країни, залучення іноземних інвестицій та знань, підвищення стандартів безпеки продукції та послуг, збільшення обсягів торгівлі та доступу до внутрішнього ринку ЄС, що може сприяти створенню нових робочих місць та зростанню заробітної плати. Крім того, вступ до ЄС може стати важливим кроком на шляху до політичної та соціальної стабільності, забезпечуючи захист прав людини та гарантуючи демократичні стандарти управління країною.

Отже, вступ України до ЄС може мати значний вплив на економічний та соціальний розвиток країни, сприяючи підвищенню рівня життя населення, збільшенню інвестицій та розвитку бізнесу, забезпеченню прав людини та гарантуванню демократичних стандартів управління країною.

Наступна перевага це фінансова допомога. Як було зазначено, що членство в ЄС дозволить Україні отримати доступ до різних видів фінансової допомоги, такої як гранти та кредити. Це може включати не тільки допомогу в розвитку економіки, але й допомогу в соціальних та інших сферах [6].

Україна має можливість отримати фінансову допомогу в рамках різних програм та ініціатив ЄС. Наприклад, це можуть бути програми підтримки демократії та прав людини, підтримки розвитку малих та середніх підприємств, підтримки енергоефективності тощо. Така допомога може допомогти Україні знизити свій борговий тягар, зменшити залежність від зовнішніх кредиторів та забезпечити стабільність економіки країни. Крім того, членство може сприяти привабливості України для іноземних інвесторів, що також може мати позитивний вплив на розвиток економіки країни. Залучення іноземних інвестицій може допомогти збільшити обсяги виробництва, створити нові робочі місця та зробити українську економіку більш конкурентоспроможною.

Отже, фінансова допомога та можливість залучення іноземних інвестицій є важливими перевагами вступу України до ЄС, які можуть мати позитивний вплив на економічний розвиток країни [6].

Наступна перевага це стимулювання реформ. Для вступу до ЄС Україна зобов'язана впроваджувати реформи в різних сферах життя країни, таких як законодавство, охорона довкілля, права людини тощо. Це може стимулювати розвиток України та покращити якість життя її громадян.

Вступ України до ЄС також може сприяти стимулюванню реформ в країні. З метою виконання вимог та стандартів ЄС, Україна повинна здійснити серйозні реформи в різних сферах, включаючи правоохоронну систему, банківський сектор, податкову та митну системи, охорону довкілля та багато інших.

Ці реформи можуть мати значний вплив на життя українського населення, забезпечивши більш ефективне та прозоре управління, зниження рівня корупції та підвищення якості послуг, які надаються державою.

Крім того, ЄС надає значну фінансову підтримку країнам-кандидатам на шляху до членства в ЄС, що може стати додатковою стимуляцією для проведення необхідних реформ.

Тому, вступ до ЄС може стимулювати Україну до проведення потрібних реформ, які покращать якість життя українського населення та зроблять країну більш конкурентоздатною на міжнародному рівні.

Ще однією перспективною можна виокремити політичні переваги. Членство в ЄС дозволить Україні брати участь у прийнятті рішень в рамках ЄС, а також отримувати підтримку та захист від інших країн-членів.

Політичні переваги вступу України до ЄС включають [7]:

– Підвищення міжнародної репутації та престижу країни. Членство дасть Україні можливість брати участь у міжнародних дискусіях та приймати важливі рішення разом з іншими країнами ЄС. Це збільшить рівень впливу України на міжнародній арені.

– Підтримка європейських цінностей та демократичних принципів. Вступ до ЄС допоможе Україні у підтримці демократичних принципів та розвитку прав людини, а також допоможе країні зрозуміти та впроваджувати європейські стандарти у політиці та громадському житті.

– Політична та економічна стабільність. Членство забезпечить Україні підтримку стабільності та безпеки на рівні Європейського Союзу, що дозволить країні зосередитися на економічному розвитку та покращенні рівня життя населення.

– Зміцнення внутрішньої політики. Вступ до ЄС вимагає від країни реформування системи управління, боротьбу з корупцією та забезпечення прав людини. Це може допомогти Україні зміцнити свою внутрішню політику та зробити країну більш стійкою до зовнішніх викликів [7].

Отже, вступ України до ЄС може принести значні політичні переваги, збільшити міжнародний вплив країни та допомогти у підтримці демократичних принципів та стандартів прав людини.

Висновки. Отже, вступ України до Європейського Союзу є однією з ключових тем для країни. Незважаючи на значний прогрес в реформах та вдосконаленні законодавства, вступ України до ЄС не є легким завданням. Країна зіткнулася з численними проблемними питаннями, такими як корупція, політична нестабільність, низький рівень життя та високий рівень безробіття, що ускладнює шлях до європейської інтеграції.

Проте, членство України у ЄС може забезпечити значний економічний розвиток країни, залучення іноземних інвестицій та знань, підвищення стандартів безпеки продукції та послуг, а також відкрити шлях до нових ринків для українських товарів та послуг. Політично, вступ до ЄС може допомогти зміцнити демократію в Україні та підвищити її міжнародну репутацію.

Для досягнення успіху в цьому напрямку, Україна має продовжувати реформи в сфері законодавства, політики, економіки та культури, дотримуватися європейських стандартів та вимог, залучати іноземні інвестиції та покращувати умови для бізнесу. Також важливо збільшувати свідомість та підтримку громадськості щодо вступу до ЄС та здійснювати ефективну комунікацію з громадськістю та міжнародними партнерами.

Отже, вступ України до ЄС є складним, але можливим завданням, яке може забезпечити важливі переваги для країни та її народу.

Література:

1. Войціховський А. В. Україна на шляху європейської інтеграції: сучасний стан й перспективи. Електронне видання. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FLRN9JC8HJgJ:https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2251/ukrayina_na_shlyahu_yevropeys_koyi_integ.pdf%3Fsequence%3D2%26isAllowed%3Dy&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=safari (дата звернення: 27.04.2023)
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 року.
3. Угода про розширену та всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA). Електронне видання. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/08442.pdf> (дата звернення: 05.05.2023)
4. Богдан Т. Євроінтеграція: кризь терени до зірок. 2023. Електронне видання. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/549521_ievrointegratsiya_kriz_tereni.html (дата звернення: 05.05.2023)
5. Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку: зб. наук. У-45 статей за матеріалами І-ї наук. практ. конф. з європ. права, м. Харків, 24 квітн. 2018 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк та ін. Харків, 2018. 450 с.
6. Позитивні наслідки вступу України до ЄС. 2018. Електронне видання. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/6860-pozitivni-naslidki-vstupu-ukraini-do-es/> (дата звернення: 05.05.2023)
7. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. 2022. Електронне видання. URL: https://rozumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf (дата звернення: 06.05.2023)

References:

1. Vojcikovskij, A. V. Ukraïna na shljahu evropejs'koï integracii: suchasnij stan j perspektivi [Ukraine on the path of European integration: current state and prospects]. *webcache.googleusercontent.com* Retrieved from https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FLRN9JC8HJgJ:https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2251/ukrayina_na_shlyahu_yevropeys_koyi_integ.pdf%3Fsequence%3D2%26isAllowed%3Dy&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=safari [in Ukrainian].
2. Ugoda pro asociaciju mizh Ukraïnoju, z odnieï storoni, ta Evropejs'kim Sojuzom, Evropejs'kim spivtovaristvom z atomnoï energii i ïhnimi derzhavami-chlenami, z inshoï storoni [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand] [in Ukrainian].
3. Ugoda pro rozshirenu ta vseosjazhnu zonu vil'noï torgivli (DCFTA) [Agreement on the expanded and comprehensive free trade area (DCFTA)]. *library.fes.de* Retrieved from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/08442.pdf> [in Ukrainian].
4. Bogdan, T. (2023). Evrointegracija: kriz' tereni do zirok. 2023 [European integration: through the pits to the stars]. *lb.ua* Retrieved from https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/549521_ievrointegratsiya_kriz_tereni.html [in Ukrainian].
5. Get'man, A. P. , Jakovjuk, I. V. (2018). *Ukraïna i Evropeï's'kiï Sojuz: shljah do stalogo rozvitku* [Ukraine and the European Union: the path to sustainable development]. Harkiv [in Ukrainian].
6. Pozitivni naslidki vstupu Ukraïni do ES. 2018 [Positive consequences of Ukraine's accession to the EU]. *www.bsmu.edu.ua* Retrieved from <https://www.bsmu.edu.ua/blog/6860-pozitivni-naslidki-vstupu-ukraini-do-es/> [in Ukrainian].
7. Ukraïna na shljahu do ES: realii i perspektivi. 2022 [Ukraine on the way to the EU: realities and prospects]. *razumkov.org.ua* Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf [in Ukrainian].

УДК 347.94 12.00.03

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-353-362](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-353-362)

Котвяковський Юрій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя та філософії, Сумський Національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021, тел.: (050)93-57-036, <https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>

Кулібаба Олександр Олександрович, аспірант кафедри правосуддя та філософії, Сумський Національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021, тел.: (050) 28-88-168, <https://orcid.org/0009-0006-2031-1027>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗУСТРІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У даній статті досліджується правова природа зустрічного забезпечення в цивільному судочинстві, а також сутність, ознаки та значення даного субінституту як інституту заходу забезпечення позову.

Авторами охарактеризовано процесуальний порядок застосування зустрічного забезпечення в цивільному судочинстві, встановлено випадки застосування цього субінституту за ініціативою суду та за ініціативою відповідача, проаналізовано практику Верховного Суду з окресленого питання.

Визначено, що клопотання про застосування зустрічного забезпечення повинно відповідати загальним вимогам, які встановлюються процесуальним законом до письмових заяв, клопотань та заперечень, а також визначені наслідки недотримання таких процесуальних вимог.

Проаналізовано субінститут зустрічного забезпечення у взаємозв'язку з інститутом забезпечення позову, у зв'язку з чим визначені практичні проблеми, що виникають при застосуванні зустрічного забезпечення в цивільному судочинстві.

Автори вважають, що зустрічне забезпечення необхідно розглядати в розрізі процесуального засобу, який забезпечує рівні процесуальні права учасникам справи, тому даний субінститут потрібно застосовувати виключно у передбачених процесуальним законом випадках, а сам процесуальний закон повинен відповідати духу верховенства права.

У статті запропоновані зміни до Цивільного процесуального законодавства, зокрема: встановити судовий збір за подання клопотання про

застосування зустрічного забезпечення; визначити процесуальні вимоги до клопотання про застосування зустрічного забезпечення, а також процесуальні наслідки недотримання таких вимог; деталізувати порядок розгляду клопотання про застосування зустрічного забезпечення; надати право заявнику, якому суд відмовив у задоволенні клопотання про застосування зустрічного забезпечення, оскаржувати відповідну ухвалу окремо від рішення суду.

На думку авторів, субінститут зустрічного забезпечення є вдалою та необхідною новелою Цивільного процесуального кодексу України, який потребує подальшого дослідження та вдосконалення.

Ключові слова: цивільне судочинство, забезпечення позову, зустрічне забезпечення, позивач, відповідач, виконання судового рішення.

Kotviakovskiy Yuriy Oleksandrovich Candidate of legal sciences, docent of the Department of Justice and Philosophy, Sumy National Agrarian University, Gerasima Kondratieva St., 160, Sumy, 40021, tel.: (050) 93-57-036, <https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>

Kulibaba Oleksandr Oleksandrovich Postgraduate student of the Department of Justice and Philosophy, Sumy National Agrarian University, Gerasima Kondratieva St., 160, Sumy, 40021, tel.: (050) 28-88-168, <https://orcid.org/0009-0006-2031-1027>

CERTAIN ASPECTS OF COUNTERSECURITY IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract. This article explores the legal nature of countersecurity in civil proceedings, as well as the essence, characteristics, and significance of this sub-institute as a measure of claim security. The authors provide an overview of the procedural process for applying countersecurity in civil proceedings, identify instances where this sub-institute is utilized at the court's initiative and the defendant's initiative, and analyze the Supreme Court's practice regarding this matter.

It is emphasized that applications for countersecurity must adhere to the general requirements established by procedural law for written statements, motions, and objections. The article also addresses the consequences of non-compliance with these procedural requirements.

The sub-institute of countersecurity is examined in relation to the institution of claim security, highlighting practical challenges that arise when applying countersecurity in civil proceedings. The authors contend that countersecurity

should be regarded as a procedural tool that ensures equal procedural rights for all participants in a case. Therefore, it should only be employed in cases stipulated by procedural law, and procedural law itself should align with the principles of the rule of law.

Proposed changes to the Civil Procedural Code are put forth in the article, including the introduction of a court fee for submitting an application for countersecurity, the specification of procedural requirements for such applications, and the delineation of the procedure for considering them. Additionally, the article advocates granting applicants, whose requests for countersecurity have been denied by the court, the right to independently challenge the corresponding decision apart from the court's ruling.

According to the authors, the sub-institute of countersecurity represents a valuable and necessary amendment to the Civil Procedural Code of Ukraine, warranting further research and refinement.

Keywords: civil proceedings, claim security, countersecurity, plaintiff, defendant, enforcement of court judgment.

Постановка проблеми. Багато вчених, які проводили дослідження інституту забезпечення позову в цивільному судочинстві, в своїх працях висловлювали позицію щодо необхідності введення в Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) такого субінституту як зустрічне забезпечення. Наслідком цього стало впровадження під час реформування процесуального законодавства України у 2017 році означеної гарантії для захисту відповідачів від можливих зловживань процесуальними правами позивачів.

Враховуючи те, що зустрічне забезпечення представляє собою відносно нове явище у правовій практиці, існують нероз'яснені аспекти, пов'язані з його правовою природою та характеристиками у цивільному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення позову не є абсолютно новими для вітчизняної процесуальної науки, дослідженню цього процесуального інституту присвячені праці Фурси С.Я., Островської Л.А., Луспеника Д.Д., Ясинка М.М., Курила М.П., Захарової О.С., Корольова В.В. та інших.

Проте, ще відсутні комплексні дослідження правової природи, ознак та проблем застосування зустрічного забезпечення цивільному судочинстві України, що пояснюється досить недавнім запровадженням даного субінституту в ЦПК України.

Мета статті полягає у проведенні дослідження доктринальних підходів до правової сутності зустрічного забезпечення, у визначенні поняття зустрічного забезпечення, в з'ясуванні процедури застосування зустрічного

забезпечення в цивільному судочинстві, у виділенні його характерних ознак, а також у виявленні проблем, пов'язаних з процедурою застосування зустрічного забезпечення, і наданні пропозицій для вдосконалення чинного процесуального законодавства у цивільних справах.

Виклад основного матеріалу. 15 грудня 2017 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким було внесено суттєві зміни до ЦПК України. Однією із новел ЦПК України стало зустрічне забезпечення, що регулюється нормами глави 10 «Забезпечення позову» розділу I «Загальні положення».

Разом з тим, питання забезпечення позовних вимог та заходів зустрічного забезпечення, в контексті зазначених законодавчих змін, потребують подальшого дослідження.

На думку Луспеника Д.Д., наслідком розвитку цивільного процесуального законодавства була суттєва модифікація інституту забезпечення позову, а фактично створення абсолютно нового процесуального інституту – забезпечувальних заходів. Підтвердженням цієї думки є розміщення у попередній редакції ЦПК України норм про «забезпечення позову» та «види забезпечення позову» у межах інституту позову в розділі III кодексу «Позовне провадження». Натомість в чинному ЦПК України цей процесуальний інститут виведено з розділу «Позовне провадження» і розміщено в розділі «Загальні положення» [1].

Зустрічне забезпечення в цивільному процесі насправді функціонує як гарантія компенсації можливих збитків для відповідача. Цей інститут виступає справжнім кроком вперед для всієї системи забезпечувальних заходів. Його головною метою є забезпечення балансу між сторонами та усунення можливих негативних наслідків, що можуть виникнути внаслідок застосування судом забезпечувальних заходів.

У доповіді Асоціації міжнародного права «Про забезпечувальні і запобіжні заходи в міжнародному цивільному процесі» (ILA, 1996), визначається, що суд має право вимагати від позивача гарантії компенсації збитків для відповідача чи іншої особи, які можуть виникнути в результаті застосування забезпечувальних заходів.

Відтак, зустрічне забезпечення спрямовано на захист інтересів відповідача, які полягають в забезпеченні відновлення попереднього стану, що існував у нього до забезпечення позову.

В свою чергу, Алексєєва Н.С., називає зустрічне забезпечення особливим інститутом процесуального права, покликаним забезпечити певний баланс інтересів сторін і нейтралізувати можливі негативні наслідки, які

можуть виникнути в результаті прийняття судом забезпечувальних заходів, а також визначеними процесуальним законом заходами осіб, що беруть участь у справі, спрямовані на захист відповідача від недобросовісних дій позивача в процесі забезпечення позову, які гарантують відшкодування можливих для відповідача збитків, заподіяних забезпеченням позову [2, с. 42, 45].

При цьому, Островська Л.А. називає зустрічне забезпечення й інститутом цивільного процесу, і механізмом, що покликаний захистити права особи, щодо якої вжито заходи щодо забезпечення позову [3, с. 37, 39].

Хоч Цивільний процесуальний кодекс України не містить визначення «зустрічного забезпечення», зміст цього правового інституту можна розкрити виходячи з частини першої статті 154 Кодексу, відповідно до якої суд може вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову (зустрічне забезпечення).

Таким чином, процесуальний закон встановлює мету застосування зустрічного забезпечення позову – забезпечення відшкодування потенційних збитків відповідачу.

Виходячи з положень частини другої статті 154 ЦПК України, слід зробити висновок, що зустрічне забезпечення не є самостійним інститутом цивільного процесу, а похідним від забезпечення позову, оскільки може застосовуватися лише в тому випадку, якщо суд вирішив чи вирішує питання про забезпечення позову.

Наведене дає підстави стверджувати, що зустрічне забезпечення за своїм змістом є складовою частиною інституту забезпечення позову, тобто фактично є його субінститутом.

Зустрічне забезпечення позову застосовується за ініціативою суду або за клопотанням відповідача, до якого застосований захід забезпечення позову.

Так, частина 3 статті 154 ЦПК України передбачає два випадки, коли суд зобов'язаний застосувати зустрічне забезпечення позову:

1) позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування можливих збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову, у випадку відмови у позові; або

2) суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову, у випадку відмови у позові [4].

Суд вирішує питання про застосування зустрічного забезпечення в ухвалі про забезпечення позову або в ухвалі про зустрічне забезпечення позову.

З викладеного можна сформулювати висновок, що застосування зустрічного забезпечення за ініціативою суду можливе лише на підставі пункту 1 частини 2 статті 154 ЦПК України, а за ініціативою відповідача – на підставі двох зазначених пунктів.

Варто відзначити певну логічну неузгодженість положень частини 3 статті 154 ЦПК України, яка зобов'язує суд застосовувати зустрічне забезпечення в розрізі забезпечення відшкодування збитків відповідача, з нормою частини 1 статті 159 ЦПК України, що передбачає можливість подання позову про відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, не лише відповідачем, а також іншою особою, чії права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову.

Вважаємо, що застосування зустрічного забезпечення не повинно пов'язуватись виключно від потенційними збитками відповідача, оскільки забезпечення позову може застосовуватися також у разі аналогічних наслідків для іншої особи. Тому, на нашу думку, доцільно розширити суб'єктний склад осіб у статті 154 ЦПК України, додавши особу, чії права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову.

Беручи до уваги те, що поява в ЦПК України такого субінституту як «зустрічне забезпечення» в тому числі пов'язано з метою наділення рівних процесуальних прав для сторін, однак, в процесуальному законі наявна певна нерівність між сторонами, що проявляється в наступному.

Заявник при зверненні до суду з заявою про забезпечення позову повинен сплатити судовий збір: якщо до суду звертається юридична особа або фізична особа – підприємець – 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а якщо фізична особа – 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (підпункт 4 пункт 1 частина друга статті 4 Закону України «Про судовий збір»).

Втім, процесуальний закон не встановлює вимогу сплати судового збору для відповідача, який звертається до суду з клопотанням про застосування зустрічного забезпечення.

На нашу думку, цілком справедливо буде, якщо позивач при реалізації ініціативи щодо застосування судом заходу забезпечення позову, а також відповідач при реалізації ініціативи щодо застосування судом заходу зустрічного забезпечення, сплачуватимуть судовий збір однакового розміру. Це не лише забезпечить баланс між сторонами, а також буде стримуючим фактором для відповідача подавати необґрунтоване клопотання до суду про застосування заходів зустрічного забезпечення.

На відміну від заяви про забезпечення позову, ЦПК України не передбачає процесуальних вимог до оформлення клопотання про застосування зустрічного забезпечення.

Так, відповідно до частини першої статті 151 ЦПК України заява про забезпечення позову подається в письмовій формі, підписується заявником і повинна містити:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові - для фізичних осіб) заявника, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб - громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти, за наявності;
- 3) предмет позову та обґрунтування необхідності забезпечення позову;
- 4) захід забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності;
- 5) ціну позову, про забезпечення якого просить заявник;
- 6) пропозиції заявника щодо зустрічного забезпечення;
- 7) інші відомості, потрібні для забезпечення позову [4].

При цьому, процесуальний закон встановлює наслідок недодержання заявником вимог статті 151 ЦПК України – повернення заяви заявнику (частина десята статті 153 ЦПК України).

Чинною редакцією процесуального закону до клопотання про застосування зустрічного забезпечення встановлюються загальні вимоги як до форми та змісту письмової заяви, клопотання, заперечення, які передбачені статтею 183 ЦПК України.

Проте, враховуючи специфіку субінституту «зустрічного забезпечення» означені загальні вимоги є недостатнім правовим регулюванням, тому пропонуємо встановити більш чіткі процесуальні вимоги до клопотання про застосування зустрічного забезпечення:

- 1) найменування суду, до якого подається клопотання;
- 2) номер справи, прізвище та ініціали судді (суддів);
- 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає клопотання, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб - громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти, за наявності;

- 4) предмет позову, захід забезпечення позову, який застосований судом до особи, яка подає клопотання;
- 5) вид і розмір зустрічного забезпечення, який необхідно застосувати;
- 6) обставини, якими обґрунтовується необхідність застосування зустрічного забезпечення;
- 7) орієнтовний розрахунок прогнозованих збитків, які можуть бути завдані забезпеченням позову;
- 8) інші відомості, потрібні для зустрічного забезпечення.

Також, за аналогією з заявою про забезпечення позову, необхідно включити до ЦПК України норму про те, що наслідком недотримання вимог форми та змісту до клопотання про застосування зустрічного забезпечення є повернення його судом заявнику.

Згідно з частиною шостою статті 154 ЦПК України якщо клопотання про зустрічне забезпечення подане після застосування судом заходів забезпечення позову, питання зустрічного забезпечення вирішується судом протягом десяти днів після подання такого клопотання.

Разом з тим, частина восьма статті 154 ЦПК України передбачає, що строк надання зустрічного забезпечення визначається судом та не може перевищувати десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову або ухвали про зустрічне забезпечення, якщо інше не випливає зі змісту заходів зустрічного забезпечення.

При цьому, частина перша статті 153 ЦПК України встановлює, що заява про забезпечення позову розглядається судом не пізніше двох днів з дня її надходження без повідомлення учасників справи (учасників третейського (арбітражного) розгляду), крім випадків, передбачених частиною п'ятою цієї статті.

Суд, розглядаючи заяву про забезпечення позову, може викликати особу, яка подала заяву про забезпечення позову, для надання пояснень або додаткових доказів, що підтверджують необхідність забезпечення позову, або для з'ясування питань, пов'язаних із зустрічним забезпеченням.

У виняткових випадках, коли наданих заявником пояснень та доказів недостатньо для розгляду заяви про забезпечення позову, суд може призначити її розгляд у судовому засіданні з викликом сторін [4].

Таким чином, процесуальний закон детально регламентує процедуру розгляду заяви про забезпечення позову: встановлений строк розгляду, визначене загальне правила розгляду – без повідомлення учасників справи, а також виключення з загального правила (виклик заявника для додаткових пояснень або доказів, у разі недостатності цього, суд може призначити судові засідання).

Викладена процесуальна модель безумовно є логічною, оскільки відповідає меті застосуванню заходу забезпечення позову – оперативне

реагування суду на відповідну заяву, тому що без оперативного застосування заходу забезпечення позову може виникнути ситуація, яка істотно ускладнить чи унеможливить виконання рішення суду або ефективний захист порушених чи оспорюваних прав та/або інтересів позивача.

Однак, положення ЦПК України не містять достатньої регламентації з приводу питання порядку розгляду клопотання про застосування зустрічного забезпечення.

Вважаємо за необхідне додати до ЦПК України положення про те, що клопотання про застосування зустрічного забезпечення розглядається судом без повідомлення учасників справи, з встановленням для позивача процесуального права на подання заперечення на зазначене клопотання. Такі зміни унормують питання порядку розгляду клопотання про застосування зустрічного забезпечення, унеможливають затягування процесу розгляду клопотання за ініціативою позивача щодо відкладення судового засідання по тим чи інших причинах, а також забезпечать позивачу можливість висловлення своєї позиції з приводу зустрічного забезпечення.

На наш погляд, ще одним недоліком в субінституті «зустрічного забезпечення» є те, що відмова суду першої інстанції у застосуванні зустрічного забезпечення не оскаржується окремо від рішення суду.

Так, пункт 5 частини першої статті 353 ЦПК України встановлює, що окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо зустрічного забезпечення або зміни чи скасування зустрічного забезпечення.

Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду у постанові від 17.03.2021 у справі №439/1347/19 підтримав раніше сформовану правову позицію, відповідно до якої ухвала суду першої інстанції про відмову у задоволенні клопотання про зустрічне забезпечення не може бути оскаржена в апеляційному порядку до ухвалення рішення суду по суті спору й окремо від цього рішення, тобто, оскарження такої ухвали в апеляційному порядку можливе разом з рішенням суду по суті спору [5].

Ми погоджуємося з тим, що наведена правова позиція Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду відповідає нормі процесуального закону, проте, сама норма процесуального закону не відповідає принципам рівності сторін та пропорційності, оскільки у позивача є право на оскарження відмови суду першої інстанції у застосуванні заходу забезпечення позову.

Відтак, необхідно внести зміни в пункт 5 частини першої статті 353 ЦПК України та викласти його в такій редакції: «зустрічного забезпечення або зміни чи скасування зустрічного забезпечення, відмови у застосуванні зустрічного забезпечення».

Висновки. Зустрічне забезпечення є безумовно необхідним субінститутутом цивільного процесу, без якого дотримання прав та законних

інтересів відповідача під час застосування щодо нього заходів забезпечення позову є неможливим. Однак, такий субінститут потребує подальшого дослідження та вдосконалення. Запропоновані зміни до процесуального законодавства, на нашу думку, сприятимуть реалізації принципу рівності сторін у цивільному судочинстві.

Література:

1. Луспенник Д.Д. Зустрічне забезпечення – новела цивільного процесу. Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/publication/107640-zustrichne-zabezpechennya-novela-tsivilnogo-protsesu>.
2. Алексеева Н.С. Зустрічне забезпечення як засіб захисту інтересів відповідача в цивільному процесі / Н.С. Алексеева // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – №3. – С. 42-46.
3. Островська Л.А. Зустрічне забезпечення позову як обов'язковий елемент інституту забезпечувальних заходів в цивільному процесі. Новели цивільного процесуального кодексу України: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2018 – С. 37, 39.
4. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України: кодекс від 18.03.2004, редакція від 15.04.2023 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
5. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 17.03.2021 у справі №439/1347/19. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95654290>.

References:

1. Luspnyk, D.D. (n.d.). Zustrichne zabezpechennya – novela tsyvilnoho protsesu [Countersecurity - a novel of civil procedure]. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/107640-zustrichne-zabezpechennya-novela-tsivilnogo-protsesu>.
2. Alekseeva, N.S. (2017). Zustrichne zabezpechennya yak zasib zakhystu interesiv vidpovidacha v tsyvilnomu protsesi [Countersecurity as a means of protecting the interests of the respondent in civil proceedings]. Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii, 3, 42-46.
3. Ostrovska, L.A. (2018). Zustrichne zabezpechennya pozovu yak oboviazkovyi element instytutu zabezpechuiivalnykh zakhodiv v tsyvilnomu protsesi [Countersecurity of the claim as a mandatory element of the institute of security measures in civil proceedings]. In N.Yu. Holubeva (Ed.), Noveli tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy: materialy "kruhloho stolu" (pp. 37, 39). Odessa: Feniks.
4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine]. (2004, March 18). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
5. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 17.03.2021 u spravi №439/1347/19 [Ruling of the Supreme Court, in the composition of the Cassation Civil Court, dated March 17, 2021, in case №439/1347/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95654290>.

УДК 341.645

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-363-377](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-363-377)

Мусієнко Аліна Олегівна асистентка кафедри права Європейського Союзу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (050) 617-26-37

Авер'янова Мілена Валеріївна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (067) 899-97-77, <https://orcid.org/0000-0001-5131-2934>

Жук Олеся Іванівна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (095) 609-48-74, <https://orcid.org/0009-0001-1515-6484>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА ЄС У НАЦІОНАЛЬНИХ СУДАХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ: ОГЛЯД ПРАКТИКИ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ДОСВІДУ ІНШИХ КРАЇН

Анотація. Улітку 2022 року Україною було здобуто статус кандидата в члени Європейського Союзу. Із цього моменту робота по реформуванню, яка відбувалася вже протягом деякого часу, стала ще більш активною, насамперед у сфері гармонізації національного права до європейського. Однак окрім законодавчих перетворень, на країну чекатимуть принципові зміни у сфері здійснення правосуддя, пов'язані із особливостями Союзу як утворення *Sui generis*. Зокрема, у рамках ЄС створено окрему правову систему, яка хоч і містить принцип автономії держав-членів у застосуванні правосуддя, все ж суттєво впливає на цей процес.

Метою статті є дослідження цих особливостей, теоретичне обґрунтування імовірних викликів, які можуть постати перед українськими суддями після вступу до ЄС та шляхи їх практичного розв'язання із урахуванням досвіду, що мали держави-члени і країни, що набули статусу кандидатів.

Так, із установчих договорів та практики Суду справедливості випливає «принцип примату» над національним, що означає, що суди мають недискримінаційно використовувати його під час здійснення правосуддя, а також саме йому надавати перевагу у випадку виникнення колізії. Через це перед суддями постає необхідність ознайомлення із законодавчою базою Союзу та здобуття необхідних навичок для її ефективного використання, чому

мають сприяти такі фактори, як технічна допомога інституцій утворення, активність науковців, поліпшення професійної правосвідомості та інше.

Окрім цього, обов'язковими до застосування стануть і рішення Суду справедливості ЄС. Він є однією з інституцій Союзу і в своїй побудові передбачає наявність двох ланок: Суд правосуддя та Загальний суд. Обидва органи видають різні за видами рішення, найпоширенішими із яких є забезпечення виконання закону, анулювання правових актів утворення та тлумачення. Саме останнім у статті присвячено більше уваги, зокрема досліджено порядок винесення таких рішень у рамках преюдиціальної процедури та обґрунтовано їх прецедентний характер.

Обов'язок застосування практики Суду справедливості поставить перед українськими суддями необхідність бути в ній обізнаними та розуміти важливість використання тлумачень інституції під час розгляду судових спорів. Про вирішення цих та інших питань, зокрема на основі досвіду інших країн, і зазначено в статті.

Ключові слова: право ЄС, Суд справедливості ЄС, національні судді, вступ до ЄС, виклики перед судовою системою, досвід держав-членів ЄС.

Musiienko Alina Olehivna Assistant of the Department of European Union Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (050) 617-26-37

Averianova Milena Valeriivna Student, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (067) 899-97-77, <https://orcid.org/0000-0001-5131-2934>

Zhuk Olesia Ivanivna Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (066) 222-14-06, <https://orcid.org/0009-0001-1515-6484>

APPLICATION OF THE EU LAW IN NATIONAL COURTS OF MEMBER STATES: OVERVIEW OF THE COURT OF JUSTICE CASE LAW AND OTHER STATES PRACTICE

Abstract. In the summer of 2022, Ukraine was granted EU candidate status by the European Council. That occasion marked the transition of reform processes in Ukraine into a more active phase, primarily concerning the harmonization of national law with European law. Notably, in addition to legislative changes, the country will face fundamental changes in the justice system. In particular, within the framework of the EU as a sui generis international organisation, a separate legal

system has been established, which affects the justice process significantly despite the granted principle of national judicial procedural autonomy.

The article aims to analyze these features, give a theoretical justification of possible challenges that the Ukrainian judges may face after joining the EU, and suggest the ways of their practical solutions, taking into account the experience of member states and countries that have acquired the status of EU candidates in the similar process.

The principle of primacy of EU law over national law is enshrined in the founding treaties and the judgments of the Court of Justice of the EU. It denotes that courts must use EU law indiscriminately during the administration of justice and give preference to it in the event of a conflict with national law. Because of this principle, judges have to accustom themselves to the legislative framework of the Union and acquire the necessary skills for its effective use. The accustoming process needs to be facilitated by such factors as technical assistance from educational institutions, doctrinal development by scientists, improvement of professional legal awareness, and others.

In addition, rulings of the Court of Justice of the EU will also become binding in Ukraine from the moment of acquiring a status of a member state. The Court of Justice of the EU is one of the seven institutions of the Union. It is divided into two courts: the Court of Justice and the General Court. Both bodies issue different types of judgments based on the cases brought before them, the most common of which are enforcement of the law, annulment of legal acts of the EU, and interpretation. The latter is the central point of the research, which will define the procedure of issuing such decisions within the framework of the preliminary ruling and substantiate their precedential nature.

The requirement to apply the case law of the Court of Justice will challenge the Ukrainian judges to be familiar with it and understand the necessity of using the institution's interpretations during dispute resolution. The solutions to these and other issues, in particular, are indicated in the article, based on the experience of other countries.

Keywords: EU law, Court of Justice of the European Union, national judges, accession to the EU, challenges to the judicial system, the experience of EU member states.

Постановка проблеми. Після набуття статусу кандидата у члени Європейського Союзу (далі - ЄС) Україна стикнулася із необхідністю запровадження багатьох реформ у різних сферах для відповідності тим критеріям, які було поставлено перед країною для подальшого прогресу в євроінтеграції. Вони стосуються зокрема судової реформи, подальшого прийняття заходів для запобігання корупції та боротьбі з відмиванням коштів,

прийняття антиолігархічного закону тощо. Однак слід зазначити, що окрім згаданих у критеріях галузей, зміни відбуватимуться і в тих питаннях, які прямо не визначено у вимогах. Зокрема, це стосується імовірних викликів, які постануть перед національними суддями, насамперед у сфері застосування джерел права ЄС та необхідності відповідати стандартам, які встановлені для європейських суддів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним питанням, що стосуються співвідношення права ЄС із національним, силою рішень Суду справедливості ЄС (далі - ССЄС) і його співробітництвом із судами держав-учасниць, досвідом різних країн при вступі до ЄС та іншого були присвячені праці таких зарубіжних вчених, як К. Ленартс (K. Lenaerts), К. Лейон (K. Leijon), К. М. Шерр (K. M. Scherr), А. Лазовські (A. Lazowski), М. Ватсов (M. Vatsov) тощо.

Серед українських дослідників зазначеними темами опікувалися Р. А. Петров, М. В. Базарник, Т. В. Комарова, В. Д. Бринцев, В. О. Гончаров, А. О. Точій, А. Г. Іванов та інші.

Мета статті -- дослідження особливостей ЄС в розрізі тих змін, які буде нести членство в утворенні для українських суддів, а також пошук та визначення шляхів вирішення імовірних проблем із урахуванням досвіду країн, які мають статус учасника, зокрема Болгарії, Румунії, Польщі, або кандидата, зокрема Сербії.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід визначити, що специфіка ЄС як утворення *Sui generis* значно позначилася на правосудді держав-членів. Так, за рішенням ССЄС «Flaminio Costa v E.N.E.L.», було визначено наступне: «...На відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір ЄЕС створив власну правову систему, яка після набрання чинності Договором стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і яку їхні суди зобов'язані застосовувати...» [1]. Отже, вже на первісних стадіях утворення ЄС передбачалося, що буде сформовано окрему правову систему, за охороною якої будуть стежити ССЄС на міжнародному рівні та суди держав-членів - на національному. Дана думка зазнала закріплення і в статті 19 Договору про Європейський Союз (далі - ДЄС): «...Держави-члени надають засоби судового захисту, достатні для того, щоб забезпечити ефективний правовий захист у сферах, охоплених законодавством Союзу...».

ЄС був створений для реалізації цілей, які не могли бути досягнуті державами-членами окремо. Е. А. Кшиштофік визначає, що специфіка правоустрою ЄС базується на припущенні, що держави-члени передали визначений ряд повноважень, зокрема щодо судової юрисдикції, на наднаціональний рівень і взяли на себе зобов'язання спільно та ефективно провадити правосуддя задля досягнення цілей ЄС [2].

Правова система ЄС містить принцип автономії держав-членів у застосуванні правосуддя, що розповсюджується і на процесуальні, і на організаційні питання судової влади. Причому дотримання цього принципу повинно здійснюватися виключно у сферах, компетенція з яких не була передана ЄС. Так, у справі «European Commission v Republic of Poland» ССЄС зазначив: «...при здійсненні компетенції [організації правосуддя, що належить державам-членам] держави-члени зобов'язані дотримуватися своїх зобов'язань, що випливають із законодавства ЄС ... Крім того, вимагаючи від держав-членів дотримання цих зобов'язань, Європейський Союз ... не присвоює собі цю компетенцію...» [3]. К. Ленартс визначає, що ухваленням подібних рішень ССЄС не прагне втручатися у національні судові системи, а слідкує за дотриманням принципу незалежності судової влади, зокрема від інших гілок національної влади держави-члена, в питаннях законодавчого закріплення організації та функціонування національних судів. К. Ленартс прогнозує, що найближчим часом ССЄС надасть роз'яснення гарантій, яких вимагає законодавство ЄС для того, щоб національний суд визнавався незалежним [4].

Тож, коли Україна долучиться до цього специфічного утворення, яке має свої особливості, деякі із яких зазначені вище, перед нею постануть певні виклики, і зокрема вони стосуватимуться сфери правосуддя. Так, європеїзація передбачає не тільки зміни в побудові судової системи держави, але й конкретні вимоги та стандарти, що впроваджуватимуться для всіх національних судів. І насамперед тут слід зазначити про використання норм права ЄС, причому як прямої, так і непрямої дії.

Для початку потрібно сказати про роль, яку починає відігравати європейське право після вступу країни до утворення, та його подальший взаємозв'язок і взаємодію із національним. Із аналізу установчих договорів та практики європейського Суду випливає, що норми права ЄС характеризуються прямою дією і верховенством над нормами держави-члена, а також тим, що після приєднання країни до утворення стають частиною її права. Зокрема, про примат європейського права неодноразово зазначав ССЄС, і поворотним у цьому можна вважати вже згадане раніше рішення «Flaminio Costa v E.N.E.L.» [1], у тексті якого зазначається, що право країни-учасниці не може ставитися вище за право ЄС. Ця ж думка продовжується і у висновку за запитом Апеляційного суду Румунії, де було зазначено, що «...відповідно до принципу верховенства права ЄС, національний суд... має обов'язок... повною мірою виконувати вимоги права ЄС у суперечці, переданій до нього, з власної ініціативи не застосовуючи будь-яке національне правило чи практику, навіть якщо вони ухвалені [після акту права ЄС] ... без необхідності вимагати або чекати попереднього скасування цього

національного правила чи практики законодавчими чи іншими конституційними засобами...» [5].

В іншому ж випадку законодавство Союзу не застосовувалося б однаково та ефективно в усіх державах, і вся правова система утворення була б поставлена під сумнів [6]. Підтримують таку розстановку сил і національні суди. Так, із 5 590 рішень ССЕС щодо тлумачення права ЄС за період з 1992 до 2012, у 39% запитів, на основі яких були видані преюдиціальні рішення, суди додавали пояснювальні записки, у яких висловлювали свої думки щодо того, як треба вирішувати справу, причому у 64,8% із записок судді аргументували перевагу використання права ЄС над національним. [7].

При цьому примат права ЄС поширюється не тільки на норми прямої дії, що містяться в Договорах, міжнародних угодах, стороною-учасником яких є Союзу, Регламентах і Директивах, але й, відповідно до доктрини проєвропейської інтерпретації (непрямого ефекту норм права ЄС), і на рішення, рекомендації, висновки [8] та норми права ЄС, які держава не повністю імплементувала в національний правопорядок чи зробила це неналежним чином. При застосуванні механізму проєвропейської інтерпретації, національний суд повинен намагатися тлумачити законодавство у ракурсі формулювань та прямих, і непрямих норм права ЄС (непрямих – у тому об'ємі, що прямо не порушує національне законодавство). Первісно ж дана доктрина розповсюджувалася виключно на Директиви інституцій ЄС, що підтверджується, зокрема, сумісним рішенням ССЕС «Bernhard Pfeiffer (C-397/01), Wilhelm Roith (C-398/01), Albert Süß (C-399/01), Michael Winter (C-400/01), Klaus Nestvogel (C-401/01), Roswitha Zeller (C-402/01) and Matthias Döbele (C-403/01) v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut» [9].

Це все зобов'язує суддів не тільки знати законодавчу базу Союзу, але й вміти ефективно її використовувати під час здійснення судочинства. На сьогодні українські судді дедалі активніше посилаються на відповідні джерела, однак подальшому розвитку мають сприяти технічна допомога європейських інституцій та зростання активності української наукової спільноти [10]. Окрім цього, це питання безпосередньо пов'язано із професійною правосвідомістю суддів, що повинна вдосконалюватися та в подальшому стати об'єктом пильного контролю, аби судова система України відповідала встановленим європейським стандартам. Відправники правосуддя не тільки мають бути готові до винесення цінностей ЄС на перший план при здійсненні судочинства, але й до постійної еволюції, адже Союз не стоїть на місці та стрімко розвивається, охоплюючи все нові сфери та механізми регулювання [11].

Але окрім посилення на нормативно-правові акти ЄС, судді також повинні брати до уваги та використовувати тлумачення цих актів ССЕС,

рішення якого мають певну силу преюдиції, адже за статтею 19 Договору про функціонування ЄС (далі - ДФЄС) цей Суд має виключне право здійснювати тлумачення та досліджувати законність відповідних документів. І найбільш важливим механізмом, якщо ми говоримо про співпрацю інституції та національних судів у цій сфері, є той, що закріплений у статті 267 акту - преюдиціальна процедура.

Відповідно до цього механізму, у випадку, коли національний орган правосуддя має сумніви щодо законності чи тлумачення *Acquis communautaire*, він зобов'язаний направити запит до ССЄС щодо винесення преюдиціального рішення (*preliminary ruling*). Право-обов'язок подання такого запиту виникає з моменту набуття країною статусу члену ЄС. Показовим є досвід Румунії, яка направила перший запит про тлумачення права ЄС на 17 день з приєднання до ЄС [12].

Процедура подання національними органами правосуддя держав-членів звернень до ССЄС щодо тлумачення норм права ЄС та винесення преюдиціального рішення була запроваджена в Установчих договорах, зокрема у вже згаданій статті 267 ДФЄС, як форма нагляду та підтримки інтеграції судів держав-членів у систему правосуддя ЄС. Ця система направлена на забезпечення однакового тлумачення та застосування *Acquis communautaire* на території усіх держав-членів [13].

Причому до юрисдикції ССЄС належить окрім іншого видання рішень стосовно застосування *Acquis communautaire* у справах, що мають підвищене політичне значення. К. Лейон визначає, що 54,5% із 5 590 справ, за якими національні органи правосуддя направляли преюдиціальні запити у період з 1992 до 2012, стосувалися рішень високої політичної чутливості, що свідчить про високий рівень довіри до ССЄС та ефективну правову інтеграцію судових систем держав-членів у систему правосуддя ЄС (при цьому потрібно врахувати похибку статистики, спричинену тим, що суди, що висловлюють супротив інтеграції, взагалі не передають політичних справ до ССЄС) [7].

Питання щодо правової сили рішень ССЄС загалом, та попередніх зокрема, є об'єктом дослідження різними науковцями. Так, Т.В. Комарова зазначає, що незважаючи на те, що установчі договори прямо не закріплюють здатність інституту створювати нові норми європейського права, а отже його рішення не вважаються прецедентами, на практиці він все ж займається нормотворчістю [14]. В.О. Гончаров, А.О. Точій та А.Г. Іванов так само визначають, що хоча де-юре рішення Суду не мають характеру прецеденту, де-факто він наявний [15]. Навіть сам орган називає свої рішення прецедентами при посиланні на них, зокрема, у рішенні «*Telefónica, SA and Telefónica de España, SA v European Commission*» [16].

Відповідна думка підкріплюється і продовжується і в іншій практиці ССЄС, зокрема в рішенні «Gerhard Köbler v Republik Österreich» було вперше затверджено, що невідповідність рішення національного суду попередній практиці інституції буде вважатися порушенням права ЄС [14, 17]. Науковці зазначають, що це могло стати основою для подальшої більш суворої та рішучої позиції Суду щодо недотримання їх попередньої практики тлумачення норм європейського права, зокрема поставити питання про відповідальність держави-члена в такому разі [18]. Доктрина неподання запиту на преюдиціальне рішення у випадках, якщо додаткове тлумачення *Acquis communautaire* не потребується, бо є чітко визначеним, утім, існує, та має назву *Acte clair*. Однак, неподання запиту на преюдиціальне рішення у випадках, де воно є необхідним для розв'язання спору, прямо засуджується ССЄС, зокрема у рішенні «Commission v France» [19].

Таким чином, рішення ССЄС є не тільки обов'язковими для сторін спору, що розглядається, але й практично мають застосовуватися при винесенні рішень національними судами країн, що є учасницями Союзу. Відповідно, такий статус вони набудуть і для України, коли вона стане членом ЄС. До дискреції національного органу правосуддя при цьому належитиме вирішення питання щодо того, чи потрібно залучити для розв'язку справи право ЄС (суд може наполягти на його застосуванні навіть у випадках, коли сторони провадження не залучили акти ЄС в аргументації власних позицій [20]); визначення, на якому етапі подати запит; визначення форми направленої запиту до ССЄС щодо тлумачення даного права у випадку невпевненості застосування *Acquis communautaire* до конкретної справи з можливістю описати релевантність питання у пояснювальній записці до запиту [13].

Якщо вести мову про сучасний стан, то наразі обов'язковий характер у нашій державі мають лише рішення ЄСПЛ, а щодо практики ССЄС Верховний Суд ставиться доволі скептично. Так, Вищим адміністративним судом України було створено окремий інформаційний лист про використання рішення у справі "Yvonne Van Duyn v Homme Office" конкретно, та практики ССЄС загалом. Він звернув увагу на те, що, відповідно до положень національного законодавства, зокрема конституційних, такі тлумачення не можуть вважатися джерелом українського права. Тим не менш, Суд зазначив, що, зважаючи на європейську зорієнтованість України, практика інституції може використовуватися для міркувань щодо стандартів правової системи ЄС та порівняння їх із українськими [21]. Однак тут слід зауважити, що у певній галузі національні суди все ж повинні брати до уваги практику ССЄС, що є законодавчо закріпленим. Ідеться про Закон України «Про ринок електричної енергії», де відповідне положення зазначене в пункті 11 статті 2.

Повертаючись до питання того, що зміниться, коли Україна набуде статусу члена Євросоюзу, маємо зазначити про те, що перед національною судовою системою постане одразу декілька проблемних питань. Так, певне занепокоєння викликає власне система направлення запитів для отримання преюдиціальних рішень. Правники ЄС, зокрема Генеральний адвокат ССЄС Дамасо Руїс-Харабо Коломер, констатують, що відсутність чіткого опису процедури подання звернень та недостатня визначеність суб'єктів-ініціаторів такого механізму (ними визнаються не тільки національні державні суди усіх рівнів, а й інші органи правосуддя, зокрема трибунали) призводять до формування надмірно гнучкої, казуїстичної юриспруденції, для застосування якої суддями держав-членів повинна проводитися креативна інтерпретація преюдиціального доробку ССЄС [22].

Далі, застосування тлумачень ССЄС при вирішенні спорів означає загальну ознайомленість із принаймні головними та найбільш визначальними рішеннями органу. Тут потрібно згадати і про те, що в рамках процедури preliminary rulings для такого звернення потрібно спочатку пересвідчитися, що подібне питання вже не було вирішено інститутом раніше, або що якісні умови справи настільки відрізняються від попереднього випадку, що застосування права за аналогією визнається неможливим [13]. Це, у свою чергу, тягне незрозумілість із тим, як саме ознайомлення буде здійснюватися, особливо в умовах того, що рішення Суду перекладаються не всіма мовами.

Для прикладу є досвід Болгарії, у якій суди надсилали запити доволі часто через брак перекладу практики болгарською мовою та неможливість дослідити всі рішення самостійно [23]. У той же час, наразі суди країни, зокрема її Конституційний Суд, відносяться до застосування тлумачень ССЄС доволі стримано [24], у чого, на нашу думку, є декілька причин. По-перше, як уже зазначалося, постала проблема мовного питання, коли рішення не перекладаються мовою країни-учасниці, а отже залишаються недоступними для багатьох національних суддів. По-друге, Болгарія є, на нашу думку, однією із тих країн, для яких віддавання частини національного суверенітету є досі доволі болючим, а отже застосування рішень ССЄС, що мають силу преюдиції, може здаватися небажаним та обмежуючим повноваження судів держави при здійсненні правосуддя.

Із цими ж проблемами може стикнутися і Україна, а отже слід заздалегідь проаналізувати шляхи до подолання зазначених перешкод. Так, допомогу в мовному питанні можуть надати збірки та узагальнення із найважливішими рішеннями Суду, перекладеними українською, які існують уже на сьогодні та, скоріше за все, будуть створюватися й надалі дедалі активніше. Друга ж проблема потребує комплексного підходу, зокрема проведення відповідних інформаційних заходів для зауваження на важливості

використання тлумачень норм європейського права ССЄС, особливо на перших етапах після вступу, коли національні судді ще недостатньо системно ознайомлені з правом ЄС та шляхами його ефективного практичного втілення.

Окрім цього, безсумнівним викликом для української судової системи є відповідність європейським стандартам. Досліджуючи це питання, В. Д. Бринцев виокремлює дві групи таких стандартів: а) комплексні, які стосуються загальних принципів судочинства і безпосередньо розгляду спорів (зокрема, тут ідеться про неупередженість, публічність, відкритість, рівність, справедливість тощо) та б) стандарти, які стосуються саме побудови судової системи держави (незалежність суддів, єдність судової системи, доступність та інше) [25]. Незважаючи на те, що відповідні принципи закріплені і на рівні національного законодавства, після вступу до ЄС за їх дотриманням здійснюватиметься ще більш пильний нагляд.

Окремо тут слід зазначити про важливість такої засади як ефективність, якої мають додержуватися судді, що затверджено статтею 19 ДФЄС, статтею 47 Хартії Європейського Союзу про основоположні права та практикою ССЄС. Ефективність системи правосуддя забезпечує насамперед підтримання верховенства права та дотримання цінностей утворення на рівні всього Союзу. Складність із принципом ефективності полягає в тому, що, відповідно до практики Суду, тлумачення його та застосування постійно варіюється в залежності від конкретних обставин справи, а отже його усталеність та вплив на національні норми залишаються відкритим питанням. Окрім цього, не виключається випадок, коли тлумачення цього принципу ССЄС може дещо протирічити тому, як право на ефективний судовий захист визначається національними судами [26].

Для узагальненого пошуку шляхів до вирішення зазначених вище проблем слід також здійснити невеликий історичний екскурс та дослідити, як інші країни долали схожі перешкоди. Так, у Польщі вже під час перебування в Союзі було ініційовано створення системи «суддів-консультантів» в судах першої та другої інстанції, які могли надавати допомогу колегам у питаннях застосування права ЄС. За словами дослідників, аналогічна система створювалася і до вступу країни до Союзу, однак тоді вона не була гарно скоординована та налагоджена, а отже згодом розпалася [27]. Схожим шляхом пішла Сербія, яка наразі аналогічно Україні має статус кандидата, ставши в Західних Балканах першотворцем системи суддів, які зможуть за необхідності координувати інших щодо певних аспектів права ЄС. Як зазначають науковці, в ідеалі політика країни в цій сфері повинна призвести до відкриття платформи, де всі судді зможуть отримати доступ до актуальних матеріалів із законодавства Союзу [28].

Окрім цього, у вирішенні питань належного навчання суддів праву ЄС беруть участь і безпосередньо інституції утворення. Так, за підтримки Єврокомісії було розроблено програму для професійної підготовки суддів перед тим, як вони здобудуть статус європейських. Зокрема, сюди входить ознайомлення із правовою системою та культурою ЄС для практичного розуміння ролі права Союзу у національних правових системах; роз'яснення головних аспектів щодо дотримання принципу верховенства права під час здійснення судочинства; інформування щодо їх ролі після набуття статусу європейських суддів тощо [29].

За підтримки Європарламенту також розроблено програму підготовки суддів із держав-членів ЄС, яка передбачає насамперед обмін знаннями та укріплення довірчих відносин між учасниками для подальшої співпраці в рамках утворення. Ця ж програма закріплює обов'язок країн забезпечувати суддів належними умовами для подальшого розвитку після призначення на посаду (зокрема йдеться про фінансування та підтримку органів, що опікуються професійним навчанням суддів та запровадження відповідних заходів для подальшого вдосконалення їхніх знань) [30].

Таким чином, першим кроком України в подоланні імовірних складнощів із пристосуванням національних судів до європейських реалій має стати належне навчання суб'єктів правосуддя для досягнення їх обізнаності в праві ЄС та ознайомлення із тими джерелами, які вони матимуть використовувати у своїй подальшій діяльності після набуття Україною статусу члена утворення.

Висновки. *Acquis communautaire* формує власну правову систему ЄС, за охороною якої слідкують ССЄС та органи правосуддя держав-членів. Враховуючи набуття Україною статусу кандидата у члени Союзу та стрімкий розвиток євроінтеграції, нагальним питанням постає проведення європеїзаційних процесів, особливо у сфері судового захисту, за стандартами утворення. Зокрема, суди України зі вступом до ЄС набудуть обов'язок ефективно застосовувати законодавчу базу Союзу за тлумаченням ССЄС та направляти запити до Суду щодо винесення преюдиціальних рішень. Рішення «Gerhard Köbler v Republik Österreich» вперше затвердило, що невідповідність рішення національного суду попередній практиці ССЄС буде вважатися порушенням права ЄС, а неподання запиту на преюдиціальне рішення у випадках, де воно є необхідним для розв'язання спору, прямо засуджується, зокрема у рішенні «Commission v France». А отже використання тлумачень Суду поруч із нормами права Союзу стане для українських суддів обов'язковим.

В ході проведеного аналізу практики інших країн щодо пристосування до використання практики ССЄС було зауважено на важливості проведення

грунтового навчання суддів за практикою Польщі, що створила систему «суддів-консультантів» з питань використання практики ЄС, та Сербії, що створила систему суддів, які координують національні суди щодо певних аспектів права Союзу. Особливо важливим це вважається на тлі того, що наразі в Україні, за загальною практикою, рішення ССЄС не мають обов'язкового характеру, як це відбувається у випадку ЄСПЛ. А отже професійна підготовка суддів перед тим, як вони здобудуть статус європейських, є дуже важливою, тим паче, що, за досвідом попередніх років, вона провадиться і за підтримки Єврокомісії.

Також необхідним визнається продовження друку збірок та узагальнень найважливіших рішень Суду, перекладених українською мовою та проведення інформаційних заходів для зауваження на важливості використання тлумачень норм європейського права ССЄС для ефективного здійснення правосуддя.

Література:

1. Case 6-64. Flaminio Costa v E.N.E.L. 1964. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.
2. Krzysztofik E. A. The Principle of Effectiveness of Eu Law from the Perspective of the Obligations of National Courts. *ORBELIANI LAW REVIEW*. 2023. Вип. № 1 (1). С. 87-104
3. Case C-619/18. European Commission v Republic of Poland supported by Hungary. 2019. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=215341&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1730615>.
4. Lenaerts K. New Horizons for the Rule of Law Within the EU. *German Law Journal*. 2020. Вип. 21. С. 29-34
5. Case C-430/21. Judgment of a request for a preliminary ruling from the Curtea de Apel Craiova. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62022CN0058&from=EN>.
6. Kelemen R. D., Eeckhout P., Fabbrini F., Pech L., Uitz R. National Courts Cannot Override CJEU Judgments. *Verfassungsblog*. 2020. URL: <https://verfassungsblog.de/national-courts-cannot-override-cjeu-judgments/>.
7. Leijon K. National Courts and Preliminary References: Supporting Legal Integration, Protecting National Autonomy or Balancing Conflicting Demands?. *West European Politics*. 2021. Вип. 44. С. 510-530.
8. Муравйов В. Реалізація норм права Європейського союзу у внутрішніх правопорядках держав-членів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2013. Вип. 2. С. 58-64.
9. Joined cases c-397/01 to c-403/01. Bernhard Pfeiffer (C-397/01), Wilhelm Roith (C-398/01), Albert Süß (C-399/01), Michael Winter (C-400/01), Klaus Nestvogel (C-401/01), Roswitha Zeller (C-402/01) and Matthias Döbele (C-403/01) v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV. 2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62001CJ0397>.
10. Петров Р. А. Європеїзація української судової системи як складова євроінтеграційної політики України. *Право України*. 2012. Вип. № 1-2. С. 300-306.
11. Базарник М. В. Вплив євроінтеграційних процесів на судову реформу в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Вип. 32. 2022. С. 279-288.

12. Case C-33/07. Ministerul Administrației și Internelor – Direcția Generală de Pașapoarte București v Gheorghe Jipa. 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62007CJ0033>.
13. C 143/01. Information note on references from national courts for a preliminary ruling. 2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:297:0001:0006:EN:PDF>.
14. Комарова Т. В. Правова сила рішень Суду справедливості Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 49. С. 193-196.
15. Гончаров В. О., Точій А. О., Іванов А. Г. Прецедентний характер рішень Суду Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 10. С. 582-584.
16. Case T-336/07. Telefónica, SA and Telefónica de España, SA v European Commission. 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62007TJ0336>.
17. Case C-224/01. Gerhard Köbler v Republik Österreich. 2003. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0224>.
18. Scherr K. M. The principle of state liability for judicial breaches : the case Gerhard Köbler v. Austria under European Community law and from a comparative national law perspective. Florence, 2008. 458 с.
19. Case C-416/17. Commission v France. 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:62017CJ0416>.
20. Case 126/80. Maria Salonia v Giorgio Poidomani and Franca Baglieri, née Giglio. 1981. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0126>.
21. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України № 1601/11/10/14-14 від 18 грудня 2014 р.
22. Opinion of RG Colomer of 28 June 2001, C-17/00, François De Coster vs Collège des bourgmestre et échevins de Watermael-Boitsfort. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=46475&pageIndex=0&doclang=PT&mode=req&dir=&occ=first&part=1>.
23. Lazowski A., Yosifova S. Learning the Hard Way: Bulgaria and EU Law. *The Application of EU Law in the New Member States*, 2010. С. 537-570.
24. Vatsov M. European Integration Through Preliminary Rulings? The Case of the Bulgarian Constitutional Court. *German Law Journal*. 2015. Вип. 16:06. С. 1591-1622.
25. Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади України: дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.10. Харків, 2010. 520 с.
26. Ravo L. M. The role of the Principle of Effective Judicial Protection in the EU and its Impact on National Jurisdictions. *EUT Edizioni Università di Trieste*. 2012. С. 101-125.
27. Poslutski W. The polish experience and best practices worked out on the training of judges in EU law and improving its accessibility. *The Training of Legal Practitioners: Teaching EU law and Judgecraft. Complication of briefing notes*. Brussels, 2013. С. 84-100.
28. Bojovic A. K. Judicial training and EU law: A view on comparative and Serbian practice. *Strani Pravni Zivot*. 2018. С. 73-92.
29. Initial training of judges in the European Union. European justice. 2022. URL: https://e-justice.europa.eu/38582/EN/initial_training_of_judges_in_the_european_union.
30. The Training of Judges and Legal Practitioners - Ensuring the Full Application of EU Law. European Union, 2017. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/583134/IPOL_IDA\(2017\)583134_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/583134/IPOL_IDA(2017)583134_EN.pdf).

References:

1. Case 6-64. Flaminio Costa v E.N.E.L. 1964. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

2. Krzysztofik E. A. The Principle of Effectiveness of Eu Law from the Perspective of the Obligations of National Courts. *ORBELIANI LAW REVIEW*. 2023. Вип. № 1 (1). С. 87-104
3. Case C-619/18. European Commission v Republic of Poland supported by Hungary. 2019. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=215341&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1730615>.
4. Lenaerts K. New Horizons for the Rule of Law Within the EU. *German Law Journal*. 2020. Вип. 21. С. 29–34
5. Case C-430/21. Judgment of a request for a preliminary ruling from the Curtea de Apel Craiova. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62022CN0058&from=EN>.
6. Kelemen R. D., Eeckhout P., Fabbrini F., Pech L., Uitz R. National Courts Cannot Override CJEU Judgments. *Verfassungsblog*. 2020. URL: <https://verfassungsblog.de/national-courts-cannot-override-cjeu-judgments/>.
7. Leijon K. National Courts and Preliminary References: Supporting Legal Integration, Protecting National Autonomy or Balancing Conflicting Demands?. *West European Politics*. 2021. Вип. 44. С. 510-530.
8. Muraviov V. (2013). Realizatsiia norm prava Yevropeiskoho soiuzu u vnutrishnikh pravoporiadkakh derzhav-chleniv. [Implementation of the norms of the law of the European Union in the internal legal systems of the member states] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm. -- Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism*, 2, 58-64 [in Ukrainian].
9. Joined cases c-397/01 to c-403/01. Bernhard Pfeiffer (C-397/01), Wilhelm Roith (C-398/01), Albert Süß (C-399/01), Michael Winter (C-400/01), Klaus Nestvogel (C-401/01), Roswitha Zeller (C-402/01) and Matthias Döbele (C-403/01) v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV. 2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62001CJ0397>.
10. Petrov R. A. (2012) Yevropeizatsiia ukrainskoi sudovoi systemy yak skladova yevrointehratsiinoi polityky Ukrainy [Europeanization of the Ukrainian judicial system as a component of the European integration policy of Ukraine]. *Pravo Ukrainy -- Law of Ukraine*, 1-2, 300-306 [in Ukrainian].
11. Bazarnyk M. V. (2022) Vplyv yevrointehratsiinykh protsesiv na sudovu reformu v Ukraini [The impact of European integration processes on judicial reform in Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava -- Scientific notes of the Lviv University of Business and Law*, 32, 279-288. [in Ukrainian].
12. Case C-33/07. Ministerul Administrației și Internelor – Direcția Generală de Pașapoarte București V Gheorghe Jipa. 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62007CJ0033>.
13. C 143/01. Information note on references from national courts for a preliminary ruling. 2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:297:0001:0006:EN:PDF>.
14. Komarova T. V. (2018) Pravova syla rishen Sudu spravedlyvosti Yevropeiskoho Soiuzu [Legal force of decisions of the Court of Justice of the European Union]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu -- Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 49, 193-196. [in Ukrainian].
15. Honcharov V. O., Tochii A. O., Ivanov A. H. (2021) Pretsedentnyi kharakter rishen Sudu Yevropeiskoho Soiuzu [Precedential nature of decisions of the Court of the European Union]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal -- Legal scientific electronic journal*, 10, 582-584 [in Ukrainian].
16. Case T-336/07. Telefónica, SA and Telefónica de España, SA v European Commission. 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62007TJ0336>.
17. Case C-224/01. Gerhard Köbler v Republik Österreich. 2003. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0224>.

18. Scherr K. M. The principle of state liability for judicial breaches : the case Gerhard Köbler v. Austria under European Community law and from a comparative national law perspective. Florence, 2008. 458 с.
19. Case C-416/17. Commission v France. 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:62017CJ0416>.
20. Case 126/80. Maria Salonia v Giorgio Poidomani and Franca Baglieri, née Giglio. 1981. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0126>.
21. Information letter of the Higher Administrative Court of Ukraine No. 1601/11/10/14-14 dated December 18, 2014.
22. Opinion of RG Colomer of 28 June 2001, C-17/00, François De Coster vs Collège des bourgmestre et échevins de Watermael-Boitsfort. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=46475&pageIndex=0&doclang=PT&mode=req&dir=&occ=first&part=1>.
23. Lazowski A., Yosifova S. Learning the Hard Way: Bulgaria and EU Law. *The Application of EU Law in the New Member States*, 2010. С. 537-570.
24. Vatsov M. European Integration Through Preliminary Rulings? The Case of the Bulgarian Constitutional Court. *German Law Journal*. 2015. Вып. 16:06. С. 1591-1622.
25. Bryntsev V. D. (2010) Systema orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady Ukrainy [System of organizational support of the judiciary of Ukraine]: dys. ... d-ra yuryd. nauk – PhD dissertation.: 12.00.10. Kharkiv, 520 p [in Ukrainian].
26. Ravo L. M. The role of the Principle of Effective Judicial Protection in the EU and its Impact on National Jurisdictions. *EUT Edizioni Università di Trieste*. 2012. С. 101-125.
27. Poslutski W. The polish experience and best practices worked out on the training of judges in EU law and improving its accessibility. *The Training of Legal Practitioners: Teaching EU law and Judgecraft. Complication of briefing notes*. Brussels, 2013. С. 84-100.
28. Bojovic A. K. Judicial training and EU law: A view on comparative and Serbian practice. *Strani Pravni Zivot*. 2018. С. 73-92.
29. Initial training of judges in the European Union. European justice. 2022. URL: https://e-justice.europa.eu/38582/EN/initial_training_of_judges_in_the_european_union.
30. The Training of Judges and Legal Practitioners - Ensuring the Full Application of EU Law. European Union, 2017. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/583134/IPOL_IDA\(2017\)583134_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/583134/IPOL_IDA(2017)583134_EN.pdf).

УДК 342.565.2(460+469)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-378-388](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-378-388)

Огла Маргарита Валеріївна студентка факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0004-5368-5928>

Желнін Валерій Єгорович студент факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-1029-6744>

Чиркін Антон Сергійович кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри державного будівництва, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-3777-4515>

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В КРАЇНАХ ІБЕРІЙСЬКОГО (ПРЕНЕЙСЬКОГО) ПІВОСТРОВА

Анотація. Конституційна юрисдикція в Європі має загальні, притаманні більшості європейських країн, риси, а саме – централізованість, наявність спеціального конституційного судового органу тощо. Однак, на рівні країн формуються певні особливості конституційного контролю, які притаманні лише їм. Зокрема, це стосується і Королівства Іспанії та Республіки Португалія, які мають свої характерні риси конституційного контролю.

У цій науковій статті розглянуто особливості конституційного контролю кожної з двох країн, досліджено історико-правове походження цього контролю. Було звернено увагу на специфічні характеристики правового регулювання кожного з Конституційних судів Іспанії, Португалії. У роботі також містяться висновки стосовно особливостей правового регулювання роботи кожного з вищезгаданих конституційних судів, які можуть стати підґрунтям удосконалення чинного українського законодавства.

Окрему увагу приділено створенню та законодавчому закріпленню конституційного контролю у країнах з такими формами правління як конституційна монархія (Іспанія) та парламентська республіка (Португалія). Зосереджено увагу на аналізі повноважень Конституційних Судів Португалії та Іспанії, а також розглянуто нормативні акти, які регулюють роботу конституційних судів цих країн.

Резюмовано різницю моделей конституційного контролю в цих країнах: для Португалії характерна змішана модель, тоді як для Іспанії – європейська.

Було проаналізовано причини різного підходу до порядку формування конституційних судів. Звернено увагу, що Конституційний Суд Португалії не вирішує питання щодо дійсності закону, а лише визначає, що закон не може бути застосований; водночас Конституційний Суд Іспанії розглядає конституційність законів про затвердження міжнародних договорів, на відміну від Конституційного Суду Португалії. Також авторами підсумовано, які особливості конституційного контролю в Іспанії і Португалії можуть бути запозичені задля вдосконалення роботи Конституційного Суду України.

Ключові слова: країни Іберійського півострова, конституційний контроль, конституційні суди, конституційне право Іспанії та Португалії.

Ohla Marharyta Valeriivna Student of the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0004-5368-5928>

Zhelnin Valerii Yehorovych Student of the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-1029-6744>

Chyrkin Anton Serhiovych PhD in Law, Associate Professor, Assistant at the Department of State Building, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Scientific Research Institute of State Building and Local Government National Academy of Legal Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-3777-4515>

PECULIARITIES OF CONSTITUTIONAL CONTROL IN THE COUNTRIES OF THE IBERIAN PENINSULA

Abstract. Constitutional jurisdiction in Europe has common features inherent in most European countries, such as centralisation, the existence of a special constitutional judicial body, etc. However, certain peculiarities of constitutional control are formed on the country level, which are unique to them. In particular, this also applies to the Kingdom of Spain and the Republic of Portugal, which have their own specific features of constitutional control.

This article examines the peculiarities of constitutional control in each of the two countries, and investigates the historical and legal origin of this control. Attention is paid to the specific characteristics of legal regulation of each of the Constitutional Courts of Spain and Portugal. The article also contains conclusions regarding the specifics of legal regulation of the work of each of the above-mentioned constitutional courts, which may serve as a basis for improving the current Ukrainian legislation.

Particular attention is paid to the establishment and legislative consolidation of constitutional control in countries with such forms of government as constitutional monarchy (Spain) and parliamentary republic (Portugal). The author analyses the powers of the Constitutional Courts of Portugal and Spain, and also examines the laws and regulations governing the work of the constitutional courts of these countries.

Differences in the models of constitutional control in these countries are summarised: Portugal has a mixed model, while Spain has a European model. The authors analyse the reasons for the different approach to the procedure of constitutional courts formation. It is noted that the Constitutional Court of Portugal does not decide on the validity of a law, but only determines that the law cannot be applied; at the same time, the Constitutional Court of Spain considers the constitutionality of laws on approval of international treaties, unlike the Constitutional Court of Portugal. The authors also summarize what features of constitutional control in Spain and Portugal can be borrowed to improve the work of the Constitutional Court of Ukraine.

Keywords: countries of the Iberian Peninsula, constitutional control, constitutional courts, constitutional law of Spain and Portugal.

Постановка проблеми та її актуальність. Європейська модель конституціоналізму має в основі, поряд із конституцією – конституційну юрисдикцію, що виконує низку важливих функцій (). Хоча вона притаманна й іншим моделям конституціоналізму, саме у європейській моделі конституційна юрисдикція не лише забезпечує захист конституції, а й збалансовує усю конституційну систему, гарантує обмеженість (несвавільність) вищих органів державної влади [1, с.94]. Формується дана модель шляхом створення спеціального органу конституційної юрисдикції (зазвичай це конституційний суд). Однак, незважаючи на те, що за загальним правилом вона функціонує централізовано, є певні особливості та винятки. Зокрема, особливим є конституційний контроль в Іспанії і в Португалії. Аналіз особливостей роботи їхніх конституційних судів є важливим з огляду на активне реформування Конституційного Суду України, який у процесі свого реформування використовує поради іноземних організацій та іноземний досвід (зокрема, нещодавно був реформований порядок відбору кандидатур на посаду судді конституційного суду). Досліджень зарубіжного досвіду, зокрема країн Піренейського півострова, недостатньо, а тому аналіз особливостей їхнього конституційного контролю є актуальним, зокрема задля реформування національної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тема не була широко досліджена українськими вченими, що зумовлює її актуальність серед

української науково–правової тематики, однак даною темою займалися такі зарубіжні вчені, як Енріке Гільєн Лопес, Тереза Віоленте та ін. Окрім наукових статей іноземних авторів, було проаналізовано закони, що регулюють роботу Конституційних Судів Іспанії та Португалії, а також їх Конституції.

Мета статті. Головними завданнями статті є дослідження особливостей конституційного контролю кожної з двох країн, а також аналіз його законодавчого закріплення в цих країнах. Також було звернено увагу на історико-правове походження цього контролю.

Виклад основного матеріалу. Королівство Іспанія та Республіка Португалія були взаємопов'язані географічно, культурно та економічно протягом тривалого історичного періоду. Незважаючи на територіальну близькість країн та членство ЄС, форма правління однієї з них зазнала змін лише відносно нещодавно (на початку ХХ століття Португалія стала республікою), а тому конституційний контроль у цих країнах дещо відрізняється.

Історія створення Конституційного Суду Португалії є довгою та багатоетапною. Першим органом, який своїми функціями був подібний до конституційного суду, стала Конституційна комісія (надалі – Комісія), яка була створена у другій половині 70–х років минулого століття. Проте проіснувала Комісія лише до 1982 року, оскільки характер діяльності цього органу не був чітко визначений.

Її проблемою португальські правові дослідники називають «подвійну природу» цього органу, яка завдала серйозних проблем теоретикам права, коли вони намагалися охарактеризувати Конституційну комісію [2]. Так, з одного боку, Комісія була створена для допомоги Раді революції контролювати конституційність нормативних актів (консультативний орган). Її робота полягала у наданні офіційних висновків у випадках попереднього перегляду нормативних актів. Але водночас Комісія діяла як вищий юрисдикційний орган у справах, в яких вона була останньою інстанцією при оскарженні судових рішень, в яких відмовлялися застосовувати норми на підставі їх неконституційності, або в яких застосовували норми, що були раніше визнані неконституційними самою Комісією (юрисдикційний орган). Отже, дана проблема потребувала вирішення та реформування.

Виходом з цієї ситуації стало прийняття Закону №28/82, яким запроваджувався орган конституційного контролю – Конституційний Суд Португалії (Tribunal Constitucional). Авторами Закону №28/82 «Про організацію, функціонування та порядок діяльності Конституційного Суду» від 15 листопада 1982 року стали два дослідники Коїмбрського університету – Антоніу Барбозі де Мело і Жозе Мануелю Кардозу да Коста [1]. Увесь процес написання та прийняття Закону відбувався під час першого перегляду Конституції Португалії (яка була прийнята 2 квітня 1976 року) у 1982 році.

Дослідник Гонсало де Алмейда Рібейро зазначає про наступні особливості конституційного контролю в Португалії: по–перше, хоча існує спеціалізований орган конституційної юрисдикції – Конституційний суд, укомплектований судьями, обраними за спеціальною процедурою (тринадцять суддів) на дев'ятирічний термін без права поновлення, – він не є винятковим. Фактично, Конституція Португалії наділяє всі суди повноваженнями відмовляти у застосуванні закону через його неконституційність, що впливає зі статті 204 Конституції Португалії. По–друге, в контексті додаткового контролю Конституційний Суд функціонує як вищий апеляційний орган – хоча його компетенція обмежується питанням про те, чи порушує чинне законодавство конституцію, – а не як суд преюдиціального перегляду. По–третє, рішення про визнання закону неконституційним є обов'язковим лише між сторонами спору, тобто закон, який оскаржується, залишається чинним після винесення рішення. Іншими словами, Суд не вирішує, що закон є недійсним; він вирішує, що він не може бути застосований [3, с.3–4]. Стосовно першої ознаки детальніше зазначає також науковець Тереза Віоленте. Вона пише, що у португальській системі переплітаються характеристики як американської моделі судового контролю, так і кельзенської моделі контролю за конституційністю, а тому такий змішаний характер португальської системи зумовлює її відносну унікальність серед європейських систем контролю за конституційністю [4, с.760–761]. Аналізуючи дані думки науковців та повертаючись до історії Конституційного Суду Португалії, варто зробити висновок, що Рада революції, у поєднанні з Конституційною комісією мала статус квазісудового органу конституційного контролю. Хоча пізніше був створений Конституційний Суд Португалії, він не має повноважень для суцільного конституційного контролю, який, у свою чергу, є однією з ознак австрійської моделі контролю.

Станом на сьогодні Конституційний Суд Португалії (далі – КСП) – відповідно до статті 221 Конституції Португалії – є судом, який безпосередньо відповідає за здійснення правосуддя у правових та конституційних питаннях [5]. Основним предметом розгляду КСП є справи про неконституційність та незаконність актів, про що нам каже стаття 223 Конституції.

Також КСП відповідальний за наступний перелік видів справ, які належать до його юрисдикції та які пов'язані з: 1) засвідченням факту смерті та оголошенням постійної фізичної недієздатності Президента Республіки; 2) винесенням рішень останньої інстанції щодо належного проведення та дійсності виборчих актів; 3) перевіркою законності утворення політичних партій та їх коаліцій, оцінкою законності їх назв, ініціалів та символіки, а також прийняттям рішення про їх скасування; 4) перевіркою конституційності

та законності національних, регіональних та місцевих референдумів, включаючи оцінку вимог щодо виборців у кожному конкретному випадку; 5) винесенням рішень щодо апеляцій, пов'язаних з втратою депутатського мандата і виборами, проведеними Асамблеєю Республіки і Законодавчими зборами автономних областей; та інші повноваження.

Цікавим фактом є те, що Закон №28/82, про який було зазначено раніше, містить ще одне цікаве повноваження, а саме: стаття 10 Закону регламентує, що КСП може визнати, що певна організація пропагує та сповідує фашистську ідеологію, а тому зобов'язаний постановити постанову про заборону такої організації [6].

Вважаємо, що з огляду на проаналізовані повноваження КСП певні норми Конституції Португалії варто було б інтегрувати до національного Закону «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII, а саме ті, що стосуються перевірки конституційності та законності національних, регіональних та місцевих референдумів (наразі КСУ мають повноваження перевіряти тільки конституційність питання, що виноситься на всеукраїнський референдум, відповідно до норм Закону «Про всеукраїнський референдум») – розширивши таким чином повноваження українського Конституційного Суду.

Історія Конституційного Суду Іспанії бере свій початок з 30-х років ХХ століття, після бурхливих подій, пов'язаних з падінням Другої Республіки у 1931 році. Тоді Конституцією 9 грудня 1931 року був створений Суд конституційних гарантій, який також мав змішаний характер юрисдикції, однак дещо відмінний від португальської моделі. Окрім контролю за конституційністю законів (за австрійською моделлю) даний Суд брав на себе захист основних прав («ампаро»), вирішення конфліктів між Республікою та автономними регіонами, брав на себе контроль за кримінальною відповідальністю Глави держави, Голови Ради та міністрів, Голови та суддів Верховного суду та Прокурора Республіки [7].

У зв'язку з початком громадянської війни в Іспанії у 1936 році даний Суд зупинив свою роботу. У 1978 році Розділом IX Конституції Іспанії від 27 грудня 1978 року було створено Конституційний суд Іспанії (Tribunal Constitucional, далі – КСІ), діяльність якого була визначена Органічним Законом №2/1979 від 3 жовтня «Про Конституційний Суд», і який сьогодні функціонує як найвищий гарант як основних прав і свобод громадян, так і верховенства Конституції.

Статтею 2 Органічного Закону №2/1979 від 3 жовтня 1979 року регламентована юрисдикція КСІ, яка поширюється на такі види справ: 1) будь-яка справа або питання щодо неконституційності законів, законодавчих положень або актів, що мають силу закону; 2) справи стосовно апеляції в порядку «ампаро»; 3) конституційні конфлікти юрисдикції між державою та

автономними співтовариствами або між самими автономними співтовариствами; 4) справи щодо конституційності міжнародних договорів; 5) конфлікти між конституційними державними органами; 6) інші види справ [8].

Відмінними особливостями конституційного контролю в Іспанії, на відміну від португальської моделі, є порядок формування КСІ. Так, у випадку КСП 13 суддів обираються шляхом спеціальної процедури (Асамблеєю Республіки), тоді як у КСІ 12 суддів призначаються королем Іспанії (відповідно до статті 159 Конституції Іспанії), а пропозиції щодо призначення надають Асамблея, Сенат, Уряд та Генеральна рада суддів Португалії. Фактично, вважаємо, що різниця у моделях формування конституційних судів в Португалії та Іспанії впливає з різних форм правління, що представлені у цих країнах – так, Іспанія є конституційною монархією, коли як Португалія є парламентською республікою. Таким чином різні форми правління прямо впливають і на роботу Конституційних Судів цих країн. Також можна побачити, що до юрисдикції КСІ та КСП належить і процедура «ампаро», однак її юридичне закріплення є різним: так, таке повноваження у КСІ закріплено прямо у Органічному Законі «Про Конституційний Суд», тоді як повноваження КСП реалізується через норми Конституції та не є абсолютним – як зазначалося раніше, Конституція Португалії наділяє всі суди повноваженнями відмовляти у застосуванні закону через його неконституційність, що впливає зі статті 204 Конституції.

Важливою різницею між КСІ та КСП є те, що якщо КСП не має преюдиціальних повноважень (як зазначали португальські дослідники), то у КСІ вони закріплені прямо у законі – відповідно до статті 3 Органічного Закону №2/1979 від 3 жовтня 1979 року КСІ має юрисдикцію заслуховувати попередні питання (*cuestiones prejudiciales e incidentales*) неконституційного характеру, що мають безпосереднє відношення до справи, яка перебуває на його розгляді, і виносити рішення виключно з метою оцінки конституційності цієї справи [8].

Варто зазначити про ще одну особливість КСІ – це обрання цим судом кельзенівської моделі конституційного контролю. Раніше було зазначено, що для КСП характерна змішана модель конституційного контролю. Науковець Енріке Гільєн Лопес зазначає, що після диктатури Франко та після досягнення консенсусу щодо важливості окремого конституційного суду в Іспанії – Конституційний Суд з'являється в Частині IX Конституції, чітко відокремлений від загальної судової влади. Таке відокремлення конституційного контролю від звичайної судової влади є важливою особливістю Конституції, що демонструє прийняття Іспанією кельзенівської моделі конституційного контролю, схожої на італійську та німецьку моделі [9, с.530–532].

Стосовно форми конституційного контролю і Іспанії зазначає й інший науковець Георг Ернест Глос. Так, новий іспанський Конституційний Суд (за Конституцією 1978 року) схожий на свого попередника за Конституцією Іспанії 1931 року та на італійський. Водночас, на відміну від американської судової практики, іспанський суд не може визнати закон неконституційним, а повинен передати такі питання на розгляд Конституційного Суду, і тільки він має виключну юрисдикцію оголошувати про неконституційність певного закону. Ключовим моментом Розділу IX нової Конституції дослідник вважає положення про ампаро, який вперше згадується в іспанському конституційному контексті в Конституції 1931 року. Науковець зазначає про цікавий факт, що інститут ампаро в його нинішньому вигляді був запозичений в Іспанії з мексиканського конституційного права [10, с.75–76]. Отже, дані висновки науковців дають нам підстави впевнено стверджувати, що Іспанія є одним з прикладів кельзенівської моделі конституційного контролю, хоча має певні особливості, зокрема, що стосуються наявності «мексиканської версії процедури ампаро».

Варто звернути увагу на Розділ III Органічного Закону №2/1979 від 3 жовтня 1979 року під назвою «Щодо питання неконституційності, порушеного суддями або судами».

У цьому розділі іспанського Органічного Закону, окрім суду найвищої інстанції, порушувати питання конституційності певної норми може будь-який суд на будь-якій стадії судового розгляду. Важливим особливостями цієї процедури є: 1) суд може порушити це питання лише після завершення провадження і в межах строку, встановленого для винесення вироку або відповідного судового рішення, і повинен вказати закон або норму, конституційність якої оскаржується, конституційний припис, який, як стверджується, було порушено, а також вказати й обґрунтувати, якою мірою рішення у справі залежить від обґрунтованості норми, що оскаржується; 2) перед ухваленням остаточного рішення у формі постанови суд заслуховує сторони та прокуратуру з тим, щоб вони мали змогу протягом загального десятиденного строку, який не може бути продовжений, представити свої аргументи щодо доречності порушення питання про неконституційність; 3) питання про неконституційність може бути повторно порушене в наступних інстанціях, поки не буде винесено остаточне рішення; 4) після прийняття постанови стосовно порушення питання про неконституційність певної норми судове провадження залишається призупиненим до винесення Конституційним Судом остаточного рішення з цього питання.

Важливим є строк розгляду конституційного подання Верховного Суду Конституційним Судом України. Задля дотримання КСУ та Верховним Судом принципу розумності строків розгляду справи – варто встановити особливий

строк конституційного провадження для справ подібного характеру. Наразі встановлений загальний строк у 6 місяців, що закріплений у статті 75 Закону України № 2136-VIII негативно впливатиме на ефективність застосування судами механізму порушення питання про неконституційність певного закону, а тому пропонуємо особливий строк для вищезгаданих справ зменшити до 30 або 60 днів. Вважаємо, що зменшення строків розгляду конституційного подання Верховного Суду ніяким чином не буде впливати на «перенавантаження» Конституційного Суду України, оскільки за 2022 рік Конституційним Судом не було отримано жодного конституційного подання, а станом на 28.02.2023 у 2023 році до КСУ було подано лише 2 конституційних подання.

Висновок. Отже, незважаючи на певну схожість країн, конституційний контроль у кожній з держав Іберійського півострова має свої особливості. Так, Конституційні Суди Португалії та Іспанії були утворені у 70–80-х роках минулого століття з різницею у 3 роки. Конституційний Суд Португалії має повноваження визнавати закони неконституційними, однак Суд не вирішує питання щодо дійсності закону – він лише вирішує, що закон не може бути застосований, а конституційний контроль – має змішаний формат, тобто володіє ознаками як американської моделі, так і кельзенівської; Конституційний Суд Іспанії розглядає конституційність законів про затвердження міжнародних договорів, на відміну від КСП, а також є одним з прикладів кельзенівської моделі конституційного контролю. Незважаючи на такі розбіжності, кожен з цих судів поступово оновлює та реформує свою роботу задля покращення механізмів конституційного контролю в цих країнах – реформаторська діяльність характерна і для Конституційного Суду України.

Так, Україна може запозичити від Португалії більш розширені повноваження щодо контролю референдумів: так, наразі КСУ мають повноваження перевіряти тільки конституційність питання, що виноситься на всеукраїнський референдум, а тому варто було б розширити ці повноваження до перевірки конституційності та законності національних, регіональних та місцевих референдумів. Що стосується запозичення досвіду з Іспанії, то розширення переліку суб'єктів конституційного подання, завдяки доданню судів першої та апеляційної інстанції – буде нерезультативним для функціонування Конституційного Суду України. Однак пропонуємо встановити особливий строк для розгляду конституційного подання Верховного Суду – 30 або 60 днів.

Література:

1. Бориславська О. Конституційна юрисдикція в умовах європейської моделі конституціоналізму. *Юридичний журнал «Право України»*. 2018. № 4. С. 93–107. URL: https://www.academia.edu/37634298/Конституційна_юрисдикція_в_умовах_європейської_моделі_конституціоналізму (дата звернення: 01.06.2023).

2. Brief History of the Constitutional Court. *Tribunal Constitucional Portugal*. URL: <https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/tribunal-historiaen.html#11> (дата звернення: 01.06.2023).
3. Gonçalo A. R. Judicial Review of Legislation in Portugal: A Brief Genealogy. *Constitutional History: Comparative Perspectives*. 2018. P. 1–24. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3271062#paper-references-widget (дата оновлення: 01.06.2023).
4. Violente T. Concrete Control of Constitutionality in Portugal: A Means Towards Effective Protection of Fundamental Rights. *Penn State International Law Review*. 2011. Vol. 29, no. 4. P. 759–776. URL: https://www.academia.edu/22471207/Concrete_Control_of_Constitutionality_in_Portugal_A_Means_Towards_Effective_Protection_of_Fundamental_Rights (дата звернення: 01.06.2023).
5. Constituição da República Portuguesa : Конституція Португалії від 02.04.1976 р.: станом на 22 черв. 2005 р. URL: <https://www.parlamento.pt/Legislacao/Paginas/ConstituicaoRepublicaPortuguesa.aspx#art221> (дата звернення: 01.06.2023).
6. Lei «Organização, funcionamento e processo do Tribunal Constitucional» : Закон від 15.11.1982 р. № 28/82. URL: <https://dre.pt/dre/detalhe/lei/28-1982-626985> (дата звернення: 01.06.2023).
7. History of the Court. *Constitutional Court of Spain*. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/en/tribunal/historia/Paginas/default.aspx> (дата звернення: 01.06.2023).
8. Ley Orgánica 2/1979, de 3 de octubre, del Tribunal Constitucional від 03.10.1979 р. № 2/1979. Дата оновлення: 02.07.2021. *Boletín Oficial del Estado*. 1979. 5 жовт. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23709> (дата звернення: 01.06.2023).
9. Lopez E. G. Judicial Review in Spain: The Constitutional Court. *Loyola of Los Angeles Law Review*. 2008. Vol. 41, no. 2. P. 529–562. URL: <https://digitalcommons.lmu.edu/llr/vol41/iss2/3/> (дата звернення: 01.06.2023).
10. Glos G. E. The New Spanish Constitution, Comments and Full Text. *Hastings Constitutional Law Quarterly*. 1979. Vol. 7, no. 1. P. 47–128. URL: https://repository.uclawsf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1177&context=hastings_constitutional_law_quaterly (дата звернення: 01.06.2023).
11. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

References:

1. Boryslavska, O. (2018). Konstytutsiina yurysdyktsiia v umovakh yevropeiskoi modeli konstytutsionalizmu. *Yurydychnyi zhurnal «Pravo Ukrainy»*, (4), 93–107. Retrieved from https://www.academia.edu/37634298/Конституційна_юрисдикція_в_умовах_європейської_моделі_конституціоналізму [in Ukrainian].
2. Brief history of the constitutional court. tribunal constitucional portugal. (n. d.). *www.tribunalconstitucional.pt* Retrieved from <https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/tribunal-historiaen.html#11> [in English].
3. Gonçalo, A. R. (2018). Judicial Review of Legislation in Portugal: A Brief Genealogy. *Constitutional History: Comparative Perspectives*, 1–24. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3271062#paper-references-widget [in English].
4. Violente, T. (2011). Concrete Control of Constitutionality in Portugal: A Means Towards Effective Protection of Fundamental Rights. *Penn State International Law Review*, 29(4), 759–776. Retrieved from https://www.academia.edu/22471207/Concrete_Control_of_Constitutionality_in_Portugal_A_Means_Towards_Effective_Protection_of_Fundamental_Rights [in English].

5. Constituição da República Portuguesa [Constitution of the Portuguese Republic], Konstytutsiia (2005) (Portuhaliia). <https://www.parlamento.pt> Retrieved from <https://www.parlamento.pt/Legislacao/Paginas/ConstituicaoRepublicaPortuguesa.aspx#art221> [in Portuguese].
6. Lei «Organização, funcionamento e processo do Tribunal Constitucional» [Law on the organisation, functioning and proceedings of the Constitutional Court №28/82], Zakon № 28/82 (1982) (Portuhaliia). <https://dre.pt> Retrieved from <https://dre.pt/dre/detalhe/lei/28-1982-626985> [in Portuguese].
7. History of the Court. Constitutional Court of Spain. (n. d.). <https://www.tribunalconstitucional.es> Retrieved from <https://www.tribunalconstitucional.es/en/tribunal/historia/Paginas/default.aspx> [in English].
8. Ley Orgánica 2/1979, de 3 de octubre, del Tribunal Constitucional vid 03.10.1979 r. № 2/1979 [Organic Law 2/1979 of 3 October 1979 on the Constitutional Court vid 03.10.1979 r. № 2/1979]. (1979, October 3) *Boletín Oficial del Estado*. Retrieved from <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23709> [in Spanish].
9. Lopez, E. G. (2008). Judicial Review in Spain: The Constitutional Court. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 41(2), 529–562. Retrieved from <https://digitalcommons.lmu.edu/llr/vol41/iss2/3/> [in English].
10. Glos, G. E. (1979). The New Spanish Constitution, Comments and Full Text. *Hastings Constitutional Law Quarterly*, 7(1), 47–128. Retrieved from https://repository.uclawsf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1177&context=hastings_constitutional_law_quarterly [in English].
11. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy, Zakon Ukrainy № 2136-VIII [On the Constitutional Court of Ukraine, Law of Ukraine No. 2136-VIII] (2017, July 13) (Ukraina). <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> [in Ukrainian].

УДК 340.0

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-389-403](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-389-403)

Олейников Сергій Миколайович кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Національної Академії правових наук України, вул. Чернишевська, 80, м. Харків, 610024, тел.: (050) 401-81-11, <https://orcid.org/0000-0002-5940-1728>

КОНЦЕПТ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТІЇ

Анотація. Громадська думка, як форма суспільної свідомості є фактором впливу на інститути влади, правову систему, виступає індикатором метального-психологічного стану суспільства, що відображає визнання ним правових цінностей і міру їх захисту державою.

Формування громадської думки та міра її впливу на інститути влади обумовлена факторами політичної та соціальної асиметрії, соціальним дискурсом щодо правової ідеології та доктрин, правових цінностей та принципів, глобалізацією культури, інтернаціоналізацією права та правосвідомості. Вона формується в умовах специфіки державно-правового режиму, визначається активністю суб'єктів політико-правових процесів, ЗМІ, розвитком засобів комунікації, інформаційними потоками, впливом глобалізації на інформаційну відкритість держави, правову уніфікацію, право-культурну динаміку.

Громадська думка є відносно самостійним соціальним інститутом, що формує правову та політичну свідомість всередині громадських інститутів, містить *сполучення* емоційних та розумових суджень. Політико-правові уявлення формуються в каналах комунікації громадськості і влади, є колективним оціночним судженням, виявляє комунікативну природу, формується в умовах змін технологій соціального діалогу, є фактором владного управління та виконує функції – *оцінювальну, аналітичну, консультативну, контрольну*.

Своєрідна взаємодія громадської думки та влади відображає взаємозв'язок держави, права і суспільства та породжує політико-правові режими взаємодії влади і громадської думки. Їх своєрідність залежить від типу ставлення до неї державної влади. Особливо – в умовах демократичного транзиту для суспільств з нестійкою гібридною формою політичного режиму, які ділять залежно від демократизму виборчих законів, законодавчого врахування думки, типу дискусій з владою та формою виразу думок.

Інформаційні технології перетворюють громадську думку на об'єкт впливу влади. Звідси – ризики впливу прихованої, *латентної* громадської думки та штучне цілеспрямоване формування владою штучної, псевдо-громадської думки, як результату використання способів маніпулювання владними ресурсами в правовому просторі.

Ключові слова: свобода громадської думки, соціальний інститут, демократія, функції громадської думки, політичний режим, публічна влада, держава, ЗМІ.

Oleinykov Serhii Mykolayovich Candidate of juridical science (Ph. D. in Law), associate professor, leading researcher, Research institute of state building and local government National Academy of legal sciences of Ukraine, Chernyshevska St., 80, Kharkiv, 610024, tel.: (050) 401-81-11, <https://orcid.org/0000-0002-5940-1728>

CONCEPT OF PUBLIC OPINION AS A CONSTITUTIONAL DEMOCRATIC INSTITUTE

Abstract. Public opinion as a form of public consciousness is a factor of influence on the institutions of power, the legal system, acts as an indicator of the throwing-psychological state of society, reflecting the recognition of legal values by it and the degree of their protection by the state.

The formation of public opinion and the degree of its influence on the institutions of power is due to factors of political and social asymmetry, social discourse of legal ideology and doctrines, legal values and principles, globalization of culture, internationalization of law and legal consciousness. It is formed under the conditions of the specifics of the state-legal regime, determined by the activity of the subjects of political and legal processes, the media, the development of means of communication, information flows, the impact of globalization on the information openness of the state, legal unification, and legal cultural dynamics.

Public opinion is a relatively independent social institution that forms the legal and political consciousness within public institutions, contains a combination of emotional and mental judgments. Political and legal representations are formed in the channels of communication between the public and authorities, a collective value judgment, reveals a communicative nature, is formed in the conditions of changes in social dialogue technologies, is a factor in power management and performs functions – evaluative, analytical, advisory, control.

The peculiar interaction of public opinion and power reflects the relationship between the state, law and society and gives rise to political and legal regimes of interaction between power and public opinion. Their originality depends on the type

of attitude of state power towards it. Especially – in the conditions of democratic transition for societies with an unstable hybrid form of political regime, divided depending on the democracy of electoral laws, legislative consideration of opinion, such as discussions with the authorities and the form of expression of opinions.

Information technologies turn public opinion into an object of influence of the authorities. Hence the risks of the influence of hidden, latent public opinion and the artificial purposeful formation of an artificial, pseudo-public opinion by the authorities, as a result of using methods of manipulating power resources in the legal space.

Keywords: freedom of public opinion, social institution, democracy, functions of public opinion, political regime, public power, state, mass media.

Постановка проблеми. Громадська думка – відносно самостійний соціальний інститут та вагомий чинник формування політичної та правової свідомості. Її механізм виявлено в мотивованих актах поведінці суб'єктів та зумовлений емоційними та інтелектуальними факторами, що визначають зміст суджень суб'єктів думки різного рівня. Політико-правові уявлення формуються у каналах комунікації громадськості та влади, об'єктивуються у формах аналітичних коментарів експертів, ЗМІ. Громадська думка є судженням колективним та оцінним, має комунікативну природу, формується в умовах змін технологій соціального діалогу, є фактором публічного управління, який виконує функції – комунікативну, оцінну, аналітичну, консультативну, регулятивну, контрольну.

Своєрідність взаємодії громадської думки та публічної влади відображає взаємозв'язок держави, права та суспільства та породжує політико-правові режими взаємодії влади та громадської думки. Їхня своєрідність залежить від типу ставлення до неї державної влади, особливо в умовах демократичного транзиту суспільств із нестійкою гібридною формою політичного режиму, які розмежовують залежно від демократизму виборчих законів, урахування думок у законотворенні, форм дискусій із владою та способів висловлювання суджень.

Міждисциплінарні дослідження феномену суспільної думки, як особливого соціального інституту в соціології, соціальній психології, філософії, політичній науці, її взаємодії з інститутами влади та громадянського суспільства зберігають актуальність через постійні зміни соціального оточення, що його формує, має враховуватися та впливати на законодавство та правову практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом природи, джерел, структури, механізмів формування та закономірностями функціонування громадської думки, займається спеціальна теорія – соціологія громадської

думки, напрямки якої пов'язані із дослідженнями соціологів (Г. Тард, В. Тьоніс, Дж. Геллап, Ф. Олпорт та ін.). Значну увагу громадській думці приділяють сучасні дослідники – В.Г. Городяненко, В.С. Коробейников, С.Б. Подлевський, Т.В. Сасінська-Клас та інші. Громадська думка досліджувалася: як публічний механізм тиску на владу (Г. Зіммель, М. Вебер, Г. Блумер, Ю. Габермас, Дж. Г. Мід та ін.); як фактор глобального розвитку (П. Бурдьє, Е. Гіденс, Е. Ноель-Нойман, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма, М. Кастельс); як фактор впливу на мас-медіа (М. Маклюен, У. Шрам, А. Турен та ін.). Серед численних зарубіжних джерел зазначені проблеми зв'язку громадської думки із інформацією [1]; новою освітньою політикою [2, с. 183-192]; політичною інституціоналізацією через опитування [3, с. 17-38]; роллю в політиці [4]; електронною демократією [5, с. 2-18]; впливом на соціальну політику [6, с. 727-240]; дискурсом часу щодо її зв'язку зі ЗМІ та правосуддям [7, с. 8-18]; її розумінням як інтегральної моделі ухвалення рішень виборцем [8]; комунікацією та демократією [9, с. 445-448]; проблемами сприйняття пандемії COVID-19 [10, с. 29-32] та інші. Вітчизняні автори досліджують її як морально-політичний регулятив людського буття [11, с. 42-51]. Автор статті досліджував функціонування громадської думки у її співвідношенні із публічною владою [12, с. 50-56; 13, с. 60-62], інформаційним середовищем [14, с. 83-87].

Метою статті є дослідження громадської думки, як самостійного соціального інституту колективного оціночного судження, що формується в каналах комунікації громадськості і влади і такої форми суспільної свідомості, яка обумовлена факторами політичної та соціальної асиметрії, соціальним дискурсом щодо правової ідеології та доктрин, правових цінностей та принципів, глобалізацією культури, інтернаціоналізацією права та правосвідомості та є фактором впливу на інститути влади, правову систему, виступає індикатором металевого-психологічного стану суспільства, що відображає визнання ним правових цінностей і міру їх захисту державою та породжує політико-правові режими взаємодії влади і громадської думки.

Виклад основного матеріалу. Погляди громадян виникають стихійно, під впливом життєвих ситуацій, і за ініціативою інститутів влади та суспільства. Процеси державотворення минулого та трансформації держав сучасності ніколи не були можливими поза існуванням різних форм виразу та впливу публічних та приватних інтересів несхожих соціальних груп, що відображені у громадській думці. А це потребує інституалізації її вивчення, аналізу та врахування, передусім, для налагодження ефективного зворотного зв'язку між владними суб'єктами публічного управління в сучасному асиметричному суспільстві та суб'єктами-носіями громадської думки, розуміння того, хто саме і якою мірою визначає зміст та обсяг громадської

думки – інститути суспільства (спонтанно, неочікуване) чи суб'єкти публічної влади (цілеспрямовано, стратегічно), що визначають зміст та напрям правової політики в державі, зокрема – законодавчої.

Громадська думка як важливий «мотиватор» влади відомий ще з давнини, де Протагор вважав «публічну думку» здатною відрізнити істину від обману, Сократ розглядав «думку мудрих» більш істинною, ніж думку більшості, а Платон основним її суб'єктом вважав аристократію. Термін «громадська думка» вперше застосував у XII ст. лорд Д. Солсбері в якості атрибуту сприяння населенням дій англійського парламенту. Згодом він вживався в філософській, політичній, соціологічній та правовій думці XX ст.

Громадська думка є не тільки проявом і формою свідомості, як філософської категорії, що виявляє психологічний стан людини, її здатність сприймати політико-правову реальність, а й елементом механізму діяльності людини, відбиваючи праксеологічний вимір її існування. Тому й функціонування громадської думки відбувається, передусім, на рівні слова (вербальної поведінки), сприйняття та оцінювання інформації та на рівні реальної діяльності – поведінки, що спрямовується цією оцінкою [15, с. 129-130]. За змістом суджень суспільна думка може бути оцінювальною, аналітичною, конструктивною або регулятивною, в залежності від сполучення емоційних та розумових елементів, у тому числі – нормативних суджень людини.

Громадська думка завжди зосереджується навколо явищ, фактів соціального буття та ідей, які вони генерують, і часто супроводжується повною чи частковою зміною змісту суджень, обміркованих позицій, тлумачень і висновків з приводу одного і того ж політичного або правового явища, та в силу свого емоційного характеру часто супроводжується передсудами, стереотипами, помилками, буває одностороннім, упередженим і нерідко – некомпетентним. Тому, разом з позитивним імпульсом до влади, громадська думка може бути небезпечною як для громадськості, так і для стабільності та дієздатності влади, усталеного розвитку суспільства внаслідок некомпетентності її суб'єктів.

Суспільствознавство відносить до структури громадської думки масові (групові) настрої, емоції, почуття, а також формалізовані оцінки і судження – поняття, нормативні юридичні та моральні конструкції. У цих рамках відбувається певна динаміка її розвитку від абстрактних уявлень, неясних і не визначених емоцій до більш визначених раціональних понять і оцінок.

Для кожної з форм домінуючих в суспільстві політичних образів існують особливі канали комунікації з владою. Емоційні думки виражаються на мітингах, зборах, а формалізовані оцінки зазвичай транслюються за допомогою виступів експертів, політичних лідерів, у вигляді газетних статей і коментарів.

Часто функції трансляції різних форм виразу громадської думки бере на себе і влада, використовуючи належні політикам ЗМІ (інформаційно-пропагандистський монополізм), створюючи своїх «лідерів громадської думки», поширюють матеріали про події, певним чином коментуючи їх і створюючи в суспільстві необхідні настрої, а згодом, реагують на них, виходячи з власних інтересів. Постійно обрушуючи на читачів, слухачів і глядачів потоки стандартизованих образів, ЗМІ створюють уявну «масову свідомість» (О. Тоффлер), за К. Кастанедою – штучно створену владними інформ-ресурсами «іншу реальність».

Сучасні дослідження, з урахуванням реалій, констатують, що *public opinion*, як колективне оціночне судження має *комунікативну природу*, а механізми його формування і функціонування кардинально змінені в результаті зміни типів соціального спілкування і вимагають уточнення ряду позицій – про суб'єкт і об'єкт громадської думки, форми його трансляції, зміст оціночного судження.

Феномен громадської думки має суб'єкт-об'єктну обумовленість. *Об'єкт формування громадської думки* – спільність оціночних суджень соціальних суб'єктів, які мають потребу та інтерес в комунікації і взаємодії з іншими, не завжди рівними за статусом, соціальними суб'єктами, що є передумовою збагачення особистої думки й формування думки громадської.

Зазвичай під *суб'єктом* сприймають народ, спільноти, як двигуни історичних подій і змін, а під об'єктом – проблеми та питання, що його хвилюють (факти, події, явища, процеси навколишнього середовища, а також об'єктивної та суб'єктивної дійсності. Але громадська думка є *безособовою*, адже, за Ф. Гольцендорфом, ніхто не знає «справжніх творців» громадської думки. Однак ці суб'єкти існують, а тому слушним є розгляд суб'єкт-об'єктного зв'язку формування громадської думки у вимірі, де об'єктом її формування постають соціальні суб'єкти та людські маси, а суб'єктом формування громадської думки є соціальні носії фізичної, матеріальної, психічної, інтелектуальної сили, які здійснюють вплив на об'єкт формування громадської думки. [16, с.95] Отже, «громадськість» – це не стільки організації, скільки постійний діалог суспільства і держави, критична позиція населення (еліти, лідера думок, авторитету), яке публічно її оцінює і реалізує функції соціального контролю. За Ю. Габермасом основною проблемою теорії громадської думки є питання про її суб'єкт – громадськість. Це частина активних громадян, які не займають посад апарату держави і громадських організацій, знаходяться в постійній взаємодії, займають критичну позицію по відношенню до органів влади, здатні впливати і навіть контролювати їх. Отже, громадськість – не тільки організації, а й постійний діалог суспільства і влади, критична позиція щодо неї авторитетних лідерів думок, які публічно її оцінюють, реалізують функцію соціального контролю.

Еволюційність громадської думки та її генетичний зв'язок із інститутом громадськості є закономірним способом їх буття, визначення «порядку денного» щодо соціальних проблем і варіантах їх розв'язання. Вона не є статичною, розвивається, відмирає або переростає в переконання, внутрішній мотив, включає цикл змінюваних етапів.

Дешифровка public opinion передбачає факт вираженої ідеї, яка походить від невеликого кола людей, уточняється у формах публічних обговорень в медійному полі, де вона виконує свої соціальні функції. Розвиток громадськості змінює й публічне поле, в якому формується та функціонує її думка.

Як логічна форма мислення громадська думка – колективне оціночне судження між загальним та індивідуальним, в лоні певної соціальної спільності. Вона не може жити ні на індивідуальному, ні на загальному рівні, оскільки публічне поле фрагментовано на сегменти. Тому вона функціонує переважно на рівні територіальної, етнічної чи релігійної спільності, формується і гасне в публічному дискурсі щодо значущих політичних прогнозів, законодавчих пропозицій чи юридичних рішень. Індивід є вихідною, але не кінцевою інстанцією: його свідомість завжди «коригують» ЗМІ, соціальні мережі і т.п. При цьому такі судження підсвідомо супроводжують гегелівські «вічні принципи справедливості», які, за Г. Тардом, оцінюють стан та ефективність державного ладу, законодавства в формі здорового глузду людей як моральної основи.

Громадська думка формується в інформаційному спілкуванні, публічній дискусії, де домінуючі судження зустрічаються з протилежними. Комунікація трансформує думки індивідуальні в домінуюче оціночне ментальне судження, яке є індикатором реального існування соціального інституту громадської думки, що перетворює публічне спілкування в детермінанту суспільного життя.

Спілкування є мінливим відповідно до закону зміни його переважного типу – від автаркії до демократії. У сучасному суспільстві одночасно з'єднані інтерперсональний, міжособистісний, спеціалізований і масовий типи інформаційно-комунікаційної взаємодії, а міжособистісна Інтернет-комунікація стала безособовою, нівельованою численними соціальними мережами.

Інформаційні потоки сьогодні замкнуті на ЗМІ, що утримують ключове поле буття громадської думки і головний канал впливу на неї. Контакт людей через це «магічне вікно» має суперечливий характер: воно розширює горизонт масової свідомості на ґрунті одночасного звуження обсягу та об'єктивності інформації. Інтернет-комунікація – досвід інформаційної взаємодії, формування громадської думки через інтернет-спільноти для обміну думками

та отримання інформації Часто – за активної ролі блогерів соціальних мереж («лідерів думок»), які вмисно формують думку спільнот. На зміну соціальним структурам приходить суспільство процесів (М. Кастельс), «простір потоків», що модифікують способи розвитку інформаційного суспільства, його політичної, правової, культурної складових, впроваджуючи в нього замість соціологічних понять «група», «грумада» – «соціальні мережі». ІКТ включаються до механізму формування громадської думки через генерацію нових типів спілкування.

Вплив громадської думки на політико-правову сферу та інших соціальних інститутів, має виражений *аксіологічний* аспект, оскільки її ціннісна нейтральність не має сенсу та суспільної значущості. Як спосіб соціально-психологічного самовираження соціуму, вона безпосередньо і опосередковано впливає на формування та підтримку громадянського суспільства, інститутів державної влади через механізм її легітимізації, який спрямований на створення відповідності мети політичної влади цінностям, які підтримує суспільство, що знаходить цінність в системі відносин, коли свідомо чи несвідомо використовується як фактор регуляції міжнародних, політичних і правових відносин, юридично значущої поведінки суб'єктів права.

Механізми функціонування громадської думки – це вплив, трансляція норм і цінностей, відтворення традицій і стереотипів, до якого входять субстанціальний принцип справедливості у поєднанні з оцінкою змісту і ефективності державних інститутів, політики, законодавства. Громадська думка містить спробу визначити що є істинним, справедливим чи помилковим. Але вона часто ґрунтується на випадковому, неосвіченому, перекошеному хибному знанні та судженнях. При цьому вона формує масові настрої, оціночні судження впливає на масові установки, вчинки, події.

Громадська думка виконує *нормотворюючу функцію*, оскільки генерує соціальні нормативи (імперативи), що дозволяють особистостям та соціальним групам сприймати нормативні форми їх співіснування та адаптуватися до них.

Цінність громадської думки полягає в її здатності задовольняти соціально-психологічні потреби в наступності поколінь, стабільності, міцності і стійкості соціально-політичної системи, гармонізації інтересів різних частин соціуму, забезпечення вимоги легітимності влади.

Сучасна доктринальна установка традиційно базується на твердженні про те, що в умовах становлення правової держави та громадянського суспільства оптимальне функціонування цих інститутів неможливе без сформованої громадської думки. Однак, великий обсяг теоретичних і емпіричних досліджень супроводжується відсутністю *єдиного методологічного*

принципу, який повинен визначати якість і рівні її вивчення в сфері соціально-правової дійсності. Навпаки, в основі вивчення дії громадської думки в правовій сфері залишається її соціологічне розуміння без урахування специфіки дії її кількісно-якісних показників в правовій системі. Потрібна розробка *теоретико-правового* визначення громадської думки на основі аналізу її сутнісних ознак, механізмів формування, функціонування та виразу в *правовій системі* суспільства.

Досить дискусійним є твердження про сутність громадської думки як механічної, випадкової сукупності думок будь-яких приватних осіб, а також про його специфічні властивості в контексті соціально-правової дійсності. Крім того, не вирішені питання про *суб'єктів* громадської думки, її співвідношення з правовою свідомістю, критерії свободи громадської думки. Суперечливою є оцінка громадської думки як істинної або хибної, прогресивної або регресивної, відповідною ідеалам та принципам чи ні. Громадська думка полягає в об'єктивному відображенні стану інформаційного компонента про політико-правову дійсність і виділяє її недоліки і позитивні сторони.

Такі прояви громадської думки, як соціально-політична активність населення, схвалення або засудження ним політичних подій, законотворення, кількісні показники її носіїв певною мірою справедливі, але не характеризують її ознаки як складного соціально-правового явища.

Доцільно виділити можливі *форми буття і зовнішнього прояву громадської думки*. В аспекті співвідношення з іншими елементами політичної і правової системи суспільства і взаємодії з ними, вона може існувати як певний соціально-правовий інститут з властивими йому загальними і відмітними ознаками. Крім того, громадською думкою є особлива форма буття і (або) виразу правової свідомості – від буденної до наукової, доктринальної.

Отже, громадська думка в певних умовах формується в якості специфічного соціально-правового інституту, основними елементами якого є: суспільні відносини, що складаються з приводу реалізації певних правових потреб та інтересів, і сукупність норм, ідеалів і цінностей, що регулюють поведінку в даних відносинах. В такому випадку громадська думка володіє наступними ознаками: 1) наявність мети, для досягнення якої вона формується; 2) сукупність політичних, правових, моральних, релігійних норм, що з'єднуються в конкретному суспільстві в єдину ціннісно-нормативну систему і регулюють механізм формування і вираження громадської думки; 3) розподіл соціальних статусів і ролей серед носіїв і (або) генераторів громадської думки; 4) убудованість інституту громадської думки в складну систему інших соціальних інститутів (політики, економіки, права та ін.); 5) наявність системи соціальної відповідальності за хибне формування чи

вираз громадської думки (вплив викривленої інформації, деструктивне висловлення думки та ін.).

Важливою властивістю громадської думки є наявність каналів *правової комунікації*. Прояв і трансляція громадської думки в правовій сфері стають можливими тільки за умов розвинутих елементів правової культури, правової етики, засобів правової комунікації (обнародування та коментування законів). У політично організованому суспільстві громадська думка безпосередньо формується її генеруючим смисловим *правовим* центром – конституцією, яка транслює в сферу суспільної свідомості цінності гуманітарної сфери – світогляду, людської гідності, культури, релігії, освіти, виховання, охорони здоров'я, демографії, науки, соціальної сфери (соціальний захист громадян, праця, шлюб сім'я). Закріплені конституцією соціальні цінності є орієнтиром не лише для постановки цілей і завдань держави щодо суспільства і громадянина та збалансування інтересів держави і суспільства, а й основою для підтримки в громадській думці елементів правосвідомості головних смислових постулатів і уявлень про призначення і функції демократично орієнтованої держави та її правової системи, законодавства, де держава має правову природу і вираз у вигляді комплексу імперативних обов'язків у сфері забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина відповідно до міжнародно-правових стандартів.

Між цінностями публічно-владними і суспільними в державах зберігаються явні *протиріччя*. Така ситуація болюча для держави з двох причин. По-перше, законодавче закріплення норм практично не має сенсу в тому випадку, якщо вони не сприймаються більшістю громадян, не відповідають його потребам і інтересам. В такому випадку вони залишаються фіктивними нормами, які не працюють на практиці. По-друге, ситуація нав'язування цінностей згубно позначається на характеристиках соціуму, який не має можливості подолати що виник дисонанс. Задаються через ліберальне конституційне законодавство принципи і норми поведінки в багатьох сферах соціального життя вступають в протиріччя з громадською думкою. Цінності, закладені в Основному Законі країни, суспільство не сприймає і оцінює конституцію, як фіктивний документ, декларативний за формою і змістом, який штучно нав'язує систему цінностей, юридичні імперативи, що не релевантні його ментальності і глибинним моральним установкам, а їх прийняття суспільством стають джерелом «соціальних хвороб».

Учасники політичного процесу, суб'єкти місцевої та державної публічної влади навчилися уникати відповідальності, маніпулюючи масовими настроями. Роблять вони це за допомогою різних засобів комунікації, перш за все, ЗМІ, а також політичних технологій. Такі практики актуалізують питання про причини та наслідки. Адже спостережувана відповідність громадської

думки державній політиці може бути, як наслідком впливу першого на друге, так і навпаки: громадська думка, яка підтримує політичний курс, може бути продуктом, який цілеспрямовано формується маніпулятивними методами, зокрема, умисною дезінформацією. Посередниками між органами влади та суспільством нерідко виступають політтехнологи і політ-консультанти, що спеціалізуються на організації політичних кампаній, створення іміджів лідерів громадської думки, на різного роду PR-акціях в сфері політики і політичний менеджмент в цілому. В перспективі створюється серйозна небезпека наслідків застосування цих технологій – падіння довіри громадян до суб'єктів влади, їх іміджеві втрати. Це веде до дисфункцій держави, втраті легітимності влади на загальнодержавному та місцевому рівнях і фактичне перетворення громадської думки в ресурс влади та втрати нею своєї соціальної і демократичної природи.

Інші сторони проблеми: на законодавчому рівні – конституційно-правове визнання категорії *свободи громадської думки*; на науково-теоретичному – її дослідження правознавством з розробкою критеріїв її врахування для прийняття ефективних правових рішень; на інституційному – нерозвиненість центрів аналізу громадської думки європейського зразка. При окремих органах влади існують інституції та структури, які займаються науковою аналітикою. Наприклад, Інститут законодавства Верховної Ради України, Національний інститут стратегічних досліджень та інші. Висновки аналізу громадської думки фактично ігноруються під час прийняття владних рішень, через що втрачається важливий елемент демократичних взаємовідносин влади з громадськістю. Більш результативною визнають ситуацію в деяких центральних органах виконавчої влади, які проводили опитування громадської думки через офіційні веб-сайти (Антимонопольний комітет України, Державні комітети України: з питань технічного регулювання та споживчої політики; статистики; телебачення і радіомовлення; фінансового моніторингу; Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів) [17, с. 56-64].

Громадська думка у складі політичних систем є фактором *управління*, що виконує соціально-значущі *функції* – контрольну (визначає політичну позицію окремих спільнот); консультативну (дає поради для пошуку оптимальних інструментів для політичних дій); директивну (підтримує рішення політико-правових питань), регулює поведінку індивідів, спільнот чи установ. Реалізація функцій громадської думки має бути забезпеченою механізмами її врахування.

Складність і неоднозначність громадської думки представляє собою певні *суперечності*, які не відповідають реальному соціальному стану свідомості громадян, особливо за умов її формування штучним чином для

задоволення потреби певних суб'єктів політики і влади. Штучна думка відображає моральний стан суспільства та стан його демократичності [18, с. 17-20]. В політико-правовій сфері своєрідність взаємодії громадської думки та влади породжують унікальні політико-правові (державно-правові) *режими*, що відображують динаміку зв'язків держави, права і суспільних інститутів. Будь-який сучасний політичний режим, навіть самий репресивний, прагне створити ілюзію ввічкнення громадської думки в реальні процеси прийняття владних рішень. Звідси – проблема об'єктивної оцінки характеру взаємовідносин влади і громадської думки, її можливостей брати участь у вирішенні загальнозначущих питань. Такі режими мають досліджуватися в контексті проблеми умов, меж і можливостей впливу громадської думки на функціонування і розвиток соціальних систем.

Доцільним є конструювання та аналіз *режимів взаємодії громадської думки та влади* як перетворення громадської думки засобами керуючого впливу влади в її політичний ресурс, або – її збереження як фактору демократизації і гуманізації процесів *заколотворчості, реалізації права, громадського контролю*.

Громадська думка підлягає *факторному аналізу*, оскільки виявляється та виступає, в залежності від типу політичного режиму, важливим фактором динаміки законодавства, як правової основи організації і функціонування публічно-правової сфери (інститутів влади) і приватноправової основи особистісного буття людини. Водночас, розвиток засобів та прийомів інформаційних технологій, телекомунікації, які стають впливовими ресурсами влади, перетворює громадську думку на об'єктом їх впливу. Звідси – дилеми і ризики прихованої (*латентної*) громадської думки та штучне цілеспрямоване формування владою квазі-громадської думки – уявної, декоративної, показної, як результату використання способів маніпулювання владними ресурсами в інформаційному просторі. Це зберігає майже необмежені шанси для влади використовувати нею можливості щодо прикрашення або погіршення будь-яких маркерів громадської думки та надавати видимості легітиміційних підстав для лобіювання бажаних для суб'єктів публічної влади під час створення фрагментів правової (у т.ч. законодавчої) політики, проектування законів, правозастосовних рішень – адміністративних, судових, у тому числі – продиктованих політичною доцільністю законів *ad hoc* (наприклад, законів про люстрацію, про призначення генерального прокурора, про декриміналізацію деяких злочинів та ін.

Висновки. Феномен громадської думки беззмінно супроводжує суспільну, зокрема, правову свідомість та культуру і є динамічне змінюваним очевидним фактором впливу на політичну систему, заколотворчість, правозастосування, правосуддя, виступає індикатором розвитку суспільства,

що відображає як прагнення суспільства до правових цінностей, так і ступінь їхнього визнання та захисту конкретною державою. Специфіка громадської думки, процесів її формування та ступінь її домінуючого впливу на державні інститути обумовлена чинниками – політичною та соціальною асиметрією, соціальним дискурсом щодо правової ідеології, політичних та правових доктрин, глобалізацією культури, інтернаціоналізацією права та правосвідомості, розвитком засобів комунікації (нових каналів передачі інформації) та збільшенням обсягу інформаційного потоку), «оцифровці» багатьох видів людської діяльності у сфері приватноправових та модернізованих публічно-правових інститутів правової системи суспільства та іншими. У політико-правовій сфері суспільства думка виявляє її комунікативну природу, має форму колективного оцінювального судження, формується в умовах змін сучасних технологій соціального діалогу щодо соціально значущих проблем, є дієвим фактором державного управління в умовах демократії, за умови реальних правових механізмів його вивчення та обліку. Вона формується в умовах політичного режиму та визначається політико-правовими процесами, активністю їх суб'єктів, ЗМІ, впливом глобалізації на інформаційну відкритість держави, правову уніфікацію, правокультурну динаміку в цілому. Її формування та вплив на політико-правову сферу має виражений аксіологічний аспект і не може бути ціннісно-нейтральним. Насамперед воно виступає у демократичному суспільстві як конституційна цінність, яка реально функціонує за умов гарантування принципу свободи громадської думки, практична сторона реалізації якого полягає не тільки в конституційному визнанні принципу його свободи, а й у необхідності закріплення правового імперативу його обов'язкового обліку: на рівні галузевого законотворення, прийняття правотворчих та правозастосовних рішень; на рівні інститутів влади – від вищого представницького органу, його уряду та центральних органів виконавчої, судових та інших правоохоронних органів, громадської адміністрації до органів місцевого самоврядування – за умов нерозвиненості центрів аналізу громадської думки. Останні мають бути побудовані як інституційна вертикаль таких спеціальних центрів – від найвищого до місцевого рівня. Доцільним є конструювання та аналіз теоретичних моделей особливостей режимів взаємодії громадської думки та влади які перетворюють громадську думку засобами керуючого впливу влади на її політичний ресурс, або – зберігають її як фактор демократичного транзиту держави та гуманізації процесів законотворчості, реалізації права, громадського контролю.

Література:

1. Condor, S. Public opinion and the "problem of information" / S. Condor // Howarth, S. and Andreouli, E. (eds). *The Social Psychology of Everyday Politics*. Routledge. – 2016. – Ch. 12. Режим доступу: <https://www.routledge.com/The-Social-Psychology-of-Everyday-Politics/Howarth-Andreouli/p/book/9781138814455>

2. Gopalan K.R, Nivithra S., Vezhaventhan D. Public Opinion on The New Education Policy / K.R Gopalan, S. Nivithra, D.Vezhaventhan // Journal for Educators Teachers and Trainers. – 2022. – №13 (1). – P. 183–192.
3. Splichal. S. Political Institutionalisation of Public Opinion through Polling / S. Splichal // Javnost - The Public. – 1997. – № 4(2). P. 17–38.
4. Oldendick R. The Role of Public Opinion in Policy / R. Oldendick // Public policy & practice. – 2002. – October. – P. 29-35.
5. Musiał-Karg, M., & Kapsa, I. Polish Mass Media Coverage and Public Opinion on E-democracy / M. Musiał-Karg, I.Kapsa // Medijske Studije. – 2021.– № 12 (23). – P. 2–18.
6. Kenworthy, L. The effect of public opinion on social policy generosity / L. Kenworthy // Socio-Economic Review. – 2009. – № 7(4). – P. 727–740.
7. Schulz, P. Public opinion, media, judges and the discourse of time //Journal of judicial administration Australasia. – 2011. – № 1(August). – P. 8–18.
8. Ivanenko, K. Public Opinion as an Important Component of the Integral Model of Voter Decision Making / K. Ivanenko // Middle-East Journal of Scientific Research. – 2013. – №13 (4). – P. 445-448.
9. Carballo, M., López-Escobar, E. &McCombs, M. Communication, Public Opinion, and Democracy: New Challenges / M.Carballo, E. López-Escobar, M. McCombs // Communication & Society. – 2018. – № 31 (4). – P.121-134.
10. Sandstig, G. Public opinion on age stereotypes during the COVID-19 pandemic / G.Sandstig // «International Crisis and Risk Communication» (Proceedings of the Conference (2021)). – Orlando FL: Nicholson School of Communication and Media, 2021. – Vol. 4. – Pp. 29-32.
11. Киселиця, С. Громадська думка як морально-політичний регулятив людського буття / С. Киселиця // Проблеми соціальної роботи: Філософія, Психологія, Соціологія. – 2019. – № 2(14). – С. 42–51.
12. Oleinykov S. Public opinion and public authority: interaction functions / S. Oleinykov // Scientific research: the paradigm of innovative development: Proceedings of the VII International scientific conference March 31, 2021. – Prague. – 2021. – Pp. 50-56.
13. Oleinykov S. On the political-legal arrangements governing interaction between public authorities and public opinion / Oleinykov S. // Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers «Scientia» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (May 6, Vilnius). – Vilnius: European Scientific Platform, 2021. – Vol. 1. – Pp. 60-62.
14. Oleinykov S. Public opinion in the information environment and digitalization / S. Oleinykov // Applied and fundamental scientific research: Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference. – Belgium. – 2021. – Pp. 83-87.
15. Штельмашенко А.Д. Формування суспільної думки в державі / А.Д. Штельмашенко // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. – 2018. – № 29 (68). – С. 129-130.
16. Стариковська, О. Закономірний характер формування громадської думки / О. Стариковська // Схід. – 2017. – № 3 (149). – С. 93–100.
17. Кандагура К. Вивчення громадської думки як підгрунтя відносин органів державної влади з громадськістю / К. Кандагура // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. Д.: ДРІДУ НАДУ. – 2010. – С. 56-64.
18. Слободянюк А. В. Роль громадської думки у процесі демократизації влади (історико-соціологічний аспект) / А.В. Слободянюк // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія "Соціологія. Психологія. Педагогіка". – 2001. – № 10.– С. 17-20.

References:

1. Condor, S. (2016). Public opinion and the "problem of information". In: Howarth, S. and Andreouli, E. (eds). *The Social Psychology of Everyday Politics*. Routledge, Ch. 12. Retrieved from: <https://www.routledge.com/The-Social-Psychology-of-Everyday-Politics/Howarth-Andreouli/p/book/9781138814455>

2. Gopalan K.R, Nivithra S., Vezhaventhan D. (2022). Public Opinion on The New Education Policy 2020. *Journal for Educators Teachers and Trainers* 13 (1), 183–192.
3. Splichal. S. (1997). Political Institutionalisation of Public Opinion through Polling / S. Splichal. *Javnost - The Public*, 4(2), 17–38.
4. Oldendick R. (2002). The Role of Public Opinion in Policy. *Public policy & practice*, 10 (October), 29-35.
5. Musiał-Karg, M., & Kapsa, I. (2021). Polish Mass Media Coverage and Public Opinion on E-democracy. *Medijske Studije*, 12 (23), 2–18.
6. Kenworthy, L. (2009). The effect of public opinion on social policy generosity. *Socio-Economic Review*, 7(4), 727–740.
7. Schulz, P. (2011). Public opinion, media, judges and the discourse of time. *Journal of judicial administration Australasia*, 1(August), 8–18.
8. Ivanenko, K. (2013). Public Opinion as an Important Component of the Integral Model of Voter Decision Making. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 13 (4), 445-448.
9. Carballo, M., López-Escobar, E. & McCombs, M. (2018). Communication, Public Opinion, and Democracy: New Challenges. *Communication & Society*, 31 (4), 121-134.
10. Sandstig, G. (2021). Public opinion on age stereotypes during the COVID-19 pandemic. Proceedings from Conference «*International Crisis and Risk Communication*». Vol. 4 (pp. 29-32). Orlando FL: Nicholson School of Communication and Media.
11. Kyselytsia, S. (2019). Hromadska dumka yak moralno-politychnyi rehuliatyv liudskoho buttia [Public opinion as a moral and political regulator of human existence]. *Problemy Sotsialnoi Roboty: Filosofiia, Psykholohiia, Sotsiologiia – Problems of social work: Philosophy, Psychology, Sociology*. 2(14), 42–51 [in Ukrainian].
12. Oleinykov S. (2021). Public opinion and public authority: interaction functions. *Scientific research: the paradigm of innovative development*: Proceedings of the VII International scientific conference March 31, 2021. (Pp. 50-56). Prague.
13. Oleinykov S. (2022). On the political-legal arrangements governing interaction between public authorities and public opinion. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives*: collection of scientific papers «*Scientia*» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (Vol.1), (pp. 60-62) Vilnius: European Scientific Platform.
14. Oleinykov S. (2021). Public opinion in the information environment and digitalization. *Applied and fundamental scientific research*: Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference, (pp. 83-87). Brussels, Belgium.
15. Shtelmashenko A.D. (2018). Formuvannia suspilnoi dumky v derzhavi [Formation of public opinion in the state]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia – Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Ser.: Public Administration*, 29 (68), 129-130 [in Ukrainian].
16. Strykovska O. (2017). Zakonomirnyi kharakter formuvannia hromadskoi dumky [The natural character of the formation of public opinion]. *Skhid – East*, 3 (149), 93-100 [in Ukrainian].
17. Kandahura K. (2010). Vychennia hromadskoi dumky yak pidhruntia vidnosyn orhaniv derzhavnoi vlady z hromadskistiu [The study of public opinion as the basis of relations between public authorities and the public]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia: zb. nauk. pr. D.: DRIDU NADU – Public Administration and Local Self-Government*, 56-64 [in Ukrainian].
18. Slobodianiuk A. V. (2001). Rol hromadskoi dumky u protsesi demokratyzatsii vlady (istoryko-sotsiologichnyi aspekt) [The role of public opinion in the process of democratization of power (historical and sociological aspect)]. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka. Serii "Sotsiologiia. Psykholohiia. Pedagogika" – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: "Sociology. Psychology. Pedagogy"* 10, 17-20 [in Ukrainian].

УДК 343.98

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-404-414](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-404-414)

Санакоев Дмитро Борисович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (056) 756-46-26, <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА, ЯК ФОРМИ СПРИЯННЯ ГРОМАДЯН ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Анотація. На сьогодні у національному законодавстві, підзаконних нормативно-правових актах, наукових джерелах та навчальній літературі спостерігаємо різнобічність поглядів на використанні й тлумаченні термінів, пов'язаних із розумінням конфіденційного співробітництва, його ототожненням із негласним сприянням або співробітництвом. Вказане справляє негативний вплив у правозастосовній практиці законодавства у діяльності правоохоронних органів. Уніфікація термінології вимагає відповідного обґрунтування, що і зумовлює необхідність даного дослідження.

У сучасних умовах відносини, що виникають у межах сприяння та співробітництва, підтримання цих відносин та використання їх для вирішення завдань кримінального судочинства є спорідненими, але різними категоріями і в теорії ОРД, і в науці кримінального процесу. Тому, на нашу думку, при відомчому регулюванні основ організації здійснення та тактики оперативно-розшукової діяльності доцільно виходити з окресленого нами, з метою уникнення неоднозначного тлумачення оперативними та слідчими підрозділами, а також законодавчого та відомчого нормативного правового їх розвитку. Означене стосується і необхідності законодавчого закріплення категорії «сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності» крізь призму добровільного характеру такої діяльності.

Аналіз відносин сприяння та співробітництва показав, що вони виникають та припиняються за різних підстав. Відносини співробітництва порівняно зрозумілі, адже вони виникають із моменту укладання угоди з уповноваженою особою правоохоронного органу, а припиняються з моменту її розірвання. Залишається відкритим питання початку та припинення відносин сприяння без укладення угоди: з якого моменту держава має визнати та забезпечити соціально-правовий захист правомірним діям цих осіб.

Використання терміну «сприяння» відносно громадян, які конфіденційно

надають допомогу правоохоронцям, є цілком виправданим, оскільки вони дійсно допомагають. До осіб, з якими правоохоронні органи уклали угоди, коли виникли специфічні правовідносини, що передбачають реалізацію певних прав та обов'язків, на нашу думку, слід використовувати поняття «негласне співробітництво».

Ключові слова: сприяння, співробітництво, громадяни, сприяння на конфіденційній основі, конфіденційне співробітництво, негласне співробітництво, інформація, протидія, розслідування, кримінальне провадження, негласна слідча (розшукова) дія.

Sanakoiev Dmytro Borisovych PhD, Associate professor, Head of the Department of Criminal Procedure and Strategic Investigations of the National Institute of Law and Training of Specialists for National Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49000, tel.: (056) 756-46-26, <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>

USE OF INFORMATION IN THE COURSE OF CONFIDENTIAL COOPERATION AS A FORM OF ASSISTANCE TO CITIZENS IN CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE ACTIONS

Abstract. Today, in national legislation, scientific sources and educational literature, we observe a variety of views on the use and interpretation of terms related to the understanding of confidential cooperation. This has a negative impact on the law enforcement practice of law enforcement agencies. The unification of terminology requires appropriate justification, and this necessitates this study.

In modern conditions, the relations arising within the framework of assistance and cooperation, maintenance of these relations and their use for solving the tasks of criminal justice are related but different categories in the theory of operational and investigative activities and in the science of criminal procedure. In our opinion, there is a need for legislative consolidation of the category of «assistance to the conduct of operational and investigative activities» through the prism of the voluntary nature of such activities.

The analysis of the relations of assistance and cooperation has shown that they arise and terminate on various grounds. Cooperation relations are relatively clear, as they arise from the moment an agreement is concluded with an authorized person of a law enforcement agency, and are terminated from the moment it is terminated. The question of the beginning and termination of cooperation relations without concluding an agreement remains open: from what moment the state should recognize and provide social and legal protection for the lawful actions of these persons.

The use of the term «assistance» in relation to citizens who confidentially provide assistance to law enforcement is fully justified, since they do help. In our opinion, the term «covert cooperation» should be used in relation to persons with whom law enforcement agencies have entered into agreements when specific legal relations have arisen that provide for the exercise of certain rights and obligations.

Keywords: assistance, cooperation, citizens, assistance on a confidential basis, confidential cooperation, tacit cooperation, information, counteraction, investigation, criminal proceedings, undercover investigation.

Постановка проблеми. Використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва у межах інституту негласних слідчих (розшукових) дій зумовлює необхідність постійного наукового осмислення цієї форми співпраці у взаємозв'язку теорії та практики оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності.

Досвід роботи підрозділів досудового розслідування і кримінальної поліції Національної поліції України свідчить про неможливість ефективної протидії кримінальним правопорушенням без цілеспрямованого застосування комплексу негласних сил, засобів та методів, у т.ч. із залученням громадян до конфіденційного / негласного співробітництва. Водночас, до сьогодні на законодавчому та відомчому рівні не врегульовано питання такого співробітництва і, як наслідок, використання інформації, отриманої за його результатами, хоча практичні підрозділи досудового розслідування і кримінальної поліції, судді вже мають суттєвий, але ж неоднаковий досвід роботи за цим напрямком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням використання інформації, отриманої в результаті здійснення ОРД у кримінальному судочинстві, у т.ч. й інформації, отриманої від осіб, які співпрацюють на конфіденційній основі, присвячено наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: К. Антонова, М. Грібова, Е. Долі, Г. Душейка, І. Козаченка, В. Колесника, С. Обшалова, М. Погорецького, В. Регульського та багатьох інших. Із прийняттям КПК України 2012 року, протягом останніх 10 років означені питання досліджувались на рівні докторських та кандидатських наукових розвідок О. Білічак, Л. Данченко, В. Максимовим, Н. Маньковським, А. Омелянко, Д. Сергєєвою, С. Тагієвим, С. Тарадойною та іншими.

Водночас, потребують комплексного і системного дослідження й узагальнення проблемні питання нормативно-правового характеру щодо залучення осіб до конфіденційного/негласного співробітництва, можливостей використання інформації за результатами такого співробітництва як особливої форми сприяння громадян підрозділам правоохоронних органів у протидії

злочинності.

Мета статті – на підставі окреслення нагальних проблем необхідності використання інформації, отриманої за результатами конфіденційного співробітництва у кримінальному судочинстві, а також співставлення понять «сприяння», «співробітництво», «конфіденційний» та «негласний», сформулювати пропозиції щодо ефективного застосування у доказуванні інформації, отриманої у межах такого конфіденційного співробітництва, і у межах негласного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Можливості сприяння громадян суб'єктам, які здійснюють ОРД, а також органам досудового розслідування, у т.ч. залучення осіб до конфіденційного та/або негласного співробітництва, прямо та опосередковано визначено Законом України «Про ОРД», зокрема: п. 1 ч. 1 ст. 8 (*використання добровільної допомоги громадян*); п. 8 ч. 1 ст. 8 (*виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями ст. 272 КПК України*); п. 13 ч. 1 ст. 8 (*мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників*); п. 14 ч. 1 ст. 8 (*використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 КПК України*); п. 15 ч. 1 ст. 8 (*отримувати від <...> фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини...*); ч. 2 ст. 11 (*за бажанням осіб їх співробітництво з оперативним підрозділом може бути оформлено письмовою угодою з гарантуванням конфіденційності співробітництва*); ч. 2, 3 ст. 13 (*якщо у зв'язку із виконанням такою особою завдань ОРД настала її інвалідність або смерть, на неї поширюються пільги, передбачені у таких випадках для працівників оперативних підрозділів; у разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну такої особи, її захист забезпечується в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 12 цього Закону*) (тут і далі Курсив наш. – Д.С.) [1].

Змістовний аналіз положень Закону України «Про ОРД» показав, що у ньому законодавцем чітко не розмежовуються такі категорії як «сприяння» та «співробітництво», що призводить до неоднакового їх розуміння у теорії та практиці. Зокрема, частиною другою ст. 11 під назвою «Сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності» визначено, що за бажанням осіб їх співробітництво може бути оформлено письмовою угодою про сприяння (Курсив наш. – Д.С.) [1].

Положеннями КПК України визначаються такі суб'єкти здійснення негласних слідчих (розшукових) дій: 1) слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення; 2) за дорученням слідчого – уповноважені оперативні підрозділи НП України, СБ України, НАБ України, ДБР, БЕБ України, Державної прикордонної служби України, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України; 3) інші особи, які

також можуть залучатись до проведення НСРД за рішенням слідчого чи прокурора (ч. 6 ст. 246 КПК України) [2].

Аналіз норм КПК України (ст. 275 КПК України) та матеріалів практики показали, що в межах НСРД можливості сприяння громадян правоохоронним органам у протидії злочинності реалізуються у двох основних формах через:

- 1) їх залучення до проведення таких НСРД;
- 2) використання інформації, одержаної від них під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій [2].

У етимологічному значенні «сприяння» означає дію за значенням сприяти: 1) позитивно впливати на що-небудь; 2) створювати відповідні умови для здійснення, виконання і т. ін. чого-небудь; 3) подавати допомогу в чому-небудь [3, с. 600-601; 4, с. 1377]. «Співробітництво» тлумачиться як спільна діяльність, спільні дії, а співробітничати – займатися якоюсь діяльністю, працювати разом із ким-небудь [3, с. 520; 4, с. 1367].

Логіко-семантичний аналіз тлумачень окреслених термінів «сприяння» і «співробітництво» дозволив стверджувати, що термін «сприяння» є ширшим за змістом та у законодавчому контексті передбачає створення відповідних умов для здійснення ОРД або проведення НСРД, надання допомоги з метою реалізації відповідних завдань, організації та проведення оперативно-розшукових заходів чи НСРД на засадах добровільності. Тобто, таке сприяння може бути реалізованим у гласній (підготовка та проведення оперативно-розшукових заходів, під час яких не вимагається збереження у таємниці відомостей про особу, участь у провадженні в якості понятого, свідка, експерта, перекладача) та негласній (конфіденційно) формах.

Співробітництво ж може розглядатися як спільні дії, спільна робота, зокрема й проведення оперативно-розшукових заходів, спрямовані на вирішення певного завдання під час здійснення ОРД, а тому виокремлюється як різновид/складник сприяння, можливо виражені у вигляді укладеної добровільно письмової угоди (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про ОРД»). З укладенням такої угоди між сторонами виникають юридичні права та обов'язки. Як наслідок, порушення умов такої угоди тягне за собою відповідальність за чинним законодавством, зокрема, за розголошення таємниці, що стала їм відома внаслідок такого співробітництва.

Логіко-семантичний аналіз окреслених положень Закону України «Про ОРД» дозволив констатувати, що сприяння здійсненню ОРД реалізується у двох основних формах: гласній та негласній. Особи, які співробітничать на конфіденційній основі, під час виконання завдань ОРД прирівнюються до працівників оперативних підрозділів. Тому, ми не погоджуємося із висловленою у фаховій літературі позицією вчених, які, досліджуючи проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні

НСРД стверджують, що Закон України «Про ОРД» не містить положень про використання конфідентів в ОРД [5, с. 102]. На законодавчому рівні визначено, що суб'єкти ОРД мають право мати гласних і негласних, штатних та позаштатних працівників (п. 13) ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ОРД»). Організація і тактика роботи із вказаними громадянами регламентована відомчими нормативно-правовими актами.

Однак, на противагу раніше існуючій редакції п. 14) ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ОРД» щодо права оперативних підрозділів *«...встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності»*, у зв'язку із прийняттям КПК України 2012 року, редакцію цього Закону було змінено, зокрема, вказаним суб'єктам надано лише право *«...використовувати конфіденційне співробітництво виключно на підставі та в порядку, визначеному у ст. 275 КПК»* (п. 14 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ОРД»). Жодних механізмів встановлення такого співробітництва у КПК не визначено.

Узагальнюючи положення ст. 8 Закону України «Про ОРД» та ст. ст. 246, 275 КПК України, під конфіденційним співробітництвом слід розуміти законодавчо визначену діяльність слідчих, прокурорів, працівників оперативних підрозділів з іншими особами, які в межах кримінального провадження надають допомогу на умовах конфіденційності або залучені до проведення НСРД. Таке визначення наслідують і розробники відомчих нормативно-правових актів із питань організації оперативно-розшукової діяльності, проте воно не знайшло свого відображення ані у КПК України, ані в Законі України «Про ОРД».

Системний аналіз норм КПК України показав, що у ньому загалом окреслено низку правових засад використання конфіденційного співробітництва при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема: ч. 6 ст. 246 (за рішенням слідчого чи прокурора до проведення НСРД можуть залучатися також інші особи); ч. 1 ст. 252 (відомості про осіб, які були залучені до проведення НСРД, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таку особу); ч. 1 ст. 254 (відомості про осіб, які проводять НСРД не підлягають розголошенню); ч. 2 ст. 256 (особи, які проводили НСРД або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки; допит цих осіб може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки); ст. 272 (під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка є учасником організованої групи чи злочинної організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування); ч. 3 ст. 273 (у разі необхідності розкриття до

завершення досудового розслідування справжніх відомостей щодо особи, яка діє без розкриття достовірних відомостей про неї, про це повідомляється орган, співробітником якого є ця особа...); ч. 1 ст. 275 (під час проведення НСРД слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НСРД) [2].

Проведений нами комплексний аналіз окремих норм КПК України засвідчив, що у ньому не визначено категорії осіб, із якими здійснюється конфіденційне співробітництво та його зміст.

Зокрема, контекстуальний аналіз положень ст. 275 КПК показав, що законодавець виокремлює дві форми сприяння громадян у кримінальному провадженні: 1) під час проведення НСРД, у вигляді надання інформації у межах конфіденційного співробітництва; 2) безпосереднє залучення особи, яка співпрацює на конфіденційній основі, до проведення НСРД.

На нашу думку, у гл. 21 КПК України наявні положення, що дозволяють виокремити ті НСРД, до яких доцільно й можливо залучати осіб на конфіденційній основі, а саме:

- аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);
- контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України),
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України);
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Щодо використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва, слушною вважаємо позицію Д. Сергеевої, яка справедливо зазначає про те, що «...законодавець безпідставно обмежив таку можливість лише провадженням негласних слідчих (розшукових) дій» [6, с. 51].

Проте, за першою формою сприяння лишається відкритим питання щонайменше про суб'єкта, якому може надавати інформацію така особа (слідчому чи оперуповноваженому, із яким здійснюється таке співробітництво), а за другою – про форми та способи залучення слідчим осіб, які співпрацюють на конфіденційній основі. Наявна також і невідповідність цієї норми положенням ч. 6 ст. 246 КПК, за якою суб'єктом прийняття рішення про проведення НСРД із залученням інших осіб може бути і слідчий, і прокурор. Тобто, загальною проблемою, що потребує розв'язання, є відсутність на законодавчому рівні чіткого механізму використання слідчим інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва, а також можливості встановлення слідчим такого співробітництва з іншими особами.

Означене пов'язано, на наш погляд, і з іншою проблемою – відсутністю уніфікації щодо розуміння практико-орієнтованих категорій, зокрема співвідношення понять «конфіденційне співробітництво», «негласне співробітництво» і «сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності», відображених, зокрема, у досліджуваних нами нормативно-правових актах: Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальному процесуальному кодексі України.

Так, виходячи з окресленого нами визначення і розуміння *конфіденційного співробітництва* зазначимо, що «сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності» однозначно є ширшим за своїм змістом аніж «конфіденційне співробітництво». Підтвердження цій тезі знаходимо у ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де на органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності покладено обов'язок сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань ОРД [1].

Ми вважаємо, що зміст «сприяння» становить усвідомлена воляова, добровільна поведінка особи, що полягає в отриманні інформації та наданні її працівнику правоохоронного органу, або здійсненні певних дій за ініціативою правоохоронного органу, або участь в здійсненні оперативно-розшукової діяльності чи НСРД, за умов конфіденційності. На тісний взаємозв'язок двох категорій «сприяння» та «співробітництво» вказує їх порівняльний аналіз. Так, встановленню відносин співробітництва, як правило, передують сприяння особи оперативному підрозділу, а припинення відносин співробітництва з підстав, що не компрометують особу, передбачає можливість її сприяти правоохоронним органам у протидії злочинності в подальшому.

Водночас, звертаємо увагу на той факт, що у ч. 2 цієї ж статті наявні протилежні за змістом категорії «конфіденційність», «співробітництво» та «сприяння». Зі змісту статті вбачається, що за бажанням осіб їх *співробітництво* з оперативним підрозділом може бути оформлено письмовою угодою про сприяння з гарантуванням *конфіденційності співробітництва* (Курсив наш. – Д.С.).

У цьому контексті заслуговують на увагу результати досліджень, проведених О. Козаченком [7] та М. Грібовим [8, с. 10], згідно яких 93,5% опитаних вказаними авторами оперативних співробітників вважають співробітництво осіб з оперативним підрозділом однією із форм сприяння оперативно-розшуковій діяльності. Тобто мова йде про співробітництво саме у негласній формі. Така робота заснована на негласному співробітництві з особою на засадах конспірації.

Аналіз використання термінів «конфіденційний» і «негласний» вказує на те, що «конфіденційність» співробітництва особи зі слідчим чи

оперативним співробітником не обов'язково передбачає збереження у таємниці її факту, проте втаємничує зміст інформації, що становить предмет такого співробітництва. На противагу цьому, «негласність» передбачає втаємничення і факту співробітництва, і його змісту [7].

Ілюстративним прикладом у цьому випадку є ситуація, притаманна конфіденційності відносин між лікарем та пацієнтом. Так, для встановлення юридичних правовідносин між вказаними суб'єктами необхідне звернення особи за медичною допомогою до лікаря, запис до нього на прийом, що має гласний (відкритий) характер. Проте інформація, що стає відомою лікарю про свого пацієнта, має конфіденційний характер і не розголошується, адже становить, зокрема, й лікарську таємницю [9]. У цьому ж контексті, як нам видається, тлумачить цю категорію і законодавець, слушно зазначаючи, що «...діяльність адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів пов'язана з конфіденційною інформацією професійного характеру» (ч. 2 ст. 275 КПК України) [2]. Відповідно, використання терміну «конфіденційний» є доречним і законодавчо закріпленим для позначення саме властивості інформації, а терміну «негласний» – для позначення відповідної діяльності.

Висновки. Отже, у сучасних умовах відносини, що виникають у межах сприяння та співробітництва, підтримання цих відносин та використання їх для вирішення завдань кримінального судочинства є спорідненими, але різними категоріями і в теорії ОРД, і в науці кримінального процесу. Тому, на нашу думку, при відомчому регулюванні основ організації здійснення та тактики оперативно-розшукової діяльності доцільно виходити з окресленого нами, з метою уникнення неоднозначного тлумачення оперативними та слідчими підрозділами, а також законодавчого та відомчого нормативного правового їх розвитку. Означене стосується і необхідності законодавчого закріплення категорії «сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності» крізь призму добровільного характеру такої діяльності.

Аналіз відносин сприяння та співробітництва показав, що вони виникають та припиняються за різних підстав. Відносини співробітництва порівняно зрозумілі, адже вони виникають із моменту укладання угоди з уповноваженою особою правоохоронного органу, а припиняються з моменту її розірвання. Залишається відкритим питання початку та припинення відносин сприяння без укладення угоди: з якого моменту держава має визнати та забезпечити соціально-правовий захист правомірним діям цих осіб.

Використання терміну «сприяння» відносно громадян, які конфіденційно надають допомогу правоохоронцям, є цілком виправданим, оскільки вони дійсно допомагають. До осіб, з якими правоохоронні органи уклали угоди, коли виникли специфічні правовідносини, що передбачають

реалізацію певних прав та обов'язків, на нашу думку, слід використовувати поняття «негласне співробітництво».

Пропонуємо у статті 275 КПК України конструкцію «конфіденційне співробітництво» в усіх відмінках замінити на «негласне співробітництво» з метою уможливлення використання інформації, отриманої внаслідок негласного співробітництва таких осіб в межах оперативно-розшукової діяльності.

Література:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 року // *Відомості Верховної Ради України* від 02.06.1992 р. № 22, ст. 303 (зі змінами та доповненнями).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України* від 08.03.2013 р. № 9-10, стор. 474, стаття 88 (зі змінами та доповненнями).
3. Словник української мови : [в 11-ти т.]. Т. 9 : С / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [уклали : І.Р. Вихованець та ін. ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. К.: Наукова думка, 1978. 917 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
5. Гольдберг Н. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій / Н. Гольдберг // *Національний юридический журнал: Теорія и практика*. Кишинёв. № 1/2 (17). 2016. С.100-103.
6. Сергеева Д.Б. Негласне співробітництво в кримінальному процесі / Д.Б. Сергеева // *Вісник кримінального судочинства*. № 4/2016. С. 47-54.
7. Козаченко О. І. Визначення дефініцій «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво» як категорій теорії та практики кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (2(8)). С. 66-76. Режим доступу: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-66-76](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-66-76)
8. Грібов М.Л., Козаченко О.І. Співвідношення понять «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво» / М.Л. Грібов, О.І. Козаченко // *Вісник кримінального судочинства*. № 1/2019. С. 8-17.
9. Санакоєв Д.Б. Забезпечення лікарської таємниці у кримінальному процесі України / Д.Б. Санакоєв // *Молодий вчений*. 2015. № 2(6). С. 842-845. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_2%286%29__213

References:

1. Pro operativno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 roku // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* vid 02.06.1992 r. № 22, st. 303 (zi zminamy ta dopovnenniamy). [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* vid 08.03.2013 r. № 9-10, stor. 474, stattia 88 (zi zminamy ta dopovnenniamy). [in Ukrainian].
3. Slovnyk ukrainskoi movy : [v 11-ty t.]. T. 9 : S / AN URSR, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni ; [uklaly : I.R. Vykhovanets ta in. ; redkol. : I. K. Bilodid (holova) ta in.]. K. : Naukova dumka, 1978. 917 s. [in Ukrainian].

4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. K.; Irpin: Perun, 2005. 1728 s. [in Ukrainian].
5. Holdberh N. Problemy rehuliuвання konfidentsiinoho spivrobotnytstva pry zdiisnenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii / N. Holdberh // Natsyonalnyi yurydycheskyi zhurnal: Teoryia y praktyka. Kyshynëv. № 1/2 (17). 2016. S.100-103. [in Ukrainian].
6. Serheieva D.B. Nehlasne spivrobotnytstvo v kryminalnomu protsesi / D.B. Serheieva // Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 4/2016. S. 47-54. [in Ukrainian].
7. Kozachenko O. I. Vyznachennia defynitsii «konfidentsiine spivrobotnytstvo» ta «nehlasne spivrobotnytstvo» yak katehorii teorii ta praktyky kryminalnoho protsesu ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti. Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, (2(8)). S. 66-76. Rezhym dostupu: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-66-76](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-66-76) [in Ukrainian].
8. Hribov M.L., Kozachenko O.I. Spivvidnoshennia poniat «konfidentsiine spivrobotnytstvo» ta «nehlasne spivrobotnytstvo» / M.L. Hribov, O.I. Kozachenko // Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 1/2019. S. 8-17. [in Ukrainian].
9. Sanakoiev D.B. Zabezpechennia likarskoi taiemnytsi u kryminalnomu protsesi Ukrainy / D.B. Sanakoiev // Molodyi vchenyi. 2015. № 2(6). S. 842-845. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_2%286%29__213 [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-415-427](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-415-427)

Цимбалюк Валерій Іванович кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор, Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 8, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0000-0002-5572-9603>

КАРАНТИННІ ВИМОГИ Й ПРАВОВІ ФОРМИ ЇХ ФІКСАЦІЇ

Анотація. Пандемія COVID-19, серед іншого, стала перевіркою здатності забезпечити суспільної стійкості (владних інститутів і громадськості) перед загрозами у сфері охорони здоров'я. Попри те, що коронавірусна інфекція відступила, спеціальні дослідження вказують на те, що кількість і різноманітність спалахів інфекційних захворювань поступово, але невблаганно зростає. Отож необхідність досліджувати різні аспекти карантину, в тому числі правові, надалі також лише зростатиме.

Зважаючи на вказане, метою дослідження є аналіз карантинних вимог і їхньої правової фіксації як важливої складової національно-правових механізмів реалізації права на охорону здоров'я у контексті епідемій, що становлять глобальну загрозу. У зв'язку з цим у представленому матеріалі реалізуються такі завдання: 1) визначено зміст поняття «карантинні вимоги» та його практичне наповнення; 2) з'ясовано правові форми фіксації карантинних вимог в українському законодавстві.

У представленій роботі показано, що поняття «карантинні вимоги» охоплює такі правові інститути як-от заборони, обмеження і додаткові обов'язки, що виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів. При цьому необхідно визнати, що «карантинні вимоги» можуть поширюватися на різні сфери суспільно практики, а саме: організаційно-адміністративну, медичну, інфраструктурну, екологічну. Окремо наголошується, що у національному законодавстві з питань охорони здоров'я хоч прямо і не визначене поняття «карантинні вимоги», втім воно має цілком чіткі правові рамки, що забезпечується шляхом правової регламентації заборон, обмежень і додаткових обов'язків як основних карантинних заходів.

Проведене дослідження дозволило сформулювати обґрунтовану пропозицію щодо доповнення Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» окремим розділом, який би врегулював питання карантинних вимог як сукупності заборон, обмежень і додаткових обов'язків,

що виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів через епідемії або пандемії. Така правова новела сприяла б належному і правомірному адмініструванню карантинних правовідносин.

Ключові слова: карантин, карантинні вимоги, пандемія, інфекційні захворювання, протиепідемічні заходи.

Tsybalyuk Valery Ivanovych Candidate of legal sciences, professor, Honored Lawyer of Ukraine, director of the Educational and Scientific Institute of Law, National University of Water Management and Environmental Engineering, Oleksy Novaka St. 75, academic building № 8, Rivne, 33000, tel.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0000-0002-5572-9603>

QUARANTINE REQUIREMENTS AND LEGAL FORMS OF THEIR FIXATION

Abstract. The COVID-19 pandemic, among other things, has become a test of the ability to ensure public sustainability (authority institutions and the public) in the face of health threats. Despite the fact that the coronavirus infection has receded, special studies indicate that the number and variety of infectious diseases outbreaks is gradually but inexorably increasing. Therefore, the need to study various aspects of quarantine, including legal ones, will only grow in the future.

Taking into account the above-mentioned, the purpose of the study is to analyze quarantine requirements and their legal fixation as an important component of national legal mechanisms for the implementation of the right to health care in the context of epidemics that pose a global threat. In this regard, the following tasks are implemented in the presented material: 1) the content of the concept of “quarantine requirements” and its practical filling are defined; 2) the legal forms of fixing quarantine requirements in Ukrainian legislation have been clarified.

This work shows that the concept of “quarantine requirements” covers such legal institutions as prohibitions, restrictions and additional obligations arising in connection with the implementation of quarantine measures. At the same time, it is necessary to recognize that “quarantine requirements” can be extended to various spheres of social practice, namely: organizational and administrative, medical, infrastructural, environmental ones. It is separately emphasized that although the concept of “quarantine requirements” is not directly defined in the national health legislation, it has a clear legal framework, which is ensured by the legal regulation of prohibitions, restrictions and additional obligations as the main quarantine measures.

The conducted research made it possible to formulate a well-founded proposal to supplement the Law of Ukraine “On the Protection of the Population from

Infectious Diseases” with a separate section that would regulate the issue of quarantine requirements as a set of prohibitions, restrictions and additional obligations arising in connection with the implementation of quarantine measures due to epidemics or pandemics. Such a legal amendment would contribute to proper and lawful administration of quarantine legal relations.

Keywords: quarantine, quarantine requirements, pandemic, infectious diseases, anti-epidemic measures.

Постановка проблеми. Спалах пандемії коронавірусної інфекції (COVID-19), що припав на 2020-2021 роки актуалізував цікавість щодо такого правового інституту як карантин. Наукова й практична увага до карантину, вимог і обмежень, що з ним пов’язані, форм його реалізації і способів притягнення до юридичної відповідальності у разі порушення, були не лише реакцією на небезпеки COVID-19. В експертному середовищі зростає занепокоєння з приводу нових хвиль пандемій, що накриватимуть людство у близькому майбутньому. Спеціальні дослідження вказують на те, що кількість і різноманітність спалахів інфекційних захворювань поступово, але невблаганно зростає, як і їх здатність викликати потрясіння в наших глобальних економічних системах [1]. Отож необхідність досліджувати різні аспекти карантину, в тому числі правові, надалі також лише зростатиме. В цьому поряд з теоретичним інтересом є значне практичне навантаження, оскільки державні інститути повинні бути готові до відповідних викликів, зокрема з правової точки зору. Означене визначило нашу увагу до питання карантинних вимог і правових форм їхньої фіксації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що пандемія, яка фактично тривала з зими 2020 року до весни 2023 року, спричинила значне зростання кількості наукових досліджень, присвячених карантину та його правовим аспектам. Серед досліджень, що привертають увагу доречно передусім виокремити ті, що розкривають зміст поняття «карантин». Зокрема поняття «карантин» та його співвідношення з суміжними категоріями досліджено О. Дзюбенко, який робить обґрунтований висновок, що карантин, який може запроваджуватись як в рамках окремого регіону, так і всієї країни, є особливим правовим режимом, в якому задіяні «органи державної влади та місцевого самоврядування, різні підприємства, установи, організації, діяльність яких має бути спрямована на недопущення поширення інфекційних хвороб, на їхню локалізацію та в кінцевому результаті ліквідацію» [1, с. 96].

Свою чергою, І. Міщук, дослідивши поняття «карантин» в теорії та законодавстві, потрактує його як особливий адміністративно-правовий засіб реагування на пандемію, «який характеризується специфічним порядком

введення; в його основі сукупність певних правил та обмежень; карантин має власну мету та сферу застосування, а також забезпечується за допомогою заходів примусу» [3, с. 165]. Фактично, мовиться про інститут юридичної (зокрема, адміністративної) відповідальності, що наставатиме як наслідок порушень карантинних вимог. При цьому, дослідниця визнає, що їх перелік нині хоч і визначений у чинному законодавстві, втім однозначно не є остаточним, зважаючи на специфіку карантинних правовідносин. Між тим, тема адміністративної відповідальності за порушення правил карантину людей потребує особливої уваги, оскільки впровадження такої відповідальності є необхідним та вимушеним кроком з боку законодавця для подальшого запобігання масовій захворюваності людей внаслідок небезпечних інфекцій, доводить робота Л. Гбур [4].

Відзначимо, що специфіка відповідних правовідносин підтверджується роботами цілої низки авторів. Зокрема на проблематику обмеження прав і свобод людини в умовах карантину акцентують увагу І. Сопілко і А. Майдачевська [5]. Цьому ж аспекту карантинних правовідносин присвячене спеціальне дослідження щодо забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах поширення коронавірусної інфекції (COVID-19), яке було проведене Центром Разумкова [6]. Своє чергою, В. Голіна вказує на загрозливий і небезпечний кореляції між злочинністю пандемією COVID-19 [7]. Крім того, досі напрацьовані спеціальні дослідження, які доводять наявність потенціальних загроз для психічного здоров'я через вплив карантинних заходів, про що свідчать дані групи австралійських дослідників на чолі з О. Холмс, С. Еллен, Н. Смолвуд та М. Фтану []. Наукою доведено вплив пандемії, що викликана Covid 19, на головні сфери людського існування – освіту, економіку, політику, медицину, а також загострення багатьох прихованих негараздів у суспільствах різного типу [9].

Напрацьований дослідницький матеріал щодо феноменів пандемії і карантину змушує з особливою ретельністю підходити до питання правової регламентації карантинних правовідносин, зокрема у частині формулювання, так званих, карантинних вимог і їхньої правової фіксації. Відзначимо, що спеціальних досліджень, які були б присвячені вказаним питанням, нам виявити не вдалося. Між тим, чітке розуміння змісту поняття «карантинні вимоги», що широко виживається як експертами і посадовими особами, так і пересічними громадянами, є важливим з точки зору належного і правомірного адміністрування карантинних правовідносин, а також забезпечення конституційного права на охорону здоров'я.

Метою статті є узагальнене дослідження карантинних вимог і їхньої правової фіксації як важливої складової національно-правових механізмів реалізації права на охорону здоров'я у контексті епідемій, що становлять

глобальну загрозу. У зв'язку з цим у представленому матеріалі реалізуються такі завдання: 1) визначити зміст поняття «карантинні вимоги» та його практичне наповнення; 2) з'ясувати правові форми фіксації карантинних вимог в українському законодавстві.

Методологічна основа представленою дослідження визначена його теоретичним характером, що зумовлює використання загально-теоретичних і аналітичних методів наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як було вказано у попередньому викладі нині карантин потрактовується як особливий правовий режим, що включає в себе різні правові, організаційні, медико-санітарні, протиепідемічні та інші заходи, що запроваджуються на встановлений строк на певній території держави [2, с. 96]. При цьому, як наголошує О. Дзюбенко, такий режим передбачає встановлення законодавчо визначених заборон, обмежень у здійсненні прав громадян, а також покладання на них додаткових обов'язків.

У більш лаконічній формі визначення поняття карантин було надано законодавцем у спеціальному нормативно-правовому акті – Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб»: карантин – адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб [10]. Показово, що в іншому нормативному акті – Законі України «Про систему громадського здоров'я», український законодавець формулює більш розширене визначення карантину: адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню інфекційних хвороб, контамінації біологічним агентом, хімічним чи радіаційним чинником [11]. Натомість, у Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [12] правове визначення поняття «карантин» взагалі відсутнє, хоча саме цей нормативний акт з 1994 року був основою правового регулювання суспільних відносин, які виникають у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, визначає відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян. Втім, ця та інші прогалини вказаного акту очевидно незабаром втраять актуальність оскільки сам Закон втрачає чинність від 1 жовтня 2023 р., а відповідні суспільні відносини регламентуватимуться Законом України «Про систему громадського здоров'я».

Між тим окремо варто наголосити, що у жодному з згаданих законів нам не вдалося виявити поняття «карантинні вимоги», хоча воно широко нині застосовується, зокрема є воно у Постанові Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [13].

Проведений нами аналіз різноманітних правових актів, що спрямовані на забезпечення правове регулювання карантинних відносин надає підстави стверджувати, що поняття «карантинні вимоги» охоплює поняття заборон, обмежень і додаткових обов'язків, що виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів. При цьому необхідно визнати, що «карантинні вимоги» можуть поширюватися на різні сфери суспільно практики, а саме: організаційно-адміністративну, медичну, інфраструктурну, екологічну. Карантинні вимоги в означених сферах мають на меті усунення або зменшення шкідливого впливу на людину факторів середовища життєдіяльності, запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб та їх ліквідацію. В обґрунтування означено позиції наведемо наші аргументи.

Передусім відзначимо, що нині чинний Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» містить визначення поняття «вимоги безпеки для здоров'я і життя людини», що з певними застереженнями є близьким за змістом до поняття «карантинні вимоги». Зокрема, законодавець детермінує вимоги безпеки для здоров'я і життя людини як «розроблені на основі медичної науки критерії, показники, гранично допустимі межі, санітарно-епідеміологічні нормативи, правила, норми, регламенти тощо (медичні вимоги щодо безпеки для здоров'я і життя людини), розроблення, обґрунтування, контроль і нагляд за якими відноситься виключно до медичної професійної компетенції» [12].

При цьому відносно новий Закон України «Про систему громадського здоров'я» не застосовує поняття «вимоги безпеки для здоров'я і життя людини», а натомість формулює поняття «державні медико-санітарні правила (санітарні регламенти)», яке визначає як обов'язкові для виконання заходи та вимоги, необхідні для забезпечення державних медико-санітарних нормативів, недотримання яких створює загрозу здоров'ю і життю людини та майбутніх поколінь, а також загрозу виникнення і поширення інфекційних та масових неінфекційних хвороб (отруєнь) серед населення. Такі правила включають весь спектр санітарних, гігієнічних, епідеміологічних та протиепідемічних норм, правил та регламентів, що спрямовані на забезпечення безпеки для здоров'я і життя людини [11].

У контексті розшифровки змісту поняття «карантинні вимоги» варто також вказати на те, що воно пов'язане з поняття «обмежувальні протиепідемічні заходи», яке законодавцем визначено у Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» як медико-санітарні та адміністративні заходи, що здійснюються в межах осередку інфекційної хвороби з метою запобігання її поширенню [10]. У такій самій редакції відповідне визначення міститься у тексті вже згаданого Закону України «Про систему громадського здоров'я».

Окремо треба звернути увагу на таку складову поняття «карантинні вимоги» як-от обов'язки, що виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів. Зокрема, зміст обов'язків громадян відповідно до нині чинного Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (ст. 5), серед іншого, включає: 1) обов'язок брати участь у проведенні санітарних і протиепідемічних заходів; 2) проходити обов'язкові медичні огляди та робити щеплення у передбачених законодавством випадках; 3) виконувати розпорядження та вказівки посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби при здійсненні ними державного санітарно-епідеміологічного нагляду [12]. Своєю чергою, зміст обов'язків юридичних осіб (підприємств, установ і організацій) представлений у ст. 8 цього Закону є ширшим, зокрема привертають увагу (як показові) такі зобов'язання: 1) за пропозиціями посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби розробляти і здійснювати санітарні та протиепідемічні заходи; 2) усувати за поданням відповідних посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби від роботи, навчання, відвідування дошкільних закладів осіб, які є носіями збудників інфекційних захворювань, хворих на небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби, або осіб, які були в контакті з такими хворими; 3) відшкодовувати у встановленому порядку працівникам і громадянам шкоду, завдану їх здоров'ю внаслідок порушення санітарного законодавства [12].

Відзначимо, що у новому системному Законі України «Про систему громадського здоров'я», український законодавець обирає дещо інший підхід і вказує на права і обов'язки щодо сфери охорони здоров'я фізичних осіб і суб'єктів господарювання [11]. Зокрема, у зв'язку з впровадженням карантинних заходів суб'єкти господарювання зобов'язані: 1) виконувати вимоги санітарного законодавства; 2) здійснювати медико-санітарні заходи; 3) виконувати приписи, розпорядження та рекомендації центрів контролю та профілактики хвороб; 4) відшкодовувати у встановленому порядку працівникам та іншим фізичним і юридичним особам шкоду, завдану їхньому здоров'ю внаслідок порушення ними вимог санітарного законодавства. Щодо фізичних осіб, то Закон зобов'язує їх, серед іншого: 1) брати участь у проведенні медико-санітарних заходів; 2) виконувати розпорядження та вказівки посадових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час здійснення ними медико-санітарних заходів; 3) виконувати інші обов'язки, передбачені санітарним законодавством. Окремо наголошується, що особи, які хворіють на інфекційні хвороби чи є носіями збудника інфекційної хвороби, зобов'язані виконувати вимоги медичних працівників та актів законодавства для запобігання поширенню інфекційних хвороб [11].

На відміну від згаданих вище законів обов'язки, що виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів, практично не відображені у тексті Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [10]. Зокрема ст. 17 «Права та обов'язки громадян та їх об'єднань у сфері захисту населення від інфекційних хвороб» цього Закону вказує на зобов'язання органів влади періодично повідомляти через медіа про епідемічну ситуацію та здійснювані протиепідемічні заходи, втім не містить жодної вказівки на обов'язки (обмеження чи заборони), що виникатимуть у зв'язку з карантинними заходами у контексті захисту від інфекційних хвороб. Своєю чергою, ст. 18. «Права та обов'язки підприємств, установ і організацій у сфері захисту населення від інфекційних хвороб» установлює, що обов'язки у підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності у сфері захисту населення від інфекційних хвороб є, але вони визначені законодавством. Щоправда у цій статті законодавець наголосив, що юридичні особи незалежно від форм власності та громадяни забезпечують санітарно-епідеміологічні заходи на належних їм об'єктах. Крім цього, власники, а також керівники та інші посадові особи підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності зобов'язані сприяти у здійсненні заходів щодо захисту населення від інфекційних хвороб. Відзначимо, що не деталізуються обов'язки (обмеження чи заборони), що виникатимуть у зв'язку з карантинними заходами у контексті захисту від інфекційних хвороб і у ст. 29 «Карантин» Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [10]. Переконані, що такий стан речей не може вважатися прийнятним і не відповідає призначенню вказаного Закону, що зазначене у його преамбулі: встановлення прав, обов'язків та відповідальності юридичних і фізичних осіб у сфері захисту населення від інфекційних хвороб.

Таким чином, є підстави стверджувати, що у національному законодавстві з питань охорони здоров'я хоч прямо і не визначене поняття «карантинні вимоги», втім воно має цілком чіткі правові рамки, що забезпечується шляхом правової регламентації заборон, обмежень і додаткових обов'язків, які виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів, зокрема у Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» і Законі України «Про систему громадського здоров'я». Отож, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування мають правовий інструментарій для здійснення законних за змістом і характером заходів задля попередження (або протидії) небезпечним інфекціям, епідеміям та пандеміям. В цьому плані показовою є Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [13].

Відповідно до ст. 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» Кабінет Міністрів України установив на території України карантин, строки його декілька разів подовжувалися. На період дії карантину урядом запроваджувалися обмежувальні протиепідемічні заходи – загалом понад тридцять позицій, серед яких виокремимо заборони: 1) на перебування в громадських місцях і на транспорті без вдягнутих засобів індивідуального захисту; 2) самовільно залишати місця самоізоляції, обсервації; 3) на проведення масових (культурних, у тому числі концертів, спортивних, соціальних, рекламних тощо) заходів; 4) на діяльність суб'єктів господарювання, які обслуговують відвідувачів, у яких не забезпечувалася соціальна дистанція, використання масок, збір використаних засобів індивідуального захисту в окремі контейнери (урни). Окремо наголошувалося, що з метою запобігання поширенню COVID-19 та зменшення кількості хворих з тяжким перебігом COVID-19 здійснюється самоізоляція.

Очевидно, було б необ'єктивно стверджувати, що обмежувальні протиепідемічні заходи запроваджені урядом викликали однозначну схвальну реакцію суспільства, втім напевно це типово для обмежувальних заходів і вимог в принципі. Позитивом є те, що у старому Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994 р.) і у новому Законі України «Про систему громадського здоров'я» (2022 р.) є статті, що визначають права і обов'язки фізичних та юридичних осіб період дії карантину. Водночас, вважаємо доцільним розглянути питання про доповнення Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» окремим розділом, який би врегулював питання карантинних вимог як сукупності заборон, обмежень і додаткових обов'язків, що виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів через епідемії або пандемії. Переконані, така правова новела сприяла б належному і правомірному адмініструванню карантинних правовідносин.

Актуальність запропонованої новели підтверджує і заява генерального директора Всесвітньої організації охорони здоров'я Тедроса Аданом Гебрейесуса після повідомлення, що COVID-19 більше не вважається глобальною надзвичайною ситуацією у сфері охорони здоров'я. «Це не означає, що COVID-19 перестав бути глобальною загрозою здоров'ю» [14]. Нагадаємо, що упродовж понад трьох років вірус спричинив приблизно 764 мільйони випадків у всьому світі та вбила щонайменше 7 мільйонів людей у всьому світі. Зокрема станом на лютий 2022 року в Україні від COVID-19 померли понад 100 тисяч людей. До того ж COVID-19 не єдина проблема і експерти вказують на потенційні загрози спалаху нових інфекційних захворювань [1], до чого необхідно бути готовими в організаційно-адміністративному, правовому й фінансовому пані. Тут маємо на увазі

забезпечення суспільної стійкості (владних інститутів і громадськості) перед можливими загрозами у сфері охорони здоров'я.

Висновки. На підставі проведеного дослідження обґрунтовано зробити такі висновки:

1. Тема пандемій матиме свій розвиток у майбутньому, що зумовлює цікавість до такого правового інституту як карантин і пов'язаного з ним поняття «карантинні вимоги». Відповідний інтерес має і теоретичний, і практичний аспекти, зважаючи на необхідність забезпечення готовності державних інститутів до різного роду викликів, зокрема у сфері охорони здоров'я. Між тим, проведений нами аналіз надає підстави стверджувати, що у національному законодавстві поняття «карантинні вимоги» прямо не визначено, хоча має широке застосування, зокрема у підзаконних актах, наприклад Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування.

2. Аналіз законів пов'язаних з проблематикою правової регламентації карантинних правовідносин – «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» і «Про систему громадського здоров'я», дозволяє визначити поняття «карантинні вимоги» як систему заборон, обмежень і додаткових обов'язків, що виникають у зв'язку з впровадженням карантинних заходів. При цьому необхідно визнати, що «карантинні вимоги» включають весь спектр організаційно-адміністративних, санітарних, гігієнічних, епідеміологічних та протиепідемічних заборон, обмежень і додаткових обов'язків з метою забезпечення безпеки для здоров'я і життя людини.

3. На підставі здійсненого нами дослідження обґрунтовано зробити висновок, що карантинні вимоги можуть поширюватися на різні сфери суспільно практики, а саме: організаційно-адміністративну, медичну, інфраструктурну, екологічну. Карантинні вимоги в означених сферах спрямовані на усунення або зменшення шкідливого впливу на людину чинників соціального й природного середовища, забезпечити протидію виникненню і поширенню інфекційних хвороб, а також їхню ліквідацію. Водночас, з метою належного і правомірного адміністрування карантинних правовідносин вважаємо за доцільне розглянути питання про доповнення Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» окремим розділом, який би врегулював питання карантинних вимог і сформулював змістовне наповнення цього правового субінституту. Конкретизація відповідно пропозицію визначає предмет наших подальших досліджень.

Література:

1. Outbreak Readiness and Business Impact Protecting Lives and Livelihoods across the Global Economy. World Economic Forum. 2019. 22 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF%20HGI_Outbreak_Readiness_Business_Impact.pdf (дата звернення: 24.02.2023).

2. Дзюбенко О. Л. Поняття карантину та його співвідношення з суміжними категоріями. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 30. С. 91–98.
3. Міщук І. В. Особливості карантину як засобу адміністративно-правового реагування на пандемію. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 162–165.
4. Гбур Л. В. Адміністративна відповідальність за порушення карантинних вимог (в умовах COVID-19). *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11, № 4. С. 130–138.
5. Сопілко І. М., Майдачевська А. М. Обмеження прав і свобод людини в умовах карантину: історико-правовий аспект. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. № 4(61). С. 73–80.
6. Забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах поширення коронавірусної інфекції (COVID-19): особливості і шляхи удосконалення. Центр Разумкова, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_covid_prava.pdf (дата звернення: 24.02.2023).
7. Голіна В. В. Пандемія COVID-19 і злочинність: взаємовплив і наслідки. *Юридичні гарантії захисту конституційних прав і свобод людини в умовах COVID-19 : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції, м. Харків, 22 черв. 2021 р. / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2021. С. 33–37.*
8. Holmes O., Ellen S., Smallwood N., Ftanou M. The Psychological and Wellbeing Impacts of Quarantine on Frontline Workers during COVID-19 and Beyond. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. № 20 (10). Pp. 58–53.
9. Сухова Н. М. Пандемія: загроза чи урок людству в XXI столітті? *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2020. № 2 (32). С. 135–140.
10. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 року № 1645-III. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 26.03.2023).
11. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20> (дата звернення: 26.04.2023).
12. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення: 26.03.2023).
13. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 392. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF/ed20200520#Text> (дата звернення: 26.04.2023).
14. Осадча Я. ВООЗ оголосила про закінчення надзвичайної ситуації через COVID-19. *Українська правда*, 5 травня 2023 року. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2023/05/5/254144/> (дата звернення: 26.05.2023).

References:

1. Outbreak Readiness and Business Impact Protecting Lives and Livelihoods across the Global Economy. World Economic Forum. 2019. 22 p. Retrieved from https://www3.weforum.org/docs/WEF%20HGI_Outbreak_Readiness_Business_Impact.pdf (дата звернення: 24.02.2023).
2. Dziubenko O. L. (2020). Poniattia karantynu ta yoho spivvidnoshennia z sumizhnymy katehoriiami [The concept of quarantine and its relationship with related categories]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Pravo» – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Law series, 30*, 91–98. [in Ukrainian].

3. Mishchuk I. V. (2022). Osoblyvosti karantynu yak zasobu administratyvno-pravovoho reahuvannia na pandemiiu [Peculiarities of quarantine as a means of administrative and legal response to the pandemic]. *Pivdenoukrainskyi pravnychyi chasopys – South Ukrainian legal journal*, 3, 162–165. [in Ukrainian].
4. Hbur L. V. (2020). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia karantynnykh vymoh (v umovakh COVID-19) [Administrative responsibility for violation of quarantine requirements (under conditions of COVID-19)]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia - Right. Man. Environment*, 11(4), 130–138. [in Ukrainian].
5. Sopilko I. M., Maidachevska A. M. (2021). Obmezhenia prav i svobod liudyny v umovakh karantynu: istoryko-pravovy aspekt [Restriction of human rights and freedoms under quarantine conditions: historical and legal aspect]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo» – Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law", (61), 73–80. [in Ukrainian].*
6. Zabezpechennia prav i svobod liudyny v Ukraini v umovakh poshyrennia koronavirusnoi infektsii (COVID-19): osoblyvosti i shliakhy udoskonalennia [Ensuring human rights and freedoms in Ukraine in the conditions of the spread of the coronavirus infection (COVID-19): features and ways of improvement]. (2020). Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_covid_prava.pdf (дата звернення: 24.02.2023). [in Ukrainian].
7. Holina V. V. (2021). Pandemiia COVID-19 i zlochynnist: vzaiemovplyv i naslidky [The COVID-19 Pandemic and Crime: Interactions and Consequences]. *Yurydychni harantii zakhystu konstytutsiinykh prav i svobod liudyny v umovakh COVID-19 : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii, m. Kharkiv, 22 cherv. 2021 r. – Legal guarantees of protection of constitutional rights and human freedoms in the conditions of COVID-19: materials of Ukrainian science and practice conference, Kharkiv, June 22. 2021, (pp. 33–37). Харків : Право. [in Ukrainian].*
8. Holmes O., Ellen S., Smallwood N., Ftanou M. (2023) The Psychological and Wellbeing Impacts of Quarantine on Frontline Workers during COVID-19 and Beyond. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20 (10), 58–53.
9. Sukhova N. M. (2020). Pandemiia: zahroza chy urok liudstvu v KhKhI stolitti? [Pandemic: a threat or a lesson for humanity in the 21st century?]. *Visnyk NAU. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia - Bulletin of NAU. Series: Philosophy. Culturology*, 2 (32), 135–140 [in Ukrainian].
10. Pro zakhyst naseleння vid infektsiinykh khvorob : Zakon Ukrainy vid 6 kvitnia 2000 roku № 1645-III [On the protection of the population from infectious diseases: Law of Ukraine dated April 6, 2000 No. 1645-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>. [in Ukrainian].
11. Pro systemu hromadskoho zdorovia : Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2022 roku № 2573-IX [On the public health system: Law of Ukraine dated September 6, 2022 No. 2573-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20> [in Ukrainian].
12. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naseleння : Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 1994 roku № 4004-XII [On ensuring sanitary and epidemic welfare of the population: Law of Ukraine dated February 24, 1994 No. 4004-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> [in Ukrainian].
13. Pro vstanovlennia karantynu z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoї koronavirusom SARS-CoV-2 : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 travnia 2020 r. № 392 [On the establishment of quarantine in order to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of

Ukraine dated May 20, 2020 No. 392]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF/ed20200520#Text> [in Ukrainian].

14. Osadcha Ya. (2023). VOOZ oholosyla pro zakinchennia nadzvychainoi situatsii cherez COVID-19 [WHO has announced the end of the emergency due to COVID-19]. *Українська правда – Ukrainian Pravda*, 5.05.2023. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/health/2023/05/5/254144/> [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-428-440](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-428-440)

Цимбалюк Валерій Іванович кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор, Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 8, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0000-0002-5572-9603>

СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ («GOOD GOVERNANCE»): ЗМІСТ І УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Одним з принципових й перспективних завдань української держави є завдання практичної реалізації євроінтеграційних устремлінь України. Важливою складовою процесу євроінтеграції є долучення й прийняття цінностей Євросоюзу і їхня імплементація. Зокрема, це надзвичайно актуально у сфері управлінської діяльності (публічного адміністрування). Зважаючи на вказане, метою представленого дослідження є визначення сучасного змісту стандартів належного врядування («good governance») й окреслення перспектив їхньої реалізації в Україні. Досягнення вказаної мети дослідження зумовило необхідність (1) визначення змістовної специфіки європейської концепції належного врядування, (2) окреслення особливостей реалізації таких стандартів в українській адміністративній практиці.

В представленій роботі досліджено феномен врядування, показано зміст основних аспектів його розуміння й усвідомлення: 1) морально-аксіологічний (наявність цінностей і моральних принципів як основи управлінської політики), 2) правовий (адміністрування регламентоване винятково законом) й 3) функціональний (наявність спеціальних управлінських механізмів). Наголошується, що на сучасному етапі розвитку управлінської теорії і практики особливого значення надається реалізації концепції належного врядування («good governance»), що нині постає як система правил та рекомендацій щодо процесів формування влади, процедур адміністрування, соціокультурних аспектів їхнього здійснення.

Відповідно до логіки представленого дослідження проаналізовано нормативно-правові акти, що регламентують врядування в Україні. Зроблено висновок, що в них відображено основні принципи належного врядування. Обстоюється думка, що до особливостей реалізації європейських стандартів в

українській управлінській практиці можна віднести той факт, що каталізатором перетворень у національній системі адміністрування виступають активні поточні євроінтеграційні процеси.

Ключові слова: владно-управлінські відносини, публічне адміністрування, належне врядування, європейські стандарти врядування.

Tsybalyuk Valery Ivanovych PhD (Candidate of Law Sciences), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of Institute of Law, National University of Water Management and Environmental Engineering, Oleksy Novaka St. № 75, academic building № 8, Rivne, 33000, tel.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0000-0002-5572-9603>

STANDARDS OF GOOD GOVERNANCE: CONTENT AND UKRAINIAN PROSPECTS

Abstract. One of the fundamental and promising tasks of the Ukrainian state is the task of practical implementation of Ukraine's European integration aspirations. An important component of the process of European integration is the inclusion and acceptance of the values of the European Union and their implementation. In particular, this is extremely relevant in the sphere of management (public administration). Taking into account the above-mentioned, the purpose of the presented research is to determine the modern content of good governance standards and outline the prospects for their implementation in Ukraine. Achieving the indicated goal of the study made it necessary to (1) determine the content specifics of the European concept of good governance, (2) outline the specifics of the implementation of such standards in Ukrainian administrative practice.

The presented work examines the phenomenon of governance, it shows the content of the main aspects of its understanding and awareness: 1) moral and axiological (the presence of values and moral principles as the basis of management policy), 2) legal (administration is regulated exclusively by law) and 3) functional (the presence of special management mechanisms). It is emphasized that at the current stage of the development of management theory and practice, the implementation of the concept of good governance, which now appears as a system of rules and recommendations regarding the processes of power formation, administration procedures, social and cultural aspects of their realization has special importance.

In accordance with the logic of the presented research, the normative legal acts regulating governance in Ukraine were analyzed. It was concluded that they reflect the main principles of good governance. The opinion is argued that the fact that active current European integration processes act as a catalyst for

transformations in the national administration system can be attributed to the peculiarities of the implementation of European integration processes in Ukrainian management practice.

Keywords: power and managerial relations, public administration, good governance, European standards of governance.

Постановка проблеми. Фундаментальним завданням української держави нині поряд з перемогою над московськими агресорами можна вважати завдання практичної реалізації євроінтеграційних устремлінь України. В лютому 2023 року під час зустрічі із Президентом Європейської комісії Урсулою фон дер Ляєн, яка перебувала у Києві з візитом, Президент України Володимир Зеленський наголосив, що «нарощування нашої співпраці, подальша інтеграція України та ЄС – це зміцнення загальноєвропейських можливостей захищати життя. Життя вільних людей у вільній та мирній Європі» [1].

Очевидно, що європейська інтеграція є складним багатоаспектним процесом, під час якого відбуваються якісні й кількісні зміни у побудові самого Європейського Союзу, а також перетворення в країні-кандидатці, якій необхідно виконати великий обсяг вимог, перш ніж отримати статус повноправного члена ЄС. Важливою складовою процесу євроінтеграції є долучення й прийняття цінностей Євросоюзу. Значення таких цінностей доводиться, як мінімум тим фактом, що преамбула Договору про Європейський Союз (1992 р.) вже містить значення універсальних для ЄС цінностей, зокрема таких: недоторканні та невідчужувані права людської особистості, свобода, демократія, рівність та правова держава [2]. Крім того у ст. 2 цього Договору наголошується, що «ці цінності є спільними для держав-членів в рамках суспільства, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю жінок і чоловіків» [2].

Означені універсальні для ЄС цінності, серед іншого, виступають основою концепції «належного врядування» («good governance»), реалізація якої також має розглядатися як принципова складова процесу інтеграції України до Європейського Союзу. Відзначимо, що вказаний концепт є наслідком утвердження у політичному й управлінському середовищі Європи ідей про кореляції між рівнем спроможності органів державної влади керувати суспільними й економічними процесами і рівнем участі громадян у відповідних процесах. Водночас, європейська практика довела, що якість управлінської діяльності (публічного адміністрування) прямо пов'язана з рівнем прозорості й підзвітності щодо використання державних і інших ресурсів уповноваженими особами.

Усе означене обумовлює обґрунтований науковий інтерес до проблематика практичної реалізації стандартів належного врядування в сучасній українській адміністративній практиці, а відповідні дослідження очевидно відповідають критеріям актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо стандартів належного врядування («good governance») зумовлюють необхідність (1) наукової уваги до проблематики врядування, (2) визначення змістовної специфіки європейської концепції належного врядування, (3) окреслення перспектив реалізації стандартів належного врядування на сучасному етапі розвитку національної управлінської системи. Вказані теми знаходяться у постійному полі зору українських та зарубіжних вчених. При чому, вони не втрачають своєї актуальності, оскільки на кожному етапі суспільного розвитку, у контексті поточної суспільно-політичної ситуації й панівних поглядів на перспективи поступу держави, новим змістом наповнюються і явище врядування, і методологія наближення національного врядування до європейських стандартів.

Означена ситуація знаходить своє підтвердження у цілій низці наукових праць за відповідною проблематикою. Вирішуючи завдання представленого дослідження, нами було взято до уваги результати досліджень, що сприяють: 1) визначенню сутності складових дефініцій публічного управління та адміністрування, що представлено в роботі О. Михайловської і Н. Філіпової [3]; 2) розумінню понять «врядування», «управління» і «адміністрування», що проаналізовано у статті Н. Гавловської і Є. Рудніченка [4]; 3) забезпеченню усвідомлення проблеми сутності й механізму здійснення процесу публічного адміністрування (врядування), чому присвячене дослідження І. Дашко [5].

Принциповий характер для нашого дослідження становлять положення Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 831-р від 21 липня 2021 р.. Основною метою цього документу визначено побудову в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду. При цьому очікуваними результатами реалізації відповідної Стратегії, серед іншого, визначено: 1) забезпечення надання послуг високої якості та формування зручної адміністративної процедури для громадян і бізнесу; 2) розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави.

Нарешті, в контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговували теоретичні й практичні напрацювання, що присвячені європейській концепції належного врядування та практичним аспектам її реалізації. Зважаючи на вказане для нас мали значення дослідження

присвячені таким питанням: 1) основоположні категорії європейської концепції належного врядування, які проаналізувала А. Пухтецька [6]; 2) розуміння належного врядування за сучасних умов, що досліджувала О. Ткаля [7]; 3) принципи належного врядування у зарубіжних дослідженнях, які вивчала Н. Колісніченко [8]; 4) принципи належного врядування і їх відображенню у сучасній системі адміністративного права України, що узагальнив О. Дніпров [9].

Праці згаданих та інших авторів, предметом досліджень яких стали теоретичні й практичні питання врядування (адміністрування) й реалізації концепції належного врядування, лягли в основу нашого дослідження і створили передумови для авторських висновків й узагальнень.

Метою статті є визначення сучасного змісту стандартів належного врядування («good governance») й окреслення перспектив їхньої реалізації в Україні. Досягнення вказаної мети дослідження передбачає (1) визначення змістовної специфіки європейської концепції належного врядування, (2) окреслення особливостей реалізації таких стандартів в українській адміністративній практиці.

Методологічна основа дослідження детермінована його теоретичним характером, що пов'язано із залученням загально-теоретичних і аналітичних методів наукового дослідження, які надають можливість досягнення сформульованої наукової мети.

Виклад основного матеріалу. Передусім, акцентуємо увагу на ключовому для нас феномені і відповідному йому понятті – «врядування».

Феномен врядування усталено потрактовується як важливе явище суспільного життя, що має морально-аксіологічний, правовий й функціональний аспекти. Так, автори «Енциклопедії державного управління» детермінують публічне адміністрування (врядування) як різновид управлінської діяльності інституцій публічної влади, завдяки якій держава та громадянське суспільство забезпечують самокерованість (самоврядність) усієї суспільної системи та її розвиток у певному, визначеному напрямі [10]. Експерти Світового банку свого часу визначили «врядування» як систему інститутів, за допомогою яких здійснюється влада у державі, реалізується публічна політика і надаються суспільні послуги [11].

Морально-аксіологічний аспект врядування передбачає наявність фундаментальних цінностей і моральних принципів, що постають основою відповідної управлінської політики та її організаційного оформлення, за допомогою яких суспільство керує своїм соціальним й економічним поступом шляхом взаємодії влади, громадянського й приватного секторів [12]. Як було відзначено вище, європейська інтеграція може бути потрактована і як процес утвердження європейських цінностей, що заявлені у преамбулі Договору про

Європейський Союз (1992 р.) і є основою моральних принципів врядування в країнах євроінтеграційного об'єднання.

Щодо правового аспекту врядування, то усталеним є підхід, відповідно до якого, «повноваження адміністративних органів управління, а також особливості застосування влади органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування регулюються за допомогою адміністративного законодавства» [13, с. 110]. При цьому, ми поділяємо позицію, що адміністративно-правові відносини можуть виникати між органами, що представляють усі гілки влади, а також приватно-правовими структурами, об'єднаннями громадян, фізичними особами.

Функціональний аспект врядування (публічного адміністрування) полягає у реалізації процесу публічного адміністрування, що відбувається за допомогою розроблення та втілення відповідних управлінських механізмів, які створюють умови для своєчасного та ефективного вирішення завдань, покладених на органи публічного адміністрування (наприклад забезпечення гідних умов життєдіяльності людей, що проживають у державі) [5, с. 100-101].

Виокремлення означених аспектів врядування має принциповий характер, адже надає можливість визначити напрямки і способи впливу на якість врядування, допомагає визначити його сильні й слабкі сторони і вийти на нові стратегії реформування публічного адміністрування.

У вступній частині нашого дослідження ми наголосили на тому факті, що концепція «належного врядування» («good governance») фактично є одним із сучасних засобів забезпечення прав і свобод людини, а це є фундаментальним завданням будь-якої демократичної й правової держави. При цьому, «нині прогресивні, в правовому сенсі, спільноти постулюють як найважливішу соціальну цінність людину, її внутрішню свободу та права як прояв цієї свободи, з чого формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина» [14, с. 35]. Отож невід'ємним елементом європейської ідеології врядування нині прийнято розглядати концепт «належного врядування» («good governance»), що «відображає стан (якісні та кількісні характеристики) ключових для суспільства взаємовідносин між органами публічної влади та приватними особами» [6, с. 36]. Крім того, концепти належного врядування («good governance») й належного управління («good administration»), які останнім часом потрактовуються в якості орієнтиру державно-правових реформ для більшості країн світу, формуються як сучасні технології функціонування інституту публічних адміністрацій з урахуванням сучасного розуміння й розвитку класичних уявлень про демократію і верховенство права [15, с. 7-9]. Відзначимо, що нині у національній правовій науці обґрунтованою є позиція, що «Україна, будучи демократичною, соціальною,

правовою державою та обравши європейський вектор руху, має здійснювати впровадження європейських стандартів, адаптацію національного законодавства до норм Європейського Союзу» [9, с. 114]. До таких стандартів напевно належить і концепт «належного врядування» («good governance»).

Наявні дослідження вказують, що концепція належного врядування була сформульована у 90-х роках ХХ ст. й «передбачала насамперед співпрацю влади, громадськості, бізнесу, інших зацікавлених сторін у створенні системи, яка б сприяла максимальному вивченню і задоволенню потреб громадян у короткостроковій і довгостроковій перспективах» [7, с. 126]. Експерти ООН вказували також на те, що належне врядування покликане посилити:

- 1) існуючі процеси прийняття рішень на основі консультацій та участі на національному та місцевому рівнях громадських активістів;
- 2) наявні форми підзвітності органів влади та запропонувати нові;
- 3) роль громадянського суспільства та ЗМІ у підтримці соціальної відповідальності владних інститутів [12, с. 59].

Важливо відзначити, що концепція належного врядування впродовж свого існування зазнавала переосмислення й змін. Зокрема це підтверджують зміни уявлень про принципи, на яких має ґрунтуватися належне врядування. Первинно, експертами Програми розвитку ООН «Управління та Сталий розвиток людини» було окреслено п'ять провідних принципів:

- 1) *легітимність і голос*, що передбачає активну участь громадян у прийнятті управлінських рішень;
- 2) *стратегічне бачення* (або наявність уявлень про довгострокову перспективу належного управління та людського розвитку);
- 3) *продуктивність* у служінні інститутів адміністрування усім зацікавленим сторонам за умови вияву чуйності у комунікації й ефективності у використанні ресурсів;
- 4) *підзвітність*, що мотивує до прозорості й відповідальності осіб, які ухвалюють управлінські рішення перед громадськістю;
- 5) *справедливість* (порядність), принцип, що забезпечується через надання рівних можливостей громадянам, а також послідовне забезпечення верховенства права [16, с. 3-4].

Між тим, згодом перелік принципів належного врядування зазнавав змін і доповнень. Зокрема, наявні дослідження показують, що первинні принципи належного врядування впродовж минулих двох десятиліть були доповнені такими принципами: 1) політична стабільність і відсутність злочинності/тероризму; ефективність уряду; якість регуляторної політики; контроль за корупцією [6, с. 38]; 2) прозорість; орієнтація на консенсус; субсидіарність і пропорційність; рівність та інклюзивність, надійний

фінансовий менеджмент [7, с. 127-128]. Зрештою, Комітет міністрів Ради Європи у 2008 році у «Стратегії щодо інновацій та належного врядування на місцевому рівні» затвердив дванадцять принципів належного врядування. Наголосимо, що необхідність такої Стратегії пояснювалася тим, що належне врядування є вимогою на всіх рівнях державного управління, але при цьому місцевий рівень (у нашому випадку – рівень територіальних громад) має фундаментальне значення, оскільки місцева влада є найближчою до громадян і надає їм основні послуги. Отож у згаданому документі в якості орієнтиру державно-правових реформ інститутів публічних адміністрацій вказувалися такі принципи:

1. *Чесне проведення виборів, представництво та участь*, що передбачає прозорість і законність виборчих процедур, рівне виборче право.

2. *Чуйність*, що визначає обов'язкову орієнтацію врядування до законних очікувань і потреб громадян.

3. *Ефективність і результативність*, що мотивує до роботи на результат з якнайкращим використанням наявних ресурсів із застосування прозорих виробничих процесів.

4. *Відкритість і прозорість*, що визначає правило, відповідно до якого рішення приймаються та виконуються відповідно до чинних норм і положень.

5. *Верховенство права*, зобов'язує владу дотримуватися закону та судових рішень.

6. *Етична поведінка*, основні ідеї якої: 1) громадське благо ставиться вище індивідуальних інтересів, 2) корупція недопустима.

7. *Компетентність і спроможність*, що наголошує на необхідності постійного професійного вдосконалення урядовців (управлінців) задля покращення їхніх результатів роботи.

8. *Інновації та відкритість до змін*, що спонукає до пошуку нових ефективних рішень й застосування сучасних методів врядування.

9. *Стійкість і довгострокова орієнтація* як запорука суспільного поступу, що ґрунтується на розумінні й задоволенні інтересів (соціальних, економічних, екологічних) нинішніх й майбутніх поколінь.

10. *Надійний фінансовий менеджмент*, що ґрунтується на раціональному й ефективному використанні коштів у поєднанні з консультаціями з громадськістю.

11. *Права людини, культурне розмаїття та соціальна згуртованість*, ідеї, які покладені в основу (1) боротьби з дискримінацією за будь-якою ознакою, (2) заходів з підтримання культурного розмаїття й (3) стимулювання соціальної згуртованості.

12. *Відповідальність*, що визначає необхідність суб'єктам управлінських рішень діяти обґрунтовано, законно, прозоро й відповідально [17].

Нескладно помітити, що перелік принципів належного врядування, який містить «Стратегія щодо інновацій та належного врядування на місцевому рівні» є більш ґрунтовний й охоплює і процеси формування влади (про це принцип чесного проведення виборів), і процедури врядування (їх функціональній і морально-ціннісні аспекти), і соціокультурну проблематику (в частині забезпечення культурного розмаїття та соціальної згуртованості). Такий підхід є доволі продуктивним, адже відкриває можливості щодо перегляду й вдосконалення національної практики врядування і його різних аспектів, зокрема морально-аксіологічного, правового й функціонального, сутність яких було розкрито у попередньому викладі.

Щодо перспектив впровадження принципів і стандартів належного врядування в українську практику врядування, то маємо відзначити такі моменти. По-перше, сьогодні можна зустріти позиції, що вказані принципи не дістали легітимного закріплення на законодавчому рівні в Україні [9]. Втім, вважаємо, що це не зовсім відповідає реальному стану речей. У цьому ключі варто згадати чинний Закон України «Про державну службу» № 889-VIII від 10 грудня 2015 року. Зокрема, вказаний нормативний акт у ст. 4 містить принципи державної служби, що змістовно узгоджуються з описаними вище принципами належного врядування – фактично сім з десяти вказаних у законі принципів. Крім того, аналогічні принципи містять такі важливі для національної практики врядування закони як-от Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 9 квітня 1999 року (ст. 3) і Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року (ст. 4). Зрештою, варто також згадати нормативно-правовий акт, що регулює державну політику у сфері надання адміністративних послуг – Закон України «Про адміністративні послуги» № 5203-VI від 6 вересня 2012 року. Цим актом визначаються принципи відповідної діяльності, а саме: 1) верховенства права; стабільності; 2) рівності перед законом; 3) відкритості та прозорості; 4) оперативності та своєчасності; 5) доступності інформації про надання адміністративних послуг; 6) захищеності персональних даних; 7) раціональної мінімізації процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; 8) неупередженості та справедливості; 9) доступності та зручності для суб'єктів звернень. Отож, є достатні підстави стверджувати, що на поточний момент у базових законах, що регламентують національне врядування відображено основні принципи концепту «належного врядування» («good governance»), а українське законодавство у цій частині корелює з міжнародними (зокрема європейськими) актами, які визначають засади реалізації ідей демократії й верховенства права у практиці врядування (публічного адміністрування).

По-друге, описані вище принципи належного врядування не лише декларуються у національному законодавстві, але й реалізуються на різних інституційних рівнях влад. Зокрема, це засвідчує згадана вище Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 831-р від 21 липня 2021 р.. Автори документа прямо вказують, що «належне врядування є одним з основних факторів конкурентоспроможності держави, розвитку її економіки та передумовою європейської інтеграції» [18]. Справедливим також є твердження авторів цього документу, що покращення якості надання адмінпослуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій має велике значення для підвищення рівня довіри громадян та бізнесу до держави. При цьому, у Стратегії не лише декларується прихильність до принципів належного врядування, але передбачені цілком конкретні (й статистично-математично вимірювані) завдання. Зокрема, щодо планування та вироблення політики визначено необхідним удосконалення системи розроблення проектів нормативно-правових актів, зокрема шляхом уніфікації правил нормопроекування та проведення експертизи проектів актів; щодо ефективної організації та підзвітності, серед іншого, заплановано запровадження і підзвітності щодо результатів їх діяльності з урахуванням принципів управлінської підзвітності, визначених Програмою SIGMA; щодо забезпечення конституційного права громадян на звернення передбачено впровадження сучасних інструментів та підходів до роботи із зверненнями за принципом «єдиного вікна».

Висновки. Зважаючи на вказане, обґрунтовано стверджувати, що:

1. Феномен врядування усталено потрактовується як важливе явище суспільного життя, що розкривається через аспекти морально-аксіологічний (наявність цінностей і моральних принципів як основи управлінської політики), правовий (адміністрування регламентоване винятково законом) й функціональний (наявність спеціальних управлінських механізмів).

2. Нині в управлінській практиці особливого значення надається реалізації концепції належного врядування («good governance»). Вказана концепція впродовж свого тридцятирічного існування у європейській управлінській практиці зазнала певного переосмислення й змін і нині постає як система правил та рекомендацій щодо процесів формування влади, процедур адміністрування, соціокультурних аспектів їхнього здійснення.

3. Проведений нами аналіз нормативно-правових актів, що регламентують врядування в Україні надає підстави стверджувати, що на поточний момент у базових законах, що регламентують національне врядування відображено основні принципи належного врядування, а українське законодавство у цій частині корелює з міжнародними (зокрема

європейськими) актами, які визначають засади реалізації ідей демократії й верховенства права у практиці публічного адміністрування.

4. Щодо особливостей реалізації відповідних стандартів в українській практиці публічного адміністрування, то вважаємо, що українська влада на практиці нині реалізує концепт «належного врядування». При цьому, каталізатором перетворень у національній системі управління виступають активні поточні євроінтеграційні процеси, а також фундаментальна позиція українського суспільства щодо необхідності остаточної відмови від радянських і пострадянських управлінських підходів та якнайшвидшого повернення у простір європейських суспільно-політичних цінностей і норм.

Література:

1. Подальша інтеграція України та ЄС – це зміцнення загальноєвропейських можливостей захищати життя – Глава держави за результатами переговорів з Урсулою фон дер Ляєн у Києві. Офіс Президента України. 2 лютого 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/podalsha-integraciya-ukrayini-ta-yes-ce-zmicnennya-zagalnoye-80729> (дата звернення: 25.02.2023).
2. Договір про Європейський Союз. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (доступ 17.09.2021).
3. Михайловська О. В., Філіпова Н. В. Аналіз теоретичних підходів до визначення сутності складових дефініцій публічного управління та адміністрування. *Університетські наукові записки*. 2016. № 58. С. 241–253.
4. Гавловська Н. І., Рудніченко Є. М. Теоретичні концепти публічного управління та публічного адміністрування: сутність та відмінності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 3. Том 2. С. 21–26.
5. Дашко І. М. Сутність та механізм здійснення процесу публічного адміністрування. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Випуск 1 (13). С. 99–103.
6. Пухтецька А. А. Запровадження принципів та стандартів належного урядування у діяльності публічної адміністрації. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Т. 103: Юридичні науки. С. 36–40.
7. Ткаля О. В. Розуміння належного врядування за сучасних умов. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Том 31 (70) Ч. 2 № 2. С. 125–130.
8. Колісніченко Н. Принципи належного врядування у зарубіжних дослідженнях: пріоритет місцевих практик. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 99–102.
9. Дніпров О. Принципи належного урядування в сучасній системі адміністративного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 114–118.
10. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 8: Публічне врядування / наук.-ред. кол.: В. Загорський та ін. Львів: ЛРІДУ, НАДУ, 2011. 712 с.
11. Корженко В. В., Нікітін В. В. Методологічні та евристичні інтенції сучасної концепції Governance. *Державне будівництво*. 2007. № 1(1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_3) дата звернення: 25.02.2023).
12. Governance. Post-Disaster Needs Assessment guidelines Volume B. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/PDNA_Governance_FINAL.pdf (дата звернення: 25.01.2023).

13. Купчак М. Я., Саміло А. В. Теоретико-правове обґрунтування публічного адміністрування в Україні: управлінсько-правові аспекти. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 109–113.
14. Матвійчук А. В. Захист прав і свобод людини як прямий обов'язок сучасної держави. *АЕРО-2020. Повітряне і космічне право: тези доповідей Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів*, м. Київ Національний авіаційний університет, 28 листопада 2020 р.: у двох томах. Тернопіль: Вектор, 2020. Т. 1. С. 35–38.
15. Публічне управління та адміністрування : навчальний посібник / [А. О. Азарова, Л. М. Ткачук, Л. О. Нікіфорова та ін.]. Вінниця : ВНТУ, 2019. 181 с.
16. Graham J., Amos B. and Plumptre T.. Principles for Good Governance in the 21 st Century. *Policy Brief*. 2003. №.15. 8 p.
17. 12 Principles of Good Governance. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles> (дата звернення: 28.01.2023).
18. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.01.2023).

References:

1. Podalsha intehratsiia Ukrainy ta YeS – tse zmitsnennia zahalnoievropeiskykh mozhlyvostei zakhyshchaty zhyttia – Hlava derzhavy za rezultatamy perehovoriv z Ursuloiu fon der Liaien u Kyievi [The further integration of Ukraine and the EU means strengthening of European opportunities to protect life - the Head of State based on the results of negotiations with Ursula von der Leyen in Kyiv]. (2023). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/podalsha-integraciya-ukrayini-ta-yes-ce-zmicnennya-zagalnoye-80729> [in Ukrainian].
2. Dohovir pro Yevropeyskyi Soiuz (1991) [Treaty on the European Union]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text. [in Ukrainian].
3. Mykhailovska O. V., Filipova N. V. (2016). Analiz teoretychnykh pidkhodiv do vyznachennia sutnosti skladovykh definitsii publichnoho upravlinnia ta administruvannia [Analysis of theoretical approaches to determining the essence of the constituent definitions of public management and administration]. *Universytetski naukovy zapysky - University scientific notes*, 58, 241–253. [in Ukrainian].
4. Havlovska N. I., Rudnichenko Ye. M. (2018). Teoretychni kontsepty publichnoho upravlinnia ta publichnoho administruvannia: sutnist ta vidminnosti [Theoretical concepts of public management and public administration: essence and differences]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 3 (2), 21–26. [in Ukrainian].
5. Dashko I. M. (2018). Sutnist ta mekhanizm zdiisnennia protsesu publichnoho administruvannia [The essence and mechanism of the public administration process]. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 1 (13), 99–103. [in Ukrainian].
6. Pukhtetska A. A. (2010). Zaprovdzhennia pryntsypiv ta standartiv nalezhnoho vriaduvannia u diialnosti publichnoi administratsii [Implementation of the principles and standards of good governance in the activities of public administration]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific notes of NaUKMA*, 103, 36–40. [in Ukrainian].
7. Tkalia O. V. (2020). Rozuminnia nalezhnoho vriaduvannia za suchasnykh umov [Understanding of good governance under modern conditions]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii «Iurydychni nauky» – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series "Legal Sciences"*, 31 (70) № 2, 125–130. [in Ukrainian].

8. Kolisnichenko N. (2014). Pryntsypy nalezhnoho vriaduvannia u zarubizhnykh doslidzhenniakh: priorytet mistsevykh praktyk [Principles of Good Governance in Study Abroad: Prioritizing Local Practices]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 4, 99–102. [in Ukrainian].
9. Dniprov O. (2021). Pryntsypy nalezhnoho vriaduvannia v suchasni systemi administratyvnoho prava Ukrainy [Principles of proper governance in the modern system of administrative law of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 1, 114–118. [in Ukrainian].
10. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of public administration]: u 8 t. T. 8: (2011). Lviv: LRIDU, NADU, 712 s. [in Ukrainian].
11. Korzhenko V. V., Nikitin V. V. (2007). Metodolohichni ta evrystychni intentsii suchasnoi kontseptsii Governance [Methodological and heuristic intentions of the modern concept of Governance]. *Derzhavne budivnytstvo – State construction*, 1(1). Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_3). [in Ukrainian]. Governance. (2004). *Post-Disaster Needs Assessment guidelines*. Volume B. 64 p.
12. Kupchak M. Ya., Samilo A. V. (2022). Teoretyko-pravove obgruntuvannia publicnoho administruvannia v Ukraini: upravlinsko-pravovi aspekty [Theoretical and legal justification of public administration in Ukraine: administrative and legal aspects]. *Nove ukrainske pravo – New Ukrainian law*, 1, 109–113. [in Ukrainian].
13. Матвійчук А. В. (2020). Захист прав і свобод людини як прями́й обов’язок сучасної держави [Protection of human rights and freedoms as a direct duty of the modern state]. *АЕРО-2020. Повітряне і космічне право: тези доповідей Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів*, м. Київ Національний авіаційний університет, 28 листопада 2020 р.: у двох томах – Air and space law: abstracts of reports of the All-Ukrainian conference of young scientists and students, Kyiv National Aviation University, November 28, 2020: in two volumes (pp. 35–38). Тернопіль: Vector, Т. 1. [in Ukrainian].
14. Публічне управління та адміністрування : навчальний посібник [Public management and administration: a study guide] (2019). Vinnytsia: VNTU, 181 p. [in Ukrainian].
15. Graham J., Amos B. and Plumtre T. (2003). Principles for Good Governance in the 21st Century. *Policy Brief*. №.15. 8 p.
16. 12 Principles of Good Governance. Council of Europe (2008). Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles>.
17. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022–2025 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2021 r. № 831-р. [Strategy for reforming the state administration of Ukraine for 2022–2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 21, 2021 № 831]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC- 378.147.091.33:81'243]:351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-441-455](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-441-455)

Chernionkov Yaroslav Olexandrovykh Ph.D in Education, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of Foreign Languages Department, Associate Professor, Donetsk State University of Internal Affairs, Velyka Perspektyvna St., 1, Kropyvnytskyi, tel.: (099) 498-92-77, <https://orcid.org/0000-0001-6598-1581>

FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE POLICEMEN AND LAWYERS

Abstract. This study was conducted to define and outline the main theoretical characteristics of the concept of «foreign language communicative competence» in a system of high legal educational institutions. The author researched, analyzed and determined the leading role and conceptual impact of studying the discipline the «Foreign language for specific purposes», implementation of the NATO language standard (STANAG 6001) in the educational process and the participation of cadets in various activities on the formation of foreign language communicative competence of the future police officer and lawyer. Some of the main components of the created formation system of the studied entity at the Donetsk State University of Internal Affairs have been emphasized.

It was noted that Future Policemen and Lawyers Foreign Language Communicative Competence can be defined: as a complex integrative whole that provides competent professional communication in the language of a specialty in the context of intercultural communication; as the ability of future specialists in the field of legal and law enforcement activities to apply their foreign languages knowledge in any situation according to professional activity.

The following system of future specialists in the field of law and law enforcement activity formation of foreign language communicative competence has been worked out: studying a foreign language within the discipline «Foreign Language for Specific Purposes»; participation in quests, coworkings, workshops; participation in the Discussion Club; participation in International program CEPOL; participation in cadets' scientific conferences of various levels; implementation of the NATO language standard «STANAG 6001» in the educational process.

The purpose of the discipline “Foreign language for specific purposes” is to form the ability for intercultural communication, which, in the case of future lawyers and policemen, has a professional direction, and is implemented on the basis of the formation of intercultural communicative competence. The author outlined the main types of exercises in foreign language classes in the professional training and preparation of future policemen (pre-text, text, post-text, communicative, written and listening).

Keywords: competence, foreign language communicative competence, formation of foreign language communicative competence, foreign language for specific purposes, higher legal educational institutions, cadets, future police officers and law experts, NATO language standard, classroom and extra-auditory communicative activities, created system.

Черньонков Ярослав Александрович Ph.D, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, доцент, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, тел.: (099) 498-92-77, <https://orcid.org/0000-0001-6598-1581>

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ТА ЮРИСТІВ

Анотація. Дане дослідження було проведено з метою визначення та окреслення основних теоретичних характеристик поняття «іншомовна комунікативна компетентність» в системі вищих юридичних навчальних закладів. Автором досліджено, проаналізовано та визначено провідну роль та концептуальний вплив вивчення дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування», впровадження мовного стандарту НАТО (STANAG 6001) у навчальний процес та участь курсантів у різноманітних заходах з питань формування іншомовної комунікативної компетентності майбутнього поліцейського та юриста. Наголошено на деяких основних складових створеної системи формування досліджуваного суб'єкта в Донецькому державному університеті внутрішніх справ.

Зазначалося, що іншомовну комунікативну компетентність майбутніх поліцейських та юристів можна визначити: як складну інтегративну цілісність, що забезпечує компетентне професійне спілкування мовою спеціальності в контексті міжкультурної комунікації; як здатність майбутніх фахівців у сфері правової та правоохоронної діяльності застосовувати знання іноземних мов у будь-якій ситуації відповідно до професійної діяльності.

Розроблено таку систему формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі права та правоохоронної діяльності: вивчення іноземної мови в рамках дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування»; участь у квестах, коворкінгах, майстер-класах; участь у Дискусійному клубі; участь у Міжнародній програмі CEPOL; участь у курсантських наукових конференціях різного рівня; впровадження в навчальний процес мовного стандарту НАТО «STANAG 6001».

Метою навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» є формування здатності до міжкультурної комунікації, яка у майбутніх юристів та поліцейських має професійне спрямування та реалізується на основі формування міжкультурної комунікативної компетентності. Окреслено основні види вправ на заняттях з іноземної мови у професійній підготовці майбутніх поліцейських (дотекстові, текстові, післятекстові, комунікативні, письмові та аудіювання).

Ключові слова: компетентність, іншомовна комунікативна компетентність, формування іншомовної комунікативної компетентності, іноземна мова професійного спрямування, вищі юридичні навчальні заклади, курсанти, майбутні поліцейські та правознавці, мовний стандарт НАТО, аудиторна та позааудитна комунікативна діяльність, створений система.

Defining of the problem and the analysis of the last researches and publications. During the period of Martial Law, Europeanization and integration processes of our country with EU, modern society is in great need of competitive specialists who are ready to communicate in foreign language in their professional specialty. Nowadays, knowledge of a foreign language ensures an increase in the level of professional competence of a specialist, in particular future policemen, lawyers and law enforcement officers. Therefore, innovative aspects of foreign language teaching for future specialists in the legal sphere are extremely relevant. Competent selection of the content of teaching foreign language communication, taking into account professional specifics, features of the subject area of functioning of the language of the specialty is one of the factors that contribute to the effective organization of the educational process.

Many researchers at the present stage of development of science pay great attention to the definition of competencies, classification and structuring of their different types and directly determine the essence of the competence approach. The concept of «*competence*» can be understood as a combination of knowledge, practical skills and competencies that determine the ability of the learner to successfully pursue professional and educational activities in the future. Competence is the ability to show professional personal qualities, the ability to effectively establish business relationships, quickly and adequately adapt to needs

and changes, systematically improve the level of skills. «*Foreign Language Competence*» is a set of knowledge, skills and competences that ensure effective communication in a foreign language, namely the ability to understand the language, speak clearly, adequately and spontaneously respond to the request for communication, change the range of communication, successfully use foreign language both in professional activity and for self-education [6, 97-101].

The analysis of scientific sources on the problem of research indicates a considerable interest in the issue of learning foreign languages in Europe and Ukraine in particular. The works of Ukrainian scientists O. Bihych, V. Derkach, N. Halskova, L. Zablotska, N. Lavrychenko, O. Maslyko and others have been devoted to this problem. In modern science, various aspects of the competence approach in the field of foreign languages have been studied by such authors as N. Bibik, L. Vashchenko, O. Lokshyna, O. Ovcharuk, L. Parashchenko, N. Kuzmina, O. Polunina, V. Rybalka, V. Sayuk, K. Sharapenko and others. V. Aitov, N. Artikutsa, P. Atutov, O. Badurka, H. Borozenets, O. Herasymenko, O. Hrosh, D. Demchenko, H. Kozlakova, N. Kostenko, T. Kostiukov, L. Nahorniuk, N. Nychkalo, A. Petrova, O. Poliakov, Y. Pradid, M. Pradivliannyi, I. Sekret, A. Waters have dealt with the problems of improving vocationally oriented learning of foreign languages. However, the problem of the formation of the foreign language communicative competence of future lawyers and policemen remains insufficiently studied.

Problematic aspects of training specialists for bodies of internal affairs of Ukraine, and now of the National Police, represented by the weighty specialists in administrative law, pedagogy, service and combat activity of the law enforcement activity, etc. Among others it is worth noting the research of such specialists, as O. Bandurko, V. Glukhover, R. Kalyuzhny, A. Manzhula, V. Petkov, O. Sinyavska, O. Chervyakov. Along with that further reform of the National Police of Ukraine requires the introduction of new standards of police training, in particular foreign languages. So the problems related to the development of foreign languages communicative competence of law enforcement students still remain unsolved.

In our opinion, *Future Policemen and Lawyers Foreign Language Communicative Competence* can be defined as a complex integrative whole that provides competent professional communication in the language of a specialty in the context of intercultural communication; as the ability of future specialists in the field of legal and law enforcement activities to apply their foreign languages knowledge in any situation according to professional activity.

So the *main goal of a discipline* «Foreign Languages for Specific Purposes» for future police officers and legal specialists is: increasing the general level of knowledge of a foreign language according to generally accepted European standards; formation of writing, reading, communication and listening skills through

classroom and non-auditory classes; formation of professionally oriented lexical awareness; formation of intercultural communicative competence of law and law enforcement specialists [9, 173-178].

However, the problem of future lawyers and policemen' forming the foreign language communicative competence in the process of learning foreign languages remains insufficiently researched in the field of modern pedagogical science. This determined the relevance of the study.

The purpose of writing the article is:

- to analyze the conceptual role and qualitative impact of cadets' participation in a variety of language training activities for the formation of their communicative competence;
- to analyze the essence of the concepts of «competence», «foreign language communicative competence», «future policemen and lawyers foreign language communicative competence»;
- to investigate theoretical and practical conceptual foundations of the studied theme at the Institutions of High Legal Education.

The main material of the study. The scope of state policy on the development of the English language in higher education in Ukraine includes: – Teaching English as a foreign language, including English for Special Purposes (ESP); – Teaching professional disciplines in English as part of the Ukrainian-language program (English as Medium of Instruction for Ukrainians (EMI-u); – Providing a full educational program in English for foreign students (English as Medium of Instruction for Foreigners – EMI-f) [7, 171-175].

At the Department of Foreign Languages, the Faculty of Specialist Training for Pre-Trial Investigation Units of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi), we see the following system of formation of foreign language communicative competence of future specialists in the field of law and law enforcement:

- ✓ studying a foreign language within the discipline «Foreign Language for Specific Purposes»;
- ✓ participation in quests, coworkings, workshops;
- ✓ participation in the Discussion Club;
- ✓ participation in International program CEPOL;
- ✓ participation in cadet scientific conferences of various levels;
- ✓ implementation of the NATO language standard «STANAG 6001» in the educational process.

1. The main goal of the discipline «Foreign Language for Specific Purposes» is to form the ability for intercultural communication, which, in the case of future lawyers, has a professional direction, and is implemented on the basis of the formation of intercultural communicative competence. The latter, in turn, is

defined as such a level of possession of speech, language, socio-cultural and professional subject knowledge, skills and abilities in native and foreign languages, which allows communicatively acceptable intercultural communication and the opportunity to undergo internships in other countries.

Teaching English in a professional direction should be carried out in parallel with special training. In order to teach legal English to cadets, it is necessary to use a specific legal context, since there is a close connection between the language and specific legal systems and their peculiarities [5,101-104].

Thus, the basis of the organization of the process of training future lawyers in a foreign language based on the ideas of the competence approach as a special didactic system is the strategic goal, which is formulated as follows: the formation of foreign language communicative and translation competence of future lawyers [4, 223-230].

For a police officer, whose job is one of the most important in the world: to serve and protect people, knowledge of a foreign language is an integral part of the professional performance of tasks. So the system needs to approach this issue more deeply and direct the desire of the police officer to conscientiously study the language in order to acquire a higher level of qualification [2].

For example, the mastery of various reading strategies by future lawyers and policemen is fundamentally important for the professional activity of specialists of this field, as it is determined by specific communicative and cognitive tasks (description of the place, time, event, characteristics of the participants in the case, protocols) requires the mastery of the reading strategy [1, 94-98].

As part of our research, we will show the process of learning foreign languages at the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi). In foreign language classes, teachers introduce textbooks: «Police» (John Taylor, Jenny Dooley) for future specialists in Law Enforcement (policemen); «Law» (John Taylor, Jenny Dooley) for future specialists in Law, which are tied to the MIA OSVITA system. The main textbooks, according to which the process of learning a foreign language takes place, are structured in such a way that the first book = level B1, in turn, book 2 = level B2, and already book 3 = level C1 (generally accepted levels). Each Book consists of Essential Vocabulary, 15 Units, audio recordings for each unit and Glossary. Methodical manuals reflect the lexical, phonetic and grammatical aspects of each unit of the main textbooks.

Each unit has a fixed structure: pre-text exercises, text exercises, post-text exercises; listening exercises; communicative exercises; written exercises.

Pre-text exercises: e.g., «*Before you read the passage, talk about these questions*» are aimed at forming and developing the skills of guessing and language improvisation, setting up students / cadets for speaking in a foreign language.

Text exercises: e.g. «Read and translate the wanted poster» are aimed at forming and developing the skills of reading and translating foreign language professional texts with further understanding of their essence.

Post-text exercises: e.g. «Mark the statements as true or false», «Match the words with the definitions», «Fill in the blanks with correct words and phrases from the word bank» are aimed at checking the understanding of the read passage by students / cadets and developing their knowledge activation skills.

Listening exercises: e.g. «Listen to a conversation», «Check the characteristics mentioned in the conversation», «Listen again and complete the conversation», «Listen and choose the correct answer», are aimed at forming and developing the skills of listening to foreign language professional texts.

Speaking exercises: e.g. «With a partner, act out / dramatize the roles below based on the conversation» are aimed to form and develop foreign language speaking skills.

Writing exercises: e.g. «Use the conversation to write a search summary», «Use the conversation to write an officer's description of the crime scene», «Use the conversation to write the captain's order», «Use the conversation to write a police report» are aimed to form and develop foreign language writing skills [9, 173-178].

The conditions for professionally oriented foreign language training for students of law faculties and universities are the need to familiarize them with the general and legal terminology of law, read authentic texts, form in them the skills of independent work to create an individual dictionary, master the skills of oral professional communication using examples of the most common situations of everyday communication, necessary for professional communication [3, 240-255].

Dialogical and polylogical speaking. It is proposed to conduct online-regime "Students (2 or more play) → Students (2 or more check both grammar and pronunciation) → Teacher (organizes and corrects everything)". *The drawback* is that students can cheat and peep into their notes. Also a significant disadvantage is the lack of eye-to-eye contact with the interlocutor, because it reduces the emotionality of speech and increases the likelihood of unnecessary pauses. Among the *positive moments* we can see that students develop skills not only in dialogical and polylogical speaking but also in checking vocabulary, phonetics and grammar. A significant advantage is the constant student involvement in the process of communicative interaction. The ultimate goal is the formation of communicative dialogical and polylogical competence. **Monological speaking.** It is proposed to conduct online –regime "Student 1 (plays) → Student 2 (checks both grammar and pronunciation) → Teacher (organizes and corrects everything)". *The downside* is that students can cheat and peek into their notes. Among *the positives* we can see that students develop skills not only in making up and reproducing monologues but also in checking vocabulary and grammar. A significant advantage is the constant

student involvement in the process of communicative interaction. The ultimate goal is the formation of communicative monological competence. **Video broadcasting.** It is proposed to conduct online-regime "Student 1 (records video at home) → Student 1 (presents his video) → Student 2 (corrects mistakes) → Students (discuss video presentation) → Teacher (organizes and corrects everything)". The *disadvantage* is that students can cheat and peek into their notes. Also a significant disadvantage is the poor internet for video presentation and poor video quality. Among the *positives* we can see that students develop skills not only in making up and reproducing monologues but also in checking vocabulary and grammar. A significant advantage is the constant student involvement in the process of communicative interaction. Another advantage is that the student who presents the video can see himself from the side (pros and cons). The ultimate goal - the formation of communicative monological competence [11, 349-351].

2. Participation in quests, coworkings, workshops. We understand the educational method «*Quest*» of teaching foreign language for future police officers and lawyers as an educational and playful means of learning a foreign language, during which future police officers can activate lexical, grammatical, phonetic skills and abilities. It is characterized by the presence of several locations, during which cadets can also improve their physical skills and raise the level of motivation to master a foreign language.

Our **QUEST** has three locations: «*Lexical stop on demand*», «*Grammar pursuit of the suspect*» and «*Artistic incident on the street*». A platoon of cadets is divided into two teams, each of which runs its own route. The team that reaches the finish line first without mistakes wins.

The main task of the teams at the first location, in addition to physically getting to the given point faster, is to solve the active vocabulary crossword for the topic being studied.

The main task of the teams at the second location is to perform grammar exercises such as: «*Fill in the blanks*», «*Find mistakes*», etc.

The main task of the teams at the third location is role-playing various situations of both a criminal and everyday nature, which are studied in foreign language classes (stopping a criminal by the police, inspecting a crime scene, a court hearing, a hotel theft, a missing person, etc.). The quest ends by awarding the winners with a sweet prize.

We understand the educational method «*Coworking*» of teaching foreign language for future police officers and lawyers as an educational and playful means of learning a foreign language, during which future police officers can form, activate and develop their own communicative skills and abilities (monological, dialogical, polylogical, group), which will lead to an increase in the level of foreign language communicative competence.

We will give an example of a **COWORKING** that we conduct in our classes on any topic. Our co-working session was dedicated to the International Day of Peace (September 21). The teacher presents several videos for the cadets' discretion, which reveal the essence of this day, and tells about the history of its origin and ways of celebration in our country and abroad. Then, in a calm, comfortable atmosphere with tea and sweets, the cadets discuss the topic «What is the PEACE for me? ». This year this issue is extremely relevant and has a variety of colors.

We understand the educational method «**Workshop**» as an educational seminar or series of meetings emphasizing interaction and exchange of information among a usually small number of participants.

Thus, the method of conducting creative **WORKSHOP** has the following positive aspects: 1) it increases students' motivation and interest in learning; 2) organizes a psychologically comfortable atmosphere during classes; 3) requires active communication between the student and the teacher, which helps to improve the results and quality of education; 4) provides an opportunity to use the student's creative potential; 5) develops new skills and abilities during independent work; 6) forms new professional skills and abilities; 7) uses all types of speech activity; 8) activates mutual stimulation of students; 9) ensures involuntary memorization of new vocabulary; 10) provides an opportunity to combine different areas of foreign language learning.

The educational session with the **workshop** takes place in several stages. At the first stage, cadets are divided into several groups and given tasks, for example: «Court session», «Interrogation of witnesses», «Analysis of a car accident», etc.

The second stage is characterized by the fact that the cadets independently assign roles at home and write and study lines.

The third, main stage is the presentation of the situation at the lesson. The task of the other two teams at the end is to correct lexical, grammatical, phonetic and situational errors, if they notice and can correct them [8, 178-182].

2. Participation in the Discussion Club. The teachers of Foreign Languages Department of the Donetsk State University of Internal Affairs conducted large-scale preparation for the discussion club's creation in several stages:

Stage I – implementation of dialogic and monologic speech in each lesson;

Stage II – implementation of small discussion questions at each lesson;

Stage III – implementation of the practical component (binary classes, meetings with native speakers);

Stage IV – creation of the "English Discussion Club" at the university.

All stages are interconnected and complement each other. During the first three stages, the knowledge, abilities and skills of first (bachelor) level higher education students were monitored. This ended with the selection of a group of first-year students (the wishes of cadets and students coincided with their results). We

plan to work with this group of discussion club participants throughout the 4 years of studying.

Participants of the **DISCUSSION CLUB** (cadets/students of all 4 faculties of the university) meet once a month. Sometimes guests are invited who are not among the teachers of foreign languages department. The relaxed atmosphere of the discussion club encouraged the participants (cadets and students of faculties No. 1, 2, 3, 4) to actively discuss in English. During which the cadets presented their vision of their own future profession and ways to improve a foreign language. The topics of the meetings were: «NATO Language Standards», «CEPOL», «The European Court of Human Rights», «The Red Cross Mission» and other.

The participants of the event «NATO Language Standards», were presented with: general characteristics of NATO language standards; foreign language proficiency levels according to NATO standards with their differentiation; basic provisions of the language standard STANAG 6001; requirements for preparing and passing the test exam from this standard.

The topic of the next meeting was «CEPOL». Participants were introduced to the main characteristics and facts of this organization; the main mission and values of CEPOL; types, directions (categories) of education and exchange of experience. During the discussion, the cadets were able to choose the field of study that they liked the most. Also, all participants of the English Discussion Club were able to register for participation in the international CEPOL program right at the meeting, using computers and their gadgets.

«The European Court of Human Rights» became the next topic of the English Discussion Club. English versions of some high-profile cases that fall under the jurisdiction of this judicial body were distributed to club members two weeks before the meeting. During the meeting, the participants were introduced to the structure of the European Court of Human Rights. Some cadets presented abbreviated versions of these cases and decisions on them and all together discussed the legal component of each case. These are such cases, for example: "CASE OF KUZNETSOV AND OTHERS v. UKRAINE", "CASE OF BABIN v. UKRAINE", "CASE OF DUBAS v. UKRAINE".

One of the topics was «The Red Cross Mission». The cadets of DonSUIA discussed the activities of the International Committee of the Red Cross, key dates, facts, structure, wartime activities of the International Committee of the Red Cross and the cooperation of its representatives with the university, the role of the Red Cross in modern conditions, assistance to deported children, and support for doctors [10, 48-50].

3. Participation in International program CEPOL. All teachers of the Foreign Languages Department and a certain group of cadets are registered on the «CEPOL-LEEd» platform and participate in webinars and seminars.

4. Participation in cadet scientific conferences of various levels. All teachers of the Foreign Languages Department and a certain group of cadets (participants of department's scientific circle) take active part in different conferences.

5. Implementation of the NATO Language Standard «STANAG 6001» in the educational process. The aim of this standard is to provide NATO forces with a table describing language proficiency levels. Participating nations adopt the table of language proficiency levels for the purpose of: a) Communicating language requirements for international staff appointments; b) Recording and reporting, in international correspondence, measures of language proficiency; c) Comparing national standards through a standardized table while preserving each nation's right to maintain its own internal proficiency standards. The given detailed definitions of the proficiency levels of the commonly-recognized language proficiency skills: «listening», «speaking», «reading», and «writing» [12].

In our practical activities, we distinguish several levels of foreign language proficiency according to the given standards:

(0) NO PROFICIENCY. No practical ability to maintain any of these skills.

(1) SURVIVAL. Able to understand and maintain simple skills.

(2) FUNCTIONAL. Sufficient comprehension to read and to understand conversations; able to communicate and write in everyday social and routine workplace situations, correspondence and related documents, such as memoranda, brief reports, and private letters, on everyday topics.

(3) PROFESSIONAL. Able to understand and participate most formal and informal speech on practical, social, and professional topics; can use the written language for essay-length argumentation, analysis, hypothesis, and extensive explanation, narration, and description.

(4) EXPERT. Demonstrates strong competence in reading newspapers, magazines and professional literature written for the well-educated reader; can prepare highly effective written communication in a variety of prose styles, even in unfamiliar general or professional-specialist areas.

(5) HIGHLY-ARTICULATE NATIVE. Comprehension and speaking proficiency equivalent to that of the well-educated native listener and speaker; reading and writing proficiency is functionally equivalent to that of a well-educated native reader and writer [13].

The most spoken language standard now is STANAG 6001. STANAG (Standartization Agreement, Standart NATO) is an international agreement valid in NATO countries and partner countries. One of the many agreements in this treaty, namely STANAG 6001, deals with foreign language proficiency standards for military personnel. According to the STANAG standard, testing is carried out and a corresponding certificate is issued. In Ukraine, the exam is conducted in accordance with the order of the Minister of Defense of Ukraine:

- candidate applies to be sent to work abroad as part of national contingents, national personnel, multinational military administration bodies, in foreign diplomatic institutions of Ukraine, international organizations, for training;
- candidate holds a position that requires the use of a foreign language, or is in the reserve of candidates for such a position;
- candidate participates in international events.

We understand, that successful passing of the exam indicates that a cadet/student has a foreign language at a level sufficient for foreign language communication in certain professional fields. The main teaching method in exam preparation courses is the communicative method. Therefore, in the process of teaching English to future law enforcement specialists at the Donetsk State University of Internal Affairs, we pay special attention to the formation of their foreign language communicative competence. Every month, in addition to dialogical/monological speaking at practical classes, we hold meetings with native speakers that have a practical component of studying. In particular, cadets and students had the opportunity to receive and discuss information on the following topics: «Los Angeles Police», «Court Procedure», «Police K-9 Units» and many others [8, 178-182].

Conclusions and prospects for further researches. Therefore, the implementation of the system of forming foreign language communicative competence will improve the continuous studying of modern higher legal institutions' cadets and achieve high performance. A foreign language has an important applied value for future policemen, lawyers, for whom the language is a kind of «professional weapon». It also has the special significance of the professional component of foreign language learning for future lawyers as the basis of intercultural professional communication in the context of modern international integration processes and academic mobility of students. Further studies we see in the future analysis of the NATO language standard.

References:

1. Zubenko, V. O. (2019). Innovatsiini aspekty vykladannia inozemnoi movy dlia maibutnikh yurystiv v umovakh zmishanoho navchannia [Innovative aspects of foreign language teaching for future lawyers in conditions of mixed education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy* : zb. nauk. prats. – Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2020. – Vyp. 75 (t. 1) – S. 94-98. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.75.20>. [in Ukrainian].
2. (2020). Inshomovna pidhotovka pratsivnykiv OVS ta fakhivtsiv iz prava [Foreign language training of employees of the Ministry of Education and Culture and legal specialists]. *Tezy dop. Kh Mizhvuzivskoi nauk.-praktych. Internet konf. (Kyiv, 30 kvit. 2020 r.)* / [red. kol. : V.V. Cherniei, S.S. Cherniavkyi, I.H. Haldetska ta in.] – K.: Nats. akad. vnutr. sprav, 2020. – 148 s. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39445/1/Y_Zaverukha_IPPPOTFIP.pdf [in Ukrainian].

3. Nataliia Nazarenko, Liliia Rabiichuk (2020). Formuvannia navychok profesiinoho spilkuvannia maibutnikh yurystiv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Formation of professional communication skills of future lawyers in the process of learning a foreign language]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi Akademii prykordonnoi sluzhby Ukrainy, seriia: pedahohichni nauky. – №2 (17), 2019. – S. 240-255. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v17i2.44> [in Ukrainian].
4. Poliakova H. P. (2015). Osoblyvosti orhanizatsii navchannia maibutnikh yurystiv inozemnoi movy profesiinoho spriamuvannia na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu [Peculiarities of the organization of training of future foreign language lawyers of a professional field on the basis of the competence approach]. Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho. – Odesa: PNU im. K. D. Ushynskoho. – 2015. – №3. – S. 223-230. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4058 [in Ukrainian].
5. Cavka I.V., Yaremko. T.I. (2020). Osoblyvosti vykladannia inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam dlia maibutnikh fakhivtsiv u haluzi prava [Peculiarities of teaching a foreign language in a professional direction for future specialists in the field of law]. Innovatsiina pedahohika. – Vypusk 21. T. 3, 2020. – S. 101-104. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.3-21> [in Ukrainian].
6. Bukhinska Tetiana, Hladkoskok Lesia, Melnyk Olena. (2020). [Formation of Foreign-Language Communicative Competence of Future Lawyers Using Interactive Technologies]. Young Scientist. – No. 1 (77). – January, 2020. – P. 97-101. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-22> [in English].
7. Chernionkov Yaroslav. (2021). [Conceptual theoretical characteristics of distance studying of foreign languages at non-linguistic faculties]. Academic notes / Ed. Board: V.F. Cherkasov, V.V. Radul, N.S. Savchenko, etc. – Edition 199. Series: Pedagogical Sciences. – Kropyvnytskyi: EPC of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, 2021. – P. 171-175 <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-199-171-175> [in English].
8. Chernionkov Yaroslav. (2022). [Modern and Fashionable Methods of Studying Foreign Languages at Non-Linguistic Faculties on the Example of Training Future Police Officers]. Suchasni metodyky navchannia inozemnykh mov i perekladu v Ukraini ta za yii mezhamy: zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Pereiaslav, 30 lystopada 2022 roku) / Hol. red. K.I. Mizin; Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi. Pereiaslav, 2022. – S. 178-182. https://www.researchgate.net/publication/366248095_Sucasni_metodyki_navcanna_inozemnih_mov_i_perekladu_v_Ukraini_ta_za_yii_mezhamy_zbirnyk_materialiv_IV_Miznarodnoi_naukovo-praktychnoi_konferentsii_Pereiaslav_30_listopada_2022_roku [in English].
9. Chernionkov Y., Vasiutynska Ye. (2023). [Foreign Languages Teaching of Future Police Officers During War Period]. Naukovi zapysky / Red. kol.: V. F. Cherkasov, O. A. Bida, N. I. Shetelia ta in. Vypusk 1. Seriia: Pedahohichni nauky: Uzhhorod: vydavnytstvo «RIK-U». 2023. – № 3 – С. 173-178. <https://drive.google.com/file/d/1661Qz60orpp5hjbNSzm3pAACzQCa4oPR/view> [in English].
10. Chernionkov Yaroslav.(2023). [Foreign language training of future law enforcement officers: discussion club]. Aktualni pytannia rozvytku komunikatsii v profesiinii diialnosti pravookhoronnykh orhaniv: vyklyky KhKhI stolittia: Materialy Mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24 kvitnia 2023 roku). Odesa: ODUVS, 2023. С. 48-50. <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/5174> [in English].
11. Chernionkiy Yaroslav. Foreign language communicative activity in terms of distance education at non-linguistic faculties. Book of abstracts of the Sixth Internet Conference Proceedings "Foreign language in professional training of specialists: issues and strategies. – 2022. – pp. 349-351. https://www.cuspu.edu.ua/images/conferences/2022/BOOK_OF_ABSTRACTS_2022.pdf [in English].

12. STANAG 6001. [Electronic resource]. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/dodb_stanag_6001.pdf [in English].
13. What is STANAG 6001? [Electronic resource]. URL: <https://www.jit.academy/shhota-take-stanag-6001/> [in English].

Література:

1. Зубенко, В. О. Інноваційні аспекти викладання іноземної мови для майбутніх юристів в умовах змішаного навчання / В. О. Зубенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук. праць. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. – Вип. 75 (т. 1) – С. 94-98. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.75.20>.
2. Іншомовна підготовка працівників ОВС та фахівців із права [Текст] : тези доп. X Міжвузівської наук.-практич. Інтернет конф. (Київ, 30 квіт. 2020 р.) / [ред. кол.: В.В. Черней, С.С. Чернявський, І.Г. Галдецька та ін.] – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 148 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39445/1/Y_Zaverukha_IPPOTFIP.pdf
3. Наталія Назаренко, Лілія Рабійчук. Формування навичок професійного спілкування майбутніх юристів у процесі вивчення іноземної мови / Наталія Назаренко, Лілія Рабійчук // Збірник наукових праць Національної Академії прикордонної служби України, серія: педагогічні науки. – №2 (17), 2019. – С. 240-255. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v17i2.44>
4. Полякова Г. П. Особливості організації навчання майбутніх юристів іноземної мови професійного спрямування на засадах компетентнісного підходу / Г. П. Полякова // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2015. – №3. – С. 223-230. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4058
5. Савка І.В., Яремко Т.І. Особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням для майбутніх фахівців у галузі права / І.В. Савка, Т.І. Яременко // Інноваційна педагогіка. – Випуск 21. Т. 3, 2020. – С. 101-104. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.3-21>
6. Bukhinska Tetiana, Hladkoskok Lesia, Melnyk Olena. Formation of Foreign-Language Communicative Competence of Future Lawyers Using Interactive Technologies / Bukhinska Tetiana, Hladkoskok Lesia, Melnyk Olena // Young Scientist. – No. 1 (77). – January, 2020. – P. 97-101. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-22>
7. Chernionkov Yaroslav. Conceptual Theoretical Characteristics of Distance Studying of Foreign Languages at Non-Linguistic Faculties / Yaroslav Chernionkov // Academic notes / Ed. Board: V.F. Cherkasov, V.V. Radul, N.S. Savchenko, etc. – Edition 199. Series: Pedagogical Sciences. – Кривушнітський: ЕРС of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, 2021. – P. 171-175 <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-199-171-175>
8. Chernionkov Yaroslav. Modern and Fashionable Methods of Studying Foreign Languages at Non-Linguistic Faculties on the Example of training Future Police Officers // Сучасні методики навчання іноземних мов і перекладу в Україні та за її межами: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (Переяслав, 30 листопада 2022 року) / Гол. ред. К.І. Мізін; Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав, 2022. – С. 178-182. (Електронна книга). https://www.researchgate.net/publication/366248095_Suchasni_metodiki_navcanna_inozemnih_mov_i_perekladu_v_Ukraini_ta_za_ii_mezhami_zbirnik_materiialiv_IV_Miznarodnoi_naukovo-prakticnoi_konferencii_Pereaslav_30_listopada_2022_roku
9. Chernionkov Y., Vasiutynska Ye. Foreign Languages Teaching of Future Police Officers During War Period. / Yaroslav Chernionkov, Yelena Vasyutynska // Наукові записки / Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, О. А. Біда, Н. І. Шетеля та ін. Випуск 1. Серія: Педагогічні науки: Ужгород: видавництво «РІК-У». 2023. – № 3 – С. 173-178. <https://drive.google.com/file/d/1661Qz60orpp5hjbNSzm3pAACzQCa4oPR/view>

10. Chernionkov Yaroslav. Foreign language training of future law enforcement officers: discussion club / Yaroslav Chernionkov // Актуальні питання розвитку комунікації в професійній діяльності правоохоронних органів: виклики XXI століття: Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції (24 квітня 2023 року). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 48-50. <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/5174>
11. Chernionkiov Yaroslav. Foreign language communicative activity in terms of distance education at non-linguistic faculties. Book of abstracts of the Sixth Internet Conference Proceedings "Foreign language in professional training of specialists: issues and strategies. – 2022. – pp. 349-351. https://www.cuspu.edu.ua/images/conferences/2022/BOOK_OF_ABSTRACTS_2022.pdf
12. STANAG 6001. [Electronic resource]. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/dodb_stanag_6001.pdf
13. What is STANAG 6001? [Electronic resource]. URL: <https://www.jit.academy/shho-take-stanag-6001/>

UDC 378(477.87)(439)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-456-465](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-456-465)

Polloi Katalin Dezyderivna PhD in Educational Sciences, Associate Professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 6 Kossuth Kossuth square, Berehove, 90202, <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

Molnar Fedir Fedorovych PhD in History, Associate Professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 6 Kossuth Kossuth square, Berehove, 90202, <https://orcid.org/0000-0001-9488-9207>

STUDY MOBILITY OF THE FORMER TRANSCARPATHIAN STUDENTS OF BALASSI INSTITUTE (HUNGARY)

Abstract. The aim of the research is to explore the reasons and the academic mobility for study purposes of the Transcarpathian students graduating from the university preparatory training of the Balassi Institute (Budapest), their life path after the university years, their position in the labour market and their establishment. The Balassi Preparatory Institute occupies a special place among educational institutions of Hungary. It is not entirely a higher education institution, yet it is seen as part of higher education. The mission of the preparatory course of the Balassi Institute is to catch up with the Transcarpathian students to the standard of higher education in Hungary.

Particular emphasis were placed on examining the proportion of students who have returned to their home country and the proportion they have stayed in Hungary or possibly settled in other foreign countries. The research was carried out by quantitative and qualitative methods. The qualitative study was conducted for exploratory purposes in the form of a focus group interview. The method of comprehensive research is a questionnaire survey belonging to the group of quantitative research. The questionnaire asks about the socio-economic background of the students to be examined, their study careers in secondary school, preparatory institutes and higher education, mobility for study purpose. The empirical study is also related to this: what integration and study factors played a role in the final settlement decision. This article covers the educational policy steps that envisaged the further education of the Hungarian graduates of Transcarpathia in their homeland.

Empirical research results have shown that the institution became a part of the 'brain drain' phenomenon. The expectations that the preparatory course contributes to the reproduction of the Transcarpathian elite and the increase the number of

Transcarpathian Hungarian intellectuals with a diploma have been met to a small extent. It is proved by the fact that only 16.8% of the former students returned to their homeland.

Keywords: Balassi Institute, study mobility, Transcarpathian students, Hungary, professional career.

Поллої Каталін Дезидерівна доктор філософії з галузі знань освіта, доцент, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90202, <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

Молнар Федір Федорович доктор філософії з галузі історичні науки, доцент, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90202, <https://orcid.org/0000-0001-9488-9207>

НАВЧАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ КОЛИШНІХ ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ ІНСТИТУТУ БАЛАШІ (УГОРЩИНА)

Анотація. Метою дослідження є розкрити причини освітньої мобільності закарпатських студентів, що навчалися на підготовчих курсах в Інституті Балашші (Будапешт), їхні життєвий шлях після завершення університету, працевлаштування, вибір постійного місця проживання. Інститут Балашші посідає унікальне місце у мережі вищих навчальних закладів Угорщини. Він не є вищим навчальним закладом у класичному розумінні, проте є частиною системи вищої освіти. Першочергова мета Інституту – залучити закарпатських студентів до такого навчання, яке б підтягнуло їх до системи вимог, що функціонує в Угорщині.

Окрему увагу приділено тому, яка частка студентів повернулася до рідного краю, яка залишилася в Угорщині, а яка виїхала далі за кордон. Дослідження мають квантитативний та квалітативний характер. Квалітативний аналіз відбувався з метою отримання інформації і проводився методом інтерв'ю з фокус-групою. Методом комплексного дослідження є анкетне опитування, що належить до групи квантитативних досліджень. Анкета вивчає соціально-економічний фон студентів-респондентів, освітня кар'єра в школі, на підготовчих курсах і виші, мобільність із метою навчання. Емпіричне дослідження пов'язане з описом, які інтеграційні та освітні фактори зіграли роль в остаточному виборі місця постійного проживання. У роботі, зокрема, приділено увагу тим крокам в освітній політиці, які зумовили подальше навчання закарпатських угорських випускників на батьківщині.

У результаті емпіричного дослідження було доведено, що заклад став частиною явища, названого «brain drain» («відтоку мізків»). Сформовані нею

очікування, які передбачали, що підготовчі курси сприятимуть відродженню закарпатської еліти та збільшенню кількості закарпатських угорських інтелектуалів з дипломом про вищу освіту реалізувалися тільки незначною мірою. Свідченням цього є те, що всього 16,8% респондентів повернулися додому.

Ключові слова: Інститут Балашші, навчальна мобільність, закарпатські студенти, Угорщина, професійна кар'єра.

Formulation of the problem. Study mobility within Europe differs from other forms of mobility in that it is organized at supranational level in the European Union. As the EU is a supranational political entity, the process of European integration blurs the distinction between international and domestic migration [1]. The student mobility of Transcarpathian Hungarians abroad differs from the European pattern. Immigrants must learn the language and culture of the destination country, and find a place in the social and economic structure of the country [2]. Due to their common historical past, ethnic identity and linguistic identity, the migration of the Hungarian across the border to Hungary occupies an intermediate place between domestic and international migration [3].

Due to the deterioration of the economic environment, more and more young people from Transcarpathia are choosing Hungary as the destination of their study mobility [4; 5]. The university preparatory training of the Balassi Institute plays a key role in the further education of Transcarpathian students in Budapest. In the case of those crossing the border, this special target institution can be considered as a kind of breakthrough point for further education in higher education.

The institution occupies a special place among Hungarian educational institutions. The institute is not entirely a higher education institution, yet it is seen as part of higher education. Its primary goal is to provide foreign students with an education that allows them to catch up with the Hungarian system of requirements, to stand up with their fellow students there, and to pass a successful entrance examination to the higher education institutions of their choice [6].

Currently, the Balassi Institute is preparing for a successful advanced level graduation. In addition, special emphasis is placed on achieving educational goals. This educational institution deals with the catching-up of foreign students, so adaptation to environmental change and adaptation to the new social environment can be mentioned as important educational goals. Recently, the number of young people in Transcarpathia leaving their homeland has increased significantly. While after dissolution of the Soviet Union and Ukraine gained its independence, in Transcarpathia mainly the local Hungarians took part in the preparatory training, today it can be said that the institution may have a significant number of Ukrainian-speaking students [7].

Analysis of Recent Research and Publications: The related literature highlights that the number of study mobilities has increased significantly in recent decades. One of the main reasons for this is the introduction of the Bologna system. I. Hrubos [8] examines the goals of the Bologna process is the regular movement of students and lecturers. K. Gürüz [9] investigates the so-called Bologna Declaration, which calls for the use of the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS), aiming at promoting the mobility of students, teachers, researchers and administrative staff in Europe.

D. Kolisnyk studies international student mobility as a factor of the European integration of Ukrainian youth [10]. An important segment of study mobility is to lay the foundations for future international labour market mobility by coordinating training systems. C. Van Mol [11] discusses the phenomenon of international student migration as a specific form of migration. However, the placement of student migration processes in the category of international student migration does not reflect the diversity of this phenomenon.

R. King and A.M. Findlay [12] examines the mobile student's human capital, stating that studying abroad can be a worthwhile investment, as they are more competitive in the labour market of the sending country after returning home.

Purpose of the Article: The goal of the research is to examine the former Transcarpathian students admitted to the preparatory course of the Balassi Institute (formerly known as the International Preparatory Institute) that opened its doors to Transcarpathian students in the autumn of 1991. Learning in the Hungary was an excellent opportunity for them because Hungarian universities are well known for their high quality of education. For the Hungarians of Transcarpathia further education in the Hungary was attractive because they speak the language of instruction of the Balassi Institute. This article aims to explore the reasons and the academic mobility for study purposes of the Transcarpathian students graduating from the university preparatory training of the Balassi Institute (Budapest), their life path after the university years, their position in the labour market and their establishment.

Presentation of the main material. The Balassi Preparatory Institute in Budapest occupies a special place among educational institutions of Hungary [6]. The target group of our research is the former Transcarpathian students of the university preparatory training of the Balassi Institute. Due to the small number of students, we aimed for a complete query. The target group was reached thanks to the snowball method. Although the sample cannot be considered representative, at the same time – as a significant part of the target population, about 60%, was achieved – the obtained results can be generalized to the larger part of the studied group. The given data were processed using SPSS statistical package using correlation data analysis.

The research is quantitative and qualitative. The qualitative study was conducted for exploratory purposes in the form of a focus group interview [13]. The focus group interview was conducted among both those settling in Hungary and those returning to Transcarpathia. The questions used here were aimed at exploring mobility decisions and institution choice motivations, and we mapped out what student life was like in the target institution. The results obtained during the focus group interviews served as a guideline for the development of quantitative research.

The method of comprehensive research is a questionnaire survey belonging to the group of quantitative research. The questionnaire asks about the socio-economic background of the students to be examined, their study careers in secondary school, preparatory institutes and higher education, mobility for study purposes, academic performance and post-graduate careers.

The empirical results clearly show that the vast majority of former Transcarpathian students involved in the university preparatory training of the Balassi Institute utilise their knowledge in Hungary. The institute has been training Hungarian students living out of Hungary since 1990. In terms of student numbers, data have been provided to us from 1993 to the present [14]. Between 1993 and 2019, a total of 669 students from Transcarpathia took part in the training as shown in Fig. 1.

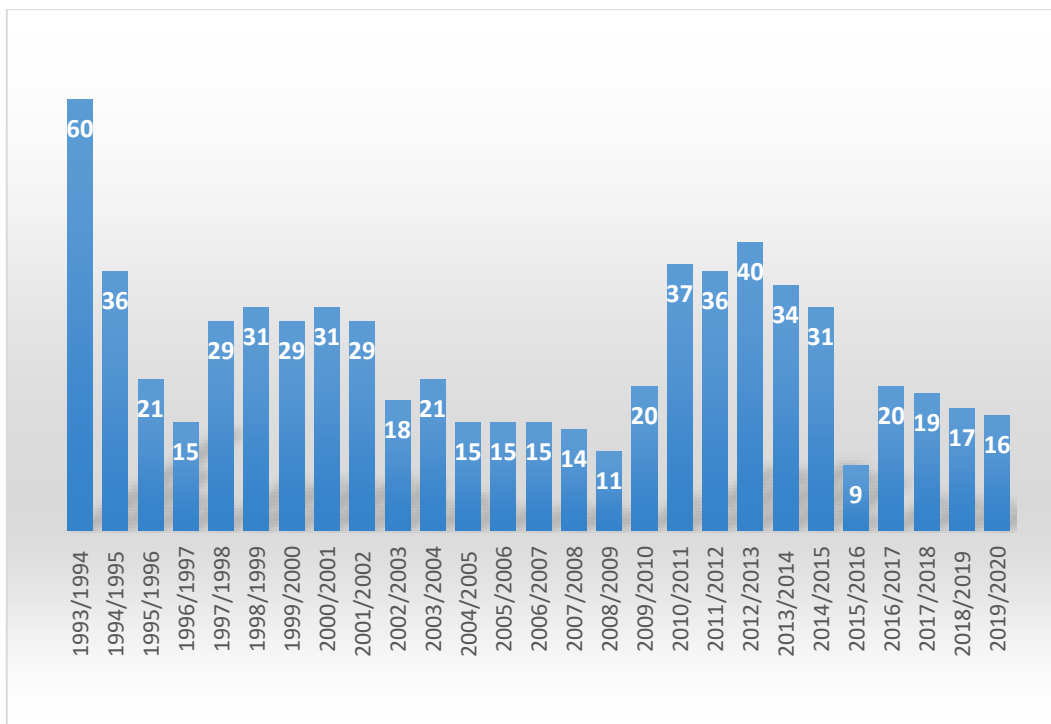

Fig. 1. Evolution of the number of enrolled students of university preparatory course of Balassi Institute

The research reveals that the foreign Hungarian youngsters' further training in higher education institutions can be considered as a migration step, creating the conditions for permanent settlement in the country of destination. This statement based on data is in contradiction with the objectives laid down in the aid policy of Hungary. Only 16,8% of former students returned to their homeland, while 7,4% settled abroad permanently. In the latter case, the further education opportunity in Hungary served as a temporary migration stage.

Examining the dimension of sociodemographic status, it can be concluded that former students returning to Transcarpathia have lower educated parents than their counterparts living in Hungary or foreign countries. Former students settling in Hungary and foreign countries have highly educated parents. Bourdieu [15] capital theory prevails, which points out that greater cultural capital leads to more ambitious plans. Since we have not found any significant differences in terms of the financial situation between former students returning to Transcarpathia and those living in Hungary or other countries.

The return of skilled labour force will significantly improve the sending country's productivity and global competitiveness, as the direct transfer of knowledge and skills and the indirect benefits of returnees' professional and trade contacts abroad can have a positive impact on the growth and development of the domestic economy [16]. Students who return to their home country after completing their studies are most useful to the sending country [9].

On the other side of the balance sheet, we can mention mobile students for whom there are no labour market conditions that would correspond to the level of knowledge and degree obtained abroad. However, this applies primarily to the law, engineering and medical disciplines. This realizes the phenomenon of «brain waste» [17].

The dimension of study career and effectiveness were examined from several perspectives. The most characteristic of those living in Hungary is that they intended to acquire marketable knowledge valid when deciding on study mobility and finding a job in the mainland labour market. Their plans have not changed after university graduation. Our results suggest that the choice of major significantly influences the decision on a permanent settlement. For a well-educated young person, employment with a degree obtained in Hungary may encounter various obstacles in Transcarpathia, such as its rural environment. It is particularly true for the prestige majors. In a big city, the former students are much more likely to find a position according to their qualifications. The majority of people living in Hungary found a job according to their profession. Among returnees, the proportion of graduates employing in their profession is lower, and 70% of foreigners do not work according to their qualifications, and the proportion of those living on casual jobs is also high.

The dimensions of social integration were examined by the existence of various strong and weakly bound relationships as for the permanent settlement.

Former students choosing Hungary as their place of residence have the most connections, both weak and strong. Presumably, they began to acquire these connections during their further education. This result supports Coleman's [17] social capital theory, according to which school processes play a decisive role in forming social relationships. Former students returning to their homeland have a much smaller proportion of strong connections. After their return, they mainly formed professional relationships. However, they also maintain professional and certain personal relationships with colleagues in Hungary. This phenomenon suggests developing a so-called 'floating lifestyle' in which graduates returning home maintain their mainland relations, ready to relocate to Hungary if necessary.

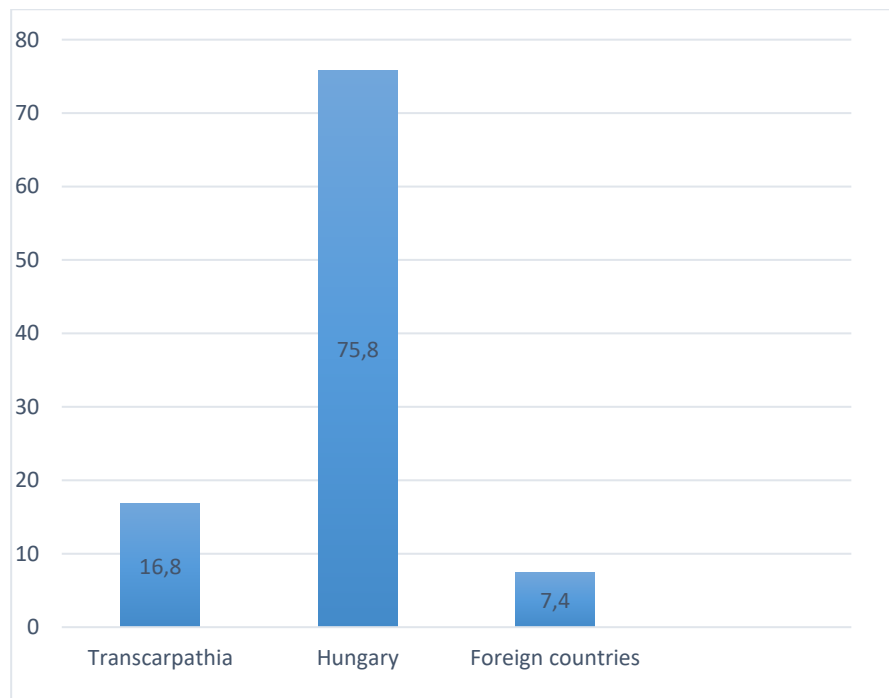

Fig. 2. *Permanent settlement of the Transcarpathian students graduated from the university preparatory course of Balassi Institute*

The expectations that the preparatory course contributes to the reproduction of the Transcarpathian elite and the increase the number of graduates in the region have been met to a small extent. It is proved by the fact that only 16.8% of the former students returned to their homeland as presented in Fig. 2. In the light of the statistical results, it can be clearly stated that in the examined period, the institution promoted the individual career building of Transcarpathian students much more than increasing the number of graduates returning home with a degree. The institution became a part of the 'brain drain' phenomenon. Our research proved that those who chose legal, medical and technical professions were employed in the labour market of Hungary.

Conclusions. Based on our results, it can be concluded that the university preparatory course of the Balassi Institute successfully carried out its mission of catching up with the Transcarpathian graduates to the standard of higher education in Hungary. It is mainly because the qualified teachers of the institution with a long history have the appropriate expertise and pedagogical competence. The majority of Transcarpathian students were able to begin vocational training without language preparation. Knowledge of the education language was a serious situational advantage compared to non-Hungarian-speaking international students.

As the examined institution prepares for higher education studies in Hungary, returning home was not a realistic expectation for certain majors. Our research highlights that the support policy could fulfil its original goal to increase the number of Transcarpathian Hungarian intellectuals with a degree. As for Hungarian elite training in the homeland, the establishment of prestige majors in Hungarian or partly in Hungarian should be considered in Transcarpathia. However, this would face significant obstacles due to professional background and state licensing difficulties. A more workable solution would be to set up a preparatory institute in Transcarpathia, which would provide adequate Ukrainian language knowledge and professional training for local Hungarian graduates.

As concluded from analysis, the proportion of those who successfully meet the entry requirements for higher education in Ukraine could be increased, even concerning prestigious majors. A vocational college could be set up for students admitted to prestigious majors (medicine, law, engineering) in Ukrainian-language higher education institutions to learn the technical language. With expertise and proper knowledge of the Ukrainian language, more Hungarian graduates from Transcarpathia would take up a job in their homeland, as their qualifications would meet the expectations of the Ukrainian labour market.

References:

1. King, R. & Skeldon, R. (2010). 'Mind the Gap!' Integrating Approaches to Internal and International Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1619–1646 [in English].
2. Pusztai, G. & Nagy, É. (2005). Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékein [Study Mobility in the Eastern Border Regions of Hungary]. *Educatio*, 2, 360–384 [in Hungarian].
3. Gödri, I. (2010). Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában [Migration and Ethnicity – Tracing the Context]. In Hárs, Á. & Tóth, J. (eds.), *Változó migráció – változó környezet* [Changing Migration – Changing Environment]. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 87–124 [in Hungarian].
4. Borkach, Ye. I. (2013). Akademična mobilnost v Uhorschyni na pochatku XXI stolittia [Academic Mobility in Hungary in the Beginning of the 21st century]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*, 67, 44–47 [in Ukrainian].
5. Volosevych, I., Herasymchuk, S. & Kostiuchenko, T. (2015). *Molod Ukrainy–2015* [The Youth of Ukraine – 2015]. Kyiv. Stanom na 15.05.2023 URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20-%202015.pdf>. [in Ukrainian].

6. Pallay, K. (2020). Social Integration of the Former Transcarpathian Students of the Balassi Institute. *Central European Journal of Education Research*, 2(3), 82–89 [in English]. <https://doi.org/10.37441/CEJER/2020/2/3/8533>
7. Pallay, K. (2018). A Balassi Intézet egyetemi előkészítőjének története [The History of the University Preparatory Course of Balassi Institute]. *Kultúra és Közösség*, 3(9), 5–9 [in Hungarian].
8. Hrubos, I. (2005). A peregrinációtól az Európai Felsőoktatási Térségig [From Peregrination to the European Higher Education Area]. *Educatio*, 14(2), 223–243 [in Hungarian].
9. Gürüz, K. (2008). *Higher Education and International Student Mobility in the Global Knowledge Economy*. New York: State University of New York Press [in English].
10. Kolisnyk, D. (2013): *International Student Mobility as a Factor of the European Integration of Ukrainian Youth. Perspectives of Innovation in Economics and Business*, Prague Development Center, 13(3), 51–58 [in English].
11. Van Mol, C. (2014). *Intra-European Student Mobility in International Higher Education Circuits. Europe on the Move*. Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan [in English]. <https://doi.org/10.1057/9781137355447>
12. King, R. & Findlay, A. M. (2012). Student Migration. In Martinello, M. & Rath, J. (eds.), *An Introduction to International Migration Studies: European Perspectives*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 257–278 [in English].
13. Polloi, K. (2022). Research on the Academic Achievement of Transcarpathian Mobile Students. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvystychnoho universytetu. Seriiia pedahohika ta psykholohiia*, 2(37), 76–85 [in English]. <https://doi.org/10.32589/2412-9283.37.2022.272902>
14. A Balassi Intézet statisztikai adatai, 1993–2020 [Statistical data of Balassi Institute, 1993–2020]. Budapest, 2020 [in Hungarian].
15. Bourdieu, P. (1999). Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke [Economic Capital, Cultural Capital, Social Capital]. In Angelusz, R. (ed.), *A társadalmi rétegződés komponensei [Components of Social Stratification]*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 156–177 [in Hungarian].
16. Thorn, K. & Holm-Nielsen, L. B. (2008). International Mobility of Researchers and Scientists: Policy Options for Turning a Drain into a Gain. In Solimano, A. (ed.), *The International Mobility of Talent: Types, Causes, and Development Impact*. Oxford: WIDER Studies in Development Economics, 145–167 [in English].
17. Csanády, M. T., Kmetty, Z., Kucsera, T. G., Személyi, L., Tarján, G. (2008). A magyar képzett migráció a rendszerváltás óta [Hungarian Skilled Migration Since Regime Change]. *Magyar Tudomány*, 5, 603–611 [in Hungarian].
18. Coleman, J. S. (1994). Társadalmi tőke [Social Capital]. In Lengyel, Gy. & Szántó, Z. (eds.), *A gazdasági élet szociológiája [Sociology of Economic Life]*. Budapest: Aula Kiadó, 99–127 [in Hungarian].

Література:

1. King, R. & Skeldon, R. (2010). ‘Mind the Gap!’ Integrating Approaches to Internal and International Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1619–1646.
2. Pusztai, G. & Nagy, É. (2005). Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékein. *Educatio*, 2, 360–384.
3. Gödri, I. (2010). Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In Hárs, Á. & Tóth, J. (eds.), *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 87–124.
4. Боркач, Є. І. (2013). Академічна мобільність в Угорщині на початку XXI століття. *Вісник Житомирського державного університету*, 67, 44–47.

5. Волосевич, І., Герасимчук, С., Костюченко, Т. (2015). *Молодь України–2015*. Київ. Станом на 15.05.2023 URL: <https://ukraine.unfra.org/sites/default/files/pub-pdf/-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20-%202015.pdf>
6. Pally, K. (2020). Social Integration of the Former Transcarpathian Students of the Balassi Institute. *Central European Journal of Education Research*, 2(3), 82–89. <https://doi.org/10.37441/CEJER/2020/2/3/8533>
7. Pally, K. (2018). A Balassi Intézet egyetemi előkészítőjének története. *Kultúra és Közösség*, 3(9), 5–9.
8. Hrubos, I. (2005). A peregrinációtól az Európai Felsőoktatási Térségig. *Educatio*, 14(2), 223–243.
9. Gürüz, K. (2008). *Higher Education and International Student Mobility in the Global Knowledge Economy*. New York: State University of New York Press.
10. Kolisnyk, D. (2013): *International Student Mobility as a Factor of the European Integration of Ukrainian Youth. Perspectives of Innovation in Economics and Business*, Prague Development Center, 13(3), 51–58.
11. Van Mol, C. (2014). *Intra-European Student Mobility in International Higher Education Circuits. Europe on the Move*. Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137355447>
12. King, R. & Findlay, A. M. (2012). Student Migration. In Martinello, M. & Rath, J. (eds.), *An Introduction to International Migration Studies: European Perspectives*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 257–278.
13. Polloi, K. (2022). Research on the Academic Achievement of Transcarpathian Mobile Students. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія педагогіка та психологія*, 2(37), 76–85. <https://doi.org/10.32589/2412-9283.37.2022.272902>
14. A Balassi Intézet statisztikai adatai, 1993–2020. Budapest, 2020.
15. Bourdieu, P. (1999). Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz, R. (ed.), *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 156–177.
16. Thorn, K. & Holm-Nielsen, L. B. (2008). International Mobility of Researchers and Scientists: Policy Options for Turning a Drain into a Gain. In Solimano, A. (ed.), *The International Mobility of Talent: Types, Causes, and Development Impact*. Oxford: WIDER Studies in Development Economics, 145–167.
17. Csanády, M. T., Kmetty, Z., Kucsera, T. G., Személyi, L., Tarján, G. (2008). A magyar képzett migráció a rendszerváltás óta. *Magyar Tudomány*, 5, 603–611.
18. Coleman, J. S. (1994). Társadalmi tőke. In Lengyel, Gy. & Szántó, Z. (eds.), *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, 99–127.

УДК 378.017-027.561-047.22:[378.22:373.2]:[378.016:159.9](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-466-477](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-466-477)

Авраменко Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, тел.: (068) 103-28-72, <https://orcid.org/0000-0003-1295-8841>

Карнаух Леся Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, тел.: (067) 106-97-09, <https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР» СПЕЦІАЛЬНОСТІ 012 ДОШКІЛЬНА ОСВІТА У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті проаналізовані основні дефініції, які характеризують термінологічну базу компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти. Проаналізовано результати сучасних досліджень науковців щодо основ формування готовності й здатності майбутніх вихователів до ефективної професійної діяльності. Зазначається, що нагальною є потреба в з'ясуванні умов та удосконаленні методів викладання дисциплін психологічного циклу з метою формування професійної компетентності в майбутніх педагогів галузі дошкільної освіти.

Зазначено, що ефективність психічного розвитку дитини залежить від рівня професійної підготовки педагога, особливе місце у якій займають психологічні дисципліни. Конкретизовані вимоги до професійної компетентності сучасного майбутнього вихователя дітей дошкільного віку. Визначено, що педагог є основою виховання компетентного дошкільника, який є новою генерацією української нації, особистості, яка зможе успішно реалізовувати себе в майбутньому. У Стандарті дошкільної освіти компетентність, яку набуває дитина в умовах ЗДО, розглядається як результат виховання та навчання і передбачає увагу до збагачення досвіду дитини та використання комплексних психолого-педагогічних впливів (педагогічних технологій, методів, способів), що сприяють становленню компетентності.

Обґрунтовано, що побудова цілісної системи формування професійної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти має здійснюватися із урахуванням сучасних результатів досліджень у процесі фахової підготовки, формування досвіду майбутньої педагогічної діяльності, формування та

розвитку професійної самосвідомості, здатності до творчої реалізації майбутнім педагогом професійних цілей і цінностей. Визначається, що психологічна підготовка забезпечується навчальними дисциплінами, зміст яких спрямований на формування у майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти загальних та спеціальних компетентностей відповідно до Стандарту вищої освіти за спеціальністю 012 «Дошкільної освіти».

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенція, професійна компетентність, майбутній фахівець, розвиток особистості.

Avramenko Oksana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, tel.: (068) 103-28-72, <https://orcid.org/0000-0003-1295-8841>

Karnaukh Lesia Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, tel.: (067) 106-97-09, <https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE AMONG HIGHER EDUCATION ACQUIRES OF BACHELOR DEGREE, SPECIALTY 012 PRE-SCHOOL EDUCATION IN THE PROCESS OF TEACHING PSYCHOLOGICAL DISCIPLINES

Abstract. The article analyzes the main definitions that characterize the terminological base of the competence approach in the training of future specialists in preschool education. The results of modern research by scientists regarding the foundations of the formation of readiness and ability of future educators for effective professional activity are analyzed. It is noted that there is an urgent need to clarify the conditions and improve the methods of teaching the disciplines of the psychological cycle with the aim of forming professional competence in future teachers of preschool education.

It is noted that the effectiveness of the child's mental development depends on the level of professional training of the teacher, in which psychological disciplines occupy a special place. Specified requirements for the professional competence of the modern future educator of preschool children. It was determined that the teacher is the basis of educating a competent preschooler, who is a new generation of the Ukrainian nation, an individual who will be able to successfully realize himself in the future. In the Preschool Education Standard, the competence that a child acquires in the conditions of special education is considered as the result of education and training and involves attention to the enrichment of the child's experience and the use of complex psychological and pedagogical influences (pedagogical technologies, methods, methods) that contribute to the formation of competence.

It is substantiated that the construction of a comprehensive system for the formation of professional competence of future preschool education specialists should be carried out taking into account modern research results in the process of professional training, the formation of experience in future pedagogical activity, the formation and development of professional self-awareness, the ability to creatively implement professional goals and values by the future teacher. It is determined that psychological training is provided by educational disciplines, the content of which is aimed at forming general and special competencies in the future teacher of a preschool education institution in accordance with the Standard of Higher Education in the specialty 012 «Preschool Education».

Keywords: competence approach, competence, professional competence, future specialist, personality development.

Постановка проблеми. Згідно Базового компонента дошкільної освіти сучасний педагог це фахівець, який стимулює процес розвитку дитини, володіє професійними вміннями і навичками будувати освітній простір суголосно з цінностями гуманної філософії та педагогіки. Це передбачає сформованість гуманістичних цінностей педагогів, особистісної зрілості, широкого світогляду, високого рівня освіченості, а також практичну вмільність створювати відповідне означеним цінностям освітнє середовище, будувати взаємини з вихованцями на засадах партнерства, здатність до розуміння себе та іншого, розуміння конкретної ситуації буття кожної дитини.

Заявлені гуманістичні цінності освіти, ідеї особистісно зорієнтованої педагогіки, практики психолого-педагогічної підтримки, гуманної педагогіки, педагогіки розуміння та партнерства мають складати підґрунтя професійної підготовки майбутніх педагогічних працівників закладів дошкільної освіти.

У зв'язку з цим, особливої уваги вимагає організація та забезпечення процесу професійної підготовки майбутнього педагога, у якій важливе місце займає психологічна освіта. Вона передбачає оволодіння системою психологічних знань та умінь застосування їх у практичній діяльності, що дозволить не лише ефективно здійснювати освітній процес, спрямовувати його, передбачати можливі результати, а й сприяти психічному розвитку вихованців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна дошкільна освіта вимагає розвинених рефлексивних умінь вихователя, які мають бути сформовані вже на етапі навчання в закладах вищої освіти та проявлятися у здатності організувати освітній простір, орієнтуючись на вікові, індивідуальні та національні особливості розвитку дітей, й враховувати організаційні, змістовні, полікультурні характеристики освітнього процесу в різних групах закладу дошкільної освіти. Ефективність психічного розвитку

дитини залежить від рівня професійної підготовки педагога, особливе місце у якій займають психологічні дисципліни.

Різноманітним питанням професійної підготовки фахівців дошкільної освіти присвячені роботи І. Бега, Г.Беленької, О.Богініч, А.Богуш, Н.Гавриш, І.Дичківської, Л.Загородньої, Т.Котик, Н.Лисенко, М.Машовець, З.Плохій, Т.Поніманської, А.Харківської та ін. Змістові та практичні аспекти психологічної підготовки, особливості методики викладання психології у закладах вищої освіти відображені у працях Б.Бадмаєва, О.Баєр, О.Власової, Ю.Бойко-Бузиль, С.Горбенко, І.Куценко, А.Лапка, В.Семиченко, М.Супруна та ін.

Мета статті - проаналізувати та виокремити професійні компетентності у здобувачів вищої освіти, що формуються під час викладання психологічних дисциплін ОПП Дошкільна освіта освітнього ступеня «Бакалавр».

Виклад основного матеріалу. Нині, загострюються суперечності між завданнями щодо уніфікації закладів освіти до європейського простору вищої освіти та діючою системою підготовки фахівців, потреби суспільства в висококомпетентних фахівцях в галузі дошкільної освіти та сутністю їх підготовки. Отже, вища педагогічна освіта України вимагає важливої науково обґрунтованої модернізації, а саме удосконалення психолого-педагогічного рівня підготовки фахівців дошкільної освіти через відповідне переосмислення цілей, змісту, форм і методів організації підготовки фахівця. Погоджуємося з думкою М.Нечаєва, що метою спеціально організованого навчання має стати задоволення освітніх запитів і потреб особистості в реалізації індивідуальної траєкторії розвитку через і за допомогою освіти.

Підготовка здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності 012 Дошкільна освіта в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини здійснюється в контексті мети дошкільної освіти, що спрямована на забезпечення умов для всебічного та гармонійного розвитку дітей раннього та дошкільного віку, їх соціалізації на основі консолідації зусиль усіх соціальних інститутів.

Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів реалізується на сучасній методології наукових досліджень в галузі дошкільної педагогіки, дитячої та вікової психології, методах емпіричної педагогіки та психології; на концепціях суб'єкт-суб'єктної взаємодії, єдності свідомості, особистості і діяльності у розвитку дитини, єдності пізнання і спілкування, розвивальної освіти, зони найближчого розвитку дитини із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних і мультимедійних засобів.

Підґрунтям концепції модернізації сучасної освіти є компетентнісний підхід, який передбачає цільову орієнтацію процесу підготовки майбутнього фахівця дошкільної освіти на формування професійної компетентності як

інтегрованої характеристики, яка визначає здатність вирішувати професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійно-педагогічної діяльності, з використанням знань, досвіду, цінностей і нахилів особистості. Оскільки компетентний педагог є основою виховання компетентного дошкільника, який є новою генерацією української нації, тобто успішно реалізованою в майбутньому особистістю.

Термін «компетентність» вбачаємо, у загальній здатності і готовності особистості до дії, що ґрунтуються на знаннях і досвіді, які набуті завдяки навчанню і вихованню. Компетентність варто розглядати як важливий показник підготовленості педагога до виконання професійних функцій, характеристику рівня його кваліфікації та професіоналізму.

Дослідниця Г. Беленька визначає «професійну компетентність вихователя закладу дошкільної освіти», як здатність розв'язувати завдання професійної діяльності на основі фахових знань і умінь, що інтегруються з розвитком особистісних професійно значущих якостей, серед яких провідними є любов до дітей, що поєднується з вимогливістю, емпатія та комунікативність [2].

У наукових працях Т.Ганько, професійна компетентність майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти розглядається як динамічна, процесуальна сторона його професійної підготовки, характеристика професійного росту, професійних змін, як явище поступової професіоналізації майбутнього вихователя [9].

Майбутній фахівець дошкільної освіти має володіти професійними компетентностями не лише з дошкільної педагогіки, а й з освітніх компонентів психологічного спрямування. Аналіз ОПП дає змогу виокремити низку навчальних дисциплін що формують фахові психологічні компетентності: «Психологія загальна», «Психологія дитяча», «Історія психології», «Етнопсихологія», «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» та інші.

Курс «Загальна психологія» є одним із перших освітніх компонентів психологічного спрямування, що читаються у студентів даної спеціальності, і є основою для подальшого вивчення студентами інших психолого-педагогічних дисциплін. Дана освітня компонента спрямована на забезпечення психологічної підготовки майбутніх фахівців, а саме: вироблення у здобувачів вищої освіти наукового підходу до психологічних знань; формування практичних умінь та навичок застосування методів і методик психологічного вивчення особистості, груп; пробудження інтересу до майбутньої професійної діяльності, психологічної допитливості, творчого пошуку; вироблення власного погляду з приводу психічних явищ; сприяння професійному самовизначенню та самоактуалізації особистості майбутнього

педагога. Важливими завданнями дисципліни є формувати у здобувачів вищої освіти уявлення про психологічну науку і психологічне пізнання, розкрити місце психології в системі наук, дати знання основних категорій і принципів, учити аналізувати вітчизняні та зарубіжні психологічні концепції [8].

Не менш важливою освітньою компонентою у процесі психологічної підготовки студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта є навчальна дисципліна «Етнопсихологія», яка сприяє розширенню знань майбутніх фахівців з питань національно-психологічних властивостей людини, виділення універсальних та культурно-специфічних особливостей розвитку особистості і міжгрупових відносин, розкриття соціально-психологічних механізмів творення і розвитку етносу й нації. У процесі вивчення навчальної дисципліни «Етнопсихологія» реалізуються завдання: забезпечення процесу становлення національної самосвідомості, формування національно-культурної компетентності, здатні ті фахівці дошкільної освіти, які засвоїли культурну спадщину свого народу, вміють використовувати досвід минулих поколінь, здійснюють національно-патріотичне виховання на засадах української традиції та враховують особливості міжетнічної взаємодії у своїй професійній діяльності[8].

Однією із основних ланок психологічної підготовки майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти до роботи з дітьми раннього віку є освітня компонента «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства». Оволодіння студентами глибокими різнобічними знаннями в сфері педагогіки і психології раннього дитинства дозволяє педагогу диференційовано підходити до реалізації всіх аспектів педагогічної діяльності, доцільно спрямовувати і передбачати її результати.

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» у студентів формується розуміння природи, індивідуальних та вікових закономірностей розвитку у дітей раннього віку, різноманітних форм мислення та свідомості, уяви, мовлення, базових якостей особистості. Студенти оволодівають когнітивними та практичними вміннями організації розвивального предметно-ігрового, природно-екологічного, пізнавального, мовленнєвого середовища в групах раннього віку. Результатом вивчення дисципліни є здатність до: розвитку в дітей раннього віку базових якостей особистості (довільність, самостійність, креативність, ініціативність, свобода поведінки, самосвідомість, самооцінка, самоповага); формування в дітей раннього віку первинних уявлень про предметне, природне, соціальне довкілля, властивості і відношення предметів; розвитку самосвідомості («Я» дитини і його місце в довкіллі); розвитку в дітей раннього мовлення як засобу спілкування і взаємодії з однолітками і дорослими[8].

У циклі вибіркових дисциплін психологічну підготовку забезпечує «Історія психології», вивчення якої дозволяє посилити психологічний аспект професійної підготовки майбутніх педагогів шляхом розширення їхніх уявлень про фундаментальність психології, її прикладний характер; про історично сформовані та сучасні підходи до вирішення психологічних проблем життя і діяльності людини, її розвитку, освіти і виховання. У результаті вивчення даної освітньої компоненти студенти: оволодівають знаннями про особливості і результати основних етапів розвитку психологічного знання та тенденції розвитку психологічного знання у вітчизняній і зарубіжній психології на сучасному етапі; розглядають психологію у тісному зв'язку з спорідненими науками, які вплинули на її становлення; уміють аналізувати та порівнювати сучасні напрямки психології, наукові школи та течії з позиції їх історичного розвитку; використовують знання з історії психології для прогнозування шляхів розвитку соціально-психологічного думки; вміють аналізувати вплив соціальної ситуації, громадських, історичних умов, культурних та політичних ідей на зміст, розповсюдження, розвиток чи гальмування наукових психологічних концепцій [8].

Ефективній реалізації поставлених до освітніх компонентів завдань сприяє використання у процесі викладання психологічних дисциплін різноманітних як традиційних, так і нетрадиційних форм та методів.

Освітній процес побудований на принципах студентоцентрованого, особистісно орієнтованого навчання, на засадах компетентнісного, системного, інтегративного підходів.

Під час навчання акцентується увага на проблемних та актуальних питаннях дошкільної освіти, практичної підготовки здобувачів, створення інформаційно-освітнього контенту для стимулювання самоосвіти, застосування проєктної діяльності, інтерактивних, проблемно-дослідницьких методів навчання з метою формування професійних навичок роботи в команді, самостійного пошуку розв'язання проблемних питань. Упровадження тісної співпраці здобувачів вищої освіти з викладачами та науковцями, задіяними у сфері освіти; підтримка та консультування здобувачів вищої освіти з боку галузевих науково-дослідних інститутів; визнаних педагогів-практиків; що надають інформаційну підтримку щодо участі здобувачів вищої освіти у конкурсах, студентських наукових олімпіадах, конкурсах на одержання іменних стипендій, премій, грантів (у тому числі міжнародних).

Лекційні курси поєднується з семінарами, практичними заняттями, індивідуально-дослідними завданнями, самостійною роботою, консультаціями. Навчання носить дискусійний та практичний характер (майстер-класи, ділові ігри, бінарні заняття, презентації, круглі столи, дискусії,

спільні консультації та заняття на базі закладів дошкільної освіти, проектування проблемних ситуацій, що відбуваються у формі командної взаємодії з обговореннями та підготовкою презентацій самостійно та в малих групах.

Навчально-методичне забезпечення розміщене в «Інформаційно освітньому середовищі Moodle» Організація дистанційного навчання здійснюється через відеоконференції за допомогою сервісів Google Meet, Zoom та в інформаційній системі Moodle[8].

Формами контролю знань здобувачів освітньої програми 012 Дошкільна освіти є поточний, модульний і підсумковий контроль. Поточний контроль здійснюють під час проведення практичних, лабораторних і семінарських занять, він має на меті перевірку рівня підготовленості здобувача вищої освіти до виконання конкретної роботи. Модульний контроль проходить після вивчення програмного матеріалу кожного змістового модуля. Форму модульного контролю (у вигляді тестів, письмової контрольної роботи, колоквіуму, результату експерименту, що можна оцінити кількісно, розрахункової чи розрахунково-графічної роботи тощо) обирає лектор дисципліни. Після проведення модульного контролю з усіх змістових модулів і визначення їх рейтингових оцінок лектор дисципліни визначає загальний рейтинг здобувача з освітньої роботи. Підсумковий контроль передбачає семестровий контроль та атестацію здобувачів вищої освіти. Здобувач допускається до семестрового контролю, якщо він виконав усі види робіт, завдань, передбачених робочим навчальним планом на семестр із відповідної навчальної дисципліни.

Проведення семестрового контролю у формах екзамену чи заліку з конкретної навчальної дисципліни регламентує «Положення про організацію освітнього процесу в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини», «Положення про контроль та оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини»[8].

Сучасний педагог має володіти не лише теоретичними знаннями про психологію дитини, вмінням діагностувати певні особливості її психічного розвитку та безпосередньо психологічно підтримувати своїх вихованців, а й повинен бути здатним швидко адаптуватися до умов, що змінюються, приймати виважені та обґрунтовані рішення в умовах невизначеності та недостатності інформації, налагоджувати ефективні міжособистісні комунікації з колегами, керівництвом, представниками наукової спільноти, громадськості, вирішувати конфліктні ситуації, проявляти емпатію, організовувати власне життя, професійну діяльність і розвиток в наявних умовах, лідерські якості та здатність брати на себе відповідальність тощо. Тобто володіти якостями особистості, які нині характеризуються, як *soft skills*.

М'які навички (англ. soft skills) – комплекс неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов'язані з конкретною сферою/ Дослідниця Л. Фамілярська, визначає soft skills як термін, що характеризує перелік особистих характеристик, які певним чином пов'язані з ефективною взаємодією у процесі професійної діяльності: умінням переконувати, знаходити підхід до людей, міжособистісним спілкуванням, веденням переговорних процесів, роботою в команді, особистісним розвитком, ерудованістю, креативністю, комунікаційною взаємодією, високим рівнем самоорганізації тощо[11].

Науковці розділяють soft skills на 4 групи: соціально-комунікативні навички (комунікативні навички, соціальний інтелект, міжособистісні навички, лідерство, відповідальність, етика спілкування); когнітивні навички (критичне мислення, навички вирішення проблем, інформаційні навички, тайм-менеджмент, новаторське (інноваційне) мислення); атрибути особистості та складові емоційного інтелекту (гнучкість, креативність, чесність, оптимізм, мотивація, емпатія)[1].

Зважаючи на означене вище, сучасний молодий фахівець – випускник педагогічного ЗВО, для забезпечення власної конкурентоздатності на ринку праці та успіху в професійному та соціальному житті, має бути не лише професіоналом у педагогічній справі, але й володіти певним комплексом soft skills, а саме: здібностями до комунікації, лідерства, кооперації, дипломатії, розбудови відносин, формування мотивації на успіх, формування командних навичок, умінь презентувати свої ідеї, ухвалити рішення, креативно вирішити поставлені завдання.

І чим ширший буде спектр цих м'яких навичок і рівень володіння ними, тим вищим буде і потенціал випускника для адаптації в професії та сучасному світі та побудови успішної професійної кар'єри та особистої і соціальної реалізації. Оскільки, результатом навчальної діяльності стають не лише психологічні чи педагогічні знання, а й особистісні якості студента, його досвід, інтелект, професійна майстерність, які вдосконалюються завдяки одержаним знанням, набутим умінням і навичкам[12].

На формування soft skills здобувачів вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта орієнтовані обов'язкові освітні компоненти загальної та професійної підготовки та вибіркові освітні компоненти. Важливою складовою формування soft skills в освітньому процесі закладу вищої освіти є наявність індивідуальної траєкторії професійного становлення, яка сприяє досягненню поставлених цілей, а алгоритм її планування визначається обов'язковими та вибірконими освітніми компонентами.

Вагомим чинником у формуванні soft skills у майбутніх фахівців дошкільної освіти є викладання дисциплін психологічного спрямування, адже зміст положень сучасної психологічної науки і практики максимально відповідають завданню розвитку здатності особистості до самоусвідомлення, саморегуляції, самоуправління та опанування навичками ефективної соціальної взаємодії.

Відтак, якісна підготовка здобувачів вищої освіти в сучасних умовах обов'язково має передбачати формування у них soft skills, шляхом використання в освітньому процесі різного спектру інноваційних педагогічних технологій, сучасних інтерактивних методів соціально- психологічного навчання та залучення здобувачів освіти до різного роду соціальних, громадських, комунікаційних активностей на основі розуміння сутності, значення та способів формування soft skills всіма представниками освітнього процесу.

Висновки Отже, професійна компетентність є базовою характеристикою діяльності фахівця дошкільної освіти і включає теоретичні знання, практичні навички та вміння і має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності і критичність мислення. Тобто перед сучасним педагогом ставиться вимога володіти цілою гамою спеціальних, професійних умінь, передусім пов'язаних з його психологічною підготовкою. Саме тому формування професійної компетентності в майбутніх педагогів у процесі вивчення психологічних дисциплін є важливим завданням у загальній системі її розвитку під час навчання у закладі вищої освіти.

Література:

1. Айзікова Л.В. (2012). Концепція навчання протягом життя в міжнародних документах і дослідженнях. Наукові праці. Сер.: Педагогіка. 199 (146), 62–64. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2012/199-187-10.pdf> (дата звернення 3.06.2023).
2. Беленька Г.В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія. К. : Університет, 2011. – 320 с.
3. Беленька Г.В., Половіна О. А. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку : компетентнісний підхід. К. : Університет, 2015. 244 с.
4. Каньоса Н.Г. (2018). Використання новітніх технологій у процесі особистісно-орієнтованої підготовки фахівців дошкільної освіти. Педагогічна освіта : теорія і практика: збірник наукових праць. 25 (2-2018), 169–175. URL: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2018-25-2.169-175>.
5. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2015. № 2. С. 164–169.
6. М'які навички. Вікіпедія, вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%27%D1%8F%D0%BA%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8 (дата звернення 3.06.2023).
7. Мельник Н. І. Формування професійної компетентності фахівців дошкільної освіти у контексті інтеграції в європейський освітній простір. *Підготовка майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку: компетентнісний підхід*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 208 с.

8. Проект освітньо-професійної програми за спеціальністю 012 Дошкільна освіта для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: <https://fdo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Projekt-OPP-baklavr-2023-3.pdf> (дата звернення 3.06.2023).
9. Савченко О. П. Теорія і практика розвитку вищої педагогічної освіти України в умовах інтеграційних процесів (кінець XX – початок XXI століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01. Черкаси, 2013. 40 с.
10. Танько Т. П. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Х., 2004. – 503 с.
11. Фамілярська Л. Особливості розвитку сучасного педагога в системі післядипломної освіти. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2017. № 6(14). С. 43–47.
12. Bright Horizons Family Solutions. (2021, 1 July). Developing Critical Thinking Skills in Kids. Welcome to Bright Horizons |Bright Horizons. <https://www.brighthorizons.com/family-resources/developing-critical-thinking-skills-in-children>.

References:

1. Ayzikova, L.V. (2012). Kontsepsiya navchannya protyahom zhyttya v mizhnarodnykh dokumentakh i doslidzhennyakh [The concept of lifelong learning in international documents and studies]. *Naukovi pratsi. Ser.: Pedahohika* [in Ukrainian].
2. Belenka, H.V. (2011). *Formuvannya profesiinoi kompetentnosti suchasnoho vykhovatelya doshkilnoho navchalnoho zakladu* [Formation of professional competence of modern preschool teacher]. Kyiv: Universytet [in Ukrainian].
3. Belenka, H.V., Polovina, O. A. (2015). *Pidgotovka majbutnih vihovateliv do roboti z ditmi doshkilnogo viku : kompetentnisnij pidhid*. [Training of future educators to work with preschool children: a competency-based approach]. K. : Universitet [in Ukrainian].
4. Kanosa, N.H. (2018). Vykorystannya novitnikh tekhnolohiy u protsesi osobystisno-oriyentovanoi pidhotovky fakhivtsiv doshkil'noyi osvity [The use of the latest technologies in the process of personal-oriented training of preschool education specialists]. *Pedahohichna osvita : teoriya i praktyka: zbirnyk naukovykh prats* <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2018-25-2.169-175> [in Ukrainian].
5. Koval, K.O. (2015). Rozvytok "soft skills" u studentiv – ody z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannya [The development of "soft skills" among students is one of the important factors of employment]. *Visnyk of Vinnytsia Politechnical Institute* [in Ukrainian]
6. Melnyk, N.I. (2015). Formuvannya profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv doshkilnoi osvity u konteksti intehratsii v yevropeyskyi osvitnii prostir [Formation of professional competence of preschool education specialists in the context of integration into the European educational space] *Future preschool teachers training to work with preschool children: a competency-based approach*. Uman: VPC «Vizavi» [in Ukrainian].
7. M'yaki navichki [Soft skills]. *Vikipediya, vilna encyklopediya*. Retrieved from URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%27%D1%8F%D0%BA%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8 [in Ukrainian].
8. Proiekt osvitno-profesiinoi prohramy za spetsialnistiu 012 Doshkilna osvita dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny [The project of the educational and professional program in the specialty 012 Preschool education for the first (bachelor) level of higher education of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University] Retrieved from URL: <https://fdo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/Projekt-OPP-baklavr-2023-3.pdf> [in Ukrainian].

9. Savchenko, O.P. (2013). Teoriya i praktika rozvitku vishoyi pedagogichnoyi osviti Ukrayini v umovah integracijnih procesiv (kinec XX – pochatok XXI stolittya) [Theory and practice of the development of higher pedagogical education of Ukraine in the conditions of integration processes (end of the 20th - beginning of the 21st century)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Cherkasi [in Ukrainian].
10. Tanko, T.P. (2004) Teoriya ta praktika muzichno-pedagogichnoyi pidgotovki majbutnih vihovateliv doshkilnih zakladiv u pedagogichnih universitetah. [Theory and practice of music-pedagogical training of future teachers of preschool institutions in pedagogical universities]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. H. [in Ukrainian].
11. Familiarska, L. (2017). Osoblyvosti rozvytku suchasnoho pedahoha v systemi pisliadyplomnoi osvity [Features of the development of a modern teacher in the system of postgraduate education]. *ScienceRise: Pedagogical Education*. (Vols. 6), (pp.14) [in Ukrainian].
12. Bright Horizons Family Solutions (2021, 1 July). *Developing Critical Thinking Skills in Kids. Welcome to Bright Horizons* <https://www.brighthorizons.com/family-resources/developing-critical-thinking-skills-in-children> [in English].

УДК 37.04

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-478-486](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-478-486)

Безнощенко Аліна Володимирівна навчаюся, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, тел.: (068) 629-66-40, <https://orcid.org/0009-0000-0928-4140>

Коновальчук Марина Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14000, тел.: 0505455333, <https://orcid.org/0000-0001-6200-1306>

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ГРУПІ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ

Анотація. Феномен креативної обдарованості завжди привертав до себе увагу широкого кола фахівців: психологів, педагогів, культурологів, мистецтвознавців, історіографів, працівників соціальної сфери та інших спеціалістів.

Позаяк кожна держава зацікавлена у вихованні творчого, інтелектуального потенціалу людини, який є рушієм прогресу суспільства, обдарованістю. Оскільки вважається, що країна, яка випереджаючими темпами не розвиває в себе чинники могутнього інтелектуального капіталу, взагалі не може розраховувати на більш-менш гідне місце у світовій спільноті. Будь-яка держава, що розвивається зумовлює нагальну потребу суспільства у нестандартних, творчих, обдарованих особистостях, здатних розширити межі сучасного розуміння світу й вийти у світ майбутнього. Отже, проблема створення умов, що забезпечують виявлення та розвиток особистості обдарованих дітей, реалізацію їх потенціальних можливостей, як одне з пріоритетних завдань сучасного суспільства, набуває особливої актуальності.

В роботі висвітлені питання особливостей виявлення, розвитку навчання і виховання креативної обдарованості молодших школярів в групі продовженого дня. Вивчено поняття «обдарованість», «креативність», їх характеристика, особливості розвитку різних видів обдарованості у молодшому шкільному віці. Проаналізовано роль та психолого-педагогічні форми й методи роботи з вихованцями ГПД, запропоновано методичні рекомендації учасникам освітнього процесу щодо роботи з обдарованими дітьми у ГПД.

Талановиті діти – це той ресурс, з якого створюється інтелектуальна еліта. Інтелектуальну еліту будь – якого народу становлять особистості творчі, яскраві, мислячі. Щоб це потенційне національне багатство зберегти й примножити, необхідно вміти відбирати таких дітей, допомагати їм знайти себе й правильно оцінити, підтримувати їхній розвиток. Адже обдаровані діти в будь-якому суспільстві мають розглядатися як національне надбання й розраховувати на особливі соціальні права. Такі діти повинні бути об'єктом спеціальних педагогічних і соціальних програм.

Ключові слова: обдарованість, види обдарованості, обдаровані діти, вихователь групи продовженого дня, діяльність вихователя групи продовженого дня.

Beznoshchenko Alina Volodymyrivna I study, T.G. Shevchenko Chernihiv Collegium National University, tel.: (068) 629-66-40, <https://orcid.org/0009-0000-0928-4140>

Konovalchuk Maryna Valeriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool and Elementary Education, T.G. Shevchenko Chernihiv Collegium National University, Hetmana Polubotka St., 53, Chernihiv, 14000, tel.: (050) 545-53-33, <https://orcid.org/0000-0001-6200-1306>

DEVELOPMENT OF THE TALENT OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS IN THE EXTENDED DAY GROUP

Abstract. The phenomenon of creative giftedness has always attracted the attention of a wide range of specialists: psychologists, teachers, cultural experts, art historians, historiographers, social workers and other specialists.

Why not every state is interested in nurturing the creative, intellectual potential of a person, which is the driver of the progress of society, giftedness. Because it is believed that a country that does not develop the factors of powerful intellectual capital at an ahead of pace cannot count on a more or less worthy place in the world community. Any developing state determines society's urgent need for non-standard, creative, gifted individuals who are able to expand the boundaries of modern understanding of the world and enter the world of the future.

Therefore, the problem of creating conditions that ensure the identification and development of the personality of creative gifted children, the realization of their potential, as one of the priority tasks of modern society, is gaining special relevance.

The work highlights the issues of identifying, developing learning and nurturing the giftedness of younger schoolchildren in the extended day group. The concept of «giftedness», «creative» its characteristics, features of the development

of various types of giftedness in primary school age are studied. The role and psychological-pedagogical forms and methods of working with pupils of the EDG were analyzed, methodical recommendations were offered to the participants of the educational process regarding work with gifted children in the EDG.

Talented children are the resource from which the intellectual elite is created. The intellectual elite of any nation is made up of creative, bright, thinking individuals. In order to preserve and increase this potential national wealth, it is necessary to be able to select such children, help them find themselves and correctly evaluate them, and support their development. After all, gifted children in any society should be considered as a national asset and count on special social rights. Such children should be the object of special pedagogical and social programs.

Keywords: giftedness, types of giftedness, gifted children, teacher of the extended day group, activities of the teacher of the extended day group.

Постановка проблеми. Виклики сучасного світу є різномірними; багатовимірними; турбулентними і швидкозмінними, що потребує в першу чергу креативних та нестандартних підходів, зміни парадигми освіти, опанування навичок 21 століття, розвиток обдарованості всіма учасниками освітнього процесу.

Перезавантаження початкової освіти включає зміну акцентів у філософії освіти, більш цілісних підходах, колаборації та міждисциплінарній інтеграції, зміні функцій, ролей багатьох акторів (учасників), нові правила, процедури і механізми їх взаємодії для досягнення спільних цілей Нової української школи (С. Клепко, Є.Вдовиченко, В. Андрущенко).

Серед пріоритетів сучасної креативної освіти варто зазначити орієнтацію на результати Всесвітнього економічного форуму у Давосі(2020), де було проголошено ТОП- 10 навичок, необхідних людям до 2025 року, серед них є креативність та здатність розв'язувати комплексні задачі. Якщо Україна на практиці, а не декларативно, реалізує реформу Нової української школи, то слід проаналізувати навчальні програми і побачити, як у них реалізуються ці ТОП-10 навичок, наскільки приділяється увага розвитку креативної обдарованості в початковій школі.

Проблема раннього виявлення та подальшого розвитку обдарованості у наш час стає все більш актуальною. Це пов'язано з потребою суспільства в неординарній творчій особистості. Давно стало очевидним, що найбільших успіхів досягають ті держави, які мають висококваліфіковані кадри працівників у відповідних сферах діяльності, тобто фактично йдеться про інтелектуальний, творчий потенціал кожної країни, підготовку національних кадрів, здатних створювати нові технології, модернізувати виробництво і розвивати самобутню культуру відповідно до суспільних потреб [6].

Раннє виявлення, виховання і розвиток обдарованих дітей складає одне з головних завдань вдосконалення системи освіти. Доволі перспективним, на наш погляд, в цьому напрямку є групи продовжено дня для молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими та зарубіжними вченими (І. Гриненко, І. Особов, А. Терещук, Р. Павлюк, І. Поклад, Б. Гизелін, А. Маслоу, В. Сміт, П. Сміт, К. Тейлор, К. Роджерс) досліджено, що креативно обдаровані діти мають ряд особливостей, а саме: гнучкість мислення, здатність генерувати нові ідеї, нестандартний погляд на світ, складність з соціальною адаптацією та комунікацією. Найчастіше саме вони тягнуться до більш дорослих людей, рівень IQ та EQ значно вищий за однолітків. Це призводить до виникнення такого явища як, несприйняття, конкуренція, критика дітей з розвиненими креативнимиздібностями, а отже, важливою є особлива увага до таких дітей як під час уроків, так і під час роботи ГПД.

Креативність є багатогранним, інноваційним поняттям, яке характеризує здатність особистості до створення абсолютно нового морального та матеріального і є елементом розвитку культури, важливим елементом створення національної самобутності. Якість освіти в майбутньому має визначатись саме можливостями та компетентністю навчального закладу та безпосередньо вчителя налаштовувати певні умови для розвитку оригінального, креативного мислення та вміння адаптуватись. Принципом креативності є максимальна орієнтація педагогів на творчий початок у освітній діяльності, та розвитку власних компетентностей у креативності [24, с.124].

Креативність – якість людини яку в освітньому просторі найважче помітити, але яка є передовою в XXI столітті. Креативне мислення яке набирає обертів і актуальності у всіх важливих сферах нашого життя.

Адже креативність це:

- 1) відмова від традиційних підходів, схем мислення;
- 2) створення унікального, неповторного продукту;
- 3) здатність генерувати нові ідеї;
- 4) розширення кругозору, вміння ризикувати.

Учень стає не тільки користувачем інформаційних ресурсів, а й суб'єктом виховного процесу. Він свідомо приймає важливі рішення, бере відповідальність за свої вчинки. Школа вже не така нудна і страшна, а стає місцем всебічного розвитку актуальних навичок сучасного світу, так званих «soft skills». Освітній процес починає помітно змінюватися: вчитель і учень стають партнерами, навчальний та виховний процес проходить через діалог, а отже, сприяє розвитку обдарованості дітей в освітньому процесі.

Мета статті: аналіз особливостей дефініції креативної обдарованості молодших школярів, особливостей, методів і підходів до розвитку таких дітей в ГПД.

Виклад основного матеріалу. Обдаровані діти є носіями таланту. Вивчивши особливості особистості обдарованої дитини, можна побудувати її психологічний облік, включивши до його структури: надзвичайно розвинене сприйняття; дуже розвинену мотивацію до пізнання навколишнього світу; велику зосередженість уваги; швидке та міцне запам'ятовування; інтенсивний мовний розвиток; наявність великих можливостей до навчання; швидке оволодіння інтелектуальним процесом формування понять та узагальнень; продуктивне й творче мислення; схильність до творчої праці [2,10].

Варто зауважити, що вихователь групи продовженого дня повинен намагатися вирішувати завдання розвитку різноманітними способами, використовуючи наступні види діяльності: ігри, конкурси, свята, вікторини, виховні заходи, клубний годинник тощо. Завдання вихователя ГПД - організація цікавих й корисних школяреві відповідного віку заходів, які були б сприяли його інтелектуальному і фізичному розвитку, збагачували його емоційно. Зокрема, організація самопідготовки, яка вимагає активної розумової діяльності, ігрової діяльності, рухливих, сюжетних, пізнавальних, інтелектуальних ігор. Діяльність виховної роботи в ГПД реалізується за напрямками: естетичним, патріотичним, екологічним, пізнавальним, спортивно-оздоровчим.

ГПД дає дітям: всебічний розвиток творчих здібностей, набуття навичок самостійного навчання, гармонійно спланований дозвілля, здоров'язберігаючий режим, формування соціально-значущих навичок, спілкування з однолітками.

В ході дослідження, спрямованому на виявлення обдарованих дітей серед вихованців ГПД були використані тест Торренса для дослідження творчого мислення, методики Хаана і Кааффа, Равена [9]. Для проведення дослідження були залучені учні 3-х класів віком 8-9 років (у кількості 30 учасників), батьки.

За підсумками тесту Торренса виявлено рівень розвитку у дітей спостережливості, володіння елементами аналогізування, узагальнення, класифікації, тобто на скільки проявляється творчість, фантазія, уява.

У ході дослідження творчого мислення обдарованих дітей за методикою Торренса було виявлено, що 36,00% дітей мають низький рівень розвитку творчих здібностей, 59,00% дітей - середній рівень, 5,00% дітей - високий рівень.

Працюючи за методикою Хаана і Каффа мали можливість кількісно оцінити ступінь вираженості у дитини різних видів обдарованості і визначити, який вид обдарованості переважає в даний час.

Методика Хаана і Каффа допомогла виділити 10 показників оцінки ступеня розвитку у дитини наступних видів обдарованості: інтелектуальна, творча, академічна, художньо-образотворча, музична, літературна, артистична, технічна, лідерська, спортивна.

Підсумок аналізу тестування показав, що найбільша кількість учнів має спортивну (45%), творчу (42%) та інтелектуальну (39%) обдарованість. Найменший відсоток (6%) дітей з академічною обдарованістю. Низький відсоток дітей з технічною (8%) та літературною обдарованістю (11%).

Методика Равена направлена на визначення рівня розвитку інтелекту та наочно-образного мислення дітей молодшого шкільного віку. Аналізуючи результати діагностування за методикою Равена, можна сказати, що більшість дітей мають дуже низький (28,00%) і низький (23,00%) рівні наочно-образного мислення, третина учнів має середній рівень (25,00%), високий (15,00%) і найменший відсоток дітей мають дуже високий рівень (9,00%).

Результати визначення рівня розвитку інтелекту та наочно-образного мислення дітей молодшого шкільного віку за методикою Равена представлені на діаграмі рис. 1.

У процесі роботи запропоновано методичні рекомендації учасникам освітнього процесу щодо роботи з обдарованими дітьми у ГПД, а також розвивальні вправи, ігри, завдання, які варто використовувати вихователям ГПД з метою розвитку обдарованості. Рекомендації психологам спрямовані на практичне застосування досягнень сучасної психологічної науки, забезпечення «психологізації» всього навчально-виховного процесу: всебічне вивчення обдарованих дітей, діагностування, розробка корекційно-розвивальних програм.

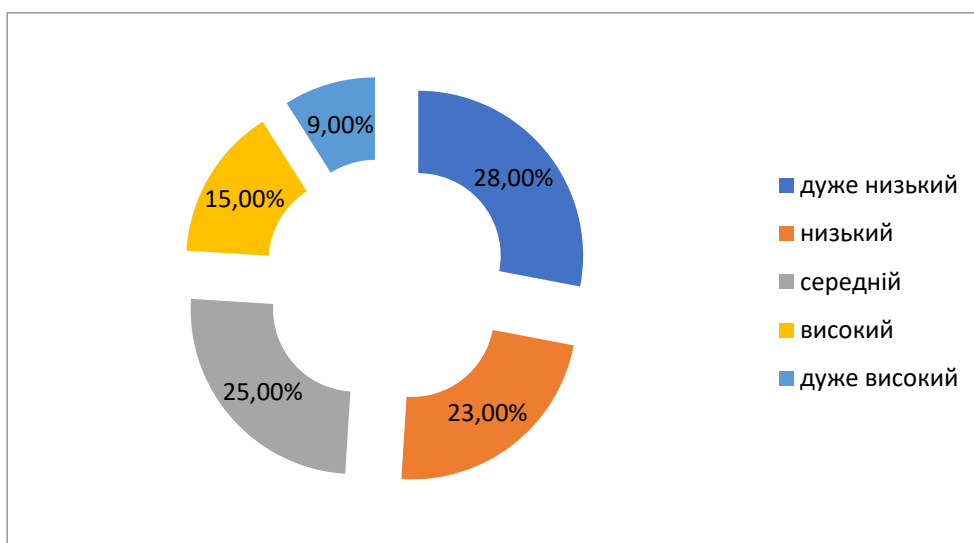

Рис. 1. Результати дослідження за методикою Равена
Джерело: розроблено автором

Педагогам рекомендовано організовувати спостереження, стимулювати творчу уяву, розвивати потребу творчості, підтримувати позитивні емоції, виховувати вольові риси характеру. Навчально-виховний процес повинен передбачати органічне поєднання професійної діяльності педагогів і психологів з творчими намірами і діями дітей в єдиному пізнавально-творчому процесі.

У вихованні обдарованих дітей надзвичайно важлива роль належить батькам, які повинні створити умови для їхнього гармонійного розвитку.

Нами було виявлено, що основними умовами розвитку креативної обдарованості молодших школярів є:

- творча атмосфера найближчого оточення (батьки, рідні), розвивальне спілкування між дорослими і дитиною (ставлення до неї як до унікальної особистості формує стійку впевненість у своїх можливостях, волю і оптимізм);
- виховання допитливості, спостережливості, пізнавально-дослідницьких здібностей, здатності до розмірковувань, уяви, фантазії;
- систематизоване ознайомлення з інноваціями, з вершинами світової культури, досягненнями науки, техніки, мистецтва;
- спілкування та співробітництво одне з одним в процесі навчання;
- вільний вибір видів занять (принаймні частково), вибір партнерів по співпраці в колективі;

Також ми визначили основні дидактичні умови навчання та розвитку творчообдарованих молодших школярів.

Сучасні дидактичні технології навчання обдарованих дітей передбачають орієнтацію на ряд важливих напрямів, що є принциповими на сьогодні:

1) індивідуалізація освітньої діяльності в цілому у контексті особистісно зорієнтованого підходу, що означає не формування особистості із заданими властивостями, а створення умов для розвитку специфічних особистісних функцій учнів як суб'єктів освітнього процесу;

2) активізація навчання за рахунок проблемних, дослідницьких, творчих методів з поступовою передачею обдарованому учню ініціативи в організації своєї самостійної пізнавальної діяльності (наприклад, метод створення учнями власних дослідницьких проєктів);

3) встановлення ділових партнерських стосунків між вчителем і учнем (діалогова взаємодія), що сприяє вільному вибору, розкриттю, творчій винахідливості, домінуванню власної дослідницької практики над репродуктивним засвоєнням знань, забезпечує право на складання індивідуальних освітніх програм із дисциплін, що вивчаються, на певний час.

Щоб в умовах початкової школи вчити «всіх по-різному», ми дійшли висновку, що технологія індивідуалізованого навчання обдарованих молодших школярів в ГПД має передбачати такі етапи:

- діагностику здібностей учнів і їхніх індивідуальних особливостей (темперамент, характер тощо);
- констатацію рівня наявних знань, умінь та навичок учнів, їх загальної ерудиції;
- складання індивідуальних освітніх програм або елементів таких програм;
- поступову й поетапну реалізацію індивідуальних освітніх програм, які за обсягом і змістом у обдарованих і «звичайних» дітей можуть значно різнитись;
- представлення, презентація результатів освітніх досягнень з реалізації індивідуальних освітніх програм;
- обговорення результатів і оцінювання навчальної діяльності учнів (поетапне і підсумкове).

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за необхідне відзначити, що талановиті діти – це інтелектуальна еліта будь-якого народу, творчі, яскраві, мислячі особистості. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей складає одне з головних завдань вдосконалення системи освіти. В умовах групи продовженого дня однією з головних цілей виховної роботи стає формування дитячого інтелекту, а основою розвитку розумових здібностей у молодшому шкільному віці є цілеспрямований розвиток пізнавальних психічних процесів: уваги, уяви, сприйняття, пам'яті, мислення.

Література:

1. Буров О. Ю. Критерії та модель академічної обдарованості / Буров Олександр Юрійович // *Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне і відмінне: матеріали круглого столу*, 2012. С. 6–9.
2. Диференціальна психологія: Підручник / А.А. Палій. К. Академвидав, 2010. 432 с.
3. Заброцька С.Г. «Обдарованість» – риса тільки обдарованих? *Обдарована дитина*. 2007. № 5. С. 48-54.
4. Коробка Л.М. Деякі аспекти проявів обдарованості у дитячому віці. *Обдарована дитина*. 2007. № 7. С. 56-59.
5. Круковська І. М. До проблеми визначення видів обдарованості / І. М.Круковська // *Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне і відмінне: матеріали круглого столу*, 2012. С. 6-9
6. Кульчицька О.І. Обдарованість: природа і суть. *Обдарована дитина*. 2007. № 1. С. 17-24.
7. Куліш Н.М. Соціально-психологічні аспекти роботи з обдарованими дітьми. Навчально-методичний посібник. Полтава, 2004. 69 с.
8. Неделевиц В.Ю. Психологічний супровід обдарованих учнів. *Обдарована дитина*. 2010. № 6. С. 30 – 33.
9. Роздатковий матеріал: Виявлення творчих здібностей дітей (тест Торенса)/ Упоряд. Т. Шаповал, Т. Гончаренко. К.: Вид. дім «Шкіл. Світ»: Вид. Л. Галіцина, 200. С.5

10. Щорс В.В. Розвиток обдарованої дитини. *Позашкільна освіта*. 2012. №11 С.7-14.

References:

1. Burov O. Yu. Kryterii ta model akademichnoi obdarovanosti / Burov Oleksandr Yuriiovych // *Intelektualna, akademichna ta tvorcha obdarovanist: spilne i vidminne: materialy kruhloho stolu*, 2012. S. 6–9.
2. *Dyferentsialna psykholohiia: Pidruchnyk* / A.A. Palii. K. Akademvydav, 2010. 432 s.
3. Zabrotska S.H. «Obdarovanist» – rysa tilky obdarovanykh? *Obdarovana dytyna*. 2007. № 5. S. 48-54.
4. Korobka L.M. Deiaki aspekty proiaviv obdarovanosti u dytiachomu vitsi. *Obdarovana dytyna*. 2007. № 7. S. 56-59.
5. Krukovska I. M. Do problemy vyznachennia vydiv obdarovanosti / I. M.Krukovska // *Intelektualna, akademichna ta tvorcha obdarovanist: spilne i vidminne: materialy kruhloho stolu*, 2012. S. 6-9
6. Kulchytska O.I. *Obdarovanist: pryroda i sut*. *Obdarovana dytyna*. 2007. № 1. S. 17-24.
7. Kulish N.M. *Sotsialno-psykholohichni aspekty roboty z obdarovanymy ditmy. Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Poltava, 2004. 69 s.
8. Nedelevych V.Iu. *Psykholohichni suprovid obdarovanykh uchniv*. *Obdarovana dytyna*. 2010. № 6. S. 30 – 33.
9. *Rozdatkovyi material: Vyivlennia tvorchykh zdibnostei ditei (test Torensa)/ Uporiad.* T. Shapoval, T. Honcharenko. K.: Vyd. dim «Shkil. Svit»: Vyd. L. Halitsyna, 200. S.5
10. Shchors V.V. Rozvytok obdarovanoi dytyny. *Pozashkilna osvita*. 2012. №11 S.7-14.

УДК 378.016:811

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-487-496](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-487-496)

Буровицька Аліна Ігорівна викладач кафедри іноземних мов, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, м. Миколаїв, 54000, тел.: (0512) 50-03-33, <https://orcid.org/0000-0002-0661-1190>

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В КУРСІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Анотація. У статті розглянуто особливості вивчення медичної термінології в курсі іноземної мови за професійним спрямуванням для студентів медичних спеціальностей. В роботі подано класифікацію медичних термінів, що вивчаються у курсі “Іноземна мова за професійним спрямуванням” та методи їх творення. Запропоновано основні та додаткові джерела вивчення медичної професійної лексики та термінології.

Медична термінологія розвивається, з’являються нові медичні терміни. Основним завданням в курсі іноземної мови за професійним спрямуванням є ефективне навчання студентів медичної термінології та лексики задля подальшої успішної професійної діяльності. У сфері медицини спостерігається тенденція до впорядкування й унормування всіх наявних терміносистем з метою утворення єдності називання понять у сфері медицини, щоб уникнути лікарських непорозумінь та помилок у лікуванні пацієнтів та спілкування. Описано поділ медичної термінології на семантичні групи. Перша група – це анатомічні терміни, тобто назви частин тіла людини та назви їх складових тіл, серед яких можна виділити власне англійські терміни та термінологію іншомовного походження, переважно з латинської мови. Другу групу складають клінічні терміни, до складу яких входять слова або словосполучення, що вказують на назви захворювань і методи обстеження, діагностики та лікування в хірургії, онкології, урології, терапії, гастроентерології, гінекології та акушерстві. Третя включає фармацевтичні, тобто назви хімічних речовин, ліків, їх функції та дію. У статті розглядаються засоби словотвору всіх медичних термінологічних груп та запропоновані завдання щодо їх вивчення в процесі викладання курсу іноземної мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова. Медична термінологія, медична лексика, іноземна мова за професійним спрямуванням, словотворення, аббревіація, іншомовна підготовка медиків, подкаст.

Burovytska Alina Igorivna Teacher of the Department of Foreign Languages, Black Sea National University named after Peter Mohyla, 68 Desantnykiv St., Mykolaiv, 54000, tel.: (0512) 50-03-33, <https://orcid.org/0000-0002-0661-1190>

PECULIARITIES OF STUDYING MEDICAL TERMINOLOGY IN A FOREIGN LANGUAGE COURSE FOR PROFESSIONAL PURPOSES

Abstract. The article highlights the peculiarities of studying medical terminology in a foreign language course for professional purposes for students of medical specialties. The paper presents the classification of medical terms studied in the course "Foreign Language for professional purposes" and the methods of their creation. The main and additional sources for studying medical professional vocabulary and terminology are offered.

Medical terminology is evolving, and new medical terms appear. The main task of the professional foreign language course is to teach students medical terminology and vocabulary effectively for further successful professional activity. In the field of medicine, there is a tendency to organize and standardize all existing lexical systems in order to create a unity of naming concepts in the field of medicine in order to avoid medical misunderstandings and errors in the treatment of patients and communication in future professional activity.

The author shows the division of medical terminology into semantic groups. The first group is anatomical terms, that is, the names of parts of the human body and their names component bodies, among which we can highlight actually the English terms and terminology of foreign origin, mainly from the Latin language.

The second group represents clinical terms, which include words or phrases that indicate the names of diseases and methods of examination, diagnosis, and treatment in Surgery, Oncology, Urology, Therapy, Gastroenterology, Gynecology and Obstetrics. The third one includes pharmaceutical, i.e. names of chemicals, drugs, their functions and action.

The article examines the means of word formation of all medical terminological groups and proposed tasks for studying them in the process of teaching a foreign language course in a professional direction.

Keywords. Medical terminology, medical vocabulary, a foreign language for professional purposes, word formation, abbreviation, foreign language training of medical staff, podcast.

Постановка проблеми. Іншомовна підготовка студентів-медиків є невід'ємною складовою професійної підготовки та майбутньої успішної реалізації студента медичної спеціальності. На сучасному етапі зростає

потреба у кваліфікованих фахівцях, що мають високий рівень мовної підготовки та іншомовної освіти. Вивчення англійської мови, зокрема лексики професійного спрямування та медичної термінології для студентів медичного профілю є важливим питанням дослідження, оскільки в медичній професійній лексиці часто виникають непорозуміння у перекладі та тлумаченні термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медична термінологія досліджувалася багатьма науковцями, такими як: Беспалова О.Я., Соляненко О. Л., Орешко О., Кречман А., Бачинський Р. та іншими, проте мало досліджень зроблено у напрямку викладання термінології та медичної лексики у курсі іноземної мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. Медична термінологія розвивається, з'являються нові невирішені завдання, оскільки термінологія вважається особливим складом лексичної системи мови. На сучасному етапі розвитку термінотворення у сфері медицини спостерігаємо тенденцію до впорядкування й унормування всіх наявних терміносистем з метою утворення єдності називання одних і тих самих захворювань, щоб уникнути лікарських непорозумінь та помилок у лікуванні пацієнтів. Мовознавці приділяють більше уваги вивченню закономірностей утворення медичних термінів, їх структури та семантики, оскільки термінологічна система сфери медицини швидко збільшується. У коло дослідницьких інтересів попадають аспекти упорядкування і перекладу термінів, а також провідні тенденції поповнення корпусу зазначених лексичних одиниць [1, с. 13]

Українська медична термінологія мала частіше насильницький, аніж еволюційний характер, як стверджує Т. Єщенко , а саме ґрунтується на лексиці латинського походження та сучасних інтернаціоналізмах англійською мовою [2]

Зважаючи на подані аргументи, дослідження викладання медичної термінології в курсі англійської мови в є актуальним і може мати теоретичну і практичну цінність.

Завдання викладача іноземної мови в даному контексті полягає у правильному підборі методів, активностей та форм роботи зі студентами задля активного формування іншомовної професійної комунікативної компетенції та уміння описати та розв'язати завдання медичної тематики засобами іноземної мови.

Одним з актуальних питань, що виникають у процесі вивчення іноземної мови є опанування професійно-орієнтованою медичною лексикою, термінологією задля підготовки студентів до професійної діяльності та складання професійних тестів Крок 1 та Крок 2 англійською мовою .

В процесі навчання увагу студентів зосереджують на медичній лексиці та термінології, яка характеризується такими особливостями, як наявність дефініції, максимальна абстрактність, моносемічність, відсутність експресії й

емоційного забарвлення, стилістична нейтральність, співвіднесеність зі спеціальними поняттями й чітка логічність. Основною сферою функціонування медичної термінології є медичні наукові тексти, з характерними для них когнітивним типом інформації, емоційною й суб'єктивною нейтральністю, некатегоричністю тверджень, композиційною чіткістю, узагальненістю, однозначністю, ясністю й точністю викладу. Сучасна наукова медична література містить незліченну кількість термінів, які з'явилися останніми роками, що може становити певну складність під час перекладу. Перша з таких складностей полягає в деякій невпорядкованості медичної термінології, що виражається у великій кількості синонімів. Друга обставина пов'язана з насиченістю англійської медичної лексики термінами грецького й латинського походження. Іноді одні й ті самі терміни в англійській і українській мовах набувають різних, навіть прямо протилежних значень. Як зазначає Козоріз І.С. для виконання адекватного перекладу сучасному фахівцю в галузі медицини необхідно володіти знаннями про словотвірну й морфологічну структури медичних термінів [3 с.53]

Однією з особливостей медичної термінології є поділ її на семантичні групи. Як показує аналіз спеціальної літератури за своїм значенням, тобто семантикою, медичні терміни поділяють на декілька груп:

I група – анатомічні терміни, тобто назви частин людського тіла та їх складових органів серед яких можемо виділити :

1) власне англійські терміни bones, skeleton, heart, liver, muscles, pancreas, extremities/limbs, wrist, shoulder calf, thigh, hip, navel, armpit, jaw, elbow, arm.

2) термінологія іншомовного походження, в основному з латинської мови: abdomen, axilla, carpus, coxa, cubitus, mamma, nates, patella.

II група – клінічні терміни, до яких відносять слова чи словосполучення, що вказують на назви захворювання та методи обстеження, діагностику, лікування, так, наприклад:

- в хірургії: appendicitis, ulcer, hernia, непрохідність, acutecholecystitis ;

- в онкології: X-ray, cancer, tumor, growth;

- в урології: renal colitis, acute prostatitis;

- терапії: gastritis, pneumonia, angina, asthma, heart attack, stroke, lassitude, general malaise, fatigue anorexia;

- в гастроентерології : shifting dullness, guarding/ rigidity, rebound tenderness, distention, bowel habit, constipation;

- в гінекології: periods, menopause, hot flushes, labour , delivery, discharge, hysterectomy, salpingitis, menarche etc.

III група – фармацевтичні , тобто назви хімічних речовин, лікарських препаратів, їх функції та дія: potassium, Rx, analgesics/painkiller, ibuprofen,

aspirin, acetaminophen, morphine, absorption rate, anesthetic, antagonist antibiotic/antibacteria microorganisms/ bacteria, bugs

Окрім того, обов'язковими, при перекладі, є також знання термінології: біологічної, хімічної, біохімії, фармакології, патанатомії, адже це близькі до медицини галузі. Ще одна особливість медичної термінології – взаємопов'язаність з іншими групами.

Термінологія сучасної медичної науки – це відкрита система, в якій спостерігається постійний процес виникнення нових термінів. Одним із джерел поповнення української медичної термінології є загальнонародні слова, які науковці називають побутовізмами. Розширення системи національної медичної термінології шляхом використання побутовізмів зумовлено законом вторинного називання [4].

Одним із значущих способів вторинного називання та збагачення медичних термінів є асоціативний принцип. З усіх видів асоціацій у медичній термінології найчастіше творяться найменування за допомогою асоціативності за подібністю. Так, серед загальноновживаних слів, зокрема побутового призначення, можна виділити кілька тематичних груп, з яких той чи інший термін взято. Власне загальноновживана лексика має значно ширше семантичне навантаження, наприклад:

- непритомність – syncope; deliquium; faintness; fainting fit; unconsciousness; insensibility; senselessness; syncopal attack; apychia;
- одужання – comeback; return to health; process of getting better; rehabilitation; retrieval; recreation; reco very; restoration;
- запалення – swelling; puffiness; redness; rawness; hotness; heat; burning; smarting; stinging; soreness; pain; painfulness; tenderness; sensitivity; infection; festering; eruption; inflammation (iwona); fire; inflammatory state (igisheva); septicity; supuration;

Кількість термінів у медицині постійно збільшується, а деякі поняття мають досить важку структуру. Саме тому і виникає потреба їх скорочення, але за умови загального розуміння та легкого вимовляння. Таким чином, використання аббревіацій набуло великої популярності, що не згасає та продовжує накопичувати нові терміни [2, с. 283]

Серед найбільш вживаних аббревіатур виділяють аббревіації латинського походження та більших сучасні. Основною сферою функціонування медичної термінології є медичні тексти. Це – наукові тексти, тому для них характерний когнітивний тип інформації. Для наукового стилю характерні емоційна і суб'єктивно оціночна нейтральність, некатегоричність тверджень, композиційна чіткість, узагальненість, однозначність, ясність і точність викладу [3, с. 10].

Сучасна наукова медична література містить величезну кількість термінів, які з'явилися в останні роки, що може становити певну складність

під час перекладу. Перша з таких складностей полягає в деякій невпорядкованості медичної термінології, що виражається у великій кількості синонімів. Друга обставина пов'язана з насиченістю англійської медичної лексики термінами грецького і латинського походження. Іноді одні й ті самі терміни в англійській і українській мовах набувають різних, навіть прямо протилежних значень.

Третя обставина полягає в тому, що багато англійських термінів позначають реалії, яких не існує в нашій країні, тому що вони не мають еквівалентів. Наявність необхідних знань про словотвірну та морфологічну структури терміна може допомогти створити адекватний переклад [3, с.54].

Одним із найбільш поширених джерел збагачення медичної термінологічної лексики є словоскладання, або основоскладання. У ролі основ можуть виступати такі компоненти: -phobia (agoraphobia – агорафобія; aquarphobia – аквафобія); -mania (pyromania – піроманія).

Переважна кількість англійських термінів утворена афіксальним шляхом за допомогою грецьких і латинських префіксів, суфіксів і коренів, саме тому ми вважаємо за потрібне звернути увагу студентів на значення найбільш поширених словотвірних одиниць в медичній лексиці та термінології задля ефективного засвоєння нової лексики.[3, с. 55]

Найбільш популярними словотвірними елементами залишаються : .

1) Префікси:

A-, an-: Lack of or without (afebrile) ; anti- (antigen); Dys-: Abnormal, difficult, or painful (dysmenorea); dis- (disclosure -вияв, розкриття); in- (intervenous); inter- (interosseous); re- (reimbursment – реінфузія); sub- (sublingual – під'язиковий); over- (overbreathing – гіпервентиляція); un- (uncured); under- (undertoe); poly-: Many (polycystic ovary syndrome); Pseudo-: False or deceptive, usually in regard to appearance (pseudomyxoma peritonei); Retro-: Behind or backward (retrolisthesis).

2) Суфікси:

Ation: Indicates a process(purification); -ectomy: Surgical removal of something (disectomy); -ismus: Indicates a spasm or contraction (strabismus of the eye); -itis: Signifies inflammation (meningitis); -lysis: Decomposition, destruction, or breaking down.(erythrolysis); Macro-: Large in size (macrophages); Melan/o-: Black or dark in color (melanoma); Micro-: Small in size (microorganisms); -ology: The study of a particular concentration (biology); -osis: Indicates something that is abnormal (ptosis of the eye); -otomy: To cut into (polypectomy surgery); -pathy: Disease or disease process (nephropathy); -plasty: Surgical repair (rhinoplasty);

На заняттях можливо запропонувати студентам утворити слова за допомогою поєднання префіксів та суфіксів, зі словами утворити

словосполучення , з словосполученнями речення або скласти діалог. Цікавим буде поєднання словотвірних частин з основами у формі інтерактивної гри онлайн , а також при інтерактивних завданнях на підбір коректного префікса чи суфікса за контекстом.

Останнім часом у медичній літературі часто вживається велика кількість скорочень і аббревіатур, що є безпосереднім результатом сучасного розвитку інформаційних технологій. Щорічно лексика англійської мови в медичній сфері активно збагачується новими аббревіатурами: акронімами й літерними скороченнями. Тому знання й досконале тлумачення сучасних англійських аббревіатур є невід'ємною частиною професіоналізму фахівця, як зазначає Кречман А. [5]. Вивчати сучасну медичну термінологію бажано за допомогою надійних джерел , як медичні словники та журнали міжнародного рівня, до яких відносяться Oxford Medicine Online, New England Journal of Medicine.

Соляненко О.Л. зазначає , що при вивченні медичної термінології неодмінно потрібно зважати на основи, часто латинського походження, що вже допомагають дізнатися, стосовно якого органу , чи системи йде мова[5]. Серед найбільш відомих представлені : Cardi/o: Related to the heart (cardiovascular); Derm/a/o, dermat/o: Pertaining to the skin(dermatological); Encephal/o: Related to the brain(encephalitis);Gastr/o: Related to the stomach (gastritis); Hemat/o: Pertaining to blood.(hematoma); My/o: Related to muscle (myocardial); Oste/o: Related to bone (osteoporosis); Pulmon/o: Refers to the lungs (pulmonology);Rhin/o: Related to the nose (rhinoplasty); Therm/o: Indicates heat.(thermometer);

Також популярними є аббревіатури та скорочення, серед найбільш вживаних можемо виділити: B1 wk: Blood work. BMI: Body mass index, a measure of body fat based on height and weight. BP: Blood pressure.CPR: Cardiopulmonary resuscitation, C-spine: Cervical spine, OR: Operating room where surgeries are performed, Pre-op: Preoperative, Psych: Refers to psychiatry or the psychiatric ward.PT: Physical therapy, a type of treatment to help patients move and feel better. Rx: Prescription, usually for medication but can also signify another treatment.

Як стверджує Лисенко В. освічені лікарі-практики, вчені в галузі морфології укладають словники-довідники, в яких застосовують терміни – епоніми[7, с.66]. Епоніми- це слова у складі яких є власна назва. Терлецька І.М. відмічає, що ці терміни відіграють помітну роль під час найменування нових явищ або відкриттів у галузі медицини у зв'язку з усталеною міжнародною традицією називати те чи інше відкриття або винахід ім'ям ученого, який зробив це відкриття або винахід[8, с.292]. Прикладами є Hodgkin's disease – хвороба Ходжкіна, Down's syndrome – синдром Дауна, Turner's Syndrome – синдром Тернера та інші.

Існують також мішані номінації, котрі окреслено як терміни-словосполучення, що поєднують власне український та запозичений компоненти: – токсикоз вагітних – gestosis; toxemia of pregnancy; gestational toxicosis; – артеріальний тиск – BP; blood pressure; priesis; arterial blood pressure; arteriotony; arterial tension; – амніотична рідина – amniotic fluid; iquor amnii; waters; amnion; – прискорений пульс – tachysphygmia; tachycardia; rapid /hurried/ frequent /fast / accelerated pulse; heartthrob; palpitation; heartquake.

Наразі вивчення мов є запорукою успіху у різних сферах діяльності спеціалістів, тому як завжди актуальним є питання про пошук нових підходів задля ефективного вивчення англійської мови студентами нефілологічного профілю, зокрема студентами медичних спеціальностей. З метою модернізації та оптимізації навчальної діяльності, окрім рекомендованих підручників, аудіоматеріалів та словників до викладання актуально залучати найбільш сучасні та оновлені джерела для вивчення специфічної лексики професійного спрямування, а також комунікації у специфічних ситуаціях, що можуть статися з майбутніми спеціалістами у їх професійному середовищі.

Одним із сучасних підходів до освоєння іноземних мов є сучасні інтернет-ресурси, додатки, подкасти, що є допоміжними, але актуальними при вивченні мови у специфічному колі спілкування, наприклад медицині. Серед рекомендованих виділяємо Englishmed, спеціалізований вебсайт, орієнтований на працівників сфери охорони здоров'я, можна вчити як загальну медичну англійську, так і шукати лінгвістичні вправи для конкретних професій — приміром, для лікарів, фармацевтів чи медсестер. Окрім тематичних текстів та граматичних і словникових завдань, на ресурсі є також корисні діалоги і комунікативні ситуації з вживаними у світі медицини ідіомами та словосполученнями.

English Health Train — безкоштовний онлайн-курс для поглибленого вивчення іноземної мови (англійської) студентами та медичним персоналом, які навчаються або працюють у англійській країні. Модулі пропонують завдання для тренування аудіювання, вимови, читання та засвоєння нових лексичних одиниць, пропонується і практичне заняття, що має назву “робота над проектом”, яке моделює використання медичної англійської в реальному світі та подає різні ситуативні діалоги та полілоги.

Спеціалізовані подкасти — ще один ефективний спосіб вивчати медичну англійську. Якщо ви втомилися від підручників та онлайн-уроків або відчуваєте, що не можете виділити на них достатньо часу, запишіть на гаджет кілька подкастів. Як правило, у подкастах можна знайти найновішу інформацію про медичну галузь — так ви завжди будете в курсі усіх інновацій. Прослуховування аудіозаписів також тренує вміння сприймати мову на слух і відповідно говорити.

Reading and Listening for Medical Workers пропонує подкасти та актуальні статті, що охоплюють різні теми в медицині. Приміром, ви дізнаєтеся, як бути лікарем у США, що варто знати про лікування епілепсії, чому сіль шкідлива для людського організму тощо. Корисним буде ля студентів, що вже мають певні базові знання з англійської та хочуть їх розвивати та покращувати навички володіння розмовною мовою, оскільки , епізоди подкасту не зосереджуються на анатомії чи науковій термінології, а мають більш широке коло тем.

Ще одним джерелом є Health Check — це щотижневий подкаст про хвороби та медицину в усьому світі. Medical Terminology Systems – як спеціалізований подкаст для студентів медичних закладів.

Отже, вивчення сучасної медичної професійної лексики та термінології є вкрай важливим для студентів медичного профілю, оскільки напряму пов'язане з їх майбутньою професійною діяльністю. Задля ефективного вивчення даного пласту лексики потрібно залучити вивчення словотвірних одиниць та історичні способи утворення даного шару лексики подані вище. Підходи до викладання та вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням мають включати залучення як традиційних джерел, до яких відносять підручники, посібники, методичні матеріали та словники, так і новітніх, що залучають модернові інтернет-ресурси, навчальні платформи відповідно до спеціалізації, мобільні додатки та професійні подкасти. Це дає змогу не тільки врізноманітнити навчальний процес та зробити його більш цікавим для сучасних студентів, а й навчати актуальній інформації, новій термінології, комунікативним ситуаціям, що найбільш потрібні студентам за їх навчальним профілем.

Література:

1. Бачинський Р. Актуальність дослідження медичної термінології сучасної англійської мови / Р. Бачинський // Наукові розвідки студентів факультету іноземної філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди : зб. тез наук. доп. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [заг. ред. Т. В. Подуфалової]. – Харків : ХНПУ, 2020. – Вип. 1. – С. 1 <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5094>
2. Єщенко Т. Медичний термін як засіб лексичного вираження текстової категорії "інформативність" / Т. Єщенко // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми української термінології. - 2018. - № 890. - С. 42-45. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPUT_2018_890_9
3. Козоріз І. С. Англійська медична термінологія і її функціонування в текстах різних стилів / І. С. Козоріз, А. Ю. Купак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. -2018. - № 37, т. 4. - С. 52-54.
4. Беспалова О. Я. Медична термінологія. Навчальний посібник для самостійної роботи студентів з кредитного модуля дисципліни «Анатомія та фізіологія людини. Основи біомедичних знань. [Електронний ресурс] / КПІ ім. Ігоря Сікорського: уклад. О.Я. Беспалова. – Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. – 61 с. – Режим доступу: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/45935/1/Medychna_terminolohiia.pdf

5. Кречман А. Особливості аббревіації та акронімізації медичної термінології в англійській мові / А. Кречман, [наук. кер.: Соляненко О.] // Сучасний стан та перспективи розвитку освітнього простору: глобальний вимір : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., Україна, м. Запоріжжя, 25 листоп. 2016 р. – Запоріжжя : ЗДІА, 2016. – С. 283-286.

6. Соляненко О. Л. Особливості творення та вживання аббревіатур медичної термінології в англійській мові / О. Л. Соляненко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов. - 2017. - Вип. 16. - С. 217-225.

7. Лисенко В. Терміни-епоніми в українській анатомічній термінології / Валентина Лисенко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2009. – № 648. – С. 66–70.

8. Терлецька І.М., Кобильченко М.О., Шекера Н.С. Особливості сучасної медичної термінології, Сучасні дослідження з іноземної філології. - 2012. - Вип. 10. - С. 291-298. - Режим доступу: URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2012_10_52

References:

1. Bachinskiy R. (2020). Aktual'naya doslidzhennya meditsinskoj terminologii suchasnoï anglïys'koï movi [Relevant researches of medical terminology of modern English]. – Khar'kov, KHNPU, 1, 1-12 [in Ukrainian].

2. Êshchenko T. (2018) Meditsinskiy termin yak zasib leksicheskogo vyrazheniya tekstovoy kategorii "informativnost'" [Medical term as a mean of lexical representation of text category "informativity"] Вісник Національного університету "Львівська політехніка, 890, 42-45 [in Ukrainian].

3. Kozoriz I. S. (2018) Angliyskaya meditsinskaya terminologiya i yeye funktsionirovaniye v tekstakh razlichnykh stiley [English medical terminology and its using in the texts of different styles] - Naukoviy visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo univertsitetu, 37, t. 4, 52-54 [in Ukrainian].

4. Bespalova O. Y. (2021) Meditsinskaya terminologiya. [Medical terminology] – Kyiv, KPÍ im. Igorya Síkors'kogo, 6 [in Ukrainian].

5. Krechman A. (2016) Osobennosti sokrashcheniya i sokrashcheniya meditsinskoj terminologii v angliyskoj movi [Peculiarities of shortening and shortening of medical terminology words in English] – Zaporozh'ye, 283-286 [in Ukrainian].

6. Solyanenko O. L. (2017) Osobennosti tvoreniya i vzhivaniya abbreviatury meditsinskoj terminologii v angliyskoy movi [Peculiarities of creation and usage of medical abbreviations in illness histories in English] Naukoviy chasopis Natsional'nogo pedagogicheskogo univertsitetu im. P. Dragomanova, Seriya 9, Vip. 16, 217-225 [in Ukrainian].

7. Lisenko V. (2009) Termini-yeponimy v ukrainskoj anatomicheskoy terminologii [Terms-eponyms in Ukrainian anatomy terminology] Вісник Нац. ун-ту Львівська політехніка, № 648, 66–70 [in Ukrainian].

8. Terlets'ka I.M. & Kobil'chenko M.O. & Shekera N.S. (2012) Osobennosti suchasnoy meditsinskoj terminologii [Features of modern medical terms] -10, 291-298, [in Ukrainian]

УДК 94¹¹1921/1928¹¹316.334.55:379.8]:[177.1:663]-043.2]

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-497-509](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-497-509)

Горохівський Петро Іванович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20301, тел.: (098) 427-42-95, <https://orcid.org/0000-0003-1943-8240>

ВПЛИВ САМОГОНОВАРІННЯ І ПИЯЦТВА НА ДОЗВІЛЛЯ СЕЛЯН У ПЕРІОД НЕПу (за матеріалами місцевої преси)

Анотація. У статті з'ясовано, що самогонваріння на території України набуло значного поширення після прийняття ухвали радянського уряду у 1919 р. про заборону виготовлення і продажу спирту, міцних напоїв. У період НЕПу антиалкогольна політика продовжувалася і перемістилася у сферу боротьби з самогонварінням – найпоширенішим і небезпечним чинником пияцтва.

Визначено, що алкоголь не лише суттєво впливав на погіршення здоров'я населення, але й негативно впливав на поведінку людей, їх побут і дозвілля, спонукав людей, які зловживали алкоголем, до протиправної діяльності.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі узагальнення і критичного переосмислення наукових публікацій у місцевій пресі проаналізувати вплив самогонваріння і пияцтва на побут та дозвілля населення Христинівського району Уманської округи і з'ясувати особливості антиалкогольної політики в українському селі в період НЕПу.

Доказано, що основними чинниками пияцтва населення був низький рівень життя, економічна нестабільність, соціальна напруга у селі, недостатній рівень санітарної освіти, низький культурний рівень населення, вплив певних традицій і звичаїв тощо.

Проаналізовано і критично осмислено публікації Уманської окружної газети «Робітничо-селянська правда» і з'ясовано, що проблемі самогонваріння і пияцтва в краї приділено багато уваги. Значне місце у пресі займали матеріали про асоціальну поведінку п'яниць, особливо допризовної і призовної молоді, яка постійно пиячила, буянила у громадських місцях, бешкетувала, влаштовувала бійки у селі тощо.

Показано, що практично у всіх населених пунктах краю мало місце самогонваріння. Місцева влада і правоохоронні органи безуспішно з ним боролися.

З'ясовано, що влада намагалася побороти самогонваріння і пияцтво в основному силовими методами: штрафами, вилученням самогонних апаратів,

арештами і притягненням винуватців до адміністративної відповідальності, але належного результату не досягала. Зазначено, що мали місце тенденція до постійного наростання виготовлення самогону і неефективність жорстких правових заходів боротьби з самогоноварінням. Державний експеримент 1919 року, пов'язаний із заборонаю виготовлення і продажу міцних спиртних напоїв, завершився у 1925 р. запровадженням державної винної монополії.

Ключові слова: «сухий закон», самогоноваріння, пияцтво, українське село, місцева влада, боротьба з «самогоном», парубки, побут і дозвілля.

Horokhivskiy Petro Ivanovych PhD in Pedagogical Sciences, of the World History and Methodology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20301, tel.: (098) 427-42-95, <https://orcid.org/0000-0003-1943-8240>

THE INFLUENCE OF MOONSHINING AND ALCOHOL DRINKING ON THE LEISURE OF PEASANTS IN THE NEP PERIOD (based on local press materials)

Abstract. The article found out that moonshining on the territory of Ukraine became widespread after the adoption of a resolution on banning the production and sale of alcohol and strong drinks by the Soviet government in 1919. During the NEP period, anti-alcohol policy continued and moved into the sphere of struggle against moonshining – the most common and dangerous factor of drunkenness.

It was determined that alcohol not only had a significant impact on the deterioration of the population's health, but also had a negative impact on people's behavior, their lifestyle and leisure time, and induced people abusing alcohol to engage in illegal activities.

The purpose of the article is to analyze, based on the generalization and critical reinterpretation of scientific publications in the local press, the influence of moonshining and alcohol drinking on the life and leisure of the population of Khrystynivka district of Uman area and to find out the specifics of anti-alcohol policy in the Ukrainian village during the NEP period.

It was proved that the main factors of population drunkenness were low standard of living, economic instability, social tension in the village, insufficient level of sanitary education, low cultural level of the population, influence of certain traditions and customs, etc.

Publications of Uman district newspaper “Robitnyche-selianska pravda (Worker-peasant truth)” were analyzed and critically interpreted, and it was found that much attention was paid to the problem of moonshining and alcohol drinking in the area. Materials about the antisocial behavior of drunkards, especially pre-

military youth and young people of military age, who constantly drank, rioted in public places, brawled, arranged fights in the village, etc. took a significant place in the press.

It was shown that moonshining took place in almost all settlements of the region. Local authorities and law enforcement agencies unsuccessfully fought with it.

It was found that the authorities tried to cope with moonshining and alcohol drinking mainly by forceful methods: fines, seizure of moonshine machines, arrests and bringing the culprits to administrative responsibility, but did not achieve the proper result. It was noted that there was a tendency towards a constant increase in the production of moonshine and the ineffectiveness of strict legal measures to struggle with moonshining. The state experiment of 1919, related to the ban on the production and sale of strong alcoholic beverages, ended in 1925 with the introduction of a state wine monopoly.

Keywords: “dry law”, moonshining, alcohol drinking, Ukrainian village, local government, struggle against “moonshine”, young men, everyday life and leisure.

Постановка проблеми. Проблема боротьби з пияцтвом і алкоголізмом на території України відзначається актуальністю і має величезну практичну значущість. Споживання алкоголю завжди вагомо впливало на формування укладу життя, традицій і, зрештою, генофонду українського народу. Соціальні наслідки пияцтва й алкоголізму проявляються у зниженні рівня здоров'я, зростанні показників захворюваності, розпаду сімей, бездоглядності дітей тощо [1]. Пияцтво негативно впливає на побут, культуру дозвілля, призводить до деградації особистості, її деморалізації, робить її асоціальною, з низьким рівнем самоконтролю і, зрештою, підвищує криміногенну ситуацію в країні.

Проблема боротьби з пияцтвом була актуальною і у часи її перебування в Російській імперії, визвольних змагань 1917–1921 рр., після встановлення радянської влади і у часи НЕПу. Боротьба з пияцтвом проявлялася в різних формах і приносила неоднакові наслідки.

Більшовики намагалися силовими методами боротися з цим явищем. Зокрема у серпні 1920 р. було запроваджено «сухий закон», який передбачав і покарання у вигляді позбавлення волі на термін 5 років з конфіскацією майна. Проте пияцтво нікуди не зникло і стимулювало розвиток самогонваріння. Зрештою у 1925 р. була знята заборона виготовлення і продажу алкогольних напоїв та введення державної винної монополії. І боротьба проти пияцтва вийшла на новий рівень.

У зв'язку з тим, що у сучасній Україні проблема пияцтва і алкоголізму і його впливу на побут і дозвілля населення теж є актуальною, тому існує

інтерес до історичного аспекту проблеми алкогольної політики держави і суспільства, а особливо досвіду і традицій боротьби з пияцтвом.

Особливо актуальним є регіональний підхід, оскільки застосування його дає можливість простежити реалізацію державної антиалкогольної політики на місцевому рівні і стан розвитку суспільства в роки НЕПу.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі узагальнення і критичного переосмислення наукових публікацій у місцевій пресі на прикладі населення Христинівського району Уманської округи проаналізувати вплив самогоноваріння і пияцтва на побут та дозвілля населення і хід антиалкогольної політики в українському селі в період НЕПу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пияцтва і самогоноваріння в 20-х рр. ХХ ст. знайшла відображення у численних працях українських дослідників, де розкрито боротьбу державного уряду і громадськості з алкоголізмом в період НЕПу.

Зокрема у ході вивчення проблем історії України періоду 20-х років ХХ століття питання, пов'язані з «сухим законом», самогоноварінням і пияцтвом, досліджують історики В. Алтуєв, Є. Горлов, Г. Дзандзава, І. Іщенко та інші.

Окремі аспекти цієї тематики розглядають дослідники І. П. Лановенко, Н.О. Победа, А.І. Кавалеров, А.А. Кавалеров, В.О. Довгополук та ряд інших [2]. І. Робак та Г. Демочко розглядають історію боротьби з пияцтвом і алкоголізмом у столичному Харкові у 1920-х – поч. 1930-х рр. [3]. М. П. Олійник у статті «Самогоноваріння та боротьба з ним на Поділлі в роки НЕПу» аналізує вплив соціально-економічних умов на розвиток самогоноваріння на Поділлі в 1920-х роках, ставлення до цього явища органів радянської влади, досліджуються методи боротьби з ним місцевої влади і правоохоронних органів [4].

Проте дослідження впливу пияцтва і самогоноваріння на побут і дозвілля селян у зазначений період висвітлено вкрай недостатньо. З огляду на це цінними є матеріали місцевої преси. Зокрема публікації Уманської окружної партійної газети «Робітничо-селянська правда» дають можливість на конкретному фактичному матеріалі відтворити обстановку у тогочасному селі, показати розмах і особливості самогоноваріння і пияцтва у селах Христинівського району, низький рівень культури дозвілля молоді, намагання органів влади і громадськості побороти самогоноваріння і пияцтво.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-х рр. ХХ ст. українське село розвивалося у складних умовах відбудови народного господарства, економічної кризи, реформування господарства, входження у НЕП, що супроводжувалися цілим рядом негативних процесів у суспільстві. Одним із них було п'янство і самогоноваріння, які дісталися радянській владі у спадок

від Російської імперії. Більшовики взялися подовжувати курс на викорінювання пияцтва. У серпні 1920 р. у дію було введено «сухий закон», за яким передбачалися жорсткі покарання за його порушення. Це штрафи, вилучення самогонних апаратів, арешти і засудження порушників до 5 років позбавлення волі тощо.

Після прийняття цього закону, центр антиалкогольної діяльності держави став переміщатися в сферу боротьби з самогоноварінням, що перетворилося у головний і найпоширеніший чинник пияцтва.

Причинами зростання пияцтва були певні зміни в соціально-економічних і політичних процесах, що розпочалися з переходом до НЕПу. Насамперед це стосувалося запровадження «ножиць цін». Низькі ціни на хліб спонукали дрібних виробників переробляти значну частину зерна на самогон. Статистика свідчить, що у середньому одне селянське господарство витратило щороку на самогон до 10 пудів борошна [5].

Відчутно погіршилася ситуація у 1923 р., коли були запроваджені податки у грошовому еквіваленті. Селяни розгорнули виготовлення самогону на продаж, щоб хоч якось роздобути грошей і виконати податки. Впродовж періоду НЕПу вживання горілки в Україні зросло майже у 60 разів.

Пияцтво на селі набрало виродливих форм і почало відчутно негативно впливати на побут і дозвілля селян. Тому радянська влада розгорнула з ним боротьбу, використовуючи як силові методи, так і інші засоби. Зокрема, використання місцевої преси.

Про антиалкогольні заходи партійних і державних органів населенню доводили через інформацію в газетах, на політзаняттях, через читання лекцій у хатах-читальнях чи клубах тощо.

Звичайно, компартійне керівництво твердило, що це важкий наслідок царизму, який тепер треба рішуче і нещадно викорінювати. А про те, що це не звичайне пияцтво, а стихійне лихо, свідчать численні дописи й статті в окружній партійній газеті «Робітничо-селянська правда». Представники влади, сількори (які у більшості випадків ховаються за псевдонімами) у численних дописах, використовуючи гумор, сатиру, а почасти й сарказм, описували сцени із життя тогочасних селян, які зловживали самогоном і «дозвілля» молоді.

Вони дають можливість відтворити картину життя тогочасного населення в умовах цього лиха. Насамперед, самогоноваріння було масове й неконтрольоване, бо пиячили навіть ті, хто мав з ним боротися: сільрада, КНС, міліція і навіть церква. Гнали самогон і пили майже до смерті всі.

Було налагоджено виробництво необхідного обладнання: кубів, трубок-змійовиків, «холодильників» та ін.

У селах були свої умільці, які могли виробляти все необхідне. Про одного такого умільця пивала окружна партійна газета: «...У Синицькому лісі

працює «спец-махер» Опанюк Євсей Іванович. Побував він у Польщі, побачив світа, навчився жити. Гарну школу, видно, він пройшов. Всяка праця у його в руках аж горить: кому дровець, кому і будівельного матеріалу, кому трубку запаяти, кому і холодильника припаяти, а кому і новий самогонний апарат зготувати. Все Євсей Опанюк враз зробить! «Спец махер» тай годі! І не боїться нікого [6].

Що цікаво, сільрада, міліція регулярно робили трус по селянських дворах, відбирали це обладнання, а воно появлялося знову і знову. Процес продовжувався постійно.

Звичайно, головними винуватцями призначали куркулів, бо вони були здатні купляти обладнання. Проте це все ж було масове явище і у ньому брали участь всі, незалежно від майнового стану.

Самогон гнали із зерна ячменю, пшениці, жита, малясу. Зокрема у 1924 р. пуд малясу коштував всього 1 крб. 20 коп. і його щиро продавали цукрові заводи всім, хто до них звертався. Чому пили? Так у ті часи було прийнято. Навіть на офіційному рівні. Так, наприклад, на ярмарках під час продажу чи купівлі худоби й інших значних торгових операцій селяни обов'язково мали по звичаю запити могорич, щоб велося в господарстві.

Окружна партійна газета у цілому ряді дописів наводила приклади «боротьби» з самогоном. Так, 21 квітня 1924 року волость прислала в с. Шукайводу представника міліції для тусу самогону. Місцева влада дала представнику міліції в допомогу членів комнезаму. Означена комісія обійшла село і витрусила багато кубів, самогону, закваски. Наступного дня представник міліції т. Горбунов почав складати протоколи, беручи за це по 5 млн карб і так «працював» до 12 год. ночі. Але йому цього виявилось замало і він у компанії з гром. Мазуренком сильно п'яними пішли до якоїсь вдови дотрушувати самогон. Автор допису запитує: «Чи можна такому представникові боротися такими методами з самогоном?» [7].

Були випадки, коли у результаті тусу по селі було зібрано значну кількість кубів та іншого причандалля, складено у приміщенні сільради. Воно якийсь час валялося там, ніхто його не забирав у район, тоді голова сільради продавав їх за великі гроші попереднім власникам.

Органи влади намагалися боротися з продажем самогону у громадських місцях. У квітні 1924 року була опублікована Постанова Ч 16 Уманського окрвиконкому «Про надзвичайні заходи по боротьбі з самогоном», у якій встановлювалися міри покарання за виготовлення і збут самогонних апаратів, їх частин та різних приладь, і самого самогону спирту і різних спиртовмісних сурогатів: штраф до 500 карб. золотом чи примусова праця на строк до 6 місяців. За появу у людних місцях у п'яному вигляді, прилюдне розпиття спиртних напитків, вироблення, ремонт та збереження самогонних апаратів та частин до них – штраф до 300 карб. Золотом чи арешт до 3 місяців [8].

Але ця та подібні постанови хоч і встановлювали значних мір покарання, на них уваги ніхто не звертав і самогоноваріння продовжувалося якщо не з більшим розмахом і масштабами.

Радянська влада запровадила «сухий закон» з 1920 року, але всі ці роки народ лише посилив споживання спиртного, споживав самогон, причому у гігантських масштабах. Як писав автор статті в газеті окружкому партії: «...з року в рік по селах та містах безупинно розливається самогонне море...». Держава старалася виключно адміністративними заходами побороти п'янство: штрафами, вилученням самогонних апаратів, арештом і засудженням самогонщиків тощо. Але бажаних наслідків так і не було досягнуто. виробництво та вживання самогону не зменшилося. Самогон продається в кожному селі й містечку, чимало споживачів самі його виробляють; отримати його можуть повсякчас і старі і малі; продається він не тільки за гроші, але й в борг і обмінюється на інші продукти.

А тим часом шкода від самогону величезна, бо самогон нищить народне добро – хліб. Підраховано, що на виробництво самогону у нас витрачується не менш, як 150–160 мільйонів пудів хліба, або, коли рахувати на гроші, 120–140 мільйонів карбованців

Хатне самогонне виробництво коштує майже втричі дорожче від заводського. На самогон іде головним чином жито, пшениця, іноді цукор, тоді як в гуральнях для виробу горілки вживають переважно картоплю.

Підраховано, що взагалі населення витрачає щороку на самогон біля 580 мільйонів карбованців, пересічно ж на одну душу – біля 4 карб. 24 коп.

Куди ж ідуть ці 580 мільйонів карб., що їх пропиває наше населення? Без сумніву, дещо залишається в селянському господарстві. Але найбільша частина цих грошей перепадає ледацюгам, неробам-самогонщикам. Але це ще не все. Самогон не тільки підриває добробут села, але також підточує здоров'я селянства і поступово веде до повного звиродніння населення. Справа в тому, що самогон є далеко більш отруйний, ніж горілка і руйнує організм людини він сильніше і скоріше, бо в ньому є багато домішок...».

Тим часом влада визнала за потрібне взяти в свої руки організацію виробництва горілки та дозволила продавати її.

Автор дуже дохідливо пояснює, що держава робить благо: «...Горілка-дешевша і не така шкідлива, як самогон. Ця горілка на 40 градусів виробляється в гуральнях з картоплі. Через це вона втричі дешевша від самогону і не така шкідлива як він. А саме головне є те, що всі прибутки від виробництва та продажу горілки попадуть не до куркулів і спекулянтів, а до робітничо-селянської скарбниці. Всього прибутків від цього в 1925–1926 році очікується біля 280 міл. карбованців. Цілком ясно, що ці гроші підуть насамперед на відбудову та поліпшення нашого селянського господарства, на

різні культурні, освітні, санітарні й інші потреби населення. Клин клином виганяємо...» [9].

Самогон гнали навіть члени сільрад і комнезамів. У газету попав допис про те, що в Осітній «комнезами та сільрада женуть самогон і заливають ним як водою. А щоб була краща причина випити, то несуть дітей хрестити до попа, а напившись, б'ються» [10].

Недостатньо працювали кооперативні товариства із-за того, що їх керівництво зловживало алкоголем. Окружна газета висміювала роботу Ягубецького сільськогосподарського товариства: «...Часті відчити правління кооперативних товариств, підіймають повагу і довір'я до правління, члени товариства ставляться з більшим довір'ям до цього, а це все допомагає справі. Правління Ягубецького с/г т-ва теж скликало загальні збори щоб скласти перед ними трьохмісячний звіт. А оскільки все ж таке діло приходиться мати з господарями, то у нашого правління на душі було не зовсім спокійно Було йому моторошно. Для храбрості треба було «підкрепитись» Голова з касиром на паях вигнали самогону і в день самих зборів зібрались всі до гр. Іванчишина, прибув сюди голова правління, члени правління, запросили і голову, сільради і почали... [11].

Пиячили й на роботі ті, хто мав пильно нести службу, зокрема, пожежники. Газета розповідає про випадок, який трапився у радгоспі с. Шукайвода у ніч на 20 серпня 1924 р. Там загорівся ожеред соломи. Знялася тривога і поприбігали громадяни гасити пожежу. Прибули сюди і пожежні дружини з сіл Шукайвода й Сарн і взялися гасити пожежу. «Через годин три прискакала і пожежна дружина Верхнячської цукроварні. З лайкою та криком взялися до роботи. Тяжка праця їм видавалась! Земля хитається, приладдя з рук випадає. Нарешті деякі дружинники й самі з ніг валяться. З кишень вивалюється ковбаса (Це, певне, смажити привезли на пожежі!) П'яні всі, як ніч. Присутнім замість того, щоб гасити огонь, прийшлося доглядати за цією даною компанією, щоб вона не накоїла ще якого лиха. Присутній» [12].

Третину населення у селах і містечках становила молодь. На сільчитців покладали дуже великі сподівання у підвищенні її політичного і культурного рівня. Автор допису «Сільчитці» змальовує щоденну обстановку в селі: «Великі спокуси для парубків і дівчат кожного вечора: вечорниці, вулиця, а то й випивка. Після випивки нова спокуса: голову побити, хату вимастити або ворота вивести. Випивка за випивкою, бійка за бійкою, а там одяг подрали. А там побили, а там голова на похмілля болить. Голова болить – не доглядів корови або коняки, а вона й захворіла. Пішов до коновала, він пустив кров, а скотина й здохла... Так не повинно бути» [13].

Більш активно проявляли себе хлопці. Більшість дописів у газетах стосувалися саме негідної поведінки парубків. Вони поділялися на декілька

груп: допризовники, призовники і відслуживші в армії до моменту одруження. Вони постійно пиячили, буянили, навіть у громадських місцях, робили бешкети у селі, постійно билися, лаялися тощо.

Для прикладу можна навести декілька дописів у газету. Ось що про поведінку хлопців у с. Христинівка писав дописувач Зоркий: «Хто-хто, а молодь тепер в селі має можливість знайти для себе розумну розвагу. Та на жаль цього ми ще не бачимо. В нашому селі молодь, особливо під яке небуть релігійне свято, ходять неначе «неприкаяна» і рикає дикими голосами Аж люде жахаються. А в селі є сельбуд, хата-читальня, чого це так? [14].

«Як і в кожному селі, в Ліщинівці є своя хата-читальня, Правда хоч і без вікон, але все ж своя «хата». Та біда в тім, що і цю хату відвідують тільки комсомольці та дехто в передової молоді. Решта ж молоді тиняється по селі, без всякого діла і мети. Дівчата понабірають зернят і лускають, псуючи зуби і засмічуючи вулиці та садки. Хлопці ходять один до другого «в гості», або зберуться десь в тісенькому куточку «дують в очко» і пиячать. Хата-читальня не для них, вона їм не цікава. Хто ж тут винен? Винна і молодь, що не цікавиться наукою, винні і керовники хати-читальні, що не уміють зацікавити, не вміють притягти до роботи молодь. Треба. Селькор Ерень» [15].

Так же негідно вони поводитися і у сельклубі. Як писав очевидець: «...вони б'ються і б'ють все, що під руки попадеться. На голови лізуть. Матюкаються. Загрожують завклубом «поламати ребра» за те, що вимагав, аби вони поводитися як слід. Сором та й годі» [16].

Сільські будинки (сельклуби) у селах району мали бути вогнищами культури, але керівництво багатьох із них із-за зловживання алкоголем показувало поганий приклад для населення. Так на окремий фейлетон у окружній партійній газеті напросилося правління сельбуду с Росішки [17]:

«... Це не кара, а виправа
Може тому буде,
Хто працює у правлінні
В Росішськiм сельбуді
Ну й правління прехороше,
За освіти дбає.
Що лиш сцібрить із сельбуду,
Зразу пропиває.
Ще недавно млина мали,
Робили помало,
Та правління як діп'ялось,
На той світ загнало.
А оце вже й новий врожай,

Тільки змолотили,
Вкупі нишком провіяли
Й до ранку пропили.
Як нап'ються до ригачки,
Бушують, буянять,
Кого здіблять на вулиці,
Добре припаяють!...
Отаке у нас правління.
Доки воно буде?
Дати б гречки йому в штани
Й прогнати з сельбуду.

Пияцтво спонукало до порушень моральних принципів. Газета писала: «...Молодь на вулицях розспівувала сороміцьких пісень. Інший раз можна було почути й побачити, як тріщать кілки з тинів, а то й голови парубків. Бігали по городах парубки, мов ті злі бандити... Пора заганяти їх у сельбуду на ліквідацію неписьменності».

Ще одна погана звичка була у молоді, та й старших людей, це лускання насіння. Газета теж звертала на це увагу читачів: «Погана звичка лускати насіння в хатах читальнях, в сельбуду, в лікнепах, на зборах КНС тощо. Погана це звичка: спочатку в 1917 18, 19, 20-х роках ще якое байдуже було. Неначе і не помічалось. Але зараз варто таку звичку покинути. Майже кожен молодий хлопець, або дівчина рахують своїм обов'язком, ідучи на якесь зібрання, брати в кишеню насіння. Лускається воно на вулиці, коло хати-читальні і в хаті-читальні. При чому там де на них прикрикують, плюють шкаралупу собі кишеню, а то і в чиюсь іншу кишеню зсипають шкаралупу. Здебільшого ж норовлять плювати на долівку і за вечір такого накидають того лущиння, що затопити ним можна».

Товаришів просять, попереджують, погрожують, а їм хоч кілля на голові теши. Нічого не допомагає. Треба уже було б нам, товариші, показати себе свідомими громадянами, і перестати лускати насіння в громадських установах» [18].

Проявом безкультур'я також було вживання лайливих слів. Наприклад, в Голяківській комнезамі вже кілька раз постановляли їх не вживати. Але секретар та голова комнезаму ніяк не можуть втриматись, щоб не виляяться самою ганебною лайкою Лають один одного і всіх хто під руку попадеться Всіх згадують: й «батька» й «матір» в своїх лайках. Люде, як буває потреба, до комнезаму, не хотять туди заходити, гидуєть. І справді, як його до того комнезаму йти, коли там так лаються, що аж вуха в'януть [19].

У 1925 р. держава відмовилася від «сухого закону» і вирішила витіснити з ужитку самогон, то дозволила продавати «монополю» (*горілку державного виробництва – П.Г.*) у кооперативах. Правда, у суспільстві якийсь час тривали дискусії про допустимість цього. Зокрема, селякор Г. Костишин вмістив в окружній газеті статтю «Чи слід кооперації торгувати горілкою», у якій проаналізував всі «за» і «проти» і обґрунтовував неприпустимість дозволу на це кооперативам: «...Приміром, кооперація гадає, що село, так довго не пивши «оковитої», накидеться на неї, як мухи на мед, і тоді можна на торгівлі горілкою добре заробити. Кооперація наша здебільшого бідна, має збитки і через те, вишукуючи заробітків, готова накинутися на все, де хоч трохи пахне прибутками. Хочеться вірити, що селянство, ставши за революції культурнійшим, не так-то вже й ласо кинеться на горілку, і кооперація сама себе обдурює коли сподівається облатати свої злидні на торгівлі горілкою. Сільська кооперація, маючи великі пільги від держави, досі не охопила навіть половини населення, і їй треба було б зосередити свою увагу іменно на цьому; торгівля ж горілкою цю увагу якраз може відвернути. Кооперативи можуть зайнятися горілчаною справою, що їм ніколи буде дбати про свої головні кооперативні обов'язки... І так бачимо, що наша сільська кооперація навіть на тверезу голову ще не навчилася добре торгувати, а як навчаться гиндлювати горілкою – не жди тоді добра! [20].

Самогоноваріння в країні з введенням державної монополії на міцні спиртні напої і продажем 40-градусної горілки таки помітно скоротилося. Проте оптимізм з приводу повного викорінювання самогоноваріння виявився найвним. Пияцтво у наступному десятилітті зайняло панівне становище у побуті селян і серед молодіжної субкультури. І державі й надалі довелося проводити антиалкогольну політику в суспільстві.

Висновки. Про стан справ у селі у період НЕПу, негативний вплив алкоголю на життя селян краю, їх побут і дозвілля свідчать матеріали місцевої преси. У цей час антиалкогольна політика держави продовжувалася і перемістилася у сферу боротьби з самогоноварінням. Влада спрямувала на боротьбу з самогонниками міліцію та сільських активістів, які провадили по селах труси й вилучали самогонні апарати, закваску та самогон, самогонників штрафували, конфісковували в них майно.

Аналіз боротьби з самогоноварінням показав, що попри мобілізацію всіх сил і засобів, застосування репресивних заходів щодо самогонників, у цій кампанії радянська влада зазнала поразки. Пияцтво у наступному десятилітті продовжувалося і державі й надалі довелося проводити антиалкогольну політику в суспільстві.

Наведений у статті матеріал, не вичерпує проблеми дослідження. Перспективним є з'ясування особливостей антиалкогольної політики у 30-х рр. ХХ ст.

Література:

1. Міронова І. С. Практика боротьби з пияцтвом та алкоголізмом серед робітничого населення Півдня України (кінець XIX – початок XX ст.). URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/pphu/article/view/314>
2. Петінова О.Б. Алкоголізм як форма девіантної поведінки молоді URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107931/34-Petinova.pdf?sequence=3>
3. Робак І., Демочко Г. Боротьба з пияцтвом і алкоголізмом у столичному Харкові 1920-х – поч. 1930-х рр.: історико-повсякденний аспект. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/2335>
4. Олійник М. П. Самогоноваріння та боротьба з ним на Поділлі в роки НЕПу URL: http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/35/oliynyk.pdf
5. Комар Є. Г. Соціальні аномалії у повсякденному житті населення УСРР 20-х рр. XX ст. URL: http://www.scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/078/dis_Komar%20E.%20G..pdf
6. Селянин «Спец». *Робітниче-селянська правда*. 1924. 24 серпня.
7. Боротьба з самогоном. *Робітниче-селянська правда*. 1923. 28 квітня.
8. Обов'язкова постанова Ч. 16. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 2 квітня
9. Виноград А. Про сорокаградусну. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 5 листопада.
10. Незаможне око Як в Оситній нищать самогон. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 18 березня.
11. Селькор. Кажуть, що буває гірше. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 27 червня.
12. Присутній. П'яна дружина верхняцької цукроварні. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 10 вересня.
13. Турган О. Сельчитці. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 19 грудня.
14. Зоркий З Христинівки. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 5 вересня.
15. Єрень. Ліщинівська молодь байди б'є. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 24 вересня.
16. Донцов. «Сгипетська язва» *Робітниче-селянська правда*. 1924. 21 грудня.
17. Звичайнісінький Омелько. Ну й правління!!!. *Робітниче-селянська правда*. 1925. 27 жовтня.
18. Погана звичка. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 12 грудня.
19. Той, хто чув. Не витримує. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 30 жовтня.
20. Костишин Г. Чи слід кооперації торгувати горілкою. *Робітниче-селянська правда*. 1925. 21 жовтня.

References:

1. Mironova I. S. (2020). Praktyka borotby z pyuatsvom ta alkoholizmom sered robirnychoho naselennia Pivdnyu Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [Practice of struggling against drunkenness and alcoholism among the working population of Southern Ukraine (end of the 19th - beginning of the 20th century)]. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/pphu/article/view/314> [in Ukrainian].
2. Petinova O.B. (2007). Alkoholizm yak forma deviantnoi povedinky molodi [Alcoholism as a form of deviant behavior among young people] URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107931/34-Petinova.pdf?sequence=3> [in Ukrainian].
3. Robak I., Demochko H. (2012). Borotba z pyuatsvom i alkoholizmom u stolychnomu Kharkovi 1920-h – poch. 1930-x rr.: istoryko-povsyzkdtnnyi aspekt [Struggle against drunkenness and alcoholism in the capital city of Kharkiv in the 1920s – beginning of 1930s: historical and everyday aspect]. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/2335> [in Ukrainian].

4. Oliinyk M. P. (2013). Samohonovarinnya ta borotba z nym na Podilli v roky NEPu [Moonshining and struggle against it in Podillia during the NEP years]. URL: http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/35/oliinyk.pdf [in Ukrainian].
5. Komar Ye. H. (2013). Sotsialni anomalii u povsyakdennomu zhytti nascelennya USRR 20-h rr. XX st. [. Social anomalies in the everyday life of the population of the Ukrainian SSR in the 20s of the 20th century]. URL: http://www.scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/078/dis_Komar%20E.%20G..pdf [in Ukrainian].
6. Selyanyn (1924). «Spets» [“Special”]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 24 serpnia [in Ukrainian].
7. Borotba z samohonom [Struggle against moonshine]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 1923. 28 kvitnia [in Ukrainian].
8. Obov'yazkova postanova Ch. 16 [Mandatory Resolution Part 16]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 1924. 2 kvitnia [in Ukrainian].
9. Vynohrad A. (1924). Pro sorokahradusnu [About forty-degrees drink]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 5 lystopada [in Ukrainian].
10. Nezamozhne oko (1924). Yak v Osytanii nyschat samohon [How moonshine is destroyed in Ositna]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 18 bereznia [in Ukrainian].
11. Selkor (1924). Kazhut, shcho buvaye hirshe [They say that worse happens]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 27 chervnia [in Ukrainian].
12. Prysutnii (1924). P'yana druzhyna verkhnyatskoi tsukrovarni [The drunken squad of a sugar factory in Verkhniachka]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 10 verecsnia [in Ukrainian].
13. Turhan O. (1924). Selchytsi [. Selchytsi]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 19 hrudnia [in Ukrainian].
14. Zorkyi (1924). Z Khrystynicky [From Khrystynivka]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 5 verecsnia [in Ukrainian].
15. Yeren (1924). Lishchynivska molod baidy b'ye [The youth of Lishchynivka fools around]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 24 verecsnia [in Ukrainian].
16. Dontsov (1924). «Yehypetska yazva» [“Egyptian ulcer”]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 1924. 21 hrudnia [in Ukrainian].
17. Zvychainisinkyi Omelko (1925). Nu i pravlinnia!!!. [Oh, what the administration!!!] Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 27 zhovtnia [in Ukrainian].
18. Pohana zvychka [A bad habit]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 1924. 12 hrudnia [in Ukrainian].
19. Toi, khto chuv (1924). Ne vytrymuye [Can't stand it]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 30 zhovtnia [in Ukrainian].
20. Kostyshyn H. (1925). Chy slid kooperatsiyi torhuvaty horilkoyu [Should cooperatives sell vodka?]. Robitnyche-selianska pravda – Worker-peasant truth, 21 zhovtnia [in Ukrainian].

УДК 373.2.017:172.15(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-510-520](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-510-520)

Журавко Тетяна Валеріївна викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0003-0717-900X>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розкрито проблему національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Розкрито, що проблема становлення особистості в процесі національно-патріотичного виховання була та залишається предметом вивчення багатьох дослідників, не залишаючи осторонь й видатних українських педагогів. Здійснено аналіз досліджуваної проблеми національно-патріотичного виховання в науково-педагогічній літературі, виявлені основні підходи до визначення «патріотизм»; визначено, що патріотизм як духовно-моральна цінність завжди виступав пріоритетним завданням функціонування держави, становлення суспільства, розвитку особистості. Патріотичне виховання має бути стрижнем усієї освітньої роботи, оскільки ми повинні виховати особистість, яка має почуття гордості за свою державу, сумлінно виконує громадські обов'язки, усвідомлює соціальні потреби Батьківщини та українського народу, любить близьких та рідних людей. Без цього людини не має обличчя, вона втрачає себе. З'ясовано, що саме в період дошкільного дитинства закладаються основи свідомості і самосвідомості (дитина починає розуміти суспільні цінності, починає застосовувати моральні норми). Особливо цей час є найбільш вдалим для формування в неї першооснов національної свідомості (етнізації), які включають усвідомлення своєї приналежності до нації, пробудження любові та поваги до національної мови, традицій, символіки, зародження фундаментальних рис національного характеру. Розуміємо, що проблема формування громадянського-патріотичної свідомості дітей набуває все більшого значення на сучасному етапі.

Розглядаються основні завдання, напрями освітньої роботи з національно-патріотичного виховання дітей у закладі дошкільної освіти, методики залучення батьків до цієї роботи, використання національно-культурної спадщини українського народу. Саме плекання національної свідомості й самосвідомості, прищеплення моральних ідеалів та ціннісних орієнтирів починається з раннього дитинства, з перших років життя дитини.

Ключові слова: Батьківщина, національно-патріотичне виховання, почуття власної гідності, національна свідомість, патріотизм, діти дошкільного віку.

Zhuravko Tetiana Valeriivna Teacher of the Department of Psychology and Psychology of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Garden St., 2, Uman, 20300, tel.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0003-0717-900X>

THEORETICAL PRINCIPLES OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article reveals the problem of national-patriotic education of preschool children. It was revealed that the problem of personality formation in the process of national-patriotic education was and remains the subject of study by many researchers, not leaving out outstanding Ukrainian teachers. It is determined that patriotism as a spiritual and moral value has always been a priority task for the functioning of the state, the formation of society, and the development of the individual. Patriotic education should be the core of all educational work, since we should educate a person who has a sense of pride for his state, conscientiously fulfills public duties, is aware of the social needs of the Motherland and the Ukrainian people, and loves his relatives and loved ones. Without it, a person has no face, he loses himself. It was found out that it is during preschool childhood that the foundations of consciousness and self-awareness are laid (the child begins to understand social values, begins to apply moral norms). Especially this time is the most successful for the formation in it of the fundamentals of national consciousness (ethnicization), which include the awareness of one's belonging to the nation, the awakening of love and respect for the national language, traditions, symbols, and the emergence of fundamental features of the national character. We understand that the problem of forming the civic-patriotic consciousness of children is gaining more and more importance at the modern stage.

The main tasks, directions of educational work on the national-patriotic upbringing of children in preschool education institutions, methods of involving parents in this work, and the use of the national-cultural heritage of the Ukrainian people are considered. The nurturing of national consciousness and self-awareness, the instillation of moral ideals and value orientations begins from early childhood, from the first years of a child's life.

Keywords: Motherland, national-patriotic upbringing, sense of self-worth, national consciousness, patriotism, children of preschool age.

Постановка проблеми. Сьогодні найактуальніше та найважливіше місце у вихованні дітей у системі національної освіти належить патріотичному вихованню.

Нині, як ніколи, нація усвідомлює доленосну ідею, що міць сила і стійкість держави залежить не лише від її матеріально-економічної потужності, а й від рівня духовної самосвідомості народу. З огляду на це національно-патріотичне виховання є невичерпним рушієм розвитку держави.

У нинішній, досить складний кризовий час, коли багато людей зневірені, проблема виживання відсуває подекуди на другий план «високі» почуття, але ми, педагоги, не маємо права на зневіру. Треба навіть найменшим пояснювати: ми – Українці – гарний, роботящий, талановитий, щедрий народ. У нас гарна природа, родючі землі, маємо вільну, незалежну державу [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерною особливістю досліджень, пов'язаних з вихованням патріотизму дітей дошкільного віку, є звернення до окремих аспектів проблеми. Як зазначають дослідники І. Бех і К. Чорна, з патріотизмом поєднується етнічна самосвідомість громадянина, яка базується на етнічній ідентифікації, що вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили, його майбутнє, готовність до праці на користь народу, знання та вміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом [6].

Іван Дмитрович, щодо сучасного підходу до патріотичного виховання зазначає, що національно-патріотичне виховання – це не обмежена у часі акція, а постійна робота з дітьми. Патріотичні почуття, які сьогодні демонструють деякі наші співвітчизники, здебільшого формувалися в них стихійно. Ми ж, педагоги – науковці й практики, – маємо зробити процес виховання патріотизму в кожній юної особистості керованим і цілеспрямованим. Автор виокремлює базові складові почуття патріотизму:

- любов до народу, Батьківщини, держави;
- діяльна відданість Батьківщині;
- суспільно значуща цілеспрямованість;
- моральна стійкість;
- готовність до самопожертви;
- почуття власної гідності [3].

Серед класиків педагогічної науки до проблем патріотичного виховання зверталися: Г. Ващенко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський та інші видатні вчені й педагоги. У своїх працях вони висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів як складової частини

національної системи виховання, висували ідею виховання «свідомого» громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Взаємозв'язок патріотичного, громадянського та національного виховання висвітлено в працях О. Сухомлинської, Т. Шевченка та інших. Національно – патріотичне виховання на традиціях українського народу розглядали: О. Вишневський, О. Гевко, М. Стельмах, М. Щербань та інші.

В той же час, сучасні дослідники та педагоги, зокрема, В. Андрущенко, В. Гуменко, М. Дробноход, П. Коненко, А. Погрібний та ін., зазначають, що «... незважаючи на особливу актуальність завдань патріотичного виховання, сучасна наука і педагогіка не виховали людини, пріоритетними принципами якої були б принципи патріотизму ...» [10].

Психологи аргументовано наголошують на вирішальному значенні дитинства для становлення особистості. Зокрема, на думку відомого українського вченого І. Беха, «...виховання особистості має розпочинатися уже з першого року життя дитини» [2]. А дошкільне дитинство, згідно з його висновками, є віковим періодом, коли починають формуватися високі соціальні мотиви і благородні почуття. Від того як вони будуть виховані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить увесь її подальший розвиток.

Говорячи про принципи і напрямки дошкільного виховання, І. Бех, зокрема, наголошує на необхідності дотримання принципу національної спрямованості, який передбачає формування в дітей самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури [3].

У процесі виховання патріотизму важливим є відповідальне ставлення педагога. Звертаючись до узагальнених наукових способів організації освітнього процесу під час виховання патріотизму, доцільно керуватися такими принципами:

Принцип природовідповідності виховання означає врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних і регіональних особливостей.

Принцип культуровідповідності, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості, базуючись на набутому морально-етичному досвіді людства.

Принцип етнізації виховного процесу означає наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина.

Принцип гуманізму означає сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання. Його права на свободу, розвиток здібностей і

виявлення індивідуальності, створення умов для формування кращих якостей та здібностей дитини, джерел її життєвих сил (в центрі уваги перебуває дитина з її потребами, запитами, можливостями і здібностями); повага до особистості дитини, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіри до неї; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

Принцип демократизму передбачає, що учасники освітнього процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції.

Принцип інтегративності передбачає єдність педагогічних вимог закладу освіти, сім'ї і громадськості. Організація родинного виховання та освіти як важливої ланки освітнього процесу і забезпечення педагогічного навчання батьків. Здійснення гуманних, стійких і єдиних вимог до дітей з боку різних соціальних інститутів, посилення педагогічного впливу на них, підвищення спільними зусиллями ефективності освітнього процесу.

Принцип безперервності виховання означає забезпечення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини. Нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формування цілісної та всебічно розвиненої особистості [3].

Зважаючи на те, що в період старшого дошкільного віку відбувається формування тих рис характеру, які й визначають особистість, а також основ свідомості й самосвідомості, вважаємо, що цей вік має виключну вагу для формування в дітей основ національної самосвідомості. На думку І. Матюші, вже «...з перших днів свого життя діти вбирають той національний і соціальний дух, який формує в них типові особистісні риси і якості, властиві своєму, а не іншому народові». Очевидно, лише таким шляхом можливе долучення наступних поколінь українців до культурних традицій народу [11].

Реалізація програми національного виховання у закладах дошкільної освіти вимагає врахування вікових особливостей дітей дошкільного віку. Відповідно до цього слід організовувати і проводити освітній процес. Саме тут на допомогу приходять розроблені вітчизняними й зарубіжними вченими різноманітні теоретичні положення про безперервність, поетапність та наступність освітнього процесу.

О. Вишневський у процесі становлення національного самоусвідомлення виділяє три етапи. Першим з них він називає етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення (етнізація). У цей період, на думку вченого, закладається «коріння патріотизму». Вважаємо, що є всі підстави кваліфікувати цей процес як становлення першооснов національної самосвідомості. Згідно з теорією О. Вишневського, саме під час першого етапу

відбувається усвідомлення дитиною своєї етнічної приналежності. Уже з перших днів життя дитина формується під впливом материнської мови, колискової пісні, бабусиної казки. Підростаючи, вона бере участь у народних святах і обрядах, засвоює народні пісні, залучається до процесу народної творчості тощо. Діти дошкільного віку є активними учасниками народних життєвих дійства (коляда, віншування, гаївки, писанки, вертеп тощо). Традиції, звичаї та обряди мають глибокий вплив на виховання, і не тільки національне, оскільки вони завжди підтримуються силою громадської думки і періодично повторюються. У сім'ї і школі діти засвоюють шанобливе ставлення до видатних українських історичних і культурних діячів, повагу до ідеалів, за які вони боролися, беруть участь у вшануванні їхньої пам'яті. У ранньому віці також формується культ рідного дому, сім'ї, рідного села, культ предків, дитина знайомиться з національними та етнічними символами [4, с. 78].

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах національно-патріотичне виховання підростаючого покоління набуває особливої актуальності, тому що воно викликане формуванням почуття любові та відданості Батьківщині, національну гордість, служінню своєму народові, розуміння та співпереживання його історії й культури, прагнення утвердження у світі як високорозвиненої, конкурентоздатної нації, суспільства і держави.

Так, однією з найважливіших педагогічних задач, визначених Законом України «Про дошкільну освіту», є виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля [9].

Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти завдання національно-патріотичного виховання дошкільників містяться у кожній освітній лінії і складають основу всебічного та гармонійного розвитку дітей у закладах дошкільної освіти [1]. Опишемо їх:

«Дитина в соціумі», яка передбачає формування соціально-громадянської компетентності як здатності до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовності до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя.

У змісті патріотичного виховання доцільно зосередитися на оволодінні такими цінностями:

–загальнолюдські (любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта);

–громадянські (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей).

Освітня лінія «Дитина у природному довкіллі»: моральні норми гуманної взаємодії з природним довкіллям; любов до природи рідного краю.

Освітня лінія «Дитина у світі культури»: залучення дітей до надбань національної культури; шанування українських мистецьких традицій та творів українських митців; інтересу до українського декоративно-прикладного мистецтва.

Освітня лінія «Гра дитини»: знайомство з українськими народними іграшками та місцями їх виготовлення.

Освітня лінія «Мовлення дитини»: формування уявлення у дітей про українську мову як державну, вміння вести діалог, використовуючи етикетну українську лексику [1].

Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти передбачає надання дітям знань про власну сім'ю, традиції та історію свого роду, історію й сьогодення народу, пошани та бережного ставлення до культурної спадщини свого народу, поваги до державних символів, національної гордості за внесок нашого народу в культуру України і людства загалом. Надзвичайно важлива роль у вихованні патріотичного громадянина належить родині. Якщо батьки та дорослі проявляють щирі патріотичні почуття, це сприяє усвідомленню дошкільнятами своєї національної приналежності, формуванню їхніх моральних переконань. Формування патріотичних почуттів та уявлення про національну приналежність краще на основі доступних дітям фактів, безпосередніх спостережень за подіями суспільного життя, організованої дорослими практичної діяльності, посиленої для дошкільнят в нагоді стануть дитячі книги, мультиплікаційні фільми в яких йдеться про історію й сьогодення країни, щоденне життя дітей і дорослих.

Надзвичайно цінним для світогляду дитини є традиції дослідження власного родоводу, розповіді батьків про своє минуле, нинішнє життя, екскурсії до музеїв, прогулянки рідною вулицею, приготування обрядових страв, спільна участь батьків та дітей у спільних добрих акціях, родинні ігри. Працюючи на єдиний результат, діти і батьки вчаться прислухатися до думки одне одного, радитися, шукати оптимальні рішення [8].

На цьому етапі надзвичайно важливо створити в закладі дошкільної освіти та в родині доброзичливу атмосферу. Дитина має відчувати, що з нею, її бажаннями та інтересами рахуються, а прояви ініціативи заохочуються.

Основи національно-патріотичного виховання мають бути сформовані в дошкільному віці, адже вони визначають подальше буття дитини, її моральний розвиток загалом. В цей період у дітей формуються риси майбутньої особистості, формується самосвідомість та світосприймання; відбувається

загальний психічний розвиток, дошкільники отримують необхідний досвід для подальшого життя, накопичують враження від пізнання світу; в цей період відбувається становлення пізнавальної активності особистості. Це стає можливим завдяки інтенсивному розвитку фізіологічних та психологічних якостей дітей у цей віковий період (відбувається становлення мовленнєвої діяльності, мислення, уяви), тому на нашу думку, період дошкільного дитинства досить сенситивним для формування громадянсько-патріотичної свідомості [5, с. 155].

Значення дошкільного вікового періоду в житті людини важко переоцінити. Це вік найбільш стрімкого фізичного і психічного розвитку дитини, початкового становлення якостей і властивостей, які формують її особистість.

Згідно з висновками психологів (Л. Долинська, Т. Кричківська, З. Огороднійчук, О. Скрипченко та ін.), уже в старшому дошкільному віці дитина має високий рівень розумового розвитку, а також великі пізнавальні резерви. Саме тоді в неї в основному завершується процес оволодіння мовленням, розвивається його звукова сторона. Дитина цього віку може переповісти прочитану розповідь або казку, описати картину, передати свої враження про побачене. Інтенсивно зростає її словниковий запас [5, с. 45–50].

Патріотичні та громадянські якості особистості формуються якнайкраще за допомогою художньої літератури. Її величезна роль полягає в тому, що яскравість образів, гострота художнього слова завжди прямо і безпосередньо викликають реакцію особи. Художні твори виховують у читача загальнолюдські цінності, навчаючи їх щирості, любові, чинити по совісті, правдивості, патріотизму та толерантності. Для вивчення художньої літератури важливо, як саме педагог зможе подати та донести необхідну інформацію до слухача. Найважливішою вимогою є емоційність при вивченні народних казок та оповідань.

Усна народна творчість є невичерпним джерелом формування національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. У ній демонструється милозвучність і краса української мови; відтворюється світогляд, моральні, етичні, патріотичні, національні цінності народу; розкриваються ідеали народного виховання. З-поміж величезного багатства усної народної творчості в роботі з дітьми раннього та дошкільного віку використовуються колісанки, забавлянки, пестушки, потішки, небилиці, заклички, примовки, мовчанки, лічилки, прислів'я, загадки, дражнилки, мирилки. Найбільшою популярністю серед дошкільників користуються казки, оскільки вони не лише вважаються скарбницею народної мудрості, а є невичерпним джерелом розвитку емоційної сфери, творчого потенціалу дитини, виховання найкращих

людських чеснот, тому формування громадянсько-патріотичної свідомості не можливе без їхнього використання. Саме казки в доступній для дітей формі формують образ героя, який поважає своїх маму і батька, любить і захищає Батьківщину, шанує традиції і культуру рідного народу, є працелюбним, привітним і життєрадісним. Сформований у дитинстві образ-ідеал людини-громадянина глибоко вкорінюється у свідомості малюка, і саме цей образ дитина перенесе крізь роки в доросле життя.

У дошкільному віці здійснюється сенсорний розвиток дитини (відбувається вдосконалення відчуттів, сприймання, наочних уявлень). У старших дошкільників добре розвинена уява. Вона починає набирати творчого характеру. Діти здатні створювати образи. У них уже розвинене цілеспрямоване сприймання, довільна пам'ять, діти вміють аналізувати й узагальнювати предмети, встановлювати між ними взаємозв'язки [12]. У цей час відбувається інтенсивний розвиток мислення. Зокрема, здійснюється перехід від наочно-дійового до образного мислення. Далі на основі образного мислення починає розвиватися образно-схематичне, яке потім переростає в логічне мислення [5]. Саме для старшого дошкільного віку характерне образне мислення. Дошкільне дитинство, на думку психологів, це вік найбільш сприятливий для розвитку пам'яті. «Ні до, ні після цього періоду дитина не запам'ятовує з такою легкістю найрізноманітніший матеріал», – стверджує Т. Кричковська [6].

Висновки. Отже, почуття патріотизму – одна з провідних цінностей, що мають сформуватися в дошкільника. Без цього його соціальне життя буде неповноцінним, вона не матиме можливості повністю само реалізуватися в суспільстві. Тож успіхів нам усім у цій складній, але надважливій справі!

Головним пріоритетом сучасного національно-патріотичного виховання має стати вироблення переконаності, що сила українців – у єдності. Лише завдяки почуттям національної єдності, злагоди, миролюбності можна зберегти Україну, зміцнитись, стати рівними серед рівних. Виховання патріотизму пронизує всі сфери життя дитини, при цьому акцент робиться на вихованні любові до рідної землі, природи, національної культури. Національно-патріотичне виховання – це цілеспрямований поетапний процес спільної діяльності дітей і дорослих, в якій визнається суб'єктна позиція дитини, здійснюється стимулювання її активності.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Бех І. Д. Законопростір сучасного виховного процесу. *Дошкільне виховання*. № 2. 2004. С. 3–4.

3. Бех І. Д. Патріотизм має бути дієвим. *Дошкільне виховання*. 2016. № 8. С. 2–3.
4. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти, 1996. 238 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ, Вища школа. 2001. 246 с.
6. Качук М. М. Поняття «патріотизм» в українській науковій педагогічній думці. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 6 (32). С. 54–61.
7. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863>
8. Примушко Н., Серга Т. Україна – це ми! *Дошкільне виховання*. 2016. №8. С. 8–11.
9. Про дошкільну освіту: Закон України (№2628-III, із змінами від 1 січня 2009 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
10. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта. 1996. 304 с.
11. Сухомлинська О. В. Патріотизм як цінність : погляд на історію і сьогодення. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 10–14.
12. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні: Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. Т. 1. Київ: Радянська школа, 1983. 432 с.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic component of preschool education]. *mon.gov.ua* Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovo_ho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D. (2004). Zakonoprostir suchasnoho vykhovnoho protsesu [The legal space of the modern educational process]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. 2, 3–4 [in Ukrainian].
3. Bekh, I. D. (2016). Patriotyzm maie buty diievym [Patriotism must be effective]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. 8, 2–3 [in Ukrainian].
4. Vyshnevskiy, O. (1996). *Suchasne ukrainske vykhovannia. Pedagogichni narisy [Modern Ukrainian education. Pedagogical essays]*. Lviv: Lvivskiyi oblasnyi naukovometodychniy instytut osvity [in Ukrainian].
5. Skrypchenko, O. V., Dolynska, L. V., & Ohorodniichuk, Z. V. (2001). *Vikova ta pedagogichna psikhologhiia [Age and pedagogical psychology]: navch. posib*. Kyiv, Vyscha shkola [in Ukrainian].
6. Kachuk, M. M. (2013). Poniattia «patriotyzm» v ukrainskii naukovi pedagogichnii dumtsi [The concept of "patriotism" in Ukrainian scientific and pedagogical thought]. *Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. № 6 (32). 54–61 [in Ukrainian].
7. Kontsepsiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi: Dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16. 06.2015 r. № 641 [The concept of national-patriotic education of children and youth: Appendix to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 16, 2015 No. 641] *ips.ligazakon.net* Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863> [in Ukrainian].
8. Prymushko, N., Serha, T. (2016). Ukraina – tse my! [Ukraine is us!]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. 8, 8–11 [in Ukrainian].
9. Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy (№2628-III, iz zminamy vid 1 sichnia 2009 r.) [On preschool education: Law of Ukraine (No. 2628-III, as amended from January 1, 2009).]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> [in Ukrainian].

10. Rusova, S. (1996). *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]*. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
11. Sukhomlynska, O. V. (2010). Patriotyzm yak tsinnist : pohliad na istoriiu i sohodennia [Patriotism as a value: a look at history and the present]. *Shliakh osvity – The way of education*. 2, 10–14 [in Ukrainian].
12. Ushynskiy, K. D. (1983). *Pro narodnist u hromadskomu vykhovanni: Vybrani pedahohichni tvory: v 2-kh t. [About ethnicity in public education: Selected pedagogical works: in 2 volumes]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

УДК 378.4(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-521-530](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-521-530)

Захарін Сергій Володимирович доктор економічних наук, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-1263-8170>

ОСВІТА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Анотація. У статті окреслено основні виклики, які постали перед освітою в Україні, під час масштабного вторгнення росії. Вони пов'язані із знищенням інфраструктури закладів освіти, втратою кадрового потенціалу, скороченням фінансування освіти, відтоком українських здобувачів освіти в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасний стан, освітнього процесу у закладах освіти. Війна для вітчизняної наукової спільноти стала шоковим та дестабілізаційним чинником, яка призвела до змушеної адаптації змішаного навчання яке відбувається досить хаотично.

Розглянуто актуальні проблеми, які загострилися та виникли в системі освіти України, в умовах стрімкого наростання встановлених викликів. Серед них педагогічними чинниками неуспішності здобувача освіти в школі є надмірно жорстка система навчання, яка ускладнює індивідуалізацію дидактичної та виховної роботи, що стає неможливим поєднання освітнього процесу з актуальними потребами. Наведено можливості, які може отримати освіта України для свого розвитку навіть за таких складних умов, а саме: реформування сучасної освіти яке потребує підготовки педагога, здатного принести користь своїй країні, сформувати покоління, що спроможне жити та творити в умовах неперервних змін, гідно представляти націю у світовому культурному й економічному просторі, забезпечити їй успішне входження у світове співтовариство. Підготовку такого педагога уможлиблює якісне оновлення його професійної підготовки, передусім, забезпечення спрямованості на формування високого рівня педагогічної компетентності, що передбачає творчий рівень володіння професійними знаннями й уміннями. Важливим засобом формування професійної компетентності педагогів є їх залучення до науково-дослідної роботи. Наукові дослідження є результатом педагогічного пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики педагогічної науки й забезпечує глибоке розуміння сутності педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних педагогічних завдань. Реформування

сучасної освіти потребує підготовки педагога, здатного принести користь своїй країні, сформувати покоління, спроможне жити та творити в умовах неперервних змін, гідно представляти націю у світовому культурному й економічному просторі, забезпечити їй успішне входження у світове співтовариство. Визначено, що важливим елементом освіти майбутнього є впровадження новітніх технологій у освітній процес, щоб всебічно залучити, надихнути та мотивувати здобувачів до досягнення освітніх цілей, незалежно від їхніх знань та індивідуальних особливостей. Доведено, що кількість тих, хто хоче навчатися та має доступ до інтернет-ресурсів за державними програмами та мають критичне мислення і вміння вирішувати проблеми посідають перше місце серед навичок.

Ключові слова: реформування сучасної освіти; освіта; воєнний стан; війна; Україна; здобувачі освіти.

Zakharin Serhii Volodymyrovych Doctor of Economic Sciences, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv St., 52D, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-1263-8170>

EDUCATION DURING MARTIAL STATUS: CHALLENGES AND CURRENT STATE

Abstract. The article outlines the main challenges faced by education in Ukraine during the large-scale invasion of russia. They are connected with the destruction of the infrastructure of educational institutions, the loss of personnel potential, the reduction of education funding, the outflow of Ukrainian education seekers in the conditions of martial law. The current state of the educational process in educational institutions is analyzed. The war became a shock and destabilizing factor for the domestic scientific community, which led to the forced adaptation of mixed education, which is quite chaotic.

Current problems that have worsened and arisen in the education system of Ukraine, in the conditions of a rapid increase in established challenges, are considered. Among them, the pedagogic factors of the student's failure to succeed at school are an excessively rigid system of education, which complicates the individualization of didactic and educational work, which makes it impossible to combine the educational process with actual needs. The opportunities that Ukrainian education can obtain for its development even under such difficult conditions are given, namely: the reform of modern education, which requires the training of a teacher who is able to benefit his country, to form a generation that is able to live and create in conditions of continuous changes, to represent the nation worthily in

the world cultural and economic space, to ensure its successful entry into the world community. The training of such a teacher is made possible by a qualitative update of his professional training, first of all, ensuring the focus on the formation of a high level of pedagogical competence, which implies a creative level of professional knowledge and skills. An important means of forming the professional competence of teachers is their involvement in research work. Scientific research is the result of pedagogical research, which contributes to the enrichment of the theory and practice of pedagogical science and provides a deep understanding of the essence of pedagogical phenomena, innovative solutions to extraordinary pedagogical tasks. It was determined that an important element of the education of the future is the introduction of the latest technologies into the educational process in order to comprehensively attract, inspire and motivate learners to achieve educational goals, regardless of their knowledge and individual characteristics. It has been proven that the number of those who want to study and have access to Internet resources under government programs and have critical thinking and the ability to solve problems rank first among skills.

Keywords: reforming modern education; education; martial law; war; Ukraine; education seekers.

Постановка проблеми. Освіта завжди була і є важливою галуззю суспільного життя, необхідною умовою подальшого прогресу та розвитку. Багато параметрів безпеки українського суспільства виходять за критичний рівень, який є наслідками війни. Це диктує необхідність розробки нових підходів до механізму управління, зокрема, освітою, створення нових моделей освітнього процесу. У період воєнного стану Міністерство освіти і науки України продовжує реалізацію державної політики у сфері освіти, забезпечує доступність і безперервність освітнього процесу, ставить за мету охопити освітнім процесом усіх дітей України, незалежно від їх розташування. І, нині, в умовах війни важливого значення набувають питання створення комфортного освітнього середовища та організації освітнього процесу, особливо для тих дітей, які отримали психологічну травму, оскільки воєнні події, які відбуваються в Україні, є стресом для всіх учасників освітнього процесу. Саме тому зростає роль психологічної служби у системі освіти, зокрема забезпечення своєчасного і систематичного надання психологічної, соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей і завдань системи освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіту дорослих розглядали зарубіжні дослідники (С. Хоул, Д. Кемпбел, С. Вернер, Т. Грехем та ін.), у сучасній українській освіті досліджували Н. Ничкало, В. Даниленко, Л. Сігаєва, С. Болтівець, С. Саган та інші. Освіту дорослих зарубіжжя

досліджували такі вітчизняні вчені як С. Сисоєва, О. Сухомлинська, О. Лещинський, Н. Бідюк та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, на нашу думку, незважаючи на достатню кількість досліджень різних аспектів організації освітнього процесу в Україні, не вистачає системного та наукового аналізу розвитку освіти не лише дорослих. Зазначимо, що за рік повномасштабного вторгнення вистояла не лише Україна як держава, вистояла українська освіта. Попри сумну статистику зруйнованих і понівечених закладів освіти українські здобувачі освіти продовжували навчатися – дистанційно чи змішано, завдяки стійкості й відданості педагогів.

Масштаби руйнівного впливу на освіту на етапі гібридної війни навіть складно порівняти з тим, що відбувається (на тлі знищення інших галузей інфраструктури) в умовах тотального воєнного стану. Треба відзначити, що світове наукове співтовариство ще не сповна осмислило наслідки війни в Україні. Війна для вітчизняної наукової спільноти стала таким шоковим та дестабілізаційним чинником, після воєнних дій та тотальної розрухи в містах, що були окуповані ворогом та зазнали суттєвих руйнувань і з яких населення, а надто молодь, масово емігрувало, адаптація до змішаного навчання відбувається досить хаотично. А праць, які би зосереджувалися конкретно на питаннях здійснення освітнього процесу в умовах війни, украй мало. Таким чином, виникає нагальна потреба у теоретико-методологічному аналізі сучасного стану освіти в Україні.

Мета статті полягає у визначенні викликів під час сучасного воєнного стану освітнього процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення якості освіти в умовах воєнного стану другий рік поспіль є найвагомішою міжнародною подією. Наша країна презентувала себе, де попри всі страшні виклики, людські трагедії, військові дії, ракетні обстріли та бомбардування, освіта не тільки існує, а й розвивається та прагне покращуватися.

На жаль, російські злочинці обстрілюють міста і села, гинуть громадяни України, знищуються заклади освіти. Захищаючи українську державу, ми дбаємо про цінності, утверджуємо ідентичність, чимала відповідальність за зміцнення основ української державності – на плечах армії освітян, які незалежно від трагічних обставин продовжують виховувати майбутні покоління. Тому дотримання законодавства про державну мову в умовах страшної війни, яка триває проти нашої нації, – одне із ключових завдань.

Обов'язковість застосування української мови в освітньому процесі закріплена у низці Законів України: «Про освіту» [4], «Про повну загальну середню освіту» [5], «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [3], які визначають, що мовою освітнього процесу є державна мова та вимагають надання всіх освітніх послуг українською.

Через війну Україна втратила певний комфорт життя та щоденну стабільність, і компенсувати ми це можемо завдяки освіті. Зараз відкрилося вікно можливостей для української освіти завдяки низці міжнародних партнерів, які готові долучатися, ділитися експертизою, найсвіжішими дослідженнями, навчати та фінансувати українську освіту. Тому якісна освіта є ключовим демографічним чинником: це фундамент для побудови людського капіталу країни; це єдиний інструмент у руках держави, який сприяє демографічному зростанню. Люди приймають рішення про народження більшої кількості дітей не через разову допомогу, а виходячи з того, чи є доступна і якісна мережа садочків та закладів освіти.

Ринок праці також важливий, але зараз крутий фахівець може працювати на будь-яку компанію світу віддалено, люди менше мігрують за роботою, їм важливий певний рівень життя. І освіта – один із ключових факторів, який його визначає. Тому питання освіти як ніколи на часі для держави.

Звернімося до законодавства. Ст. 53 Конституції України закріплює право кожного на освіту. Держава за нормами згаданої статті забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [6].

Освіта завжди була і є важливою галуззю суспільного життя, необхідною умовою подальшого прогресу та розвитку. Законом України «Про освіту» визначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування ціннісних орієнтацій і компетентностей, необхідних для успішної самореалізації, виховання відповідальних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору з метою забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [4].

Освітній процес – явище динамічне і складне, для всіх залучених сторін. Ефективна допомога здобувачу освіти залежить від її віку, ступеня труднощів у навчанні, а також внутрішніх і зовнішніх умов.

Середовище, в якому живе і розвивається здобувач освіти, має великий вплив на мотивацію та результати навчання. У родині він соціалізується і окультурюється. Саме родина має великий, але часом неусвідомлений вплив на розвиток та здоров'я, формує погляди, звичаї, отримує моделі поведінки. Ще під час пандемії, а зараз під час війни в Україні, в умовах ізоляції здобувачів освіти, психічний стан учасників освітнього процесу погіршився. Це втрата прямого контакту з друзями, зміна місця та умов проживання, смерть близьких, настання депресії. До соціально-економічних причин, що

негативно впливають на успішність здобувачів освіти, відносяться неналежні житлові умови, наприклад, відсутність місця для навчання, розлучення батьків або смерть одного з батьків, несприятлива атмосфера в родині, низький культурний та інтелектуальний рівень батьків, патологія сімейного життя, некоректне ставлення батьків до здобувачів освіти.

Неспокійна домашня атмосфера, неорганізованість і хаос, страх перед війною не стимулюють до навчання, викликають відчуття загрози та незахищеності. Недіагностовані та свідомо непереборні труднощі в навчанні неминуче призводять до неуспішності, та можуть мати глибокі психологічні та екологічні наслідки для особистості, яка не в змозі самотійно впоратися з накопиченим відставанням. Не отримуючи адекватної допомоги, здобувач освіти неухильно наближається до передчасної ізоляції від дидактичної системи, з негативним сприйняттям себе та освітнього середовища. Навіть якщо здобувачі освіти мають можливість продовжувати навчання, вони можуть втратити мотивацію або не мати достатніх моральних ресурсів для навчання. Це може мати довгострокові наслідки для їхнього майбутнього, які охоплюють недостатню кваліфікацію та недостатній рівень освіти для здобуття кар'єри та отримання кращої заробітної плати.

Педагогічними чинниками неуспішності здобувача освіти в школі є надмірно жорстка система навчання, яка ускладнює індивідуалізацію дидактичної та виховної роботи, а в багатьох випадках стає неможливим поєднання освітнього процесу з актуальними потребами. Досягнення здобувачів залежать і від особливостей самого педагога, а саме: рівня його кваліфікації, теоретико-методичних знань, досвіду роботи, відповідних комунікативних, мотиваційних, рефлексивних та інтелектуальних якостей, стилю роботи. Освіта в умовах війни – це діяльність у режимі особливої відповідальності, працездатності, наполегливості, єдності та невичерпної сили творити нову історію України.

Станом на 10 квітня 2023 року внаслідок російської агресії загинули 468 дітей, понад 947 отримали поранення різного ступеню тяжкості, 404 вважаються зниклими безвісти, депортовано 19384 дитини. Встановити точну кількість постраждалих дітей неможливо через активні бойові дії тимчасової окупації частини території України [1].

За даними платформи «Діти війни», яку створило Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України спільно з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу президента України, станом на 26 лютого 2023 року внаслідок бомбардувань та обстрілів з боку російських військових постраждав 3151 навчальний заклад, 440 з яких були повністю знищені. Усі дані не є остаточними, оскільки триває робота щодо їх встановлення в місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях [2].

З огляду на такі цифри постає багато питань. За рекомендацією МОН освітній процес має бути максимально наближений до традиційного формату, однак з урахуванням обмежень воєнного часу та забезпеченням захисту учасників освітнього процесу.

Опитування щодо потреб дітей під час війни, проведене у квітні 2022 р., показало, що, на думку 66% респондентів, порівняно з довоєнним періодом якість освітніх послуг погіршилася. Водночас батьки вважають, що налагодження освітнього процесу є першочерговою потребою здобувачів освіти під час війни, яка випереджає за пріоритетністю гроші, одяг, приладдя для навчання чи отримання психолого-соціальних послуг [9].

Процес навчання має відбуватися за будь-яких умов. Кожен втрачений рік навчання здобувачів освіти – це колосальні втрати для країни в цілому.

Прогалини в класичних знаннях треба компенсувати новими знаннями й навичками. Не зосереджуватися на них, а йти далі, робити акцент на тому, що опанував за цей час, давати позитивний зворотний зв'язок. Якщо знову стануться травматичні події, здобувач освіти буде уважніший до контексту. Бачитиме не лише катастрофічні переживання, втечу, а й можливість набути чогось нового. Це розвиває життєстійкість, готовність долати стрес, бути корисним та допомагати іншим. Питання відірваності від життя та мотивації до пізнання, які до війни були проблемами, за такого підходу відходять на другий план. Наприклад, підлітки з величезним інтересом дізнаються про те, як розпізнавати фейки, бо це нині стосується кожного.

Воєнний стан змусив педагогів та керівників закладів освіти зіткнутися з різними проблемами гуманітарного характеру та виконувати додаткові функції, які раніше їм не були притаманні. Тривале перебування у незадовільному психоемоційному стані, у стані постійного стресу внаслідок обстрілів, страху стати жертвами насильства, невпевненість у майбутньому, потребує розвитку стресостійкості та навичок психосоціальної адаптації. Реалізація цих нових завдань у стислі терміни та в умовах дефіциту ресурсів і кадрів потребує нових професійно важливих якостей і навичок управління в кризових ситуаціях: стрес-менеджменту, кризового менеджменту, ризик-менеджменту, антикризове управління тощо [7, С. 137].

Треба говорити про трансформацію не лише самої структури професійних компетенцій, професійних знань, умінь і якостей, а й про трансформацію структури та процес професійної підготовки та розвитку. На думку Всесвітнього економічного форуму, до 2025 року має відбутися переорієнтація ключових професійних навичок фахівців різних галузей, насамперед керівників підприємств, установ та організацій, у тому числі у сфері освіти. До десяти найважливіших навичок входять навички аналітичного мислення та інновацій, вирішення складних проблем, критичного мислення та

аналізу, креативності, оригінальності та ініціативи, використання технологій, а також надзвичайно важливі зараз навички самоконтролю (стресостійкість і гнучкість, здатність аргументувати погляди, вирішувати проблеми та генерувати ідеї та пов'язане з цим лідерство та соціальний вплив) [8].

Реформування сучасної освіти потребує підготовки педагога, здатного принести користь своїй країні, сформувати покоління, спроможне жити та творити в умовах неперервних змін, гідно представляти націю у світовому культурному й економічному просторі, забезпечити їй успішне входження у світове співтовариство. Підготовку такого педагога уможлиблює якісне оновлення його професійної підготовки, забезпечення спрямованості на формування високого рівня педагогічної компетентності, що передбачає творчий рівень володіння професійними знаннями й уміннями. Важливим засобом формування професійної компетентності педагогів є їх залучення до науково-дослідної роботи. Наукові дослідження є результатом педагогічного пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики педагогічної науки й забезпечує глибоке розуміння сутності педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних педагогічних завдань.

Важливим елементом освіти майбутнього є впровадження новітніх технологій у освітній процес, щоб всебічно залучити, надихнути та мотивувати здобувачів до досягнення освітніх цілей, незалежно від їхніх знань, індивідуальних особливостей тощо. Заклади освіти мають реагувати на зовнішні умови, технологічні зміни і належним чином підготувати здобувачів до нових викликів, пов'язаних з процесами глобалізації, економічним розвитком і навіть страхом війни. Інноваційність та креативність – це конкурентні переваги, які мають розвивати заклади освіти, особливо в сучасних умовах. Цілком зрозуміло, що розвиток цифрових технологій і відповідних компетенцій у здобувачів освіти, педагогів та керівників освітніх закладів сприятиме поширенню та прискоренню процесів набуття нових навичок. За даними профспілки працівників освіти України, кількість роботодавців, які проводять онлайн-навчання своїх працівників, зросла вп'ятеро, а кількість тих, хто хоче навчатися та має доступ до інтернет-ресурсів за державними програмами, – у дев'ять, а критичне мислення та вміння вирішувати проблеми посідають перше місце серед навичок, популярність яких, на думку роботодавців, зростатиме у найближчі п'ять років [9].

Висновки. Війна внесла і продовжує вносити корективи в освітній процес. Результат ми побачимо лише після завершення бойових дій. Зараз можна сказати, що українці продовжують життя в тих умовах, в яких вони є, не дивлячись на страшні події вони навчаються в повну силу і мають надію, що скоро війна закінчиться та наближають перемогу. Отже, одним із шляхів

оптимізації освітнього процесу є значний крок до спрощення організації освітнього процесу у закладах освіти і підвищення ефективності самостійної роботи здобувачів освіти за допомогою інтернет ресурсів чи інших дистанційних освітніх технологій, а саме формування сучасного та інноваційного освітнього простору, який дозволить кожному отримувати освіту протягом усього життя за різними можливостями та ситуаціями.

Література:

1. Діти війни. База даних постраждали дітей через активні бойові дії на території України внаслідок вторгнення росії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua>
2. За рік війни. Інформація про постраждалі заклади освіти на території України внаслідок вторгнення росії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vsim.ua/Osvita/za-rik-viyni-vid-raketnih-obstriliv-na-hmelnichchini-postrazhdali-5-na-11771979.html>
3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». База даних «Законодавство України» / ВР України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
4. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Закон України «Про повну загальну середню освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
6. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
7. Лукіна Т.О. Проблеми трансформації професійного розвитку керівників освіти у поствоєнний період в контексті національної безпеки України. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції у трьох томах*. Київ : ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2022. С.137.
8. Освіторія. Медіа. Освітня інформація педагогам, батькам тощо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media>
9. Профспілка працівників освіти і науки України. Офіційний сайт профспілки працівників освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua>

References:

1. Diti viyni. Baza danih postrazhdali ditey cherez aktivni boyovi diyi na teritoriyi ukrayini vnaslidok vtorgnennya rosiyi [Database of children affected by active hostilities on the territory of Ukraine as a result of the invasion of russia]. Retrieved from: <https://childrenofwar.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Za rik viyni. Informatsiya pro postrazhdali zakladi osviti na teritoriyi Ukrayini vnaslidok vtorgnennya rosiyi [Information about the affected educational institutions on the territory of Ukraine as a result of the invasion of russia]. Retrieved from: <https://vsim.ua/Osvita/za-rik-viyni-vid-raketnih-obstriliv-na-hmelnichchini-postrazhdali-5-na-11771979.html> [in Ukrainian].
3. Zakon ukrayini «Pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrayinskoyi movi yak derzhavnoyi». Baza danih «Zakonodavstvo Ukrayini» / VR Ukrayini [Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayini «Pro osvitu». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukraini «Pro povnu zagalnu serednyu osvitu». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

6. Konstitutsiya Ukraini. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

7. Lukina T.O. (2022). Problemi transformatsiyi profesiynogo rozvitku kerivnikiv osviti u postvoenniy period v konteksti natsionalnoyi bezpeki Ukraini [Problems of transformation of professional development of education leaders in the post-war period in the context of national security of Ukraine]. Materiali vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi u troh tomah - Materials of the all-ukrainian scientific and practical conference in three volumes. Kiyiv : DZVO «Universitet menedzhmentu osviti» NAPN Ukraini. (137). [in Ukrainian].

8. Osvitoriya. Media. Osvitnya informatsiya pedagogam, batkam tosho [Educational information for teachers, parents, etc]. Retrieved from: <https://osvitoria.media> [in Ukrainian].

9. Pofspilka pratsivnikiv osviti i nauki Ukraini. Ofitsiyinyy sayt profspilki pratsivnikiv osviti i nauki Ukraini [The official website of the trade union of education and science workers of Ukraine]. Retrieved from: <https://pon.org.ua> [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:[94+34]:[378.147:001.895](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-531-542](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-531-542)

Коваль Дар'я Сергіївна доктор філософії, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20301, тел.: (097) 754-74-34, <https://orcid.org/0000-0003-0765-7649>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ І ПРАВОЗНАВСТВА ДО ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті аналізуються новітні підходи щодо вивчення здобувачами вищої освіти за спеціальністю Середня освіта (Історія). Правознавство навчальних дисциплін («Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Теорія і методика навчання історії», «Методика навчання правознавства») та спецсемініарів («Правова культура майбутнього вчителя історії і правознавства», «Основи правовиховної роботи в школі», «Створення, оновлення та захист інформації відповідно до змін в законодавстві», рефлексивний спецсемінар). Основна мета їх - здійснення практико-орієнтованої фахової підготовки майбутніх педагогів (система правових знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтацій, правових установок, що регулюють поведінку особистості в різних ситуаціях).

Сформованість правової культури у майбутніх учителів історії та правознавства розглядаємо як особистісно-професійна якість, що уособлює високий рівень правосвідомості здобувача вищої освіти, його правової поведінки на основі правової освіченості, соціально-правової адаптації до використання цивільних прав і свобод, соціально-правової адаптації до використання цивільних прав і свобод, дотримання і поваги законів, до реалізації професійних функцій.

На основі змісту дисципліни «Теорія держави і права» подано послідовні блоки навчальної інформації: «Основи теорії держави і права», «Основи галузевого законодавства», «Правове регулювання професійної діяльності», зокрема, у межах першого блоку здобувачі вищої освіти набували теоретичних знань про систему права; правові норми і правовідносини; суб'єкти права і способи реалізації ними правових норм; джерел права; правопорушення і юридичну відповідальність. При вивченні питань з теорії права увагу зосереджено на освітньому праві, на його джерелі, особливості освітніх правовідносин між об'єктом, суб'єктом і змістом.

При розгляді нормативної бази діяльності освітнього закладу застосували методи «розбору ділової документації». Аналізуючи локальні акти освітнього закладу, здобувачі вищої освіти визначали громадські органи управління, способи формування їх та обсяг повноважень; аналізували статuti різних типів освітніх закладів, співвідносили їх, знаходили в них норми, що суперечать закону «Про освіту»; виявляли сукупність локальних актів, які визначають правовий статус учнів.

Ключові слова: фахова підготовка, майбутні учителі історії та правознавства, формування правової культури, права, повноваження, обов'язки, професійно значущі та особисті якості.

Koval Daria Serhiivna Doctor of Philosophy, Associate Professor department of social and legal disciplines, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, тел.: (097) 754-74-34, <https://orcid.org/0000-0003-0765-7649>

PREPARATION OF FUTURE HISTORY AND JURISPRUDENCE TEACHERS FOR THE USE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article analyzes the latest approaches to study by students of higher education majoring in Secondary Education (History). Jurisprudence of educational disciplines ("Theory of the state and law", "History of the state and law of Ukraine", "Theory and methodology of teaching history", "Methodology of teaching jurisprudence") and special seminars ("Legal culture of the future teacher of history and jurisprudence", "Fundamentals of legal educational work at school", "Creation, updating and protection of information in accordance with changes in legislation", reflexive special seminar). Their main goal is to provide practice-oriented professional training of future teachers (a system of legal knowledge, abilities, skills and value orientations, legal attitudes that regulate individual behavior in various situations).

We consider the formation of legal culture in future teachers of history and jurisprudence as a personal and professional quality that represents a high level of legal awareness of a higher education student, his legal behavior based on legal education, social and legal adaptation to the use of civil rights and freedoms, social and legal adaptation to the use civil rights and freedoms, compliance and respect for laws, to the implementation of professional functions.

Based on the content of the discipline "Theory of the State and Law", successive blocks of educational information are presented: "Fundamentals of the theory of the state and law", "Fundamentals of industry legislation", "Legal regulation of professional activity", in particular, within the first block, students of

higher education acquired theoretical knowledge about legal system; legal norms and legal relations; subjects of law and methods of implementation of legal norms by them; sources of law; offenses and legal responsibility. When studying issues of legal theory, attention is focused on educational law, its source, peculiarities of educational legal relations between object, subject and content.

When considering the regulatory framework for the activity of an educational institution, the methods of "analysis of business documentation" were recommended. Analyzing the local acts of the educational institution, the students of higher education determined the public management bodies, the methods of their formation and the scope of powers; analyzed the statutes of various types of educational institutions, compared them, found norms in them that contradict the law "On Education"; identified a set of local acts that determine the legal status of students.

Keywords: professional training, future history and law teachers, legal culture formation, rights, powers, responsibilities, professionally significant and personal qualities.

Постановка проблеми. Поряд з проблемою підвищення ефективності оволодіння студентами правовими знаннями і вміннями виникає необхідність постановки і вирішення проблеми підвищення якості правової освіти майбутніх педагогів. Особливу роль у сучасних соціокультурних і геополітичних умовах відіграє вчитель історії та правознавства у школі – провідник світорозуміння і ретранслятор історичних знань, законів історичного розвитку суспільства, історичних фактів і подій. Сучасні педагоги, методисти та правознавці доводять, що ефективність правовиховної діяльності педагогів в закладах освіти залежить від рівня правової культури, правової грамотності та компетентності вчителя, від його готовності до правового виховання і вміння організувати правове навчання в школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою побудови моделі формування правової культури майбутніх учителів історії і правознавства стали дослідження, що торкаються проблем правової підготовки майбутнього педагога (С. Васирина [1], А. Гриценко [2], Л. Даценко [3], О. Іваній [4], О. Наливайко [9], Н. Степанова [10] та ін.).

Мета статті розглянути формування правової культури майбутніх учителів історії та правознавства у фаховій підготовці за умови диверсифікації змісту навчальних дисциплін за спеціальністю Середня освіта (Історія). Правознавство.

Виклад основного матеріалу. Педагогічні умови, що дозволять сформувати правову культуру у майбутніх учителів історії та правознавства, на нашу думку, – це стимулювання мотивації пізнавальної діяльності,

ціннісного ставлення до норм права з урахуванням сучасних суспільно-історичних реалій з використанням інноваційних форм і активних методів навчання; диверсифікація змісту навчальних дисциплін для набуття здобувачами вищої освіти правових знань; використання освітніх технологій, що забезпечують оволодіння майбутніми учителями історії та правознавства правовим досвідом.

Зупинимось, на нашу думку, на досить важливій для підготовки майбутніх учителів історії та правознавства до використання освітніх технологій умові - «диверсифікація змісту навчальних дисциплін за спеціальністю Середня освіта (Історія). Правознавство». Саме тому передбачено вивчення студентами оновлених навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Теорія і методика навчання історії», «Методика навчання правознавства».

Особливістю реалізації цієї умови є те, що вирішення проблеми диверсифікація змісту навчальних дисциплін неможливо організувати в рамках однієї дисципліни «Теорія держави і права», а формування правової культури можливо тільки при діалогічній взаємодії зі студентами у ході вивчення інших фахових дисциплін із уведенням в їх зміст правового матеріалу, що вимагає від викладачів високого рівня правової, особистісної та професійної культури, прагнення сформуванню високий рівень і у здобувачів вищої освіти.

На заняттях з «Теорії і методики навчання історії» здобувачі вищої освіти розглядали зміст освітніх програм, базисного плану і навчальних програм. У ході цієї роботи застосовано метод аналізу нормативних актів освітнього закладу, що дозволяє познайомитися з реалізованими в конкретних школах навчальними планами, усвідомити їхню структуру, призначення, різноманіття реалізації освітніх програм одного рівня. Осмислення змісту нормативного акта і виконання практичних завдань на його основі слід розглядати як вирішення правореалізаційного завдання. На семінарських заняттях застосовували метод юридичного висновку, суть якого полягає в тому, що при вирішенні історичних питань здобувачів вищої освіти роблять висновок про поведінку учнів і педагогів з правових позицій, по суті вони вирішують правооцінне завдання.

Вивчаючи основи галузевого законодавства, визначали норми, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю студентів (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Професійно зорієнтований зміст курсу «Теорія держави і права»

Галузь права	Дидактичні одиниці, що додатково вивчають
Конституційне право	Конституційне право громадян на освіту. Державна політика у сфері освіти. Конституція України. Роль суб'єктів у галузі правового регулювання освітніх відносин
Громадянське право	Освітній заклад, як юридична особа. Надання платних освітніх послуг. Захист особистих немайнових прав суб'єктів освіти. Інтелектуальна власність. Цивільно-правова відповідальність освітнього закладу.
Трудове право	Особливості укладання трудового договору з педагогічним працівником. Робочий час (тарифікація) і час відпочинку вчителя. Сертифікація та атестація педагогічних працівників. Дисципліна праці, дисциплінарна відповідальність
Сімейне право	Правовий статус батьків і дітей. Батьки як суб'єкти освітніх відносин. Здійснення і захист сімейних прав
Адміністративне право	Органи управління освітою. Адміністративні правопорушення у сфері освіти. Адміністративна відповідальність освітнього закладу, учителів, батьків, неповнолітніх
Кримінальне право	Злочини щодо дитини. Кримінальна відповідальність неповнолітніх. Кримінальна відповідальність учителя

Зміст дисципліни «Теорія держави і права» представлено у вигляді послідовних блоків навчальної інформації: «Основи теорії держави і права», «Основи галузевого законодавства», «Правове регулювання професійної діяльності».

У межах першого блоку здобувачі вищої освіти набували теоретичних знань про систему права; правові норми і правовідносини; суб'єкти права і способи реалізації ними правових норм; джерел права; правопорушення і юридичну відповідальність. При вивченні питань з теорії права увагу зосереджено на освітньому праві, на його джерелі, особливості освітніх правовідносин між об'єктом, суб'єктом і змістом.

При розгляді нормативної бази діяльності освітнього закладу застосували метод «розбору ділової документації». Аналізуючи локальні акти освітнього закладу, здобувачі вищої освіти визначали громадські органи управління, способи формування їх та обсяг повноважень; аналізували статuti різних типів освітніх закладів, співвідносили їх, знаходили в них норми, що суперечать закону «Про освіту»; виявляли сукупність локальних актів, які визначають правовий статус учнів.

Знання матеріалу, пов'язаного з правовим статусом суб'єктів освітніх правовідносин, дозволило провести рольову гру «Круглий стіл з проблемних правових питань». Задум полягав у тому, щоб обговорити деякі аспекти правового статусу вчителів, учнів, батьків. У процесі обговорення питань брали участь «вчителі», «директори» освітніх установ, «батьки учнів» і «професійні юристи». Ці ролі розподіляли між здобувачами вищої освіти. Ведучі (двоє студентів) присутнім у студії «гостям» пропонували подивитися відео-сюжет, потім давали можливість взяти участь в обговоренні, визначали порядок виступів, ставили провокаційні питання. Наприклад, перший сюжет пов'язаний з прийомом на роботу до ліцею викладача історії. У процесі укладання трудового договору директор допустив багато помилок, запропонував навантаження за умовами договору, що суперечить закону.

Так, вчителю запропонували навантаження 38 годин. «Директору» поставили питання: Чи має право директор пропонувати таке навантаження вчителю? А як би Ви вчинили в аналогічній ситуації? Питання «батькам»: Чи вважаєте ви припустимим встановлення навантаження вчителя більше однієї ставки? Як це позначиться, на вашу думку, на якості роботи вчителя? Питання вчителям: Що змушує вчителя «брати» велику кількість годин? Чи може вчитель відмовитися від навантаження, що перевищує кількість годин за ставкою?

Питання навмисно виходили за межі сюжету, ситуація лише визначала напрям розмови. Заключне слово надавали «юристу», який дав правову оцінку поведінці суб'єктів правовідносин.

У ході вивчення курсу «Методика навчання правознавства» здобувачі вищої освіти вирішували професійно зорієнтовані правові завдання під час дидактичної гри. Наприклад, завдання, що використовували у ході гри «Права дитини».

Конкурс «І що сказати ...». Гравцям видавали тексти з початковими фразами діалогу між дорослим чоловіком і дитиною. Дитина «заявляє» про свої права, а дорослий повинен був роз'яснити їй їхні межі.

Ситуація. Учень: *«Марія Іванівна! Я до вас на історію більше ходити не буду. Навіщо вона мені, якщо я шофером буду! Та й самі ви історії не знаєте, плутаєтеся часто, уроки у вас не цікаві. Нехай нам іншого вчителя історія знайдуть».*

Учитель: *«Як ти смієш, Шевчук, так зі мною розмовляти!»*

Учень: *«Смію, Маріє Іванівно! У мене є право вільно формулювати погляди з усіх питань, які мене стосуються. А Ваше викладання мене стосується, тому що я від нього потерпів вчора – мене за вашу незадовільну оцінку знаєте як покарали? Не дозволили в кіно сходити».*

Згідно з професійно зорієнтованим змістом курсу «Теорія держави і права» визначено предметний зміст правових задач: правоорієнтаційний, правооцінний і правореалізаційний.

Правоорієнтаційні завдання спроектовані на теми: «Право в системі соціального регулювання», «Джерела права», «Система права», «Правовідносини». Завдання цього типу виконують на семінарах.

Здобувачеві вищої освіти пропонували виконати завдання, що потребували застосування теоретичних знань при аналізі правового документа, явища, ситуації.

У регіональний правозахисний центр звернувся із заявою батько учениці 5-го класу однієї зі шкіл. У заяві вказано, що дітей залучали до прибирання приміщень на території школи, не створивши при цьому безпечні умови праці. Визначте вид правопорушення, проаналізуйте його склад.

Схема рішення правоорієнтаційних задач: 1. Розглянути умови задачі, усвідомити її вимогу. 2. Визначити, які теоретичні знання необхідні для її рішення. 3. Зіставити теоретичні положення зі змістом документа (ситуації), зробити теоретичний висновок. 4. Доповнити відповідь, якщо цього вимагає рішення, посиланням на нормативний акт.

При вивченні основ правового регулювання професійної діяльності здобувачі вищої освіти виконували різні завдання. Майбутнім педагогам пропонували ситуацію-питання, що вимагало або моделювання варіанту поведінки в умовах, що склалися, або вказівки на те, що зроблено неправильно.

У ході вирішення завдань застосовували метод «юридична консультація». Студенти виконували роль «юристів», які відповідали на питання відвідувачів. Для цього їм необхідно було актуалізувати наявні знання, більшість завдань передбачало звернення до нормативних актів. Консультація мала характер відповідей на «надіслані питання», які не потребували моментальної відповіді. Здобувачі вищої освіти працювали у групах, потім колективно обговорювали відповіді. Наведемо приклад: Адміністрація школи зобов'язує вчителя історії вийти на роботу в методичний день для проведення уроків замість відсутнього викладача. Чи може вчитель відмовитися? Чи відноситься методичний день до часу відпочинку вчителя?

Схема вирішення правореалізаційних задач: 1. Розглянути умови задачі, усвідомити її вимогу, сформулювати мету. 2. Визначити, які теоретичні знання необхідні. 3. Застосувати теоретичні знання: зробити висновок про галузеву приналежність розглянутих правовідносин, визначити його структуру. 4. Знайти правову норму, яка регламентує відповідну ситуацію. 5. Дати правову оцінку поведінці кожного суб'єкта з позиції правомірності. 6. Спроектувати варіант подальшого розвитку подій відповідно до норм права. 7. Дати відповідь на поставлені питання, обґрунтувати свою позицію.

У ході вивчення дисциплін «Теорія і методика навчання історії», «Методика навчання правознавства» застосовано метод «графіті». Студенти на невеликих аркушах паперу (0,5 сторінки) фломастерами, кольоровою крейдою, олівцями оформляли відповідь на питання: «Продовжіть визначення «Формування правової культури у ході вивчення історії (правознавства) здійснюють...»?

При побудові відповіді необхідно було дотримуватися стилю «графіті», тобто кольоровими словосполученнями, короткими реченнями, спеціальною аббревіатурою зобразити відповідь на поставлене запитання.

Значну роль у процесі формування правової культури у студентів відіграє, на нашу думку, розширення кола дисциплін і курсів, що вивчаються за вибором студента. У контексті цього розроблено такі спецсемінари: «Правова культура майбутнього вчителя історії і правознавства», «Основи правовиховної роботи у школі», «Створення, оновлення та захист інформації відповідно до змін у законодавстві», рефлексивний спецсемінар.

У ході спецсемінару «Правова культура майбутнього вчителя історії і правознавства» застосовували такі основні методики: алгоритми, моделювання педагогічних ситуацій, вирішення задач і аналіз ситуацій, вправи тощо. Визначено теми для обговорення: «Я майбутній правознавець»; «Патріотизм сьогодні»; «Я буду вчителем». Спецсемінар проводили у формі соціальноправового тренінгу, спрямованого на подолання недоліків у стилі спілкування і удосконалення його за допомогою моделювання типових реальних ситуацій, які потребували застосування норм права.

Схема-алгоритм, яку використовували на спецсемінарі, дозволяла здобувачам вищої освіти почергово вирішувати правові ситуації. Вона являє собою технологічний опис поведінки у стандартній ситуації. На основі схем-алгоритмів формують основні правила поведінки.

На спецсемінарі практикували тренінги для формування уявлень про технології поведінки в різних ситуаціях. Приклади вправ, спрямованих на розширення змістового аспекту підготовки, показані у додатку Ж.

В основу спецсемінару «Основи правовиховної роботи у школі» покладено юридичні, психологічні та педагогічні знання, що дозволяє застосовувати їх у ході виховної роботи в освітньому закладі.

Для обговорення на спецсемінарі запропоновано теми: «Враховання вікових і індивідуально-психологічних особливостей в правовому вихованні», «Психолого-педагогічні аспекти правового виховання в сім'ї», «Педагогічна технологія правового виховання».

Пропонований спецсемінар допомагає учасникам зробити перехід від бачення життя і себе в ньому з особистісного погляду до бачення своїх правових вчинків і соціальних явищ очима інших людей з різними етичними

позиціями, що є досить ефективним не тільки для набуття правових знань, а й розвитку почуття відповідальності за вибір особистісної траєкторії життєвого шляху.

У ході спецсемінару «Створення, оновлення та захист інформації відповідно до змін в законодавстві» застосовано методи пошуку, обробки, оновлення та зберігання інформації за допомогою довідково-правових систем, вивчення методів захисту інформації, розробки фрагмента уроку з використанням нових інформаційних технологій. У ході спецсемінару обговорювали відповідні теми. Для виконання цих завдань здобувачам вищої освіти дають відомості про можливості довідково-правових систем, про методи захисту інформації та методи грамотної структуризації інформації.

Важливо, що у ході спецсемінару розглядають проблеми інформаційної безпеки. Для вирішення цих проблем і підвищення правової культури майбутні вчителі історії і правознавства вивчають теми, усвідомлення яких дозволить освоїти об'єкти безпеки (всі види інформаційних ресурсів; система формування, поширення і використання інформаційних ресурсів, що містить інформаційні системи різного класу і призначення, бібліотеки, архіви, бази, банки та інформаційні технології тощо).

Роботу студентів з проектування уроку з використанням нових інформаційних технологій розглядаємо як виконання певних дій і розумових операцій, створення проблемної ситуації. Це дозволяє виявити різні цілі і рівні складності проектування цього уроку: навчальний (формування окремих видів творчої педагогічної діяльності, наприклад, оптимальне поєднання слова і наочності); мотиваційний (розвиток мотиваційної сфери, побудова нової системи цілей діяльності); професійної інновації (посилення готовності студентів застосовувати інноваційні технології, наприклад, застосування мультиплікації або ігрових сюжетів замість підбору до тексту ілюстрацій з книг, фотографій, графічних зображень); технологічний (формування інтелектуальної сфери, оволодіння новими інформаційними і пошуковими технологіями); формування індивідуальності у професійній діяльності (стимуляція потреби і здібності здобувачів вищої освіти самовиражатися в роботі над інформаційно-комп'ютерним уроком); формування сфери саморегуляції (апробація комп'ютерного уроку на педагогічній практиці з подальшою переробкою); формування емоційної сфери (позитивні емоції, що виникають при оволодінні учнями новими способами удосконалення своєї навчальної роботи, самоосвіти, формування прийомів управління емоційним станом учнів).

Теоретичну складову освітнього процесу завершили організацією рефлексивного спецсемінару, який проводився у вигляді інтегративного позааудиторного заняття з присутністю викладачів історії та правознавства,

кураторів, заступника декана з виховної роботи, представників навчально-методичного управління та відділу з виховної та соціальної роботи.

Рефлексивний спецсемінар складався з двох частин: у першій кожному студенту, який працював за індивідуальною освітньою траєкторією, необхідно було коротко проаналізувати результати саморозвитку і самовиховання, всім бажаним висловити свою думку про самореалізацію, самовдосконалення у напрямі формування правової культури у процесі аудиторних і позааудиторних занять. У другій частині – обговорити ключові проблеми, виявлені в ході коротких індивідуальних виступів здобувачів вищої освіти і викладачів із позицій самоаналізу і самооцінки. У ході обговорення оцінили виконану роботу і внесли пропозиції щодо подальшого вдосконалення її.

Після обговорення виступів студентам запропонували «Свою гру». Оскільки в семінарі брали участь практично всі здобувачі вищої освіти групи, то неважко вибрати трьох найбільш активних учасників семінару, які і стали гравцями «Своєї гри».

Заключним етапом спецсемінару був «відкритий мікрофон», коли студенти оцінювали себе, давали оцінку тому, що вони на ньому отримали, що ще хотіли б отримати.

Висновки. Отже, диверсифікація змісту навчальних дисциплін для набуття здобувачами вищої освіти правових знань здійснювалась на основі низки навчальних дисциплін («Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Теорія і методика навчання історії», «Методика навчання правознавства») та спецсемінарів «Правова культура майбутнього вчителя історії і правознавства», «Основи правовиховної роботи в школі», створення, оновлення та захист інформації відповідно до змін в законодавстві, а також взяли участь у рефлексивному спецсемінарі. Основна мета – це практико-орієнтована фахова підготовка майбутніх педагогів (система правових знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтацій, правових установок, що регулюють поведінку особистості в різних ситуаціях).

Література:

1. Васирина С. І. Психолого-педагогічні умови правової підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 2017. 311 с.
2. Гриценко А. П. Особливості використання сучасних мультимедійних навчальних засобів з історії у закладах освіти. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2019. № 1. С. 17–22.
3. Даценко Л. М. Особливості проектування та укладання історичних карт для школи. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2009. Вип. 9. С. 78–85.
4. Іваній О. М. Правова підготовка як умова високого професіоналізму вчителів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 1. С. 326–334.
5. Коваль Д. С. Модель формування правової культури майбутніх учителів історії та правознавства у фаховій підготовці. *Збірник наукових праць. Серія: Педагогіка та психологія*. Харків, 2020. Вип. 63. С. 74–85.

6. Коваль Д. С. Моніторинг процесу формування правової культури майбутніх учителів історії та правознавства у фаховій підготовці. *World science*. 2020. Т. 3, № 4 (56). С. 19–27.
7. Коваль Д. С. Необхідні і достатні правові знання майбутнього вчителя історії і правознавства. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Умань, 2020. Вип. 2(4). С. 67–74.
8. Коваль Д. С. Педагогічні умови формування правової культури майбутніх учителів історії та правознавства у фаховій підготовці. *Інноватика у вихованні*. 2020. Т. 1, вип. 11. С. 201–213.
9. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 178 с.
10. Степанова Н. М. Головні аспекти вивчення суспільно-гуманітарних предметів. *Педагогічний вісник*. 2019. № 3. С. 27–30.

References:

1. Vasylyna, S.I. (2017). *Psycholoho-pedahohichni umovy pravovoi pidhotovky uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv* [Psychological and pedagogical conditions of legal training of students of vocational and technical educational institutions] *Candidate's thesis*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi un-t bezpeky zhyttiediiialnosti [in Ukrainian].
2. Hrytsenko, A.P. (2019). *Osoblyvosti vykorystannia suchasnykh multymediinykh navchalnykh zasobiv z istorii u zakladakh osvity* [Peculiarities of the use of modern multimedia teaching aids in history in educational institutions]. *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity – Actual problems of pedagogy, psychology and professional education*, 1, 17-22 [in Ukrainian].
3. Datsenko, L.M. (2009). *Osoblyvosti proektuvannia ta ukkladannia istorychnykh kart dlia shkoly* [Features of designing and compiling historical maps for school]. *Problemy bezpererвної heohrafichnoi osvity i kartohrafi – Problems of continuous geographical education and cartography*, 9, 78-85 [in Ukrainian].
4. Ivani, O.M. (2014). *Pravova pidhotovka yak umova vysokoho profesionalizmu vchyteliv* [Legal training as a condition for high professionalism of teachers]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1, 326-334 [in Ukrainian].
5. Koval, D.S. (2020). *Model formuvannia pravovoi kultury maibutnykh uchyteliv istorii ta pravoznavstva u fakhovii pidhotovtsi* [Model of formation of legal culture of future teachers of history and jurisprudence in professional training]. *Zbirnyk naukovykh prats. Serii: Pedahohika ta psykholohiia – Collection of scientific papers. Series: Pedagogy and psychology*, 63, 74-85 [in Ukrainian].
6. Koval, D.S. (2020). *Monitorynh protsesu formuvannia pravovoi kultury maibutnykh uchyteliv istorii ta pravoznavstva u fakhovii pidhotovtsi* [Monitoring the process of forming the legal culture of future teachers of history and jurisprudence in professional training]. *World science – World science*, (Vol. 3), 4 (56), 19-27 [in Ukrainian].
7. Koval, D.S. (2020). *Pedahohichni umovy formuvannia pravovoi kultury maibutnykh uchyteliv istorii ta pravoznavstva u fakhovii pidhotovtsi* [Pedagogical conditions for the formation of legal culture of future teachers of history and jurisprudence in professional training]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education*, (Vol. 1), 11, 201-213 [in Ukrainian].
8. Koval, D.S. (2020). *Neobkhidni i dostatni pravovi znannia maibutnoho vchytelia istorii i pravoznavstva* [Necessary and sufficient legal knowledge of the future teacher of history and jurisprudence]. *Psycholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of the modern school*, 2 (4), 67-74 [in Ukrainian].

9. Nalyvaiko, O. I. (2002). Teoretyko-pravovi problemy zakhystu prav liudyny [Theoretical and legal problems of protection of human rights]. *Candidate's thesis*. Kyiv: KNU im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

10. Stepanova, N.M. (2019). Holovni aspekty vyvchennia suspilno-humanitarnykh predmetiv [The main aspects of teaching social and humanitarian subjects]. *Pedahohichnyi visnyk – Pedagogical bulletin*, 3, 27-30 [in Ukrainian].

УДК 378.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-543-550](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-543-550)

Коваль Юлія Андріївна доктор філософії (PhD), викладач кафедри гуманітарних, економічних та фінансово-облікових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-7160-5240>

ОБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖІВ

Анотація. В умовах становлення сучасного суспільства завданням педагогіки є формування екологічної культури здобувачів освіти. Екологічна освіта є одним із складників освітнього процесу, що дозволяє формувати в молоді оперативно реагувати на глобальні виклики часу. Об'єктивна оцінка рівня сформованості екологічної культури студентів технічних коледжів, вимагає розроблення певної діагностичної методики з урахуванням низки компонентів: *мотиваційного, когнітивного, практично-діяльнісного, емоційно-вольового, ціннісно-смыслового.*

На основі аналізу різних наукових підходів (аксіологічного, культурологічного, особистісно орієнтованого, системного, середовищного) було розроблено критерії (мотиваційно-ціннісний; когнітивний; діяльнісно-практичний; емоційно-вольовий; рефлексивно-оцінний) та показників рівня сформованості екологічної культури здобувачів освіти технічних коледжів на основі обліку її структурних компонентів, що дозволяє диференціювати за такими рівнями, як *низький, середній і високий.*

Виділено специфічні показники діяльності здобувачів освіти, спрямовані на становлення екологічної культури, орієнтованої на сталий розвиток: спрямованість формування пізнавальних, практичних і творчих умінь екологічного характеру; спрямованість на взаємодію студентів із навколишнім природним світом; спрямованість на комунікативну взаємодію індивіда з природою.

Здобувач освіти, що знаходиться на *високому рівні* розвитку екологічної культури, завжди виявляє стійкий інтерес до соціально-екологічних проблем у світі та усвідомлює особисту потребу в підвищенні рівня знань про сталий розвиток українського суспільства; на *середньому рівні* – виявляє інтерес до соціально-екологічних проблем світу в колективній діяльності й має особисту потребу в підвищенні рівня знань про природу; на *низькому рівні* – не виявляє інтересу до соціально-екологічних проблем світу.

Ключові слова: екологічна культура, здобувачі освіти, технічний коледж, компоненти та критерії оцінки екологічної культури, рівні сформованості екологічної культури здобувачів освіти технічних коледжів.

Koval Yuliia Andriivna Doctor of philosophy (PhD), teacher of the department of humanitarian, economic and financial and accounting disciplines, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubinsky, <https://orcid.org/0000-0001-7160-5240>

OBJECTIVE ASSESSMENT OF THE LEVEL OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE OF TECHNICAL COLLEGE STUDENTS

Abstract. In the conditions of the formation of a modern society, the task of pedagogy is the formation of an ecological culture of education seekers. Environmental education is one of the components of the educational process, which allows to form young people to respond quickly to the global challenges of the time. An objective assessment of the level of formation of the ecological culture of students of technical colleges requires the development of a certain diagnostic methodology taking into account a number of components: motivational, cognitive, practical-activity, emotional-volitional, value-meaningful.

Based on the analysis of various scientific approaches (axiological, cultural, person-oriented, systemic, environmental) criteria (motivational-value; cognitive; activity-practical; emotional-volitional; reflexive-evaluative) and indicators of the level of formation of the environmental culture of technical college students were developed based on the accounting of its structural components, which allows for differentiation according to such levels as low, medium and high.

Specific indicators of the activity of education seekers aimed at the formation of an ecological culture focused on sustainable development are highlighted: the orientation of the formation of cognitive, practical and creative skills of an ecological nature; focus on the interaction of students with the surrounding natural world; focus on the communicative interaction of an individual with nature.

A student of education, who is at a high level of development of ecological culture, always shows a steady interest in socio-ecological problems in the world and is aware of the personal need to increase the level of knowledge about the sustainable development of Ukrainian society; at the intermediate level - shows interest in social and ecological problems of the world in collective activities and has a personal need to increase the level of knowledge about nature; at a low level - does not show interest in social and ecological problems of the world.

Keywords: ecological culture, students of education, technical college, components and criteria of evaluation of ecological culture, levels of formation of ecological culture of students of technical colleges.

Постановка проблеми. Високий рівень екологічної культури здобувачів освіти передбачає можливість активного використання кожним здобувачем

освіти технічного коледжу не тільки матеріальних, а й рекреаційно-розвивальних цінностей природи для свого особистісного розвитку та самовдосконалення. Якщо цілеспрямована освітня діяльність дозволяє здобувачам освіти технічного коледжу відкрити для себе психологічний потенціал спілкування з природою, як особливий природний ресурс, то це не тільки створює додаткові можливості для їх особистісного розвитку, а й формує переконання в унікальній цінності світу природи. Це саме по собі є серйозним чинником, що впливає на розвиток екологічно безпечних технологій природокористування. Забезпечення активної участі здобувачів освіти в підтримці ідей сталого розвитку та підтримки здоров'я середовища – найважливіший аспект діяльності з формування екологічної культури студентів технічного коледжу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позитивне ставлення здобувачів освіти технічного коледжу до природоохоронних структур є найсильнішим стимулом громадської підтримки своєї діяльності (Н. Анацька, В. Барановська, С. Бойченко, О. Бондар, Ю. Буц, Ф. Вольвач, Г. Глухова, В. Гончарук, Г. Гулик, В. Деркач, М. Дробноход, В. Дубовий, О. Дубовий, М. Дяченко-Богун, О. Єременко, О. Єресько, А. Єрмоленко, С. Іваненко, В. Іщенко, І. Качур, М. Кисельов, О. Крайнюк). Залучення здобувачів освіти в безпосередню практичну діяльність із підтримки «здоров'я середовища» формує в них почуття причетності: здобувачам освіти технічного коледжу властиво берегти те, на що була спрямована їхня творча активність, у що було вкладено їхню власну працю [1 – 6].

Досі ще немає єдиного та загальноприйнятого визначення екологічної культури. Кожне з наявних визначень має як переваги, так і недоліки, але не одне з них не може претендувати на універсальність. Саме тому у статті досліджено такий психолого-педагогічний науковий феномен «екологічна культура» в сучасних інтерпретаціях як один із провідних компонентів особистості, як головний системо-утворюючий чинник, що сприяє утворенню в людині справжньої інтелігентності та цивілізованості.

Метою формування екологічної культури студентів технічного коледжу, як засвідчує наше дослідження, є виховання відповідального, добросовісного ставлення до природи. Досягнення цього здійснене за умови цілеспрямованої безперервної роботи викладачів із формування в здобувачів освіти технічного коледжу системи наукових знань, цілеспрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодіяння людини, суспільства і природи, екологічних ціннісних орієнтацій, засад і правил природо-збереження, потреби в спілкуванні з природою та бажання до природоохоронної роботи. Формування в здобувачів освіти технічного коледжу екологічної культури має здійснюватися як у навчанні, так і в позанавчальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Актуальність проблеми формування екологічної культури студентів підтверджується на нормативно-правовому рівні. Так, в Україні для реалізації екологічної освіти є належна правова й нормативна база, до прикладу: Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2002), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки (2014), Закон України «Про охорону навколишнього середовища» (1998) та його нова редакція (2018), Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», Концепція екологічної освіти України (2001) тощо, в яких окреслюються умови модернізації системи вищої освіти – взаємозалежність загальних знань і практичних умінь, піднесення багаторівневої системи підготовки студентів, варіативності та модульності освітніх програм, указується на обов'язковість викладання екологічних дисциплін у всіх закладах освіти. Дані законодавчі акти стали визначальними в розвитку безперервної екологічної освіти в Україні, бо були визначені її концептуальні положення, цілі, зміст і методи в сфері охорони довколишнього середовища та розумного природокористування, громадських екологічних організацій [1, 4, 6].

Екологічну культуру розуміємо як ознаку цивілізації. *Екологічна культура* є складовою частиною загальної культури особистості, яка становить результат засвоєння соціальних цінностей. Екологічна культура це усвідомлене ставлення людини до природи, що забезпечує збереження, збагачення довкілля і створює сприятливі умови життя і вдосконалення людини. Можна зацентувати увагу на моральності особистості та стверджувати, що «екологічна культура» є сукупністю вимог і норм, до екологічної діяльності, готовністю людини дотримуватися цих норм [3, 6].

У нашому авторському тлумаченні, *екологічна культура студентів технічного коледжу* – це інтегративна якість, яка дозволяє випускнику технічного коледжу через гармонізацію системи «людина – природа» найбільш адекватно визначити своє місце у навколишньому світі, максимально повно актуалізувати життєві ресурси, більш повно розкритися та проявити свої здібності в різних сферах життя та діяльності [1, 4, 5].

За результатами нашого дослідження виділено специфічні показники діяльності здобувачів освіти, спрямовані на становлення екологічної культури, орієнтованої на сталий розвиток [2, 4]:

➤ спрямованість формування пізнавальних, практичних і творчих умінь екологічного характеру; розвиток вольових якостей здобувачів освіти і покращення впливу природи, прагнення до її пізнання в єдності з морально-естетичними переживаннями; вироблення норм поведінки у природі, що виключають завдання їй шкоди, її забруднення чи руйнації;

➤ спрямованість на безпосередню взаємодію здобувачів освіти із навколишнім природним світом, внаслідок якої: а) формується індивідуальний досвід, що виникає під час колективного чи індивідуального розв'язання різноманітних еколого-орієнтованих теоретичних, практичних, наукових, творчих завдань; б) розвивається особистісне ставлення до природи;

➤ спрямованість на комунікативну взаємодію індивіда з природою, в результаті якої набувається особистий досвід безпосереднього переживання єдності (спільності та відмінності) з природним об'єктом на рівні емоційної, особистої, ціннісно-орієнтованої взаємодії з ним.

Головними характеристиками рівня є конкретність, яка дає можливість розглядати його як більш власне поняття відносно до критерію, тобто таке, що є вимірювачем останнього, і діагностичністю, яка дозволяє показнику бути доступним для спостереження, обліку та фіксування. Показники фіксують певні стани чи рівень розвитку досліджуваної реальності за виокремленим критерієм [1, 3, 6].

Критерійними особливостями для вичленування рівнів є параметри, наявність яких свідчить про розвиток екологічної культури здобувачів освіти технічного коледжу за сталого розвитку українського суспільства.

Здобувач освіти, що знаходиться на *високому рівні розвитку критеріїв екологічної культури*, завжди виявляє стійкий інтерес до соціально-екологічних проблем у світі; усвідомлює особисту потребу в підвищенні рівня знань про сталий розвиток українського суспільства; вміє усвідомлено вибудовувати свою поведінку в неординарних соціальних ситуаціях; володіє раціональними прийомами пошуку й оброблення інформації з проблеми сталого розвитку, критично ставиться до неї; готовий до перетворення навколишнього природного світу з урахуванням досвіду використання екологічних знань; вміє проєктувати та втілювати ідеї екологічної доцільності у професійній та інших видах діяльності; творчо розв'язувати реальні екологічні проблеми, бере активну участь у практичній ціннісно-орієнтованій, у тому числі природоохоронній діяльності й ін.; володіє способами прийняття еколого-орієнтованих рішень у професійній діяльності, а також у конкретних екологічних ситуаціях; рефлексивними прийомами, самоаналізом ставлення до навколишнього природного світу та себе як невід'ємної його частини; здатний оцінювати власну готовність до здійснення еколого-орієнтованої професійної діяльності, її результатів, у т. ч. у рамках соціального та професійного досвіду [4, 5].

Здобувач освіти, що знаходиться на *середньому рівні розвитку екологічної культури*, виявляє інтерес до соціально-екологічних проблем світу в колективній діяльності; має особисту потребу в підвищенні рівня знань про сталий розвиток світу; розуміє соціальні проблеми, сутність явищ,

які є в суспільстві; достатній обсяг, міцність екологічних знань; володіє раціональними прийомами пошуку й оброблення інформації; виявляє інтерес до способів прийняття соціальних еколого-орієнтованих рішень у професійній діяльності; має уявлення про способи перетворення навколишнього соціального та природного світу на основі досвіду використання екологічних знань; має досвід участі в соціальних проєктах, у професійній та інших видах діяльності; володіє методами творчого розв'язання реальних екологічних проблем; знає рефлексивні прийоми, способи самоаналізу, ставлення до навколишнього природного світу та себе як невід'ємної його частини; оцінює власну готовність до здійснення еколого-орієнтованої професійної діяльності, її результатів, у т. ч. у рамках соціального та професійного досвіду; виявляє інтерес до самоосвіти та саморозвитку в галузі сталого розвитку суспільства [1].

Здобувач освіти, який знаходиться на *низькому рівні розвитку екологічної культури*, не виявляє інтересу до соціально-екологічних проблем світу; особиста потреба в підвищенні рівня знань про сталий розвиток світу суспільства відсутня; ситуативно переживає під час зіткнення з соціальними проблемами; відсутні знання та розуміння сенсу цінностей у житті; ігнорує роз'яснення з боку оточуючих; епізодичні прояви ініціативи та самостійності в пошуку джерел інформації, інтересу до способів прийняття соціально орієнтованих рішень у професійній діяльності не виявляє; не готовий до перетворення навколишнього соціального та природного світу на основі досвіду використання знань; не має досвіду участі в соціальних проєктах у професійній та інших видах діяльності; не володіє способами творчо розв'язувати реальні екологічні проблеми, не бере участі в практичній ціннісно-орієнтованій, у тому числі еколого-охоронної діяльності й ін.; не володіє рефлексивними прийомами, способами самоаналізу ставлення до навколишнього природного світу та себе як невід'ємної його частини; не робить оцінки власної готовності до здійснення соціально-орієнтованої професійної діяльності, її результатів, у т. ч. у рамках соціального та професійного досвіду; не виявляє інтересу до самоосвіти та саморозвитку в сфері екології [1, 2, 3, 6].

Характеристика рівнів сформованості компонентів екологічної культури здобувачів освіти в освітньому середовищі технічного коледжу представлена в контексті впровадження внутрішньо-предметних інновацій, що застосовуються під час викладання дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Будова і експлуатація автомобілів», «Виробнича діяльність та комерційна справа», «Відновлювальні джерела енергії», «Всесвітня історія», «Зарубіжна література», «Іноземна мова», «Інформатика та комп'ютерна техніка», «Культурологія», «Математика», «Монтаж, технічне обслуговування та ремонт установок відновлювальної

енергетики», «Основи екології», «Основи енергозбереження», «Природничі науки», «Соціологія», «Технічне обслуговування та ремонт електроустаткування автомобілів і тракторів», «Фізичне виховання», «Формування екологічної культури в освітньому середовищі технічних коледжів» в експериментальних закладах освіти – це нововведення, пов'язані зі способом викладання дисципліни, створенням та використанням в освітньому процесі різних методичних рекомендацій, посібників і нових електронних навчально-методичних комплексів. Крім нових методичних рекомендацій використовуються міждисциплінарні авторські розробки, що дозволяють глибше розібратися в екологічних проблемах і процесах, що відбуваються в екосистемах.

Екологічна освіта є одним із складників освітнього процесу, і саме тому дозволяє формувати в молодого покоління вміння критично мислити, аналізувати ситуацію й оперативно реагувати на глобальні виклики часу. Тому, екологічна культура дозволяє випускнику технічного коледжу через гармонізацію системи «людина – природа» найбільш адекватно визначити своє місце у навколишньому світі, максимально повно актуалізувати життєві ресурси, більш повно розкритися та проявити свої здібності в різних сферах життя та діяльності.

Висновки. Таким чином, зазначимо, що об'єктивна оцінка рівня сформованості екологічної культури студентів технічних коледжів, вимагає розроблення певної діагностичної методики з урахуванням низки конкретних компонентів і критеріїв. Вибір компонентів і критеріїв оцінки екологічної культури та їх показників є актуальною та складною методологічною проблемою в сучасній педагогіці. На основі аналізу різних наукових підходів було розроблено компоненти, критерії та показники рівня сформованості екологічної культури здобувачів освіти технічних коледжів. Це дозволяє діагностувати сформованість екологічної культури здобувачів освіти технічних коледжів, визначаючи її такими рівнями, як низький, середній і високий.

Література:

1. Vizniuk I., Ordatii N., Ordatii A. Environmental Consciousness of Students in VSPU Named After Mykhayl Kotsyubynsky in the Conditions of Quarantine Restrictions. Science and Education, 3(CLXXXVII), 2021. P. 38-45. Режим доступу: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2021-3-doc/2021-3-st5>
2. Візнюк І. М., Поліщук А.С. Рівень психологічної стійкості студента в умовах дистанційного навчання. Інсайт: психологічні виміри суспільства. 2020. Вип. 3. С. 57-68. Режим доступу file:///C:/Users/user/Downloads/ipsd_2020_3_7.pdf (дата звернення: 07.06.2023).
3. Кадемія М.Ю., Поліщук А.С., Долинний С.С. Використання штучного інтелекту у вивченні іноземної мови здобувачами освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2022. Вип. 63. С. 153-163.
4. Черчик Н.Л. Активізація рефлексивно-творчої навчальної діяльності методами інтерактивного навчання, спрямованих на практичне освоєння біоетичної культури і гуманістичних норм професійної поведінки майбутніх фельдшерів : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2020. 132 с.

5. Чубрей О. С. Система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу: монографія. Чернівці: Технодрук, 2020. 376 с.
6. Шевченко Л. С. Застосування інноваційних педагогічних методик майбутніми учителями технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 35. С. 497–502. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_35_106. (дата звернення: 06.06.2021).

References:

1. Vizniuk, I., Ordatii, N., Ordatii, A. (2021). Environmental Consciousness of Students in VSPU Named After Mykhayl Kotsyubynsky in the Conditions of Quarantine Restrictions. *Science and Education*, 3(CLHHHVII), 38-45. Retrieved from <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2021-3-doc/2021-3-st5> [in English].
2. Viznjuk, I. M., Polishhuk, A.S. (2020). Riven' psihologichnoї stijkosti studenta v umovah distancijnogo navchannja [The level of psychological stability of the student in distance learning conditions]. *Insajt: psihologichni vimiri suspil'stva - Insight: psychological dimensions of society*, 3, 57-68. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/ipsd_2020_3_7.pdf [in Ukrainian].
3. Kademija, M.Ju., Polishhuk, A.S., Dolinnij, S.S. (2022). Viktoristannja shtuchnogo intelektu u vivchenni inozemnoї movi zdobuvachami osviti [The use of artificial intelligence in the study of a foreign language by students of education]. *Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodiki navchannja u pidgotovci fahivciv: metodologija, teorija, dosvid, problemi: zbirnik naukovih prac' - Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, 63, 153-163 [in Ukrainian].
4. Cherchik, N. L. (2020). Aktivizacija refleksivno-tvorchoї navchal'noї dij'al'nosti metodami interaktivnogo navchannja, sprjamovanih na praktichne osvoennja bioetichnoї kul'turi i gumanistichnih norm profesijnoї povedinki majbutnih fel'dsheriv [Activation of reflective and creative educational activities by means of interactive learning methods aimed at practical development of bioethical culture and humanistic norms of professional behavior of future paramedics]. Vinnicja [in Ukrainian].
5. Chubrej, O. S.(2020). *Sistema pidgotovki majbutnih uchiteliv geografii do profesijnoї dij'al'nosti na zasadah kompetentnisnogo pidhodu* [The system of training future geography teachers for professional activity based on the competence approach]. Chernivci: Tehnodruk [in Ukrainian].
6. Shevchenko, L. S. (2013). Zastosuvannja innovacijnih pedagogichnih metodik majbutnimi uchiteljami tehnologij [Application of innovative pedagogical methods by future technology teachers]. *Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodiki navchannja u pidgotovci fahivciv: metodologija, teorija, dosvid, problemi: zbirnik naukovih prac' - Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, 35, 497–502. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_35_106 [in Ukrainian].

УДК 373.3.

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-551-560](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-551-560)

Луців Світлана Ігорівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (098)23-45-418, <https://orcid.org/0000-0003-3219-7779>

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Сучасне суспільство пізнає стрімкі зміни, які пов'язані з інформатизацією та використанням високих технологій у різних сферах життя. Ці зміни супроводжуються швидким оновленням інформації та постійним розширенням її обсягу. Все це поставити перед освітою нові вимоги - підготувати людину, яка буде готова до постійного фахового зростання і здатна адаптуватися до змін.

Вчені як в Україні, так і в усьому світі вважають, що відповідь освіти на ці проблеми призведе до впровадження нових освітніх технологій. Оновлення освітньої методології та практики є необхідним для забезпечення якісної підготовки молодих людей. Використання нових освітніх технологій допоможе створити мобільну і динамічну навчальну середу, яка сприятиме розвитку учнів і підготує їх до викликів сучасного світу.

З'ясовано, що сучасна педагогічна теорія, враховуючи накопичений досвід практики, встановлює обґрунтованість використання різноманітних новітніх педагогічних технологій. Серед них особливе місце займає технологія розвивального навчання, яка об'єднує декілька різновидів та їх варіанти.

Визначено, що технологія розвивального навчання спрямована на активне залучення учнів до процесу навчання, стимулювання їхнього самовизначення та розвитку творчих здібностей. Ця технологія передбачає створення сприятливого навчального середовища, в якому учні можуть активно досліджувати, співпрацювати та розвивати свої знання, вміння і навички.

Застосування технології розвивального навчання допоможе підвищити мотивацію та інтереси учнів до навчання, розвинути їх творчі здібності, критичне мислення, комунікативні навички та інші компетентності, необхідні для успішної адаптації в сучасному світі. Використання цієї технології сприяє активному і всебічному розвитку учнів, спонукає їх до самостійності та

самовдосконалення. Такий підхід до навчання веде до покращення глибоких знань, навичок і цінностей, які будуть корисні молодшим школярам.

Доведено, що методична інтеграція відомостей народного календаря в зміст навчання української мови в початкових класах може бути цікавою та ефективною стратегією в контексті врахування засад технології розвивального навчання. Інтеграція цих двох елементів дозволяє дітям отримати не лише мовні знання, а й розширити світогляд, розуміння культурного контексту та виховати ряд моральних якостей.

Ключові слова: технології навчання, розвивальне навчання, уроки української мови, учні початкових класів, народний календар.

Lutsiv Svitlana Ihorivna Candidate of Science in Pedagogical, Docent, Docent of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, I. Franko St., 24, Drohobych, 82100, тел.: (098)234-54-18, <https://orcid.org/0000-0003-3219-7779>

NATIONAL CALENDAR IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS AS A TOOL FOR DEVELOPMENTAL LEARNING

Abstract. Modern society is experiencing rapid changes associated with informatization and the use of high technologies in various spheres of life. These changes are accompanied by a rapid update of information and a constant expansion of its volume. All this is to put new demands on education - to prepare a person who will be ready for constant professional growth and able to adapt to changes.

Scientists both in Ukraine and around the world believe that education's answer to these problems will lead to the introduction of new educational technologies. Updating educational methodology and practice is necessary to ensure quality training of young people. The use of new educational technologies will help create a mobile and dynamic learning environment that will promote the development of students and prepare them for the challenges of the modern world.

It was found that the modern pedagogical theory, taking into account the accumulated practical experience, establishes the validity of the use of various modern pedagogical technologies. Among them, a special place is occupied by the technology of developmental learning, which combines several varieties and their variants.

It was determined that the technology of developmental learning is aimed at actively involving students in the learning process, stimulating their self-determination and developing creative abilities. This technology involves creating a conducive learning environment in which students can actively explore, collaborate, and develop their knowledge, skills, and abilities.

The use of developmental learning technology will help increase students' motivation and interest in learning, develop their creative abilities, critical thinking, communication skills and other competencies necessary for successful adaptation in the modern world. The use of this technology contributes to the active and comprehensive development of students, encourages them to independence and self-improvement. This approach to learning leads to the improvement of deep knowledge, skills and values that will be useful for younger students.

It has been proven that the methodical integration of information from the national calendar into the content of Ukrainian language learning in primary grades can be an interesting and effective strategy in the context of taking into account the basics of developmental learning technology. The integration of these two elements allows children to acquire not only linguistic knowledge, but also to expand their outlook, understanding of the cultural context, and to cultivate a number of moral qualities.

Keywords: learning technologies, developmental learning, Ukrainian language lessons, primary school students, national calendar.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується великою динамікою у всіх сферах, включаючи освіту. Це означає, що людина повинна бути готовою швидко адаптуватися до змінених умов життя. Вона має мати широкий кругозір і бути відкритою до нових знань і досвіду, гнучкою в ухваленні рішень і бути готовою нести відповідальність за свої дії. Ці фактори спричиняють перегляд освітніх систем країни і зміну методології навчання й виховання.

Кожна країна має свою специфіку в освітній системі, але основною тенденцією є зростання значення особистісного розвитку в педагогічній теорії та практиці. Це призводить до створення нових технологій навчання та посилення розвитку вже відомих. В цілому сучасні вимоги і реалії вимагають від освітніх систем гнучкості, здатності до адаптації та інноваційності, щоб надати людям необхідні навички та знання для життя в сучасному світі.

Так, видатний педагог Василь Сухомлинський наголошував: «Повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, були б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання – розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил розуму від обсягу знань» [5, С. 97].

Розробка варіантів технологій розвивального навчання відбувається відповідно до конкретних особливостей кожного навчального середовища. Це можуть бути інтерактивні комп'ютерні програми, веб-платформи, проєктні методи, колективна співпраця та багато іншого. Основна їхня мета полягає у

тому, щоб навчання було цікавим, змістовним та спрямованим на розвиток учня як особистості.

Таким чином, розвивальне навчання враховує не лише розумовий розвиток, але й навички спілкування, самоосвіти, самовихування та творчого мислення. Воно сприяє комплексному розвитку особистості, формуванню розумових, соціальних і емоційних навичок молодшого школяра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія розвивального навчання вивчалася відомими педагогами і теоретиками, що працюють в галузі педагогіки. Серед них Ш. Амонашвілі, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, Г. Костюк, Н. Менчинська, О. Савченко, Шаталов, І. Якиманська та багато інших.

Мета статті – обґрунтувати значення народного календаря в системі розвивального навчання української мови учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Українська мова має велику значущість у системі українознавчих понять, тому вона є ключовим елементом у формуванні та передачі знань про Україну як країну, її культуру, історію та ідентичність. Українознавство дозволяє збагатити та уточнити термінологію, що використовується для опису та аналізу української культури, соціальних процесів та історичних подій.

Українська мова втілюється у собі багатство народної мудрості, літературних творів, народних пісень та поезій, які є невід'ємною частиною української культури. Вона дозволяє точно й виразно висловити та передати особливості українського менталітету, традицій та цінностей.

Також українська мова є ключовим інструментом для дослідження та аналізу українознавчих понять, які стосуються української історії, географії, культури, літератури, мистецтва, етнології та багатьох інших аспектів. Вона дає можливість точно та зрозуміло формулювати поняття, описувати особливості та зв'язки між ними, а також проводити дослідження та аналіз відповідним чином.

Відомості народного календаря та текстів народознавчого спрямування мають суттєве значення у навчанні української мови у початковій школі. Вони володіють великим виховним потенціалом, сприяють формуванню національної свідомості, підтримці та розвитку культурної спадщини та усвідомленню національної ідентичності.

Народний календар є одним із найцінніших джерел українознавства та народознавства. Він базується на спостереженнях за природними явищами. Він показує зв'язок між людьми і природою, а також показує культурну спадщину наших предків. «Уже за трипільської доби, розрізняючи на небосхилі рухомі й нерухомі планети, вона [людина] вміла визначати на основі місцезнаходження Сонця і Місяця весняне та осіннє рівнодення. Тоді ж

з'являється перший праобраз календаря, подальшу еволюцію якого засвідчує орнаментация керамічних виробів, особливо виразна у першому тисячолітті після Н. Х.» [3, С. 143].

Так, народний календар є унікальним історичним джерелом, яке має велике значення для національно-історичної пам'яті народу. Він дає можливість краще зрозуміти минулі часи і простір, в межах яких він виник і розвивався. Через народний календар передаються традиції, звичаї, вірування та світогляд наших предків. Відомий народознавець В. Скуратівський зазначав: «Практично все господарське життя чітко регламентувалось календарно-святковою структурою» [4, С. 54–55].

Функція народного календаря полягала в передбаченні та визначенні сприятливих та небезпечних періодів для різних господарських дій, таких як посіви, жнива, сінокосіння, торгівля тощо. Він був заснований на спостереженнях за природними явищами, змінами в погоді, ростом рослин, поведінкою тварин і т.д. Це допомагало людям планувати свою роботу і діяльність відповідно до цих прогностичних вказівок.

Однак народний календар не обмежувався лише функцією прогнозу. Він також відображає етнічну історію, традиції та звичаї народу через святкування та обряди, які були пов'язані з іншими датами в календарі. Це дозволяло людям зберігати свою культурну спадщину, передавати з покоління в покоління традиції, цінності та історичні знання.

Народний календар може бути ефективним засобом розвитку технологій навчання, крім того, він сприяє розвитку різних аспектів особистості учня почткової школи та допомагає збагачувати його знання про культуру, історію та традиції свого народу. Можна стверджувати, що народний календар українського народу мав виховну функцію і спрямовувався на розвиток багатьох моральних чеснот і якостей у дітей. Він надавав можливість формувати в них ціннісне ставлення до землі, природи та навколишнього середовища. Це передбачало любов і повагу до природи, бережливе ставлення до неї, здатність сприймати її красу та цінувати її ресурси.

Крім того, народний календар підкреслював значення праці і спонукав до працьовитості. Він надавав відомості про господарські дії та роботу, пов'язану з різними сезонами року, що розвивало в дітей відповідальність, господарність, ініціативність та підприємливість.

Також народний календар навчав дітей турботі про близьких і рідних людей. Він відображав святкування родинних подій, колективних свят та обрядів, які об'єднували людей і підкреслювали важливу роль родинних зв'язків, турботу та підтримку один одного.

А ще народний календар сприяв розвитку моральних якостей, таких як порядність, добродійність, взаємодопомога та справедливість. Він передавав

традиційні цінності, норми поведінки та моральні принципи, які виховували у дітей правильне ставлення до інших людей і важливість доброчинності у взаєминах.

Методична інтеграція відомостей народного календаря в зміст навчання української мови в початкових класах може бути цікавою та ефективною стратегією в контексті врахування засад технології розвивального навчання. Інтеграція цих двох елементів дозволяє молодшим школярам отримати не лише мовні знання, а й розширити світогляд, розуміння культурного контексту та виховати ряд моральних якостей.

Із способів інтеграції може бути використання текстів, присвячених народним святкам, обрядам та традиціям, в яких активно використовуються українська мова та мовні засоби. Це можуть бути тексти народних пісень, віршів, казок або оповідань, пов'язаних з конкретними святами або подіями в народному календарі. Діти можуть читати, аналізувати і вивчати такі тексти, розширюючи свої мовні навички та одночасно поглиблюючи знання про культуру і традиції свого народу.

На уроках української мови у початкових класах можна використовувати народний календар для створення ситуацій навчання, які сприяють розвитку комунікативних навичок дітей.

Наприклад, діти можуть розігравати ролі під час святкування народних свят, спілкуватися один з одним, використовуючи вивчені мовні конструкції та виражати свої думки та почуття. Це допоможе учням навчитися ефективно використовувати мову в різних комунікативних ситуаціях та розвинути свою соціальну компетентність.

На уроках української мови у початкових класах можна використовувати вправи українознавчого спрямування, укладені на основі народного календаря.

Можна запропонувати такі вправи:

Вправа 1.

Замість крапок вставте пропущене слово чи словосполучення.

1. *Перший місяць по літі назвали на честь Це вічнозелений кущ. Він любить вологі ґрунти й лісові хащі. Починає масово цвісти восени.*

2. *А ще його звали «роєн», «ревун» і «харев». Це від того, що голосно ... олені.*

3. *Пізніше його накликали сівнем, бо починався період сівби зернових, та маїком – це од зеленої озимини, що ... на полях.*

4. *Та найпоширенішою вважається назва Саме у вересні наступає унікальне природне явище – кілька днів поспіль у повітрі пливуть срібні ниточки павутиння (За В. Скуратівським).*

Вправа 2.

Прочитайте текст. Як ви думаєте, чим він є – монологом чи діалогом? Знайдіть прислів'я, які трапляються в тексті. Випишіть їх.

Бабуся зайшли до хати, присіли на ослінчик, щоб віддихатися.

– Як **вересніє**, то й дощик сіє, – знімаючи промоклу хустину, мовили вони. – Слава Богові, хоч житечком обсіялися. А як ви?

– Ми ще вчора, нівроку, обробили **нивку**. – Дідусь одсунувся на кінець лави, сів поруч з бабусяю. – Хоч вересень, Мотре, уже і без **перевесла** ходить, але таки він **щедрить** хлібом. Кажуть, **книш** у вересні хоч і глевкий, але м'який, трохи ніздрюватий, проте на столі йому лежати!

– Авжеж, серпень страву готує, а вересень подає її до столу. Тому й мовиться, що він на весілля багатий.

– З весіллями ще рано поспішать, – підморгнув бровою дідусь. – У вересні одна ягода – і та горобина. А без свинини весілля не справиш. Моя Ївга з цього приводу любить **під'юджувати**: восени грибина, а взимку свинина. Так що у свати ще рано ходити.

– Може, й так, – додають бабуся, – але вересневий садок, що в січні кожушок. Сховатися від негоди таки можна.

– Не так і легко, Мотре, бо вересневий час – сім погод у нас: сіє, гріє, віє, туманіє, холодніє, гуде, ще й згори йде? (За В. Скуратівським).

Вправа 3.

Прочитайте і поміркуйте, що нового ми дізналися про хліб.

Споконвіку в Україні хліб називали святим. Спочатку він у землі, потім у борошні, нарешті його бачимо на столі. Народжений працею, зарум'янений, пахучий хліб – вірний наш годувальник.

З давніх-давен люди складали на честь хліба радісні й бентежні пісні. У них з любов'ю говорилося про святість хліба, про його велич. Дорослі і діти, прославляйте хліб та людей, які вирощують його! (За М. Польовим).

Учитель, використовуючи такі вправи та завдання, має можливість формувати в учнів бажання берегти та примножувати культурну спадщину, розвивати національну свідомість та гордість за свою країну.

Так, на основі народного календаря можна створити різноманітні вправи з творчим компонентом, які сприяють розвитку всіх аспектів особистості молодшого школяра. Оскільки народний календар пов'язаний з народними традиціями, святами, звичаями та природними явищами, він може служити чудовим джерелом для створення цікавих та пізнавальних завдань з мовної освіти.

Наприклад, на уроках української мови у початкових класах можна пропонувати учням створити оповідання або вірші, використовуючи народні прикмети, прислів'я або святкові події як основу для творчого написання. Вправи з вибіркового читання або складанням діалогів на основі текстів про народний календар після формування навички читання та письма.

Додатково можна проводити групові проекти, під час яких молодші школярі можуть дослідити та надати інформацію про певне свято або звичай, пов'язаний з народним календарем. Це сприятиме розвитку дослідницьких та презентаційних навичок, а також поглибить знання учнів про народну культуру та традиції.

Використання вправ і завдань, створених на основі народного календаря і враховуючи засади розвивального навчання, має значний потенціал для залучення і зацікавлення учнів у процесі навчання української мови.

Коли учні працюють з текстами, пов'язаними з народним календарем, вони лише не вивчають мовні структури і правила, але й підтримують можливість поглибити свої знання про історію, культуру та традиції українського народу.

Крім того, використання вправ і завдань, орієнтованих на творчість та активну участь учнів, сприяє формуванню активної мовної особистості. Учні підтримують можливість самостійно досліджувати, аналізувати та використовувати мовний матеріал у контексті народного календаря. Це сприяє розвитку їхнього творчого мислення, комунікативних та проблемно-пошукових навичок.

Такий підхід до вивчення української мови допоможе створити цікаве та плідне навчальне середовище, в якому учні активно залучаються до вивчення мови та поглиблюють свої знання про українську культуру і традиції. У результаті досягнення провідної мети мовної освіти – формування активної мовної особистості – стає більш доступним і ефективним процесом.

Сучасна школа повинна включати народний календар у свій освітній простір з кількох причин.

По-перше, народний календар є частиною культурної спадщини і традицій українського народу. Вивчення та розуміння цього календаря дозволяє учням отримати унікальні знання про народні свята, звичаї, обряди та традиції. Це сприяє формуванню національної свідомості та ідентичності, розширює кругозір учнів і розвиває їх культурне самовизначення.

По-друге, народний календар має значення для розвитку мовних навичок учнів. Вивчення текстів, пов'язаних з народними святами, дозволяє поглиблювати мовленнєві навички, розширювати словниковий запас, навчитися правильно виражати думки та почуття. Учні отримують можливість працювати з текстами різних жанрів, а також використовувати мовні засоби.

Усі ці вправи з творчим компонентом не тільки розвивають мовні вміння та навички, але й сприяють розширенню культурного багажу учнів, розвитку творчого мислення, появи та самовираження.

По-третє, народний календар сприяє розвитку творчих та критичних мисленнєвих навичок учнів початкових класів. Вивчення календарних традицій та звичаїв вимагає аналізу, узагальнення і творчого підходу. Учні вчаться бачити зв'язок між минулим і сучасністю, розуміти значення культурних норм та цінностей, а також розвивати вміння самотійно мислити та аргументувати свої погляди.

Важливо зазначити, що народний календар є засобом розвивального навчання. Ключові складники розвивального характеру навчання в початковій школі:

1. Розвиток процесів сприйняття: навчання включає розвиток учнівських здібностей до важливого сприйняття і розуміння текстів, інформації та відтворення їх у власних висловлюваннях.

2. Оволодіння функціями загальнонавчальних умінь і навичок: учні підтримують навички читання, письма, слухання, усного мовлення, а також навички аналізу текстів, розв'язання проблемних завдань, самотійного пошуку інформації та критичного мислення.

3. Нагромадження індивідуального досвіду пошукової діяльності: учні самотійно відшукуювати, аналізувати та використовувати різноманітні джерела інформації, формулювати питання, проводити дослідження та висновки.

4. Розвиток уяви і літературної творчості: учні вивчають та створюють тексти різних жанрів, розвивають своє уяву, фантазію та творчість, вчаться виразно висловлювати свої думки і почуття.

5. Вправління у комбінуванні, конструюванні, перетворенні: учні розвивають свої когнітивні навички шляхом з'єднання, структурування та перетворення інформації, розв'язання завдань, конструювання нових ідей та рішень.

Ці складники співпрацюють і взаємодіють між собою, створюючи сприятливу основу для розвитку особистості учнів. Отже, введення народного календаря в освітній простір сучасної школи сприяє збагаченню освітнього процесу.

Висновки. Використання вправ і завдань, створених на основі народного календаря з проектом на засади розвивального навчання, має завданням суттєво підвищити інтерес до української мови. Цей підхід сприяє не тільки формуванню мовленнєвих навичок, але й розширює знання про українську культуру, традиції та історію. Він розвиває в учнів початкових класів українознавчу компетентність, що включає розуміння і вміння

оцінювати культурні цінності, звичаї, менталітет та ідентичність українського народу.

Отже, такий підхід досягає провідної мети мовної освіти – формування активної мовної особистості, яка володіє не тільки мовними знаннями, але й включає культурний та історичний контекст мови, що сприяє глибшому та комплексному розвитку учнів початкової школи.

Література:

1. Максименко Н. Б., Качак Т. Б. Технології вивчення предметів галузі «Мови і літератури» в початковій школі: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2015. 100 с.
2. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. К. : Генеза, 1999. 368 с.
3. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ : Лілея, 2004. 280 с.
4. Скуратівський В. Місяцелік: Український народний календар. К., 1993. 208 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Т. 1. : Радянська школа, 1976. 654 с.

References:

1. Maksymenko N. B., Kachak T. B. (2015). *Tekhnolohiyi vyvchennya predmetiv haluzi «Movy i literatury» v pochatkoviy shkoli [Technologies for studying subjects in the field of «Languages and Literature» in primary school]*. Navchal'no-metodychnyy posibnyk. Ivano-Frankivs'k: Tipovit [in Ukrainian].
2. Savchenko O. YA. (1999). *Dydaktyka pochatkovoyi shkoly [Primary school didactics]*. K. : Heneza [in Ukrainian].
3. Savchuk B. (2004). *Ukrayins'ka etnolohiya [Ukrainian Ethnology]*. Ivano-Frankivs'k : Lileya [in Ukrainian].
4. Skurativs'kyu V. (1993). *Misyatselik: Ukrayins'kyu narodnyy kalendar [Ukrainian Ethnology]*. K. [in Ukrainian].
5. Sukhomlyns'kyu V. O. (1976) *Vybrani tvory : u 5 t. T. 1. [Selected works: in 5 vols. Vol. 1.]*: Radyans'ka shkola [in Ukrainian].

УДК 378.14:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-561-569](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-561-569)

Михайлюк Ірина Романівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інженерії програмного забезпечення, Інститут інформаційних технологій Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76016, тел.: (095) 303-14-56, <https://orcid.org/0000-0002-6489-3982>

Царева Олександра Степанівна асистент кафедри прикладного програмування та обчислення, Інститут інформаційних технологій Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76016, тел.: (099)363-94-90, <https://orcid.org/0009-0004-8224-7054>

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ В УМОВАХ ІНТЕРАКТИВНОГО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Сьогодні однією з основних ознак сучасного суспільства та систем освіти є стрімкий розвиток комп'ютерних технологій і систем телекомунікацій. Незаперечним фактом є те, що Інтернет сьогодні перестав бути лише системою зберігання та передачі надвеликих обсягів інформації, а перетворився на сферу життєдіяльності та розвитку суспільства. Такі його можливості, як оперативність, швидкість і доступність зв'язку між користувачами на далеких і близьких відстанях, дозволяють використовувати Інтернет не лише у ролі інструмента для пізнання, але і як засіб спілкування. Цю властивість, на жаль, часто ігнорують в освітній сфері, використовуючи інформаційні технології виключно як засіб для передачі знань, у той час як при дистанційному навчанні важливо розвивати комунікаційні здібності студентів. Адже комунікативно-інформаційний компонент важлива складова не лише навчального процесу, але й роботи майбутнього фахівця технічних галузей, де використання цифрових та Інтернет-технологій набуває щораз більшого поширення.

При дистанційному навчанні до можливості взаємодії «людина – комп'ютер» додається можливість комунікації «людина – комп'ютер – людина». Наукові дослідження у цій сфері проводять порівняно недавно, оскільки освітні телекомунікації за допомогою комп'ютерних мереж –

принципово новий пласт реальності. Багато можливостей при використанні інформаційно-комп'ютерного супроводу дистанційного навчального процесу містить у собі й інтерактивне навчання.

Для додаткового обґрунтування доцільності виокремлення педагогічної умови та визначення ролі технічних засобів навчання в розвитку комунікативно-інформаційного компоненту, було проведено анкетування 36 викладачів і 217 студентів-третьоккурсників чотирьох інженерних спеціальностей.

Здійснено аналіз теоретичних передумов на основі проведеного анкетування, що засвідчив доцільність запровадження інтерактивного підходу у підготовці майбутніх фахівців технічного спрямування. Визначено, що такий підхід упродовж навчання виступає об'єктивною запорукою формування достатнього професійного рівня інформаційної культури у студентів вищих технічних закладів України.

Доведено, що інформаційна культура є показником не лише загальної, а, передусім, професійної культури особистості; виокремлено найбільш значущі характеристики для формування достатнього рівня інформаційної культури у майбутніх фахівців технічних галузей. Визначено напрямки подальших досліджень щодо готовності викладачів до педагогічної діяльності у нових освітніх умовах.

Ключові слова: інтерактивне навчання, інформаційно-комунікаційний компонент, інформаційна культура, дистанційне навчання, педагогічна діяльність, освітні умови

Mykhailiuk Iryna Romanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Software Engineering Department, Institute of Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska St., 15, Ivano-Frankivsk, 76016, tel.: (095) 303-14-56, <https://orcid.org/0000-0002-6489-3982>

Tsareva Oleksandra Stepanivna assistant professor of the applied programming and computing department, Institute of Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska St., 15, Ivano-Frankivsk, 76016, tel.: (099)363-94-90, <https://orcid.org/0009-0004-8224-7054>

INFORMATIONAL AND COMMUNICATIVE COMPONENT OF TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN TECHNICAL FIELDS IN THE CONDITIONS OF INTERACTIVE DISTANCE EDUCATION: THEORETICAL ASPECTS.

Abstract. Today, one of the main features of modern society and education systems is the rapid development of computer technologies and telecommunications

systems. It is an indisputable fact that today the Internet has ceased to be only a system for storing and transmitting extremely large amounts of information, but has turned into a sphere of life and development of society. Its capabilities, such as efficiency, speed and availability of communication between users at long and close distances, allow using the Internet not only as a tool for learning, but also as a means of communication. This property, unfortunately, is often ignored in the educational field, using information technology exclusively as a means of imparting knowledge, while in distance learning it is important to develop students' communication skills. After all, the communicative and informational component is an important component not only of the educational process, but also of the work of a future specialist in technical fields, where the use of digital and Internet technologies is becoming more and more widespread.

In distance learning, the possibility of "human - computer - human" communication is added to the possibility of "human - computer" interaction. Scientific research in this area has been conducted relatively recently, since educational telecommunications using computer networks is a fundamentally new layer of reality. Many opportunities when using information and computer support of the distance learning process include interactive learning.

For additional substantiation of the expediency of singling out the pedagogical condition and determining the role of technical means of learning in the development of the communicative and informational component, a survey was conducted of 36 teachers and 217 third-year students of four engineering specialties.

An analysis of theoretical prerequisites was carried out on the basis of the conducted questionnaire, which proved the expediency of introducing an interactive approach in the training of future technical specialists. It was determined that such an approach in the course of education serves as an objective guarantee of the formation of a sufficient professional level of information culture among students of higher technical institutions of Ukraine.

It has been proven that information culture is an indicator not only of the general, but, above all, of the professional culture of an individual; the most significant characteristics for the formation of a sufficient level of information culture among future specialists in technical fields are singled out. The directions of further research on the readiness of teachers for pedagogical activities in new educational conditions have been determined.

Keywords: interactive learning, information and communication component, information culture, distance learning, pedagogical activity, educational conditions

Постановка проблеми. Наукова категорія «інтерактивне навчання» як окремий вид навчання, що має свої особливі способи та методи передачі й засвоєння інформації, у педагогічній літературі вже привернуло увагу

педагогів і вчених, що працюють у сфері соціально-гуманітарних проблем та інформатики. Проте в нашій розвідці ми хочемо спрямувати увагу саме на сферу технічної освіти, оскільки досить часто саме в технічній сфері використання цифрових технологій є формалізованим, обмеженим виключно потребами передачі інформації. В той час як для майбутніх фахівців технічних галузей необхідним є певний професійний рівень інформаційної культури для вирішення основних робочих завдань. Саме застосування комунікативно-інформаційного компонента може, на нашу думку, покращити підготовку фахівців технічних галузей до майбутньої професійної діяльності в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про можливість ефективно організації дистанційного та змішаного навчального процесу в ВТНЗ на базі комп'ютерного тексту й Інтернету свідчать дослідження [1]. Автори [2,3] відзначають важливість використання у процесі інтерактивного навчання системи ігрових методів навчання. Ігровий метод використовується на різних ступенях освіти і може служити способом організації та здійснення, стимулювання та мотивації, контролю навчально-пізнавальної діяльності. На думку деяких дослідників [4,5], впровадження інтерактивного підходу у процес підготовки студентів у ВТНЗ виступає одним із основних засобів підвищення дидактичних можливостей сучасних технологій навчання, що забезпечить високий рівень інформаційної культури майбутнім фахівцям. Вчені [6-9] наголошують, що володіти інформаційною культурою слід, насамперед, для того, щоб вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, а це вкрай необхідно для кожної людини. Формування інформаційної культури представлено як складний процес, що має включати освітні ресурси загальної культури суспільства, потенціал навчально-виховного і соціокультурного середовища закладу вищої освіти, духовний саморозвиток особистості студента [6]. Узагальнення зазначених наукових досліджень дає нам [9] підстави визначити інформаційну культуру за показник не лише загальної, а, передусім, професійної культури особистості. Зауважимо, що науковці [7-8] одноставні у тому, що формування інформаційної культури є багаторівневим процесом, триває впродовж усього подальшого навчання та життя. Інформаційна культура особистості об'єктивно стає визначальним фактором у різних видах їхньої трудової діяльності.

Мета статті – дослідити перспективи введення педагогічної умови «застосування інтерактивного підходу до організації дистанційного навчального процесу для підготовки студентів ВТНЗ» відносно комунікативно-інформаційного компонента готовності фахівців технічних галузей до майбутньої професійної діяльності

Виклад основного матеріалу. Наукова категорія «інтерактивне навчання» як окремий вид навчання, що має свої особливі способи та методи передачі й засвоєння інформації, у педагогічній літературі вже привернуло увагу педагогів і вчених, що працюють у сфері соціально-гуманітарних проблем та інформатики. Проте в нашій розвідці ми хочемо спрямувати увагу саме на сферу технічної освіти, оскільки досить часто саме в технічній сфері використання цифрових технологій є формалізованим, обмеженим виключно потребами передачі інформації. З точки зору освітніх технологій, інтерактивне навчання не суттєво відрізняється від звичайних методів учіння [10,11]. Його особливістю є навчання у процесі спілкування, взаємодії студентів один із одним, із засобами учіння, із навчальним середовищем. Воно передбачає навчання під час спілкування, комунікації, коли сама навчально-комунікаційна діяльність перетворюється на засіб навчання. Усі ці аргументи послужили основою для виокремлення зазначеної педагогічної умови. Зауважимо, що її впровадження спрямовано на підвищення комунікативно-інформаційного компонента готовності студентів технічних спеціальностей до майбутньої діяльності в умовах тотальної цифровізації.

Якщо при традиційному навчанні його ініціатором виступає педагог (представлення інформації студентам і організація її засвоєння), то при інтерактивному навчанні провідна роль передається джерелу інформації, (інший студент, навчальна книга, комп'ютер, Інтернет). Причому дослідники можливостей мультимедійних засобів доводять, що саме комп'ютер виступає у ВТНЗ найбільш вагомим ініціатором навчального процесу навіть за умов традиційного навчання. При дистанційному навчанні роль комп'ютерно-цифрових засобів стає ключовою.

Застосування ігор дозволяє змодельовати різноманітні ситуації майбутньої професійної діяльності та зблизити умови навчання з реальною практичною роботою, сприяючи розвитку комунікаційних здібностей студентів. Ми [12] вважаємо, що у будь-якій грі закладено широкий спектр напрямів, ліній взаємодії (інтерації) між її учасниками: викладач – студент, студент – студент, викладач – підгрупа студентів, підгрупа – підгрупа тощо.

Дослідження, проведені в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти та газу показали, що протягом навчального тижня студенти в середньому 29 годин часу витрачають на роботу під керівництвом викладача на лекції, 17 – на практичні заняття, решта часу витрачається на самостійну роботу з книгою, конспектом лекцій, із іншими студентами. При цьому 18% часу студент витрачає на роботу з комп'ютером, з яких 14% відводиться на користування Інтернет- мережею.

Аналіз попередніх років показав, що комп'ютер та Інтернет, зазвичай, використовувався як джерело інформації або як засіб для виконання друкованих і графічних робіт. Використання комп'ютера у ролі засобу навчання траплялося вкрай рідко. Дистанційне навчання суттєво змінило такий підхід, проте частота застосування комп'ютерних засобів не гарантує ефективність.

Основна причина недостатньо ефективного використання комп'ютерної техніки в навчальному процесі – відсутність методик. Ці аргументи стали підґрунтям для введення зазначеної педагогічної умови у навчальний процес підготовки майбутніх фахівців технічних галузей. Ми виходили з того, що інтерактивна комп'ютерна організація навчання студентів може значно активізувати як традиційні компоненти навчального процесу (лекції, практичні та лабораторні заняття, семінари), так і самостійну роботу. Це суттєво впливатиме на розвиток комунікативно-інформаційного компонента готовності студентів до майбутньої професійної діяльності.

Вважаємо, [12] що впровадження інтерактивно-комп'ютерного підходу в навчально-виховний процес ВТНЗ повинно забезпечувати високий рівень теоретичних знань на рівні сучасних досягнень науки; оволодіння вміннями використовувати набуті знання у професійній діяльності та повсякденному житті на необхідному для спеціальності рівні; конкурентоздатність набутих професійних знань, навиків і вмінь на ринку праці; формування професійної компетентності фахівців у певній галузі діяльності; виховання творчої особистості зі сформованими особистісно-професійними якостями.

Для додаткового обґрунтування доцільності виокремлення педагогічної умови та визначення ролі технічних засобів навчання в розвитку комунікативно-інформаційного компоненту, було проведено анкетування 36 викладачів і 217 студентів-третьокурсників чотирьох інженерних спеціальностей.

Перед респондентами було поставлено, з-поміж інших, два запитання: «Ви вважаєте, що комп'ютерне забезпечення та Інтернет при традиційній лекційно-семінарській організації дистанційного навчального процесу сприяє підвищенню якості навчання?» та «Ви вважаєте, що при інтерактивному підході до дистанційного навчання комп'ютерне забезпечення та Інтернет сприяє підвищенню якості навчання?». Респондентам пропонувалося вибрати одну з відповідей: «істотно підвищує», «підвищує», «сприяє підвищенню», «не сприяє підвищенню». Результати проведеного анкетування наведені в табл. 1.

Таблиця 1.

Результати анкетування викладачів та студентів-третьокурсників.

Респонденти	Істотно підвищує	Підвищує	Сприяє підвищенню	Не сприяє підвищенню	Істотно підвищує	Підвищує	Сприяє підвищенню	Не сприяє підвищенню
	Питання 1				Питання 2			
Викладачі	10	18	6	2	15	10	8	4
Студенти	100	75	25	17	90	85	45	7

Аналіз даних таблиці свідчить про те, що, на думку викладачів та студентів, інтерактивне використання в навчальному процесі ВТНЗ комп'ютерної техніки та Інтернету істотно підвищує якість підготовки фахівців.

Для практичної реалізації зазначеної педагогічної умови було передбачено розробку та підготовку інформаційної бази (текстів лекцій, комп'ютерного та інформаційного забезпечення), яка забезпечуватиме повну можливість студентів отримувати наукову інформацію на рівні завдань, які стоять перед спеціальністю. Необхідно було розробити систему навчальних вправ (лабораторних, практичних та інших робіт), які дозволятимуть реалізувати отриману теоретичну інформацію на практиці з вказаною якістю та на заданому рівні, а також систему критеріїв та їхніх показників, які дозволяють виміряти та оцінити ступінь досягнення кожним студентом заданої якості та рівня навченості, а також методики їх використання на практиці.

На нашу думку, для майбутніх фахівців технічних галузей достатнім є такий професійний рівень інформаційної культури, який повинен слугувати їм для вирішення основних робочих завдань, а не лише для пошуку, формування та передавання інформації.

До найбільш значущих характеристик формування інформаційної культури у студентів ВТНЗ ми віднесли:

- 1) Розуміння сутності інформації та інформаційних процесів, їхньої ролі у процесах пізнання навколишньої діяльності;
- 2) Визнання комп'ютера як ефективного засобу навчальної діяльності, значення програмного супроводу навчання;
- 3) Володіння вміннями і навичками практичного застосування персонального комп'ютера (працювати з його програмним забезпеченням, а також клавіатурою, мишкою, принтером, дисплеєм);
- 4) Вміння організувати пошук, добір комп'ютерної інформації, необхідної для розв'язування навчальних завдань;
- 5) Формування уявлень про основні алгоритмічні структури, їхні властивості та форми опису, вміння самостійно складати алгоритми;
- 6) Формування і постійне розширення уявлень про бази даних, інформаційно-пошукові системи;
- 7) Розвиток здатності підпорядковувати свої інтереси нормам поведінки, яких слід дотримуватися відповідно до соціальних стандартів;
- 8) Набуття навичок роботи та опанування етикету спілкування у локальних і глобальних комп'ютерних мережах [13].

Висновки. Здійснений нами аналіз засвідчує доцільність запровадження інтерактивного підходу у підготовці майбутніх фахівців технічного

спрямування. Такий підхід упродовж навчання виступає об'єктивною запорукою формування достатнього професійного рівня інформаційної культури у студентів вищих технічних закладів України. Водночас, для подальшого вивчення актуалізуємо питання формування готовності викладачів до використання і впровадження у навчальний процес комп'ютерних засобів навчання. Це забезпечить підготовку фахівців нафтогазової галузі у контексті до вимог, які ставлять профільні компанії України та зарубіжжя.

Отже, ми прогнозуємо, що введення педагогічної умови «застосування інтерактивного підходу до організації дистанційного навчального процесу для підготовки студентів ВТНЗ» сприятиме підвищенню комунікативно-інформаційного компонента готовності фахівців технічних галузей до майбутньої професійної діяльності.

Література:

1. Теорія та практика змішаного навчання: монографія. Харків, 2016. 284 с.
2. Олійник Н. Ефективність ігрових моделей навчання в системі сучасної вищої освіти. *Наукові записки*. 2017. Випуск 7. С. 70-75
3. Азаренкова Г. М. та ін. Тренінгові технології навчання у практичній підготовці студентів (ділові та рольові ігри): навчальний посібник. Львів, 2010. 198 с.
4. Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих. К., 2011. 324 с.
5. Синьов В., Супрун Д., Шеремент М. Тенденції професійної підготовки фахівців спеціальної освіти в системі вищої школи. *Вища освіта України*. 2020. №1. С. 34-42
6. Комишан А. Необхідність і доцільність формування та розвитку культури спілкування у майбутніх фахівців з вищою освітою. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Т.1 (№50). 2022. С. 66-80
7. Остряньська Н., Васюренко В. Особливості формування інформаційної культури у студентів вищих навчальних закладів [електронний ресурс]. Код доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/30767/1/105.pdf>
8. Коломієць О., Головата О. Формування інформаційної культури майбутнього фахівця у контексті сучасних освітніх завдань. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. [електронний ресурс]. Код доступу: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333>
9. Хоть І. Проблеми формування інформаційної культури українського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. Випуск 14. С. 250-253
10. Комар О. А. Інтерактивні технології навчання у ВНЗ [електронний ресурс]. Код доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/375/1/interaktivni_tehn_VNZ.pdf
11. Сагер Л. Ю., Сигида Л. О., Колесник А. А. Інтерактивне навчання як інструмент маркетингу освітніх послуг. *Вісник СумДУ*. 2018. №4. С. 13-24
12. Михайлюк І. Р., Ваврик Т. О. Розвиток педагогічної творчості у студентів вищих технічних навчальних закладів. *Педагогічний дискурс*. 2013. №14. С. 319-322
13. Михайлюк І. Р. Педагогічні умови та модель формування готовності до педагогічної діяльності магістрів технічного спрямування. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2010. Вип.3.[електронний ресурс]. Код доступу: <http://surl.li/heufy>

References:

1. Teoriia ta praktyka zmishanoho navchannia: monohrafiia (2016) [Theory and practice of blended learning: monograph]. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Oliinyk N.(2017) Efektyvnist ihrovykh modelei navchannia v systemi suchasnoi vyshchoi osvity [The effectiveness of game models of learning in the system of modern higher education]. *Naukovi zapysky – Scientific notes*, 7, 70-75[in Ukrainian]
3. Azarenkova G. M at all (2010). Treninhovi tekhnolohii navchannia u praktychnii pidhotovtsi studentiv (dilovi ta rolovi ihry)[Training learning technologies in the practical training of students (business and role-playing games)]. Lviv, 2010. [in Ukrainian]
4. Sysoieva S (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh [interactive technologies of adult learning]. Kyiv. [in Ukrainian]
5. Synov V., Suprun D., Sherement M. (2020) Tendentsii profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv spetsialnoi osvity v systemi vyshchoi shkoly [Trends in professional training of special education specialists in the system of higher education]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 1, 34-42. [in Ukrainian]
6. Komyshan A. (2022) The necessity and expediency of forming and developing a culture of communication among future specialists with higher education. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the department of pedagogy*. T.1, 50, 66-80. [in Ukrainian]
7. Ostrianska N., Vasiurenko V. Osoblyvosti formuvannia informatsiinoi kultury u studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Peculiarities of the formation of information culture among students of higher educational institutions]. Retrieved from: <http://eprints.kname.edu.ua/30767/1/105.pdf>. [in Ukrainian]
8. Kolomiets O., Holovata O. Formuvannia informatsiinoi kultury maibutnoho fakhivtsia u konteksti suchasnykh osvitnikh zavdan [Formation of the information culture of the future specialist in the context of modern educational tasks]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia – Society. Document. Communication*. Retrieved from: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333>. [in Ukrainian]
9. Khoch I. (2010) Problemy formuvannia informatsiinoi kultury ukrainskoho suspilstva [Problems of formation of information culture of Ukrainian society]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 14, 250-253. [in Ukrainian]
10. Komar O. A. Interaktyvni tekhnolohii navchannia u VNZ [Interactive learning technologies in universities]. Retrieved from: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/375/1/interaktyvni_tehn_VNZ.pdf. [in Ukrainian]
11. Saher L. Yu., Syhyda L. O., Kolesnyk A. A. (2018) Interaktyvne navchannia yak instrument marketynhu osvitnikh posluh [Interactive learning as a tool for marketing educational services]. *Visnyk SumDU – Bulletin of the SumNU*, 4, 13-24. [in Ukrainian]
12. Mykhailiuk I. R. , Vavryk T. O. (2013) Rozvytok pedahohichnoi tvorchosti u studentiv vyshchych tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Development of pedagogical creativity among students of higher technical educational institutions]. *Pedahohichni dyskurs – Pedagogical discourse*, 14, 319-322. [in Ukrainian]
13. Mykhailiuk I. R. (2010) Pedahohichni umovy ta model formuvannia hotovnosti do pedahohichnoi diialnosti mahistriv tekhnichnoho spriamuvannia [Pedagogical conditions and the model of formation of readiness for pedagogical activities of technical masters]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine*, 3. Retrieved from: <http://surl.li/heufy>. [in Ukrainian]

УДК 37.02+81'24

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-570-577](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-570-577)

Самаріна Вікторія Вікторівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології, Харківський Національний університет імені В.Н. Каразіна пл. Свободи, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-1794-4879>

РОБОТА З БАГАТОМОВНИМИ ТЕКСТАМИ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. Сучасні суспільства дедалі більше характеризуються багатомовністю, що є відправною точкою для зусиль у мовній політиці та мовній дидактиці, метою яких є впровадження концепцій багатомовного навчання на практиці. Значна увага приділяється аналізу тенденцій іншомовної освіти європейських країн, що спрямовані на формування багатомовної особистості. У цій статті розглядаються тексти багатомовних видань як матеріал для читання при викладанні іноземної мови. Основна увага приділяється текстам, у яких зміна мови відповідає соціолінгвістичним структурним принципам. Потенціал таких текстів виходить за рамки чистого скаффолдінгу, оскільки багатомовні тексти можуть моделювати різні багатомовні компетенції. Паралельні тексти уможливають цілеспрямований вибір вхідної мови, зазвичай на основі багатомовних медіа. У такий спосіб можна заповнити прогалини в розумінні і відкрити окремі слова або форми, порівнюючи їх з іншою мовою. Додаткові мови можуть за умови відповідного стратегічного використання студентами слугувати підмостками, завдяки яким текст іноземною мовою стає зрозумілим. За Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, активне, стратегічне використання багатомовних текстів є не просто формою читання з підказками, а вимагає особливої компетенції у сфері багатомовного розуміння. Багатомовні тексти не вимагають активного (в сенсі продуктивного) використання багатомовних компетенцій при читанні, але можуть моделювати використання цих компетенцій. Художня література, зокрема, має можливість моделювати вибір мови, узгодження смислу з використанням усіх поширених мов або посередництва.

Ключові слова. багатомовні тексти; плюрилінгвістичні компетенції; скаффолдінг; двомовна книга

Samarina Viktoriia Viktorivna Candidate of Philology Science, Associate Professor, Associate Prof. of the Department of Roman-Germanic Philology, V.N. Karazin Kharkiv National University 4 Svobody Sq., Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-1794-4879>

MULTILINGUAL TEXTS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Abstract. Today's societies are increasingly shaped by multilingualism that forms the starting point for language policy and language didactic efforts aimed at putting multilingual-oriented teaching concepts into practice. Special emphasis is placed on the analysis of trends in foreign language teaching in European countries directed towards the formation of a multilingual identity. This article considers the texts of multilingual publications as reading material for teaching a foreign language. The main focus is on texts in which language change is in accordance with sociolinguistic structural principles. The potential of such texts extends beyond pure scaffolding, as multilingual texts have the potential to model various multilingual competences. Parallel texts allow for a targeted choice of input language, usually based on multilingual media. In this way, gaps in understanding can be filled and particular words or forms can be discovered by comparing them to another language. If used strategically, additional languages can provide a scaffolding for students to make the foreign language text comprehensible. According to the Common European Framework of Reference for Languages, active, strategic use of multilingual texts is not just a form of reading with prompts, but requires a special competence in multilingual comprehension. Multilingual texts do not require the active (in the sense of productive) use of multilingual competences in reading, but they can model the use of these competences. In particular, fiction has the ability to simulate a language choice, meaning negotiation using all common languages or mediation.

Keywords. multilingual texts; plurilingual competences; scaffolding; dual book

Постановка проблеми. Читання відіграє важливу роль на уроках іноземної мови, принаймні з того моменту, коли студенти мають певний словниковий запас та можуть висловлюватись за прочитаним. З одного боку, читання, або, відповідно, розвиток навичок читання іноземною мовою, є метою само по собі. З іншого боку, читання є засобом досягнення мети, оскільки здобуття знань і навичок (словниковий запас, граматичні форми, знання жанрів, країнознавчі та міжкультурні компетенції і т.д.), що виходять за рамки власне читання, сподіваються отримати завдяки екстенсивному, але також і інтенсивному читанню. Як правило, підручники для читання, що використовуються, є одномовними, можливо, з двомовним словником-довідником. При цьому на ринку представлений широкий спектр багатомовних текстів в цифровому і друкованому форматах. Деякі з цих багатомовних текстів безпосередньо орієнтовані на тих, хто вивчає іноземні мови, інші мають на меті підтримати вивчення другої мови, популяризувати рідну мову учнів або допомогти їм розвинути навички читання рідною мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ці багатомовні – здебільшого двомовні – тексти не є сучасним винаходом, а спираються на багатовікові дидактичні традиції. Перші підручники з англійської мови як іноземної з'явилися у 1580-х роках, а перший підручник з англійської мови, який широко використовував паралельні тексти, з'явився у 1586 році: “Familiar Dialogues” Жака Белло [8: 19-21]. Сьогодні багатомовні практики, безумовно, перебувають у фокусі дидактичних досліджень, навіть якщо вони здебільшого зосереджені на мовленні викладача та багатомовних практиках студентів [7; 9].

Робота з багатомовними текстами – незалежно від того, хто їх читає: вчитель чи учні, вголос чи мовчки – заслуговує на більшу увагу. Першим кроком до цього може стати краще розуміння того, які типи багатомовних текстів існують для тих, хто вивчає іноземні мови, і який потенціал вони несуть у вивченні іноземної мови. Це і є основною метою цієї статті, з особливим акцентом на останні розробки на ринку багатомовних текстів, а саме тих текстів, які в першу чергу не дотримуються принципів просторово-часової структури, а відображають соціолінгвістичні міркування.

Виклад основного матеріалу. Найвідомішою формою багатомовного читання, безумовно, є паралельний текст, як, наприклад, у типовому буклеті “ReclamHeft”, з текстом цільовою мовою на одній стороні та його перекладом на іншій. Таке читання також відоме як “двомовні книги”. У двомовних книжках розподіл мов відбувається за часово-просторовим структурним принципом: логіка мов у творі така: ліве проти правого, верхнє проти нижнього, перше проти останнього (див., наприклад, “Englisch Lernen Paralleltext – Bilingual Einfache, unterhaltsame Geschichten (Deutsch - Englisch) (Englisch Lernen mit Paralleltext, Band 1) Taschenbuch – 9. Mai 2015 ”, „13 Einfache A1 englische Kurzgeschichten mit Vokabellisten für Anfänger. Zweisprachiges englisch-deutsches Buch – Paralleler Text – Englisch lernen erwachsene Taschenbuch – 26. September 2022“, див. також “Englisch lernen für Anfänger mit dem Gespenst von Canterville: Zweisprachiges Buch in Englisch und Deutsch. A1, A2 Geschichte für Jugendliche und Erwachsene nacherzählt zum leichten, einfachen Lesen Taschenbuch – 30. Juli 2020 ”). Дейлі [4] також зараховує паралельні версії книг (тобто, наприклад, німецьке та англійське видання однієї і тієї ж книги) до прикладів двомовних книг, точніше, до “послідовних двомовних книг”. Тут, звичайно, в основі також лежить просторово-часовий структурний принцип (кожну мову в одній книзі або книгах можна читати послідовно або одночасно, паралельно).

Проте часово-просторовий структурний принцип не означає, натомість, що це подвійна книга! Іншим прикладом просторово-часового розподілу мов можуть бути підрядкові тексти, які можна знайти в таких журналах, як “Hiragana Times” (текст мови оригіналу знаходиться під текстом мови

перекладу, але не блоками, а як глосарій під відповідним рядком). Третім, більш незвичним, прикладом може бути книга “*Découvrez...Who Stole Granny?*”, яка побудована за принципом “Знайди свою власну пригоду”, і в якій мова (у цьому прикладі: англійська та французька) змінюється після кожного вузла прийняття рішення. На відміну від наведених вище прикладів, ця книга може бути використана з користю лише за умови розуміння обох мов, оскільки після вступного розділу йдуть уривки тексту англійською або французькою, але не обома мовами. Оскільки це книга типу “Знайди свою власну пригоду”, тобто книга, яка не читається лінійно від початку до кінця, її структуру, швидше за все, слід розуміти як часову (спочатку англійська, потім французька, потім англійська і т.д.), а не як просторову.

Часово-просторовий принцип також використовується в мультимодальних та мультимедійних багатомовних продуктах, наприклад, для позначення найпопулярнішого продукту, відео, цільовою мовою з субтитрами (у Німеччині, наприклад, зазвичай німецькою). А також цифрові багатомовні історії (наприклад, MuViT, <http://interlinearbooks.com/>, Lingogo App тощо) або медіа-комплекти.

Простір і час є основними категоріями людського життя і забезпечують потужні структурні метафори. Але водночас ці суто просторово чи часово структуровані тексти далекі від мовної, а також викладацької, реальності. Тому зосередимося на інших структурних принципах, які також представлені в продуктах на ринку, але які були мало відображені в професійній педагогіці або дослідженнях з оволодіння двома мовами: соціолінгвістичний та дидактичний структурні принципи.

Під “соціолінгвістичним структурним принципом” розуміємо в цьому контексті принципи розподілу мови, які базуються на використанні природної мови. Це, наприклад, тексти, в яких мова, що використовується в діалозі, залежить від того, хто з ким і де розмовляє, на яку тему. Прикладом цього може бути багатомовна гра для вивчення мов “MElang-E”, в якій гравець бере на себе роль молодого британця з пакистанським корінням і в цій ролі подорожує Європою. Які мови підходять для спілкування, залежить від мовного профілю персонажів, що беруть участь у розмові [1].

Під “дидактичним структурним принципом” маємо на увазі принципи розподілу мовних одиниць, які в першу чергу зображують лінгвістичну або комунікативну прогресію. Тобто рішення щодо того, коли і яка мова використовується в тексті, є перш за все рішенням, умотивованим предметною дидактикою або теорією оволодіння іноземною мовою.

Прикладом цього можуть бути книжки-картинки серії “One third stories”, які здебільшого написані мовою оригіналу (у даному випадку – англійською), але в які вставляється тематична лексика мовою перекладу (у даному випадку –

французькою). Наприклад, у історії “The Prince’s Underpants”, заснованій на сказці “Des Kaisers neue Kleider”, з’являються дні тижня, предмети одягу та частини тіла, а також ключові терміни, характерні для історії, такі як “le prince” (укр. принц). Здебільшого це окремі слова в реченні мовою оригіналу, іноді – кілька пов’язаних між собою слів, рідше – повні речення. Таким чином, Текст виглядає штучно і не нагадує поведінку багатомовних людей при перемиканні мовних кодів, як показує цей приклад:

“**Le prince** opened his **yeux** and looked in the **miroir**. He stared and stared, but the only item of clothing he could see was his purple underpants. If he couldn’t see any **vêtements**, did it mean he wasn’t a good prince?” (в оригіналі всі французькі слова підкреслені).

Для кращого розуміння аудиторією зроблено адаптивний переклад за українсько-німецькою аналогією: «Дер Принц відкрив свої Ауге і подивився в Шпігель. Він дивився й дивився, але єдиним предметом одягу, який він бачив, була його фіолетова нижня білизна. Якщо він не бачив жодного Кляйдунг, чи означало це, що він був поганим принцом?»

Натомість вибір мови виглядає насамперед дидактично мотивованим. Нові слова цільової мови використовуються лише ізольовано, у контексті, у якому їх значення можна вивести із супровідного оточення або попереднього речення. Пізніше слова вживаються – все ще ізольовано – уже без чіткого, пояснювального контексту.

Більш традиційним прикладом, мабуть, є кулінарна книга “So delicious! Backen auf Englisch”. У цій кулінарній книзі рецепти подаються англійською мовою, а вступ до рецепту, в якому, наприклад, йдеться про історію відповідної випічки, – німецькою. Тобто поділ, звісно, є і часово-просторовим (вступ завжди знаходиться вгорі сторінки, одразу після назви рецепту), але така структура є наслідком ототожнення текстових структур/функцій тексту з конкретними мовами. Вступ, який має на меті розпалити апетит читача до наступного рецепту, написаний німецькою мовою, є зручним.

Багато творів, побудованих за соціолінгвістичним принципом, також відображають дидактичні принципи. Можна створювати умови для скаффолдінгу через вибір персонажів та їхні відповідні мовні компетенції, а також через базову структуру розповіді [6]. Соціолінгвістичні структурні особливості відкривають дидактичні можливості, які на відміну від літературних текстів, не орієнтованих на тих, хто вивчає мову (наприклад, розділ “Walpurgisnacht” у романі “Zauberberg”) – також використовується для підтримки у навчанні.

Паралельні тексти уможливають “рецептивну зміну мови”, тобто цілеспрямований вибір вхідної мови, зазвичай на основі багатомовних медіа [2: 62-63]. У такий спосіб можна заповнити прогалини в розумінні і – за

умови відповідної мовної обізнаності – відкрити окремі слова або форми, порівнюючи їх з іншою мовою. Таким чином, додаткові мови можуть – за умови відповідного стратегічного використання студентами – слугувати підмостками, завдяки яким англійський текст стає зрозумілим. Спостереження може бути ініційоване за допомогою явного або неявного мовного порівняння. Обидва способи можуть – у довгостроковій перспективі – підвищити лінгвістичну компетентність у цільовій мові. Тут можна сприяти мовній обізнаності – але водночас відносно високий рівень мовної обізнаності вже необхідний для ефективної роботи з паралельними текстами [3: 236-237].

Якщо уривок тексту, як у “Who stole granny”, присутній лише в одній з двох мов, рецептивна зміна мов де-факто неможлива. Мови змінюються, але учень не може активно впливати на ці зміни. Перевага таких книжок полягає в тому, що дві мови можна використовувати на рівних, а читачів, для яких одна мова легша за іншу, можна мотивувати читати далі [7].

Дотепер ми наводили аргументи на користь багатомовних (мультилінгвальних) текстів, посилаючись на переваги, які цей тип текстів має для розвитку компетенцій, у тому числі писемного мовлення, відповідною цільовою мовою (можливо, також мовою меншини або мовою походження) [6]. Це може легко створити враження, що метою є мультилінгвізм, тобто, що переклад сам по собі є засобом для досягнення мети.

Цьому хибному уявленню можна добре протиставити розуміння мови, яке лежить в основі Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти розглядають багатомовну компетенцію як мету навчання іноземних мов: багатомовність, однак, підкреслює той факт, що мовний досвід людини розширюється в її культурному контексті. Однак ці мови і культури не зберігаються в строго окремих ментальних сферах, а скоріше разом формують комунікативну компетенцію, в яку вносять свій внесок всі мовні навички і мовний досвід, і в якій мови співвідносяться і взаємодіють одна з одною. У різних ситуаціях люди можуть гнучко використовувати різні частини цієї компетенції для досягнення ефективної комунікації з конкретним співрозмовником. Тож метою є розвиток мовного репертуару, в якому всі мовні здібності мають своє місце [5: 17].

Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти тлумачать “багатомовне розуміння” як використання всіх мовних компетенцій (включно з менш важливими) для підходу до текстів і досягнення комунікативних цілей. Це включає “відкритість і гнучкість для роботи з різними елементами з різних мов”, “використання підказок”, “використання подібностей”, “розпізнавання хибних друзів перекладача”, “використання паралельних джерел різними мовами” і “зіставлення інформації з усіх доступних джерел (різними мовами)”.

За логікою Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, активне, стратегічне використання багатомовних текстів є не просто формою читання з підказками, а вимагає особливої компетенції у сфері “багатомовного розуміння” [5].

Під “опорою на багатомовний репертуар” у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти розуміють використання всіх мовних ресурсів для ефективної комунікації як у багатомовному контексті, так і в контексті посередництва. Як основні елементи вони виділяють “гнучке пристосування до ситуації”, “передбачення того, коли і в якій мірі використання декількох мов є корисним і доречним”, “коригування мови відповідно до мовних навичок співрозмовників”, “змішування і чергування мов, де це необхідно”, “пояснення і уточнення різними мовами” і “заохочення людей до використання різних мов шляхом наведення прикладу”. Охоплюється діапазон від змін мови для компенсації мовного розриву (A1) до мовної гри з творчим, риторичним наміром (C2) [5].

Хоча актуальність “багатомовного розуміння” для багатомовних текстів очевидна, необхідно чітко пояснити, чому “опора на багатомовний репертуар” є актуальною для рецепції текстів. Тут слід зазначити, що багатомовні тексти не вимагають активного (в сенсі продуктивного) використання багатомовних компетенцій при читанні, але можуть моделювати використання цих компетенцій. Художня література, зокрема, має можливість моделювати вибір мови, узгодження смислу з використанням усіх поширених мов або посередництва. Процеси сприйняття зі сфери “багатомовного розуміння” також можуть бути змодельовані – наприклад, у внутрішніх монологіях. Це елементи, яких бракує класичним двомовним книгам – вони надають можливість для багатомовних практик, але не моделюють їх. З цієї причини варто звернути увагу на багатомовні тексти.

Висновки. Наразі існуючі продукти на німецькому ринку все ще зосереджені на скафолдінгах; на українському ринку взагалі замало книг за рівнями A1 та A2. Навіть якщо потреба в скафолдінгах може зменшитися зі зростанням мовної компетенції, багатомовні стратегії також є дуже цінними для більш просунутих учнів і можуть бути добре змодельовані в багатомовних читаннях. Складніші багатомовні практики – такі як риторичні прийоми за допомогою вмілої зміни мов – також можуть бути використані в цьому випадку. Тільки тоді, коли таке читання буде доступним, можна буде повністю розкрити потенціал багатомовних текстів для формування плюрилінгвістичних компетентностей, а за потреби й емпірично перевірені.

Література:

1. Buendgens-Kosten, Judith, & Elsner, Daniela (2008), Playful plurilingualism? Exploring language(s) with the multilingual serious game MELang-E. In: Buendgens-Kosten, Judith & Elsner, Daniela (Hrsg.), *CALL in Multilingual Contexts*. Multilingual Matters.

2. Bündgens-Kosten, Judith & Elsner, Daniela (2014), Rezeptives Code-Switching ein- und mehrsprachiger Lerner/innen in multilingualen Settings. *Fremdsprachen Lehren und Lernen* 42: 2, 56-73.
3. Bündgens-Kosten, Judith; Elsner, Daniela, & Hardy, Ilonca (2015), Videoanalyse ein- und mehrsprachiger Lerner/innen bei der computerbasierten Textarbeit: die Rolle von Code-Switching und Negotiation im frühen Englischunterricht. In: Rauin, Udo, Herrle, Matthias & Engartner, Tim (Hrsg.), *Videoanalysen in der Unterrichtsforschung: Methodische Vorgehensweisen und Anwendungsbeispiele*. Weinheim: Beltz Juventa, 225-241.
4. Daly, Nicola (2016), Dual Language Picturebooks in English and Māori. *Bookbird: A Journal of International Children's Literature* 54: 3, 10–17. doi:10.1353/bkb.2016.0092.
5. Europarat (2001), *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: Lernen, lehren, beurteilen*. Berlin: Langenscheidt.
6. Göbel, Kerstin; Vieluf, Svenja & Hesse, Hermann-Günter (2010), Die Sprachentransferunterstützung im Deutsch- und Englischunterricht bei Schülerinnen und Schülern unterschiedlicher Sprachenlernerfahrung. *Zeitschrift für Pädagogik: Beiheft* 55, 101-122.
7. Hilbe, Robert; Kutzelmann, Sabine; Massler, Ute & Peter, Klaus (Hrsg.) (2017), *Mehrsprachiges Vorlesen durch die Lehrperson: Handbuch zu Theorie und Praxis*. Opladen: Budrich.
8. Howatt, Anthony P. R., & Widdowson, Henry G. (2011), *A History of English Language Teaching* (2. Aufl.). Oxford: Oxford Univ. Press.
9. Kutzelmann, Sabine; Massler, Ute; Peter, Klaus; Götz, Kristina, & Ilg, Angelika (Hrsg.) (2017), *Mehrsprachiges Lesetheater: Handbuch zu Theorie und Praxis*. Leverkusen: Budrich.

References:

1. Buendgens-Kosten, Judith, & Elsner, Daniela (2008), Playful plurilingualism? Exploring language(s) with the multilingual serious game MELang-E. In: Buendgens-Kosten, Judith & Elsner, Daniela (Hrsg.), *CALL in Multilingual Contexts*. Multilingual Matters.
2. Bündgens-Kosten, Judith & Elsner, Daniela (2014), Rezeptives Code-Switching ein- und mehrsprachiger Lerner/innen in multilingualen Settings. *Fremdsprachen Lehren und Lernen* 42: 2, 56-73.
3. Bündgens-Kosten, Judith; Elsner, Daniela, & Hardy, Ilonca (2015), Videoanalyse ein- und mehrsprachiger Lerner/innen bei der computerbasierten Textarbeit: die Rolle von Code-Switching und Negotiation im frühen Englischunterricht. In: Rauin, Udo, Herrle, Matthias & Engartner, Tim (Hrsg.), *Videoanalysen in der Unterrichtsforschung: Methodische Vorgehensweisen und Anwendungsbeispiele*. Weinheim: Beltz Juventa, 225-241.
4. Daly, Nicola (2016), Dual Language Picturebooks in English and Māori. *Bookbird: A Journal of International Children's Literature* 54: 3, 10–17. doi:10.1353/bkb.2016.0092.
5. Europarat (2001), *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: Lernen, lehren, beurteilen*. Berlin: Langenscheidt.
6. Göbel, Kerstin; Vieluf, Svenja & Hesse, Hermann-Günter (2010), Die Sprachentransferunterstützung im Deutsch- und Englischunterricht bei Schülerinnen und Schülern unterschiedlicher Sprachenlernerfahrung. *Zeitschrift für Pädagogik: Beiheft* 55, 101-122.
7. Hilbe, Robert; Kutzelmann, Sabine; Massler, Ute & Peter, Klaus (Hrsg.) (2017), *Mehrsprachiges Vorlesen durch die Lehrperson: Handbuch zu Theorie und Praxis*. Opladen: Budrich.
8. Howatt, Anthony P. R., & Widdowson, Henry G. (2011), *A History of English Language Teaching* (2. Aufl.). Oxford: Oxford Univ. Press.
9. Kutzelmann, Sabine; Massler, Ute; Peter, Klaus; Götz, Kristina, & Ilg, Angelika (Hrsg.) (2017), *Mehrsprachiges Lesetheater: Handbuch zu Theorie und Praxis*. Leverkusen: Budrich.

СЕРІЯ «Історія та археологія»

UDC 379.85 (477.74)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-578-585](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-578-585)

Markina Liza Andriivna Ph.D. Student of Archaeology and Museum Studies Department, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7514-6675>

HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL COMPLEX ZHOUKOU DIAN AS A SPACE FOR LEARNING AND EXPERIENCE: MODERN MODELS AND FEATURES

Abstract. In the research, the author try to analyze the spread of historical and archaeological objects beyond their walls and the changing perceptions of the role they increasingly play in the 21st century. In relation to society, and as the main object of research, historical and archaeological complex Zhoukoudian on the territory of China, which carries out comprehensive activities to popularize historical science in society, providing research support to schools, colleges, universities, and research institutes.

Given China's deep antiquity, significant size, and ecological diversity, Chinese archeology can make important contributions to public understanding of how societies develop, adapt to their respective environments, and interact with each other.

The legacy of this long intellectual history demonstrates how deeply the people of China are aware of its value for the formation of human capital and mental space.

The author draws attention to the importance of the appeal to the individual in the process of communication with historical and archaeological objects and emphasizes the significant potential and multifaceted possibilities of the complex for the popularization of historical knowledge. The application of modern models of interaction between historical and archaeological objects and the audience can be interpreted as a new experience, new opportunities for the development of the creative and intellectual potential of an individual.

The author draws attention to the importance of the appeal to the individual in the process of communication with historical and archaeological objects and

emphasizes the significant potential and multifaceted possibilities of the complex for the popularization of historical knowledge. The application of modern models of interaction between historical and archaeological objects and the audience can be interpreted as a new experience, new opportunities for the development of the creative and intellectual potential of an individual.

The article focuses on the importance of historical and archaeological sites as a public space of historical science for learning and experience in the irreversible process of globalization of the world. Any changes should be based on a review of the strategic path. Along with this, it becomes evident that historical-archaeological complexes have various options for implementing flexibility and innovation in their structure, creating a space for experiments in which new forms and impulses of joint work, oriented towards the participation of knowledge generation and public science are sought and found. Therefore, at the current stage with a future perspective, historical and archaeological complexes strive to implement such a format that allows you to get closer to the history presented on the territory of the complex and thus create an opportunity to learn something new.

Keyword: historical and archaeological objects; archaeological education; historical education; scientific space; education; Zhoukoudian complex.

Маркіна Ліза Андріївна аспірантка Кафедри археології та музеєзнавства Історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-7514-6675>

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС ЧЖОУКОУДЯН ЯК ПРОСТІР ДЛЯ НАВЧАННЯ ТА ДОСВІДУ: СУЧАСНІ МОДЕЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. У своєму дослідженні авторка прагне проаналізувати поширення історико-археологічних об'єктів за межі їхніх стін і зміну уявлень про роль, яку вони все більше відіграють у ХХІ ст. по відношенню до суспільства, і як основний об'єкт дослідження, наводить історико-археологічний Комплекс Чжоукоудянь на території Китаю, що проводить комплексну діяльність з популяризації історичної науки у суспільстві, надаючи науково-дослідницьку підтримку школам, коледжам, університетам, науково-дослідним інститутам.

Враховуючи глибоку давність Китаю, значні розміри та екологічне різноманіття, археологія Китаю може зробити важливий внесок у суспільне розуміння того, як суспільство розвивається, адаптується до свого відповідного середовища та взаємодіє одне з одним.

Спадщина, цієї довгої інтелектуальної історії демонструє як глибоко усвідомлює народ Китаю її цінність для формування людського капіталу (Human Capital) та ментального простору.

Авторка звертає увагу на важливості апеляції до особистості у процесі комунікації з історико-археологічними об'єктами та наголошує на значному потенціалі та багатоаспектних можливостях комплексу щодо популяризації історичних знань. Застосування сучасних моделей взаємодії між історико-археологічними об'єктами та аудиторією може трактуватись як новий досвід, нові можливості розвитку творчого та інтелектуального потенціалу особистості.

У статті зосереджено увагу на важливості історико-археологічних об'єктів як публічного простору історичної науки для навчання та досвіду в незворотному процесі глобалізації світу. Будь – які зміни мають базуватися на перегляді стратегічного шляху. Поряд з цим, стає очевидним, що історико-археологічні комплекси мають різноманітні варіанти впровадження гнучкості та інновацій у своїй структурі, створюючи простір для експериментів, у якому шукаються та знаходяться нові форми та імпульси спільної роботи, орієнтованої на участь генерації знань і громадської науки. Тож, на сучасному етапі з перспективою на майбутнє історико-археологічні комплекси прагнуть реалізувати такий формат, який дозволяє наблизитися до історії представленої на території комплексу і таким чином створити можливість навчитись новому.

Ключові слова: Історико-археологічні об'єкти, археологічна освіта, історична освіта, науковий простір, навчання, комплекс Чжоукоудянь.

Statement of the problem. The challenges that faced world society in the first half of the XXI century and will continue to be intensively transformed in the future are a prerequisite for finding new forms and models for the development of such skills and abilities in society that will make it maximally adapted to conditions, increase human capital and guarantee security of coexistence.

Introduction. Dissemination of relevant knowledge is the result and ultimate goal of all research in the field of historical science.

Such a science as history has a huge educational value, which largely depends not only on the important ideas embedded in the historical material, but also on the power of its emotional impact. In the complex picture of human development, the historical and archaeological heritage has an effective role. The visibility of archaeological sources occupies a significant place in the popularization of historical knowledge. Archaeological materials provide an opportunity to look at history in a broad perspective, allowing to vividly imagine the past, in any manifestation: from dramatic events to everyday life. The laws of the development of society, which are observed and were formed on the basis of knowledge of the entire history of mankind, at the same time serve to understand the phenomena of ancient times.

Archaeological research has returned to humanity the most valuable achievements of tangible and intangible heritage, which would seem to have been lost forever, and helped to understand the place of individual social phenomena in history.

The purpose of the research is to firstly – consider the objects of historical science in the global context of educational mediation and create a universal educational profile, which is needed today in order to actively shape the globalized world of the future; secondly, the need to provide such an approach that will encourage consideration of objects of historical science in a global context and expand the existing local focus of pedagogy.

Research methods. In the article, the author used such methods as: (1) the historical method (with the help of which the relationship between the past and the present was studied in depth, through the use of new modern models of the interaction of historical and archaeological complexes with society); the main part of the work is based on: (2) the method of thorough analysis (sources describing this issue and direct information about the historical and archaeological complex of Zhoukoudian); and (3) generalization (using which the conclusions of this study are made). Therefore, these methods helped to study and structure the research for writing this article.

Results and Discussion. A science that claims to be in touch with modernity cannot fail to use the latest achievements of other sciences and must correspond to the level of modern knowledge, no matter what distant past it deals with.

Nowadays, historical and archaeological sites give society a completely new perspective on classical heritage and its interaction with society. They are perhaps the best public learning space for the formation of historical consciousness. I would like to point out that modern archeology is developing rapidly in its methodological approach and today is increasingly using new scientific methods to solve cultural and historical problems. As a science, it has timeless value and a legacy to pass on to present and future generations.

The International Council of Museums (ICOM) defines that museums (which include historical and archaeological sites) actively serve society and its development for the purposes of learning, education and experience. From the point of view of content, it is about tangible and intangible evidence of the existence of people and their environment, which the museum (historical and archaeological objects) collects, preserves, researches, makes public and exhibits [1]. The development of modern China, increased attention to the comparative analysis of international education and the worldwide recognition of the success of East Asian countries in this regard brought the issue of Chinese education to the forefront of public consciousness. In particular, the concept of "China's model of education" has sparked debate and quickly become a major topic of education research around the

world, especially in light of regional achievements compared to university rankings, scientometric indices, the Program for International Student Assessment (PICA), trends in international mathematics research and natural sciences (TIMSS). The concept, in fact, refers to the organizational and intercultural capacity to involve schoolchildren, students, teachers, administrators and staff of historical and archaeological sites in a multidimensional educational process, which will contribute to the global competitiveness of educational programs. Under such conditions, in the process of transformation of the global world, the change in the forms of socialization of the individual causes a change in the types of information culture, which provide the possibility of receiving and exchanging information with the help of modern information and immersive technologies [2].

For its part, the implementation of any technology involves professional process management competence, a certain sequence of operations using the necessary means (materials, tools and algorithm of actions) [3]. In this technological chain, the culture of interaction in the information society lays down a fundamentally new type of educational processes in which the combination of knowledge and the information environment takes place, the synthesis of humanitarian, technical and natural-scientific understanding of the essence of phenomena, the dynamic combination of essence and form, while the priority is not to remember gathering significant volumes of information, and mastering a new logistical ability to quickly find the necessary information, organizing it, summarizing and interpreting it, forming the necessary results [4].

Similarly, social changes taking place in modern society and defined priorities for future generations require new approaches to the methodological foundations of modernizing the modern education system [3].

Competition in all spheres of world society destroys the conservative approach to learning and gaining professional experience, and this leads to the creation of innovative systems of learning and education, directly based on practical opportunities, combined with theoretical experience of pedagogy, which ensures high quality results. Today, society has a demand for specialists who are able to independently acquire knowledge, highlight the most important things, quickly navigate a specific situation, and in the future this factor will only increase. Therefore, the reform of the education system, in particular the historical one, takes on a global character. There is a rapid process of formation of new trends, which involve the search and implementation of integration models, methods, forms and technologies of educational interaction in society. The priority task of this is to focus on the interests of the individual, as human capital, in accordance with the demands of modern and future development of society.

In view of this, in modern China, among the priority directions of the development of society, the prospects are outlined: the use of educational

technologies in the format of a modern educational space and the creation of conditions for integrated learning, ensuring openness and increasing the variety of additional (non-traditional) educational services provided to society, increasing the effectiveness of the implementation of the National social development strategies. In this direction, attention is focused on the introduction of modern models of interaction between historical and archaeological complexes and society on the territory of China.

Archaeological studies of China's earliest inhabitants began relatively early: the French missionary Emile Licent identified prehistoric sites and stone tools in his writings as early as the 1910s. However, the discovery of the location of Zhoukoudian J.G. Anderson is a turning point in the Paleolithic archeology of China. Large-scale excavations at the site, which began in 1921, are still considered one of the most important archaeological projects in China. Human fossils, stone tools, and other evidence found at the Zhoukoudian site are still the benchmark against which many recent discoveries are judged [5]. As before, the focus of scientists' attention is the development of ancient societies and the evolution of Chinese culture, the genetic and cultural connections of ancient human beings with the historical population of China.

Locality 1 on the territory of the Zhoukoudian complex is an important place of evidence for the existence of archaic hominids (Hominidae), where excavations and research were carried out for almost a century. The discovery of the first intact skull of *Sinanthropus pekinensis* or Peking Man and the confirmation of their stone tools, which they used, put an end to a thirty-year debate about whether Peking Man or Java Man was human. . Thus, during half a million years of human history, Peking Man and Java Man are listed as the oldest human ancestors [6].

Locality 1 in the Zhoukoudian has the best collection of artifacts, presenting a diverse and new array of human fossils with a rich content of cultural relics. At the present time, location, based on the reconstruction of objects and ancient human behavior, provides an important part of society's understanding of the evolutionary success of modern humans (*Homo Sapiens*). Archaeological remains on the territory of the complex provide a unique, long-term view of the evolution of human behavior, since the study of human evolution includes the study of physical, genetic and behavioral changes in the genus *Hominidae* (Hominidae). There is abundant evidence of a fuller range of early human behavior in the Zhoukoudian area. While morphological changes are the result of selective influences operating over several generations, archaeological artifacts can record snapshots of the past, such as the amount of time it took to make a stone tool.

Thought, pupils and students (or any interested audience) on the territory of the complex can practically acquire such skills as: counting time in history, developing the ability to correlate the date of an event with a historical period,

building and comparing an archaeological and historical timeline, determining to which period the event belongs (using the archaeological and historical timeline). Also, these models of classes contribute to the development of temporal concepts, the formation of chronological competence, and the cultivation of interest in historical sciences. Therefore, the Zhoukoudian complex provides a qualitative basis for the fundamental study of such questions as: the origin of man and his adaptation in society and habitat, regional variability of human society and evidence of intersocial contacts. Among other things, the projects of the historical and archaeological complex provide an opportunity to develop such an ability as imagination, to increase the cognitive development of schoolchildren and students, to gain scientific literacy.

In the opinion of Professor Weiping Wu [7], the "innovative and modular feature" plays a significant role in the formation of the scientific generation of specialists of historical-archaeological complexes and museums of a historical profile - "professional- pedagogical", "leadership", "technical-pedagogical" qualities of a high level. In turn, Zhang Peng, who is an active popularizer of innovations in historical and museum education, believes that complexes and museums are not only centers that disseminate knowledge and information, but also centers of interaction between a wide audience. According to information published by the "Xinhua" Agency (BEIJING), China is increasing the use of museum resources (historical and archaeological objects) in education. In this direction, an appeal was made to them at the state level with the aim of ensuring all directions of the museum-educational process.

Conclusions. One of the oldest centers of civilization in the history of East Asia is China. There is a gradual flourishing of philosophical, economic, artistic and scientific traditions. Using this potential, the state creates a strategy for training and education of human capital in accordance with the demand of the future globalized world. Thus, in the involvement of the historical-archaeological complex as a new form of interaction with society, the relationship between archaeology and its social environment is considered from a historical point of view. This approach provides a comparative point of view from which one can consider the problems of subjectivity, objectivity and gradual accumulation of knowledge in society. And this collaborative model helps to overcome the limitations of narrowly focused approaches and leads to a more holistic and fruitful interpretation of the archaeological data. These developments are based on past and present archaeological achievements. Society has a good opportunity to review archaeological thinking from a historical perspective.

References:

1. Beatrix Commandeur, Hannelore Kunz-Ott, Karin Schad (Hrsg.). (01 June 2016). Handbuch Museumspädagogik – Kulturelle Bildung in Museen. Baker & Harrison, München, 457 p. (In German).

2. Chung Prudence Chou. (2016). Chinese Education Models in a Global Age. 1 st ed. XXIV. Springer, 362 p. (In English).
3. Dong Cuiping. (2018). Memories of Zhoukoudian – Site of Peking Man. CCTR, 459 p. (In English).
4. Gideon Shelach-Lavi. (2015). The Archaeology of Early China from Prehistory to the Han Dynasty. Cambridge University Press, 373 p. (In English).
5. G.L.Yefremova. (2020). Innovative technologies in the modern educational space: collective monograph. Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 444 p. (In Ukrainian).
6. International Studies & Urban and Regional Studies Virginia Commonwealth University Richmond. <https://www.vcu.edu/> (In English).
7. Weiping Wu. (January 2010). Higher Education Innovation in China. www.citeseerx.ist.psu.edu (<http://www.citeseerx.ist.psu.edu/>). (In English).
8. Xinhua. BEIJING. (October 2019). China boosts use of museum resources in education - People's Daily Online. www.en.people.cn (<http://www.en.people.cn/>). (In Chinese).

Література:

1. Beatrix Commandeur, Hannelore Kunz-Ott, Karin Schad (Hrsg.). (01 June 2016). Handbuch Museumspädagogik – Kulturelle Bildung in Museen. Baker & Harrison, München, 457 p. (In German).
2. Chung Prudence Chou. (2016). Chinese Education Models in a Global Age. 1 st ed. XXIV. Springer, 362 p. (In English).
3. Dong Cuiping. (2018). Memories of Zhoukoudian – Site of Peking Man. CCTR, 459 p. (In English).
4. Gideon Shelach-Lavi. (2015). The Archaeology of Early China from Prehistory to the Han Dynasty. Cambridge University Press, 373 p. (In English).
5. G.L.Yefremova. (2020). Innovative technologies in the modern educational space: collective monograph. Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 444 p. (In Ukrainian).
6. International Studies & Urban and Regional Studies Virginia Commonwealth University Richmond. <https://www.vcu.edu/> (In English).
7. Weiping Wu. (January 2010). Higher Education Innovation in China. www.citeseerx.ist.psu.edu (<http://www.citeseerx.ist.psu.edu/>). (In English).
8. Xinhua. BEIJING. (October 2019). China boosts use of museum resources in education - People's Daily Online. www.en.people.cn (<http://www.en.people.cn/>). (In Chinese).

УДК 332.21(477.7)"18/19"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-586-598](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-586-598)

Буцький Павло Едуардович аспірант кафедри історії та археології, МДПУ імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 690017, <https://orcid.org/0000-0003-2502-3076>

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАДІЛЬНОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 19-ПОЧАТОК 20 СТ.)

Анотація. Дослідження історичного розвитку аграрного сектора економіки України дозволяє не тільки краще зрозуміти історію конкретного регіону, але і виявити тенденції в розвитку земельних відносин. Назріла необхідність комплексного дослідження проблеми саме надільного землеволодіння, виходячи з сучасних методологічних позицій. Мета статті – визначення особливостей надільного землеволодіння в Таврійській губернії. Об'єктом дослідження є територія Південної України. Предметом дослідження є – особливості трансформації надільного землеволодіння в Таврійській губернії, як частини Південної України. Хронологічні межі дослідження – остання чверть 19 - початок 20 ст. Територіально дослідження охоплює всі повіти Таврійської губернії. Після відміни кріпацтва селяни із надільною землею поділялися на колишніх власницьких, колишніх державних і колишніх колоністів. Опубліковані поземельні переписи Центрального статистичного комітету та земські матеріали дають змогу проаналізувати процес наділення селян землею, а також розвиток надільного землеволодіння в Таврійській губернії в цілому та по повітах з точки зору розподілу земельної площі, за найбільшою та найменшою площею землеволодіння та його розміщенням. Перспективою дослідження є нанесення основних районів надільного землеволодіння на геоінформаційну мапу для більш наглядного представлення результатів аналізу. Вони дають можливість визначити: розподіл колишніх власницьких, колишніх державних і колишніх колоністів по губернії; площу первинного наділу селян та причини його нерівномірного розподілу; проаналізувати основні форми надільного землеволодіння – общинне та подвірне; проаналізувати загальну площу надільної землі, площу на кожен двір та на ревізку душу.

Ключові слова: надільне землеволодіння, Південна Україна, селяни, колоністи.

Butskiy Pavlo Eduardovich Postgraduate student, History and archeology department, Bogdan Khmel'nitsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovogo mistechka St., 59, Zaporizhzhia, 69017, <https://orcid.org/0000-0003-2502-3076>

TRANSFORMATION OF ALLOTMENT LANDOWNERSHIP AND LAND USE IN SOUTHERN UKRAINE (SECOND HALF OF THE 19TH-EARLY 20TH CENTURY)

Abstract. The study of the historical development of the agrarian sector of the Ukrainian economy allows not only to better understand the history of a specific region, but also to identify trends in the development of land relations. The need for a comprehensive study of the problem of allotment land ownership, based on modern methodological positions, has come. The purpose of the article is to determine the peculiarities of allotment land ownership in the Tavriiska gubernia. The object of the study is the territory of Southern Ukraine. The subject of the study is the peculiarities of the transformation of allotment land ownership in the Tavriiska gubernia, as a part of Southern Ukraine. The chronological boundaries of the study are last quarter of the 19th century and the beginning of the 20th century. Territorially, the study covers all counties of the Tavriiska gubernia. After the abolition of serfdom, peasants with allotment land were divided into former owners, former state and former colonists. The published land censuses of the Central Statistical Committee and zemstria materials make it possible to analyze the process of allotment of land to peasants, as well as the development of allotment land ownership in the Tavriiska gubernia as a whole and by counties from the point of view of land area distribution, by the largest and smallest area of land ownership and its location. The perspective of the research is to plot the main areas of allotment land ownership on a geoinformation map for a more visual presentation of the results of the analysis. They make it possible to determine: the distribution of former owners, former state and former colonists by province; the area of the primary allotment of the peasants and the reasons for its uneven distribution; to analyze the main forms of allotment land ownership - communal and yard; analyze the total area of allotment land, the area per yard and per capita.

Keywords: allotment land ownership, Southern Ukraine, peasants, colonists.

Постановка проблеми. В процесі історичного розвитку аграрного сектора економіки України мало місце існування різних форм землеволодіння. Їх вивчення дозволяє не тільки краще зрозуміти історію конкретного регіону, але і виявити тенденції в розвитку земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія питання доволі обширна. Спираючись на широке коло джерел, автори розкривають різні аспекти земельних відносин в Південній Україні [1-3]. Проте, назріла необхідність комплексного дослідження проблеми саме надільного землеволодіння, виходячи з сучасних методологічних позицій.

Мета статті – є визначення особливостей надільного землеволодіння в Таврійській губернії. Об'єктом дослідження є територія Південної України. Предметом дослідження є – особливості трансформації надільного землеволодіння в Таврійській губернії, як частини Південної України. Хронологічні межі дослідження – друга половина 19 - початок 20 ст. Територіально дослідження охоплює всі повіти Таврійської губернії.

Виклад основного матеріалу. Після відміни кріпацтва селяни із надільною землею поділялися на колишніх власницьких, колишніх державних і колишніх колоністів.

Різноманітні джерела статистичного та описового характеру дають можливість визначити: розподіл дворів колишніх власницьких, колишніх державних і колишніх колоністів по губернії; площу первинного наділу селян та причини його нерівномірного розподілу; проаналізувати основні форми надільного землеволодіння – общинне та подвірне; проаналізувати загальну площу надільної землі, площу на кожен двір та на ревізьку душу.

Розпочинати аналіз поширення надільного землеволодіння та процес його трансформації потрібно із інформації про розподіл трьох категорій селянських дворів по губернії – колишніх власницьких, колишніх державних та колишніх колоністів.

Двори колишніх власницьких селян відносно до загальної кількості дворів всіх трьох категорій переважали у Феодосійському повіті (42,9%), Симферопольському (42%), і найменшими за кількістю були у Дніпровському (1,2%) та Бердянському (1,4%). У Ялтинському повіті колишніх власницьких селян не було. Всі селяни Ялтинського повіту були колишні державні, а у Дніпровському та Перекопському повітах їх було приблизно 90%. Найменша кількість колишніх державних селян була у Симферопольському повіті (50,4%) та Феодосійському (46,1%). Із чотирьох повітів, де мали землю колишні колоністи, найбільша кількість їх дворів була у Бердянському повіті (21,5%), а найменша фіксувалася у Мелітопольському (5,5%) і Симферопольському (7,6%). У Євпаторійському повіті було 11% дворів колоністів від загальної кількості [4, С. 45].

Щодо питання про розмір первинного наділу селян у губернії, то місцеве положення про поземельний устрій власницьких селян для Таврійської губернії визначало один законний розмір наділу на душу за винятком тих випадків, коли площа, що виділялася, складала більше половини поміщицьких угідь. В цій ситуації поміщик мав право утримати при собі половину своїх володінь [5-6]. При первинному затвердженні наділу, поміщик сам повинен був призначати місце, де відводився польовий наділ, але цей наділ повинен був бути близько до селища [7].

Повний наділ колишніх поміщицьких селян був визначений як 6,5 десятин у повітах: Мелітопольському, Дніпровському, Перекопському та Євпаторійському, а також у частинах Сімферопольського та Феодосійського повітів, як 5 десятин у Бердянському, та як 3 десятини у гірській частині Феодосійського та Сімферопольського повіту. У Феодосійському повіті деякі общини колишніх державних селян отримали наділ понад 6,5 десятин. Чим гірше була якість ґрунтів, тим більше давали землі. Дарунковий наділ становив чверть найбільшого.

Державні селяни наділялися землею в різних пропорціях, найчастіше від 8 до 15 десятин на душу, причому решта землі селища вважалася запасною і відводилася в користування цих же селян за незначну подесятинну плату. Такі запасні землі служили фондом, з якого відводилися додаткові наділи державним селянам як місцевим, так і переселенцям із внутрішніх губерній [8].

Положення від 24 листопада 1866 р. зберегло за сільськими общинами колишніх державних селян всі наділи і угіддя, якими вони користувалися, з умовою платити державну оброчну подать кожні 20 років. На володіння землями і угіддями кожній общині колишніх державних селян видавався володільний запис [9-10].

В даному аспекті, потрібно звернути увагу на нерівномірність у розподілі селянських наділів. Общини материкових повітів губернії, засновані у ранній період господарського освоєння території, маючи повну можливість дешево орендувати і навіть просто захоплювати землю на стороні, наділи не берегли і охоче приймали переселенців, від чого душевий наділ при кожній ревізії зменшувався. З передачею державних селян у ведення міністерства внутрішніх справ, всі запасні землі були зараховані в наділ селянам, відповідно до селищ, до яких вони були приписані. Запасні землі залишалися лише у добре наділених, порівняно недавно утворених селищах. Від цього сталася велика нерівномірність у наділенні державних селян. У той час, наприклад, як у північно-східній частині Бердянського повіту державні селяни зазнавали сильну нестачу землі, у південно-західній частині Мелітопольського повіту вони не могли навіть обробити всю відведену їм у наділ землю.

У пізніший час, нові переселенці наділялися зазвичай, у тієї ж пропорції, як і сусідні державні селяни, причому особам податних станів, землю виділяли на ревізькі душі, а неподатним (полякам) — на наявні (актові) душі. Колоністи отримували подвірні ділянки до 65 дес. на сім'ю, а безземельним, що утворилися серед колоністів, видавали невеликі — 12 десятинні ділянки на родину [8; 11].

Загалом, є дві хронологічні межі, на які ми можемо спиратися, аналізуючи динаміку надільного землеволодіння в губернії. Кінець 1870-х – початок 1880-х років та 1905 рік.

Надільне землеволодіння на початок 1880-х років становило біля 40% від загальної площі. За даними центрального статистичного комітету усіх общин, наділених землею, було 540 у складі 208673 ревських душ, яким було відведено в наділ 1960621 дес. зручної та 196276 дес. незручної землі. Крім того, вони цілими общинами додатково купили ще 3305 дес. Отже, всього в користуванні їх було 2160202 десятини. На ревську душу припадало 9,4 дес. зручної землі. За розрядами селян зручні надільні землі розподілялися наступним чином (див. таблицю 1) [8].

Колишні державні селяни переважали за кількістю осіб та за кількістю десятин землі, але розмір наділу на душу був найбільшим у колишніх колоністів.

Таблиця 1.

**Розподіл надільних земель серед розрядів селян в
Таврійській губернії**

Селяни	Число общин	Ревських душ чоловічої статі	Десятин надільної землі	Розмір наділу на рев. душу (дес.)
Колишні власницькі	97	16305	83157	5,1
Колишні державні	270	156863	1399297	8,9
Колишні колоністи	173	35305	478167	13,5

Розподіл наділу на ревську душу колишніх поміщицьких та державних селян на середину 1880-х років можна побачити у таблиці (див. таблицю 2).

Таблиця 2.

Розподіл наділу на ревільку душу (1880-ті роки) [8]

Всього:	Більше 15 десятин	10 д. і до 15 д.	9 д. і до 10 д.	8 д. і до 9 д.	7 д. і до 8 д.	6 д. і до 7 д.	5 д. і до 6 д.	4 д. і до 5 д.	3 д. і до 4 д.	2 д. і до 3 д.	1 ½ і до 2 д.	Більше 1 д. і до 1 ½ д.	1 дес. і менше	Розмір наділу на ревільку душу	
65	6	7	11	24	11	1	1	3	-	-	-	1	,	общин	Бердянський
43589	1225	3726	5229	17690	14099	507	76	336	-	-	-	701	,	ревільких душ	
81	2	19	14	16	7	14	-	-	-	1	8	-	,	общин	Мелітопольський
64453	1246	17424	20870	12399	3663	6236	-	-	-	435	2180	-	,	ревільких душ	
73	8	11	4	5	7	23	4	5	2	2	1	1	,	общин	Дніпровський
34591	4371	4918	5378	3850	7830	4435	1449	1123	330	266	409	232	,	ревільких душ	
26	13	7	-	-	1	2	1	-	-	-	2	-	,	общин	Перекопський
1152	480	387	-	-	98	130	29	-	-	-	28	-	,	ревільких душ	
18	4	5	2	-	1	2	-	-	1	-	3	-	,	общин	Євпаторійський
1269	133	542	194	-	28	234	-	-	15	-	223	-	,	ревільких душ	
54	-	3	1	-	3	2	3	1	6	4	8	5	18	общин	Сімферопольський
9148	-	284	430	-	1001	545	1415	191	784	711	1148	515	2124	ревільких душ	
42	1	11	-	-	3	6	3	1	4	4	2	1	6	общин	Феодосійський
6036	55	2192	-	-	644	565	867	25	537	400	40	58	653	ревільких душ	
8	-	1	-	1	-	-	-	-	3	1	1	1	-	общин	Ялтинський
14478	-	1204	-	1787	-	-	-	-	3408	1380	304	4747	-	ревільких душ	
367	34	64	32	46	33	50	12	10	16	12	25	9	24	общин	Всього в губернії
173168	7510	30677	32101	35726	27363	12652	3836	1675	5074	3192	4332	6253	2777	ревільких душ	

На розмір наділів та кількість ревільких душ впливала низка факторів: площа повітів, час заселення та господарського освоєння, характер природних умов, міграційні процеси [8].

Материкові повіти значно перевищували площею кримські повіти, що створювало передумови виділення найбільш значних площею ділянок. Цьому сприяло і те, що господарське освоєння материкових повітів відбувалося пізніше кримських (після відходу ногайців).

Як результат дії цих факторів у материкових повітах були общини, де на ревізку душу припадало від 1 до 1,5 дес. – одна община у Бердянському, одна у Мелітопольському повіті. Общин із наділом менше 1 дес. у материкових повітах не спостерігалось.

Що стосується кримських повітів, то тут фіксується більше общин, які мали менше 1 дес. У Симферопольському їх було 18, у Феодосійському – 6. Процесам дроблення наділів сприяли природні умови та близькість губерньського центру, за низької міграційної активності кримських татар при передачі їх у спадок.

Кількість общин із землею більше 15 дес. на ревізку душу у материкових та кримських повітах була практично однакова – 16 общин у материкових і 18 у кримських. Але, кримські повіти переважали тільки за рахунок одного повіту – Перекопського, де зафіксовано 13 общин із землею більше 15 дес. Це, скоріш за все, було пов'язано із значною рівнинною площею цього повіту, давністю періоду заселення та поганою якістю ґрунтів.

Загалом, материкові повіти виділяються кількістю общин, де на ревізку душу припадало від 5 до 15 дес. У трьох материкових повітах їх налічувалося 179, а у п'ятьох кримських – 57 [8].

Якщо розглядати процес трансформації надільного землеволодіння у динаміці, то до 1905 року площа надільних земель збільшилася у порівнянні із 1887 р. на 26044 дес., або на 1,3%, а у порівнянні із 1877 роком зменшилася на 3089 дес. або на 0,2%. У 1905 році надільне землеволодіння у губернії займало 1957532 дес. або 37,2% її площі.

Відсоток надільних земель від загальної площі у губернії по повітах коливався від 3,1% до 88,2%. Найбільшим він був у Бердянському повіті (88,2) та Мелітопольському (63,6), а найменшим (менше 10%) у Перекопському (5,4), Симферопольському (4,5), Феодосійському (4,1) та Євпаторійському (3,1).

Переважаючи за кількістю дворів, колишні державні селяни володіли 75,4% всієї площі надільної землі. У той же час колишні власницькі селяни, які складали володіли тільки 3,1% площі. У колишніх колоністів знаходилося у користуванні 21,5% всієї надільної землі. Таким чином, найбільш забезпеченими землею, у розрахунку на 1 двір, були колишні колоністи, потім йшли колишні державні селяни, а потім колишні власницькі. У середньому на один селянський двір було 14,7 дес. Для різних категорій населення цей показник не був однаковим (див. таблицю 3) [4; 12-13].

Таблиця 3

Площа надільної землі на один двір на 1905 рік

	Общини		Двори		Площа		На один двір
	кількість	%	кількість	%	дес.	%	
колишні селяни власницькі	72	11,4	9157	6,9	60936	3,1	6,7
колишні державні	417	66	112150	84,4	1475348	75,4	13,1
колишні колоністи	143	22,6	11569	8,7	421248	21,5	36,4
всього	632	100	132876	100	1957532	100	

Через те, що селяни однієї категорії отримали у різних повітах далеко не однакові наділи і порівняно рівномірне із 1877 року зростання кількості дворів, на 1905 рік кількість землі на один двір коливалася 1) у колоністів від 10,6 дес. (у Феодосійському) до 40,6 дес. (у Мелітопольському); 2) у державних селян від 7,3 (у Феодосійському) до 21,7 (у Перекопському); 3) у власницьких селян від 4,3 (у Євпаторійському) до 9,2 (у Перекопському).

Ця відмінність у площі наділу і у групуванні різних видів селян призводила до неоднакового забезпечення селян землею. У той час, коли загальна середня площа на двір складала для всієї губернії 14,7 дес., у 1905 році по повітам вона коливалася від 6,8 до 20,5 дес. на двір, тобто у відношенні 1 до 3. При цьому, найбільший наділ (більше 15 дес.) мали селяни у Перекопському (20,5), Бердянському (18,7) та Євпаторійському (15,1), а найменший (менше 10 дес.) у Симферопольському (6,8), Феодосійському (7,5) та Ялтинському (8,4) (9,2 дес. не були розподілені між селищами) [4].

Що стосується форм землеволодіння, то у Таврійській губернії воно було, переважно, общинне. Маніфест 19 лютого 1861 року і закон 1866 року визнали існування общинного і подвірного володіння землею. Проте, вирішувати яку форму володіння використовувати повинні були 2/3 домогосподарів сільської общини [8; 9].

Общинним або мирським у 19 ст. називалося землеволодіння, при якому право користування землею якого-небудь поселення належало кожному з приписаних до сільської общини жителів, а право відведення кожному з них відповідної ділянки для користування належало миру, тобто общині. Положення 19 лютого 1861 р. встановило такі відмінні риси общини: 1) право общини розпоряджатися землею; 2) право переділів общинної землі; 3) кругову поруку у відбуванні податей і повинностей [6].

Необхідно відзначити, що слово «общинне землеволодіння» селянами не вживалося. Його можна було знайти тільки в офіційній мові. Селяни

звичайно називали своє землеволодіння «душовим». Якщо розподіл землі відбувався по душам, то воно називалося душовим, якщо по дворах – подвірним. І в тому і в іншому випадку землеволодіння могло бути общинним (подвірньо-общинне або душове-общинне) [14, С. 34].

В. Постников розділяв общинне землеволодіння в Південній Україні на дві групи: общинно-пайове (пайове, товариське) і общинно-душове (кругове) [14, С. 35]. При общинно-пайовому або общинно-подвірньому землеволодінні земля ділилася на певну кількість ділянок, місце яких в площі угідь змінювалося. Земля підлягала періодичному переділу для зрівняння якості землі під час процесу наділення. Без дозволу общини землю не можна було продати або передати у спадок. Община встановлювала способи користування землею. Таке землеволодіння було характерне не тільки для колоністів, але і для селянських общин на купленій землі. В. Постников стверджував, що у більшості південних общин відчувалося прагнення до переходу саме до общинно-пайового землеволодіння [14, С. 36].

До общинно-душового землеволодіння відносилися общини, що проводили у себе періодичні переділи землі з наділенням (рівним або нерівним) землею наявних душ [14, С. 36].

Із наявної кількості дворів (132876) на общинних правах в губернії володіли землею 122341 дворів, загальною площею 1548084 дес. землі (біля 4/5 всієї надільної землі). Інші 10535 дворів користувалися землею подвірньо. Вони мали 404898 дес. (1/5 надільної землі). Селяни із подвірним землеволодінням мали землі втричі більше, ніж общинники. У селян із подвірним володінням на двір було 38,4 дес., у общинників – 11,1 дес. [4; 12-13].

У гірському районі Криму вся общинна земля (83127 десятин), а підгірному більшість її, а саме 43076 десятин, перебувала під вигонами і лісами і до того ж у спільному володінні цілого ряду селищ, отже розподілити її по дворах було неможливо. Найбільший відсоток надільних домогосподарів припадав на материковий та гірський райони, а найменший на степовий кримський. Крім надільної та громадської землі наявному населенню із надільною землею в губернії належало ще 217404 десятини, що перебували у приватній власності окремих домогосподарів. У материковому та степовому кримському районах землі ці були придбані частково шляхом покупок та викупу у скарбниці, частково завдяки відводам казенної землі (напр. казенна земля віддавалася у власність усім, хто розведе в ній сади, виноградники, шелюгові плантації тощо). У гірському та підгірському районах татарське населення володіло подвірними ділянками ще з часів ханства та турецького панування. За словами татар, кожен домогосподар, який обробляв, ще не розчищені землі, мав право власності на цю ділянку. Насамперед достатньо було очистити та загородити галявину в лісі, посадити на ній фруктові дерева

або оросити, щоб мати незаперечне право власності на таку ділянку. У багатьох місцях такий звичай зберігся, з тією лише різницею, що така розробка громадської землі може бути зроблена лише з дозволу общини. Подібних приватно-власницьких ділянок особливо було багато в Ялтинському повіті [8].

Висновки. Двори колишніх власницьких селян переважали у Феодосійському повіті, Симферопольському, і найменшими за кількістю були у Дніпровському та Бердянському. У Ялтинському повіті дворів колишніх власницьких селян не було. Всі селяни Ялтинського повіту були колишні державні, а у Дніпровському та Перекопському повітах їх була більшість. Найменша кількість дворів колишніх державних селян була у Симферопольському повіті та Феодосійському. Найбільша кількість дворів колоністів була у Бердянському повіті, а найменша фіксувалася у Мелітопольському і Симферопольському.

Повний наділ колишніх поміщицьких селян був визначений як 6,5 десятин у повітах: Мелітопольському, Дніпровському, Перекопському та Євпаторійському, а також у частинах Сімферопольського та Феодосійського повітів, як 5 десятин у Бердянському, та як 3 десятини у гірській частині Феодосійського та Сімферопольського повіту. У Феодосійському повіті деякі общини колишніх державних селян отримали наділ понад 6,5 десятин. Чим гірше була якість ґрунтів, тим більше давали землі. Державні селяни наділялися землею в різних пропорціях, найчастіше від 8 до 15 десятин на душу.

Надільне землеволодіння на початок 1880-х років становило біля 40% від загальної площі. Всього в користуванні їх знаходилося 2160202 десятини. У 1905 році надільне землеволодіння у губернії займало 1957532 дес. або 37,2% її площі. Якщо розглядати процес трансформації надільного землеволодіння у динаміці, то до 1905 року площа надільних земель збільшилася у порівнянні із 1887 р. на 26044 дес., або на 1,3%, а у порівнянні із 1877 роком зменшилася на 3089 дес. або на 0,2%.

Відсоток надільних земель по повітах коливався від 3,1% до 88,2%. Найбільшим він був у Бердянському повіті (88,2) та Мелітопольському (63,6), а найменшим (менше 10%) у Перекопському (5,4), Симферопольському (4,5), Феодосійському (4,1) та Євпаторійському (3,1).

Переважаючи за кількістю дворів, колишні державні селяни володіли 75,4% всієї площі надільної землі. У той же час колишні власницькі селяни, які складали володіли тільки 3,1% площі. У колишніх колоністів знаходилося у користуванні 21,5% всієї надільної землі. Таким чином, найбільш забезпеченими землею, у розрахунку на 1 двір, були колоністи, потім йшли державні селяни, а потім власницькі. У середньому на один селянський двір було 14,7 дес.

На ревізку душу припадало 9,4 дес. зручної землі. На розмір наділів та кількість ревізких душ впливала низка факторів: площа повітів, час заселення та господарського освоєння, характер природних умов, міграційні процеси.

Материкові повіти значно перевищували площею кримські, що створювало передумови виділення найбільш значних площею ділянок. Цьому сприяло і пізніше заселення материкових повітів (після відходу ногайців).

Як результат дії цих факторів у материкових повітах були общини, де на ревізку душу припадало від 1 до 1,5 дес. – одна община у Бердянському, одна у Мелітопольському повіті. Общин менше 1 дес. у материкових повітах не спостерігалось.

Що стосується кримських повітів, то тут фіксується більше общин, які мали менше 1 дес. У Симферопольському їх було 18, у Феодосійському – 6. Процесам дроблення наділів сприяли природні умови та близькість губернського центру, за низької міграційної активності кримських татар при передачі їх у спадок.

Кількість общин із землею більше 15 дес. на ревізку душу у материкових та кримських повітах була практично однакова – 16 общин у материкових і 18 у кримських. Але, кримські повіти переважали тільки за рахунок одного повіту – Перекопського, де зафіксовано 13 общин із землею більше 15 дес. Загалом, материкові повіти виділяються кількістю общин, де на ревізку душу припадало від 5 до 15 дес. У трьох материкових повітах їх налічувалося 179, а у п'ятих кримських – 57 [8].

Через те, що селяни однієї категорії отримали у різних повітах далеко не однакові наділи і порівняно рівномірне із 1877 року зростання кількості дворів, на 1905 рік кількість землі на один двір коливалася 1) у колоністів від 10,6 дес. (у Феодосійському) до 40,6 дес. (у Мелітопольському); 2) у державних селян від 7,3 (у Феодосійському) до 21,7 (у Перекопському); 3) у власницьких селян від 4,3 (у Євпаторіському) до 9,2 (у Перекопському).

За формою володіння землею у губернії було, переважно, общинне. Із наявної кількості дворів (132876) на общинних правах в губернії володів землею 122341 двір, загальною площею 1548084 дес. землі (біля 4/5 всієї надільної землі). Інші 10535 дворів користувалися землею подвірною. Вони мали 404898 дес. (1/5 надільної землі). Селяни із подвірним володінням мали землі втричі більше, ніж общинники. У селян із подвірним володінням на двір було 38,4 дес., у общинників – 11,1 дес.

Таким чином, опубліковані поземельні переписи ЦСК та земські матеріали дають змогу проаналізувати процес наділення селян землею, а також розвиток надільного землеволодіння в Таврійській губернії в цілому та по повітах з точки зору розподілу земельної площі, за найбільшою та найменшою площею землеволодіння та його розміщенням. Перспективою

дослідження є нанесення основних районів надільного землеволодіння на геоінформаційну мапу для більш наглядного представлення результатів аналізу.

Література:

1. Крилова А. М. Описово-статистичні документи державних установ земельної позики як джерело дослідження землеволодіння та землекористування Північного Приазов'я. *Культура народів Причорномор'я*. Симферополь, 2009, № 162, С. 118-125.
2. Пачев С.І. Поземельні відносини у приазовських болгар в другій половині ХІХ на початку ХХ ст. *Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України*, Т. 5. К., 1999, 196-209.
3. Приймак О.М. Селянство Південної України: соціальна історія кінця ХІХ – початку ХХ століть : моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. 458 с.
4. Статистика землевладення 1905 г.: В 50 вып. ЦСК МВД. СПб., 1906. Вып. 42: Таврическая губерния, 1907. 49 с.
5. ПСЗ II 36661. – 19 февраля 1861. – Высочайше утвержденные Правила о порядке приведения в действие Положений о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. С. 30-32, 218-231.
6. ПСЗ II 36662. – 19 февраля 1861 г. Высочайше утвержденное Местное Положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях в губерниях: Великороссийских, Новороссийских и Белорусских. – С. 231-273.
7. ПСЗ II 36657. – 19 февраля 1861 г. Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. – С. 141-169.
8. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Симферополь, 1885. Т. 9: Памятная книжка Таврической губернии, 1889, 2, 675 с.
9. ПСЗ II 43888. – 1866. Именной данный Сенату «О поземельном устройстве государственных крестьян в 36 губерниях» от 24 ноября 1866 года. С. 280- 283
10. ПСЗРИ II 44418. – 31 марта 1867 г. Высочайше утвержденные Правила для составления и выдачи государственным крестьянам владенных записей. С. 344-351.
11. ПСЗ II 49705. – 4-16 июня 1871. Высочайше утвержденные Правила об устройстве поселян-собственников (бывших колонистов), водворенных на казенных землях в губерниях: С.-Петербургской, Новгородской, Самарской, Саратовской, Воронежской, Черниговской, Полтавской, Екатеринославской, Херсонской и Таврической в области Бессарабской. С. 813-819.
12. Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России: В 8 вып. ЦСК МВД. – СПб., 1880. Вып. 8: Губернии Новороссийской группы: Екатеринославская, Таврическая, Херсонская и Бессарабская (, 1885. 6, IV, 137, 9 с.
13. Статистика Российской Империи ХХІІ. Главнейшие данные поземельной статистики по обследованию 1887 года: В 60 вып. ЦСК МВД, СПб., 1892, Вып. 41: Таврическая губерния, 1895. 38 с.
14. Постников В.Е. Южнорусское крестьянское хозяйство, М., 1891, ХХХІІ, 392 с.

References:

1. Krylova, A.M. (2009) *Opysovo-statystychni dokumenty derzhavnykh ustanov zemelnoi pozyky yak dzherelo doslidzhennia zemlevolodinnia ta zemlekorystuvannia Pivnichnoho Pryazovia* [Descriptive and statistical documents of state land loan institutions as a source of research on land ownership and land use in the Northern Azov region]. *Kultura narodov Prychernomoria*. Symferopol, 2009, № 162, 118-125 [in Ukrainian]

2. Pachev, S.I. (1999) Pozemelni vidnosyny u pryazovskyykh bolhar v druhii polovyni XIX na pochatku XX st. [Land relations among the Azov Bulgarians in the second half of the 19th and early 20th centuries] *Naukovi zapysky. Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy*, T. 5. K., 1999, 196-209 [in Ukrainian].
3. Pryimak, O.M. (2012) Selianstvo Pivdennoi Ukrainy: sotsialna istoriia kintsia KhIKh – pochatku KhKh stolit [The peasantry of Southern Ukraine: social history of the late 19th and early 20th centuries]: monohr. Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
4. Statistika zemlevladieniya 1905 g. (1907) [Land ownership statistics 1905]: V 50 vyp. TSSK MVD. Vyp. 42: Tavricheskaya guberniya [in Russian].
5. PSZ II 36661. – 19 fevralya 1861. – Vysochayshe utverzhdennyye Pravila o poryadke privedeniya v deystviye Polozheniy o krestyanakh, vyshedshikh iz krepostnoy zavisimosti [The highly approved Rules on the procedure for implementation of the Regulations on peasants who have come out of serfdom], 30-32, 218-231 [in Russian].
6. PSZ II 36662. – 19 fevralya 1861. – Vysochayshe utverzhdennoye Mestnoye Polozheniye o pozemelnom ustroystve krestyan, vodvorennykh na pomeshchichikh zemlyakh v guberniyakh: Velikorossiyskikh, Novorossiyskikh i Belorusskikh [The highest approved Local Regulations on the land arrangement of peasants settled on landlord lands in the provinces: Great Russian, Novorossiysk and Belorussian], 231-273.
7. PSZ II 36657. – 19 fevralya 1861. – Vysochayshe utverzhdennoye Obshcheye Polozheniye o krestyanakh, vyshedshikh iz krepostnoy zavisimosti [The highest approved General Regulations on peasants who have emerged from serfdom], 141-169.
8. Sbornik, (1889) statisticheskikh svedeniy po Tavricheskoy gubernii []. Simferopol, 1885. T. 9: Pamyatnaya knizhka Tavricheskoy gubernii [in Russian].
9. PSZ II 43888. – 1866. Imennoy dannyy Senatu «O pozemelnom ustroystve gosudarstvennykh krestyan v 36 guberniyakh» ot 24 noyabrya 1866 goda [Nominal given to the Senate "On the land arrangement of state peasants in 36 provinces" dated November 24, 1866], 280- 283 [in Russian].
10. PSZ II 44418. – 31 marta 1867 g. Vysochayshe utverzhdennyye Pravila dlya sostavleniya i vydachi gosudarstvennym krestyanam vladennykh zapisey [The Highest Approved Rules for Compiling and Issuing Ownership Records to State Peasants], 344-351 [in Russian].
11. PSZ II 49705. – 4-16 iyunya 1871. Vysochayshe utverzhdennyye Pravila ob ustroystve poselyan-sobstvennikov (byvshikh kolonistov), vodvorennykh na kazennykh zemlyakh v guberniyakh: S.-Peterburgskoy, Novgorodskoy, Samarskoy, Saratovskoy, Voronezhskoy, Chernigovskoy, Poltavskoy, Yekaterinoslavskoy, Khersonskoy i Tavricheskoy v oblasti Bessarabskoy. [The highest approved Rules on the arrangement of settlers-owners (former colonists) settled on state lands in the provinces: St. Petersburg, Novgorod, Samara, Saratov, Voronezh, Chernigov, Poltava, Yekaterinoslav, Kherson and Taurida in the Bessarabian region], 813-819 [in Russian].
12. Statistika pozemelnoy sobstvennosti i naseleennykh mest Yevropeyskoy Rossii (1885) [Statistics of land ownership and settlements in European Russia]: V 8 vyp. TSSK MVD. Vyp. 8: Gubernii Novorossiyskoy grupy: Yekaterinoslavskaya, Tavricheskaya, Khersonskaya i Bessarabskaya [in Russian].
13. Statistika Rossiyskoy Imperii XXII. Glavneyshiye dannyye pozemelnoy statistiki po obsledovaniyu 1887 goda: (1895) [Statistics of the Russian Empire XXII. The main data of land statistics according to the survey of 1887] V 60 vyp. TSSK MVD, Vyp. 41: Tavricheskaya guberniya [in Russian].
14. Postnikov, V.E. (1891). Yuzhnorusskoye krestyanskoye khozyaystvo [South Russian peasant economy] [in Russian].

УДК: 94 (420) "1964/1970"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-599-611](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-599-611)

Єремєєва Ірина Анатоліївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0002-9056-6512>.

ПОЛІТИКА ЛЕЙБОРИСТСЬКОГО УРЯДУ Г. ВІЛЬСОНА В СИСТЕМІ ПРОМИСЛОВИХ ВІДНОСИН (1964-1970 РР.)

Анотація. У статті на основі аналізу широкого кола джерел (законодавчі акти та програмні документи лейбористської партії) здійснений аналіз політики лейбористського уряду Г. Вільсона у сфері промислових відносин та її наслідків для профспілкового руху 1964-1970-х рр. В умовах зростання політичної ролі профспілок, їхні відносини з британською державою набували особливого значення і стали одним з істотних факторів, що визначають і сам характер, і конкретні шляхи політичного й соціально-економічного розвитку Великобританії. Посилення впливу профспілкового руху сприяло тому, що проблеми виробничих відносин посіли основне місце у формуванні внутрішньополітичної стратегії лейбористського уряду. Реалізація стратегії соціального партнерства та невтручання держави у відносини між суб'єктами промислових відносин була домінуючою тенденцією в політиці британських лейбористів другої половини 1960-х рр. Роль держави визначалася забезпеченням високого рівня зайнятості й сприянням традиційної для Великобританії практики добровільних відносин у промисловості, що надавало тред-юніонам і підприємцям головну роль у системі промислових відносин. Таким чином, на відміну від тричленної моделі промислових відносин (державна – профспілки - союзи підприємців), прийнятої у більшості країн Європи, англійська модель до початку 70-х рр. являла собою двочленну – профспілки - союзи підприємців. Нейтральна позиція держави пояснюється прагненням уряду Г. Вільсона забезпечити мирні відносини в промисловості та уникнути конфліктів з потужним профспілковим рухом. Зростання інфляції та посилення тиску профспілок на прийняття економічних рішень сприяли розвитку нових підходів до проблем промислових відносин, альтернативних політиці невтручання – лейбористський уряд Г. Вільсона застосував методи політики цін і доходів. Причиною вибору такої стратегії стало переконання, що профспілки, які вимагають підвищення заробітної плати, сприяють зростанню інфляції. Тенденція обмеження законодавчих привілеїв

профспілкового руху проявляється в законопроекті «Замість розбратів» (1969). Політика цін і доходів не досягла мети зниження впливу профспілкового руху через значні юридичні привілеї для тред-юніонів та відсутність ефективної внутрішньої соціально-економічної стратегії лейбористського уряду Г. Вільсона.

Ключові слова: профспілковий рух, промислові відносини, профспілкове законодавство, колективний договір, лейбористська партія, державна політика, Великобританія, тред-юніони.

Yeremieieva Iryna Anatolyivna Candidate of Historical sciences, Associate Professor of the Department of international relations and social and humanitarian disciplines, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0002-9056-6512>.

THE POLICY OF H. WILSON'S LABOR GOVERNMENT IN THE SYSTEM OF INDUSTRIAL RELATIONS (1964-1970)

Abstract. In the article the complex research of the British governments policy in the sphere of industrial relations in 1964-1970 and consequences of this policy for trade union movement is carried out on the ground of the analysis of the wide range of sources (legislative acts and program documents of the Labor Party) and scientific works. The growth of the power of trade unions in the half part of the XX century is caused by their free legislative status and independence of their role in the social and economic sphere of Britain. The strengthening of the trade union movement influence favored the fact that problems of industrial relations took the main place in forming the home policy strategy of conservative and labour governments. The author distinguished and analysed the policy of prices and incomes of Britain state during the investigated period. The author analysed the legislative documents of the British governments regarding the sphere of industrial relations and noted the peculiarities of legal rules concerning trade union movement. The dominance of the social partnership strategy is typical for labour governments in 60-th years. During this period the development of industrial relations was determine by two sides - trade unions and employers. The neutral position of the state is explained by the governments striving to secure peaceful relations in industry and avoid conflicts with strong trade union movement. The social partnership strategy took the central place in the policy of Labour cabinets of Wilson. Following this policy is explained by the character of the special relations Labour party with trade unions. Labour governments of Wilson resorted to the methods of the policy of prices and incomes. The reason for choosing this strategy was the conviction that trade unions demanding the growth of the wages promote the

inflation growth. The tendency of limiting legislative privileges for trade unionism is manifested in developing the bill "In Place of Strife" (1969). The policy of prices and incomes didn't achieve its object of decreasing the role of trade union movement in the British society owing to significant legal privileges for trade unions and absence of an effective internal social and economic strategy for the governments.

Keywords: trade union movement, industrial relations, collective bargaining, trade union acts, Labour party, state policy, Great Britain

Постановка проблеми. Профспілки є одним із джерел формування демократичних тенденцій як на підприємстві, так і в суспільстві в цілому. Основна функція профспілок - захист економічних інтересів зайнятих - вимагає від них втручання не тільки в економіку, але і в політику. Світовий досвід багатьох промислово розвинутих демократичних держав свідчить про те, що, за певних умов, профспілковий рух був важливим чинником впливу на формування основних напрямків внутрішньої соціально-економічної стратегії та зміни в політичній та економічній ситуації. Ці процеси нерідко сприяли виникненню проблем, вирішення яких можна було знайти лише в загальнодержавному масштабі. Профспілковий рух завжди відображав специфічні особливості розвитку суспільства й державної політики Великобританії, а тред-юніони вважаються найбільш організованими групами тиску й суб'єктами політичної діяльності. В британській політичній практиці накопичений багатий досвід державної політики щодо профспілок в умовах ринкової економіки. Тому вивчення основних напрямків політики урядів Великобританії у сфері промислових відносин, а також об'єктивна оцінка результатів цієї політики та ролі профспілкового руху в британському суспільстві має важливе теоретичне й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливістю дослідницьких робіт, присвячених проблемам профспілкового руху, є міждисциплінарний підхід до його вивчення. Зважаючи на те, що в розглянутий період профспілки виступали як самостійна політична сила, яка впливала на діяльність як консервативних, так і лейбористських кабінетів, погляди представників різних наукових шкіл і різної політичної орієнтації на тред-юніони відмінні один від іншого. Представникам консервативно-ліберального напрямку властиве критичне ставлення до політизації тред-юніонів, прагнення обмежити роль профспілок у суспільстві винятково сферою промислових відносин [3;8]. Роботи лейбористського та ліворадикального напрямку виправдовують воявничість британських профспілок, для них характерне негативне ставлення до будь-якої спроби урядового обмеження впливу профспілок [1]. Профспілкова політика англійських урядів періоду новітньої історії ХХ ст. не стала предметом спеціальних наукових розробок в українській історіографії, що обумовило вибір теми даної статті.

Мета статті – висвітлення британської державної політики у сфері промислових відносин в період спроб реформувати профспілкову діяльність лейбористського уряду Г. Вільсона 1964-1970 х рр.

Виклад основного матеріалу. Статус лейбористської партії у політичній системі Великобританії визначається “особливими відносинами” із профспілками, що складають масову базу партії. Основу партійного бюджету лейбористської партії складають членські внески (affiliation fees) тред-юніоністів. Крім цього, партія і профспілки зв'язані між собою особистостями, загальними доктринами й взаємними перевагами. Лейбористи завжди прагнули до збереження матеріальної бази партії, забезпечуваної профспілками, і виборчих голосів членів тред-юніонів, які віддавалися на загальних виборах за лейбористську партію. У свою чергу, лідери тред-юніонів також прагнуть використовувати суспільну й політичну вагу лейбористської партії в інтересах профспілкового руху. З огляду на характер основної соціальної бази партії та її зв'язки із тред-юніонами, політичні позиції і стратегічна лінія лейбористської партії обумовлені загальною активністю тред-юніонів.

Програмні заяви лейбористської партії першої половини 60-х рр. не передбачали яких-небудь докорінних змін існуючої в Англії системи промислових відносин. Так само як і консерватори, лейбористи заявляли про наміри держави забезпечити співробітництво підприємців і трудящих. При цьому, особливо підкреслювалося, що головною метою лейбористської партії є захист тред-юніонізму, як ключового актора національної промислової політики.

Документ лейбористської партії “Віхи 60-х”, що став основою передвиборної програми Г.Вільсона в 1964 р., припускав внесення невеликих виправлень у концепцію “держави загального добробуту” шляхом розширення державних витрат на суспільні потреби, підвищення життєвого рівня населення [11, Р. 8]. Програма містила питання про посилення в економічному житті Англії державної власності й елементів планування у всіх галузях британської промисловості, як у приватній, так і в державній [11, Р. 5]. У політичних настановах лейбористів 60-х рр. держава поставала основним двигуном економічного розвитку Великобританії. Державний апарат отримував функції регулювання цін і доходів та створення умов для поліпшення відносин у промисловості.

Лейбористи володіли незрівнянно більшими, ніж консерватори довірою і підтримкою профспілок і тому мали певні підстави претендувати на успіх здійснення на практиці принципів “стратегії модернізації”, головною метою якої було співробітництво підприємців, профспілок і державних органів у рамках “політики доходів” у сфері промислових відносин. 16 грудня 1964 р.

між представниками лейбористського уряду, підприємцями й профспілками була підписана “Декларація про наміри”. Профспілки зобов'язувалися відмовитися від “обмежувальної практики” (тобто від страйків), яка перешкоджає підвищенню економічної ефективності, і звести вимоги підвищення заробітної плати до “розумних меж”, а підприємці погодилися не удаватися до довільного збільшення цін. Для контролю над цим було створено Національне управління з цін і доходів (НУЦД), що обмежило зростання заробітної плати 3,5% у рік. Опублікований у 1966 р. “Національний план”, головною метою економічної політики оголосив збільшення валового національного продукту до 1970 р. на 25%, що передбачало його щорічний приріст у 3,8%. Однак, спроба лейбористського кабінету Вільсона модернізувати британську економіку провалилася. Річні темпи зростання валового національного продукту не досягли запланованих 3,8%, вони були менше, ніж аналогічні показники в період правління консерваторів (2,7% і 2,2% відповідно [12, Р. 117]).

Причини провалу економічної стратегії лейбористського уряду полягали не тільки в економічних факторах, але і в невирішеності багатьох проблем у системі промислових відносин, зокрема, провалі курсу на посилення державного регулювання трудових відносин. Політика доходів передбачає введення законодавчих форм контролю на виробництві, необхідних для її успішного функціонування. В еволюції соціально-економічної політики уряду Вільсона в цілому, і політики доходів зокрема, варто виділити два етапи – 1964-1966 рр.; липень 1966-1969 рр. Якщо стосовно першого періоду можна говорити про добровільну участь профспілок у цій політиці, то, починаючи з липня 1966 р., збільшується значення елемента примусу з боку держави, відображеному в заморожуванні заробітної плати та прийнятті закону “Про ціни і доходи” 1966 р., в якому уряд уперше намагався використовувати юридичні санкції як засіб для здійснення своєї економічної політики.

На першому етапі політики доходів лейбористський уряд зіткнувся з проблемою існування в більшості галузей британської промисловості дріфта заробітної плати, що характеризується розривом між випереджальним зростанням заробітної плати в порівнянні з тарифними ставками. Виникнення дріфта заробітної плати пов'язувалося з процесом децентралізації системи колективних договорів. З огляду на той факт, що до середини 60-х рр. тією чи іншою формою колективного договору були охоплені більшість найманих робітників, перед лейбористським урядом виникла необхідність перегляду традиційної колективно-договірної системи в промисловості для того, щоб привести її у відповідність з цілями політики доходів. З цією метою лейбористський уряд у квітні 1965 р. призначив спеціальну королівську комісію з вивчення діяльності профспілок і асоціацій підприємців під

головуванням лорда Донована. Основною задачею комісії було обстеження комплексу питань, які охоплюють сферу промислових відносин. Рекомендації королівської комісії, опубліковані в спеціальному звіті в 1968 р., стосуються наступних проблем: шляхи й методи укладення колективних договорів, існування і причини неофіційних страйків, обмежувальна практика профспілкового руху, дріфт заробітної плати.

Комісія визнала наявність у британській системі регулювання заробітної плати істотних недоліків, викликаних зниженням ефективності колективно-договірної практики [10, Р. 261]. При цьому, тред-юніони та їх діяльність не розглядалися як основна причина погіршення клімату промислових відносин. На думку членів комісії Донована, вихідним пунктом концепції регулювання промислових відносин має стати визнання існування в цій сфері двох систем-формальної або офіційної (formal) і неформальної (informal), між якими існують значні розбіжності.

Офіційна система характеризується укладенням галузевих колективних договорів між профспілками й асоціаціями підприємців. Подібні угоди передбачають лише рекомендації основних умов праці й оплати (мінімальні ставки заробітної плати й умови наймання), але вони не визначають рівень надбавок до ставок заробітної плати, кількість понаднормових годин і багато інших більш конкретних сторін умов праці. Ця частина виробничих умов обговорюється безпосередньо на підприємстві (на цеховому рівні), відповідно до не фіксованої письмово домовленості між менеджментом і робітниками. Такого роду угоди є неформальною системою відносин у промисловості, що на середину 60-х рр. набула більшого поширення ніж офіційна. За даними комісії Донована, у 1967 р. з 23750 тис. зайнятих регулюванням праці формальною системою було охоплено приблизно 5-9 млн. працівників і неформальною - 10-14 млн. [10, Р. 338-339].

Розвиток колективно-договірного регулювання праці обумовив зростання впливу й підвищення статусу шоп-стюардів. Рух шоп-стюардів виник паралельно з профспілковою структурою і згодом був частково інтегрований до неї як низовий рівень. В англійському праві шоп-стюарди однозначно не ототожнюються з тред-юніонами, що відображує їх незалежність від профспілкового керівництва. Комітети шоп-стюардів існують практично на всіх підприємствах Великобританії. При наявності на одному підприємстві декількох профспілок, організації шоп-стюардів, які об'єднували робітників, членів різних профспілок, являли собою досить гнучку систему, у якій шоп-стюарди безпосередньо виступали і як активісти низових профспілкових організацій. Саме під впливом шоп-стюардів і низового профспілкового активу відбулося переміщення укладення колективних договорів з галузевого рівня на рівень підприємства.

Нефіксовані письмово угоди на цеховому рівні розглядалися як перешкода здійсненню ефективної політики доходів. З цього приводу у звіті комісії Донована відзначено, що до того часу, поки “договір на рівні підприємства має неформальний характер і є автономним уряд буде неспроможний контролювати дріфт заробітної плати” [10, Р.53]. Крім цього, розвиток договору на цеховому рівні пов'язували із зростанням страйкової боротьби в багатьох галузях британської промисловості. Формальна система відносин у промисловості доповнюється державними арбітражними органами, які виконують роль амортизатора трудових конфліктів. Що стосується неформальної системи, то вона виявилася нездатною стримувати переростання виробничих конфліктів у страйки. Тому в період 1964-1968 р. відбувається різкий зліт страйкового руху в обробній промисловості, у якій, під впливом соціально-економічних факторів, місцеві угоди отримали найбільше поширення. Ці явища є характерним проявом загального процесу децентралізації колективного договору в британській системі промислових відносин.

У 60-і рр. такий тип децентралізованої системи колективних договорів почав затримувати впровадження нових виробничих процесів і перешкоджати змінам у характері трудової діяльності на підприємствах. Комісія з промислових відносин розробила ряд заходів, спрямованих на виправлення такого становища. Колективний договір як і раніше розглядався як найбільш ефективний засіб установа “промислової демократії” на виробництві. У звіті комісії Донована підкреслювалося, що укладення колективних договорів на всіх рівнях є важелем участі робітників в управлінні підприємством [10, Р. 54]. Комісія з промислових відносин виступала за збереження традиційної системи колективних договорів, яка надавала достатню свободу суб'єктам трудових відносин. За переконанням членів комісії, законодавче закріплення колективних угод не приведе до поліпшення клімату у виробничій сфері. Ґрунтуючись на цій тезі, офіційна стратегія лейбористського уряду в сфері промислових відносин зводилася до підтримки волонтаристичної моделі, за якої держава лише посередньо підтримувало процес колективних переговорів, утручаючись тільки для того, щоб стимулювати розширення і посилення колективно-договірних інститутів. Тому, основний зміст рекомендацій комісії Донована полягав не в запереченні існуючої колективно-договірної моделі, а в пропозиції трансформувати, удосконалити її відповідно до нових вимог розвитку економіки й раціоналізації виробництва.

Виходячи з вищевикладеної точки зору, комісія з трудових відносин вважала, що насамперед, необхідно внести більший порядок у неформальну систему промислових відносин, шляхом включення в колективні договори спільної процедури регулювання заробітної плати, яка буде “всебічною,

справедливою і сприяти продуктивності праці” [10, Р. 44]. За своєю суттю, ця пропозиція демонструвала прагнення урядових органів до формалізації переговорів на рівні одного підприємства заохоченням укладення угод про продуктивність.

В таких угодах у разі зростання продуктивності праці передбачалися надбавки до ставок заробітної плати й пільги трудящим. Типова угода про продуктивність зводилося до того, що, з одного боку, робітники погоджувалися з певними змінами в практиці роботи, методах і організації виробництва, які забезпечують підвищення продуктивності праці. З іншого – підприємці зобов'язувалися підняти рівень заробітної плати, надати зайнятим гарантії збереження робочих місць після здійснення заходів щодо раціоналізації праці. У цілому, такі угоди були спрямовані на підвищення ефективності виробництва, зниження виробничих витрат за допомогою кращого використання робочої сили.

Основні положення і цілеспрямованість угод про продуктивність багато в чому збігалися з цілями й положеннями політики доходів. У зв'язку з цим, така форма колективного договору набула значного поширення в британській промисловості в другій половині 60-х рр. За допомогою угод про продуктивність адміністрація підприємств прагнула досягти такого становища в промисловості, за якого трудові відносини не ускладнювалися б через надмірні вимоги низового профспілкового активу. Документально оформлена угода давала можливість підприємцям оскаржити вимоги профспілок, що виходять за рамки договору.

Угоди про продуктивність являли собою часткову відмову від традиційного волонтаризму в колективно-договірному процесі. Однак варто враховувати те, що їх компромісна форма відповідала вимогам теорії соціального партнерства, яка превалювала в британських промислових відносинах у 60-і рр. Укладення угод про продуктивність мало рекомендаційний характер і здійснювалося винятково в рамках політики доходів. Тред-юніони могли висувати свої вимоги щодо оформлення угод про продуктивність, заявляючи, що такі договори не повинні використовуватися при поширюванні прерогатив адміністрації [10, Р. 100]. Застосування на практиці обмежувальних рекомендацій комісії Донована не зупинило процес децентралізації колективно-договірних відносин – з другої половини 60-х рр., кількість договорів із декількома підприємствами скорочувалася, а укладених усередині одного - зростала.

Відносно проблеми страйкової боротьби комісія Донована виступала проти законодавчої заборони неофіційних страйків, аргументуючи це тим, що за умов прийняття такого закону посилиться тиск членів профспілок на керівництво, внаслідок чого кількість страйків не зменшиться, а лише більша

їх частина стане неофіційною [10, Р. 126-128]. У цілому, комісія Донована рекомендувала уряду утриматися від застосування примусових мір при реформуванні системи промислових відносин і обмежитися тільки волонтаристичними методами.

Практичне здійснення другого періоду політики доходів внесло небачену напругу у відносини між лейбористським урядом і тред-юніонами. У 1967 р. керівники Британського конгресу тред-юніонів (БКТ) ще заявляли про свою готовність підтримати офіційну стратегію кабінету Вільсона, але вони вказували на існування певних розбіжностей щодо цілей і методів політики доходів [7, Р. 6]. Однак, зростаючий тиск із боку низового профспілкового активу з приводу підвищення заробітної плати вище встановлених меж призвів до відмови БКТ від добровільного співробітництва з урядом у рамках політики доходів. Щорічна конференція БКТ у 1968 р. вимагала скасування примусового здійснення політики доходів і висловилася проти вживання законодавчих заходів обмежуючих повноваження тред-юніонів в економічній сфері.

Вихід з цієї ситуації лейбористський уряд, зокрема, Вільсон і міністр зайнятості й продуктивності праці Барбара Касл, бачили в зміні напрямку політики у сфері промислових відносин: зробити об'єктом законодавчого втручання профспілковий рух і, насамперед, його низової рівень і неофіційні страйки. Крім погіршення клімату промислових відносин у Великобританії, на зміст конкретних пропозицій уряду вплинули наступні фактори. По-перше, ініціатори профспілкової реформи керувалися міркуваннями електорального характеру. Як показують опитування суспільної думки, серед певних прошарків британського населення спостерігалася тенденція до критичної оцінки обмежувальної практики тред-юніонів. Висунувши проект профспілкового законодавства, уряд сподівався продемонструвати свою здатність діяти в суспільних інтересах і тим самим отримати частину голосів серед "хитких виборців". Наступним фактором було опублікування в 1968 р. консервативного маніфесту "Справедливі відносини на робочому місці" - програми всеохоплюючої перебудови системи промислових відносин на основі посилення регулюючої ролі держави. По-третє, рекомендації звіту комісії Донована про неприпустимість законодавчого обмеження неофіційних страйків не відповідали переконанням частини лейбористів. Відносно цього питання Б.Касл була переконана, що одним з елементів законодавчої реформи повинні стати каральні санкції проти неофіційних страйків і їхніх ініціаторів.

Проект закону, автором якого стала Б.Касл, був викладений у Білій книзі "Замість розбратів", опублікованій у січні 1969 р. У цьому документі розвинуті і доповнені основні положення й рекомендації доповіді комісії Донована. У Білій книзі було заявлено про те, що колективні договори не повинні бути

юридично обов'язкові. Усі законодавчі обмеження, що перешкоджають вільному укладенню угод між підприємцем і тред-юніоном, мають бути усунені. Крім цього, Біла книга містила ряд положень, що відповідали давнім вимогам профспілкового руху. У профспілковому законопроекті право профспілок представляти інтереси робітників на підприємстві підтверджувалося, як основний принцип промислових відносин. Особлива увага була приділена захисту зайнятих від безпідставних звільнень і вільній системі збору профспілкових внесків. Б.Касл відкинула пропозиції частини членів комісії про те, що ст. 3 закону "Про профспілки" 1906 р., яка захищає тред-юніони від відповідальності за порушення трудового договору, у випадку заклику до страйку, може застосовуватися тільки до зареєстрованих профспілок [6, para 92]. Це означало, що ініціатори неофіційних страйків не повинні нести юридичну відповідальність за їх заклик відмовитися від умов, закріплених у колективному договорі.

Однак, Б.Касл вважала, що, якщо тред-юніонам надані широкі права й свободи, то вони теж повинні дотримуватися певних обов'язків перед державою й асоціаціями підприємців. Виходячи з цієї точки зору, у Білу книгу був внесений ряд положень, що обмежують діяльність тред-юніонів за рахунок мінімізації їхніх прав на використання крайніх методів дій, подібних до страйків. У зв'язку з радикальним і явно антипрофспілковим характером цих заходів вони отримали визначення "каральних статей" (penal clauses).

Основна суть пропозицій законопроекту полягала в наданні державним органам юридичних прав щодо регулювання промислових конфліктів, розв'язати які БКТ не був здатний. З цією метою передбачалося встановлення 28-денного "періоду охолодження" для неофіційних страйків і тих галузей, де не існувало узгодженої процедури врегулювання виробничих конфліктів. Протягом цього періоду створений урядом Департамент з політики зайнятості повинен проводити переговори з профспілками і підприємцями з метою мирного розв'язання суперечки. Тоді як комісія Донована відкинула пропозиції про обов'язкове голосування перед початком страйку, Біла книга містила статтю, яка установлювала, що у виняткових випадках "офіційний страйк може проводитися лише тоді, коли його підтримка більшістю членів тред-юніонів не викликає сумніву". При цьому, формулювання питання про доцільність страйку доручалося спеціально призначеному урядом Державному секретарю [6, para 97]. До тих тред-юніонів, що відмовляються визнавати вимоги Білої книги, законопроект пропонував застосовувати штрафні санкції.

Значення Білої книги виходить далеко за рамки її безпосередньо антипрофспілкових пропозицій. Цей документ створював небажаний для профспілкового руху прецедент: уперше за довгий час англійський уряд

шляхом законодавчого втручання намагався обмежити традиційні для тред-юніонів права й свободи. При цьому, профспілки виступали як проти каральних статей, так і проти тих, що зміцнювали становище зайнятих на виробництві. Лідери тред-юніонів вважали, що тільки сильні профспілки повинні бути гарантом захисту трудящих. Законодавче закріплення додаткових прав і свобод для працюючих могло сприяти скороченню кількісного складу тред-юніонів - вони вже не будуть розглядатися як основне джерело пільг і переваг для зайнятих у певній галузі промисловості.

Генеральна рада БКТ зайняла різко негативну позицію щодо законопроекту лейбористів. У середині травня 1969 р. була розроблена альтернативна урядовій профспілкова “Програма дій”, відповідно до якої Генеральна рада брала на себе зобов'язання розв'язувати міжспілкові конфлікти. Що стосується неофіційних страйків, то вона погоджувалася лише висловлювати свою думку керівництву відповідного тред-юніону щодо доцільності страйку.

Зростала опозиція основним положенням Білої книги і серед членів лейбористської партії. Опублікування проекту роз'єднало членів кабінету Г.Вільсона і парламентської фракції лейбористів на прихильників законодавчих мір щодо профспілок і виступаючих проти реформування промислових відносин. Внутріпартійна боротьба загострилася настільки, що привела лейбористський рух до стану розколу.

Провал спроби Г.Вільсона і Б.Касл затвердити законопроект обумовлений тим, що вони не змогли оцінити інтереси оточуючих їх парламентаріїв-лейбористів, які ставили солідарність із профспілками вище за все, навіть вище економічної ефективності. При цьому, потрібно враховувати той факт, що кожен третій член парламенту від лейбористської партії підтримувався профспілковими організаціями. Серед лейбористів, що виступали проти антипрофспілкового законодавства провідні позиції належали таким впливовим членам кабінету міністрів, політикам із профспілковим минулим, як Дж.Каллагену, Р.Мейсону, Р.Маршу. Вони та їх однодумці в уряді і поза ним доводили, що характер лейбористської партії з її глибокими організаційними, фінансовими й історичними зв'язками з профспілками несумісні з антипрофспілковим курсом Г. Вільсона і Б.Касл.

Переважання в політичному істеблішменті Великобританії супротивників законодавчого закріплення Білої книги призвело до того, що 18 червня 1969 р. Г.Вільсон і Б.Касл змушені були поступитися перед профспілковим рухом і відмовитися від намірів уведення в дію антипрофспілкового законодавства. В обмін на це Генеральна рада БКТ дала обіцянку виконувати положення розробленої нею “програми дій”.

Відступ Г.Вільсона і Б.Касл поклав край прогресуючому курсу втручання уряду у справи профспілок. Однак, до загальних виборів 18 червня 1970 р. не відбулося істотного поліпшення відносин керівництва лейбористської партії з профспілками. Виборчий маніфест лейбористів 1970 р. зафіксував практично повну відсутність нових ідей партійного керівництва у всіх сферах внутрішньої і зовнішньої політики, в тому числі й у галузі промислових відносин. У цей період уряд лейбористів був нездатний розробити і запровадити в життя яку-небудь цілісну стратегічну лінію відносно профспілкового руху, що стало одним із факторів поразки лейбористів на загальних виборах 1970 р.

Висновки. Законопроект уряду Г. Вільсона “Замість розбратів” був спробою здійснити реформування профспілкового руху з метою обмеження його впливу, що відрізнялося від методів політики у сфері промислових відносин консервативних урядів 50-х – першої половини 60-х рр. Існування “Замість розбратів” виходить за рамки її безпосередньо реформаторських пропозицій. За своєю суттю, законопроект символізував тупикове становище, в якому опинився уряд Г. Вільсона в ході здійснення профспілкової політики. Дискусії навколо законопроекту в лейбористській партії показали розміщення сил прихильників і супротивників профспілкової реформи, що дозволяє зробити висновок про перевагу в партії традиційних поглядів щодо її співробітництва з тред-юніонами. Дана обставина і була основною причиною відхилення законопроекту “Замість розбратів”. Провал стратегії кабінету лейбористів у сфері промислових відносин став частиною загальної організаційної кризи лейбористської партії в другій половині 60-х рр., одним із проявів якої виявилася криза у відносинах між партією й профспілками з приводу урядової соціально-економічної політики. Прямим наслідком останнього стало погіршення особливих відносин лейбористів із профспілковим рухом.

Література:

1. Coates K. Topham T. Trade unions and politics. Oxf., N.Y.: Dfckwell, 1986. IX, 268 p.
2. Daniels, Gary, John McIlroy, eds. Trade Unions in a Neoliberal World. Vol. 20. Taylor & Francis. 2009.
3. Dorey, P. British conservatism and trade unionism, 1945-1964. Ashgate Publishing, Ltd. 2009.
4. Fairbrother, Peter, Charlotte Yates, eds. Trade unions in renewal: A comparative study. London: Routledge. 2013. P. 1-31.
5. Gumbrell-McCormick Rebecca. Democracy in trade unions, democracy through trade unions? Economic and Industrial Democracy. 2019. Vol. 40(1). P. 91–110.
6. In Place of Strife; A Policy for Industrial Relations. L.:HMSO, 1969. 40 p.
7. Incomes policy. Report of a Conference of executive committees of affiliation organizations of the TUC, Central, L.: March 2, 1967. L.: TUC, 1967. 56 p.

8. Powell E. *Freedom and Reality*. Kingswood, Surrey: Elliot Right Way Books, 1969. 349 p.
9. *Report of 102nd Annual Trades Union Congress*. Brighton, 1970. - L.: TUC, 1970. - 881p.
10. *Royal Commission on Trade Unions and Employers Associations, 1965-1968*. Chairman: Lord Donovan. Report. L.:HMSO, 1968- IX, 351 p.
11. *Signposts for the Sixties. A Statement of Labour Party home policy to be submitted to the National Committee to the 60th Annual Conference at Blackpool, 2-6 oct., 1961*. L.: Labour Party, 1961. 36 p.
12. Stewart M. *Politics and Economic Policy in the UK since 1964*. Oxf., N.Y. etc.: Pergamon, 1978. 272 p.
13. Upchurch, M., & Mathers, A. Neoliberal globalization and trade unionism: toward radical political unionism? *Critical Sociology*. 2012. 38(2), 265-280.
14. Єремєєва І.А. Негативне право на асоціацію в британському трудовому законодавстві 80-х рр. XX ст. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 лютого 2019 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 16-18.

References:

1. Coates, K., & Topham, T. (1986). *Trade unions and politics*. Oxf., N.Y. Dlfckwell.
2. Daniels, G., & McIlroy, J. (Eds.). (2009). *Trade Unions in a Neoliberal World* (Vol. 20). Taylor & Francis.
3. Dorey, P. (2009). *British conservatism and trade unionism, 1945-1964*. Ashgate Publishing, Ltd.
4. Fairbrother, P., & Yates, C. A. (2013). Unions in Crisis, Unions in Renewal? 1. In *Trade Unions in Renewal* (pp. 1-31). Routledge.
5. Gumbrell-McCormick, R., & Hyman, R. (2019). Democracy in trade unions, democracy through trade unions?. *Economic and Industrial Democracy*, 40(1), 91-110.
6. *In place of strife: A policy for Industrial Relations*. (1969). L.:HMSO.
7. *Incomes policy. Report of a Conference of executive committees of affiliation organizations of the TUC, Central* (1967). L.: TUC.
8. Powell E. (1969). *Freedom and Reality*. Kingswood, Surrey: Elliot Right Way Books.
9. *Report of 102nd Annual Trades Union Congress*. Brighton (1970). L.: TUC.
10. *Royal Commission on Trade Unions and Employers Associations, 1965-1968*. Chairman: Lord Donovan. Report. (1968). L.:HMSO.
11. *Signposts for the Sixties. A Statement of Labour Party home policy to be submitted to the National Committee to the 60th Annual Conference at Blackpool, 2-6 oct., 1961*. (1961). L.: Labour Party.
12. Stewart M. (1978). *Politics and Economic Policy in the UK since 1964*. Oxf., N.Y. etc.: Pergamon.
13. Upchurch, M., & Mathers, A. (2012). Neoliberal globalization and trade unionism: toward radical political unionism?. *Critical Sociology*, 38(2), 265-280.
14. Yermieieva I. (2019). Negativne pravo na asotsiatsiyu v britanskomu trudovomu zakonodavstvI 80-h rr. XX st. [The negative right to association in the British labor legislation of the 1980s.]. Proceedings from AUSC'19: Pravova derzhava: IstorIya, suchasnlst ta perspektivi formuvannya: materIali Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Rule of law: History, modernity and prospects of formation: materials of the All-Ukrainian State. science and practice conf. (pp. 16-18). Dnipro: DDUVS. [in Ukrainian].

УДК: 94(477+478)«16/18»(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-612-627](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-612-627)

Кізлова Антоніна Анатоліївна доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

МУРОВАНА БАРОКОВА АРХІТЕКТУРА НАДДНІПРЯНЩИНИ, СІВЕРЩИНИ ТА СЛОБОЖАНЩИНИ В УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ 2021 Р.

Анотація. Мета статті: визначити особливості згадок про муровані барокові архітектурні пам'ятки Наддніпрянщини, Сіверщини та Слобожанщини в нетематичних підрозділах, а також завданнях шкільних підручників (рівень стандарт) з грифом Міністерства освіти та науки України 2021 р.

Методи, методологія. В роботі використано такі методи: аналіз, синтез, джерелознавча критика, порівняльно-історичний, узагальнення. В основі – принципи історизму та об'єктивності.

Новизна. Зміст новітніх шкільних підручників з історії привертав увагу педагогів. Так, В. Могорита звернув увагу на особливості використання в таких виданнях писемних джерел, а О. Пометун та Н. Гупан зосередилися на ролі візуальних джерел у підручнику в розвитку критичного мислення учнівства. Серед істориків поглиблене дослідження теми бароко в новітніх шкільних підручниках з історії України розпочала А. Кізлова, котра присвятила статтю бароковим мурованим пам'яткам архітектури у тематичних підрозділах і логіці добору ілюстрацій до них.

Висновки. Текстові згадки про муровані барокові споруди Наддніпрянщини, Сіверщини й Слобожанщини поза тематичними підрозділами досліджуваних підручників нечисленні, якщо не відсутні, як в одному з видань, однак їх включення в підсумки до всього курсу засвідчує, що автори надають цим пам'яткам великого значення. Спільною рисою підручників видавництва «Освіта» й видавництва «Ранок» є те, що в них у загальному контексті діяльності Івана Мазепи приділено увагу його внеску в розвиток архітектури та будівництва, зокрема споруд у стилі «мазепинського бароко». Зображення барокових мурованих будівель окреслених регіонів поза тематичними розділами вводяться або як додатки до завдань, або як ілюстрації певних соціокультурних явищ. Показово, що їх як особливо значущі для характеристики доби можуть виносити на обкладинку, форзац, заставки до

розділів. Втім, у таких випадках споруди можуть лишатися непідписаними або ж підписаними без акцентування на стильовій належності, тож, аби розпізнати в них ознаки бароко потрібні додаткова підготовка й мотивація. У частині завдань, присвячених мурованим бароковим пам'яткам, досліджувані підручники відповідають критеріям дослідницького навчання, оскільки передбачаються засоби організації продуктивної діяльності учнів, використання методів аналогій, порівняння різних поглядів, а також матеріал для самоконтролю, а також забезпечують реалізацію вимог сучасного підходу до викладання історії. Отже, з огляду на це й на раніше встановлені особливості згадуваних підручників, у цих виданнях доопрацювання передусім потребують текстові частини тематичних підрозділів щодо мурованої барокової архітектури. Перспективним є порівняння підручників 2021 р. з підручниками попередніх поколінь за всіма розглянутими параметрами.

Ключові слова: мурована пам'ятка, бароко, Наддніпрянина, Сіверщина, Слобожанщина, підручник 2021 р. випуску, заклад середньої освіти, нетематичний підрозділ, ілюстрація, завдання.

Kizlova Antonina Anatolyivna Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History, Faculty of Sociology and Law, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

BAROQUE ARCHITECTURE OF THE DNIPRO REGION, SIVER REGION, AND SLOBODA UKRAINE IN UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS OF 2021.

Abstract: The aim of the article is to identify the features of references to masonry baroque architectural monuments of the Left-Bank Ukraine, Slobozhanshchyna, and Siverian region in non-thematic sections and tasks of school textbooks (standard level) with the approval of the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2021.

Methods, Methodology. The following methods were used in the work: analysis, synthesis, source criticism, comparative-historical, generalization. The principles of historicism and objectivity are the basis of the study.

Novelty. The content of modern school textbooks on history has attracted the attention of educators. V. Mohoryta, for example, drew attention to the peculiarities of the use of written sources in such publications, while O. Pometun and N. Hupan focused on the role of visual sources in the textbook in the development of critical thinking in students. Among historians, A. Kizlova initiated an in-depth study of the

Baroque theme in modern school textbooks on the history of Ukraine, dedicating an article to the masonry baroque architectural monuments in thematic sections and the logic of selecting illustrations for them.

Conclusions. Text references to the masonry baroque structures of the Dnipro, Siver, and Sloboda Ukraine are few, if not absent, outside the thematic sections of the studied textbooks. However, their inclusion in the summaries of the entire course indicates that the authors attach great importance to these monuments. A common feature of the textbooks published by «Osvita» and «Ranok» is that they pay attention to Ivan Mazepa's contribution to the development of architecture and construction, particularly structures in the «Mazepa Baroque» style, within the general context of his activities. Images of masonry baroque buildings from the mentioned regions are introduced either as appendices to tasks or as illustrations of specific socio-cultural phenomena. It is significant that they may be featured on the cover, endpapers, or section dividers as particularly important for characterizing the era. However, in such cases, the structures may remain unsigned or labeled without emphasizing their stylistic affiliation, requiring additional preparation and motivation to recognize the characteristics of the Baroque style. In the tasks dedicated to masonry baroque monuments, the studied textbooks meet the criteria of research-based learning, as they provide means for organizing productive student activities, using methods of analogy and comparison of different perspectives, as well as materials for self-assessment. They also ensure the implementation of the requirements of a modern approach to teaching history. Therefore, considering these factors and the previously identified characteristics of the mentioned textbooks, the textual parts of thematic sections on masonry baroque architecture require further improvement in these editions. A promising approach would be to compare the 2021 textbooks with those of previous generations based on all the parameters discussed.

Keywords: masonry monument, Baroque, Dnipro region, Siver region, Sloboda Ukraine, textbook of the 2021 edition, educational institution of secondary education, non-thematic section, illustration, task.

Постановка проблеми. Не в останню чергу завдяки тому, що навчальній літературі належить першість у впливі на формування суспільної історичної свідомості [1, с. 24], що, за спостереженням Олександра Удода, «жодні інші засоби масової комунікації ще не здатні замінити шкільний підручник у його засобах впливу на самоідентифікацію найрізноманітніших груп населення: учнів, їхніх батьків, учителів» [2], – науковці все уважніше досліджують навчальну літературу, зокрема шкільні підручники з історії як історіографічне джерело, історіографічне явище, історіографічний факт [3, с. 249], інструмент політики пам'яті [4, с. 236].

Основні тенденції розвитку шкільних підручників з історії до часу виходу його праці (2016 р.) докладно охарактеризував і підсумував Федір Турченко [5]. У зв'язку зі зростанням навчальної, розвивальної та виховної ролі підручників завдяки тенденції до переходу на особистісно й діяльнісно орієнтоване навчання [6], з актуалізацією проблеми моральної відповідальності в науці та освіті [7] зростає й потреба поглиблено дослідити зміст новітніх підручників з історичних навчальних дисциплін.

З урахуванням ключової вимоги до змісту підручників – точності та зрозумілості викладу понять, особливо в разі неоднозначності певних термінів [8, с. 7], водночас надзвичайної важливості [9, с. 18–19] та дискусій щодо коректної назви стилю в різних його проявах на Наддніпрянщині й Лівобережжі (Сіверщині), а згодом – на Слобожанщині [10, с. 7] набуває актуальності проблема: що саме пропонується засвоїти учнівству зі шкільних підручників про бароко і його розвиток в Україні, передусім в окреслених землях?

З огляду на те, що в умовах дослідницького навчання у шкільному підручнику з історії мають бути реалізовані принципи особистісно орієнтованого навчання, історичної реконструкції, а також трансформаційна, інтегративна, координаційна й виховна функції [11, с. 517–518], необхідно враховувати й завдання, за допомогою яких у підручниках пропонується глибше засвоювати матеріал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст новітніх шкільних підручників з історії привертав увагу педагогів [12; 13; 14]. Так, Віктор Могорита звернув увагу на особливості використання в таких виданнях писемних джерел [15], а Олена Пометун та Нестор Гупан зосередилися на ролі візуальних джерел у підручнику в розвитку критичного мислення учнівства [16]. Головним для цих авторів став пошук якнайефективнішого використання історичних джерел як наочностей, як навчальних інструментів під час уроків та підготовки до них.

Серед істориків поглиблене дослідження теми бароко в новітніх шкільних підручниках з історії України розпочала Антоніна Кізлова, котра присвятила статтю бароковим мурованим пам'яткам архітектури у тематичних підрозділах розділів «Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII – на початку XVIII ст.» та «Українські землі у 20–90-х роках XVIII ст.» і логіці добору ілюстрацій до цих підрозділів. Було встановлено, що укладачі українських шкільних підручників (з яких лише д. і. н. Борис Черкас зі співавтором к. і. н. Кирилом Галушком мають ґрунтовні наукові публікації, дотичні до періоду побутування бароко), попри дискусії серед науковців, розглядають «українське бароко» та «мазепинське бароко» як цілком усталені поняття. Рівень деталізації пояснень про різницю між ними залежить від

авторів. Підручники надають більше інформації про структурні та декоративні особливості пам'яток, а відомості про їх творців і соціальний контекст менш детальні. Ілюстрації доповнюють текст, але не мають вираженої навчальної функції. Зображення споруд, обов'язкових для розпізнавання під час ЗНО, в підручниках є в різних кількостях, зображення «необов'язкових» пам'яток допомагають краще розуміти барокову архітектуру. Приклади пам'яток репрезентують їх регіональне та хронологічне розмаїття. Виклад підрозділів може зацікавити учнів пошукати додаткову інформацію про бароко в архітектурі. У статті підкреслено, що важливо визначити, в яких іще розділах пишеться про пам'ятки бароко в тексті та наводяться барокові споруди на зображеннях, а також те, які завдання запропоновано стосовно споруд у стилі бароко [3, с. 249–257].

Отже, метою статті є вирішення такої **раніше не розв'язаної проблеми** – визначення особливості згадок про муровані барокові архітектурні пам'ятки Наддніпрянщини, Сіверщини та Слобожанщини в нетематичних підрозділах, а також завданнях шкільних підручників (рівень стандарт) з грифом Міністерства освіти та науки України 2021 р.

Виклад основного матеріалу. Було опрацьовано всі п'ять відповідних підручників з історії України для 8 класу закладів середньої освіти [17; 18; 19; 20; 21], як і версії підручника О. Гісема й О. Мартинюка угорською та румунською мовами [22, 23].

Щодо того, в яких іще розділах пишеться про пам'ятки бароко в тексті, то у вступі підручника, який побачив світ у київському видавництві «Оріон», згадано, що «До сьогодні окрасами українських міст є архітектурні пам'ятки, збудовані в стилі українського бароко» [21, с. 9].

В підручнику, виданому в Тернополі («Астон»), поза межами тематичних підрозділів про архітектуру барокові споруди у тексті не згадуються [20].

Підручник видавництва «Освіта» (Київ) містить розлогі згадки про бароко в § 24 «Гетьманщина за правління Івана Мазепи. Північна війна». Там ідеться про те, що коштом щедрого мецената І. Мазепи, котрий підтримував і масштабне будівництво, було зведено щонайменше 12 нових і відреставровано близько 20 храмів, тож «Внесок Мазепи в розвиток архітектури й будівництва був настільки значним, що тогочасний архітектурний стиль називають і козацьким, і мазепинським бароко» [19, с. 148–149]. Приклади споруд: Богоявленський кафедральний собор Київського Братського Богоявленського монастиря (1698 р.) і Микільський Військовий собор Пустинно-Микільського монастиря, новий корпус Києво-Могилянського колегіуму (1699 р.), дзвіниця Софійського собору, мур навколо Києво-Печерської лаври (до 1695 р.) [19, с. 149], – наведено без уточнення, чи барокові вони.

В узагальненнях до всього курсу серед іншого підкреслено невід’ємність «оригінального мистецького стилю – козацького бароко», який віддзеркалився зокрема в архітектурі й найбільше процвітав за часів І. Мазепи та його наступників, від культури України [19, с. 149].

В узагальненнях підручника, що вийшов у видавництві «Літера ЛТД» (Київ) чинником, який сприяв появі козацького бароко, названо «Поєднання загальноєвропейських барокових ознак з українськими традиціями, що сягають корінням іще Русі-України» [17, с. 256], проте вплив бароко не диференціюється за сферами, щодо визначення стилю.

В § 4 «Московські статті 1689 р. Політика гетьмана І. Мазепи» Розділу 4 підручника харківського видавництва «Ранок» (варіанти румунською та угорською мовами – Чернівці, «Букрек») ідеться про внесок І. Мазепи в спорудження 12 та відновлення 20 храмів, котрий був «настільки вагомим, що тогочасний різновид українського бароко дослідники називають “мазепинським бароко”» [18, с. 132; 22, р. 132; 23, old. 133]. Наведено приклади нових споруд у Києві: приміщення Києво-Могилянської колегії (1690 р.), Богоявленська церква Братського монастиря, дзвіниця Софійського собору (1698 р.), мур Києво-Печерської лаври (до 1695 р.) [18, с. 132; 22, р. 132; 23, old. 133]. Чи барокові це пам’ятки, окремо не підкреслюється.

Щодо ілюстрацій у нетематичних підрозділах підручників, то в підручнику видавництва «Оріон» ознаки стилю українського бароко можна розпізнати в умовній церкві з заднього плану ілюстрації на обкладинці. У грі «Історична фотогалерея» серед пам’яток зображено такі належні до українського бароко: Іллінська церква в с. Суботів (1656 р.) (№ 1); Покровський собор у м. Харків (1689 р.) (№ 5); Преображенська церква в с. Великі Сорочинці (1732 р.) (№ 6); Покровська церква в м. Київ (1766 р.) (№ 7) [21, форзац]. Поблизу опису відкриття київської братської й Лаврської шкіл та об’єднання їх 1632 р. в Києво-Могилянську колегію наведено ілюстрацію під назвою «Церква Київського Богоявленського братства (фото ХІХ ст.)» [21, с. 45] із зображенням зведеного протягом 1690–1693 рр. Богоявленського собору Братського Богоявленського монастиря [24, с. 63]. Фото Іллінської церкви в Суботові наведено в розділі «Національно-визвольна війна українського народу середини ХVІІ ст.» [21, с. 124].

В підпункті «Освіта» § 39 «Церковне життя. Освіта. Наукові знання. Архітектура. Образотворче мистецтво» підручника видавництва «Астон» поблизу опису відкриття київської братської й Лаврської шкіл та об’єднання їх 1632 р. в Києво-Могилянську колегію наведено ілюстрацію з зображенням Братського Богоявленського монастиря, під назвою «“Київський братський монастир і Києво-Могилянська академія” Літографія». Біля завдання «Обговоріть результати роботи. З’ясуйте спільне й відмінне в поглядах і

політичній практиці Богдана Хмельницького та Адама Киселя» розміщено малюнок Тараса Шевченка «Богданова церква в Суботіві» (1845 р.) [20, с. 44]. На заставці перед розділом 4 Зображено серед іншого собор Покровський собор у м. Харків та Будинок полкової канцелярії в Чернігові (споруджено в 1690-х рр, первісно він належав чернігівському полковнику Якову Лизогубу, а після його смерті 1698 р. – гетьманові Івану Мазепі [25]) [20, с. 131], обидві споруди не підписані.

§ 24 «Гетьманщина за правління Івана Мазепи. Північна війна» в підручнику видавництва «Освіта» проілюстровано картиною М. Сажина «Софійський собор» 1846 р., сучасним фото капели Івана Мазепи в Софії Київській [19, с. 149], а § 25 «Церковне життя. Освіта» – фотографією Богоявленського кафедрального собору в Києві, зробленою в ХІХ ст. [19, с. 160], проектом надбудови старого академічного корпусу Києво-Могилянського колегіуму авторства Й. Шеделя (1731 р.) і сучасним фото Чернігівського колегіуму. Два останні зображення поєднані з текстом за допомогою завдання «Розгляньте зображення на с. 161. Поміркуйте, що у зовнішньому вигляді тогочасних навчальних закладів свідчить про значний вплив церкви на освіту» [19, с. 161] дуже органічно.

В підручнику видавництва «Літера ЛТД» підпункт «Реформи Данила Апостола» проілюстровано фото Спасо-Преображенської церкви у Великих Сорочинцях на Полтавщині, збудованої 1732 р. коштом цього гетьмана [17, с. 218]. На сучасному фото Михайлівського Золотоверхого собору з дзвіницею, розміщеному на заставці до § 29 «Релігійно-культурне життя на українських землях у другій половині ХVІІ – на початку ХVІІІ ст.» [17, с. 201] та далі в тексті пам'ятку не підписано.

На обкладинці підручника видавництва «Ранок» («Букрек») вміщено зображення Троїцького собору в Чернігові [18, обкладинка; 22, обкладинка; 23, обкладинка], про те, яка це пам'ятка, окремо в тексті чи вихідних даних не зазначено, її зображення більше не повторюється.

У § 6 «Церковне життя в першій половині ХVІІ ст.» Розділу І «Українські землі у складі Речі Посполитої (ХVІ – перша половина ХVІІ ст.)» є сучасне фото Михайлівського собору Видубицького монастиря в Києві [18, 29; 22, р. 29; 23, old. 30], а в § 24 «Лівобережна Гетьманщина наприкінці ХVІІ ст. Початок гетьманства І. Мазепи» – ілюстрація «Оздоблення дзвіниці Софії Київської – яскравий приклад українського бароко. Сучасний вигляд» [18, 133; 22, р. 133; 23, old. 134], в описі якої докладно пояснюється, до якого стилю належить зображена пам'ятка.

Щодо завдань, а в статті зосереджуємося саме на тих, які присвячені бароковій архітектурі, а не стилю в цілому, то в грі «Історична фотогалерея» у підручнику, який побачив світ у видавництві «Оріон», пропонується

помандрувати архітектурними пам'ятками України (увідповіднити зображення, зісканувати QR-код і розмістити пам'ятки на карті України). Всього наведено 10 споруд, з яких до українського бароко належить п'ять [21, форзац]. Таке завдання спрямоване на те, щоб створити цікаву й інтерактивну навчальну ситуацію, яка б посприяла активному залученню учнів до вивчення архітектури та розвитку їх дослідницьких здібностей.

Згадане фото Іллінської церкви слід використати в завданні «Історичний репортаж» як складову фотоколажу – основи для історичної телепередачі, відтвореної на уроці [21, с. 124]. Також потрібно знайти особливості будівництва цієї пам'ятки, спільні з Миколаївським собором у Ніжині (теж за сучасним фото, на прикладі якого автори пропонують визначити ознаки стилю українського бароко») [21, с. 167]. Створення репортажу має сприяти розвитку творчих навичок, уяви та здатності учнів реалізовувати власні ідеї, а порівняння архітектурних особливостей – розвитку здатності порівнювати й робити висновки.

Зображення (сучасне фото) Свято-Троїцького собору в м. Чернігів потрібно розглянути, щоб назвати ознаки, за якими споруду можна віднести до пам'яток стилю українського бароко [21, с. 166]. Це завдання має сприяти розвитку спостережливості, аналітичних навичок та здатності до класифікації. Крім того, допомагати учням усвідомити характеристики українського бароко на прикладі конкретної споруди.

Серед завдань є опис особливостей архітектури кінця 1650-х рр. – початку XVIII ст. в таблиці [21, с. 170], що передбачає і згадки про барокові муровані споруди окреслених регіонів. Це завдання спрямоване на розвиток учнівських здібностей до аналізу, класифікації та структурованого письма.

Уважно розглянути й, використовуючи знання/додаткову інформацію з історії розвитку архітектури в світі, визначити спільне й відмінне в європейській і українській архітектурі барокового стилю учнівству запропоновано на прикладі фото Свято-Покровської Подільської церкви (Д. Григорович-Барський, 1766–1772 рр.), Андріївської церкви в Києві (Ф. Б. Растреллі, 1747–1762 рр.), собору Святого Юра в м. Львів (Б. Меретин, 1744–1762 рр.) [21, с. 210]. Таке завдання спрямоване на розвиток аналітичних навичок учнів, умінню шукати й використовувати додаткові матеріали.

Серед запитань і завдань є як такі, що допомагають перевірити, наскільки учні запам'ятали викладений у підручнику матеріал («Який архітектурний стиль був поширений у цей час? Які ознаки йому притаманні?»; «Назвіть архітектурні споруди, збудовані у стилі європейського бароко. Наведіть приклади споруд українського бароко») [21, с. 213], так і складніші.

Зокрема, пропонується дізнатися за допомогою додаткових джерел, у яких регіонах України збереглися пам'ятки архітектури бароко [21, с. 213].

Завдання спрямоване на розвиток учнівських навичок пошуку та використання додаткової інформації, розширення географічного розуміння й культурних знань.

Одним із завдань є виконати творчий проект «Зразки барокової архітектури на мапі України» [21, с. 213]. Можливість самостійно досліджувати та представляти зразки барокової архітектури на мапі України, має розвивати творчість учнів, їхню гнучкість мислення й уміння презентувати свої ідеї.

Після переходу за посиланням <https://cutt.ly/gmu83Zv> відкривається інтерактивне завдання, в ході якого треба, зокрема, об'єднати з назвою Покровську церкву в м. Києві [21, с. 213]. Завдання сприяє поглибленню знань про архітектурну спадщину, розвитку спостережливості. Окрім того, учні можуть перетягувати та з'єднувати елементи, використовуючи комп'ютерну мишу або екран смартфона або планшета. Це стимулює їхню зацікавленість та активну участь у навчанні.

У підручнику видавництва «Астон» є завдання «Назвіть архітектурні споруди, збудовані в стилі українського бароко» [20, с. 167] й запитання «Які архітектурні стилі використовували в Україні у XVIII столітті?» [20, с. 213], спрямовані на перевірку, наскільки запам'ятався викладений матеріал.

Також є завдання підготувати презентацію «Архітектура та образотворче мистецтво у добу Руїни» [20, с. 168], коли потрібно згадувати й барокові муровані споруди окреслених регіонів. Завдання має сприяти глибшому розумінню історичного періоду, розвитку навичок збору й аналізу інформації, вміння виокремлювати ключові моменти й презентувати їх у зрозумілій та цікавій формі, готувати презентацію з використанням графіки, фотографій, відео тощо. Воно також спрямоване на розвиток комунікативних навичок, оскільки учні можуть представити роботу перед класом або іншою аудиторією.

Підручник видавництва «Освіта» містить запитання для контролю засвоєного «Хто з козацької старшини був фундатором визначних пам'яток у стилі козацького бароко?» [19, с. 168] й завдання «Визначте, де збереглися найважливіші барокові будівлі» [19, с. 168], спрямоване не лише на перевірку засвоєного матеріалу, а й на те, щоб учні встановили зв'язки між різними пам'ятками, простежили їхню роль у подальшій історії.

Також пропонується знайти спільні риси на ранньобарокових зображеннях «Собор Святого Миколая Чудотворця у Ніжині. 1658. Сучасний вигляд» і «Церква Святого Пророка Іллі в Суботові. 1651–1656. Сучасний вигляд» [19, с. 163]. Завдання спрямоване на розвиток критичного мислення, спостережливості, вміння аналізувати візуальну інформацію: знаходити загальні ознаки архітектурного стилю, використання орнаменту, форм і

деталей; може допомогти збагатити розуміння основних характеристик та особливостей ранньобарокового стилю в архітектурі.

Завдання «Об'єднайтеся у групи. Створіть постер, який ілюструватиме розвиток бароко в архітектурі чи живописі. Презентуйте свою роботу в класі» [19, с. 168] сприяє дослідженню й аналізу характерних рис барокового мистецтва, а також розвитку комунікативних навичок через презентацію результатів роботи перед класом. Виконання постера в групах також спрямоване на співпрацю, обмін ідеями та колективну творчість.

У завданнях до підсумків і узагальнень усього курсу є таке, в якому слід порівняти за фото приклади барокової архітектури західноукраїнських земель (ілюстрація «Домініканський собор у Львові. 1749. Сучасний вигляд») та Гетьманщини (ілюстрація «Свято-Троїцький собор у Густині. 1600. Сучасний вигляд»), визначивши спільні риси й розбіжності [19, с. 215]. Це потребує від учнів уміння розглядати деталі, знаходити зв'язки між різними будівлями.

У підручнику видавництва «Літера ЛТД» є завдання розглянути фото архітектурних споруд, прочитати інформацію про них і відповісти на запитання: «1. Назвіть характерні риси архітектури княжої доби та архітектури бароко. 2. Порівняйте зовнішній вигляд споруд. Що в них спільного, а що відмінного?» [17, с. 201]. Зображення «Борисоглібський собор у Чернігові. 30-ті роки XII ст.» супроводжується поясненням «Будівля втілювала образ ідеального – простого й досконалого світу: храм зовні мав обличчя (фасад) і спину (апсиди); внутрішній простір також був чітко обмежений, мав початок і кінець та складався з трьох відокремлених частин – місця для хрещення, місця для вірян і місця для духовенства» [17, с. 201]. Зображення «Церква святої Катерини в Чернігові. 1715 р.» – поясненням «Бароковий храм не мав чітко вираженого фасаду, був однаковий з усіх боків – здавалося, ніби його споруда весь час повертається навколо власної осі. Так само і внутрішній простір позбавлений чітких меж. Стіни в ньому вигинаються, створюючи враження нескінченності» [17, с. 201]. Завдання спрямоване на поглиблення розуміння архітектурних стилів: розглядаючи фотографії, учні отримують можливість розвинути вміння розпізнавати й аналізувати зовнішній вигляд будівель, можуть порівнювати їх форми, розташування елементів, використання декору та інші характеристики. Завдання потребує критичного мислення, здатності робити висновки й формулювати власні думки, розуміння розуміння символіки та семантики архітектури.

Пропозиції висловити власну думку щодо тверджень «У другій половині XVII – першій половині XVIII ст. на теренах України витворився архітектурний стиль, що увібрав у себе риси європейської культури та українські народні традиції – українське (козацьке) бароко» [17, с. 208] і «В архітектурі та скульптурі XVIII ст. й надалі домінував стиль бароко, маючи

істотні відмінності на західноукраїнських теренах та землях Гетьманщини. У другій половині XVIII ст. в архітектурі та скульптурі зароджувалися риси класицизму» [17, с. 255] мають спонукати учнівство не лише прочитати підручник, а й розглянути зображення архітектурних пам'яток того періоду, пошукати й порівняти думки різних науковців, аби підтримати певне твердження, наводячи приклади, що демонструють риси європейської культури та українських традицій.

Для самоперевірки пропонується зокрема визначити за допомогою карти, де розміщені архітектурні пам'ятки доби та вказати, про що це свідчить, вибрати з переліку пам'ятки, створені наприкінці у відповідний період та пояснити свій вибір, відповісти на запитання, що характерно для розвитку архітектури цієї доби [17, с. 208, 252]. В цілому, завдання спрямовані не лише на самоперевірку, а й на розвиток географічних, аналітичних та описових навичок, а також на розширення знань про добу бароко та її прояви в архітектурі.

Досягнення культури України загалом пропонується характеризувати на прикладі окремих пам'яток, зокрема з мурованих барокових споруд окреслених регіонів до переліку ввійли військова канцелярія в Чернігові, колегіум у Чернігові, Георгіївський собор Видубицького монастиря в Києві [17, с. 210]. Завдання спрямоване на те, щоб розвивати в учнів уміння вибудовувати причиново-наслідкові зв'язки й розуміти загальноісторичний контекст епохи.

Перш ніж відповісти на запитання «Чому на території Західної України не був поширений стиль козацького бароко?» [17, с. 247], спрямованого на розвиток аналітичних навичок учнів, здатності аргументовано міркувати й знаходити пояснення до історичних явищ, учням пропонується розглянути зображення культових споруд, серед яких – Покровська церква на Подолі в Києві (архітектор І. Григорович-Барський, 1766 р.), із західноукраїнських теренів та Гетьманщини [17, с. 247, 249], що допомагає стимулювати візуальне сприйняття та аналітичні навички учнів, робить вивчення матеріалу цікавішим і пізнавальнішим.

В підручнику є практичне заняття «Уявна мандрівка до історико-культурних пам'яток України». Його суть полягає в тому, що учні мають уявити, що працюють в екскурсійній агенції й, використавши матеріали підручника та інформацію з додаткових джерел, спираючись на низку наведених у підручнику порад, розробити маршрут за однією з тем, серед котрих є така: «Стежками архітектурних пам'яток козацького бароко» [17, с. 253]. У результаті в учнів мають розвинутися дослідницькі навички (пошук інформації в різних джерелах, її критика та систематизація), креативність і творчі навички (включення цікавих місць, деталей архітектури та історичних фактів у

маршрут), організаційні навички (розробка послідовності та логічної структури маршруту, включаючи послідовність відвідування пам'яток, відстань між ними, час на відвідування кожної тощо, врахування логістики та ефективного планування часу й використання ресурсів), комунікативні навички (презентація маршруту в колективі).

В підручнику видавництва «Ранок» («Букрек») є завдання описати особливості архітектури Михайлівського собору Видубицького монастиря за сучасним фото в § 6 «Церковне життя в першій половині XVII ст.» [18, с. 29; 22, р. 29; 23, old. 30], хоча слово «бароко» взагалі вперше згадується лише в наступному параграфі [18, с. 34; 22, р. 34; 23, old. 35]. Завдання спрямоване на розвиток спостережливості, здатності описувати й аналізувати архітектурні деталі та особливості. Учні отримують можливість поглибити знання про архітектурні стилі та розвивають здатність розпізнавати і характеризувати особливості конкретного об'єкта архітектури.

Завдання аргументовано висловити згоду або незгоду з твердженням «У другій половині XVII – першій половині XVIII ст. українська культура набула небаченого розквіту. Особливо це проявилось в освіті, архітектурі та мистецтві» [18, с. 149; 22, р. 149; 23, old. 150] спрямоване на розвиток аналітичного й критичного мислення та здатності аргументовано висловлюватися.

Запитання «Чому наприкінці XVIII ст. український стиль в архітектурі перестав існувати?» [18, с. 181; 22, р. 181; 23, old. 182] спрямоване на розвиток аналітичного мислення, здатності до аргументованої рефлексії над історичними подіями.

Висновки. Текстові згадки про муровані барокові споруди Наддніпрянщини, Сіверщини й Слобожанщини поза тематичними підрозділами досліджуваних підручників нечисленні, якщо не відсутні, як в одному з видань, однак їх включення в підсумки до всього курсу засвідчує, що автори надають цим пам'яткам великого значення. Спільною рисою підручників видавництва «Освіта» й видавництва «Ранок» є те, що в них у загальному контексті діяльності Івана Мазепи приділено увагу його внеску в розвиток архітектури та будівництва, зокрема споруд у стилі «мазепинського бароко». Зображення барокових мурованих будівель окреслених регіонів поза тематичними розділами вводяться або як додатки до завдань, або як ілюстрації певних соціокультурних явищ. Показово, що їх як особливо значущі для характеристики доби можуть виносити на обкладинку, форзац, заставки до розділів. Втім, у таких випадках споруди можуть лишатися непідписаними або ж підписаними без акцентування на стильовій належності, тож, аби розпізнати в них ознаки бароко потрібні додаткова підготовка й мотивація.

Щодо завдань, то загалом вони спрямовані на розвиток аналітичних навичок учнів, їхньої здатності аргументовано міркувати й розуміти

причиново-наслідкові зв'язки між історичними явищами. Вони покликані не лише перевіряти рівень запам'ятовування матеріалу, але й розвивати в учнів уміння самостійно оволодівати знаннями. Так у досліджуваних підручниках реалізуються принципи особистісно орієнтованого навчання. Оскільки завдання дають учням можливість аналізувати історичні події, ставити запитання, формулювати й перевіряти гіпотези, роблять акцент на аналітичних навичках і розумінні історичних процесів, то ці завдання виконують також функцію історичної реконструкції. Трансформаційну функцію завдання виконують, адже допомагають учням розвивати креативність, спостережливість, організаційні й комунікативні навички, аргументовано висловлюватися, здійснювати самоконтроль і самокорекцію. В межах інтегративної функції завдання доповнюються візуальними матеріалами (фотографії, креслення, художні зображення), що сприяє розвитку візуального сприйняття учнів. Вони також забезпечують посилення на додаткові матеріали, що сприяє розширенню знань учнів і розвиває навички пошуку й використання інформації. Підручники містять практичні завдання, спрямовані на розвиток дослідницьких навичок, використання відповідних методів і методології історико-соціального дослідження, а також на розвиток учнівської активності та інтересу до вивчення історії. Тож забезпечується й координаційна функція. Виховна функція завдань полягає в формуванні в учнів критичного мислення, розвитку оцінних позицій, рефлексивного осмислення прочитаного й усвідомлення мети діяльності. Тому в частині завдань, присвячених мурованим бароковим пам'яткам, досліджувані підручники відповідають критеріям дослідницького навчання, оскільки передбачаються засоби організації продуктивної діяльності учнів, використання методів аналогій, порівняння різних поглядів, а також матеріал для самоконтролю, а також забезпечують реалізацію вимог сучасного підходу до викладання історії.

Отже, з огляду на це й на раніше встановлені особливості згадуваних підручників, у цих виданнях доопрацювання передусім потребують текстові частини тематичних підрозділів щодо мурованої барокової архітектури.

Перспективним є порівняння підручників 2021 р. з підручниками попередніх поколінь за всіма розглянутими параметрами.

Література:

1. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). Київ: Логос, 2011. 220 с.
2. Удод О. Шкільний підручник як історіографічне явище // Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2008. С. 108–118.

3. Кізлова А. А. Муровані барокові пам'ятки Наддніпрянщини, Сіверщини та Слобожанщини в шкільних підручниках з історії України 2021 р. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових статей Присвячується захисникам України, гідним нащадкам славного козацького роду. Вип. 31. Ніжин, 2022. С. 249–257.
4. Баханова С. Шкільний підручник з історії як історіографічне джерело та інструмент політики пам'яті // Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація. Вінниця: ТВОРИ, 2018. С. 236–251.
5. Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника. Київ: Генеза, 2016. 104 с.
6. Могорита В. М. Трансформація функцій шкільного підручника історії як навчального засобу // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2018. Вип. 60. Т. 2. С. 26–29.
7. Мисан В. Про суперечки й обговорення програм з історії України. 04.06.2018. URL: <https://osvita.ua/school/60981/>
8. Наказ МОН України від 31.10.2018 № 1183 «Про затвердження Інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників». 15 с. URL: <https://cutt.ly/rZvF34E>
9. Бескорса В. М. Трансформація бароко в художній культурі України XVII–XVIII ст. Автореферат дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.01 – теорія та історія культури. Харків, 2005. 23 с.
10. Вечерський В. В. Бароко українське, козацьке і мазепинське: термінологічні дефініції і сутність явища // Сіверщина в історії України. Вип. 14. 2021. С. 7–10.
11. Мороз П. В. Місце і роль шкільного підручника історії в умовах дослідницького навчання // Проблеми сучасного підручника. Київ: Педагогічна думка, 2009. Вип. 9. С. 507–518.
12. Могорита Віктор Михайлович. URL: <http://surl.li/hwepu>
13. Пометун Олена Іванівна. URL: <http://surl.li/hweqf>
14. Гупан Нестор Миколайович. URL: <http://surl.li/hweqm>
15. Могорита В. М. Писемне джерело як компонент шкільного підручника з історії України // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. 2017. Вип. 79 (1). С. 35–39.
16. Пометун О., Гупан Н. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів // Проблеми сучасного підручника. № 24. 2020. С. 241–255. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-241-255>
17. Власов В. С., Панарін О. Є., Топольницька Ю. А. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2021. 256 с.
18. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2021. 192 с.
19. Дудар О. В., Гук О. І. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2021. 224 с.
20. Хлібовська Г. М., Наумчук О. В., Крижановська М. Є. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2021. 224 с.
21. Щупак І. Я., Черкас Б. В., Бурлака О. В., Власова Н. С., Галушко К. Ю., Кронгауз В. О., Піскарьова І. О., Секиринський Д. О. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Опіон, 2021. 224 с.
22. Ghisem O., Martyniuk O. Istoria Ucrainei Manual pentru clasa a VIII-a a instituțiilor de învățământ mediu general cu predarea în limba română/moldovenească. Cernăuți: Bukrek, 2021. 196 p.

23. Hiszem O., Martinyuk O. *Ukrajna történelme. Tankönyv a magyar tannyelvű általános és középiskolák 8. osztálya számára.* Csernyivci: Bukrek, 2021. 197 old.
24. Кілессо Т. С. *Братський Богоявленський монастир і Києво-Могилянська академія.* Київ: Техніка, 2002. 144 с.
25. Полкова канцелярія. URL: <http://surl.li/hweqx>

References:

1. Honcharevskyi, V. (2011). *Tsyvilizatsiyni pidkhdid do istorii: suchasnyi ukrainskyi dosvid (1991–2009) [Civilization Approach to History: Contemporary Ukrainian Experience (1991–2009)].* Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
2. Udod, O. (2008). Shkilnyi pidruchnyk yak istoriohrafichne yavyshe [School Textbook as Historiographical Phenomenon]. *Shkilna istoriia ochyma istoriyiv-naukovtsiv: Materialy Robochoi narady z monitorynhu shkilnykh pidruchnykiv istorii Ukrainy.* Kyiv: Vyd-vo im. O. Telihy, 108–118. [in Ukrainian].
3. Kizlova, A. A. (2022). Murovani barokovi pam'iatky Naddnyprianshchyny, Sivershchyny ta Slobizhanshchyny v shkilnykh pidruchnykakh z istorii Ukrainy 2021 r. [Masonry Baroque Monuments of the Dnieper, Siveria, and Sloboda Ukraine in History Textbooks in Ukraine 2021]. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini. Zbirnyk naukovykh statei Prysviachuietsia zakhysnykam Ukrainy, hidnym nashchadkam slavnoho kozatskoho rodu,* 31, 249–257.
4. Bahanova, S. (2018). Shkilnyi pidruchnyk z istorii yak istoriohrafichne dzherelo ta instrument polityky pamiati [School History Textbook as a Historiographical Source and Tool of Memory Politics]. *Istorychni dzherela v ukrainskomu informatsiinomu y osvithomu prostori: verifikatsiia ta interpretatsiia.* Vinnytsia: TVORY, 236–251. [in Ukrainian].
5. Turchenko, F. (2016) *Ukraina – povnennia istorii. Henesa suchasnoho pidruchnyka [Ukraine: The Return of History. Genesis of the Modern Textbook].* Kyiv: Henesa. [in Ukrainian].
6. Mohoryta, V. M. (2018). Transformatsiia funktsii shkilnoho pidruchnyka istorii yak navchalnoho zasobu [Transformation of the Functions of the History School Textbook as an Educational Tool]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova.* Serii: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy, 60 (2), 26–29. [in Ukrainian].
7. Mysan, V. (2018). *Pro superechky y obhovorennia prohram z istorii Ukrainy [On Controversies and Discussions of History Programs in Ukraine].* Retrieved from: <https://osvita.ua/school/60981/> [in Ukrainian].
8. Nakaz MON Ukrainy vid 31.10.2018 № 1183 «Pro zatverdzhennia Instruktyvno-metodychnykh materialiv dlia provedennia ekspertamy ekspertyz elektronnykh versii proektiv pidruchnykiv» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 31, 2018, No. 1183 «On Approval of Instructional and Methodological Materials for Experts to Evaluate Electronic Versions of Textbook Projects»]. Retrieved from: <https://cutt.ly/rZvF34E> [in Ukrainian].
9. Beskorsa, V. M. (2005) Transformatsiia baroko v khudozhnii kulturi Ukrainy XVII–XVIII st. [Transformation of Baroque in the Art Culture of Ukraine in the 17th – 18th Cent.]. Avtoreferat dys. ... kand. mystetstvoznavstva. 17.00.01 – teoriia ta istoriia kultury. Kharkiv. [in Ukrainian].
10. Vecherskyi, V. V. (2021). Baroko ukrainske, kozatske i mazepynske: terminolohichni definitsii i sutnist yavyscha [Baroque Ukrainian, Cossack and Mazepin: Terminological Definitions and the Essence of the Phenomenon]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy,* 14, 7–10. [in Ukrainian].
11. Moroz, P. V. (2009). Mistse i rol shkilnoho pidruchnyka istorii v umovakh doslidnytskoho navchannia [The Place and Role of the History School Textbook in the Conditions of Research-Based Learning]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka.* Kyiv: Pedahohichna dumka, 9, 507–518. [in Ukrainian].

12. Mohoryta Viktor Mykhailovych [Mohoryta Viktor Mykhailovych]. Retrieved from: <http://surl.li/hwepu>. [in Ukrainian].
13. Pometun Olena Ivanivna [Pometun Olena Ivanivna]. Retrieved from: <http://surl.li/hweqf>. [in Ukrainian].
14. Gupan Nestor Mykolayovych [Gupan Nestor Mykolayovych]. Retrieved from: <http://surl.li/hweqm>. [in Ukrainian].
15. Mohoryta, V. M. (2017). Pysmene dzherelo yak komponent shkilnoho pidruchnyka z istorii Ukrainy [The Written Source as a Component of the Schooltextbook on the History of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats [Khersonskoho derzhavnogo universytetu]*. Pedagogichni nauky, 79 (1), 35–39 [in Ukrainian].
16. Pometun, O., Gupan, N. (2020). Vizualni dzherela u pidruchnyku z istorii yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Visual Sources in a History Textbook as a Tool for Students' Critical Thinking Development]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 24, 241–255. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-241-255>. [in Ukrainian].
17. Vlasov, V. S., Panarin, O. Ye., Topolnytska, Yu. A. (2021). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Litera LTD. [in Ukrainian].
18. Hisem, O. V., Martyniuk, O. O. (2021). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kharkiv: Ranok. [in Ukrainian].
19. Dudar, O. V., Huk, O. I. (2021). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian].
20. Khlibovska, H. M., Naumchuk, O. V., Kryzhanovska, M. Ye. (2021). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Ternopil: Aston. [in Ukrainian].
21. Shchupak, I. Ya., Cherkas, B. V., Burlaka, O. V., Vlasova, N. S., Halushko, K. Yu., Kronhauz, V. O., Piskariova, I. O., Sekyrinskyi, D. O. (2021). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Orion. [in Ukrainian].
22. Ghisem, O., Martyniuk, O. (2021). *Istoria Ucrainei [History of Ukraine]: Manual pentru clasa a VIII-a a instituțiilor de învățământ mediu general cu predarea în limba română/moldovenească*. Cernăuți: Bukrek. [in Romanian].
23. Hiszem, O., Martinyuk, O. (2021). *Ukrajna történelme [History of Ukraine]: Tankönyv a magyar tannyelvű általános és középiskolák 8. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek. [in Hungarian].
24. Kileso, T. S. (2002). *Bratskyi Bohoyavlenskyi monastyr i Kyievo-Mohylanska akademiya [Bratskyi Bogoyavlenskyi Monastery and Kyiv-Mohyla Academy]*. Kyiv: Tekhnika. [in Ukrainian].
25. Polkova kantselyariya [Chancellery of the Regiment]. Retrieved from: <http://surl.li/hweqx> [in Ukrainian].

УДК 94:658.114.5] (477) "1921/1929"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-628-642](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-628-642)

Молоткіна Валентина Костянтинівна доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (044)293-11-22, <https://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

Хмельницька Людмила Василівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (044)293-11-22, <https://orcid.org/0000-0003-2482-4322>

ПРАКТИКА ГОСПОДАРЮВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ТРЕСТІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕПУ (1921 – 1929 РР.)

Анотація. У даній статті на основі опублікованих архівних джерел здійснено неупереджений та ідеологічно незаангажований аналіз господарської діяльності промислових трестів України в умовах нової економічної політики 1921 – 1929 рр. В статті наголошено на прагненні вищого державно-партійного керівництва в особі Вищої ради народного господарства СРСР до поглинання господарської та комерційної діяльності трестів і, зокрема, реалізації ними на ринок готової продукції. Автори зосереджують увагу на тому, що запровадження синдикування призвело до наростання напруги та невизначеності у функціонуванні республіканської промисловості, позбавленої важелів впливу на експортно-імпортні операції, забезпечення виробництва паливно-мастильними матеріалами, технічним обладнанням тощо. Автори звертають увагу, на те, що масштабному проникненню товарів трестів України на світовий ринок стала на заваді штучно створена монополія держави на зовнішню торгівлю, яка перебувала під юрисдикцією центральних органів управління. В той же час, самі правління трестів в роки непу не мали достатнього практичного досвіду для виходу на світові ринки збуту, адже попередня кампанія більшовиків по усуненню від керівних посад та важливих ланок виробництва дореволюційних фахівців негативно відобразилась на комерційній сфері діяльності промислового виробництва.

Отже, у даній науковій розвідці, автори відмічають, що прерогативою політики радянської держави у галузі управління промисловістю було

обмеження економічної свободи трестів, формування організаційних перепон на шляху реалізації товарів та провокування інфляційних явищ. Таким чином, боротьба за «планову економіку», яка суперечила законам ринку, які лягли в основу впровадження непу привела до втрати самостійності республіканських трестів у торговій сфері та стала початком формування підвалин командно-адміністративної системи.

Ключові слова: нова економічна політика, госпрозрахунок, синдикати, біржі, промислові трести, тоталітаризм, волюнтаризм, ідеологія.

Molotkina Valentyna Kostyantynivna Doctor in Historical Sciences, professor, Head of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (044)293-11-22, <https://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

Khmelnyska Liudmyla Vasylivna Ph.D. in Historical Sciences, Lecturer of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (044)293-11-22, <https://orcid.org/0000-0003-2482-4322>

THE PRACTICE OF MANAGING INDUSTRIAL TRUSTS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF NEP (1921 – 1929)

Abstract. The article, based on published archival sources, carries out an unbiased and ideologically uncommitted analysis of economic activities of industrial trusts of Ukraine in the conditions of new economic policy of 1921-1929. The article emphasizes the desire of the top state-party leadership, represented by the Supreme Council of the National Economy of the USSR, to absorb economic and commercial activities of trusts and, in particular, their sale of finished products on the market. The authors focus attention on the fact that the introduction of syndication led to an increase in tension and uncertainty in the functioning of the republican industry, deprived of levers of influence on export-import operations, production support with fuel and lubricants, technical equipment, etc. The authors draw attention to the fact that large-scale penetration of the goods of Ukrainian trusts into the world market was hindered by artificially created monopoly of the state on foreign trade, which was under the jurisdiction of central governing bodies. At the same time, the boards of the trusts themselves during the years of NEP did not have enough practical experience to enter the world sales markets, because the previous campaign of the Bolsheviks to remove pre-revolutionary specialists from management positions and important links of production had a negative impact on the commercial sphere of industrial production.

Therefore, in this research, the authors note that the prerogative of the Soviet state's policy in the field of industrial management was to limit the economic freedom of trusts, to form organizational obstacles on the way to the sale of goods, and to provoke inflationary phenomena. Thus, the struggle for a "planned economy" that contradicted the laws of the market, which formed the basis of the implementation of the NEP, led to the loss of independence of republican trusts in the trade sphere and became the beginning of the formation of foundations of the command-administrative system.

Keywords: new economic policy, household accounting, syndicates, exchanges, industrial trusts, totalitarianism, voluntarism, ideology.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. та намагання поширити проімперські наративи, шляхом маніпуляції історичним минулим українського народу є актуальним неупереджене дослідження подій минулого з їх подальшою трансформацією у побудову оновленого боротьбою за відстоювання своєї ідентичності суспільства. Важливим у цьому контексті є вивчення економічної складової відбудови зруйнованої війною країни на якісно новому, орієнтованому на кращі світові стандарти, рівні. І з цієї точки зору, вивчення та використання досвіду запровадження в 1920-х роках в Україні нової економічної політики з її ринковими механізмами управління виробництвом є актуальним у відповідності до нагальних запитів сьогодення. Адже, як відомо, за період непу Україна набула колосального досвіду у галузі планування та управління. Необхідність залучення моделі співіснування ринкових відносин та державної промисловості сприяла утворенню індивідуальних господарських одиниць, які б могли бути конкурентоспроможними в умовах ринку. За таких обставин, управління великою кількістю націоналізованих підприємств з одного центру більшовиками стало не посилюючим завданням, а тому оптимальною формою для об'єднання виробничих підприємств, зокрема, в Україні стали трести. Важливим фактором господарської діяльності трестованої промисловості була торгівля, пристосована до вимог ринкової економіки. Даний науково-дослідний вектор довгий час перебував поза увагою наукової спільноти, де основний акцент було зосереджено на працях загального характеру із даного періоду впровадження непу. Проте, руйнування ідеологічних заборон та політичної заангажованості, спонукали вчених звернути увагу на формування та розвиток системи торгівлі в період нової економічної політики [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить вдалу спробу дослідити цю проблему зробили у своїх численних розвідках А. Генесин [1], В. Гринчуцький [2], В. Канторович [5], С. Лагунов [6], В. Лантух [8],

Е. Лортикян [10], А. Маслов [11], О. Пиріг [12]. У працях згаданих авторів розглянуті питання формування директивної економіки, окремі аспекти державного регулювання ринкових відносин та торговельної політики більшовицької влади у 1920-х роках. Проте, у історії непу залишається багато проблем, які потребують більш поглибленого вивчення та об'єктивного, неупередженого аналізу.

Метою даної статті є з позиції сучасної історичної науки дослідити практику господарювання промислових трестів України в умовах нової економічної політики, а зокрема, розглянути основні етапи запровадження обов'язкового синдикування промисловості республіки у контексті формування системи всепоглинаючого контролю та планування із боку партійно-державного керівництва ВРНГ СРСР в період 1921 – 1929 рр.

Виклад основного матеріалу. З огляду на той факт, що трести з моменту їх утворення мали статус госпрозрахункових об'єднань, то їхнім завданням було не лише зіставляти результати виробництва із цінами на виготовлену продукцію, але й самостійно забезпечувати себе всім необхідним для функціонування сфери виробництва. Саме це і стало однією із найголовніших проблем господарської діяльності трестів, адже справа була не лише у відсутності обігових коштів. За роки політики «воєнного комунізму» було вщент зруйновано дореволюційну систему товаропровідних комунікацій та міжрегіональних зв'язків, а волюнтаризм проявив свою недолугість у забезпеченні промисловості паливом, сировиною, мастильними матеріалами, а робітників – необхідними засобами для праці та життя.

Питання про організацію торгівлі піднімалось цілим рядом як господарських так партійно-державних органів. З метою поліпшення торговельної комунікації між окремими підприємствами, а також державою та відділами збуту правлінь трестів при Верховній раді народного господарства (ВРНГ) РСФФ було створено центральний торговий відділ, а також впроваджено в життя механізм обов'язкового укладання договорів із біржами. Даний відділ відіграв роль державної посередницької інстанції із повноваженнями надавати перевагу державним та кооперативним організаціям перед приватними. До постанови Раднаркому РСФФР від 2 січня 1923 р. законодавчого втручання у перебіг торгових операцій та їх зміст загалом не спостерігалось [4]. У згаданій постанові, було окреслено сам зміст торгових операцій, які мало повноваження здійснювати державне підприємство, якому в свою чергу дозволялось закуповувати лише найнеобхідніше для забезпечення безперебійності та злагодженості роботи виробничого циклу.

Такий підхід стосувався і промислових трестів України, організованих в період непу. Зокрема, трести мали право здійснювати торгівлю лише власними

товарами, які включені до їхнього статуту із відповідною класифікацією - «об'єкти діяльності». До прикладу, якщо на початковому етапі становлення трести мали дозвіл на здійснення комерційної діяльності: могли закуповувати та реалізовувати товари, які вони самі не випускали, то вже із січня 1923 р. починається різке регламентування партійно-державними органами більшовиків їхньої торгової діяльності. Отже, можна прийти висновку, що трести втратили унікальну можливість, отриману як основоположний сегмент ринкових відносин - можливість забезпечувати себе обіговими коштами. Окрім того, із допомогою обігових операцій трести таким чином оберігали свої капітали від знецінення внаслідок різкої інфляції у перші роки встановлення тоталітарного режиму.

В умовах ринку проблема реалізації виготовленої трестами продукції та забезпечення необхідними для виробництва засобами була покладена керівними господарськими органами на самих виробників. За таких умов, трести повинні були, окрім безпосередньо виробничої діяльності, приділяти велику увагу своїй торгівельній активності на ринку збуту готової продукції. Для реалізації цього завдання в трестах були утворені спеціальні комерційні відділи, проте і вони не змогли належним чином налагодити процес збуту готової продукції та забезпечення підприємств необхідною сировиною. Адже, відчутною була відсутність досвіду та брак компетентних фахівців у цій галузі. Уже від початку переходу до ринку в умовах непу трестована промисловість України відчула на собі кризові явища, які проявили себе у колосальних збитках: у сумі майже 300 млн. рублів золотом оборотних ресурсів. В результаті, було прийняте рішення про створення торгівельних органів, які б контролювали питання забезпечення трестів паливом, мастильними матеріалами, сировиною та здійснювали б реалізацією готової продукції. Такими органами, за прикладом передового світового досвіду у реалізації засад ринкової економіки стали синдикати [7].

На початку 1922 р. комісія по реорганізації ВРНГ РСФРР на чолі із В. Ногіним прийшла до висновку про необхідність синдикування промисловості: об'єднання трестів у торгові об'єднання. Так, вже 21 січня 1922 р. президія ВРНГ РСФРР визнала за доцільне «вільне та ініціативне об'єднання трестів для вирішення завдань у сфері заготівлі сировини, торгівлі і т.д. у вигляді синдикатів», а тому ВРНГ РСФРР у лютому 1922 р. вже безпосередньо розпочала державну кампанію по організації синдикатів. У зв'язку із цим, у вересні 1923 р. під час проведення Всеукраїнської конференції Губтрестів було оголошено про занепокоєння державно-партійних структур питанням об'єднання українських трестів по окремих галузях, але у межах території України, пояснюючи це єдністю ринку сировини, збуту готової продукції. Цей факт, засвідчив наростання центробіжних перспектив із боку більшовицьких

керманічів, які отримали бажану «економічну свободу». Все міцнішою ставала ідея об'єднання зусиль для консолідації дій в умовах ринку та поступового вивільнення з-під залізного «підкування» російського ідеологічного центру. Така ситуація стала відчутною і в самій Москві, адже лише цим можна пояснити швидкість та злагодженість дій у процесі впровадження синдиціювання промислового виробництва в Україні із метою в подальшому збереження за собою управління трестами, особливо важкої промисловості. Проте, попри численні дискусії навколо цього питання, синдикати розпочали свою роботу. До прикладу, вже на кінець 1922 р. в Україні діяли 12 синдикатів [8, с. 31].

А за весь період 1922-1928 рр. в СРСР функціонували всього 23 синдикати [11], які виникли із метою узгодження та консолідації у межах одного апарату торгівлі всієї торгової діяльності трестів, у галузі збуту їх продукції та заготівлі сировини й матеріалів, а також із метою стимулювання планового фінансування та кредитування під невинним наглядом та керівництвом ВРНГ [3]. Так, президія ВРНГ СРСР розглядаючи 23 серпня 1923 р. питання стосовно законодавчого нормування синдикатів, окреслила основні завдання їх діяльності: «Якщо основним завданням трестів є отримання прибутку, то основним принципом організації синдикатів є скорочення торгових витрат, упорядкування торгового апарату, сприяння і погодження фінансово-торгової діяльності трестів» [14].

Роль та місце синдикатів у господарській діяльності трестів в умовах непу були досить неоднозначними та суперечливими. Зокрема, не всі синдикати мали однаковий вплив на діяльність трестів. До прикладу, в офіційних тогочасних джерелах більшість синдикатів оцінювались як такі організації, що «були покликані допомогти трестам оволодіти стихією ринку... Вони створили більш-менш нормальні умови для роботи трестів, довели збиткові ціни трестів до прибуткових... Ніякі інші організації адміністративного типу, окрім синдикатів, у цей період досягти таких результатів не могли» [5].

Ряд дослідників даної проблематики прийшли у своїх розвідках до висновку, що саме синдикати відігравали істотну роль у торгівлі трестів. Проте, така їхня оцінка дещо перебільшена. До прикладу, у стенографічному звіті засідання комісії УРНГ від 11 серпня 1923 р. по перегляду діяльності трестів зазначалось: «Всеросійський шкіряний синдикат», із одного боку, не має достатнього оборотного капіталу, не є достатньо могутньою організацією, а із іншого боку, він сам встановлює райони збуту, поза якими ми не маємо права передавати свою продукцію, а із заготівлею він не справляється через вказані причини. Як висновок: синдикат проти об'єднання Одеського і Київського «Шкіртресту», мотивуючи це нераціональністю та

безгосподарністю. Але з нашої точки зору, час для об'єднання настав. Ми вбачаємо тут посягання на українську промисловість із боку російського синдикату» [21, арк. 93]. Упереджене відношення вищого партійного керівництва «совєтів» до діяльності синдикатів в Україні проілюстроване і тим фактом, що лише п'ять українських трестів входило у синдикати. Тоді як основними контрагентами українських трестів були сама більшовицька держава і з її монополією на сферу управління та організації (наркомат шляхів сполучення, військові відомства, держоргани, трести тощо). Зокрема, їх частка у збуті трестів становила по кварталах від 42,2 до 46,4%, а синдикатів – від 17,5 до 20,8% [15].

Важливою та потребуючою нагального стимулювання була проблема синдикатів, адже між ВРНГ СРСР та ВРНГ УСРР точились дискусії, що до їх підпорядкування. Зі свого боку, ВРНГ СРСР обґрунтовувала своє прагнення поширити тотальний контроль над українськими синдикатами необхідністю регулювання державними інституціями ринку у масштабах країни та боротьбою із приватним капіталом, що ні яким чином не міг вписатися в загальну концепцію більшовицької економіки. Проте, це була лише інсинуація, адже головна увага була спрямована на включення республіканських трестів до синдикатів всесоюзного підпорядкування. Така неприхована антиукраїнська політика викликала цілу хвилю обурення серед свідомої частини національно налаштованих членів республіканських органів управління, які вбачали в цій проблемі відверте намагання центральних органів позбавити Україну можливості здійснювати керівництво промисловими трестами, розташованих на її території [5].

Економічне управління ВРНГ УСРР на початку 1924 р. вдалося до вивчення питання організації синдикатів та влиття до їх структури трестів і прийшло до висновку, що включення трестів до загальносоюзних синдикатів здебільшого було обґрунтоване не економічними, об'єктивними та комерційними вигодами, а прагненням поширити контроль над розподілом фінансових потоків між трестами [5].

За таких обставин, на захист інтересів трестів виступила Рада з'їздів промисловості, торгівлі та транспорту в Україні. Будучи активною розробницею проекту «Положення про державні синдикатські угоди (конвенції) і державні синдикатські об'єднання (синдикати)» [13], остання намагалася втілити ідею про надання трестам якомога ширших повноважень у галузі виробничої діяльності, а також доцільності їх об'єднання у синдикати [6].

Хоча формально синдикати не були обов'язковими структурними одиницями у складі трестів, проте, діяльність центральних правлінь ВРНГ СРСР була зведена до того, щоб змусити трести вступати до синдикатів.

Багато трестів в Україні в умовах непівського госпрозрахунку вдалися до опору синдикатам, оскільки вступ до них мав би в кінцевому результаті пригальмувати розвиток промисловості. Це можна проілюструвати на прикладі протистояння правлінь «Тютюнтресту» та «Махортресту» із загальносоюзними синдикатами [5]. Так, «Тютюнтрест», навантаження підприємств якого сягало межі 100 % почав домагатися права самостійного виходу на ринки збуту за межами території України. Проте, зустрів сильну протидію із боку тютюнового синдикату, який спирався на підтримку ВРНГ. В кінцевому результаті, тресту заборонили відкривати склади, аргументуючи це монопольним правом синдикатів, що мало велике значення, адже за таких умов оплата акцизу здійснювалась лише після відпуску зі складу [16, арк. 41].

Досвід перших трьох років синдикування промислового виробництва показав свої як позитивні так і негативні сторони. По-перше, зросла доля синдикатів як контрагентів у процесі збуту товарів. До прикладу, із 1923/24 р. по 1925/26 р. реалізація товарної продукції республіканських трестів зросла у цілому у 2,4 рази, а реалізація через мережу синдикатів - майже у 4 рази. Відповідно збільшилась питома вага синдикатів у збуті товарів трестів із 14 у 1923/24 р. до 23% у 1925/26 р., що у грошовому еквіваленті дорівнювало – з 19,5 млн. рублів до 16,6 млн. рублів [1]. Вже у 1925/26 р. ряд трестів майже всю свою продукцію реалізовували через синдикати. Зокрема, такий трест як «Порцеляна-Фаянс-Скло» збував 88% своєї продукції соляному синдикатові [20, арк. 31].

Досить суперечлива ситуація виникла у відносинах синдикату «Сільмаш» із «Укрсільмаштрестом» [1, с. 139]. Через незадовільну роботу синдикату у квітні 1924 р. президія ВРНГ УРСО визнала за недоцільне подальше перебування тресту у складі синдикату та зобов'язала його налагодити збут продукції через власну торгову мережу та кооперативні організації [30, арк. 28]. Проте всю свою продукцію трест збував у російській федерації за посередництва синдикату, адже самостійна реалізація вимагала створення мережі власних відділень, а на її відкриття діяла монополія синдикату. Процедура збуту в республіці відбувалась через бази тресту, а незабаром, реалізація сільськогосподарських машин проводилась через спеціальну організацію «Плугатар», яка взяла на себе всі функції комерційного відділу тресту. Організаційна нестабільність «Сільмашу», а також складне фінансове становище «Укрсільмаштресту» спонукали відмовитись останнього від співпраці із синдикатом та передати збут своєї продукції у 1926/27 р. «Держсільскладові» на умовах генерального доручення [1, с. 140].

Обсяг реалізації своєї продукції через мережу синдикатів активно збільшив «Шкіртрест» в торгівельній діяльності якого мала місце своя

особливість. Так, на території правобережжя трест збував свою продукцію через власну торгівельну мережу, тоді як на лівобережжі майже вся продукція тресту реалізовувалась за генеральними угодами синдикату, а її збут зріс за три роки із 40 до 48%. Проте, вже у 1926/27 р. трест передав майже всю реалізацію своєї продукції (85%) синдикатові, за винятком окремих військових поставок. Окрім того, синдикат повністю забезпечував трест сировиною та матеріалами [24, арк. 1].

Варто відмітити, що не всі трести в Україні були охоплені процесом синдикування. Найменший обсяг продукції збував через синдикат «Оліятрест»: 1926/27 р. всього 8,4 % своєї продукції через «Оліяжирсиндикат», що пояснюється особливістю галузі, тісно пов'язаної із локальним ринком як у питаннях реалізації продукції, так і у питаннях заготівлі сировини [1, с. 141].

Відомі випадки, коли трести самі налагоджували відносини із синдикатами, але це вже у 1925/26 р. До прикладу, співробітництво у зазначений період «Текстильтресту» та Всесоюзного текстильного синдикату [22, арк. 54]. В той же час, трест «Хімвугілля» збував свою продукцію через власну торгову мережу. У тому ж році він уже реалізовував 5,6% своєї продукції через «Продасилікат». Сам синдикат реалізовував до 31% скла. А на наступний рік було реалізовано 20% всієї продукції тресту [23, арк. 83].

Менш залученими до співпраці із синдикатами в умовах непу виявились трести місцевого підпорядкування, що аргументується тим, що такі трести переважно були тісно пов'язані із місцевим ринком та не мали потреби у збуті своєї готової продукції через посередництво синдикатів. Як вже зазначалось вище, взаємовідносини між трестами та синдикатами регламентувались генеральними угодами, де прописувались розміри, терміни реалізації товарної маси трестів, райони реалізації, номенклатура товарів, ціни на сировину та вже готову продукцію.

Не рідко співпраця із синдикатами вела до масштабних збитків для трестів. Наприклад, «Укрсільтрест» лише від експортних операцій через синдикат у 1926/27 р. поніс збитки у розмірі 13 тис. карбованців [25, арк. 146]. Це можна пояснити тим фактом, що синдикат перенаправляв частину своїх коштів на не прибуткові та дорогі розробки, не беручи до уваги традиційні зв'язки. Не зважаючи на таку нерентабельність від співпраці, синдикати користувались підтримкою ВРНГ СРСР, зокрема у сфері взаємовідносинах із республіканськими трестами, а тому вже на середину 1920-х років намітилась тенденція до всепоглинаючого втручання синдикатів не лише у торгову, але й фінансову та господарсько-оперативну сторону діяльності трестів. Таке втручання здебільшого здійснювалося у формі спускання правлінням трестів умов ведення виробництва, затвердження розподілу між трестами банківських

позик та дотацій держави, укладання генеральних угод зі споживачами, втручання у процеси рентабельності виробництва, монополізації постачання сировини та паливно-мастильних матеріалів, а також контролю за встановленням цін на виготовлену продукцію. Переважна більшість трестів працювали на держзамовлення та діяли поза сферою ринку. Поряд із синдикатами існували при Раді праці і оборони (РПО) особливі комітети по розподілу замовлень, а тому потреби у функціонуванні синдикатів не було. Якщо мова йде про трести легкої та харчової промисловості, то синдикати відігравали роль своєрідного бар'єру між ринком та трестом.

Відчутна залежність трестів від синдикатів відчувалась не тільки у забезпеченні сировиною та реалізації продукції, а й у оперативній діяльності та фінансуванні. При цьому, центральні органи управління трестованою в роки непу промисловістю в різні способи намагалися схилити ВРНГ УСРР та правління республіканських трестів до вступу у синдикати. Одним із аргументів на підтримку такого рішення було обмеження трестів у обігових коштах. Для прикладу, 1925 р. питома вага республіканських трестів у загальносоюзній промисловості дорівнювала 26% по основному капіталу, а по оборотному тільки 17% [27, арк. 96].

Центральні органи управління трестованою промисловістю часто вдавалися до маніпулювання експортно-імпортним аргументом впливу на трести у питаннях їх примусового вступу до синдикатів. Із середини 1920-х років це питання гостро постало перед трестами, коли останні завершували відбудову своїх підприємств та повернули їхні технічні показники до довоєнного рівня. Питання забезпечення трестів новим машинно-технічним устаткуванням, запровадження нових технологій можна було вирішити лише закупивши за кордоном нові машини, обладнання та патенти. Дану ситуацію було використано ВРНГ СРСР, яка зобов'язала раднаргоспи проводити експортно-імпортні операції виключно через синдикати. Вже 25 червня 1924 р. було зроблено перший крок у цьому напрямку. Президія ВРНГ СРСР зобов'язала всі трести фа форо-фаянсового та силікатного виробництва закупляти обладнання та патенти лише через «Продсилікат» - синдикат, який об'єднував трести силікатного виробництва, скла та порцеляни [28, арк. 27].

Бойкот республіканських трестів стосовно вступу до синдикатів був аргументований рядом причин. Зокрема, синдикати встановлювали ціни на сировину та готову продукцію, які були збитковими для трестів, затримували оплату поставленої продукції, не індексували ціни, які невпинно зростали у залежності від кон'юктури ринку. Законодавчо, трести мали право брати участь у роботі синдикатів, але фактично, вони були позбавлені такої можливості. Самі синдикати часто теж зазнавали великих збитків. До прикладу, «Синдінвестпром», до якого увійшли ряд губернських трестів

України у кінці 1924 р. мав заборгованість по виплаті трестам близько 2 млн. рублів або ж це дорівнювало 80% всієї заборгованості швейним трестам СРСР [31, арк. 29]. Варто відмітити, що трести на початку синдикування отримували вагому підтримку із боку ВРНГ УСРР. Так, у квітні 1924 р. президія ВРНГ УСРР визнала за недоцільне подальше перебування «Укртрестсільмашу» у підпорядкуванні синдикату та зобов'язала трест організувати реалізацію своєї продукції через мережу кооперативних організацій та власну торгову мережу [29, арк. 11].

Від початку створення, синдикати мали б підтримувати трести у процесі оволодіння ринком, натомість вони стали інструментом впливу партійно-державних органів більшовицької влади, яка прагла до повної монополізації та всепоглинаючого контролю та планування над промисловістю України. Трести активно чинили опір вступу до синдикатів та прагли до самостійного збуту продукції, як це було у перші роки впровадження нової економічної політики із її ринковими механізмами. Реалізацію товарів трести здійснювали в різні способи, тоді як трести важкої промисловості змушені були виконувати лише держзамовлення: військових відомств, Наркомату шляхів сполучень, самих трестів. Трести легкої та харчової промисловості, вимушені були самостійно реалізовувати свою продукцію. Торгова політика цих трестів базувалась на організації торгових представництв у місцях масового споживання їхньої продукції [21, арк. 94]. Вже у 1923/24 р. багато українських трестів відкрили торгові представництва за межами України. Одним із перших 1922/23 р. відкрив представництво у Москві «Південмаштрест». Оскільки тут були основні замовники його продукції: Морське відомство та Наркомат шляхів сполучення [17, арк. 39].

Подібні представництва мали більшість українських трестів. На початку непу вони відігравали досить значну роль у торговій діяльності трестів. Але з посиленням ролі синдикатів їх роль знизилась. Тому постійне представництво УСРР у Москві 14 квітня 1927 р. ліквідувало всі торгові відділення українських трестів у Росії і замість них було організовано «Бюро по обслуговуванню українських промислових і торговельних організацій» до якого увійшли представники «Дунсукно», «Укрметалотресту», «Порцеляна-Фаянс-Скло», «Одсехімсільтрест» та «Катеринославське металооб'єднання» [19, арк. 94]. Решта збували свою продукцію через синдикати за межами України.

Найслабшим місцем у діяльності трестів в умовах непу був експорт. Так, вже 1925 р. ми спостерігаємо, що майже всі республіканські та союзні трести роблять спробу вийти на міжнародний ринок. У 1926 р. трест «Порцеляна-Фаянс-Скло» налагоджує постачання своєї продукції до Туреччини та Персії, «Оліятрест» - до Англії, «Донвугілля» - Франції та Італії, «Хімвугілля» та Південнорудний трест - Персії, Італії, Німеччини та Болгарії [18, арк. 150].

Проте, масштабному проникненню продукції українських трестів на світові ринки стала на заваді монополія держави на зовнішню торгівлю, яка перебувала під тотальним контролем центральних органів управління, що мали виключне право на здійснення експортно-імпортних операцій. Окрім того, самі трести не мали достатнього досвіду для самостійного виходу на світові ринки збуту. Давався в знаки брак кваліфікованих спеціалістів та бюрократичний контроль зі сторони торгових представництв, що робило трести неконкурентоспроможними у цьому напрямку своєї діяльності.

Важливим партнером у торговій сфері для трестів були кооперативи та організації. Так, 1924 р. трест «Південьсталь» реалізував близько 0,9 млн. пудів своєї продукції через кооперативні товариства «Сільський господар», «Кубселянспілка», «Вукоопспілка», «Кубспілка», «Ювельспілка» та «Центробілспілка» [26, арк. 91]. Трести реалізовували готову продукцію також через біржі та банки. В Україні товарні біржі почали відігравати значну роль лише із 1923 р., згідно декрету від 10 квітня, коли всі трести були зобов'язані стати членами біржі та проводити через біржу всі свої гуртові операції. Трести збували продукцію за цінами, встановленими генеральною угодою між ними та покупцями. Обов'язкові ціни могли спускатись лише окремим розпорядженням від ВРНГ або РПО. У таких же умовах працювали і місцеві трести, обов'язкові ціни для яких встановлювали губернські економради або ВРНГ республіки [32, арк. 6]. Таким чином, можемо констатувати, що в Україні переважали біржі із продажу сільськогосподарської продукції і тільки Катеринославська та Харківська товарні біржі торгували паливно-мастильними матеріалами, металевими виробами та іншими товарами трестів важкої галузі промисловості. З огляду на це, українські трести не рідко були членами не тільки республіканських бірж, а й загальносоюзних. Загалом, біржова торгівля була прибутковою та зручною, адже в угоді між торговими представництвами трестів та споживачами, прописувались: кількість та назва товару, його ціна, загальна сума продажу, терміни та умови відправки й отримання товару, умови розрахунку, пакування та додаткові умови. Витрати на оформлення всіх торгових операцій сторони, здебільшого ділили пропорційно.

Висновки. Отже, аналізуючи практику господарювання промислових трестів України в умовах непу, можемо дійти висновку, що ринок у означений період функціонував за вкрай складних обставин. Адже, протягом 1920-х років ринок породжував економічні явища, характерні для господарської системи вільного товарообміну, які суперечили ідеологічній платформі більшовицької системи управління, що яскраво проявилось на прикладі трестів легкої та харчової промисловості. Проте, ідеологічна упередженість правлячої партії та витворені неї методи тотального контролю та всепоглинаючого планування

стояли на заваді розвитку ринкових відносин та призвели до згорання непу у 1929 р. Основною прерогативою державної політики у сфері управління промисловим виробництвом було обмеження економічної свободи трестів. Як наслідок, були створені значні перепони на шляху реалізації товарів, інфляційні явища та здорожчання виробництва. Отже, боротьба за «планові основи» виробництва призвела до втрати самостійності трестів у торговій сфері їхньої діяльності та створили міцний ґрунт для побудови планової економіки.

Література:

1. Генесин А. Полтика синдицирования и интересы украинской промышленности. Хозяйство Украины. 1927. №4-5. С. 138.
2. Гринчуцький В. Промислові трести України в 20-ті роки. Київ: Наук. думка, 1997. 180 с.
3. Законодательство о промышленности: сборник декретов, постановлений, приказов и инструкций / ВСНХ. Москва; Ленинград: ЦУП ВСНХ, 1925. Ч. 3: Общая часть. Промышленность в целом. Отдельные отрасли промышленности. Патенты на изобретения. Торговля. Аренда. Подряды и поставки. Кооперация. Финансы. Банки и кредит. Разные постановления и дополнения. 1925. 917 с.
4. Известие ВЦИК. 1923. 10 янв.
5. Канторович В. Синдикаты и их место в структуре государственной торговли и промышленности. *Социалистическое хозяйство*. 1924. Кн. 4. С. 152 - 153.
6. Лагунов С.И. В поисках форм экономического строительства: Из деятельности Совета Съездов промышленности, торговли и транспорта Украины. *Хозяйство Украины*. 1924. №1 (ноябрь). С. 117.
7. Лантух В. В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. Харьков: Основа, 1992. 190 с.
8. Лантух В.В. Перші заходи з відновлення ринкової інфраструктури в Україні при переході до НЕПу. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України*. 2005. Вип. 37-38. С. 116-123.
9. Лортикян Э. Л. Государство и рынок: Очерки экон. истории Украины. Харьков: ООО «Рирер», 1997 174 с.
10. Лортикян Э. Л. История государственного и рыночного регулирования экономики Украины: Краткий спецкурс. Харьков: «Харків», 1995. 128 с.
11. Маслов А.О. Деякі питання синдикування української промисловості в період непу. *Історія народного госп-ва, та екон. думки: Міжвід. зб. наук. праць*. Київ, 1995. Вип. 28. С. 38.
12. Пиріг О. А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект.: Дис. ... докт. іст. наук. Київ, 2002. 408 с.
13. Проект положения о государственных синдикатских соглашениях (конвенциях) и государственных синдикатских соглашениях (синдикатах). *Законодатель о трестах и синдикатах*. Харьков, 1926. С. 477-304.
14. Торгово-промышленная газета. 1923. 25 июля.
15. Хозяйство Украины. 1924. №1 (нояб.) С. 102-103.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 34. Оп.10. Спр. 873. Арк. 41.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО України). Ф. 34. Оп. 10. Спр. 57. Арк. 39.

18. ЦДАГО України Ф. 34. Оп. 10. Спр. 86. Арк. 150.
19. ЦДАГО України Ф. 34. Оп. 10. Спр. 108. Арк. 94.
20. ЦДАГО України. Ф. 34. Оп. 12. Спр. 172. Арк. 31.
21. ЦДАГО України. Ф. 337. Оп. 1. Спр. 557 Арк. 93-94.
22. ЦДАГО України. Ф. 34. Оп. 11. Спр. 795. Арк. 54.
23. ЦДАГО України. Ф. 34. Оп. 11. Спр. 927. Арк. 83.
24. ЦДАГО України. Ф. 34. Оп. 13. Спр. 1095. Арк. 1.
25. ЦДАГО України. Ф. 34. Оп. 13. Спр. 1096. Арк. 146.
26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1862. Арк. 91.
27. ЦДАГО України. Ф. 34. Оп. 11. Спр. 2034. Арк. 96.
28. ЦДАГО України. Ф. 34. Оп. 11. Спр. 2045. Арк. 27.
29. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2049. Арк. 11.
30. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2049. Арк. 28.
31. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2049. Арк. 29.
32. ЦДАГО України Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2791 Арк. 6.

References:

1. Henesyn A. (1927). Poltyka syndytsyrovanyua y unteresы ukraynskoy promyshlennosty [Syndication policy and interests of Ukrainian industry]. *Khozyaystvo Ukrainy*. №4-5. S. 138. [in Ukrainian].
2. Hrynychuts'kyu V. (1997). Promyslovi tresty Ukrayiny v 20-ti roky [Industrial trusts of Ukraine in the 20 s.]. Kyuyiv: Nauk. Dumka. 180 s. [in Ukrainian].
3. *Zakonodatel'stvo o promyshlennosty: sbornyk dekretov, postanovlenyy, prykazov y ynstruksyy* [Legislation on industry: a collection of decrees, resolutions, orders and instructions] / VSNKh. Moskva; Lenynhrad: TsUP VSNKh, 1925. Ch. 3: Obshchaya chast'. Promyshlennost' v tselom. Otdel'nyye otrasly promyshlennosty. Patenty na yzobretenyya. Torhovlya. Arenda. Podryady y postavky. Kooperatsyya. Fynansy. Banky y kredyt. Raznye postanovlenyya y dopolnenyya. 1925. 917 s. [in Ukrainian].
4. Yzvestye VTsYK. 1923. 10 yanv.
5. Kantorovych V. (1924). Syndykaty y ykh mesto v strukture hosudarstvennoy torhovly y promyshlennosty [Syndicates and their place in the structure of state trade and industry]. *Sotsyalystycheskoe khozyaystvo*. Kn. 4. S. 152 - 153. [in Ukrainian].
6. Lahunov S.Y. (1992). V poyskakh form ekonomycheskoho stroytel'stva: Yz deyatel'nosty Soveta S'ezdov promyshlennosty, torhovly y transporta Ukrainy [In search of forms of economic construction: From the activities of the Council of Congresses of Industry, Trade and Transport of Ukraine]. *Khozyaystvo Ukrainy*. №1 (noyabr'). S. 117. [in Ukrainian].
7. Lantukh V. V. (1992). Stanovlenye y razvytye torhovky na Ukrayne v 1921-1932 hh. [Formation and development of merchants in Ukraine in 1921-1932.]. Khar'kov: Osnova. 190 s. [in Ukrainian].
8. Lantukh V.V. (2005). Pershi zakhody z vidnovlennya rynkovoyi infrastruktury v Ukrayini pry perekhodi do NEPu [The first measures to restore the market infrastructure in Ukraine during the transition to the NEP]. *Istoriya nar. hosp-va ta ekon. dumky Ukrayiny*. Vyp. 37-38. S. 116-123. [in Ukrainian].
9. Lortykuan Э. L. (1997). Hosudarstvo y rynok: Ocherky ekon. ystoryy Ukrainy [State and market: Essays on economics. history of Ukraine]. Khar'kov: ООО «Ryter». 174 s. [in Ukrainian].
10. Lortykuan Э. L. (1995). Ystoryya hosudarstvennoho y rynochnoho rehulyrovanyua ekonomyky Ukrainy [History of state and market regulation of the economy of Ukraine]: Kratkyy spetskurs. Khar'kov: «Kharkiv». 128 s. [in Ukrainian].

11. Maslov A.O. (1995). Deyaki pytannya syndykuvannya ukrayins'koyi promyslovosti v period nepu [Some issues of syndication of Ukrainian industry during the NEP period]. *Istoriya narodnoho hosp-va, ta ekon. dumky: Mizhvid. zb. nauk. prats'*. Kyiv. Vyp. 28. S. 38. [in Ukrainian].
12. Pyrih O. A. (2002). Rynkovi vidnosyny periodu nepu v Ukrayini: istorychnyy aspekt [Market relations of the NEP period in Ukraine: historical aspect] : Dys. ... dokt. ist. nauk. Kyiv. 408 s. [in Ukrainian].
13. Proekt polozhenyya o hosudarstvennykh syndykatskykh sohlashenyyakh (konventsyyakh) y hosudarstvennykh syndykatskykh sohlashenyyakh (syndykatakh) [Draft regulation on state syndicate agreements (conventions) and state syndicate agreements (syndicates)]. *Zakonodatel' o trestakh y syndykatakh*. Khar'kov, 1926. S. 477-304. [in Ukrainian].
14. Torhovo-promyshlennaya hazeta [Commercial and industrial newspaper]. (1923). 25 yuulya. [in Ukrainian].
15. Khozyaystvo Ukrayny [Economy of Ukraine]. (1924). №1 (noyab.) S. 102-103. [in Ukrainian].
16. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny (TsDAVO Ukrayiny). F. 34. Op.10. Spr. 873. Ark. 41. [in Ukrainian].
17. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' (TsDAHO Ukrayiny). F. 34. Op. 10. Spr. 57. Ark. 39. [in Ukrainian].
18. TsDAHO Ukrayiny F. 34. Op. 10. Spr. 86. Ark. 150. [in Ukrainian].
19. TsDAHO Ukrayiny F. 34. Op. 10. Spr. 108. Ark. 94. [in Ukrainian].
20. TsDAHO Ukrayiny. F. 34. Op. 12. Spr. 172. Ark. 31. [in Ukrainian].
21. TsDAHO Ukrayiny. F. 337. Op. 1. Spr. 557 Ark. 93-94. [in Ukrainian].
22. TsDAHO Ukrayiny. F. 34. Op. 11. Spr. 795. Ark. 54. [in Ukrainian].
23. TsDAHO Ukrayiny. F. 34. Op. 11. Spr. 927. Ark. 83. [in Ukrainian].
24. TsDAHO Ukrayiny. F. 34. Op. 13. Spr. 1095. Ark. 1. [in Ukrainian].
25. TsDAHO Ukrayiny. F. 34. Op. 13. Spr. 1096. Ark. 146. [in Ukrainian].
26. TsDAHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 1862. Ark. 91. [in Ukrainian].
27. TsDAHO Ukrayiny. F. 34. Op. 11. Spr. 2034. Ark. 96. [in Ukrainian].
28. TsDAHO Ukrayiny. F. 34. Op. 11. Spr. 2045. Ark. 27. [in Ukrainian].
29. TsDAHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 2049. Ark. 11. [in Ukrainian].
30. TsDAHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 2049. Ark. 28. [in Ukrainian].
31. TsDAHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 2049. Ark. 29. [in Ukrainian].
32. TsDAHO Ukrayiny F. 1. Op. 20. Spr. 2791 Ark. 6. [in Ukrainian].

УДК 94(477.54:470+571)"2022"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-643-659](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-643-659)

Олешко Наталія Петрівна кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-37-51, <https://orcid.org/0000-0002-7128-0746>

УКРАЇНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ НА ХАРКІВЩИНІ У ПОВНОМАСШТАБНІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ 2022 РОКУ

Анотація. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р., як ніколи раніше, сконсолідувало український народ до боротьби проти багатотисячних загарбників. Подальша окупація українських територій і намагання Росії знищити українську державність та український народ, вкотре зумовив українців чинити потужний спротив і відстоювати демократичні й національні цінності, традиції та національну ідентичність. Тобто, відстоювати право як на своє існування, так і на існування всього демократичного світу, ставши своєрідним потужним щитом для країн європейської та світової демократії.

Український уряд, в умовах російської агресії та розпочатої ще 2014 р. війни Росії проти України, подбав про юридичний бік щодо безпеки та оборони країни, зокрема підготовки і ведення національного спротиву. Це сприяло організації та діяльності руху опору в окупованих районах українських населених пунктах. Російське повномасштабне вторгнення спонукало українців у XXI ст. вдаватися до історичного досвіду руху опору, а також застосовувати і нові сучасні його методи. Це стосується й Харківської області, населення міст і сіл якої були під російською окупацією впродовж від 2-х до 7-ми місяців, і на момент публікації статті 1,8 % території ще й досі залишаються під окупацією.

За даними різних інформаційних джерел (засобів масової інформації, телеграм-каналів, соціальних мереж та інформантів, що безпосередньо перебували під окупацією, в умовах війни) виявлено низку свідчень щодо питання нашого дослідження. Проаналізовано спектр дій українського населення Харківської області в окупації, що стосується руху опору. Також, з'ясовано, що у селах основним був пасивний рух опору, разом із тим, були елементи й активного. У містах на початку російської окупації спостерігалися прояви активного руху опору. Але, після масових фізичних тортур і катувань

рашистами над тими, хто опирався окупаційній російській владі, динаміка активного руху опору знижується. Але продовжувався пасивний характер руху опору.

Ключові слова: український рух опору на Харківщині 2022 р., партизанський рух у Харківській області 2022 р., пасивний характер руху опору, прояви активного руху опору, український спротив.

Oleshko Nataliia Petrivna PhD in History, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University, Yaroslava Mudroho St., 25, Kharkiv, 61002, tel: (057) 707-37-51, <https://orcid.org/0000-0002-7128-0746>

UKRAINIAN RESISTANCE MOVEMENT IN KHARKIV REGION DURING THE FULL-SCALE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2022

Abstract. The full-scale invasion of Ukraine by Russian troops on February 24, 2022 consolidated the Ukrainian people to fight against centuries-old invaders as never before. The further occupation of Ukrainian territories and Russia's attempts to destroy Ukrainian statehood and the Ukrainian people, has once again forced Ukrainians to put up a strong resistance and defend the democratic and national values, traditions, and national identity. Thus, Ukraine's people stood up to defend not only the right to their own existence but the existence of the whole democratic world, serving a kind of a powerful shield for European and world democracy.

The Ukrainian government, under conditions of Russian aggression and Russia's war against Ukraine, which began back in 2014, took care of the legal side of the country's security and defense, in particular, the preparation and conduct of national resistance. This contributed to the organization and development of the resistance movement in Ukrainian settlements occupied by the ruscists. The Russian full-scale invasion prompted Ukrainians in the 21st century to resort to the historical experience of the resistance movement as well as to use new modern methods. This also applies to Kharkiv region, where some towns and villages were under Russian occupation for 2 to 7 months, and, at the time of the article's publication, 1,8 % of the territory is still invaded.

According to various information sources (mass media, telegram channels, social networks, and informants who were directly under occupation, amidst war), a number of testimonies on the subject of our research were revealed. A number of actions of the Ukrainian population of Kharkiv region during the occupation associated with the resistance movement were analyzed. Also, it was found out that,

in the villages, passive resistance movement prevailed, but there were also elements of active resistance. In the towns, at the beginning of Russian occupation, active resistance movement was observed. However, after the mass brutal tortures and torments by the ruscists of those who resisted the Russian occupation authorities, the strength of the active resistance movement decreased. But the passive resistance movement persisted.

Keywords: Ukrainian resistance movement in Kharkiv region in 2022, partisan movement in Kharkiv region in 2022, passive resistance movement, manifestations of the active resistance movement, Ukrainian resistance.

Постановка проблеми. Сучасна історія нашої країни та українського народу вимагають від нас осмислення та аналізу тих подій, які відбуваються після повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Надзвичайна консолідація українців, яка вразила весь світ зі самого початку повномасштабної російсько-української війни, стала одним із основних чинників національного спротиву російським окупантам. Якщо за подіями на вільних від ворога українських територіях вся Україна та світ могли спостерігати навіть в онлайн режимі, то що відбувалося в цей час зі нашими людьми під окупацією, було дуже мало відомо. Зокрема, це стосується ставлення українського населення до російського окупаційного режиму, оскільки рашисти одразу позбавляли населення на окупованих територіях будь-якого зв'язку зі зовнішнім світом для унеможливлення передавати та взнавати реальну інформацію, а також із метою залякування і підкорення.

Тому, український рух опору на Харківщині у повномасштабній російсько-українській війні 2022 р. потребує спеціального наукового дослідження. Зауважимо, що це є першою спробою охарактеризувати рух опору за допомоги українських засобів масової інформації, телеграм-каналів, соціальних мереж та інформантів, що безпосередньо перебували під окупацією, в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо останніх досліджень із даного питання, то заслуговує на увагу праця професора паризького Інституту політичних досліджень та Відкритого університету Каталонії Феліпа Даца [1]. Даний міжнародний проект був спрямований на вивчення ненасильницького громадянського спротиву Україні в період між лютим і червнем 2022 р. В основному, географічно дослідження стосуються Херсонської та Запорізької областей та включає в себе спротив і на вільних від російської окупації українських територіях.

Однак, український рух опору на Харківщині у повномасштабній російсько-українській війні 2022 р. ще не став самостійним предметом спеціального наукового дослідження, що зумовлює актуальність і наукову новизну постановки питання та дослідницьких завдань статті.

Мета статті - висвітлення та з'ясування за матеріалами засобів масової інформації, телеграм-каналів, соціальних мереж та інформації свідків, які дії мешканців окупованих територій Харківської області були характерні для українського руху опору під час повномасштабної російсько-українській війні 2022 р.

Виклад основного матеріалу. Український спротив має досить довгий історичний шлях, зокрема спротив українців за часи другої світової війни проти німецького нацизму та радянської тоталітарної влади. Але, що необхідно буде чинити спротив військовому свавіллю російським агресорам на сучасному етапі розвитку нашої країни, вважалося нонсенсом. Народи жодних цивілізованих країн світу не могли уявити у ХХІ ст. такої страшної нищівної війни у центрі Європи, яка зараз відбувається в Україні.

З одного боку, була надія на те, що Росія, як заявляли в російському уряді, ніколи не піде війною в Україну. Хоча підготовка до російського вторгнення українським урядом поступово відбувалася. З іншого боку, до останнього моменту вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р., ніхто просто не уявляв масштабів українського спротиву російським окупантам, зокрема й російський уряд.

Ще 1 серпня 2021 р. набрав чинності Закон № 1702-ІХ «Про основи національного спротиву», який було опубліковано в газеті «Голос України» 31 липня 2021 р. [2]. За Законом визначено правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони та інших визначених цим Законом суб'єктів з питань підготовки і ведення національного спротиву. Також, визначено складові національного спротиву: територіальну оборону, рух опору та підготовку громадян України до національного спротиву [Там само].

Поряд із тим, у першому розділі загальних положень надано визначення основних термінів, зокрема термінів «національний спротив», «рух опору», «територіальна оборона» та «підготовка громадян України до національного спротиву». Зазначено, що «національний спротив - комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України» [3]; «рух опору - система воєнних, інформаційних і спеціальних заходів, організація, планування, підготовка і підтримка яких здійснюється з метою відновлення державного суверенітету і територіальної цілісності під час відсічі збройної агресії проти України» [Там само], Закон України «Про основи національного спротиву); «територіальна оборона ґрунтується на

принципах територіальності, масовості, мінімального часу на розгортання та приведення підрозділів територіальної оборони у готовність до дій, єдиноначальності, централізації управління та децентралізації і контрольованої автономності застосування сил і засобів територіальної оборони, активності, рішучості та безперервності ведення територіальної оборони, наполегливості у досягненні мети територіальної оборони, узгодженого, спільного застосування сил і засобів, залучених до ведення територіальної оборони, безперервності взаємодії сил і засобів територіальної оборони, всебічного врахування і повного використання моральних та психологічних факторів» [Там само]; «основою підготовки громадян України до національного спротиву є їх загальновійськова підготовка, яка організовується за територіально-зональним принципом, ґрунтується на засадах високої мотиваційної привабливості та узгоджується з процесом трансформації системи комплектування за призовом відповідно до принципів та найкращих практик держав - членів НАТО» [Там само].

Закон «Про основи національного спротиву» був уведений в дію в Україні з 1 січня 2022 року [4].

Поряд із тим, за 4-ю статтею II розділу Закону зазначено, що територіальна оборона складається з військової, цивільної та військово-цивільної складових. Військова складова, в свою чергу, включає органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони. Цивільна складова - державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони. А військово-цивільна складова - штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони [3].

За 5-ю статтею Закону заходи з організації, планування і підготовки руху опору здійснюються в мирний час та особливий період. А ведення руху опору здійснюється з настанням особливого періоду на тимчасово окупованій території України, території України, яка захоплена агресором (противником) під час збройної агресії проти України [Там само].

Стаття ж 6 Закону передбачає, що загальновійськова підготовка громадян України полягає в опануванні базовими загальновійськовими знаннями, практичними вміннями і навичками та поділяється на початкову і базову підготовку. Пункт 3 статті 5 зазначає, що початкова підготовка організовується центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, разом з Міністерством оборони та проводиться в закладах загальної середньої освіти. У літній час проводиться військово-патріотична підготовка в ігровій

формі у літніх таборах. А пункт 4 статті 5 констатує, що базова підготовка організується Міністерством оборони разом з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади та проводиться з громадянами України, які досягли 18-річного віку та не проходять військову службу в Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, службу в правоохоронних органах, шляхом проведення періодичних навчальних зборів, занять, курсів [Там само].

Таким чином, ще до початку повномасштабного російського вторгнення, українським урядом було передбачено важливі заходи щодо захисту територіальної цілісності та суверенітету України, демократичних принципів державотворення й активної відсічі агресії ворога на всіх напрямках в умовах гібридної війни.

Наразі розглянемо одну зі складових українського сучасного спротиву – рух опору на окупованих територіях з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, зокрема на окупованих територіях Харківської області.

Дослідження проводилося за матеріалами ЗМІ, телеграм-каналів, соціальних мереж і розповідей свідків, що безпосередньо пережили окупацію.

Нажаль, в перші ж дні вторгнення російських військ на територію України, було тимчасово окуповано прикордонні з Росією та Білоруссю, у тому числі з анексованим Кримом та частиною Донецької й Луганської областями ще 2014 р., українські території Харківської, Сумської, Чернігівської, Запорізької, Київської, Херсонської, Миколаївської областей. Протистояти російській армії, що переважала в десятки разів кількістю озброєння та воєнної техніки, а також особового складу було вкрай важко.

За повідомленням голови Українського центру безпеки і співпраці Сергія Кузана, населення окупованих територій України майже з початку повномасштабної війни чинило опір російським окупантам [5]. Для російських окупантів, що вторглися на українські території 24 лютого 2022 р. у рамках так званої «спеціальної військової операції», оголошеної президентом Росії Володимиром Путіним, було несподіваним отримати потужний опір від українського населення. Судячи по тим речам, що наші військові знаходили після розгрому окупантів у перші місяці повномасштабної війни, та з допитів полонених загарбників, вони мали запас їжі лише на три дні та парадну форму для того, щоб увійшовши спокійно до Києва, пройти парадом по Хрещатику. Окупанти були заздалегідь підготовлені російською пропагандою до того, що в усіх українських населених пунктах, зокрема й у великих містах, українці їх будуть зустрічати з квітами як визволителів від київського «нацистського режиму». А, натомість, отримали не тільки несприйняття їх українським народом, а ще й активний національний опір від спокійного «хлопці, повертайтеся додому, ми вас тут не чекали» до знищення ворожої військової техніки коктейлями Молотова-бандеро-смузі (займиста суміш у пляшках) [6].

Прикордонні з Російською Федерацією території Харківщини майже з 7-ї години ранку 24 лютого 2022 р. стали поступово окупованими. Через с. Липці російські війська стали заходити й захоплювати територію Харківської області. Майже 30% Харківщини були довгий час (до пів року) під окупацією росіян. Під владою окупантів, на момент надання статті до публікації, знаходилося ще до 1,8% Харківської області.

У ЗМІ та соціальних мережах, зокрема телеграм-каналах, повідомлялося про деокупацію ЗСУ населених пунктів Харківської області та свідчення людей, які пережили окупацію.

Тактика російських окупантів на тимчасово окупованих українських територіях була типовою. В першу чергу, вони намагалися замінити національні місцеві владні структури різними методами на проросійськи налаштовані, що спочатку б сприяло більш повному контролю росіян над усіма сферами життя людей та запровадженню порядків окупаційної влади, а в подальшому і поширенню суверенітету Російської федерації на українські території.

Як зазначав голова Липецької громади Олексій Слабченко, що перебував під окупацією протягом майже 7-ми місяців, у перші години вторгнення колона ворожої військової техніки, що нараховувала величезну кількість танків, бронемашин, вантажівок, рухалася без зупинок впродовж шести годин через харківські села. Зрозуміло, що протистояти такій потужній військовій навалі було досить складно. Олексій Слабченко наголосив, що російські військові одразу шукали тих людей, із місцевих урядових структур, які пішли б з ними на співпрацю. Один із депутатів Липецької сільради Вадим Кудіков проголосив себе головою місцевої адміністрації замість Олексія Слабченка. Біля Липецької сільради, один із російських військових, які там знаходилися, представився полковником, заявивши про те, що мета Росії – змінити український уряд, «чтобы жить в дружбе и согласии». Олексій Слабченко відмовив рашистам щодо пропозиції про співпрацю попри всі знущання [7].

У телеграм-каналі «Харьков LIVE» 30 листопада 2022 р. було розміщено відео з розповіддю Олега Дигала - мешканця поселення Козача Лопань, що було тимчасово окуповане росіянами з перших днів війни. Олег Дигало був захоплений у своєму будинку разом із сином та племінником російськими військовими через те, що був депутатом міської ради. Разом із рідними Олег Дигало пройшов через знущання, побиття, психологічний тиск, тортури током у місцевій катівні за відмову від співпраці. Під час фізичних тортур Олег Дигало, його син, хворий на гемофілію, та племінник намагалися чинити опір і протестували проти знущань над рідними, що призводило до ще більших репресій.

Негативною складовою діяльності окупаційної влади на територіях України була та є русифікація населення через традиційну для Москви ліквідацію української освіти та насильницьке впровадження російської. Серед переважної більшості місцевих працівників освіти в тимчасово окупованих рашистами українських населених пунктах Харківщині спостерігалися протестні настрої проти співпраці з окупаційною російською владою. Про це повідомляли у своїх свідченнях освітяни, що пережили окупацію, допити й тортури. Але, нажаль, у деяких селищах та містах Харківської області, таких як смт Борова, м. Куп'янськ, переважна більшість працівників освіти пішла на співпрацю з російськими окупантами, навіть їздили на перенавчання в Росію.

Зокрема, попри окупацію, у с. Липці вчителька початкових класів Ольга Истоцька продовжувала навчання школярів української мови та математики у себе вдома включно по липень місяць. Але після жорстоких погроз з боку російських військових була змушена виїхати з села до Латвії [8].

Відмовилася від співпраці з росіянами і вчителька Оксана Кизименко, мешканка окупованого с. Глибоке Липецької сільської територіальної громади. Окупанти вважали її депутаткою місцевої ради. Також, оскільки її чоловік був учасником АТО, намагалися отримати інформацію про місцевих військових, учасників АТО, поліцейських, депутатів і місце їх проживання. Таким чином, Оксана Кизименко піддавалася тортурам, залякуванням, моральному тиску на допитах з боку військових із так званої ЛНР [9].

Через рашистську катівню, залякування, погрози пройшла вчителька англійської мови Балаклійського ліцею Вікторія Щербак зі своєю донькою та чоловіком. У своїй розповіді про піврічне життя під окупацією, що транслювалася у телемарафоні «Єдині новини» 20 жовтня 2022 р., пані Вікторія наголосила, що лише незначна частина вчителів пішла на співпрацю з росіянами. Більшість вчителів Балаклії відмовилися. За її словами, також відмовилася від впровадження російської освіти і директорка їхнього ліцею. На противагу, вона організувала підпільне онлайн-навчання учнів за українською програмою. Протягом пів року, Вікторія Щербак проводила онлайн заняття з англійської мови українською.

Директорка дошкільного закладу освіти Ольга Польова із м. Ізюм, організувала у своєму дитячому садку укриття для мешканців міста та всіх тих, хто потребував прихистку. Увесь час перебування під окупацією вона прожила разом з іншими людьми в укритті. Від співпраці з окупаційною владою міста вона відмовилася. За це їй повідомили, що вона звільнена з посади і має терміново звільнити територію укриття. Через два тижні ЗСУ звільнили місто від окупації. А облаштоване укриття в дитсадку ще й досі є прихистком для мешканців міста, які втратили житло, або бояться бомбардувань російськими ракетами, що продовжуються ще до цього часу.

У телеграм-каналі «Харьков LIVE» та телемарафоні «Єдині новини» від 18 жовтня 2022 р. трансливалися свідчення мешканців м. Куп'янськ про те, що люди відмовлялися віддавати до школи своїх дітей, оскільки окупаційна влада намагалася запровадити російську освіту.

У м. Куп'янськ, за повідомленнями пана Ігоря, підприємці, що працювали на ринку, відмовилися працювати, оскільки їх окупаційна влада заставляла отримувати російські паспорти. Поряд із тим, мешканці окупованих населених пунктів намагалися уникати будь-якої зустрічі з окупантами. За словами мешканців м. Куп'янськ, під час окупації багато людей намагалися шукати місця на пагорбах за містом, де був мобільний зв'язок, оскільки у місті мобільний зв'язок вимкнули у кінці березня, щоб телефонувати родичам і знайомим, а також передавати дані про розташування російських військ, техніки, військових складів українським військовим. Один із мешканців наголошував, що він вважає цих людей героями, зокрема, за його словами, одна жінка тримала в руках папірці з цілим списком даних про розташування російських військових та їх техніки і впевнено передавала по телефону інформацію. А в Куп'янському районі юнак, не зважаючи на російську окупацію, продавав українські прапорці, які можна було нашити на одяг [10]. Разом із тим, директорка газети «Вісник Куп'янщини» Ольга Полтавець, яка провела в окупації близько трьох місяців, констатувала, що мешканці міста на початку окупації активного спротиву не чинили. Всі розуміли, що росіяни намагалися своєю потужною пропагандою зламати і перетягти на свій бік населення, в душі були проти, але не протестували [11].

В етері Радіо «НВ» 26 листопада 2022 р. повідомлялося про відмову мешканців м. Куп'янськ отримувати російські паспорти. Зокрема одна з жінок-інтерв'юєрів зазначала, що сусідка-колаборантка погрожувала про донесення на неї за непокору окупаційній владі.

Також, у телеграм-каналі «Харьков LIVE» від 13 квітня 2023 р. оприлюднено відео про спротив мешканців Куп'янська на початку окупації у березні 2022 р., зокрема про мітинги проти російських окупантів, де люди скандували, що «Куп'янськ – це Україна!»; знімали розбиту російську техніку та раділи з цього; усім місто передавали інформацію про росіян та окупаційну владу до чат боту.

Рух опору простежувався і в окупованому м. Балаклія Харківської області. Після того, як окупаційні війська 5 червня 2022 р. Балаклію оголосили частиною Белгородської області (частиною Росії), місцеві розмістили у соціальних мережах про допомогу місту та його мешканцям і наголосили, що Балаклія – це Україна [12]. Також у День Незалежності України 24 серпня 2022 р. у місті підняли український прапор [13], а одна з мешканок зняла відео з українським прапором [14].

Вагомим чинником руху опору під час війни є діяльність українського підпілля. Партизанський рух в ході російсько-української війни з'явився ще у 2014 р., зокрема Володимир Жемчугов заснував його на тимчасово окупованій Луганщині, але він мав на той час спонтанний характер і не перетворився в потужну силу. Після утворення у 2016 р. елітного підрозділу ЗСУ – Сил спеціальних операцій (ССО), що мав один із напрямків своєї діяльності організувати і координувати збройне підпілля та прийняття у травні 2021 р. закону «Про основи національного спротиву» українське підпілля стало важливою і потужною силою національного спротиву [15].

В інформаційному просторі повідомлялося про діяльність українського партизанського руху на Харківщині. Щодо даного руху, порівняно з південним підпіллям, було досить мало відомо. Іноді складалося враження, що в Харківській області взагалі відсутній партизанський рух. Інколи з'являлася поодинокі інформація про акції руху громадянського опору «Жовта стрічка», що виник у квітні в тимчасово окупованому Херсоні та швидко поширився на південь та схід України. Підпільна стратегія даного руху проявляється в розміщенні патріотичних плакатах та графіті на вулицях міст, пов'язанні жовтих стрічок на парканах, деревах, будівлях окупаційних адміністрацій, як символу непокори російській окупації [16].

Необхідно зауважити, що Силами Спеціальних Операцій Збройних Сил України для підтримки і координації членів партизанського руху на тимчасово окупованих територіях було створено сайт «Спротив». За його допомоги можна знайти інформацію з порадами ведення партизанської діяльності й анонімно повідомити про розташування російських військових та їх військові бази [17].

Зокрема, у телеграм-каналах «Харьков LIVE» та «Труха. Харьков» 10 вересня 2022 р. повідомлялося, що протягом 8-10 вересня в ході контрнаступу Збройних сил України на Харківщині рух «Жовта стрічка» активізувався у тимчасово окупованому Вовчанську.

Інформація про діяльність партизанського руху у тимчасово окупованих населених пунктах Харківщини стала поширюватися після їх звільнення. Повідомлялося про діяльність партизан в тимчасово окупованому на той час Куп'янську, які розвішували листівки з патріотичними гаслами, такими як «Куп'янськ, тримайся, ЗСУ скоро прийде!», «Окупанти будуть покарані! Нічого не забуто, нічого не пробачено!», «Смерть зрадникам, смерть окупантам, Куп'янськ це Україна!» [18]. Також партизани привітали мешканців ще на той час окупованих Куп'янська й Ізюма з Днем Незалежності України та через розклеєні патріотичні листівки нагадали, що ці міста скоро будуть звільнені від російської окупаційної влади [19].

Українським радіо у рамках єдиного інформаційного марафону «Єдині новини UA разом» 16 листопада 2022 р. було вперше оприлюднено про діяльність дергачівського партизанського руху. Міський голова м. Дергачі В'ячеслав Задоренко вже 24 лютого, тобто в перший день повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ в Україну, створив партизанський загін з місцевого населення, що мав спочатку на меті займатися волонтерською роботою. Але діяльність загону перетворилася в активну допомогу 93-й бригаді наших сил оборони у виконанні завдань на окупованих російськими військами територіях Харківської області. До загону входило 15 добровольців, серед яких були учасники АТО, які не могли бути осторонь і вирішили будь-яким чином протидіяти російським окупаційним військам та зрадникам-колаборантам. Партизани виконували розвідувальні роботи, зокрема дронами. Для розвідки в окупованих населених пунктах Харківщини вони перевдягалися в безхатків, щоб на наражати себе на небезпеку з боку російських окупантів та окупаційних влад. Місцеві мешканці окупованих територій допомагали партизанам передавати дані про рух російської техніки та бази їх розташування. Також партизани постійно займалися евакуацією людей з окупації.

Дергачівські партизани брали участь у військових діях за с. Прудянка, що знаходилося на той час в сірій зоні. Вони першими пішки зайшли до с. Козача Лопань 11 вересня 2022 р. під час контрнаступу ЗСУ при деокупації Харківської області. До речі, у Козачій Лопані рашисти тримали у катівні маму лідера дергачівського партизанського загону В'ячеслава Задоренка. Вона пережила фізичні та психологічні тортури від російських окупантів просто через її родинну приналежність до В'ячеслава Задоренка.

Про рух опору на тимчасово окупованих росіянами територіях Харківської області можна дізнатися зі свідчень студентів авторки дослідження, які безпосередньо перебували під окупацією.

Зокрема, Владислав Євтихiev, що був під тимчасовою окупацією у селищі міського типу Борова Ізюмського району Харківської області, наголошував на тому, що окупанти одразу закликали усіх мешканців до співпраці з ними, погрожуючи катуванням та депортацією до Сибіру. Ті, хто не погоджувався співпрацювати виходили на мітинги з вимогою до російських військових вийти із селища, але таких було мало. Владислав наголошував на тому, що більшість людей через страх та залякування, нажаль, він такого навіть не очікував, співпрацювали з росіянами. Майже 15 % населення співпрацювали досить активно й відкрито. Владислав повідомив, що відмовився співпрацювати з окупаційною владою місцевий фермер, за що російські військові вщент знищили його базу та будинок, розбомбивши з танку. Також, за його інформацією, лише двоє вчителів із багатьох

відмовилися від співпраці з росіянами. Відмовилися від співпраці з окупаційною владою освітяни із сусіднього з Боровою села Шийківки Валентин Мальований та Дар'я Левчишена.

За свідченнями Олександра Кондратенка, мешканця м. Куп'янська Харківської області, російські війська окупували місто 27 лютого 2022 р. Спочатку мешканці міста намагалися чинити опір російським окупантам, виходячи декілька разів на мирні протести біля будівлі міськради з піднятим державним прапором України. Рашисти намагалися розігнати мітинги, закидаючи протестувальників димовими шашками та залякуючи пострілами у повітря. Місцеві активісти розповсюджували у соціальних мережах публікації з висловлюваннями протесту проти окупаційної влади. Оскільки спочатку протести придушити російським військовим не вдалося, вони змінили свою тактику на більш жорстокі методи. Окупанти викрали організатора протесту - депутата міської ради Миколу Маслія, вчинили обшуки у кількох місцевих активістів за наводками місцевих колаборантів і змусили видалити зі соцмереж усі патріотичні меседжі та негативні заклики проти рашистів та їх прибічників.

Погрози місцевому населенню вплинули на розвиток руху опору і 8 березня на мітинг протесту вийшло значно менше людей – усього до 30 осіб. Переважно мітингували жінки, які тримали в руках плакати з гаслами, такими як «Українські матері проти війни» та «Куп'янськ - це Україна».

Вже характерну тактику залякування і погроз по відношенню до місцевого населення чинили рашисти і в селищі Шевченкове Харківської області. Максим Чумак, який прожив із родиною під окупацією 5 місяців, звертав увагу на постійні погрози з боку російських військових зброєю на спроби місцевих мешканців вийти з домівок, також відбирання ними житла та автотранспорту у мешканців села. Поряд із тим, десь 15% односельців відкрито підтримували окупаційну владу, а до 50% - трималися нейтралітету.

Інформатор наголошував на тому, що односельці по різному чинили опір окупантам: знімали російський прапор з будівлі адміністрації, розповсюджували патріотичні графіті, підпалювали ворожу техніку. Цікавим є те, що вживання алкогольних напоїв російськими військовими, дозволяло обкрадати їх та ворожу техніку.

Важким випробуванням долі було й життя під окупацією у с. Новий Бурлук Харківської області Романа Бутко з родиною. Невеличке село знаходиться за 60 км від російського кордону. Через це село 24 лютого 2022 р. російські війська з безліччю військової техніки заходили на територію України, шукаючи шляхи об'їзду на Чугуїв та Харків, оскільки наші захисники підірвали Печенізьку дамбу, що відкривала пряму дорогу до міст. Кількість російської техніки було важко підрахувати, всі вулиці села були нею

заполонені. Здавалося, на думку інформатора, що не було жодного вільного місця. Цього ж дня російські окупанти позбавили людей зв'язку та світла.

За словами Романа, мешканці села були дуже налякані як кількістю ворожої техніки і військових, так і нахабною нелюдською поведінкою окупантів. 26 лютого, коли російська техніка почала рухатися із села, окупанти вбили прямим пострілом у голову юнака, який намагався зняти на телефон ворожу військову техніку. Цього ж дня Роман зі своєю дружиною потрапили під обстріл окупантів, які просто, на його думку, розважалися і знущалися з них.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши різні інформаційні джерела та свідчення студентів, що пережили російську окупацію в Харківській області, можна зробити низку висновків.

По-перше, у селах, особливо невеликих, Харківської області майже неможливо було чинити активний опір окупаційній владі через швидкий процес окупації та велику кількість російських військових, які одразу починали чинити свавілля та погроми в українських населених пунктах, позбавляли людей зв'язку, енергозабезпечення, можливості харчового забезпечення і застосовували психологічний та фізичний тиск на мешканців.

У таких населених пунктах, основним був пасивний рух опору, разом із тим, були елементи й активного руху опору.

По-друге, у містах Харківської області, що, звичайно, мали набагато більшу кількість населення, на початку російської окупації спостерігалися прояви активного руху опору. Але, в подальшому, коли окупанти почали застосовувати масові фізичні розправи, тортури, катування над тими, хто опирався окупаційній російській владі, динаміка активного руху опору знижується. Але продовжується пасивний характер руху опору.

Прояви активного руху опору на окупованих територіях Харківської області були такими:

- проведення мітингів і масових протестів проти ворога та окупаційної влади з українськими патріотичними закликами та національною символікою;
- діяльність партизанського руху (збір розвідданих для українських військових, евакуація населення з окупованих територій, підтримка мешканців патріотичною символікою та гаслами, участь у бойових операціях зі звільнення населених пунктів Харківщини від російських окупантів);
- псування та знищення російської військової техніки;
- збір, фіксування та передача інформації мешканцями окупованих територій про розташування російських військ, техніки, складів українським військовим та партизанам;
- підпільна діяльність громадянського опору «Жовта стрічка» щодо розповсюдження патріотичних гасел та української національної символіки

для підтримки українського населення та деморалізації окупаційної влади та російської армії;

- знищення ворожої російської символіки, зокрема прапорів з будівель окупаційної влади;

- продовження освітянами підпільного онлайн навчання за українською програмою;

- протести проти знущань над людьми;

- висловлювання протестів проти окупаційної влади у соціальних мережах;

- відмова, у більшості держслужбовців, освітян, представників бізнесу від співпраці з російськими окупантами;

- відмова від отримання російських паспортів.

Пасивний же рух опору характеризувався такими чинниками:

- уникання спілкування та будь-яких контактів з окупаційною російською владою та російськими військовими;

- свідоме неприйняття окупаційної влади та її політики;

- свідоме неприйняття російської освіти.

Отже, дослідивши дане питання, на сьогодні ми ще не можемо остаточно охопити всі джерела інформації, оскільки війна продовжується, залишаються окупованими ще 1,8% Харківської області. Також, і це теж зрозуміло, не всі можуть, навіть через свій психічний стан, розповісти про життя під російською окупацією, зокрема про рух опору в певній місцевості.

Література:

1. Даца Ф. Український ненасильницький громадянський спротив у час війни: Аналіз трендів, впливів і викликів, що постали перед ненасильницькою дією в Україні між лютим і червнем 2022. ICIP & Novact, Барселона, 2022. 61 с.

2. Президент України В. Зеленський. Про основи національного спротиву. URL: <http://www.golos.com.ua/article/349205>,

3. Закон України «Про основи національного спротиву. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

4. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3378468-v-ukraini-pocav-diati-zakon-pro-nacionalnij-sprotiv.html>.

5. Євгенія Назарова. Про рух опору на окупованих територіях: у чому він проявляється і які наслідки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ruh-opir-okupovana-teritoriya/31869986.html>.

6. Готуємо бандера-смузи: українцям показали вразливі місця техніки орків (ФОТО). Радіо Трек: НОВИНИ. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/gotuiemo-bandera-smuzi-ukrayincyam-pokazali-vrazlivi-miscya-tehniki-orkiv-foto_284411.htmlhttps://radiotrek.rv.ua/news/gotuiemo-bandera-smuzi-ukrayincyam-pokazali-vrazlivi-miscya-tehniki-orkiv-foto_284411.html.

7. Антон Печерський. Кидали «на підвал» і водили на розстріл – як окупанти «схиляли» голову окупованої громади до колаборації. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/21/kydaly-na-pidval-i-vodyly-na-rozstril-yak-okupanty-shylyaly-golovu-okupovanoyi-gromady-do-kolaboraciyi/?fbclid=IwAR2JVgH1q8vviz-rCp1Xu17Fyz0Ls-FI7SdRYNeAA9q2iPlyatxjsshxVKw>.

8. Вчителька з Липців на Харківщині три місяці викладала дітям в окупації. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uDZT_kKmBsY&t=200s&ab_channel=%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2.

9. Родину прикордонника окупантам здав місцевий, - мешканка с. Глибоке. URL: <https://lyptsi.gromada.group/news/statti/18463-rodinu-prikordonnika-okupantam-zdav-miscevij-meshkanka-s-gliboke>.

10. На харківському фронті з танкістами. URL: https://www.youtube.com/watch?v=merVRBxnGQw&ab_channel=VIHUSinfo.

11. Цьомик Ганна, Кривко Роман. «За відчуттям – все життя зупинилося»: директорка місцевої газети про життя в окупованому Куп'янську. URL: <https://suspilne.media/281835-za-vidcuttami-vse-zitta-zupinilosa-direktorka-miscevoi-gazeti-pro-zitta-v-okupovanomu-kupansku/>.

12. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5085030214907807&set=a.1482498305161034>.

13. Мерещук Валентина. У Маріуполі, Балаклії та на Херсонщині в День Незалежності підняли український прапор. Рух опору веде невтомну боротьбу. URL: https://lb.ua/society/2022/08/25/527357_mariupoli_balaklii.html.

14. Рух опору в окупованих містах Харківщини не дав забути про День Незалежності. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/rukhoporu-v-okupovanykh-mistakh-kharkivshchyny-ne-dav-zabuty-pro-den-nezalezhnosti>.

15. Катерина Родак. Наші партизани. Як влаштований рух опору під окупацією. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/.

16. Рух «Жовта стрічка» проведе флешмоб на підтримку українців на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://hromadske.radio/news/2022/11/19/rukhh-zhovta-strichka-provede-fleshmob-na-pidtrymku-ukraintziv-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh>.

17. Український партизанський рух під час російсько-української війни. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D1%83%D1%85_%D0%BF%D1%96%D0%B4_%D1%87%D0%B0%D1%81_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.

18. Рязанцева Альона. Пропаганда РФ та тиск на бюджетників: як живуть окуповані Куп'янськ та Балаклія на Харківщині. URL: <https://suspilne.media/259657-propaganda-rf-ta-tisk-na-budzetnikiv-ak-zivut-okupovani-kupansk-ta-balaklia-na-harkivsini/>.

19. Рух опору в окупованих містах Харківщини не дав забути про День Незалежності. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/rukhoporu-v-okupovanykh-mistakh-kharkivshchyny-ne-dav-zabuty-pro-den-nezalezhnosti>.

References:

1. Daca, F. (2022). *Ukrain'skij nenasil'nic'kij gromadjans'kij sprotiv u chas vijni: Analiz trendiv, vpliviv i viklikiv, shho postali pered nenasil'nic'koju dieju v Ukraïni mizh ljutim i chervnem 2022 [Ukrainian nonviolent civil resistance in times of war: Analysis of trends, impacts and challenges facing nonviolent action in Ukraine between February and June 2022]*. ICIP & Novact, Barselona [in Ukrainian].

2. Prezident Ukraïni V. Zelens'kij. Pro osnovi nacional'nogo sprotivu [President of Ukraine V. Zelenskyi. On the foundations of national resistance]. *www.golos.com.ua* Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/349205> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïni «Pro osnovi nacional'nogo sprotivu [The Law of Ukraine "On the foundations of national resistance]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].
4. *www.ukrinform.ua* Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3378468-v-ukraini-pocav-diati-zakon-pro-nacionalnij-sprotiv.html> [in Ukrainian].
5. Evgenija, Nazarova. Pro ruh oporu na okupovanih teritorijah: u chomu vin projavljaet'sja i jaki naslidki [About the resistance movement in the occupied territories: how it manifests itself and what are the consequences]. *www.radiosvoboda.org* Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/ruh-opir-okupovana-teritoriya/31869986.html> [in Ukrainian].
6. Gotuemo bandera-smuzi: ukraïncjam pokazali vrazlivi miscja tehniki orkiv (FOTO) [[We are preparing bandera-smoothies: the Ukrainians were shown the vulnerable spots of the orcs' technology (PHOTOS)]. *adiotrek.rv.ua* Retrieved from https://radiotrek.rv.ua/news/gotuiemo-bandera-smuzi-ukrayincyam-pokazali-vrazlivi-miscya-tehniki-orkiv-foto_284411.html [in Ukrainian].
7. Anton, Pechers'kij. Kidali «na pidval» i vodili na rozstril – jak okupanti «shiljali» golovu okupovanoi gromadi do kolaboracii [They were thrown "into the basement" and taken to be shot - how the occupiers "inclined" the head of the occupied community to collaborate]. *armyinform.com.ua* Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2022/09/21/kydaly-na-pidval-i-vodyly-na-rozstril-yak-okupanty-shylyaly-golovu-okupovanoi-gromady-do-kolaboraciyi/?fbclid=IwAR2JVgH1q8vviz-rCp1Xu17Fyz0Ls-FI7SdRYNeAA9q2iPlyatxjsshxVKw> [in Ukrainian].
8. Vchitel'ka z Lipciv na Harkivshhini tri misjaci vikladala ditjam v okupacii [A teacher from Lyptsi in the Kharkiv region taught children during the occupation for three months]. *www.youtube.com* Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=uDZT_kKmBsY&t=200s&ab_channel=%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2 [in Ukrainian].
9. Rodinu prikordonnika okupantam zdav miscevij, - meshkanka s. Gliboke [The border guard's family was handed over to the occupiers by a local, a resident of the village. deep]. *lyptsi.gromada.group* Retrieved from <https://lyptsi.gromada.group/news/statti/18463-rodinu-prikordonnika-okupantam-zdav-miscevij-meshkanka-s-gliboke> [in Ukrainian].
10. Na harkivs'komu fronti z tankistami [On the Kharkiv front with tank crews]. *www.youtube.com* Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=mepVRBxnGQw&ab_channel=BIHUSinfo [in Ukrainian].
11. C'omik Ganna, Krivko Roman. «Za vidchuttjam – vse zhittja zupinilosja»: direktorka miscevoi gazetii pro zhittja v okupovanomu Kup'jans'ku ["It feels like all life has stopped": the director of a local newspaper about life in occupied Kupyansk]. *suspilne.media* Retrieved from <https://suspilne.media/281835-za-vidcuttami-vse-zitta-zupinilosa-direktorka-miscevoi-gazeti-pro-zitta-v-okupovanomu-kupansku/>.
12. *www.facebook.com* Retrieved from <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5085030214907807&set=a.1482498305161034> [in Ukrainian].
13. Mereshhuk, Valentina. U Mariupoli, Balaklii ta na Hersonshhini v Den' Nezalezhnosti pidnjali ukraïns'kij prapor. Ruh oporu vede nevtomnu borot'bu [On Independence Day, the Ukrainian flag was raised in Mariupol, Balaklia and Kherson Oblast. The resistance movement is fighting tirelessly]. *lb.ua* Retrieved from https://lb.ua/society/2022/08/25/527357_mariupoli_balaklii.html [in Ukrainian].

14. Ruh oporu v okupovanih mistah Harkivshhini ne dav zabuti pro Den' Nezalezhnosti [The resistance movement in the occupied cities of the Kharkiv Region did not let us forget about Independence Day]. *2day.kh.ua* Retrieved from <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/ruk-h-oporu-v-okupovanykh-mistakh-kharkivshchyny-ne-dav-zabuty-pro-den-nezalezhnosti> [in Ukrainian].

15. Katerina Rodak. Nashi partizani. Jak vlashtovaniy ruh oporu pid okupacieju. [Our partisans. How the resistance movement is organized under the occupation] *zaxid.net* Retrieved from https://zaxid.net/statti_tag50974/ [in Ukrainian].

16. Ruh «Zhovta strichka» provede fleshmob na pidtrimku ukraïnciv na tymchasovo okupovanih teritorijah [The "Yellow Ribbon" movement will hold a flash mob in support of Ukrainians in the temporarily occupied territories]. *hromadske.radio* Retrieved from <https://hromadske.radio/news/2022/11/19/ruk-h-zhovta-strichka-provede-fleshmob-na-pidtrymku-ukraïntsiv-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh> [in Ukrainian].

17. Ukraïns'kij partizans'kij ruh pid chas rosijs'ko-ukraïns'koï vijni [Ukrainian partisan movement during the Russian-Ukrainian war.]. *uk.wikipedia.org* Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D1%83%D1%85_%D0%BF%D1%96%D0%B4_%D1%87%D0%B0%D1%81_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8 [in Ukrainian].

18. Rjazanceva, Al'ona. Propaganda RF ta tisk na bjudzhetnikiv: jak zhivut' okupovani Kup'jans'k ta Balaklija na Harkivshhini [Propaganda of the Russian Federation and pressure on state employees: how the occupied Kupyansk and Balaklia in the Kharkiv region live]. *suspilne.media* Retrieved from <https://suspilne.media/259657-propaganda-rf-ta-tisk-na-budzetnikiv-ak-zivut-okupovani-kupansk-ta-balaklia-na-harkivsini/> [in Ukrainian].

19. Ruh oporu v okupovanih mistah Harkivshhini ne dav zabuti pro Den' Nezalezhnosti [The resistance movement in the occupied cities of the Kharkiv Region did not let us forget about Independence Day]. *2day.kh.ua* Retrieved from <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/ruk-h-oporu-v-okupovanykh-mistakh-kharkivshchyny-ne-dav-zabuty-pro-den-nezalezhnosti> [in Ukrainian].

Журнал
«Актуальні питання у
сучасній науці»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)

Випуск № 6(12) 2023

Підписано до друку: 14.06.2023 р.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р.,
02217, м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кв. 10

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com